Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

hemmelig alliance 2

jørgen hæstrup

Denne bog fortsætter skildringen fra 'Kontakt med England.' Modstandsorganisationernes udbygning i årene 1943-45. Den spændende udvikling af de hemmelige forbindelser med udlandet med stadige glimt af selve kampen i Danmark.

FORLAGET TRAJAN

hans reitzel/thanning & appel

JØRGEN HÆSTRUP

HEMMELIG ALLIANCE II

FORLAGET TRAJAN
1968

Omslag ved Ole Vedel
© 1959, 1968 by Jørgen Hæstrup, Odense

Af Jørgen Hæstrup er tidligere udsendt:
Kontakt med England
Grænseløs tilværelse

I samme serie foreligger:
C. Brenner: Psykoanalysens grundbegreber
Erich Fromm: Freuds mission
Erich Fremm: Kunsten at elske
Otto Gelsted: Den græske tanke
Kåre Rodahl: Lev – og lev længere

Trykt i Andelsbogtrykkeriet i Odense

Indholdsfortegnelse

14. Rådet og politikerne 7
15. Regeringsdrøftelser 41
16. Døssing 74
17. Kommandoveje 111
18. Undergrundshæren 144
19. Våbenmodtagelsen organiseres . . . 178
20. Våbnene kommer 218
21. Leveringer over havet 244
22. Den jyske konflikt 268
23. Rådets sidste vinter 307
24. Henvendelsen til de allierede . . . 336
25. Befrielsesregeringen 379
26. Opmarch 416

Personregister 446

Jeg kender ikke noget sikrere sted at deponere samfundets højeste magt end hos folket selv.

THOMAS JEFFERSON

Kapitel 14 Rådet og politikerne

I sin indgående og grundlæggende skildring af folkestrejken i »Danmark, besat og befriet« har Hartvig Frisch malende sammenlignet bevægelsen i folket under folkestrejken med en løbsk hest. Han skildrer udførligt de politiske bestræbelser for at bringe løbskkørslen til ophør og karakteriserer derpå Frihedsrådets holdning med vendinger som, at Rådet »var besjælet af den tanke, at løbet skulle løbes (selv med fare for, at dyret styrtede), og »Frihedsrådet søgte at springe op på den løbske hest og give den sporerne«. Billedet rummer den sandhed, at løbskkørslen ikke fremkaldtes af Rådet, således som Rådet da også selv har udtrykt det med ordene: »Frihedsrådet proklamerede ikke strejken. Den udsprang af folkets harme uden ordre fra nogen ledelse«. Men billedet fortegner samtidig situationen. Det ser den folkelige bevægelse og Rådet som to legemer: den vilde, fnysende hest og den dristige, koldblodige rytter, der med et uventet sæt tilegner sig løbskkørslens fart og chancer. Frisch opfatter Rådets handlinger som dikteret af kynisk beregning og overser, at de udsprang af solidaritet. Rådet var ikke noget fremmedlegeme, der sprang på og gav sporer i det vilde ridt. Da folkebevægelsen gik i skred, skete det på et følelses- og idégrundlag, som Frihedsrådet stod som det potenserede udtryk for, og uanset at Rådet ikke direkte havde fremkaldt bevægelsen, var det, ligesom alle modstandsorganisationerne, ikke bare med i løbet fra starten, men dets ideer var impulsen bag ridtet. Atter her udtrykt med Rådets egne ord: »Allerede gå-tidligt-hjem-bevægelsen støttedes af de enkelte illegale organisationer. Frihedsbevægelsens folk stod forøvrigt på deres plads alle vegne og [gjorde] hvad de [kunne] for at øge modstanden også uden parole«. Det er umuligt at sige, i hvor høj grad organiserede modstandsfolk rundt om på arbejdsplader og gader havde infiltreret og bidrog til at forme bevægelsens retning og rytme. Det er også underordnet i forhold til den langt vigtigere kendsgerning, at strejken var et vældigt udtryk for en vidt omspændende modstandsvilje, der gik videre og dybere end til de organiseredes rækker,

og at den blev en overrumplende stærk realisation af selve den modstandstanke, som Rådet stod som symbol for og selv lagde krop og hjerne til. Rådet måtte nødvendigvis drage konsekvensen af sine egne proklamationer og identificere sig fuldtud med disse dages bevægelse. Der var heri ingen påviselige bagtanker om at bemægtige sig den prestige, der fulgte med sejren, men der fulgte naturligvis et ansvar med, om det var gået galt.

Rent faktisk kom strejken til at betyde en mægtig forøgelse af Rådets prestige. Rådets anseelse havde været i støt vækst siden dets dannelse i efteråret 1943. Trin for trin havde det forsøgt at befæste sin position og indflydelse, i første række som et koordinerende organ, derpå som en slags usynlig generalstab. Det blev nu for alvor demonstreret, at det også var blevet en politisk magtfaktor, hvis røst hørtes og gav genlyd også uden for de aktives kreds. En afgørende forudsætning var skabt for, at Rådet kunne gribe ind i landets politik. Dette skete da også i stigende grad i besættelsens sidste måneder. Forinden vi giver os ind til studiet af disse måneder, vil det være rimeligt ganske kort at præcisere Rådets situation, som den var efter forårets og forsommerens udvikling.

Rådets medlemmer var endnu i juli de samme som i februar, da Chievitz var indtrådt som erstatning for Foss: Chievitz, Fog, Houmann, Frode Jakobsen, Muus, Schoch og Arne Sørensen. Hertil kom Foss, der vedvarende betragtedes som medlem og som Rådets repræsentant i Stockholm, hvor han arbejdede så snævert sammen med Ebbe Munck, at det kan være vanskeligt og ofte vil være urimeligt at sondre mellem de to. Munck var i realiteten en medarbejder, om ikke formelt medlem. Foss's medlemsskab og Muncks medarbejderskab havde været en forudsætning under Frode Jakobsens og Arne Sørensens forhandlinger i Stockholm i april måned, og Foss's stilling blev slået formelt fast i forhandlinger i Rådet i maj. D. 29. maj skrev Frode Jakobsen herom til Foss: »a) Det er fastslået, at du naturligvis er medlem af bestyrelsen [Rådet]. Dette bør lige så lidt bringes til almenhedens kundskab som andres medlemsskab, da dette kan være en fare ... Ved hvilke lejligheder det vil være gavnligt for sagen, at du fremtræder som medlem, overlader vi ... trygt til dig selv at skønne om. b) Lige så lidt som noget andet medlem kan du naturligvis forpligte bestyrelsen. Du kan, hvor der er grund til det, meddele, hvad du skønner vil være bestyrelsens standpunkt for derefter at ind-

hente dette«. Herpå meddeler Frode Jakobsen, at han har påtaget sig det hverv at holde Foss underrettet om udviklingen inden for Rådet i det omfang, forsigtighedshensyn gør det muligt. Han tilføjer: »Kun har man ønsket: a) at jeg gør det i *meget* store træk, b) at de enkeltes stillingtagen ikke må refereres, således at bestyrelsen [Rådet] også over for dig fremtræder som en helhed«.

Nye medlemmer var inden sommeren ikke indtrådt. I forsommeren havde Christmas Møller tilbudt at indtræde for at skaffe bredere baggrund for udnævnelsen af missionen til Moskva, men tanken var blevet afvist af Rådet. Motiveringen findes i et brev fra Fog til Christmas Møller: »Med hensyn til Deres eventuelle indtræden ligger sagen på samme måde. Vi svarede iøvrigt straks telegrafisk. Vi tror ikke, det vil kunne styrke Deres stilling, vi ved, at det ikke i praksis vil kunne virke som et reelt medlemsskab ... Når vi overhovedet har et udenlandsk medlem, skyldes det jo, at medlemmet blev eksporteret. Dels kan vi bedre holde kontakt med ham, dels ligger visse opgaver i Sverige inden for vort direkte virkeområde. Derfor er hans medlemsskab af praktisk betydning«. I samme brev afviser Fog ligeledes en tanke, fremsat fra London, om en eller anden tilknytning af »Det danske Råd« til Frihedsrådet.

Over for omverdenen måtte Rådet nødvendigvis mure sig inde. Vi har hørt, hvorledes det over for Foss ønskede at optræde som en helhed, og også over for den historiske undersøgelse møder Frihedsrådet oftest frem som den anonyme helhed, hvormed det dengang fremtrådte over for verden. Vi er fra perioden frem til efteråret 1944 helt uden samtidige referater af rådsmøder, og vi er fattige på samtidigt supplerende kildemateriale, der gør det muligt at kigge ind bag de mure, bag hvilke Rådet forskansede sig. For historikeren ruger der et vist tusmørke i de illegale lejligheder, hvor møderne fandt sted, og et detailleret billede af de enkelte møder eller de enkelte medlemmers betydning og indflydelse lader sig ikke tegne. Alligevel er der skygger, der tegner sig på væggen. Dels gennem det faktiske handlingsforløb, dels gennem antydning i samtidige breve o. lign. og dels gennem spredte bemærkninger i rådsmedlemmernes efterkrigsberetninger får vi tynde streger til en skitse af Rådets arbejde og interne liv igennem 1944 frem til efteråret, hvor så meget pludseligt forandrede sig.

Reglen var stadig ét ugentligt møde, tilrettelagt i skiftende

illegale lejligheder. Indkaldelsen skete fortsat telefonisk ved anvendelse af en særlig kode, først med »Magasin«, senere med Varedirektoratet som meldecentral. Mødeformen var stadig venskabeligt uformel. Ledelsen af møderne gik på skift. Da professor Bodelsen i slutningen af året 1944 indtrådte i Rådet, er den karakteristik, han giver af Rådets forhandlingsform, identisk med den, der havde været praksis, da arbejdet indledtes i 1943: »Møderne var yderst uformelle og afholdtes på vekslende mødesteder... Rådet havde ingen formand, og vi skiftedes til at lede møderne. Lederen begyndte med at spørge, hvilke sager der ønskedes forelagt... Tonen var uformel og venskabelig, der var sjældent meningskampe, og jeg husker kun ved én lejlighed noget, der lignede et sammenstød. Man havde en tryg fornemmelse af at kunne stole på de andre medlemmer«. Et lille glimt af den uformelle tone får vi gennem biskop Øllgaards meddelelse om det første møde, han deltog i i september 1944: »Ved mødets afslutning spurgte Fog, om man egentlig ikke skulle vedtage, at jeg var medlem, hvilket derpå blev fastslået ganske uformelt, som Rådets tone nu var«. Fra samme møde og samme kilde lyser Fogs smittende latter igennem. Man havde været igennem en vigtig politisk forhandling og en serie rent praktiske detailspørgsmål og var havnet i spørgsmålet om vistnok en fordeling af projektører i depot rundt om i landet, da Fog pludselig henvendte sig til Øllgaard med bemærkningen: »Synes De ikke, det er en mærkelig blandet forretning, vi driver?«

Trods al kammeratlighed var der naturligvis uoverensstemmelser og kontroverser i Rådets arbejde. Vi har hørt om den konflikt, der opstod i anledning af Stockholmdirektivet, og Frode Jakobsen omtaler, at Fog og Houmann kunne være aggressive over for Arne Sørensen, hvad der jo ikke kan undre i betragtning af de vitterligt store politiske uoverensstemmelser, der var mellem de 3. Vi har også hørt om den voksende afstand, de øvrige medlemmer efterhånden lagde mellem sig og Muus. Men trods disse selvfølgelige divergenser og måske netop fordi det altid lykkedes at overbygge dem, må det fastholdes, at det kammeratlige samarbejde, der havde præget Rådet ved dets start, blev vedligeholdt gennem 1944. Udadtil stod Rådet samlet, og indadtil fik konflikter aldrig lov til at gå i hårdknude. Varige partidannelser inden for Rådet spores ikke, selv om lejlighedsvise konstellationer kunne danne sig. Afslut-

tende skal citeres nogle bemærkninger fra Fog fra juni 1944: »De spørger mig specielt om sammenhold ... jeg har allerede ... meddelt Dem, at principiel enighed og samarbejde mellem *alle* aktive parter forlængst er opnået. Der kan være divergenser, selvfølgelig, men mest om rent konkrete ting. Om linien er vi enige«.

Det hører med til en skildring af Rådets arbejde at understrege den utryghed og det arbejds- og nervepres, hvorunder alt arbejde måtte ydes. Rådet delte her skæbne med alle illegale grupper, men Rådets arbejdsmuligheder måtte i særlig grad belastes rent praktisk af den illegale tilværelse og de begrænsninger, denne satte for en udøvelse af Rådets voksende administrative og politiske funktioner. Man kunne vanskeligt eller slet ikke – trods alle nødløsninger – indkalde til pludselige møder, man kunne ikke etablere nogen administrerende stab, man måtte operere med langsommelige kurérforbindelser både indenlands og udenlands, og man måtte acceptere en stadig utryghed under skærpet ansvar og slutte kontakter ad besværlige omveje. Dette måtte lægge sig særlig tungt over Rådets arbejde, simpelthen fordi Rådet måtte operere over længere afstande end andre grupper og måtte handle med bevidstheden om formidable forsinkelser. Korrespondancen med udlandet – især med Moskva – kunne give uge- eller månedlange forsinkelser, faren for opsnapning af breve eksisterede konstant, og megen post gik tabt. Forbindelsen med Sverige var efter forholdene fortrinlig, men også her var der vanskeligheder, bl. a. på grund af mangelen på regelmæssige personlige og mundtlige forbindelser. Selv Fyn–Jylland lå langt borte, og også her savnede Rådet personlig kontakt med de ledende. Når kontakt blev etableret, skete det i København, og det må understreges, at praktisk talt ingen af Rådets medlemmer nogen sinde satte deres ben vest for Storebælt. Undtagelsen er Øllgaard, der imidlertid kun kom til at deltage i ganske få møder og hurtigt mistede kontakt med rådsarbejdet. Spærringen ved Storebælt spillede en uheldig rolle. Man kan så undre sig over, at rådsmedlemmerne ikke trak på de etablerede indenlandske illegale ruter, men atter her vil en del af svaret være en henvisning til, at medlemmernes arbejdskraft oftest var anspændt til bristepunktet. Tiden var knap, og problemerne hobede sig almindeligvis så hurtigt op, at de kun lod sig løse fra dag til dag. Tid til roligt overblik blev der sjældent, mecodrin kunne her som

inden for andre grupper blive en nødvendig forudsætning for arbejdet. Afstandsfaktoren og de banale daglige fortrædeligheder og besværligheder, som den illegale tilværelse var belemret med, skal tages ind i betragtningen og gives en dominerende plads ved vurderingen af alt, hvad der dengang skete. En senere eftertid vil nok glemme dette moment. Da Øllgaard indtrådte i Rådet som repræsentant fra provinsen, viste det sig hurtigt, hvor vanskelig kontakten var at opretholde, og her kan til illustration indsættes flg. skildring fra et møde, som Ebbe Munck d. 24. oktober 1944 havde med Rådet, da han illegalt var kommet til Danmark. Indledningsvis kan bemærkes, at han var forsinket allerede fra Sverige, at han ikke kom til Gilleleje som planlagt, men havnede i Vejle, og at han ikke ved første forsøg fik kontakt med København, men måtte overnatte hos tilfældige bekendte o. s. v. For d. 24. hedder det derpå: »Tager af sted kl. ca. 8 og kører ud til Ordrup for at træffe Frihedsrådets indercirkel. Man har opgivet mig forkert adresse, der er ikke et menneske, der vover at åbne dørene, når jeg ringer på, bilen har jeg måttet afskedige for ikke at afsløre adressen, der er overhovedet ikke en trafikant på villavejene, og det tager mig ca. 1½ time i bælgravende mørke at komme på det rette spor, da der endelig var en modig mand, der vovede at åbne døren på klem og sætte mig på det rette spor (der viste sig at være to veje af omtrent samme navn (Hesselhøj))«.

Til de banale fortrædeligheder hørte meget længe mangelen på penge til de simpleste daglige fornødenheder. I lang tid arrangerede man sig igennem fra dag til dag, men fra maj 1944 måtte man søge at etablere et fastere finansgrundlag for Rådets daglige eksistens. Fog henvendte sig til dr. techn. Chr. Ostenfeld og anmodede i Rådets navn ham om at fremskaffe og forvalte de nødvendige midler til arbejdet. Ostenfeld påtog sig opgaven og rejste på få dage et betydeligt beløb fra institutioner og erhverv. Karakteristisk for tiden er det, at Ostenfeld måtte og kunne rejse anselige midler til et anonymt formål og uden nogen form for sikkerhed eller nærmere forklaring. Betalerne vejrede et godt, illegalt formål. Dette – og tillid til mellemmanden – var nok.

Lykkeligt var det, at Rådet indtil september slap for arrestationer, men utrygheden og bevidstheden om konsekvenser og ansvar, hvis det gik galt, måtte nødvendigvis lure bag alle de tiltrukne gardiner i de skiftende lejligheder. En enkelt lille

episode, der spændte godt af, berettes en passant af Frode Jakobsen: »Den 19. september holdt Frihedsrådet møde på Gl. Kongevej oppe under taget. Kun Fog, Muus og jeg var til stede. Da lød der pludselig luftalarm. Straks efter trådte en forfærdet værtinde ind til os: Huset var omringet. Gestapo med maskinpistoler stod på trappen. Vi barrikaderede døren med en vældig bom, så ringede det voldsomt på døren. Værtinden kunne se, at det var Gestapo. Vi sad musestille. Det kimede længe og voldsomt. De blev der udenfor. Vi ventede på, at døren skulle blive sprængt. Var der mulighed for at komme derfra, eller var det forbi? Jeg kravlede gennem en luge ud på taget for at recognoscere. Var der et sted mulighed for, at vi kunne klatre ned. Muus sad parat med sin cyankaliumpille. Fog skulle holde udkig med døren. Jeg regnede med beskydning fra gaden. Men når jeg kravlede fladt, kunne jeg ikke ses. Men muligheden for at komme ned? I hvert fald kun ad en tagrende som det sikre mål for tyskernes kugler. Jeg kravlede tilbage, talte hviskende med de andre gennem lugen. Skulle vi alligevel prøve tagrenden? De andre mente nej. Ringningen var holdt op. Fog recognoscerede til den anden side. Banen var fri? Hvad der var årsagen til Gestapos udrykning til denne ejendom på Gl. Kongevej, har vi aldrig erfaret«.

Er det muligt at få blot et lille glimt af de enkelte møder og et lille indtryk af de enkelte medlemmers ansigt? Det er desværre meget lidt, der skimtes i dette mørkelagte stykke historie, men lidt kan konstateres eller anes. Fog har været en dominerende skikkelse. En »forgrundsfigur« kalder Frode Jakobsen ham i en karakteristik, han har givet af ham i sin beretning. Ude i befolkningen stod der fra 1942, da han offentligt gik under jorden, mytisk glans om hans navn, og af alle medlemmer var han vist den eneste, hvis medlemsskab var under sikker offentlig mistanke. Det var oftest ham, der formulerede Rådets proklamationer, og også i mundtlige forhandlinger skimter vi ham nu og da som den, der gav udtryk for Rådets standpunkt. Da Rådet i november 1943 udfærdigede sit – aldrig afleverede – »akkreditiv« til minister Skov, var det ham, der på Rådets vegne skev under. I kontakten med modstandsgrupperne repræsenterede han ofte Rådet. Han havde sæde i bladudvalget, i kommandoudvalget og holdt gennem sin korrespondance forbindelsen til den store og betydende »Frit Danmark«-gruppe. Politisk stod han kommunisterne nær, hvad der inden for

Rådet måtte føre til, at han ofte stod på linie med Houmann. Noget skarpt udtryk giver han i sine breve aldrig for sin politiske opfattelse, der underordnedes hensynet til den modstandspolitiske enighed. Dens nødvendighed var ham indlysende, men her ud over så han også nødvendigheden af, at modstandsbevægelsen fastholdt forbindelsen med den politiske lejr og fik denne mobiliseret i den fælles kamp. Trods uafladelige modsætninger til politikerne og trods medlemsskabet i Rådet fastholdt han – gennem Dedichen – en aldrig helt afbrudt kontakt til de ledende politikere. I en bemærkning til Christmas Møller i december 1943 antyder han sin politiske holdning: »Men vi må være klar over, at i samme grad som vi vinder bredere fodfæste og dermed får bedre muligheder for at nå det mål, som den store del af frihedsbevægelsen samles om: en yderligere udbygning af demokratiet, hvilket vil sige en radikalisering af alle partier – i samme grad vil modstanden fra en vis gruppe af borgerskabet vokse, nemlig den, der aldrig har følt demokratisk, fordi de følte deres privilegier truet«. I møder i Rådet har Fog været et selvfølgeligt midtpunkt. Hans klare intelligens, hans vitalitet, hans forhandlingsevne, hans smittende humør og optimisme har uundgåeligt præget møderne.

Også Frode Jakobsens skikkelse tegner sig tydeligere, ikke mindst fordi han ved så mange og så afgørende lejligheder blev Rådets forhandler udadtil. Han var ukendt for den store offentlighed, da han trådte ind i Rådet, men han blev hurtigt en af dets førende skikkelser. Han gav kompromisløst Rådets arbejde hele sin sjæl og hele sin arbejdskraft, og han fik held og fysik til at følge dets arbejde igennem uden afbrydelse lige til 5. maj 1945. Der var næppe den afgørelse – stor eller lille – som han ikke var delagtig i, ofte var han hovedmanden. Gang på gang sad han i de afgørende forhandlinger, og efterhånden som de øvrige medlemmer faldt fra, lagde en stadig voksende arbejdsbyrde sig på hans skuldre. Hans indflydelse var i konstant vækst, og han ønskede indflydelsen, ligesom han ikke skyede nogen anstrengelse. Begge dele var for ham forudsætningen for den sejr for modstandsbevægelsens ideer, som han med jysk stædighed stred sig frem imod. Han gik op i arbejdet med en sikker tro på Rådets mission og moralske og politiske ret, der aldrig forlod ham. Fra starten havde han et videre sigte med Frihedsrådets opgaver end de øvrige med-

lemmer, og når det kan siges om Rådet, at det bestaltede sig selv, så kan dette i særdeleshed siges om Frode Jakobsen. Han identificerede sig med Rådet, og udviklingen placerede ham efterhånden så centralt i arbejdet, at institution og person ikke lader sig skille. En væsentlig del af Rådets korrespondance skyldes ham. Vi møder ham her som det lidenskabeligt argumenterende alvorsmenneske, helt opslugt af kampen og dens krav. Han havde en gammel baggrund for sin kamp. Fyldt af dyb afsky for nazismen havde han helt tilbage til 1933 deltaget i illegalt arbejde igennem hjælpen til de tyske flygtninge. I spørgsmålet om kampen og dens krav var han kompromisløs. Parallelt med sit arbejde inden for Rådet ledede Frode Jakobsen den store modstandsorganisation »Ringen«, der under hans lederskab voksede konstant i betydning og indflydelse.

Houmann kom ligesom Frode Jakobsen til at følge Rådets arbejde fra begyndelsen til enden. Bortset fra en sygdomsperiode i vinteren 1944–45 var han en af de »faste« i Rådets forhandlinger. Det er undtagelsen, når han – som under folkestrejken – ikke deltog. Han repræsenterede og forvaltede den faste forbindelse mellem det kommunistiske parti og modstandsbevægelsen, og alene af den grund måtte han komme til at spille en betydelig rolle i Rådet. Mens de øvrige modstandsorganisationer kunne være mere eller mindre løst opbyggede, var det kommunistiske parti særdeles fast i struktur og i disciplin, og mens Frihedsrådets paroler i forhold til alle andre måtte antage karakter af anvisninger og henstillinger, blev de over for de kommunistiske grupper netop til paroler, som man kunne regne med ville blive efterlevet. Alene af den grund blev Houmanns godkendelse i de skiftende situationer en forudsætning for Rådets arbejde. Over for den samarbejdets idé, der lå bag Rådets arbejde, var han ubetinget loyal. Han kunne optræde med stor skarphed som i debatten om Stockholmdirektivet, men når en løsning var truffet, stod han så også for sin gruppes vedkommende inde for den. Kommunistgruppernes loyalitet inden for modstandsarbejdet må her understreges. Deres stilling var ingenlunde let. Gennem modstandssamarbejdet indkoordineredes de i de vestallieredes kamp, og i det intime samarbejde, der udviklede sig mellem vestlige stabe og modstandsbevægelsens organer, var det aldrig dem, der formidlede kontakterne eller førte de afgørende forhandlinger. Hjælpen kom vestfra og affødte uundgåeligt en vis afhængig-

hed, der efter forhandlinger blev accepteret. Trufne beslutninger blev derpå loyalt efterlevet. Houmann har haft en væsentlig andel i administreringen og fastlæggelsen af denne politik. Et moderat og realistisk syn har præget hans arbejde. Frode Jakobsen fremhæver, at specifikt kommunistiske synspunkter underordnedes helhedssynspunktet, og understreger iøvrigt Houmanns uselviskhed og fuldstændige hengivenhed for sagen, hans absolutte mangel på personlig ærgerrighed og hans stilfærdige lidenskab. Bortset fra denne karakteristik og en række bemærkninger om det utrættelige arbejde, Houmann udførte, træder hans skikkelse kun lidt frem. Måske ligger der en karakteristik af såvel situation som person heri. Houmann var ikke i brevveksling med det allierede udland, og han var den af rådsmedlemmerne, der mest konsekvent overholdt den illegale teknik. For de allerfleste, selv i Rådet, var han »Nielsen«. »Hvem er Nielsen?« var et af de spørgsmål, Fog mødte i Shellhuset efter sin fængsling. Breve fra hans hånd fra disse år kendes ikke. Men hans betydelige indflydelse i Rådet er der ingen tvivl om.

Arne Sørensen stod rådsarbejdet lidt fjernere. Han kom senere ind i det, deltog mindre regelmæssigt i det og havde for en del sin opmærksomhed beslaglagt af sin omfattende forfatter- og udgivervirksomhed og af sit arbejde for »Dansk Samling«. Han indtrådte i midten af december 1943, deltog derpå i møderne i løbet af foråret, afbrudt af den rejse til Stockholm i april, hvor han sammen med Frode Jakobsen forhandlede med russerne, men hvor han mærkeligt nok ikke deltog i samtalerne med Hollingworth, bortset fra et indledende møde. Han nævner selv i sin beretning, at hans rejser til Sverige havde det formål at udbygge »Dansk Samling«s informationskontakt med England og Amerika og skaffe fremmed information, film, bøger o. s. v. Dette kan have været en grund til hans hjemrejse tidligere end Frode Jakobsen. I juli var han igen i Sverige i det nævnte ærinde, og denne rejse medførte, at der, som han selv udtrykker det »opstod nogle idiotiske rygter om, at jeg var skygget af Gestapo ved landgangen på Amager, og folkene i Frihedsråd og bladudvalg var bange for at være sammen med mig. Jeg tog derfor, simpelthen for at bevise rygternes urigtighed, tilbage til Sverige, hvor jeg opholdt mig nogle få dage. Herefter lagde rygterne sig«. I sommeren 1944 var han således for en tid uden for arbejdet. Endnu d. 28.

august meddeler Dedichen, at »han ikke deltager i møderne på grund af security«. Ved det ovenfor nævnte møde d. 19. september nævnes han ikke, men ved mødet d. 26. september, hvor Øllgaard for første gang deltog, var han igen til stede. At man stadig har været lidt ængstelig – Arne Sørensen var let kendelig, havde som legal politiker angrebet tyskerne stærkt og havde svært ved at tilpasse sig illegale forsigtighedsregler, derom er alle, også han selv, enige – synes en bemærkning af Ebbe Munck at tyde på. Da han i oktober havde møde med Rådet, noterer han, »at han i Rådet mødte Frode Jakobsen, Houmann og Muus, der i øjeblikket udgjorde »det egentlige arbejdsudvalg«. Jens [Chievitz], Niels Jyde [A. S.] og det klerikale medlem [Øllgaard] holder man åbenbart lidt i periferien, dels fordi man nødigt vil samles in pleno, dels fordi de pågældendes deltagelse ikke er absolut nødvendig, og endelig fordi man frygter de pågældendes fulde diskretion, de har ikke de samme naturlige anlæg for illegalt arbejde som den omtalte inderkreds«. Den sidste bemærkning skal nok gå på Arne Sørensen. Vi skal senere vende tilbage til denne mærkelige periode i Rådets historie. Ved juletid var Arne Sørensen atter på en kortvarig rejse til Sverige. Det vil fremgå, at der var afbrydelser og begrænsninger i Arne Sørensens arbejde inden for Rådet. Men hertil kom, at hans interesser var stærkt politisk betonede. Bag sig havde han en talstærk og handlekraftig illegal organisation, »Dansk Samling«, men denne gruppe var samtidig et politisk parti, og Arne Sørensen havde blikket rettet mod fjernere politiske panoramaer lige så meget eller mere end mod den daglige kamps tekniske realiteter, der fængslede hans abstrakt arbejdende fantasi og tankegang mindre. I to rapporter, som han i vinteren 1943–44 sender Christmas Møller om situationen i Danmark, er det afgjort den politiske situation og de politiske fremtidsmuligheder, der beskæftiger ham stærkest. Interessant er det, at han her detailleret går ind på Sydslesvigspørgsmålet: »Vi har i de sidste par år i mindre kredse arbejdet for en forståelse for flytning af vor grænse tilbage til Ejderen«. Arne Sørensens interesse for de videre politiske og folkelige perspektiver i situationen har i Rådet, hvor man oftest beskæftigede sig med det nærværende, givet ham en lidt afsides stilling. Han blev, som Frode Jakobsen udtrykker det, »i nogen grad vor filosof«. Han blev samtidig Rådets skarpeste kritiker af »de gamle politikere«, og han gav skån-

selsløst denne kritik udtryk i sine »Niels Jydes breve«. Da han i december 1943 skrev til Christmas Møller, gik han hårdt imod tanken om en optagelse af politikere i Rådet; tanken herom var, skrev han, »så godt som umulig«. I Rådets praktiske arbejde kom Arne Sørensen til at spille størst rolle gennem sit medlemsskab i bladudvalget. Her var han mest på hjemmebane.

Schoch og Chievitz udgjorde Rådets konservative fløj. Schoch skulle fra starten repræsentere forbindelsen med faldskærmsfolkene, som han da også havde haft forbindelse med længe før d. 29. august. I realiteten var han i Rådet uafhængig med udstrakte illegale forbindelser, ikke mindst til store dele af den illegale presse. Som tidligere redaktør af »Nationaltidende« havde han gode forbindelser ind i den konservative lejr, og sin største betydning for Rådets arbejde fik han uden tvivl, da han i sommeren 1944 var med til at etablere kontakt mellem Rådet og ledende danske politikere. Vi skal vende tilbage hertil nedenfor. I det praktiske arbejde forvaltede han fordelingen af engelsk propagandamateriale til Danmark, og i Rådet var det ved visse lejligheder ham, der formulerede Rådets udtalelser – dette synes således at have været tilfældet med lørdagsproklamationen under folkestrejken. Frode Jakobsen nævner hans barske, barokke humor, der kunne virke opmuntrende under møderne. I september blev han arresteret efter en arrestation af faldskærmsmanden Herschend, med hvem han havde samarbejdet i administreringen af det engelske propagandaarbejde. Chievitz var rådsmedlem »uden portefølje«. Han repræsenterede som Schoch et konservativt-nationalt synspunkt og havde sin største interesse samlet om opbygningen af den illegale hær og den nationale genrejsning, denne for ham var et udtryk for. Han havde med foragt og sorg set den danske kapitulation d. 9. april og den indrømmelsespolitik, der herefter var blevet ført, og han så med skepsis på den danske hærs holdning. I februar 1944 skriver han til Christmas Møller: »Hvor jeg har føling med hæren, »prædiker« jeg, at den skal sættes aktivt ind til Danmarks befrielse. Hvis denne sker ved de allierede og »patrioter« og med den danske hær intakt, når det er forbi, er det militære spørgsmål færdigt i Danmark og med rette, og hæren må ikke lade sig bruge som »politi« mod kommunisterne, hvad nimandsudvalget åbenbart spekulerer meget i«.

Muus's stilling i Rådet er der tidligere redegjort for. Hans

position blev i løbet af foråret 1944 svækket. Personlig mødte han efter sin hjemkomst fra London lidt før jul 1943 en voksende kritik, der ikke var uden forbindelse med hans og en del af faldskærmsfolkenes store pengeforbrug, men også skyldtes, at den engelske hjælp i foråret 1944 ikke stod i rimeligt forhold til de forventninger om våben, sprængstoffer og radioforbindelser m. m., som Muus vel havde ordre til at fremelske. Over for kritik på dette sidste punkt var Muus sagesløs, men kritikken svækkede hans stilling og påvirkede vel også hans sympatier. I det mindste nærmede han sig gradvist, ikke mindst gennem sit stadig snævrere samarbejde med Dedichen, de danske politikere og støttede i stigende grad officerernes indflydelse; han svajede derved væk fra den civile og mere kategoriske modstandslinie, han havde stået på i 1943. Og nu fik netop forholdet mellem modstandsbevægelsen og politikerne akut aktualitet.

Politikerne havde i efteråret 1943 og ved årsskiftet 1943–44 afvist Rådets tilbud om sæde i Rådet. Tanken blev dog ikke helt sluppet, og der førte fortsat veje fra den ene lejr over i den anden. København er ikke større, end at der var adskillige bekendtskaber og berøringspunkter mellem lejrene. Mens Rådet og dets sammensætning over for den danske befolkning og over for udlandet var et dybt mysterium, vil det være urigtigt at forestille sig, at mysteriet var slet så uigennemtrængeligt for de ledende politikere. De havde konstant mulighed for at opnå føling. Inden for Rådet havde Fog, Schoch, Frode Jakobsen, Arne Sørensen og Muus allesammen forbindelser til den politiske verden, og Dedichen slap vinteren og foråret igennem ikke sin lønlige tanke om at få parterne på talefod med hinanden. Fra London ivrede Christmas Møller stadig for, at man nærmede sig hinanden. Han gjorde det over for Frihedsrådet, og han gjorde det over for politikerne. I februar skriver han til sine konservative partifæller: »... det kan være lige så godt at gentage det, at jeg i høj grad har tilrådet Frihedsrådet at søge forbindelse med jer, således at det kunne blive så bredt som muligt, og det synes jeg, I må gøre. Vi har jo ikke på nogen måde knyttet vor skæbne til Frihedsrådet, således at dette er en regering ... men Frihedsrådet er aktivt, Frihedsrådet repræsenterer alt det arbejde, der i dag er værdifuldt for os og de allierede, og derfor støtter vi det naturligvis«. I april gentog han opfordringen: »Jeg vil gentage så stærkt jeg kan, hvad

jeg skrev for 2 måneder siden, at jeg anser det for meget vigtigt og rigtigt, at I har forbindelse med Frihedsrådet«. Samme måned lyder det til Fog: »... jeg vender mig herefter til spørgsmålet om parlamentarikerne. Er De ikke lidt for hård ved dem?... Med hensyn til min forbindelse hjem, kan jeg sige Dem, at jeg stadig til dem, der har skrevet til mig af tidligere meningsfæller, har givet besked om at have kontakt til Frihedsrådet«.

Inden for Rådet havde der i efteråret 1943 været et klart ønske om en optagelse af politikere i Rådet, men ønsket herom svækkedes kendeligt, da der ikke opnåedes et resultat, og da udviklingen efterhånden afslørede det svælg, der endnu efter d. 29. august herskede mellem de to parter. Fra modstandsside så man d. 29. august som et endeligt brud med tyskerne, og man forventede hurtigst muligt 3 skovlfulde jord på enhver forhandlings- og indrømmelsespolitik. De fulde konsekvenser skulle drages af det nej, der var givet, og en klar nej-linie skulle følges fra Christiansborg til landets mindste sogneråd. Man var imod departementschefstyret, man var imod fortsatte møder i nimandsudvalget, og man var imod ministrenes lejlighedsvise drøftelser med administrationscheferne. For den mulighed for passiv modstand, der lå i en fortsat bevarelse af dansk administration og danske organisationers indflydelse, havde man kun kuldslåede følelser, og man nærede skepsis over for politikernes virkelige vilje til i givne situationer at stå fast. Indstillingen udløses af Fog med følgende ord, skrevet til Christmas Møller: »Man har efterhånden det indtryk, at denne beslutning [nej'et d. 29. august] fra partiernes side (ikke kongens) mere var dikteret af en fornemmelse af ikke at ville komme for langt fra folket, end af ærlig, nyvakt modstandsvilje. Det er hårde ord, men de støttes af mange kendsgerninger«. Senere, efter en kritik af departementschefstyret og politikernes forbindelse med dette, hedder det: »Med andre ord: førende partifolk har ikke ændret deres stilling til tyskerne, men kun formelt trukket sig tilbage, fordi de frygtede folkets reaktion, navnlig måske efter krigen... Frihedsrådet betragtes med en ikke ringe mistillid fra politikernes side. De frygter for, at det rummer rabiate personligheder, som vil føre en udemokratisk politik efter krigen... For at klare op, udgav Frihedsrådet sin fremtidspjece... Men trods dette fastholder politikerne deres modvilje og mistillid... af partifrygt – ræds-

len for valget efter krigen«. Fog, der jo hørte til de rådsmedlemmer, der var bedst på talefod med politikerne, så ikke just optimistisk på chancerne for en samlet front, da han ved juletid 1943 skrev disse ord.

Ved givne lejligheder kunne et politisk initiativ vække speciel harme. Dette var f. eks. tilfældet, da 5 repræsentanter for de samarbejdende partier i begyndelsen af januar 1944 rykkede frem med en erklæring, hvori de vendte sig mod »den attentatvirksomhed, som har udviklet sig, og hvormed man på grund af modstående indstilling og anskuelser stræber hverandre efter livet«. Baggrunden for denne erklæring var modstandsbevægelsens stikkerlikvidering på den ene side, de tyske hævn- og gidselmord på den anden. Netop ved nytårstid fandt en række tyske attentater og mord sted, netop samtidig med, at Hitler ved et møde i »Ulveskansen« d. 30. december 1943 med Best, Pancke og v. Hanneken beordrede sådanne hævn- og gidselmord i forholdet 5–1. Det drejede sig om attentater på Ole Bjørn Kraft, journalist Chr. Damm og i særlig grad om mordet på Kaj Munk natten mellem d. 4. og 5. januar 1944, der af tyskerne krævedes meddelt i aviserne samtidig med og parallelt med meddelelsen om drabet af en stikker i Slagelse. Ikke mindst mordet på Kaj Munk og de tyske krav om formen for offentliggørelsen af hans død vakte det voldsomste raseri i befolkningen og dannede den slettest mulige baggrund for »attentat«-erklæringen. I modstandskredse vakte den umådelig indignation. Frihedsrådet svarede skarpt i en nytårshilsen til det danske folk og fremhævede, »at de nazistisksindede mennesker, der i den senere tid har fundet døden ... ikke er angrebet på grund af deres overbevisning, men alene fordi de mod høj betaling havde påtaget sig at efterspore landsmænd, der er aktive i frihedskampen«. Også fra et enkelt af rådsmedlemmerne, Chievitz, lyder harmen over politikernes »attentat«-erklæring. Han skriver til Christmas Møller: »»Samlingspartierne« hygger sig jo stadig; har De set deres skandaløse opråb mod »politiske attentater«, hvor de slog mordet på Kaj Munk og likvideringen af stikkere sammen ... eller er de stadig besat af kommunistforskrækkelse – de tror sågar, der ikke skal en kommunist ind i »det første ministerium««. Fra modstandsbevægelsens side viste man med rette tænder over for ethvert tilløb til at slå likvideringerne i hartkorn med de tyske gidselmord. Man kunne diskutere den etiske, folkerets-

lige, krigsmæssige berettigelse eller nødvendighed af de første – de sidste lå hinsides enhver diskussion og uden for ethvert forsvar.

Uanset alle modsætningsforhold fastholdt Rådet langt ind i foråret 1944 det oprindelige ønske om et snævrere samarbejde med politikerne, eventuelt med indtrædelse af politikerne i selve Rådet, »De må huske«, skriver Fog i juni til Christmas Møller »at Rådet siden d. 29. august hele tiden har stået åbent for d'herrer, vi har tilbudt og tilbudt, men er ikke blevet imødekommet. Selvfølgelig har vi særlig henvendt os til folk, som også før d. 29. august har ligget nærmere vor linie end Scavenii svorne tilhængere, men de har alle spurgt deres parti først, og her har man frarådet dem at indtræde. Sådan er den historiske sandhed«. En senere historisk vurdering kan kun bekræfte Fog på dette sidste punkt. Man holdt en plads åben, og man ønskede den gerne besat, naturligvis under den forudsætning, at modstandskampen under Frihedsrådets ledelse blev udgangspunktet for et samarbejde. En vis føling bestod da også foråret igennem mellem politikere og administrationsledere, og en overgang fik man i Rådet det bestemte indtryk, at politikerne bl. a. under påvirkning af invasionsmulighederne ønskede et snævrere samarbejde med Rådet. Såvel Fog som Frode Jakobsen som Schoch nævner i samtidige breve, at en tilnærmelse fra politisk side kunne registreres, og det fremgår af Fogs meddelelser, at i en konkret sag, drøftelser i maj–juni 1944 om politiets stilling, fik den almindelige føling karakter af direkte rådslagninger, hvor Rådets synspunkt blev indhentet, forinden politikerne i en vigtig afgørelse tog stilling. Det synes også at fremgå, at Rådets – eller Fogs – standpunkt fik virkning. Sagen skal kort refereres.

Politiets stilling havde vinteren igennem været uklar. Efter d. 29. august forholdt politiet sig passivt over for alle sabotagesager. Efterforskning i disse sager overlodes til tyskerne. Dette var for så vidt formelt tilfredsstillende, men skabte reelt uundgåelige vanskeligheder. Dels var en afgrænsning af sagerne selvsagt vanskelig, dels mistede politiet herved en tidligere stærkt benyttet mulighed for underhånden at hjælpe modstandsfolkene, og i oktober begyndte en lang række forhandlinger med de tyske politimyndigheder om en ordning, hvorefter det danske politi skulle tage sig af de sabotagetilfælde, der gjaldt danske virksomheder, alt under den forudsætning,

at sager i tilfælde af opklaring skulle for danske domstole. Særlig efter at Pancke d. 1. november havde overtaget ledelsen af det tyske politi i Danmark, blev disse forhandlinger sejge og trak i langdrag, uden at nogen aftale blev truffet, og tyske beklagelser over dansk politi indløb i stadig glidende strøm. Bag forhandlingerne lå som en evig trusel for civilbefolkningen muligheden for en fuldstændig ophævelse af dansk politi og overdragelse af politimyndigheden til Schalburgkorpset og andre tysk-opstillede organisationer. I januar 1944 indførtes for Storkøbenhavns vedkommende en ordning med fælles dansk-tyske udrykningskommandoer, der kunne gribe ind i tilfælde af uroligheder, hvor både danske og tyske statsborgere var indblandet. I maj greb derpå Best ind i den løbende forhandling. Sabotagen truede med at vokse tyskerne over hovedet, og Best stillede nu det krav, at politiet skulle etablere en effektiv bevogtning af de virksomheder, der særlig interesserede tyskerne. I modsat fald ville politiet, der i 1944 talte 8821 mand, blive nedskåret til 1940-tallet på 3537 mand. Bag dette krav lurede det endnu alvorligere, at tyskerne helt afskaffede dansk politi. Såvel politiets ledelse som det menige mandskab var naturligvis imod en indrømmelse til tyskerne i dette spørgsmål, og sagen blev af administrationen forelagt det udvidede nimandsudvalg til drøftelser, der fandt sted d. 1.–2. og 3. juni.

Det var, forinden disse drøftelser fandt sted, at man fra politisk side havde orienteret sig om holdningen i modstandslejren. På mødet blev der direkte refereret til »oplysninger fra illegal side«, og Fogs bemærkninger herom lyder: »Rådets stilling med hensyn til politisagen ... blev afgørende for både administration og politikere. Ikke således, at disse kredse samlet og åbent søgte vort råd, men således, at betydende enkeltpersoner i begge lejre gjorde det – og loyalt gik ind for det, vi blev enige med dem om ... måske tør jeg uden at være for misantropisk antyde, at grunden til denne interesse for vort syn alene var, at man frygtede for vor indflydelse på opfattelsen udadtil, hvis det tyske krav blev imødekommet. Det var mit indtryk, at d'herrer egentlig helst så, at vi lod os overtale til at sige ja til kravene, og derefter kunne fremstille denne indrømmelse i et sympatisk skær over for vore udenlandske venner. Men never mind: Det væsentlige er dels det øjeblikkelige gode resultat, dels de muligheder, det åbner for fremtiden«.

Det gode resultat, Fog henviser til, var det svar fra nimands-

udvalget til de danske administrationschefer, der kom ud af møderne d. 1.–2. og 3. juni, og som lød: »Om øget bevogtning af de offentlige værker er der enighed. Halvdelen vil tilråde at søge opnået en ordning ved forhandling om de tyske krav for derigennem at sikre opretholdelsen af dansk politi og dansk jurisdiktion, idet man forudsætter, at bevogtningskravet indskrænkes til det mindst mulige. Den anden halvdel er på linie med politiet i den opfattelse, at det tyske bevogtningskrav ikke kan imødekommes«. Interessant er det her at konstatere, at »den anden halvdel«, der ønskede en afvisning af de tyske krav, netop fortrinsvis omfattede de konservative og socialdemokratiske politikere, der var nærmest i kontakt med Rådet. Undtagelsen var venstrepolitikeren Knud Kristensen, der også ønskede afvisning. På mødet havde Buhl, direkte adspurgt af Munch, erklæret, at han ønskede en sprængning af forhandlingerne med tyskerne i denne sag. Fogs bemærkning om, at Rådet her øvede en afgørende indflydelse, er ikke godtgjort, men det forekommer sandsynligt, at Rådets standpunkt ikke har været uden betydning. Man kendte i det mindste stemningen i modstandskredse. Selve politisagen gik videre til fornyede forhandlinger. Det var denne løbende forhandling, som Duckwitz under folkestrejken benyttede som murbrækker i sine samtaler med Best.

I juni 1944, umiddelbart forinden folkestrejken, var således en forsigtig og prøvende brobygning i gang mellem Råd og Christiansborg. I særlig grad var der følere fremme fra socialdemokratisk og konservativ side, mens venstre og radikale stod mere afvisende. Denne forskel understreges stærkt i 2 samtidige kilder, en »situationsberetning«, som Frode Jakobsen i juni sendte Christmas Møller og Foss, og en rapport, som Schoch i samme måned udfærdigede til lederen af det engelske propagandaarbejde i Danmark. Frode Jakobsen opdeler ligefrem sin beretning i 2 afsnit: socialdemokratisk-konservativ og venstre-radikal holdning. Om de første hedder det, at der er vaklen i forholdet til modstandsbevægelsen, men at der blandt yngre konservative og førende socialdemokrater er ønske om en tilnærmelse. En anstødssten er mistro og uvilje over for kommunister og »Dansk Samling«, og desuden har Frode Jakobsen mødt frygt for Frihedsrådets hensigter ved besættelsens ophør. Men her ud over tilføjer han, at der endnu er »et svælg i anskuelser«. Politikerne lægger vægt på, at kampen i første

række er en sindelagskamp, og at der, efter at man d. 29. august har bekendt kulør nationalt og demokratisk, »må tages vidtgående hensyn for at skåne folket«. Produktionsapparatet må holdes intakt, administrationen bevares på danske hænder, og politiets afvæbning undgås. Om stemningen blandt radikale og venstre skriver han: »En bevidst agitation mod tilslutning til modstandsbevægelsen ... er drevet gennem partiorganisationerne. Argumentet er, at modstandsbevægelsen består af Dansk Samling og kommunister plus en række naive mennesker, der misbruges af disse partier, at alle, der slutter op i modstandsbevægelsen, derfor går de nævnte »ikke-demokratiske« partiers ærinde«. Frode Jakobsen tilføjer, at han også har mødt dette argument fra socialdemokratisk og tillige, men sjældnere, fra konservativ side. Han konkluderer herefter med at fastslå den stigende vækst i Frihedsrådets indflydelse. Rådet er nu en faktor, »som i hvert fald socialdemokraterne og de konservative bestræber sig på ikke at komme i konflikt med«.

Mest direkte går Schoch ind på tilnærmelsen mellem parterne. D. 10. juni skriver han: »Derimod er der ... i den sidste tid foregået en betydningsfuld udvikling. Medens de ledende socialdemokratiske politikere under fhv. statsminister Buhls førerskab for blot 3 måneder siden dårligt nok kunne tåle at høre ordet kommunist nævne, er deres indstilling nu en helt anden. Den kommunistiske repræsentant i Frihedsrådet og jeg har på Rådets vegne haft en orienterende samtale med de ledende konservative folketingsmænd, Ole Bjørn Kraft, Poul Sørensen og Aksel Møller, og det er meningen, at denne drøftelse skal fortsætte med socialdemokraterne Buhl, Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen. De nævnte konservative, der har et meget intimt samarbejde med socialdemokraterne, fremhævede, at der inden for socialdemokratiet var sket en kovending med hensyn til kommunismen, og man mente, at dette stemningsomsving endogså var så stærkt, at det en dag ville blive Buhl, der henvendte sig til kommunisterne med anmodning om, at disse ville lade sig repræsentere i den første danske regering efter befrielsen«. Herpå nævner Schoch, at der inden for fagbevægelsen gør sig en stærk venstreorienteret stemning gældende, og at den socialdemokratiske holdning næppe var uden forbindelse hermed. Han tilføjer, at mødet med de konservative havde vist, at også disse var villige til og direkte ønskede en omgående legalisering af det kommunistiske parti efter befriel-

sen og en kommunistisk repræsentation i regeringen. Schoch slutter: »Mulighederne for at danne en enhedsfront i overgangsperioden er altså større end nogensinde, men en af de væsentligste forudsætninger er, at der sættes ind med et meget kraftigt propagandaarbejde inden for bønderne, idet partiet venstre stadig holder sig meget passivt, og det må derfor betegnes som temmeligt afgørende, at vi snarest muligt får oprettet den daglige kontakt«. Til alt dette kommer så endelig den kontakt, der ret kontinuerligt sluttedes i Dedichens stuer. Netop i juni 1944 så Dedichen med et vist lyssyn på mulighederne for gennem disse stuer at forlige modsætningerne. I et brev til Seidenfaden umiddelbart forinden folkestrejken trak han situationen op: Med ham og Muus som mellemmænd holdt Rådet og politikerne til stadighed føling med hinanden. Derpå nævner Dedichen imidlertid som øjeblikkets hovedvanskelighed en uforsonlig fjendtlig holdning hos Hedtoft-Hansen og Buhl over for kommunisterne. »En direkte kontakt mellem sangerne [de 2 politikere] og Nielsen [Houmann] har været afbrudt siden midten af maj«, skriver han.

Til den forbindelse, der eksisterede mellem Rådet og nogle af politikerne, sluttede sig fra april 1944 en forbindelse mellem Rådet og departementscheferne. D. 21. april skrev professor Brandt Rehberg til Fog og meddelte ham, at han ad omveje havde forbindelse med departementschef Koch, og at han havde påtaget sig at søge at formidle kontakt mellem Rådet og departementschefstyret. Brandt Rehbergs brev indeholdt bl. a.: »... Vil det være muligt at lade Rådet tilflyde oplysninger om baggrunden for eventuelle beslutninger bl. a. for at undgå, at der i de illegale blade rejses en kritik, der måske kan give en splittelse ... Eller endnu bedre: Vil det være muligt allerede på det nuværende tidspunkt at etablere en kontakt mellem departementscheferne eller visse af dem og Rådet for at undersøge mulighederne for en eventuel drøftelse af visse problemer på forhånd«. En sådan kontakt blev etableret og spillede som nævnt en rolle ved afviklingen af folkestrejken. Materialet tillader at konstatere den, men ikke at afgøre, hvor stærkt den virkede.

Det vil fremgå, at der i hele perioden fra Rådets dannelse til juni 1944 havde været konstante muligheder for etableringen af et enigt dansk lederskab. Politikerne havde imidlertid nægtet at acceptere såvel Rådets synspunkter som dets lederskab i be-

folkningen, og de holdt sig længe Rådet 3 skridt fra livet. Da de tog deres holdning over for det op til revision, skete dette kun efter en kølig vurdering af en bitter nødvendighed, og tilnærmelsen blev kun foretaget skridt for skridt. Politikernes stilling var både forståelig og forklarlig. De var Danmarks folkevalgte ledere og var dybt forankrede i en traditionel demokratisk-parlamentarisk ankegang, og de følte et tungt og bekymret ansvar over for institutioner og befolkning. Begge dele måtte værges længst muligt. Hvis situationen muliggjorde eller nødvendiggjorde det, måtte man over for tyskerne gå forhandlingens vej, selv hvor de mest håbløse forudsætninger for forhandlinger måtte accepteres. Deres tankegang var politisk erfaren, præget af realitetssans og bevidst nøgternhed, og de vægrede sig længst muligt ved at bryde de sidste broer af, der førte til forhandling og dermed til mulighed for at mildne besættelsens ødelæggelser og lidelser. Med dyb sympati registrerede de befolkningens stadig stærkere anti-tyske følelser, som de fuldt ud delte selv, men de måtte ud fra deres forudsætninger ønske kampen mod tyskerne modereret, så en vis stabilisering af situationen kunne indtræde. Standpunktet var ikke konsekvent, men udtryk for et kompromis. Politik er som bekendt ofte kompromis. Det var i denne situation politikernes dilemma, at de ikke kunne tale frit, og at de i deres bestræbelser for at dæmpe kampen aldrig kunne identificere sig med den bærende stemning i landet. Inden for modstandsbevægelsens ledelse havde de haft en vis, men begrænset mulighed for at øve en modererende indflydelse; uden for denne var deres arbejde i denne henseende i det mindste sikker på at blive angrebet og ilde bedømt fra modstandsbevægelsens yderliggående kredse. Med absolut uro betragtede politikerne derfor også modstandsbevægelsens hedsporer, også fordi disse i deres øjne rummede udemokratiske elementer, der i den almindelige stemningsbølge kunne få chance til at rive befolkningen med sig, og fordi politikerne i deres vurdering til stadighed havde blikket rettet mod situationen ved besættelsens ophør, hvor de følte sig sikre på, at det igen var dem, der skulle træde til. Modstandsbevægelsens påstand om, at landet havde moralsk pligt til at deltage i den fælles kamp, godkendte de, men de forbeholdt sig til stadighed retten til en realistisk vurdering, og i denne vurdering lå de konstant på en langt forsigtigere linie end modstandens folk, fordi de langt mere følte sig som for-

svarere af en gammel verden og dens værdier end som erobrere af en ny. Fra modstandsside strøg man egennavnene og titulerede dem over en bank »de gamle politikere«. Der lå en bevidst karakteristik og brod deri.

Ud fra sådanne og ligeartede synspunkter stod politikerne afvisende over for Frihedsrådets førerskab. De betragtede det som et fremmedlegeme, der uden mandat havde gjort sin pludselige entré på den politiske arena, og derpå fulgte de det først med nysgerrighed, siden med voksende undren og årvågen interesse og sidst med stigende alarm. De så – ikke uden naturlig jalousi – hvorledes Rådet, hvis persongalleri fra begyndelsen ikke forekom dem hverken politisk farligt eller imponerende, sikrede sig indflydelse over modstandsorganisationen, udbyggede denne, tilegnede sig en voksende administrativ stilling, fik kommandomyndighed over landets våbenmagt, sikrede sig udlandets anerkendelse som repræsentant for det Danmark, man udefra havde respekt for og interesse i, og hvorledes det slutteligt formåede at påvirke og lede opinionen og reaktionerne i befolkningen også uden for den organiserede modstandsbevægelse. Efterhånden som dette skete, blev politikernes stilling håbløs defensiv og himmelråbende utaknemmelig. Den forhandlingspolitik, de i givne situationer mente at måtte gå ind for, førte uundgåeligt til indrømmelser, og nogen tak for de uomtvistelige værdier, forhandlingerne bjærgede i land fra »det officielle Danmark«s skibbrud, fik de ikke. Samtidig havde modstandsbevægelsen udviklingen med sig. De allieredes triumfer indløb i rask rækkefølge, modstandsbevægelsens sejre sekunderede dagligt, og den tyske terror drev befolkningen over i armene på den sejrrige bevægelse, der i al forvirringen formulerede en klar, konsekvent politik, der entydigt og usammensat appellerede til menigmands enkle forståelse for, hvad der var ret og uret, og talte til hans enkleste menneskelige og nationale følelser. Det var en politik, der stillede krav og indebar konsekvenser. Måske netop derfor blev den fulgt. Tiden var hård og hærdende, og svaret på det nazistiske tyranni blev ikke panik, men forbitrelse. Med stigende hast skred de psykologiske forudsætninger for en beskyttende politik sammen, og med samme hast opbyggedes forudsætningerne for kamp uden primært hensyn til andet end den absolut nødvendige sejr. Frihedsrådet fulgte med i denne udvikling og var selv med til at angive rytmen for bevægelsen,

politikerne registrerede udviklingen langsommere og mere iagttagende. Kun bagfra erkendte de, hvordan flere og flere søgte sammen under Frihedsrådets kategoriske ledelse. Trin for trin overtog Rådet det politiske førerskab i landet, og hertil bidrog i høj grad, at også udlandet og ikke mindst Rusland tildelte det en stadig større rolle. Rådets ledelse, der oprindelig var en påstand, blev gradvis en realitet. Denne realitet indtrådte delvis uafhængigt af Rådets faktiske styrke inden for modstandsorganisationen.

Ironisk nok var det måske snarere inden for end uden for denne, at Rådet mødte direkte opposition. Ikke i fastlæggelsen af den almindelige politik, men hvor det drejede sig om at føre organisationsbestemmelserne ud i livet. Modstandsfolkene var af hård nødvendighed selvrådige, og en anden illegal gruppe, uanset hvor højt på strå den så sad, var og blev kun medkæmpere, som man var dus med. Indadtil måtte Rådet derfor ofte læmpe sig frem over for halsstarrige og totalt uimponerede meningsfæller, der kunne være både besværlige og brutalt ligefremme. Udadtil derimod kunne Rådet tale med uforstyrret autoritet.

Folkestrejken i juni 1944 gjorde det indlysende, at en glædesløs tovtrækning mellem de to ledergrupper i landet måtte bringes til ophør. Kunne de to parter ikke gå helt i spand, måtte de i det mindste enes om at trække sammen i et kræfternes parallelogram. Det blev politikerne, der nu tog initiativet. Både inden for det socialdemokratiske parti og inden for det konservative parti blev det besluttet, at en nærmere forbindelse med Frihedsrådet skulle søges etableret, og i løbet af juli–august måned fulgte derpå en række forhandlinger mellem parterne om formen for en fremtidig forbindelse. Tidspunktet for disse forhandlinger var påtvunget af situationen og var iøvrigt det dårligst tænkelige. Netop i kølvandet på strejken fulgte en række beskyldninger og modbeskyldninger for illoyal optræden tæt efter hinanden; at forhandlingerne i denne atmosfære alligevel fremmedes, skyldtes udelukkende den for begge parter indlysende nødvendighed af dem. I et brev til Seidenfaden d. 4. august 1944 orienterer Fog denne om den voldsomme harme, politikerne gav udtryk for over for Seidenfaden og det svenske TT på grund af den svenske radios oplæsning af Frihedsrådets proklamation netop den mandag

aften, da politikerne i dansk radio manede til strejkens ophør, og Fog indvier samtidig Seidenfaden i de skældsord, der også over for Rådet er faldet af i tiden efter strejken. De er ganske vægtige og har uden al tvivl været hjerteligt velmente. Fog konkluderer: »Vort hele forhold til sangfrokosterne [politikerne], der så fint ud ved politisagen, er blevet forværret ved strejken. Det er og bliver et faktum, at vi ser vidt forskelligt på livet og problemerne ... Vi mener stadig, det gavner kampen mest, om vi opnår en forståelse med d'herrer – selv om vi så siden skal »stå til regnskab« for hinanden ... Trods alle onde ord bevarer vi dog kontakten«. Også fra Dedichen – og igen til Seidenfaden – hører vi om barometerfaldet: »Min opgave [er] netop i disse dage ikke nem. Rådet på den ene side og oksehalesuppen [politikerne] på den anden side står stift og stejlt mod hinanden på grund af forskellige udtalelser afgivet som følge af strejkens afslutning«.

Det svirrede fra begge sider med onde ord, og fingrene blev ikke lagt imellem, heller ikke udadtil. I den frie presse kunne man om politikernes optræden finde udtryk som »danske mænds foragtelige hjælp til tyskerne« og »åbent forræderi over for den folkefront, der har samlet sig«, og skarpe angreb blev ligeledes rettet mod Københavns kommunes administration på grund af det tryk, der var blevet øvet mod byens embedsmænd for at holde dem i arbejde. Fra politisk side svarede man vredt igen gennem de illegale blade, der forfægtede de »politiske« synspunkter. En iskold vind blæste gennem den slugt, der skilte parterne. Fog kommenterer i det nævnte brev til Seidenfaden situationen beklagende: »Desværre har en enkelt fra vor side ladet sig forlede til at bruge stærkere udtryk, end jeg i hvert fald fandt klogt (selv om han har ret i princippet), og det har affødt en voldsom reaktion fra mimosernes [politikernes] side ... Bestyrelsen [Rådet] udsender nu en redegørelse, som er rent objektiv og rigtig – det står jeg inde for – men som ikke indlader sig på en direkte polemik«.

Den redegørelse, Fog her omtaler, blev udarbejdet af Frode Jakobsen efter ønske fra Rådet. Efter enkelte rettelser blev den godkendt af dette. Det var tanken, at den skulle udsendes i den frie presse som en objektiv skildring, og Rådet besluttede derfor forinden udsendelsen at forelægge den for politikerne. Men netop denne fremstilling, der var tænkt afspændende, skulle vise, hvor langt man stod fra hinanden. Politikerne nægtede

kategorisk at godkende den. »Skulle den skildring ud, kunne man lige så godt afbryde den nye forbindelse«, er Frode Jakobsens karakteristik af deres holdning. I Rådet var der herefter delte meninger om offentliggørelse, men for ikke at bære ved til det ødelæggende bål besluttede man at opgive tanken. Først efter krigen så publikationen dagens lys.

Klimaet omkring den politiske tilnærmelse var således det ubehageligst mulige. Hertil kom, at Rådet nu i modsætning til, hvad tilfældet havde været langt hen på foråret, var blevet mere utilnærmeligt. Nogen synderlig tilbøjelighed til at mødes med politikerne havde det ikke længere. Dette omslag i stemningen var ældre end folkestrejken, men forstærkedes naturligt nok af denne. Allerede i juni skriver Fog til Christmas Møller, at »sagen nu ligger helt anderledes«. Nu må man opgive tanken om optagelse af politikere og koncentrere sig om de foreliggende praktiske opgaver, og Fog tilføjer, at en optagelse nu er mindre påkrævet. Man har nu langt bedre kontakter end forhen. Den forskydning, der her fandt sted i Rådets holdning, bundede naturligt nok i dettes stadig øgede politiske betydning. Ikke mindst godkendelsen af dets kommandomyndighed og Døssings udnævnelse havde stivet det af. I større sager kom man ikke længere uden om det.

Da derfor tanken om optagelse af politikere i Rådet nu igen ventileredes, blev reaktionen kølig. Det fremgår ikke helt klart af det eksisterende materiale, om politikerne nu direkte anmodede om optagelse, men det kan konstateres, at tanken var fremme, og at Dedichen og Muus virkede kraftigt for den, hvad de næppe havde gjort, om de ikke havde haft sikkerhed for, at tanken nu ikke længere var helt fremmed for politikerne. Det kan endvidere konstateres, at sagen kom for i Rådet. Det ældste eksisterende referat fra et møde i Rådet – fra august måned – omhandler netop dette spørgsmål. Chancen for en hel sammensmeltning af de to fronter har foreligget i slutningen af juli og begyndelsen af august, og man synes at have været ret nær en løsning. D. 31. juli skriver Muus til London og meddeler, at »vi synes at have fået held til at få A og B repræsenterede i »Frihedsrådet«. A vil blive repræsenteret ved C og B vil få D som repræsentant. C og D vil blive fuldt bemyndigede af A og B til at handle i alle spørgsmål for dem og på deres vegne«. Hvem C og D, der skulle repræsentere A og B i Rådet, er, fremgår ikke, men det er uden risiko at gætte på A

og B som det socialdemokratiske parti og de konservative. Dagen efter spores der triumf hos Dedichen, da han skriver til Seidenfaden: »... det vigtigste, som nu omsider ser ud til at lykkes, vil være en sammensmeltning mellem bestyrelsen [Rådet] og oksehalesuppen [politikerne]. Det ser ud til at gå i orden i denne uge, du er den første, der får noget at vide herom«. Muus og Dedichen har været øjeblikkets Kirsten gifteknive, og Muus tilføjer som sin karakteristik, at det har været vanskeligt at opnå tilslutning til tanken. Rådsmedlemmerne har alle været uvillige, og politikerne har ikke været alt for begejstrede. Endnu en uge senere er et endeligt resultat da heller ikke opnået, og Muus må meddele London, at han stadig arbejder på en løsning, men at alt taler for, at det vil lykkes for ham. Endelig foreligger det omtalte referat fra et møde i Rådet. Det drejer sig om et stærkt koncentreret notat, indeholdende Frode Jakobsens indlæg på rådsmødet i august 1944. Nærmere datering savnes, men mødet må efter sammenhængen have fundet sted umiddelbart efter d. 7. august. Ifølge dette notat har Frode Jakobsens standpunkt været det, at han betragtede en optagelse som »post festum«. En forudsætning måtte i det mindste være formulerede betingelser. Disse udtrykker han i 4 punkter: 1. At de politiske partier må anerkende Frihedsrådets ledelse af den nationale kamp, indtil kongen frit kan vælge en regering. 2. At de, da de som legale partier ikke kan lede kampen, »overlader den helt og fuldt til Frihedsrådet og giver afkald på enhver aktion i forholdet Danmark-Tyskland, undtagen *gennem* Frihedsrådet eller i forståelse med dette«. Punktet 3. betegner notatet som det afgørende og springende punkt. Formuleringen er: »For at den forøgede repræsentation ikke skal svække Frihedsrådets handlekraft, må de partier, der ønsker sig repræsenteret, sende mænd, der, ligesom de nuværende medlemmer af Frihedsrådet, er bemyndiget til at tage stilling til forefaldende spørgsmål på deres organisationers vegne«. 4. Alle repræsenterede organisationer skal være forpligtet til at medvirke til, at Frihedsrådets beslutninger føres ud i livet. Hertil har Frode Jakobsen føjet yderligere 2 betingelser, der dog er anbragt i parantes som udtryk for, at han selv – åbenbart under mødet – har opgivet dem. De omhandler afstemning i Rådet ved flertal samt krav angående dannelsen af befrielsesregeringen. Notatet konkluderer med den betragtning, at et tilsagn til politikerne må

være formuleret således, at Rådet må kunne føle, at det har gjort, hvad det kunne, og i tilfælde af en politisk godkendelse ikke fortryde, hvad det har gjort. De øvrige medlemmers standpunkt kendes ikke, men der er ikke grund til at tro, at det har været meget forskelligt fra Frode Jakobsens.

Resultatet af mødet er det derimod muligt at fastlægge, og igen er det Dedichen, der forsyner os med en samtidig oplysning. D. 17. august meddeler han Seidenfaden, at en sammenkomst var blevet arrangeret mellem på den ene side Schoch og Houmann, på den anden side Buhl og Hedtoft-Hansen. Han havde ikke selv været med, men havde efter mødet fået referat – åbenbart fra politisk side. Ifølge dette referat blev der skudt med skarpt på mødet. »Ordene løb amok mellem de fire herrer«, er den vending, Dedichen anvender. Udgangspunktet for disputten var atter folkestrejken, men iøvrigt havde der været generalstorvask. Også kommunisternes holdning før d. 22. juni 1941 havde været på bane, og blodet havde været i kog. Dedichens referat ender herpå: »Man blev dog til sidst enige om, at vel kunne sangfolkene [politikerne] ikke indtræde i bestyrelsen [Rådet], men et kontaktudvalg skulle skabes af to sangfolk og to bestyrelsesmedlemmer. Alle vigtige beslutninger . . . skulle behandles her«.

Det var det såkaldte »Kontaktudvalg«, der her fødtes. Muus omtaler det med dette navn i et brev til London 4 dage senere og skriver, at man har måttet igennem mange »fødselsveer«, før resultatet forelå. Fra politisk side indtrådte den socialdemokratiske H. C. Hansen og den konservative Aksel Møller, fra rådsside Houmann og Schoch. Gennem dette udvalg fastholdt de to parter nu forbindelsen med hinanden. Uden at være eneste forum for tværgående forhandlinger blev det midtpunktet for kommende drøftelser. Men forinden arbejdet i udvalget faldt i roligere leje, skulle man igennem endnu en affære. Natten mellem d. 9. og 10. august begik tyskerne en af deres bestialske terrorhandlinger. De første dage af august havde været præget af uhygge med nedskydning af en række tyske soldater og stikkere og med tyske gengældelsesmord. Kulminationen nåedes d. 9. august, hvor tyskerne med virksom hjælp af danske håndlangere nedskød 11 unge modstandsfolk, der havde siddet fængslet i Shellhuset. Fra tysk side søgte man at dække over, hvad der var sket, og udstedte bl. a. et dementi, da rygter om udåden begyndte at cirkulere, men d. 14. august

måtte de rykke frem med en indrømmelse, idet de dog hævdede, at der var tale om nedskydning under flugtforsøg. Løgnen heri var let gennemskuelig, og efter at udbredte arbejdsnedlæggelser var begyndt d. 14., svarede Frihedsrådet med d. 15. at proklamere en 24 timers strejke for tirsdag d. 15.: »Stands arbejdet, luk kontorer og butikker, restaurationer, biografer og teatre overalt, hvor den korte tidsfrist gør det muligt«. Befolkningen besvarede appellen, og strejken bredte sig til provinsen.

Denne tragedie gav anledning til endnu et sammenstød mellem Råd og politikere. Rådet havde holdt møde tidligt om morgenen d. 15. og havde her besluttet at proklamere strejken, skønt en omgående proklamation umuliggjorde, at sagen først blev forhandlet med politikerne. 3 dage senere skrev Fog til Christmas Møller, at »[det] gik så hurtigt om morgenen, at vi trods forsøg ikke kunne få kontakt«. Fra et formelt synspunkt handlede Rådet her urigtigt. Proklameringen af en strejke, selv en tidsbegrænset, måtte givetvis og efter aftalerne ske i overensstemmelse med politikerne, og risikoen ved proklameringen af en strejke var ikke alene den, at man løb fare for at sætte en alvorlig bevægelse i gang, uden at der på forhånd var enighed herom, men også den, at man kunne komme til at sætte de resultater, der var nået i forhandlingerne med politikerne, over styr. Men det må samtidig indrømmes, at der i datiden kunne eksistere alvorlige modsætninger mellem, hvad der formelt burde gøres, og hvad der reelt lod sig praktisere. Når Rådet i de følgende dage gjorde gældende, at der ikke havde været tid til at opnå politisk sanktion, havde undskyldningen god bund i tidens situation. Af betydning var det vel også, at man i modstandsarbejdet var vant til omgående og omsvøbsfri behandling af tingene, og at man i Rådet, hvor kontaktudvalget endnu var en uvant nyhed, næppe i øjeblikkets forbitrelse over Shellhus-mordene sansede hensynet til de ydre former synderlig stærkt. Under alle omstændigheder satte man den morgen hensynet til kampens krav øverst, hensynet til politikerne nederst.

Resultatet blev uundgåeligt ny vrede. Politikerne, der ikke nærede nogen tvivl om, at strejken burde proklameres, følte sig med rette holdt udenfor og så det nyfødte samarbejde ignoreret, før det endnu var kommet i gang. Mæglingen foregik hos Dedichen. Han beretter herom: »Ny grund til fornærmelse, nye møder, denne gang med sangfolkene [politikerne] og

min stueven [Muus] og mig som formidler. Lange, stormende, gensidige beskyldninger ... De fornuftigste blandt dem er Nielsen [Houmann], onkel Jens [Chievitz] og stuevennen [Muus] ... desværre er din specielle ingeniørven [Fog] næsten den mest rebelske«. Da denne divergens var overstået, gled man ind i mere smult vande. På et møde d. 19. august var der fuldkommen enighed om, hvorledes man skulle optræde på årsdagen for d. 29. august. Fra flere sider havde der været forslag fremme om proklamering af en tidsbegrænset folkestrejke, og det vidstes, at også tyskerne ventede en sådan og havde forberedt omfattende repressalier. Udvalget enedes om at anbefale 2 minutters stilhed kl. 12, og denne linie blev ikke fraveget. Tyske forsøg på med falske opråb at provokere en videregående demonstration mislykkedes totalt, og Svenningsen kunne med viden om den linie, der var lagt, protestere over for Best i en skarp note. Over hele landet blev opfordringen til 2 minutters stilhed fulgt, og der ud over gik befolkningen ikke.

Skabelsen af kontaktudvalget rummede således en værdifuld mulighed for en koordination af kræfterne og en barriere mod åbenlys splittelse. Dedichen gav London en tilfreds og holdbar vurdering af denne værdi: »Som situationen nu er, kan der ikke herske tvivl om, at vi dels gennem Frihedsrådet og dels, men ikke mindst, gennem fagforeningerne med meget få timers varsel kan sætte det hele land i generalstrejke lige fra de officielle kontorer og departementer til beskedne bude. Hele landet vil, når vi ønsker det, standse, og ikke alene dette, men vi kan beordre generalstrejke i de arbejdsgrene i befolkningen, der er hensigtsmæssige, og lade andre grene arbejde normalt«. Med kontaktudvalget bortfaldt hurtigt de gamle tanker om optagelse af politikere i Rådet. Dedichen arbejdede endnu et stykke fremover med tanken og bearbejdede stemningen, men mere blev det heller ikke til. En sidste mulighed meldte sig, da Schoch under en omfattende razzia d. 2. september fængsledes sammen med redaktøren af »Frit Danmark«, Kate Fleron, en razzia der iøvrigt skyldtes uforsigtighed og mangel på modstandsevne fra 2 faldskærmsfolks side, og som også på et hængende hår havde medført Muus's arrestation. Dedichen satte da en sidste anstrengelse ind på gennemførelsen af sin yndlingsidé. D. 4. september modtog Seidenfaden en opringning fra Malmø: Om han ville undersøge Foss's stilling til en supplering af Rådet og opnå dennes støtte. Det fremgår ikke, hvem

der lagde stemme til denne opringning, men hånden på røret ... var umiskendeligt Dedichens. Motiveringen var den, at Arne Sørensen og Chievitz ikke havde været til stede ved »Syklubben«s [Rådet] sidste møder, at Foss jo for længst var ude af arbejdet, og at nu også Schoch var borte. »Der savnes kort sagt borgerlig indflydelse. Hvis Betty [Foss] er enig, bedes han venligst støtte dette forslag [om supplering af Rådet]«. I samtidige breve til Seidenfaden og London skildrer Dedichen sine bestræbelser for at benytte lejligheden til en omformning af Rådet. Det fremgår, at han har været advokat for, at ikke blot politikere, men også general Gørtz nu burde indtræde. Også Muus gik ind for tanken om Gørtz som medlem og opnåede Londons absolutte støtte i denne sag. Forsøget strandede imidlertid. Dedichen nævner, at der en overgang syntes at være en vis mulighed for tankens realisation, og at bl. a. Fog ikke var helt afvisende – sådan opfattede Dedichen det i det mindste – men det endelige resultat blev en afvisning fra Rådets side.

Men selv om man nu skrinlagde tanken om politisk makkerskab, så var man i Rådet ikke blind for, at der tiltrængtes supplering efter den åreladning, der var sket. Valget af en ny mand faldt på biskop Øllgaard, Odense. D. 22. september henvendte en af »Dansk Samling«s førende mænd i det illegale arbejde, folketingsmand Robert Stærmose, der iøvrigt var på vej til Hirtshals, hvorfra han illegalt rejste til England, sig til Øllgaard med en opfordring fra Arne Sørensen om at indtræde i Rådet. Øllgaard indvilligede, og han deltog herefter i sit første møde d. 26. september og igen d. 4. og d. 11. oktober. Forslaget om at vælge Øllgaard som medlem synes at være kommet fra Arne Sørensen. Både han og Frode Jakobsen havde forhåndskendskab til Øllgaard. Med ham indtrådte en mand fra provinsen. Der kan have ligget en tanke heri, og der lå ganske sikkert en tanke i, at man supplerede sig med en mand fra kirkelige kredse. Man ville give Rådet en bredere basis, og adskillige præster var særdeles stærkt illegalt engagerede. Tanken om optagelse af en provinsrepræsentant var betydningsfuld, og i særdeleshed ville det have været betydningsfuldt, om Rådet i den vinter, det nu gik ind i, havde besiddet en mand, der havde været i stand til at holde en intimere kontakt med Jylland, hvor hovedvægten i modstandsarbejdet lå – ikke mindst i besættelsens sidste måneder. Eksperimentet rummede

selvsagt vanskeligheder, og Rådet veg hurtigt bort fra det og førte det ikke videre, da vanskelighederne meldte sig. Udnævnelsen fik derfor ikke den betydning, den kunne have fået. Muligheden var der, men blev ikke udnyttet.

Vakancen efter Schoch blev således ikke benyttet til en politisk supplering. Kontaktudvalget blev bindeleddet mellem to parter, der vedblev at føle sig som to parter. Dermed fortsatte tovtrækningen – blot ikke længere for åbent tæppe. Det skal imidlertid understreges, at udvalget kun blev det formelt vedtagne midtpunkt for en regelmæssig forbindelse; i realiteten knyttedes der ved adskillige lejligheder kontakter parallelt med arbejdet i udvalget. Dette blev eksempelvis tilfældet ved en række møder i midten af september.

Fredag d. 15. september om morgenen kl. 4 samlede tyskerne pludseligt alle fanger i Frøslevlejren til appel. Et navneopråb fandt sted, og i løbet af formiddagen blev ialt 197 mand ført ud af lejren og til jernbanen, hvor fangerne stuvedes ind i 3 kreaturvogne, der lukkedes, plomberedes og afgik sydpå. Den fortvivlede række af deportationer fra Frøslev til de tyske koncentrationslejre var begyndt. Dette var en gemen overtrædelse af de forudsætninger, under hvilke denne lejr var blevet skabt. Danske myndigheder havde opført lejren netop for at undgå deportationer af danske til Tyskland, og klare løfter fra Best til Svenningsen forelå.

Da deportationerne blev bekendt, udbrød der spontant strejke i Sønderjylland. Jernbanepersonalet i Padborg nedlagde arbejdet, og bevægelsen bredte sig. Tyskerne besatte de sønderjyske og flere sydjyske stationer og truede med yderligere deportationer (500 mand) samt med voldsomme repressalier – omfattende gidselskydninger – over for jernbanefolkene. I løbet af dagen blev den tyske voldshandling kendt i København, og Svenningsen protesterede heftigt over for Best, men uden virkning. Det var ikke ham, der havde truffet beslutningen, erklærede han, og han var magtesløs.

Fredag aften holdt Rådet møde med deltagelse af kun Fog, Frode Jakobsen og Muus. Men forinden mødet havde de 3 rådsmedlemmer en drøftelse med Buhl, Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen. Her gik de 3 politikere stærkt ind for, at der skulle holdes igen. En planlagt opfordring til strejke skulle ikke omfatte jernbanepersonalet, der var direkte truet af de tyske repressalier, og strejken skulle være tidsbegrænset. Rådsmed-

lemmerne bøjede af for dette tryk, og Rådet proklamerede en tidsbegrænset, men landsomfattende strejke med varighed til mandag kl. 12. Proklamationen undtog direkte jernbanefolkene. Mødet førte endnu engang til voldsomme sammenstød – denne gang mellem Fog og Hedtoft-Hansen – og atter demonstreredes trods den ydre enighed den forskel, der bestod i indstilling. På den ene side det afgørende hensyn rettet mod kampens krav og mod de deporterede, på den anden side mod de truede jernbanefolk og faren for nye deportationer. Begge hensyn havde en dybt alvorlig baggrund. Forliges kunne de ikke. De krævede et valg – og her skiltes atter vandene.

Aldrig så snart var denne krise drevet over, før en ny og større opstod. Tirsdag d. 19. september opløste tyskerne det danske politi. Selve denne begivenhed skal ikke skildres her. Kun skal Frihedsrådets forhandlinger og dets drøftelser med politikerne kort berøres. Som allerede tidligere omtalt havde Rådet møde netop d. 19. om formiddagen. Til stede var Fog, Frode Jakobsen og Muus. Det var ved dette møde, de på et hængende hår var blevet arresteret. Lidt senere kom Houmann til. Frode Jakobsen nævner i sin beretning, at inden de 4 forlod lejligheden, udarbejdede de den proklamation, der udsendtes med datoen d. 19. september, og hvori man proklamerede generalstrejke til torsdag morgen d. 21. samt pålagde modstandsstyrkerne at forholde sig i fuldkommen ro. Frode Jakobsens erindring svigter imidlertid på dette punkt. Proklamationen er efter sit indhold forfattet senere på dagen – omtaler bl. a. den flere timer lange kamp på Amalienborg – og det kan da også konstateres, at Rådet, som naturligt var, forlagde residensen og søgte kontakt med politikerne. Dedichen kan herom berette følgende: »Frihedsrådet samledes lige efter kl. 12 hos mig og fortsatte møderne hele eftermiddagen, efter at jeg havde sat dem i forbindelse med politikerne og da særlig med statsminister Buhl. Der herskede i disse møder en skøn enighed om, hvilke forholdsregler man skulle tage og i særdeleshed angående departementschefernes stilling. Såvel Buhl som Frihedsrådet besluttede, at der ingen udvej var, departementscheferne måtte gå. Buhl viste sig i det hele i denne vanskelige situation som den perfekte hædersmand, han altid har været, og om ikke andet mener jeg personligt, at selv Frihedsrådets medlemmer, der af mange indlysende grunde hidtil ikke har villet indrømme mit synspunkt, nu er ved at få øjnene op«.

Både denne dag og de følgende dage opretholdtes en intim forbindelse mellem Rådet og en række ledende politikere, der foruden Buhl og medlemmerne af kontaktudvalget – H. C. Hansen og Aksel Møller – omfattede Hedtoft-Hansen og Ole Bjørn Kraft, og under langvarige forhandlinger de følgende dage mellem politikere, administrationschefer og repræsentanter for erhvervene samt universitet og kirke, hvor spørgsmålet om departementschefernes forbliven drøftedes, viste det sig, at netop disse politikere stod hårdt på modstandsbevægelsens standpunkt: At departementscheferne nu måtte gå. Ikke mindst synes Buhl og Ole Bjørn Kraft med stor styrke at have forfægtet dette synspunkt. Først da der viste sig en overvejende stemning for, at departementscheferne trods alt skulle fungere videre og indskrænke sig til en skarp protest, bøjede Buhl af. Den protest, Svenningsen på departementschefernes vegne d. 22. september overrakte Best, formulerede han, og protesten såvel som en lang række enslydende protester, sendt til Best af de politiske partier samt af organisationer og institutioner, fik i hans redaktion en skarphed, der rummede en ny tone i »det officielle Danmark«s sprog over for tyskerne. Det hed bl. a.: »Når disse chefer ... efter omhyggelig overvejelse og ud fra en dyb følelse af ansvar over for den danske befolkning har besluttet sig til ikke nu at træde tilbage fra deres embeder ... så må der gives udtryk for, at de ser sig nødsaget til at fralægge sig ansvaret for, hvorledes dette forsøg falder ud, idet det samtidig må præciseres, at de ikke kan se bort fra den mulighed, at der kan indtræde en sådan opløsning af forholdene, at deres yderligere forbliven vil blive umuliggjort. Den danske centraladministration nedlægger sin protest mod det herværende tyske politis forannævnte foranstaltninger og må insistere på, at samtlige anholdte, respektive deporterede politiofficerer og politimandskaber føres tilbage og frigives, og det danske politis tidligere status i det hele taget retableres«.

Det viste sig under disse forhandlinger, at modstandsbevægelsens synspunkter endnu ikke var i stand til at slå igennem over for »det officielle Danmark«s forsigtigere linie, men samtidig viste der sig under disse forhandlinger en tydelig revne i den enighed, der indtil nu havde været det normale i de »officielle« forhandlinger. De politikere, der stod i samarbejde med modstandsbevægelsens folk, var ved at skille sig ud, og frontlinien mellem det officielle og uofficielle Danmark be-

gyndte at løbe i zig-zag. Trykket fra modstandsbevægelsen og trykket fra udlandet var ved for alvor at gøre sig gældende, og i besættelsens sidste måneder skulle udviklingen presse politikerne endnu tættere over mod en anerkendelse af modstandsbevægelsens ideer, krav og personer. Den svagt nedtrådte sti mellem Råd og politikere skulle gradvis trampes sammen til en bredere vej, ofte brolagt med indrømmelser til modstandsbevægelsen. Politikerne gik den nødigt, men de gik den. Den var den eneste, som førte til de allierede. I undtagelsestilfælde kunne vejen føre uden om kontaktudvalget og frem til selve Rådet. Da Øllgaard d. 26. september gjorde sin entré i Rådet, mødte han H. C. Hansen og Aksel Møller. En almindeligt holdt politisk drøftelse var den dag en forløber for det egentlige rådsmøde.

Forbindelsen udvikledes sideløbende med, at Rådet fastholdt og udbyggede den forbindelse til administrationscheferne, som mere sporadisk havde eksisteret i foråret, og som havde vist sig af stor betydning under folkestrejken. Fog vedligeholdt kontakten med departementschef Koch, men også andre kontakter eksisterede. En særlig betydningsfuld forbindelse meddeler Frode Jakobsen: »Kort efter folkestrejken modtog jeg en henvendelse fra en mand, jeg ikke kendte. Vi mødtes i haven i Hjortekær. Han kaldte sig for H. C. Andersen, men jeg var ikke klar over, om det ikke var et dæknavn. Det var det imidlertid ikke. Det var afdelingschef i finansministeriet H. C. Andersen. Han meddelte mig, at også de ledende embedsmænd var kommet til at betragte Danmarks Frihedsråd som ledelsen af kampen mod tyskerne, som den faktiske underjordiske regering. Embedsmændene i ministerierne ønskede at støtte denne kamp, og de var fra selve finanshovedkassen i stand til at stille de midler til rådighed, vi havde brug for... Et møde blev aftalt mellem departementschef Dige, H. C. Andersen og mig i finansministeriet. Jeg berettede om det i Frihedsrådet, der naturligvis var enig i planen«.

Forinden mødet i finansministeriet kunne Schoch imidlertid meddele, at politikerne i kontaktudvalget ligeledes havde tilbudt statsmidler til opbygningen af den illegale hær, og det blev herefter med politisk sanktion, at betydelige midler fra statskassen fra nu af blev stillet til modstandsbevægelsens rådighed.

D. 14. oktober 1944 var nøjagtigt 1 år gået, siden Rådet havde skrevet til London og anmodet om omtale over BBC af

Rådets dannelse. Rådets fremtid havde da været et stort spørgsmålstegn. Nu – 1 år senere – var Rådets stilling i centrum af begivenhederne et uomstødeligt faktum. Og netop da blev Rådet ramt af en arrestation, som fik dybtgående følger for hele dets arbejde: Mogens Fog faldt som offer for en tysk aktion. Han skulle den dag til møde med lederne af »De frie Danske«, en forbindelse han havde overtaget efter Schochs arrestation. Han arresteredes her sammen med bl. a. Børge Outze og direktør Palm Petersen, Brasilko. Redaktør Holbech, der i mere end 2 år havde været en drivende kraft bag dette illegale blad, blev skudt, da han søgte at flygte. Mogens Fog var den dag blevet forsinket, havde bl. a. haft et møde med Chievitz i antikvarboghandler Kaabers forretning i Skindergade og derpå et møde med en overlæge fra Sønderjylland på Missionshotellet i Løngangsstræde. Præcis kl. 16 forlod han Missionshotellet, men ringede forinden til kontaktadressen med »De frie Danske« på Gl. Kongevej for at annoncere sin forsinkelse. Fog fortæller derpå om selve arrestationen: »I telefonen bad jeg om at komme til at tale med ejendomsmægleren (restauratør Mikkelsen), men fik at vide, at han ikke var til stede, men at jeg roligt kunne komme. Jeg mente med sikkerhed at kunne genkende Palm Petersens stemme – det var imidlertid stikkeren Hammeken. Jeg tog derpå en bil og kom kl. 16.10 til huset. Jeg bemærkede her en lurvet person i gadedøren, hvad der foruroligede mig lidt, men han forsvandt, mens jeg betalte. Eftermiddagsbladet var som sædvanligt ikke i døren [det aftalte signal, der også tidligere var blevet negligeret], og jeg vendte mig irriteret om for at gå ned ad trappen, men besluttede at ringe på, da jeg jo mente at have talt med Palm Petersen. Jeg ringede det aftalte signal. Det varede lidt, inden der blev lukket op – der var sikkerhedskæde på døren – og Hammeken lukkede op«.

Kapitel 15 Regeringsdrøftelser

Den politiske tilnærmelse til Frihedsrådet blev en vandring til Canossa, og megen rodfæstet overbevisning måtte efterlades under vandringen. Vandringen blev tungere, fordi en flygtig

situation stadig ændrede sig til ugunst for de »politiske« forestillinger om de nødvendige indrømmelser, og vandringen blev længere, fordi politikerne kun lod sig trykke til gradvis at anerkende det tempo og den styrke, der førte udviklingen fremad. Situationen ændrede sig stadig under vandringen, og hvad der det ene øjeblik forekom et endemål, viste sig undertiden kun at være en etape på vejen. Først i besættelsens allersidste dage nåede den politiske førergruppe under Buhls lederskab op på højde med udviklingen. Den socialdemokratisk-konservative førergruppe indlagde sig ved at gå i spidsen en betydelig fortjeneste. Ud fra sit udgangspunkt og hæmmet af tung og velmotiveret ansvarsfølelse over for befolkningen nægtede den at identificere sig forbeholdsløst med og dermed indtræde i lederskabet for en revolutionær bevægelse som modstandsbevægelsen – dette lederskab overgik til Frihedsrådet – men den erkendte, før det var for sent, nødvendigheden af at holde føling med modstandsbevægelsen, og derved bidrog den til at bevare sammenholdet på trods af alle modsætninger. Det bør ved bedømmelsen ikke glemmes, at det var modstandsbevægelsen og Frihedsrådet, der havde udviklingen med sig, og at det netop derfor blev Buhl-gruppen, der kom til at bøje sig stærkest i kampen for det nødvendige kompromis. I datiden kunne man inden for modstandsbevægelsens inderkreds irriteres over og undres over den langsomhed, hvormed omstillingen fandt sted, men man havde i kampens hede næppe heller klart blik for, hvor stor omstillingen i realiteten var, og i hvor høj grad politikerne måtte føle sig overrumplede af en udviklingsbølge, der ustandseligt skyllede nye situationer, nye problemer, nye krav og nye personer ind over en tilvant verden, der hurtigt blev slidt ned i brændingen. Politikerne følte sig som forsvarere af et værdifuldt »gammelt« Danmark, der skulle føres gennem besættelsen med de færrest mulige skrammer og med en konstant hensyntagen til befolkningens vitale interesser, ikke mindst de økonomiske. Modstandsbevægelsens folk – og ikke mindst de unge og de yngste i geledderne – var derimod angribere. De var i mindre grad bundet af fortiden, som de yngste delvis slet ikke var fortrolige med, og de besjæledes af kampens entusiasme og troen på sejrens muligheder. Vand og ild. Modsætningen er for stor, men en lang række modsatte impulser kan opstilles som typiske for stemninger og tankegange, der ofte beherskede de to grupper: Forsigtighed–dri-

stighed, tålmodighed–impulsivitet, resignation–forbitrelse, tvivl–tro, hensyntagen–fandenivoldskhed, bekymring–tillid, tilbageblik–fremadskuen o. s. v. Det var ikke blot anskuelser, der skilte. Det var også og måske i særlig grad temperament og situation, og modsætningerne var ikke uden forbindelse med årsager som alder, erfaring, tradition, forpligtelser og position.

Politikernes vej mod Canossa blev lang. Hvor lang vil fremgå, når man gør sig deres udgangsposition i vinteren 1943–44 klar. De opererede da med en række forudsætninger, som alle fejedes til side af udviklingen. Til disse forudsætninger hørte bl. a. troen på, at de efter besættelsens ophør automatisk og uanfægtet kunne indtræde i det politiske lederskab og danne en befrielsesregering på traditionel parlamentarisk basis med hensyn alene til de traditionelle partier og deres 1943-rigsdagskonstellation. Uret, der d. 29. august 1943 var stillet i stå med Scavenius-regeringens pludselige funktionsophør, kunne igen sætte sin perpendikel i gang efter besættelsens intermezzo. Livet ville igen normaliseres. En sådan regering ville, mente man, selv efter d. 29. august kunne råde over en vis ordensmagt, i første række politiet og specielle grupper, der ville følge en parlamentarisk dannet regering, og man kunne i det mindste håbe på et land, der ikke var alt for lemlæstet af krigens ødelæggelser, og hvis økonomiske apparat var holdt nogenlunde intakt. En væsentlig forudsætning for alle beslutninger fra 9. april 1940 til 29. august 1943 ville hermed være opfyldt. Man stolede på, at en sådan regering kunne regne med udlandets velvilje. D. 29. august havde man tonet rent flag over for tyskerne, og dette i forbindelse med en fortsat nægtelse af samarbejde med tyskerne kunne danne grundlag for en amnesti for de politiske handlinger i de første besættelsesår. Udlandets holdning ville under alle omstændigheder blive bestemt af egne interesser uden hensyn til Danmarks præstationer.

De nævnte forudsætninger var ikke holdbare. Vi skal gennemgå dem i det efterfølgende. I november 1943 var problemet om situationen ved besættelsens ophør til diskussion i politiske kredse. P. Munch meddeler herom: »Overvejelser fandt sted med hensyn til den situation, der kunne indtræde, når de tyske tropper af den ene eller den anden grund forlod landet. Man tænkte sig, at der da kunne opstå adskillig uro. Hær og flåde ville være uden våben. Man drøftede muligheden af at købe sådanne i Sverige. Man gik ud fra, at man kunne

regne med befalingsmændenes støtte for en parlamentarisk at kongen udnævnt regering. Ved midten af november drøftedes mulighederne for en sådans dannelse inden for den sædvanlige kreds af politikere«. Munch meddeler derpå, at der var enighed om en regering med Buhl som statsminister og med repræsentanter for de 4 store partier: 4 socialdemokrater, 3 venstre, 3 konservative og 2 radikale. Yderligere 2 mand uden for partierne til udenrigsminister- og justitsministerposterne. Ministeriet skulle fungere i en ikke for kort overgangstid, og planerne meddeltes efter forhandlingerne til kongen og godkendtes af denne. Overvejelserne indskrænkede sig ikke til november måned. De fortsattes vinteren igennem. De faste punkter i dem var tanken om en i det væsentlige ren politisk regering med Buhl som statsminister. Efter kongens ønske og i overensstemmelse med opfattelsen i de politiske partier var Buhl fra nu af den designerede statsminister og den akse, hvorom den politiske aktivitet samlede sig. Vi har set, at allerede Gørtz i efteråret 1943 var gået ud herfra. Da Ebbe Munck i oktober 1944 var i Danmark og her havde en forhandling med Buhl, Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen, blev det klart udtrykt. Munck nævnte, at hvis man i Danmark var enig om, at det var Buhl, der skulle være landets første statsminister efter befrielsen, ville det naturligvis være udenlandsdanskernes opgave »at understøtte og opbygge begrebet Buhl«. Herpå faldt et klart svar: »... det [blev] udtalt, at Buhl allerede havde kongens fuldmagt i lommen; hvis kongen af en eller anden grund skulle forsvinde, ville udnævnelsen komme fra kronprinsen; hvis han skulle forsvinde, ville den komme fra prins Knud o. s. v. På dette punkt var der klare aftaler«. Disse bemærkninger var imidlertid kun en endelig præcisering af et i politiske kredse allerede forlængst godkendt faktum: Skulle der dannes regering med politisk medvirkning, var Buhl den kommende statsminister, og ved alle vigtige politiske afgørelser efter d. 29. august var Buhl den centrale skikkelse.

Når man underhånden forhandlede om et nyt ministerium, måtte dette bringe spørgsmålet om det »hvilende« Scavenius-ministeriums forhold frem. I marts 1944 indkaldte Scavenius til et ministermøde af dette »hvilende« ministerium og udbad sig bl. a. oplysninger om de forhandlinger, der havde fundet sted. Han udkastede ved denne lejlighed tanken om sit ministeriums formelle demission og udnævnelsen allerede nu af det ministe-

rium, der ved befrielsen skulle træde til, uanset at dette ikke kunne fungere. Dette afvistes af de øvrige medlemmer, og om nogen formel udnævnelse af et politisk ministerium Buhl blev der ikke tale. En sådan udnævnelse af et »Venteministerium« ville også have trukket alvorlige komplikationer med sig. Nu standsede man med uformelle og uforbindende drøftelser og erhvervede den elasticitet, der skulle vise sig aldeles nødvendig.

De upolitiske medlemmer, man i tanken opererede med, var dels Christmas Møller eller Reventlow som udenrigsminister, dels Harald Petersen som justitsminister, og tanken blev ventileret over for Christmas Møller i de breve, som Ebbe Munck lejlighedsvis formidlede. Samtidig orienterede Munck Christmas Møller om de oplysninger, der nåede Stockholm om opfattelsen i den politiske lejr. I januar 1944 noterer Ebbe Munck i sin dagbog: »Et brev fra Aksel Møller er af ikke uvæsentlig interesse, det viser, at Buhl gerne vil have Xmas med i en overgangsregering, men at han omvendt ikke ønsker at have kommunisterne repræsenteret. Personlig tror jeg ikke, Xmas går med hertil. Nu kan de begynde at forhandle derom, da direkte forbindelse endelig er sluttet«. Muncks understregning af den interesse, det har, at Buhl ønsker Christmas Møller med i en overgangsregering, refererer til den kritiske holdning, socialdemokraterne indtil da havde givet udtryk for over for Christmas Møllers arbejde – delvis i meget skarpe vendinger. Der kunne nu konstateres en vending på dette punkt. I et brev få dage senere uddyber Ebbe Munck sit indtryk: »... ikke mindst synes der jo at være et kendeligt omsving m. h. t. Buhl, der endnu i foråret, da han var i Stockholm, så meget kritisk på Dem og Deres virksomhed i London. Efter d. 29. august synes han dog i nogen grad at have ændret opfattelsen, og, som det fremgår af brevet fra A. M. [Aksel Møller], er han nu helt parat til samarbejde. »Vilkårene vil man kunne tale om«, tilføjer A. M.«.

Nogen større interesse viste Christmas Møller på dette tidspunkt ikke for de politiske spekulationer om en efterkrigsregering. De oplysninger, der nåede ham både fra den politiske lejr og fra modstandsside om efterkrigsproblemer – således modtog han netop ved nytårstid en længere orientering fra Arne Sørensen – vakte snarest hans irritation. Han gav denne skarpt udtryk over for Ebbe Munck: »Jeg vil gerne have lov til at sige, at... der alt for mange steder er alt for mange

tanker om, hvad der skal ske hjemme efter krigen... man interesserer sig, synes jeg, for stærkt for, hvem der nu får æren for dette eller hint arbejde, som udføres nu for at benytte det agitatorisk efter krigen. Nogle kommunister og Alsing Andersen er jo eksempler på dette, og Arne Sørensens brev giver jo udtryk for en lignende tankegang. Jeg bliver i virkeligheden slået med forfærdelse, når jeg nu mange gange hører om denne eller hin sammensætning af regeringen. Problemet er da først og fremmest, hvilken udenrigspolitisk stilling vil den nye regering indtage«.

For Christmas Møller var programmet – at gøre Danmark fra okkuperet til allieret – på dette tidspunkt den altafgørende interesse, og i et langt brev fra denne vinter til sine 3 partifæller, Bjørn Kraft, Aksel Møller og Poul Sørensen, slår han da også dette fast som det helt centrale i de forhandlinger, der føres. Han skriver direkte: »Jeg vil[le] i de samtaler og forhandlinger, jeg, om jeg var i jeres sted, skulle føre, indtage følgende standpunkt: Det vigtigste er regeringens program, og jeg ville begynde med programmet«. I overensstemmelse med dette standpunkt gennemgår han derpå udførligt sit program, hvis hovedpunkter er: Nødvendigheden af, at Danmark søger at blive allieret, med alle de konsekvenser og forpligtelser, dette måtte medføre. Dette er et særligt væsentligt punkt for ham, og han skriver: »Krigen er en helhed. Det er ikke nok, at Tyskland bliver slået. Det er en fælles verdensinsteresse, at Japan slås, og Danmark må yde sin indsats her, så godt det kan det... Vi vil have det standpunkt, at vi, så langt det står til os, ikke tåler uret i verden og yde vor støtte til de magter, som har kæmpet og kæmper for sandhed og ret. Dette er for mig et hovedpunkt og aldeles afgørende«. Christmas Møller drager derpå en række konklusioner af denne holdning: Danmarks økonomi må ved krigsafslutningen yde, hvad den kan, for at råde bod på de savn, der måtte være rundt om i verden – store danske afsavn kan her komme på tale – omfattende indkaldelser til værnene må finde sted, og Danmark må indstille sig på »absolut beredvillighed til at påtage sig internationale forpligtelser i samarbejde med de allierede«. Et nordisk samarbejde er ønskeligt, men kun i en større helhed. »Jeg tror hverken på et isoleret Danmark eller et isoleret Norden«. Hertil føjer Christmas Møller en række bemærkninger om øjeblikkelig ophævelse af alle love, gennemført under tysk tryk, om straf

af landssvigere, om erstatning til alle, der er blevet ramt af besættelsen, om vidtgående selvstyre til Færøerne, om demokratisering af forfatningen m. m. Christmas Møller var her tro mod en af sine egne grundsætninger: »Man må have en politik«.

I hans lange brev er denne gennemgang af programmet hovedsagen. I spørgsmålet om regeringsdannelsen holder han sig til almindelige betragtninger under henvisning til, at ingen kan vide, hvordan situationen kan komme til at ligge. »Vi kan ikke opstille beregninger om noget her«, skriver han. Han understreger dog nødvendigheden af, at der optages repræsentanter fra »Dansk Samling« og kommunisterne. »Jeg vil anse det for en afgjort fejl, hvis man ikke tog kommunisterne med i denne overgangsregering. De har lidt mest (indtil nu), er blevet forbudt og forfulgt. Hvis jeg var socialdemokrat, ville jeg da slet ikke være i tvivl om, hvad der var rigtigt, men jeg er ikke sikker på, at socialdemokraterne ræsonnerer således«. Kun på ét enkelt punkt, Buhls førerskab i den politiske lejr, går Christmas Møller ind på en personvurdering. Hans standpunkt er her skeptisk, men han erkender, at han kan være »uvidende om det ene og det andet«. Ordene falder således: »Jeg forstår også godt, hvad I skriver om Buhl, og jeg har jo af mange ting kunnet ane, at det bar derhen. Og jeg vil ikke udtale mig nærmere derom. Jeg kender ikke noget til, hvor meget Buhl har lært i disse år... på en måde kan man jo sige, at det er en fortsættelse af den »Finden-sig--i-Stauning-politikken«, vi førte. Jeg kan godt se, at Buhl var god omkring d. 29. august«. Holdningen er uskrømtet kritisk, ikke mindst fordi Christmas Møller lidt tidligere i brevet fremsætter denne bemærkning: »Jeg sporer forfærdelig megen partipolitik i socialdemokraternes holdning. Alsing Andersen kan jo ikke have udsendt sin skrivelse af 2. september, uden at Buhl og Hedtoft Hansen har billiget den – kan han?« Alt i alt kan det siges, at Christmas Møller ikke fandt mange vitaminer i de politiske drøftelser på Christiansborg. Det kan endvidere fastslås, at han var den første, der over for politikerne rejste konkret krav om optagelse af modstandsrepræsentanter i en befrielsesregering.

Den politiske drøftelse om en efterkrigsregering var for så vidt uvæsentlig, som den var ganske hypotetisk og hvilede på helt forkerte forudsætninger med hensyn til, hvad der til sin tid lod sig gennemføre; men den er af interesse til belysning af,

hvor langt politikerne stod fra en realistisk vurdering af situationen, og hvor stramt de lænkedes af en traditionel-politisk tankegang, der ikke var væsentligt ændret efter d. 29. august og kun langsomt influeredes af modstandsbevægelsens iøjnespringende sejrsgang. Den er endvidere af interesse, fordi meddelelser om disse drøftelser selvfølgelig slap igennem til modstandslederne og her befæstede et allerede eksisterende indtryk af, at politikerne ikke havde skiftet standpunkt til tidens problematik. Vi møder disse stemninger adskillige steder i det bevarede materiale. I februar skriver Truelsen til Nordentoft: »Af sørgelige nyheder herhjemmefra kan nævnes, at de store politiske partier ved en kæmpeanstrengelse har fået sammensat en ministerliste af højeste kvalitet. Det skal være en regering i overgangsperioden, indtil valg har fundet sted ... Når man ser den, taber man troen på, at der overhovedet er mulighed for at vække danske politikere til blot nogenlunde fornuftig handling ... Statsminister Buhl, udenrigsminister Christmas Møller eller Reventlow (den sidste er mest sandsynlig), forsvarsminister Hauch (du gode Gud), finansminister Alsing Andersen, landbrugsminister Bording, indenrigsminister Kjærbøl, socialminister Lauritz Hansen, trafikminister Elgaard, kirkeminister Fibiger, undervisningsminister venstre (manden er endnu ikke valgt), justitsminister Harald Petersen. Ministre uden portefølje Bjørn Kraft, Hedtoft-Hansen, Dahlgaard og Knud Kristensen«. I et efterfølgende brev meddeler Truelsen, at han nu har talt med »en af de konservative ledere«, og at denne havde indrømmet det uheldige i den opstillede liste, samt at man fra konservativ side ville henstille til Alsing Andersen at træde tilbage frivilligt for derved at fjerne den værste anstødssten.

Fogs bedømmelse er skarp. Midt i februar 1944 skriver han til Christmas Møller og meddeler ministerlisten, og derpå kommenterer han: »Viser det ikke, at de ønsker nøjagtig den linie fortsat, som led nederlag i august. Eller rettere: De anerkender ikke, at den led nederlag. Bestyrelsens [Rådets] standpunkt er det, at vi helst så en regering af *helt* ukompromitterede, men vi erkender, at det er vanskeligt at skaffe. Men så synes vi nok, at man kunne anlægge det synspunkt, at ingen, der sad i den sidste regering, burde have sæde i den nye. Hvorimod de, der gik på Scavenius, eller tidligere, kan gå an«. Her møder vi for første gang den opfattelse, at ingen medlemmer fra Scavenius-regeringen måtte gå igen i befrielsesregeringen. Kravet

herom skulle senere blive ført frem med stor styrke og dyster baggrund. Endnu skarpere end hos Fog er bedømmelsen hos Arne Sørensen. I et brev til Christmas Møller i begyndelsen af februar kommenterer han ministerlisten med ordene: »Dette tyder på, at man ganske roligt vil fastholde sin gamle linie, og jeg tror, at denne liste vil vække stor vrede i vide kredse. Endnu efter den anden verdenskrig skal folk, som har fået hele deres livsform i den idylliske tid før den første krig, føre an. Det svarer omtrent til, om man i England skulle have et ministerium Baldwin-MacDonald til at afløse Churchill ... og derfor – hvis der ikke kommer en helt anden ordning på disse ting – må man regne med, at vi ruller det allersværeste skyts op mod samlingspartierne straks efter besættelsens ophør. Vi vil ikke godvilligt finde os i, at hele frihedskampen under krigen negligeres, og at man forsøger at lulle Danmark i samme sognepolitik som tidligere ... For mig at se, er dette en generationskamp mere end noget andet. Det er i dag de 60-årige, der stadig dirigerer, og de allerfleste af disse er ude af stand til at vurdere de problemer, der er opkommet siden forrige krig, fordi de alle regner tiden indtil 1914 for den normale og altid søger at bringe deres politik til at passe hermed«.

Karakteristikken af den anførte liste er i de nævnte tilfælde hård og uskånsom, men på den anden side kunne en sådan reaktion fra modstandslejren ikke overraske. Her måtte listen virke som en rød klud. Helt bortset fra, at den helt så væk fra deltagelse af de 2 politiske partier inden for modstandsbevægelsen, »Dansk Samling« og kommunisterne, så var en række af listens navne hårdt belastede af medansvar for samarbejdspolitikken, hårdest vel Harald Petersen, der d. 22. juni 1941 havde fungeret som justitsminister, selv om tyskerne ganske vist kort forinden havde krævet hans hoved på et fad, og Alsing Andersen, der stod som underskriver af det famøse cirkulære af 2. september. Men også andre navne på ministerlisten havde i modstandsøjne en alt for stærk association til årene 1940–43, og taget som helhed måtte listen i modstandskredse føles som en udfordring, også hos folk, der i og for sig stod som talsmænd for en moderat linie. Karakteristisk er det, at en mand som Dedichen, der stod politikerne nær, følte den foreslåede liste umulig. Han skriver i marts 1944 til Seidenfaden: »Angående det kommende ministerium må du tale med f. [Fog]. Jeg er selvfølgelig enig med dig i, at det er et

usselt ministerium uden forståelse af, hvad øjeblikkets krav vil være«. I denne sidste bemærkning har Dedichen ret. Listen var ingenlunde tænkt som nogen udfordring, men var et tydeligt udtryk for, at man i politiske kredse slet ikke var i trit med udviklingen og ikke forstod, hvor stærk strømmen nu både i indland og i udland gik mod en løsning efter helt andre retningslinier. Forhandlingerne forekommer i dag uvirkelige. Allerede da de indledtes i november 1943, var forudsætningerne for en sådan løsning ved at smuldre bort, og modstandsbevægelsens raske vækst og Frihedsrådets stigende popularitet, indflydelse og position skulle blive en uoverstigelig barriere for planer af denne art, da spørgsmålet for alvor kom på dagsordenen. Ved at forhandle over hovedet på Rådet havde politikerne fejlbedømt situationen og på forhånd anbragt sig i en håbløs defensiv stilling.

Noget stort problem havde spørgsmålet om regeringsdannelsen ikke været for Rådet ved dets dannelse og i adskillige måneder efter denne. Fog har karakteriseret holdningen i dette spørgsmål med ordene: »Man var enige om, at det var for tidligt at give nærmere forslag om principper og personligheder. Ingen kunne forudse, hvad kampens sidste faser kunne bringe af forskydninger, og det måtte være de aktuelle modstandsopgaver, som i øjeblikket beslaglagde al opmærksomhed. Der ofredes ikke mange tanker i Rådet på dette problem, før det blev ført frem til forhandling i vinteren 1944–45. Fog føjer hertil nogle ironiske bemærkninger om forlydender, der »i løs rygteform« nåede Rådet i foråret 1944, om at man fra politisk side påtænkte at tilbyde modstandsbevægelsen først 1, senere 3 ministre, som politikerne dog selv ville udpege, og han karakteriserede modtagelsen i Rådet med ordene, at man ikke kunne tage disse planer alvorligt. Det bevarede samtidige materiale synes at bekræfte denne fremstilling. Kun yderst sjældent dukker der i breve fra modstandsfolkene bemærkninger op om befrielsesregeringen på dette tidlige tidspunkt. Tonen er da oftest ironiserende eller affejende over for problemet, som når Ebbe Munck f. eks. om de politiske planer i januar skriver til Christmas Møller: »... man [kan] i det hele taget spore en forbløffende interesse for personvalget i forbindelse med den såkaldte overgangsregering. Der kastes i flæng med alle mulige navne ... hvor meget og hvor lidt der ligger i disse antagelser, ved jeg ikke, og som De selv siger, er det jo strengt taget også

ligegyldigt med personerne, når bare de pågældende møder med det rigtige program«. Hertil svarer, at spørgsmålet ikke dukkede op i den illegale presse før i efteråret 1944, første gang i »Land og Folk« d. 24. august og derpå i »Frit Danmark« for september-oktober måned. Da det skete, skete det så til gengæld med eftertryk og åbenbart efter et fælles direktiv. Spontant kom det derimod først sent til debat i de hundreder af illegale blade og har næppe trængt sig særlig stærkt på, så længe kampen krævede al interesse.

Helt havde Rådet dog ikke ladet spørgsmålet ligge. Under udarbejdelsen i efteråret 1943 af pjecen »Når Danmark atter er frit« havde problemet været til forhandling, og Rådets standpunkt havde da fået følgende formulering: »For at undgå blodige revolter og orgier inden for landets grænser, men også for at sikre gennemførelsen af to andre hovedopgaver [iflg. pjecen: Demokratiet skal ufortøvet og uindskrænket gennemføres og dets fremtid sikres. De, der er skyldige i eller medansvarlige for, at vort selvstyre og vort retsgrundlag blev krænket under besættelsen, og de, som har draget personlig fordel af landets ufrihed, bør stå til ansvar for deres handlinger] vil det være nødvendigt, at der straks efter krigsafslutningen på forfatningsmæssigt grundlag skabes et regeringsorgan, der i overensstemmelse med folkets ønsker handlekraftigt kan og vil gennemføre de forholdsregler, der er nødvendige for hurtigt at føre landet frem til en normal tilværelse«. Angående regeringens sammensætning kræver pjecen, at den skal bestå af mænd, der nyder befolkningens tillid. Videre hedder det, at det endnu ikke er muligt at udpege regeringsmedlemmerne. »Men allerede nu kan det fremhæves, at det bør være mænd, der ikke på nogen måde er kompromitteret ved deres optræden under besættelsen«.

Rådet havde således kort efter sin dannelse krævet, at det »burde« være »ukompromitterede«, der indtrådte i den første regering, men havde ikke nærmere angivet, hvorledes man tænkte sig dette gennemført. Specielt havde man ikke opstillet noget krav om, at folk fra modstandsbevægelsen direkte skulle indtræde i en sådan regering. På den anden side havde man utvetydigt markeret et ønske om medindflydelse, når sagen til sin tid blev aktuel. Det skete ikke i løbet af foråret 1944. Man holdt sig til og havde mere end nok i dagen og vejen. Tilbageholdenhed på dette punkt var da også opportunt,

så længe Rådets stilling endnu ikke var helt befæstet, og så længe man endnu opererede med tanken om politisk deltagelse i Rådets arbejde. Den dominerende opfattelse i Rådet på dette tidlige tidspunkt gav Foss udtryk for i en samtale i Stockholm med Ebbe Munck i december 1943. I Muncks referat lyder bemærkningerne: »Han [Foss] lover og bedyrer højtideligt, at Frihedsrådets virksomhed iøvrigt kun har til hensigt at overflødiggøre sig selv, ingen af de pågældende er besjælet af nogen politisk ambition og vil påny trække sig tilbage, så snart forholdene tillader det. [Jeg] henstiller, at Rådet endnu et par gange gør opmærksom på dette, da man i mange kredse beskylder dem for at være en selvbestaltet regering, der vil forsøge at øve sin indflydelse ud over okkupationstiden. Jeg er naturligvis klar over, at dette ikke er tilfældet... men det kan sikkert ikke fremhæves ofte nok«. I det alt væsentlige svarer dette til, at Alfred Jensen i en artikel i »Frit Danmark« hævder, at der meget længe hos et flertal i Rådet var uvilje mod at røre ved spørgsmålet; kommunisterne gik ind for kravet om repræsentation, men endnu efter folkestrejken måtte de indskrænke sig til at stå fast på et almindeligt formet krav om, at der ikke kunne dannes nogen regering uden om frihedsbevægelsen. Dette svarer også til den omstændighed, at Rådet endnu i maj 1944, da det udsendte en længere pjece, hvori det redegjorde for frihedsbevægelsens mål og midler, indsatte ordene: »Den dag, tyskerne er ude af landet, så kongen atter kan udøve sine forfatningsmæssige beføjelser, og kongen frit kan vælge sine ledere, er Rådets mål nået, og det vil ophøre at eksistere. De bevægelser, der nu slutter op om Rådet, vil til den tid hver for sig udfolde deres politiske virksomhed på forfatningsmæssigt grundlag på linie med alle andre demokratiske kredse i vort folk«. Den dag, rådsmedlemmerne godkendte denne formulering, var spørgsmålet om regeringsdannelsen ikke nærmeste centrum for opmærksomheden. Omtrent på dette tidspunkt kunne Frode Jakobsen i et brev til Christmas Møller understrege, at »Rådet udtrykkeligt har fastslået, at det ophører at eksistere, når dette tidspunkt [når normale forfatningsmæssige tilstande er indtrådt] er nået«, og han kunne tilføje: »Jeg er ked af ikke at få tid til at tænke ret meget på et frit Danmarks fremtid... måske bevirker denne optagethed af dagens kamp, at man bagefter ikke får lejlighed til at gøre en indsats for, hvad man finder rigtigt. Det ville jeg være ked af. Men jeg kan

ikke overkomme begge dele, og jeg er ikke i tvivl om, hvad jeg finder rigtigst«. Disse ord svarer helt til, hvad vi ved om Rådets situation og stilling i foråret 1944.

Men i løbet af sommeren møder vi så de første tegn på en omstilling. Gradvis gled spørgsmålet om befrielsesregeringen og efterkrigstidens problemer i det hele taget ind på dagsordenen, både i Danmark og blandt de frie danske i udlandet. En række forhold gjorde sig her gældende. Dels selve krigens udvikling, der ikke mindst efter invasionen og gennembruddene i Frankrig og Vestrusland syntes at love en snarlig aktualisering af problemerne, dels den nærmere kontakt, Rådet i august fik med politikerne, dels måske også den omstændighed, at Rådet i løbet af sommeren fik nedsat et juridisk udvalg, der skulle støbe de almindelig holdte vendinger fra »Når Danmark atter er frit« om retsforfølgelsen af landssvigerne om til juridiske paragraffer.

Lederen i dette udvalg blev overretssagfører N. Busch-Jensen, der havde været hovedmedarbejder ved udarbejdelsen af »Når Danmark atter er frit«, og sammen med ham virkede landsretssagfører Carl Madsen, højesteretssagfører Ejvind Møller, fuldmægtig Kjeld Lundgren, kontorchef N. Banke og direktør Ebbe Groes.

Spørgsmålet om garantier for, at en effektiv retsforfølgelse efter Rådets krav blev gennemført, måtte nu melde sig og dermed også spørgsmålet om den regering, der skulle stå inde for gennemførelsen. Men hertil kommer andre forhold. Først og fremmest den omstændighed, at det fra eftersommeren blev klart, at sammensætningen af en befrielsesregering var kædet uløseligt sammen med det helt afgørende spørgsmål om Danmarks stilling i forhold til de allierede og i særlig grad til Rusland. Sagt foreløbig helt uden nuancer: Indstillingen i Moskva viste sig absolut fjendtlig over for de politikere, der havde ledet samarbejdspolitikken. Man var herfra ikke uden videre til sinds at godkende en allieret, der ikke havde gjort rent bord for denne politik og gjort klar afbigt for den. Rusland havde intet at takke 1941's Danmark for, og Danmark af 1944 kom nu til at se dette i øjnene. Dette fik afgørende betydning for hele debatten om Danmarks status ved krigens afslutning. Rusland lagde det tungeste lod i vægtskålen til fordel for Frihedsrådets indflydelse og slog endelig bunden ud af enhver forestilling om, at spørgsmålet om befrielsesregeringen kunne

løses på gængs vis ved interne forhandlinger på Christiansborg. Politikerne måtte acceptere et større forum for debatten.

Til alt dette kommer så endelig endnu et vigtigt moment. Efterhånden som en række europæiske lande i sommerens og efterårets løb befriedes, viste der sig i besættelsens kølvand stærkere spændinger mellem modstandsbevægelserne og landenes traditionelle ledergrupper. Det gjaldt Frankrig og Italien, og det gjaldt i særlig grad Belgien og Grækenland, hvor britiske tropper blev sat ind i en indre strid, der i det mindste i Grækenland udviklede sig til regulær borgerkrig. Det blev under sådanne forhold stadig mere indlysende vigtigt, at der forinden befrielsen opnåedes enighed i Danmark om de hovedprincipper, hvorefter afviklingen af besættelsestidens forhold skulle foregå, og i drøftelserne herom blev det politikerne, der måtte vandre den længste vej. De stod fjernest fra den herskende stemning, og de stod fjernest fra de bestemmende politiske realiteter, og da modstandsbevægelsens forskellige repræsentanter fra sommeren 1944 begyndte at rette blikket mod problemerne omkring befrielsesregeringen, viste det sig da også, at man herfra slet ikke kunne godkende de forestillinger, man kredsede om i den politiske verden.

Spørgsmålet var til drøftelse midt i juni 1944 i Stockholm. Under den rejse, som professor Husfeldt da foretog som udsending for Frode Jakobsen i forbindelse med diskussionen om sabotage-affæren i april måned m. m., blev et særligt møde ansat til drøftelse af efterkrigstidsproblemer. Til stede var foruden Husfeldt de danske efterretningsofficerer, Ebbe Munck, Foss, Døssing og Truelsen, og debatten drejede sig iflg. Muncks samtidige referat i dagbogen om »at påvirke enten kongen eller den designerede statsminister (Buhl eller Hedtoft Hansen) til at rekruttere de rigtige mænd i den første såkaldte samlingsregering«. Munck slår fast, at der var enighed om at søge dette opnået dels gennem en personlig påvirkning af Buhl via Frihedsrådet, dels gennem krav i den illegale presse, og han nævner ligeledes, at tanken om eventuelt at fremkalde direktiver fra det allierede udland var fremme, men at »man for det første ikke ønsker og for det andet heller ikke kan vente nogen indblanding i indenrigspolitiske forhold fra udlandet«. Munck føjer dog hertil, åbenbart for egen regning, muligheden af »at fremkalde en udtalelse fra allieret side i form af et spørgsmål til Buhl om, hvordan han har tænkt sig at gå frem, efter hvilke

principper og under hvilke forudsætninger han vil sammensætte sin regering«.

I Husfeldts samtidige referat af dette punkt, noteret ned af Frode Jakobsen, er formuleringen denne: »Søge oplysninger hos russerne og vestmagterne om deres syn. Døs[sing] ser det som sin opgave«. De 2 referater er iøvrigt i det væsentlige overensstemmende. Af afvigelser kan nævnes, at mens Munck kun synes at operere med Buhl eller Hedtoft-Hansen som statsminister, omtaler Husfeldts referat ikke Buhl, men H. C. Hansen. Navnene Hedtoft-Hansen og Christmas Møller har iflg. hans referat været fremme, men Døssing var i begge tilfælde afvisende.

Mødet har været rent orienterende, men det ses altså, at sagen nu er fremme som hovedemne i en betydningsfuld modstandskreds, at socialdemokratisk lederskab åbenbart er accepteret, men at det samtidig er opfattelsen, at en kraftig revision af de politiske planer er påkrævet. I særlig grad synes man – i overensstemmelse med standpunktet i »Når Danmark atter er frit« – at have villet sikre sig mod, at »kompromitterede« fik sæde i regeringen. I et nyt møde 3 dage senere, da den samme kreds atter mødtes til drøftelse af samme emne, »vedtog« man – hvad der i denne kreds vil sige, at man enedes om at anbefale – en række forslag om, hvorledes man kunne påvirke stemningen i Danmark i den overgangsperiode, der ville komme fra befrielsen til de første frie valg. Man tænkte sig en overgangsperiode på ca. 6 måneder, og forslagene gik ud på, at man dels skulle virke gennem pressen, dels gennem vælgermøder. For pressens vedkommende kunne man dels regne med en fortsættelse af en del illegale blade: »Dansk Samling«s, kommunisternes, »Ringen«s og »Frit Danmark«, og dels tænkte man sig muligheden af at påvirke den eksisterende legale presse. Der burde allerede nu udarbejdes en »sort-liste« over offentlige personers udtalelser under krigen til brug for efterkrigsdebatten, vælgermøder i stort omfang burde forberedes, og talere hertil udpeges i tide. Døssing fremhævede, at det i vælgerforeningerne havde været hovedbestyrelserne, der havde truffet beslutningerne. Afgørelserne burde fremtidig lægges ud i vælgerforeningerne, og man måtte se at finde nye mænd. Også radioen burde have nye mænd.

Nogen kompetence havde denne kreds naturligvis ikke. Det havde sådan set ingen. Men kredsen var sådan placeret, at dens

ord havde vægt både udefter mod de frie danske og indefter mod hjemmefronten. Af særlig betydning ville Døssings holdning blive. Han var nu på vej til Moskva. Truelsen var på vej til London. Samtidig rejste Husfeldt hjem til Rådet med et referat fra mødet. I praksis måtte det naturligvis blive Rådet, der i denne som i andre sager tiltog sig en stiltiende anerkendt ret til at forhandle modstandsbevægelsens synspunkter igennem eller til på anden måde at gennemføre dem.

I modstandsbevægelsens inderkreds begyndte spørgsmålet om efterkrigstidens problemer at rumstere. Da Døssing var vel af sted, da man havde fået drøftelsen om forholdsordren af 14. juni fra hånden, omskabt M-udvalget til et kommandoudvalg, nedsat det juridiske udvalg og bladudvalget og fået folkestrejken lagt bag sig og bl. a. gennem denne eller på trods af denne fået etableret en nærmere kontakt med politikerne, var det tidspunkt kommet, hvor spørgsmålet måtte melde sig for alvor. Vi skal i det følgende få lejlighed til at følge, hvorledes sagen i eftersommeren dels gled ind på Frihedsrådets dagsorden, dels kom til forhandling i en større kreds af udenlandsdanskere, og dels begyndte at tegne sig i ændrede konturer for politikerne og specielt for Buhl.

I det møde i Frihedsrådet, som fandt sted kort efter d. 7. august, og hvor man endnu engang drøftede den eventuelle optagelse af politikerne i Rådet, havde i det mindste Frode Jakobsen i tankerne, at tiden nu var inde til at formulere konkrete krav om repræsentation af modstandsbevægelsen i befrielsesregeringen. I de stenografiske notater, han ved denne lejlighed udarbejdede forinden eller under mødet, hedder det herom: »Da Frihedsrådet ikke blot føler sig forpligtet over for den nuværende kamp, men også over for den fremtidige nationale udvikling, må det for at kunne samarbejde med de partier, der har ført en anden national politik under besættelsen, sikre sig indflydelse for Frihedsrådets linie i den kommende overgangsregering. Det må derfor kræve tilsagn om, at der i denne regering vil blive optaget en repræsentant for hver af de 2 i Frihedsrådet repræsenterede politiske partier, samt en upolitisk repræsentant udpeget af Rådet«. Frode Jakobsen synes imidlertid ikke at have ført kravet frem. Han har i sine notater forsynet dette punkt med en parentes og nævner i en efterskrift fra 1956, at parentesen skyldes, at han selv har opgivet kravet. Senere formulerede han langt mere vidtgående krav

uden at blive mødt med den ripost, at han tidligere havde været betydelig mere moderat. Men Frode Jakobsens notat viser, at problemet i begyndelsen af august har svævet over forhandlingerne, og at han er ved at formulere sit standpunkt.

Dette svarer til en redegørelse af Fog. Han gør opmærksom på, at han »i sommeren 1944«, da et fællesministerium kom på tale, pegede på den principielle vanskelighed, det var for Rådet at gå ind i et sådant samarbejde. Frihedsrådet stod i opposition til politikerne angående forhandlingspolitikken til 1943, som politikerne ikke var til sinds at fornægte. Godkendte Rådet ved en sådan holdning ikke blot en politik, som det ikke godkendte? Det er uomstødeligt, at der her var et dilemma, og også Frode Jakobsen peger i sin beretning herpå. Og muligt var det netop erkendelsen af dette dilemma og usikkerheden over for, om man ved at gå ind i et regeringssamarbejde skulle påtage sig en vis kaution for de politiske handlinger under besættelsen, der medførte, at modstandsbevægelsens første direkte formulerede krav om befrielsesregeringen kom til at repræsentere et mellemtrin i udviklingen. Denne formulering dukkede som nævnt op i den illegale presse fra slutningen af august, hvor kravet lød: Ingen regering uden om frihedsbevægelsen. Dette var overskriften på en artikel i »Land og Folk« og den sluttelige konklusion på en artikel i »Frit Danmark« for september-oktober måned. Argumentationen i de 2 blade var parallel: Man henviste til den indflydelse, modstandsbevægelserne havde fået i regeringerne i de allerede befriede lande, og krævede gennem regeringsdannelsen garanti for, at modstandsbevægelsens program også virkelig blev gennemført. Både formulering og argumentation genfindes i et brev, som Frihedsrådet i september 1944 skrev til Døssing, og hvori det hed: »... Iøvrigt beskæftiger vi os noget med efterkrigstiden, og vi har i overensstemmelse med, hvad der er sket overalt, formuleret kravet: Ingen regering uden om frihedsbevægelsen. De nærmere detailler, forholdstal etc ... har vi endnu ikke kunnet fastlægge, men en bredere diskussion derom med de ældre er under opsejling. Vi venter ikke, de med glæde går med, men vi har indtrykket af en stærk opinion, der står bag ved os«. Foss videreekspederede dette brev d. 3. oktober og gav det i et kodetelegram bl. a. følgende ord med på vejen: »Letter from Rådet medio september herfra today ... Rådet samarbejder med polit men betænkelige ved sammensmeltning ... postkrigs-

government ikke uden om Frihedsrådet personal opinion Buhl gaining ground overalt også i London han og Hedtoft giver more proof practical help fight begynde informere russerne om dette polit planer hjemmefra Buhl statsminister Christmas for særlige anliggender Alsing Andersen dropped«.

Det fremgår af disse meddelelser til Døssing, at Rådet i slutningen af september endnu ikke havde indledet realitetsdrøftelser om regeringsspørgsmålet; men luften var så småt ved at blive tyk af regeringsspekulationer, og Rådet havde i det mindste klart tilkendegivet, at en løsning ikke var tænkelig uden modstandsbevægelsens – hvad der i den givne situation var ensbetydende med Rådets – sanktion. Politikerne må allerede nu have set i øjnene, at de oprindelige planer om en stort set ren politisk regering ikke lod sig gennemføre. Mødte de endnu ikke præciserede krav, så orienteredes de i det mindste gennem Dedichen om de forestillinger, man gjorde sig i Rådet. Dedichen kendte opfattelsen her og fragtede flittigt de oplysninger, han samlede op, videre frem til politikerne. Han argumenterede kraftigt over for Buhl for at få denne til at give indrømmelser. Indrømmelser var forudsætningen for, at hans bestræbelser for at finde frem til en modus vivendi mellem de to parter kunne lykkes. Gennem Dedichens korrespondancer ser vi da også, at Buhl i september 1944 er på tilbagetog fra det oprindelige politiske standpunkt. D. 11. september kan han meddele, at Buhl nu er indstillet på i det kommende ministerium at medtage en repræsentant fra Frihedsrådet, en kommunist og Christmas Møller, hvis han kommer hjem i tide. Alle, »der har den mindste plet på sig« fra den tidligere regering, skal ikke med. At Dedichen specielt har drøftet besættelsen af udenrigsministerposten med Buhl, fremgår også. I dette spørgsmål er han i overensstemmelse med opfattelsen i modstandskredse imod tanken om Reventlow på denne post – en tanke, der jo havde været fremme i de politiske overvejelser. Dedichen er enig i, skriver han, »at R[eventlow] på ingen måde kan være tetantens mands efterfølger [udenrigsminister], og har allerede for flere uger siden haft en lang samtale med oksehale nr. 1 [Buhl] derom. Jeg mener også bestemt at vide, at man nu er gået derfra. Jeg foreslog personligt din lille ven, ingeniøren [Fog], som en foreløbig besættelse, da han alligevel skal ind i den kommende forening [regering]. Det eneste, jeg kunne opnå, var, at han fik en stilling uden bestemt opgave«.

Fra og med eftersommeren 1944 kredsede således de politiske ledere og Frihedsrådet hver for sig, og uden at egentlige forhandlinger var i gang, omkring problemet om modstandsbevægelsens repræsentation i befrielsesregeringen. Samtidig blev spørgsmålene om situationen ved krigens ophør også taget op på en række møder i London. Meget af denne præluderende diskussion må – hvad enten den føres i Stockholm eller London, på Christiansborg eller i diverse privatlejligheder i København, eller den fremsendes som bidske kommentarer fra den ensomt argumenterende Døssing i Moskva – få karakter af politisk kandestøberi. Men det må huskes, at diskussionen førtes uden fast forum i en flydende situation, og at mange spredt over hele jorden var kaldede eller følte sig kaldede, mens ingen var udvalgte – hvis man da ikke ville acceptere Christiansborg som sorteringsrum for de mange muligheder. Under disse omstændigheder måtte det sluttelige resultat opstå som en sum af mange impulser, og det er vanskeligt at fastslå med sikkerhed, hvad der i det lange løb blev afgørende for resultatet. Men vi hører allerede i præludiet, hvorledes hovedtemaerne begynder at udfolde sig.

Den direkte foranledning til de nævnte møder i London var en rejse, som Ebbe Munck i august 1944 fik lejlighed til at foretage. Ebbe Munck var den af udenlandsdanskerne, der havde den intimeste føling med praktisk taget alle områder af det vidtspændende modstandsarbejde, der efterhånden var groet frem, og han havde uden ophør været inde i centrum af arbejdet siden 1940. Formelt var hans stilling vanskelig at definere, men reelt spillede han en rolle, der vanskeligt lader sig overvurdere. Der var under hele besættelsen næppe den sag af betydning for modstandsudviklingen, hvor Ebbe Munck ikke bidrog til løsningen, og praktisk taget ingen sager lå uden for hans indflydelsesområde. Han var, så vidt hans kræfter rakte til, inde i alt og nød utalliges fortrolighed. For mange var hans hjælp uundværlig. Hans tætte forbindelse med »Special Forces«s Stockholmkontor gav ham en uomgængelig nøglestilling. Han formidlede efterretningsstoffet, overvågede den direkte forbindelse over Sverige mellem »marken« og det allierede udland, distribuerede oplysninger og korrespondancer ud og ind af Danmark til og fra London, Washington og Moskva, havde en ledende stilling i alt modstandsarbejde udført

af danske i Sverige, havde forbindelse med det illegale rutearbejde, deltog i de afgørende forhandlinger om våbenleverancer fra Sverige eller fra de allierede gennem Sverige. Han havde været med, da det gjaldt forhandlinger om opstillingen af den danske brigade, spillede en betydelig rolle ved oprettelsen af Dansk Presse Tjeneste, havde intim kontakt med udviklingen både inden for danske politiske kredse og inden for modstandskredse, fulgte med i og deltog i arbejdet for danske flygtninge i Sverige o. s. v. o. s. v. Få danske, måske ingen, har i dette århundrede ydet en så betydningsfuld og afgørende udenrigspolitisk indsats.

For den tillid, Ebbe Munck nød i vide kredse, har det sikkert været afgørende, at han ikke »sad« på nogen af sine mange hverv. Han arbejdede uselvisk og konsekvent for den politik, han anså for den rette, og han blev i Stockholm det naturlige centrum i et oftest gnidningsløst samarbejde mellem en ligesindet inderkreds, der i første række omfattede officererne Nordentoft og Mørch samt – fra 1944 – Foss. I sager, der ikke specielt var »modstandssager«, hørte også legationsråden Torp-Pedersen til i denne inderkreds. Her fastlagdes hovedlinierne for »Stockholms politik«, og herfra udgik en indflydelse på udviklingen, der stod i omvendt forhold til medlemmernes individuelle kompetence, men i ligefremt forhold til de utallige kontaktmuligheder, kredsen havde. Af særlig betydning blev det her, at Ebbe Munck allerede fra 1940 før nogen anden havde øjnet den betydning, et samarbejde med den nyfødte »Special Forces«-organisation ville få for danske modstandsmuligheder. Hans tidlige erkendelse heraf førte ham ind i et ufraveget samarbejde med Turnbull, der blev lige så lønnende for modstandsudviklingen som for »Special Forces«, hvis muligheder i Danmark i høj grad viste sig at være afhængige af den støtte, organisationen modtog fra dansk side.

I sommeren 1944 pakkede mange og store problemer sig tæt sammen, og i betragtning af Ebbe Muncks centrale stilling måtte det være i høj grad ønskeligt, at han efter 4 års uafbrudt arbejde i Stockholm fik lejlighed til direkte og mundtligt at føre en række sager à jour. Der var nok, der pressede på: Fremskaffelse af våben fra de allierede, Brigadens forhold til de allierede, våbenforsyningen gennem Sverige, formidling af pressestof fra Danmark til den frie verden, problemer vedr. efterretningsarbejdet, problemet om Danmarks frivillige beta-

ling af det engelske arbejde, der var udført i Danmark under besættelsen, spørgsmålet om Danmarks stilling som allieret og hele status ved krigens ophør o. s. v. o. s. v. En rejse havde længe været planlagt. I foråret 1944 var den på trapperne, men blev ikke til noget. Nu kom den. Et hovedformål med den var at søge at fremskynde de lovede allierede våbenleverancer.

D. 22. juli modtog Munck såvel fra Turnbull som fra Ray meddelelse om, at banen var klar: »Til lykke!!!« lyder det. »Telegram ankom nu til morgen og gav Dem prioritet til et trip til London ... Christmas Møller har også telegraferet og tilbudt at huse Dem under Deres ophold! Dette er store nyheder!!!«. D. 3. august fløj han af sted og blev på flyvepladsen i Skotland modtaget af repræsentanter fra den engelsk-amerikansk-danske stab: Garrett, Vetlesen og Truelsen. D. 5. august var Ebbe Munck i London, og i de følgende uger til d. 9. september, hvor han returnerede til Stockholm med kurérbudskab til Danmark i lommen, flimrer hans dagbog som en for hastigt spillet film. Glimt af mennesker, kendte og ukendte, billeder af landskaber, parker og krigsarrede bykvarterer, glimt fra møder og staccato-konstateringer af brydende standpunkter. Ind imellem udførligere referater af vigtigere forhandlinger og små skarpt opfattede lynskud fra Londons krigsliv. »London gør et noget forladt og uvasket indtryk – ja, den har fået sin bekomst og er temmelig »battle-staint«, men der er samtidig udviklet en filosofi, der varmer om hjertet, en villighed til altruisme, der lover godt for fremtiden. Menneskene gør et lidt forsovet og træt indtryk, og de *er* trætte. Evakueringen fortsætter, men i det fine sommervejr kommer der ikke mange doodle-bugs«.

Dagbogens møderække er kompakt. Dagene gør et noget hæsblæsende indtyk. D. 11. august er ikke utypisk. »Med Xmas i bad, det sparer tid og vi får sludret lidt sammen«, indledes den. Derpå møde med den russiske ambassadør Gusev efter en »herlig morgen avis-time på bænken i Kensington Garden«. Videre til den danske legation og til den danske klub. Nye møder, nye samtaler. Frokost med Gyth og nye problemer. Møde i det engelske Admiralitet. Efterretningsproblemer, placering af danske søofficerer i England og Grønland drøftes. Videre til Foreign Office til møde med Warner. Danmarks status, Frihedsrådet og forholdet til politikerne er bl. a. til debat. Videre igen til møde med de engelsk-ameri-

kanske stabe, hvor det vigtige spørgsmål om engelsk-amerikanske våbenleverancer gennem Sverige gennemgås, og hvor nærmere retningslinier om fremgangsmåder drøftes. Ind i alt dette hastige småmøder. »Hos Gustav Rasmussen for at gennemgå statistisk materiale«, lyder det midt på dagen. »Tilbringer aftenen på vandring i byen«, sluttes der af for d. 11. august. Alt i alt et kaleidoskopisk billede af 5 uger, hvis resultater vi delvis vil møde dråbe for dråbe i det følgende. Til alle samtalerne i disse dage med udenlandsdanskere kom som formentlig de vigtigste en række samtaler med Kauffmann.

Det havde oprindelig været tanken, at Ebbe Muncks rejse skulle fortsætte over Atlanten. Kauffmann havde opfordret hertil. Men allerede i et første møde i Baker Street, der fandt sted på Londonopholdets første dag, gjorde Juncker og Truelsen, støttet af Winkelhorn, gældende, at det ville være værdifuldt, om man kunne formå Kauffmann til i stedet at komme til London. Hollingworth støttede synspunktet. En af vanskelighederne ved alle drøftelser om danske forhold var jo netop den spredte placering af de agerende i dansk udenrigspolitik, og der var nu en mulighed for at samle repræsentanter med kendskab til forholdene hjemme og indstillingen i den vestlige verden. Den måtte udnyttes. Munck gik ind på at afblæse sin rejse til Washington, og de følgende dage foreslog han Christmas Møller og Reventlow, at Londonkredsen i fællesskab skulle anmode Kauffmann om at komme. Christmas Møller var straks rede hertil. Reventlow stillede sig lidt mere tøvende. »Der er ikke tvivl om, at han synes, det er mærkeligt, vi vover på at flytte den »Kgl. Gesandt«. Jeg forklarer ham, at den slags konventionelle hensyn har vi forlængst sat os ud over . . . Det gør indtryk, at SHAEF står så fuldstændig bag planen«, noterer Ebbe Munck. Et invitationstelegram blev efter en del »hovedbrud« sat sammen og afsendt, men i dagevis ventede Londonkredsen forgæves på svar. Først d. 24. august, og først efter at man via den amerikanske gesandt Winant havde sendt rykkertelegram, indløb et bekræftende svar. Af en eller anden grund havde det af Reventlow ekspederede telegram først d. 22. nået Kauffmann. Da han gennem Winant hørte om planerne, afbrød han straks et landophold og rejste omgående. D. 28. august ankom han til London, og d. 29. havde Ebbe Munck sit første møde med ham: »Kauffmann på Dorchester. Han er helt i orden med det samme. Forklarer forsin-

kelsen – det mystiske telegram og beskeden fra Winant. Giver ham hovedlinierne for de kommende forhandlinger«. Samme aften var Gabriele Rohde værtinde ved en middag i Baker Street. Til stede var Juncker, Truelsen, Winkelhorn og Ebbe Munck, og i de følgende dage deltog Kauffmann i en serie møder i »Special Foces«'s hovedkvarter og fik her i en udpræget modstandsatmosfære en indgående orientering om situationen i Danmark og opfattelsen i modstandskredsene. Den mand, der først af alle havde proklameret en »fri« dansk udenrigspolitik mødtes her – 4 år senere – med repræsentanter for den modstandsbevægelse, der hjemme havde fulgt en tilsvarende linie og proklameret og gennemført den faktiske krig, som var konsekvensen af standpunktet. De havde gensidigt meget at sige hinanden. I første omgang gik drøftelsen ud på en orientering af Kauffmann. Ebbe Munk noterer: »Gennemgår modstandsbevægelsens opbygning, fortæller faktisk det meste, da han åbenbart ikke kender nærmere hertil og har krav på at vide så meget, som kan fortælles. Gennemgår Frihedsrådet – dets opgaver, planer og dets forhold til de militære og politiske grupper. Dette har sikkert sin betydning, da Kauffmann uden tvivl har haft det indtryk af Rådet, at det var en gruppe af temmelig fanatiske mennesker, der var ude på egen boldgade. Vores opgave er i første omgang at informere K. – Det er det, vi har inviteret ham på, og han er meget grundig og meget spørgende«.

D. 1. september fandt så det første samlede møde sted i legationen. Til stede var: Reventlow og Gustav Rasmussen, Kauffmann, Christmas Møller, Juncker og Truelsen, Gyth og Hvalkof samt Ebbe Munck. Døssing savnedes. Bortset herfra sad i denne gruppe mænd alle de, der havde indsigt i de alliieredes holdning over for Danmark og væsentlig mulighed for at påvirke denne, og som havde til opgave udadtil at repræsentere danske interesser både under besættelsens sidste fase og under afviklingen af besættelsen. De fik nu lejlighed til en samlet generaldebat om alle vigtige foreliggende spørgsmål, og derigennem åbnedes der mulighed for, at Frihedsråd og politikere hjemme, på et tidspunkt hvor de var ved at åbne debatten om befrielsesregering og efterkrigspolitik, kunne få en så autoritativ information som muligt om synet på Danmark i den vestlige verden og kompetente råd om de skridt, det udenrigspolitisk og måske også indenrigspolitisk ville være betimeligt at tage dels i

den resterende besættelsesperiode, dels i den vanskelige overgang fra besættelse til frihed. Ebbe Munck åbnede drøftelserne.

Der opnåedes hurtigt enighed om de to første punkter, han fremdrog. For det første, at gesandterne, inclusive Døssing, skulle holdes løbende à jour med alle forhandlinger med Sverige og de allierede om den danske brigades forhold, således at de i givet fald kunne anvende deres indflydelse i de 3 stormagter til at sikre, at Brigaden dels inkorporeredes i SHAEF's militærplaner, des at Sverige stillede sig forstående over for en rettidig »udløsning« af styrken, så denne ikke på grund af svensk neutralitet blev holdt tilbage eller forsinkedes, hvis det kom til kampe i Danmark. Brigaden skulle være en kampstyrke, ikke en politistyrke til efterkrigsbrug. Det havde været et af hovedformålene med Muncks rejse at få klare linier i denne sag, og d. 10. august havde han rejst spørgsmålet i Baker Street. Over for Hollingworth og Winkelhorn havde han fremført et dansk ønske om, at SHAEF anerkendte Brigaden som en del af den danske kampstyrke, der skulle sættes ind som strategisk reserve i befrielseskampe i landet, og dette var principielt blevet anerkendt. Man havde udbedt sig en detailleret rapport fra dansk side. Når først Brigaden således var anerkendt af SHAEF som en del af de kampstyrker, der fra allieret side ville blive sat ind i tilfælde af befrielseskampe, var der skabt politisk grundlag for en pression fra de allierede på Sverige, hvis svensk neutralitet skulle forhindre eller forsinke en »udløsning« af Brigaden. Det var derfor af vigtighed, at de danske gesandter var helt orienterede i dette problem.

Dernæst fremdrog Munck problemet om de penge, englænderne gennem »Special Forces« havde anvendt til støtte for det illegale arbejde i Danmark. Der var almindelig enighed om, at disse penge selvfølgelig burde betales af Danmark, og Munck bemyndigedes til »at meddele hjemme, at denne tilbagebetaling selvfølgelig måtte være en æressag«.

Derpå indledede Reventlow en drøftelse af Danmarks almindelige status, og om der kunne gøres noget for, at denne formelt blev forbedret; i forbindelse hermed blev det sat under diskussion, om Danmark ved landets befrielse eller på et eller andet egnet tidspunkt burde udstede en formel krigserklæring til Tyskland, henholdsvis til Japan. De forskellige samtaler, der var ført herom i både England og U.S.A., blev refereret, og der var enighed om, at landets stilling i øjeblikket var så god,

som man kunne vente det, og at der næppe kunne opnås yderligere ved at presse på. Kauffmann erklærede som sin opfattelse, at man ved at forcere risikerede at give anledning til irritation, og Ebbe Munck kunne bl. a. bidrage til drøftelsen med referat af de samtaler, han ganske fornylig havde haft med mr. Warner, lederen af F.O.'s Northern department, samt med den amerikanske ambassadør i London, mr. Winant. Begge havde erklæret, at Danmarks aktier stod højt, selv om Danmark ikke formelt var anerkendt som allieret, og at det næppe ville være rigtigt for øjeblikket at presse på for at opnå formel anerkendelse. »Russerne er gået så langt, som man kan vente«, havde været Warners dom. I hele denne drøftelse savnedes naturligvis Døssings røst. Det var jo Rusland, der i første omgang havde blokeret vejen til formel anerkendelse.

I forlængelse af denne drøftelse gik man over til problemet om en eventuel dansk krigserklæring til Tyskland. Over for Munck havde både Warner og Winant gjort gældende, at en sådan erklæring ville være ønskelig, så såre en fri dansk regering var trådt i funktion. Winants ord lyder i Muncks referat: »W. omtaler, hvor højt kursen står på danske aktier ude som følge af modstanden hjemme, bl. a. Kauffmann + Xmas. Døssing ude. Klogt skaktræk med Døssing – siger han. Vor stilling er fuldt ud god, selv om status ikke helt er i orden. Han mener dog ikke, at vi skal presse i øjeblikket – det er rigtigt, og det er alm. anerkendt, at vi ikke forsøger at gå længere, end det er muligt. »Krigs-erklæring« efter skulle gerne komme«. På mødet var der enighed om, at vanskeligheden ved en sådan erklæring lå deri, at den let ville blive misforstået og bl. a. kunne give anledning til ironiske kommentarer. Man var på den anden side enig om det nødvendige i, at en fri dansk regering straks måtte afgive en erklæring, der fastslog den faktiske krigstilstand, der havde hersket. Dette måtte ske både for at legalisere og anerkende de kamphandlinger, der havde fundet sted, og af hensyn til udlandet. Danmarks faktiske stilling som allieret måtte omgående slås fast. Der var endvidere enighed om, at den forsamlede kreds burde udarbejde retningslinier for en sådan erklæring. De, der den dag sad til møde i legationsbygningen i Pont Street, havde hver på sin måde haft lejlighed til at føle de allieredes reaktioner over for Danmark på pulsen, og de repræsenterede den sagkundskab, der alene kunne råde den kommende danske regering ved udstedelsen af

en erklæring. Man vedtog at overlade det til Gustav Rasmussen at udarbejde et udkast til overvejelse i befrielsesregeringen, og også Kauffmann udarbejdede d. 13. september et udkast, og i de følgende måneder drøftedes derpå den omtalte erklæring ved en korrespondance mellem de 2 gesandter, Juncker–Truelsen og Ebbe Munck.

Atter her indtrådte den evigt gentagne situation i dansk politik i disse år: En uautoriseret forsamling handler uden mandat, fordi ingen har mandat. Dette kommer tydeligt frem i indledningen til erklæringsudkastet, som Reventlow d. 6. oktober sendte Kauffmann. Det hedder her: »Under andre forhold ville danske repræsentanter ude alene have udtalt sig om et så vigtigt statsanliggende efter derom at have modtaget instruktion fra den Kgl. Regering. Under de nuværende extraordinære forhold kan en sådan instruktion ikke komme til at foreligge. Man har imidlertid følt det som en pligt i dyb beskedenhed at gøre rede for, hvad man – dersom tanken om en erklæring billiges hjemme – med henblik på virkningen i udlandet ville anse det for naturligt og rigtigt at udtale fra officiel dansk side, så snart en Kgl. Regering er dannet. Deltagerne... her har ment, at en sådan erklæring må affattes med særlig hensyntagen til dens virkninger i den frie verden, samt at det af den naturligt bør fremgå, at krigstilstand mellem Danmark og Tyskland er et allerede bestående forhold, og at kamphandlinger og modstand i Danmark legaliseres og anerkendes«.

Det er Pont Streets embedskorrekte tankegang, der fylder sætningerne. Var de blevet formuleret i Baker Street, var de vel blevet skåret skarpere til. Her var ingen »dyb beskedenhed« over for situationen, men en selvsikker viden om, at kredsen i London frem for nogen kendte de allieredes holdning og derfor havde både ret og pligt til at lægge det størst mulige pres på den kommende regering med hensyn til dens første udenrigspolitiske handlinger. Tanken om det store fællesmøde var fostret i Baker Street, havde fået fuld tilslutning af Christmas Møller og forsigtig tilslutning af Reventlow, og den var derpå blevet fuldbåret af Kauffmanns absolutte beredvillighed til at komme og komme hurtigt. Bag mødet lå for modstandsrepræsentanterne, der tog initiativet og forcerede mødet igennem, ønsket om at møde frem hjemme med den stærkest mulige pointering af nødvendigheden af, at man ved besættelsens ophør drog de fulde konsekvenser af situationen. Man

ønskede sikkerhed for, at en dansk regeringserklæring vedstod den eksisterende kamptilstand og kunne bane vej for Danmarks formelle optagelse blandt de allierede. Dette var det store og endelige mål. De tilstedeværende i mødet var helt enige i dette grundsynspunkt. Kauffmann udtrykte få dage senere sin opfattelse således: »Af hensyn til Danmarks udenrigspolitiske stilling, derunder dets mulige fuldstændige formelle optagelse blandt de Forenede Nationer og dets position ved fredskonferencen, forekommer det mange danske i udlandet vigtigt, at det på et passende tidspunkt bliver helt klart for omverdenen, at Danmark ikke alene reelt har bekæmpet Tyskland, som de andre besatte lande, men også formelt må betragtes som værende (eller have været) i krig med Tyskland«.

I forlængelse af debatten om en »krigserklæring« til Tyskland rejstes også spørgsmålet om »vor eventuelle deltagelse i krigen i det fjerne Østen, hvis denne fortsætter efter den kontinentale krigs ophør«. Som vi ved, var Christmas Møller tilhænger af en dansk krigserklæring til Japan og havde også offentligt givet dette standpunkt til kende, men på mødet d. 1. september var stemningen imidlertid den, at en sådan erklæring næppe var tilrådelig. Kauffmann påpegede derimod, at Danmark af al evne skulle tilbyde sin hjælp, så vidt denne rakte. Han nævnede specielt betydningen af de danske skibe og den betydning, det ville have, at danske søfolk fortsatte at sejle for de allierede. Man måtte »markere sin villighed til at ville yde noget i denne krig«, er Ebbe Muncks korte karakteristik af hans standpunkt i denne sag. Mødedeltagerne ønskede indtrængende disse synspunkter viderebragt til »kommende ansvarlige kredse i Danmark«.

Det er ikke tanken her at følge i detailler den videre langstrakte drøftelse om en dansk regeringserklæring. Den fortsatte efteråret og vinteren igennem og endte i februar 1945 med en oversendelse til Danmark af 2 i hovedsagen ensartede udkast, et London-memorandum af 18. december og et Washington-memorandum af 5. november. Hertil knyttede sig et særligt udkast til en erklæring vedrørende Færøerne, som amtmand Hilbert under en rejse til London i september 1944 havde fremsat ønske om. Nogen særlig betydning fik denne meget omfattende drøftelse ikke, og pladsen her tillader ikke en nøjere gennemgang af enkeltheder. Det, der derimod fik betydning, var, at den indledende drøftelse om denne erklæring

på mødet i den danske legation d. 1. og 2. september blev kædet uløseligt sammen med en almindelig gennemgang af hele Danmarks stilling ved krigsafslutningen og dermed også med spørgsmålet om befrielsesregeringen. Såvel i de samlede møder som i en række møder med vekslende deltagere blev disse problemer endevendt, og Ebbe Munck rejste tilbage dels med en alsidig orientering om de frie udenlandsdanskes syn på disse problemer og dels med direkte bemyndigelse til under en planlagt illegal rejse til Danmark at gøre disse synspunkter gældende både i Frihedsråd og over for de ledende politikere.

Her synes særlig 4 møder i dagene fra d. 1.–4. september at påkalde sig interesse. Efter mødet i legationen d. 1. september havde Kauffmann fortsat samtalerne med »vennerne i Baker Street«. Kauffmann brugte senere denne vending i sine breve til kredsen her, og såvel vendingen som referaterne af møderne fortæller, at møderne med modstandsrepræsentanterne fandt sted i en friere og mere fortrolig atmosfære end møderne i legationen, hvor både saglige og personlige modsætningsforhold både lå som en behersket kendsgerning bag forhandlingerne og også i konkrete spørgsmål af mindre betydning kunne trænge gennem den glatte overflade. Der er ingen grund til at gå ind på disse modsætningsforhold – der var adskillige af dem – men de fik ingen virkelig betydning. Derimod er der grund til at fremhæve den nære kontakt, Kauffmann under opholdet i London fik med »vennerne i Baker Street«. Vennerne kender vi. Det var i første række Juncker og Truelsen og i de uger, vi her beskæftiger os med, tillige Ebbe Munck. Endelig Ole Lippmann, som Truelsen i slutningen af juli havde kaldt til London for her at sætte ham ind i arbejdet, en tilkaldelse, der senere skulle medføre Lippmanns overtagelse af Flemming Muus's arbejde i Danmark. På eftermiddagsmødet d. 1. september i Baker Street gav Kauffmann nu en lang redegørelse for sit syn på U.S.A.'s fremtidspolitik, på Danmarks udenrigspolitiske stilling, på det »frie« Danmarks økonomiske situation og de bestræbelser, han havde gjort sig for under krigen at bevare forestillingen om Danmark som »et 1. kl. firma«. Han konkluderede – efter Muncks referat – redegørelsen med at sige, »at det gjaldt om at tilpasse os United Nations arbejde, og give en blanco check: »Hvad I gør, vil vi også«. Vi kunne regne med forståelse og sympati for vore problemer i England og Amerika. Hvad Sovjet angik, var det

hele mere ukendt, det var iøvrigt heller ikke hans opgave at udtale sig herom, men han påpegede, at i forhold til Sovjet lå der en opgave, som vi særlig måtte pleje. Han tænkte f. eks. på de regeringserklæringer, der måtte komme. Det ville være klogt, hvis den kommende statsminister tog kommunister med i regeringen«. Ebbe Munck gjorde både denne og de følgende dage fyldige notater i sin dagbog. Disse notater er hovedkilden til møderne, og de har herudover den særlige interesse, at de var hans holdepunkt, da han få uger senere i Danmark måtte referere de betragtninger, der var fremsat.

I mødet d. 1. var samtalen drejet direkte ind på regeringsspørgsmålet, og i et nyt møde d. 2. september i den samme kreds blev denne tråd taget op. Munck meddelte de planer, politikerne hjemme havde om regeringsdannelsen, og Kauffmann kommenterede. Han udtrykte sin tilfredshed med, at man muligt kunne samles om Buhl, men gjorde samtidig opmærksom på, at det ville være uforståeligt for de allierede, om Buhl fastholdt f. eks. Alsing Andersen, og han tilføjede: »Det er meget afgørende, at personvalget bliver kritisk udvalgt under hensyn til verdensopinionen. Han håber, at såvel frihedsbevægelsen som kommunisterne bliver repræsenterede i den nye regering. Han udtaler sin absolutte anerkendelse af Xmas' arbejde og håber, at han bliver medlem af den nye regering, men siger i sagens interesse, at han ikke tror, at det vil være heldigt at gøre Xmas til udenrigsminister«. Kauffmanns bemærkning her blev et springbrædt for modstandsrepræsentanterne i Baker Street. Allerede forinden Kauffmanns ankomst havde de indbyrdes drøftet spørgsmålet om den kommende udenrigsminister, således i et møde d. 11. august. Man havde været enige om, at den kommende udenrigsminister ikke måtte stå det »gamle« system nær, men måtte være en mand, der under krigen var gået klart ind for modstandsbevægelsens synspunkter. Betragtningen var mundet ud i, at Reventlow ikke kunne komme på tale, men at enten Kauffmann eller Christmas Møller måtte blive Baker Streetkredsens »kandidater«. Allerede da havde man imidlertid udtrykt skepsis over for Christmas Møller. Forholdet mellem Baker Street og Christmas Møller havde aldrig været hjerteligt, alene af den grund, at Christmas Møller altid og ganske forståeligt havde svært ved at affinde sig med, at han ikke blev taget ind i »Special Forces«s operationelle fortrolighed.

Nu – d. 2. september – rejste kredsen direkte det spørgsmål, om Kauffmann kunne tænke sig at påtage sig hvervet. Kauffmann veg tilbage for tanken. Han ønskede at blive i Washington eller »trække sig tilbage til andre sysler«, som Ebbe Munck udtrykker det. Ikke desto mindre fik man det indtryk, at han i givet fald, d. v. s. hvis Buhl udtrykkeligt ønskede det, ville påtage sig en sådan post. Dette var Muncks opfattelse, som han noterede sig, og det var observatøren Ole Lippmanns indtryk. Han refererer denne del af mødet således, at »de andre« lagde pres på Kauffmann, at denne svarede afvisende med henvisning til, at han ingen personlig ambition havde herom, men at han ikke ville svigte sin pligt, hvis man alvorligt havde den opfattelse, at han ville være den bedst egnede. Og en sådan opfattelse havde man netop i Baker Street. Lippmann konkluderer entusiastisk: »Det stod uden undtagelse de tilstedeværende klart, at denne mand måtte være vor kommende udenrigsminister, og at vi overhovedet ikke havde nogen, der blot tilnærmelsesvis kom i betragtning«.

Om formiddagen d. 3. havde Ebbe Munck en lang, afsluttende samtale med Christmas Møller. Samtalen førte som alle samtaler i disse dage vidt omkring. Christmas Møller berørte sit »ikke altfor hjertelige forhold« til gesandterne og understregede med rette betydningen af, at han havde stået frit under sit arbejde i London. Han opholdt sig længe ved de muligheder for en afslutning af besættelsen, der forelå: Allieret invasion med direkte kamphandlinger, tysk kapitulation og ordnet tilbagetrækning eller – som den værste mulighed – opløsning og anarki i den tyske hær uden allierede troppers indgriben. Christmas Møllers uro over denne sidste mulighed var stor. Han havde dagen forinden på det 2. samlede møde i legationen søgt at drage dette spørgsmål frem og efterlyst de planer, man i »Special Forces« havde for et sådant tilfælde. Juncker og Truelsen havde kun kunnet oplyse, at SHAEF næppe ville meddele noget nærmere herom, og Christmas Møller havde erklæret sig utilfreds med dette svar. Nu berørte han sagen over for Munck og bad denne hjemme skaffe oplysninger om, hvorledes man i givet fald ville stille sig. »Kan vi klare den ... situationen alene, spørger han ... Det kan vi næppe, siger han. I en sådan situation må man være parat til at etablere allierede flåde- og flyvebaser (Russerne på Bornholm). Vi befrier os jo ikke selv«.

I slutningen af samtalen kom Christmas Møller ind på regeringsproblemet og i særdeleshed programmet for den kommende regering. Det stod ham klart, udtalte han, at regeringen ville få socialdemokratisk ledelse, og herudover gav han udtryk for, at hans betingelse for selv at indtræde var deltagelse af en kommunist og en repræsentant for Frihedsrådet. Angående »Dansk Samling« ville han ikke stille ufravigelige krav. Munck fik yderligere det indtryk, uden at han i sit referat angiver grunden hertil, at Christmas Møller tænkte sig posten som udenrigsminister. Med hensyn til programmet understregede Christmas Møller nødvendigheden af en allieret-venlig udenrigspolitik og et skandinavisk samarbejde kun inden for rammerne heraf; han fremdrog nødvendigheden af en stærk social linie i indenrigspolitikken med kontrol af erhvervslivet. En hovedopgave måtte det blive at begrænse arbejdsløsheden. I overgangsperioden måtte befolkningen være villig til at bære større byrder end tidligere. Han tilføjede, at Danmark måtte være rede til at deltage i besættelsen af Tyskland, og at han var tilhænger af udvisningen af mindretallet, men iøvrigt stod fast på nationalitetsprincippet i grænsespørgsmålet. I overensstemmelse med den skarpe holdning, han gav udtryk for over for de tyske mindretal, udtalte han sig kraftigt om nødvendigheden af udrensning. Han nævnede her f. eks. afskedigelsen af »folk af Knudtzon-Svenningsen-typen« som en ting, der måtte komme. Om sin tilbagevenden til dansk politik udtalte han sig henholdende. Meget ville her afhænge af de konservatives vilje til at følge ham i hans mere venstrebetonede linie.

Den lange række af Ebbe Muncks møder var nu ved at være til ende. D. 4. september mødtes han med vennerne i Baker Street, hvor han rekapitulerede de førte forhandlinger, og om eftermiddagen tog han endnu engang til legationen, hvor de 2 gesandte havde ønsket kortfattet at resumere deres synspunkter. Reventlow udtalte her, »at det efter hans opfattelse ville være heldigt også set med den engelske regerings øjne, hvis man kunne samle sig om Buhl som arbejdsakse, men hvordan er russernes indstilling mod Buhl? Han fandt, at det ville være klogt, om man remidierede forbudet mod kommunisterne ved et øjeblikkeligt tillæg til valgloven... Han fandt det ligeledes rigtigt, hvis den øjeblikkelige rigsdag pånyblev suppleret med de kommunistiske mandater... Reventlow udtalte, at sammenholdet i det danske folk havde været afgørende

for bedømmelsen udadtil. Han ville gerne som sin opfattelse give fuld tilslutning til Buhl . . .«. Reventlows opfattelse på dette første og sidste punkt var helt opfattelsen i Foreign Office. Munck havde selv mødt den, da han d. 11. august havde talt med Warner og over for denne argumenteret for større formel anerkendelse af Rådet. Han havde da redegjort for stillingen hjemme og den begyndende forbindelse mellem Buhl og rådet, og Warner havde udtrykt tilfredshed med den etablerede forbindelse. Han havde udtrykt ængstelse for splittelse på hjemmefronten og en »vis nervøsitet for, at Rådet er ude i eget ærinde«.

Efter Reventlows resumé fulgte Kauffmanns. Denne understregede især nødvendigheden af, at der etableredes et godt forhold til Rusland, hvis hære under en okkupation af Tyskland ville komme til at stå nær ved de danske grænser, og han betonede i særlig grad nødvendigheden af, at dette hensyn blev understreget af Munck over for de danske socialdemokrater. Han sluttede med at pege på den indskrænkning i landets suverænitet, som måtte følge, hvis Danmark fik medlemsskab i de Forenede Nationer.

Hermed sluttede møderne. I dagene d. 5.–9. september flakkede Ebbe Munck rundt på en række skotske flyvepladser. Dag efter dag lukkede en uigennemsigtig himmel for al flyvning, og den kostbare tid blev dræbt med golfspil og meditationer. Først d. 9. kom han af sted i en Moskito-maskine. 2 timer og 41 minutter senere var han atter i Stockholm. Det sidste indtryk blev noteret: »Fik en lille forskrækkelse i 7000 m højde, da bombedørene pludselig åbnede på kvart og fodtæppet røg ud i et voldsomt sug. Dørene blev imidlertid stående – og jeg blev siddende. Havde således fordelen af at kunne orientere mig over de svenske lys«. Kurérrejser den gang var behæftet med risiko. På sin rejse over Atlanten var Kauffmann blevet forsinket 1 dag. På sin rejse til London var Munck kommet af sted efter programmet. Havde det været omvendt, var ingen af dem nået frem. Den amerikanske som den engelske maskine de pågældende dage nåede aldrig frem.

I de 4 dage i Skotland fik Ebbe Munck god tid til at lade indtrykkene fra en endeløs møderække sætte sig. Det må have flimret kaleidoskopisk i hans hjerne: Flere hundrede møder, flere hundrede mennesker, flere hundrede aftaler, en uendelighed af synspunkter og utallige kommissioner. Vigtige beslut-

ninger vedr. det operationelle arbejde, vedr. pressearbejdet, vedr. politiske forhold, vedr. økonomiske spørgsmål o. m. m. var rejsens høst. Aftaler og beslutninger skulle nu omsættes i en forøget aktivitet i Sverige, og drøftelser og argumenter skulle udkrystallisere sig. Først og fremmest skulle der hjem over bringes en så vidt gørlig klar og objektiv redegørelse for de synspunkter, man i den frie verden nærede angående de store spørgsmål om Danmarks position og muligheder, den kommende befrielsesregering og den udenrigspolitiske situation, denne ville komme til at stå overfor. Munck må have haft god brug for de 4 regndage i Skotland.

Da han nåede Stockholm, gik det omgående løs med referater, møder, rapporter og nye aftaler. I første omgang drejede det sig om at få gang i forberedelserne til vigtige militære operationer, som der ind imellem alt det politiske var blevet truffet aftaler om i London, men da det mest presserende her var fra hånden, meldte spørgsmålet om den planlagte rejse til Danmark sig. Foss averterede Frihedsrådet om det besøg, man kunne vente. D. 19. og igen d. 21. september skrev han til Frode Jakobsen. D. 21. lød det: »Hun [Munck] vil rejse i næste uge, men vil gerne først have en opringning fra jer, om hun kan træffe dig, Feodora [Fog] Marie, (?) og syklubben [Rådet], og endelig vil hun også gerne hilse på bedstemor [Buhl]«. D. 17. oktober afrejste Munck fra Stockholm. Hendil havde forberedt den illegale rejse, der skulle foregå med motorskibet »Hans« fra Ærøskøbing med trælast fra Halmstad til Vejle. Efter planerne skulle skibet kontaktes til søs og tage passagerer, og det skulle derpå søge ind til Gilleleje med motorskade. Vi skal senere få lejlighed til at gå om bord i »Hans« med den selvbestaltede gesandt for danske interesser.

Her skal foreløbig kun slås fast, at denne kurérrejse lagde diskussionen om efterkrigsforholdene i Danmark op i et nyt plan. Den afgørende debat var under langsom udvikling i Danmark. Nu kunne Munck bringe synspunkterne fra Stockholm, fra London og fra Washington ind i drøftelsen. Han kunne hertil føje de første antydninger af opfattelsen i Moskva. Få dage før hans afrejse fra Sverige begyndte Døssings første korrespondancer at komme igennem fra Moskva. »De er meget interessante«, lyder Ebbe Muncks lakoniske karakteristik.

De var unægteligt interessante. De var mere end det. De

blev i høj grad medbestemmende for drøftelsens videre forløb. Efterhånden som de hjemlige overvejelser gennemsyredes af opfattelsen ude fra den frie verden, fik drøftelserne voksende bund i virkeligheden.

Kapitel 16 Døssing

Tiden er kommet til at følge Thomas Døssing på den lange og ensomme rejse østerud. I alle de politiske beregninger, der blev anstillet, inden Døssings første »interessante« indberetninger begyndte at indløbe, havde man måttet lade plads stå åben for ethvert endeligt eller bare omtrentligt facit. Der manglede konstant kendskab til de ubekendte russiske faktorer, som var en forudsætning for beregningerne, og som Døssing var rejst ud for at finde frem til og muligt ændre i dansk favør.

Det vil her være praktisk eller nødvendigt kort at trække de forudsætninger op, under hvilke Døssing havde påtaget sig sin mission. Disse forudsætninger dannede den faste sokkel for hans arbejde. Hans holdning forstås kun, hvis man gør sig disse forudsætninger klart.

Det var Frihedsrådet, der havde anmodet Døssing om at rejse, og det var det, der havde forhandlet sagen igennem over for russerne. Det var af Rådet blevet betonet over for ham, at det var modstandsmanden Døssing, man havde henvendt sig til, og som russerne formentes at ønske. Forhandlingerne om det communiqué, der bragte meddelelsen om Døssings udnævnelse til »det kæmpende Danmark«s repræsentant, var foregået mellem Rådets repræsentanter og russerne. Noget væsentligt hensyn var der herunder ikke blevet taget til de frie danske i den vestlige verden eller til nogen anden instans. Den instruks, som Døssing forsynedes med, var udarbejdet af ham selv i samarbejde med Foss som Rådets repræsentant. I Døssings sind var der ikke og opstod der aldrig skygge af tvivl om karakteren af hans mission: At det var Frihedsrådet og bag det modstandskampen, han repræsenterede – intet andet. I Moskva-atmosfæren og i den isolation, hvorunder han kom til at virke, forstærkedes denne grundopfattelse hos ham, og mens man i Danmark gled ind i en kold forsoning mellem mod-

standsledere og de »gamle« politikere, fastholdt Døssing med den skarpe stejlhed, der var en af krystallerne i hans karakter, at hans modstandere ikke alene var tyskerne, men også samarbejdspolitikerne. Så længe disse ikke havde gjort klar afbigt for deres politik, så længe nægtede han dem al respekt og hensyn. Han kunne bruge stærke ord om dem. »Sagtegængere og luskepetere« benævner han dem i et af sine breve til Frihedsrådet, og udtrykket er ingenlunde enestående i oprigtig foragt. Døssings opfattelse af forudsætningen for missionen kommer igen og igen i hans korrespondancer. Her skal blot nævnes 2 karakteristiske passager. I januar 1945 skriver han til Ebbe Munck: »... Rådet og dets repræsentant har en særstilling her, ikke alene formelt, men også reelt. Ene af alle diplomatiske repræsentanter kommer jeg ikke fra en regering, men fra en oppositionsbevægelse, som har proklameret sig selv som modsætning til det officielle Danmark under krigen. På grund af min fortid opfattes jeg dernæst ikke alene som repræsentant for Frihedsrådet, men i min person repræsenterende denne modsætning«. Endnu skarpere udtrykker han sig, da han omkring befrielsen udarbejder nogle notater til personlig brug ved en kommende konference med Christmas Møller. Det hedder her: »Det var modstandsbevægelsen, der bad mig rejse til Sovjetunionen som repræsentant for oppositionen mod tyskerne og mod regeringens samarbejdspolitik. Frihedsrådet kendte nøje mit standpunkt. Det har af Sovjetlegationen i Stockholm fået klart at vide, at denne dobbelte front var forudsætningen for anerkendelsen af Rådet og af mig. Det har af mine indberetninger fået at vide, at Sovjetregeringen havde samme anskuelse, direkte udtalt af Molotov til mig... Det har så sent som omkring 1. februar 1945 fået meddelelse fra Dekanozov, at Sovjetregeringen fastholdt sit standpunkt«.

Således var Døssings opfattelse af forudsætningerne for Moskva-missionen. Han nægtede kategorisk at bidrage til, at dette billede på nogen måde fortegnedes. Men hertil kom så det rent personlige moment, at han hjemme havde været med til at rejse kampen mod samarbejdspolitikken, og at han havde følt denne politiks konsekvenser på sin person. Han var blevet arresteret af danske myndigheder, udleveret af danske myndigheder til tysk fængsel og var af danske myndigheder blevet afskediget fra sit embede. Dette nægtede han at tilgive. Til karakteristik kan også her fremdrages et par hvasse bemærk-

ninger fra hans gnistrende vrede pen. I et brev til Reventlow hedder det: »Vi fra den aktive modstand, og hertil regner jeg mig uden at påstå, at min indsats har været særlig stor, vi glemmer ikke, at det var danskere, den danske regering, den danske administration, det danske politi, der udleverede os til tyskerne. Vi prøver at forstå, hvorfor de gjorde det, men at forstå er ikke at tilgive. Og vi er mange tusinde, der ikke vil tilgive ... Erkendes det åbent, at modstandsbevægelsen havde ret, vil også jeg være med til at samarbejde med enkelte af de gamle og glemme fortiden, men uden denne erkendelse absolut ikke«. Fra tiden lige omkring 5. maj 1945, hvor Christmas Møller i den danske regerings navn anmodede ham om at fortsætte i Moskva som Danmarks officielle gesandt, stammer følgende bistre indignationsudbrud: »Jeg vil ikke vende tilbage til biblioteksvæsenet, som jeg uden egen skyld forlod for over 2 år siden, da ikke tyskerne, men de danske myndigheder efter min fængslingstid tvang mig til at fratræde. For ca. 1 år siden har jeg på Dagmarhus set alle aktstykker vedrørende min sag og konstateret, at min »fremtvungne« suspension var rent dansk arbejde ... Jeg står ikke i gæld til krigens officielle Danmark og dets ledende politikere ... Jeg antager, at regeringen hellere end gerne ser mig forsvinde, når blot der er strøet rigelig sand på det pinlige intermezzo med Sovjetunionen i 1941. Og det bliver altså det eneste resultat af Frihedsrådets berømte aktion på udenrigspolitikkens område: at bane vejen for de gamle politikeres tilbagevenden ad en bagdør. Men skriften siger, at den, der prøver at slippe ind i himlen ad bagveje, er at ligne med en tyv og røver. Frihedsrådet fik æren, men riget og magten forblev hos frihedsbevægelsens modstandere. Amen«.

Der hersker således ikke tvivl om det syn, Døssing anlagde på sin mission, eller de personlige forudsætninger, hvormed han tog af sted. Han var modstandsrepræsentanten og følte sig som sådan, og den stilling som minister, Sovjetunionen tilbød ham, repræsenterede i hans øjne udelukkende en anerkendelse af »det kæmpende Danmark« og indebar ikke nogen amnesti for det »officielle« Danmark. Der kan heller ikke være tvivl om, at Døssing i sin Moskvatid hagede sig fast i denne opfattelse. Han forlod Danmark på et tidspunkt, hvor kløften mellem modstandslederne og politikerne syntes bundløs, og han havde intet kendskab til de begyndende tilnærmelser, der vitterligt

var i gang. Han havde afgjort ikke bifaldet dem. Mens han opholdt sig i Stockholm på udrejsen, fulgte han folkestrejken i København og fik som et sidste farvel fra »marken«, inden ensomheden i Moskva lukkede sig om ham, et stærkt indtryk af et forøget modsætningsforhold, som han med sine informationer udelukkende tilskrev, at politikerne igen forsøgte at blæse liv i samarbejdspolitikken. Dette blev den sidste eksponering på den film, han medbragte af forholdene hjemme, og det er ganske forståeligt, at han derefter fikserede billedet og havde vanskeligt ved at tone det ind i samklang med de nye realiteter, som han kun langsomt og med måneders forsinkelse fik sparsomt kendskab til. Det er under alle omstændigheder umuligt at forstå hans holdning i Moskva, uden at man gør sig hans udgangsstilling klar.

Når Døssing rejste af sted for at repræsentere det flydende begreb, »det kæmpende Danmark«, som den officielle betegnelse jo var, måtte han naturligvis klargøre for sig selv og andre, hvordan han fortolkede de 3 ord. Han udtalte sig herom, da han på vej til Rusland passerede London. I en tale i BBC d. 11. juli og i en række andre udtalelser fra London-dagene kom han ind på spørgsmålet. I BBC lød hans ord: »Frihedsrådet har vist mig den ære at bede mig rejse til Rusland som repræsentant for det kæmpende Danmark i videste forstand, for de aktivt kæmpende, for den passive modstand, for alle dem, der holder humøret oppe. Det kæmpende Danmark er den allerstørste del af den danske befolkning, det er Danmark«. Dette var en særdeles rummelig definition, og endnu rummeligere forekommer en bemærkning fra en pressekonference i de samme dage. Døssing mødte her spørgsmålet: »Kunne De ikke præcisere lidt nærmere, hvad De vil repræsentere i Rusland?« og svaret faldt: »Jo, jeg tager ikke til Sovjetunionen for at repræsentere bestemte indrepolitiske opfattelser, men som repræsentant for alle danskere, som har vilje til at leve i et frit og uafhængigt Danmark, i en demokratisk verden, og dette betyder i realiteten hele Danmark«. Selv med en lempelig fortolkning kan disse udtalelser og især da den sidste vanskeligt bringes i overensstemmelse med Døssings hjertens mening eller med det standpunkt, han snart efter indtog i Moskva, og ifølge hvilket det danske folk ikke blot omfattede et »officielt« Danmark, hvis holdning han nægtede at forsvare, men også en lang række medborgere, der strakte sig fra de direkte nazister over

de »fine navne« og »mænd med fyldte tegnebøger« til de »forsigtige« og »dem, der sad stille«. Udtrykkene her er hentet fra en tale, han i 1945 udarbejdede i Moskva til 5-årsdagen for d. 9. april. I talen understreger han yderligere, hvorledes modstanden blev startet af de få, og erklærer med direkte brod mod landboerne, at kampen voksede op af de danske brosten. »Det var nemlig byens folk, arbejdere og studenter, der begyndte kampen«, hedder det. Også over for militæret er der skepsis i denne tale.

Da Døssing i London i officielle udtalelser trak en cirkel om det, han anså for »det kæmpende Danmark«, gjorde han således radius længere, end det svarede til hans inderste opfattelse. Hans formuleringer i disse dage må vel ses som udtryk for ønsket om udadtil at fastslå en dansk evighed og de var vel ikke uden påvirkning af både Christmas Møllers og Reventlows stærke understregning af enighedens absolutte betydning. At i det mindste Reventlow over for Døssing understregede betydningen af, at definitionen ikke blev for snæver, og glædede sig over Døssings ord i London-dagene, fremgår. D. 10. august skrev han til Foss og gav direkte udtryk for sin beroligelse på dette punkt, og han tilføjede: »... dersom det virkelig var muligt at skabe en bred, national samling bag de aktives og de kompromisløses front, ville livsvigtige problemer for vort land med ét være så meget enklere ikke mindst med fremtiden for øje. Jeg mener at turde sige, at ikke ubetydelige kredse i dette land og blandt de allierede overhovedet nærer en tilsvarende opfattelse, og intet har glædet mig mere end tegn til, at denne erkendelse kan slå igennem hos vore landsmænd, i hvad stilling og embede de så står. Enighed og enhed er de aktiver, som vi, der udefra har iagttaget udviklingen hjemme, har kunnet benytte os af i vore bestræbelser ... jeg gerne har villet og gerne vil støtte Frihedsrådet og ... idet jeg er gået og vedblivende går ud fra, at et sådant samarbejde ikke sker på bekostning af eller i modsætning til andre gode kræfter i Damark«. Når Døssing i London gav en bred fortolkning af begrebet »det kæmpende Danmark«, er det endvidere sandsynligt, at hans ord da var farvede af en mildere sindsstemning. Døssing var ikke blot en klar intelligens og en fast karakter. Han var også et varmt temperament, og trods alle bekymringer var han uden tvivl opstemt over for opgaven og glad over den varme modtagelse, han havde fået såvel i Stockholm som i London. Han giver

udtryk for sin glæde over Londonopholdet i et par breve til sin hustru, hvor det bl. a. hedder: »Alt vel! Den hjerteligste modtagelse både ved ankomsten i går og her i London. Herligt at være hos gode venner«. Eller: »Jeg har haft det som en nænsomt indpakket og forsigtigt behandlet pakke. Og nu skal jeg stå på egne ben, misundt af mange her«.

Og så begav Døssing sig af sted på rejsens sidste etaper, misundt af mange. Misundelsesværdig blev imidlertid den tid, han nu gik ind til, på ingen måde. Praktiske vanskeligheder, sygdom, isolation og politiske skuffelser tårnede sig ubarmhjertigt op i de kommende måneder af hans liv, og bag alle genvordighederne lå som den tungeste byrde frygten og uvisheden for hans nærmeste. Han forskansede sig bag et panser af skarpe standpunkter og bister humor. Det er vanskeligt i hans Moskva-korrespondancer at finde frem til den varme i hans væsen, der ellers kunne præge ham. Den frøs vel sammen i modgangen og i den barske atmosfære, der prægede det krigshærgede Moskva. De ydre forhold, hvorunder han kom til at leve, befordrede ikke mildhed og forhandlingsvilje, og når Døssing i sin Moskva-periode blev en stivsindet repræsentant for et kompromisløst modstandssyn, hang det bl. a. sammen med disse ydre forhold. Helt sikkert er det, at han i disse måneder arbejdede sig indefter og lukkede sig hårdt sammen om en stemningspræget modstandsopfattelse. Gradvis og uden at han havde mulighed for helt at følge med i udviklingen, ændrede forudsætningerne for hans opfattelse sig i Danmark – men Døssing ændrede ikke anskuelse. Derved fjernede han sig fra sine landsmænd, og mange lastede ham derfor uden at forstå baggrunden. Hertil kræves også en skildring af de ydre vilkår, hvorunder han kom til at virke.

Døssing ankom efter en lang flyverejse over Nordafrika, Teheran til Baku søndag d. 30. juli 1944. Samme dag fløj han videre til Moskva, hvor han kl. 7 om aftenen blev modtaget af Fornin, vicechefen i det russiske udenrigskommissariats »protocol-department«. Han fik i første omgang bopæl på hotel »National«, hvor han kom til at bo sammen med 9–10 andre mindre legationer, med hvem han fik teoretisk adgang til at dele en bil. Den danske legations tidligere bygning var overtaget af den kanadiske legation, og nogen lejlighed kunne ikke skaffes. Hans boligforhold på »National« skildrer han selv i følgende vendinger: »Mine to små hotelværelser var rædsels-

fulde, små, mørke og kolde, vanskelige at arbejde i med en sekretær, umulige at modtage gæster i. De blev berømte i den korte tid, jeg boede der«. Den korte tid, Døssing boede på »National«, androg præcis 1 måned. D. 1. september flyttede han. Den svenske minister Söderblom tilbød ham venligst midlertidigt ophold i en 3-værelsers lejlighed, tilhørende den svenske stat: »En af dagene flytter jeg til en god lejlighed med stor have i et svenskerne tilhørende hus. Det er desuden meget billigt, hvilket vil glæde Kauffmann. Det er en rent foreløbig ordning«. Helt ideelle var forholdene dog stadig ikke. »Huset ligger lidt langt ude, også langt fra den svenske legation, og jeg må se at finde en bil. Der er en dansk i den canadiske legation, men den bliver vist for dyr at reparere«.

Tag over hovedet var imidlertid én ting, rimelige arbejdsvilkår en ganske anden, og her skulle en lang serie praktiske vanskeligheder melde sig. I første række var der naturligvis tale om det sproglige problem. Døssing gik energisk i gang med sprogstudier og synes at have gjort det med godt humør. »Læst russisk« eller »læst russisk hele formiddagen« er tilbagevendende bemærkninger i hans lakoniske Moskva-dagbog; men dels lod dette problem sig naturligvis ikke knække på kort tid, dels var Døssings tid i forvejen overbelastet, simpelthen fordi han ikke til sin rådighed havde blot antydning af nogen stab til hjælp i arbejdet. »Arbejdet hele dagen med breve, indberetninger etc.« er en anden tilbagevendende vending fra dagbogen, og den bør selvsagt suppleres med dagbogens ophobning af møder, konferencer, pligtvisitter og andre officielle byrder, der ikke mindst i begyndelsen pressede sig sammen og måtte løses af den uofficielle gesandt, der – uden bil – på én gang var »legationen«s chef, sekretær, regnskabsfører, bankbud, telefondame osv. osv. Det gav travlhed, og det gav problemer, og situationen illustreres vel bedst med Døssings egne ord: »Endnu har jeg ikke fået en sekretær. Jeg må selv under store vanskeligheder ringe op på basic-russisk, når jeg skal aftale mine pligtvisitter, ialt ca. 30, besørge al budtjeneste osv.« Omkring d. 1. september lysnede det lidt på dette område. Efter »utallige henvendelser« fik Døssing stillet en engelsktalende sekretær til rådighed. Det hjalp lidt, selv om sekretærens sprogkundskaber var begrænsede, og hun hverken kunne stenografere eller skrive på maskine.

Men der var banalere problemer til. I den krigsmærkede by

var intet selvfølgeligt. Papir kunne ikke fremskaffes. Døssing synes først at have tigget sig til brevpapir i de russiske kontorer og klatrede derpå over denne barrikade ved d. 17. august at foretage en lykkelig ransagning i den tidligere danske legation. Her fandt han, hvad han søgte, og brugte fremover det stemplede papir fra den tidligere »Danish Legation, Moscva«. Det morede ham, at han på dette punkt pludselig blev »officiel«. Men også andre simple fornødenheder kneb det under krigens tryk med at fremskaffe. Man får en lille idé om vanskelighederne, og hvad kostbar tid kunne gå med, når man følger ham i oktober på vej hen for at aflevere et telegram til sin hustru, der opholdt sig i Sverige, men havde fået tilladelse til at rejse til Moskva. Han beder hende i telegrammet om så vidt gørligt at medtage foruden mange andre ting så simple brugsgenstande som lys, barberblade, barberkost, lommekniv, fyldepen og blæk, termometer, vækkeur foruden diverse køkkenudstyr, hovedpinepulvere og duge. Han tilføjer, at fru Døssing i givet fald må risikere overvægt i bagagen.

Med det svindende lys i løbet af efteråret blev ikke mindst belysningen et alvorligt problem, både reelt for hans arbejde og uden tvivl også psykisk. Ustandseligt forsvandt det elektriske lys uden varsel, og arbejdet blev umuliggjort. Ofte kom det pludselig igen sent på aftenen eller ud på natten, men lige så ofte slog mørket arbejdsmulighederne helt ud af hænderne på ham. Timelang, ensom uvirksomhed blev følgen. Tunge tanker fulgte let med. Hans dagbog er fuld af notater herom og fuld af hans åbenbart nytteløse besværinger til de russiske myndigheder. Han delte kun skæbne med så mange andre og var kun mere ensom end de fleste. Et par eksempler fra hans breve giver situationen: »I over en måned har jeg nu været halvt arbejdsløs. Mange bydele, bl. a. mit kvarter er på grund af en katastrofal brændselsmangel uden lys, d. v. s. der er kun strøm 11–6 nat. Altså heller ikke radio. Jeg laver nat til dag, går i teatret og arbejder til 3–4, men det går ikke. Jeg har løfte om en speciel ordning med egen ledning, men løfter er længe undervejs i dette iøvrigt hurtigt arbejdende land. Jeg er efterhånden en engel i tålmod. Stearinlys, petroleum kan ikke købes. Heldigvis har jeg god varme. Lys uden varme er jo helvedes kval, men Grundtvig havde ikke prøvet at mangle lys«. Eller: »Jeg er overordentlig isoleret, idet de fleste bydele her på grund af brændselsmangel er uden lys en stor del af

døgnet og specielt om aftenen. Lamper og petroleum kan ikke fås. Min sekretær har lånt mig en forhistorisk lampe, og jeg har tigget lidt petroleum hos en ven, så jeg kan lige akkurat se mine stuer, men hverken læse eller skrive. Jeg har løfte om en speciel ordning, men med det normale tempo her kan jeg næppe vente resultat før engang til sommer. Det værste er, at jeg heller ikke kan høre radio, og batterier gives ikke«. Et højdepunkt i disse genvordigheder, der jo var alvorlige nok, nåedes d. 27. oktober. Han noterer da i sin dagbog: »Telegram fra Foss. Under tydningen væltede mit lys og telegr. brændte delvis«. Det delvis brændte telegram findes i Døssings arkiv og er påtegnet: »midt under dechiffreringen væltede mit stearinlys og en del af telegrammet brændte. Coden blev reddet«. Få dage efter opgav Døssing sit håb om en varig bedring på dette punkt: »Opgiver nu at klage over lyset, d. v. s. over ledelsens afmagt over for det af dem selv skabte kontorvælde«, og hans irritation er tydelig, da han d. 1. november noterer den næsten daglige notits om lyset, der denne dag kom kl. 24 og så forsvandt definitivt 4 minutter senere. Af alle praktiske vanskeligheder var dette lysproblem det største og det mest anspændende.

Døssings syn på Rusland, som det fremtræder i hans dagbog og korrespondancer, er oftest præget af dyb sympati, men samtidig er hans opfattelse isprængt temperamentsfuld harme over russisk administration. Gang på gang udløser opsparet irritation sig i kraftige udladninger, også over for russiske myndigheder. Ængstelig for at sige sin mening var Døssing aldrig. Her skal kun nævnes et enkelt eksempel fra de sidste dage inden kapktulationen. D. 26. april var han til forhandling med viceudenrigskommissær Dekanozov. Modtagelsen var hjertelig, men så gik det løs. Døssing refererer: »Da D. spurgte til mit befindende, og jeg sagde: meget dårligt, fordi jeg endnu ikke har fået de værelser, jeg har løfte om, blev han først yderst reserveret og sagde: det var Deres befindende, jeg spurgte om. Javel, sagde jeg, det er netop mit befindende og min kones og min søns. Det er jo ikke mit job, sagde han. Jo var mit svar, for Burobin og hotellet lover og lover, men holder ingenting, og jeg kan ikke arbejde mere. Jeg strejker. Efter en malende skildring af min daglige menage slog D. pludselig om . . .«. Når Døssing var i krigshumør, lagde han ikke fingrene imellem.

Også økonomiske spekulationer måtte Døssing tumle med, og det er åbenbart, at dette gik ham på. Hele det økonomiske grundlag for hans mission var ikke tilrettelagt, ligesom hans stilling jo ikke var defineret, da han forlod Danmark. Kauffmann havde i sin tid lovet at finansiere den påtænkte Peter Skov-mission, og med Kauffmanns godkendelse af Døssings kandidatur gik dette tilbud over på denne. I Stockholm blev spørgsmålet kun lige berørt, og Døssing fik af modstandskredsen deroppe anvisning på selv at forhandle med Kauffmann herom. Efter samtale med Reventlow i London foreslog han derpå telegrafisk Kauffmann en aflønning svarende til den, den tidligere gesandt, Bolt-Jørgensen, havde modtaget. Russerne i Stockholm havde klart tilkendegivet, at de betragtede Døssing som minister, og både af personlige grunde og i høj grad af hensyn til hele sin stilling i Moskva og dermed også af hensyn til Frihedsrådets placering krævede Døssing en aflønning på linie med de faste gesandter. Han var imidlertid ilde tilpas ved selv at skulle forhandle om disse spørgsmål, og man forstår hans ubehag, ikke mindst da det viste sig, at Kauffmann ikke umiddelbart fulgte hans forslag. Han skriver til Kauffmann: »Jeg ville have fundet det naturligt, om Frihedsrådet havde bragt den sag i orden, da det er mig pinligt at skulle forhandle om min egen gage og navnlig at modtage et afslag. Mit forslag blev sendt efter en samtale med Reventlow og i fuld forståelse med ham«.

Kauffmann havde oprindelig ønsket en direkte forhandling med Døssing, ikke bare og ikke i første række om de finansielle problemer, og havde anmodet ham om at komme til Washington. Dette var imidlertid ikke blevet til noget, og i første række anviste Kauffmann derpå et forskud i Gosbank i Moskva. Pengene her var imidlertid ikke ankommet, da Døssing kom til Moskva. Først efter 10 dages forløb kunne han åbne sin konto. Samtidig fulgte Kauffmann sin anvisning op med et brev, hvori han gik nærmere ind på det finansielle spørgsmål. Døssing modtog dette brev d. 30. august, 1 måned efter ankomsten. I brevet gjorde Kauffmann gældende, at det ville være rigtigere, om man ventede med at fastlægge Døssings gage til et bestemt beløb. Der var, skrev Kauffmann, mange usikkerhedsmomenter at tage i betragtning. Rubelens købekraft, kursforhold, manglen på et hus i Moskva til Døssings disposition, varigheden af hans ophold m. m. Det var derfor

rimeligst, om Døssing først gjorde sine erfaringer. Kauffmann fortsatte derpå: »Når De således har gjort Deres erfaringer, skulle det senere være muligt på grundlag heraf at træffe en aftale enten om en dagpengeordning eller et fast månedligt beløb, eventuelt således, at det fastsættes med hensyntagen alene til Deres personlige leveomkostninger, medens udgifter til repræsentation . . . vedblivende betales efter regning«. Kauffmann tilføjede, at Døssing både havde krav på, at aflønningen ikke blev for lille til formålet, og at det sikkert ville være ham ubehageligt, om »lønningen var større end til bestridelse af Deres udgifter«; han bemærkede yderligere, at »selvom den ordning, der således træffes for Deres vedkommende, er mere i analogi med de regler, vi i udenrigstjenesten følger ved udsendelse af embedsmænd på tjenesterejse eller dog i en mere midlertidig mission, end med de regler, der anvendes for finansiering af faste missioner«, ville det sikkert være af interesse for Døssing at gøre sig bekendt med en cirkulæreskrivelse, der tidligere var rundsendt til de faste missioner, og som understregede nødvendigheden af en stram økonomi af hensyn til de begrænsede midler, der under krigen var til disposition. Kauffmann bad samtidig om specificeret regnskab.

Brevet krænkede Døssing, og han rejste børster. D. 19. september svarede han og skildrede sin situation, og derpå gik han energisk ind på det principielle: At han både i forholdet til Sovjetunionen og i forholdet til Frihedsrådet måtte kræve sin stilling respekteret, også finansielt. I skrivelser til andre hentydede han irriteret til »den økonomiske Kauffmann«, der gav »gode, men ubrugelige råd«. Ganske naturligt skrev han om sagen til Reventlow, der havde anbefalet en aflønning på linie med andre »faste« ministre, og Reventlow støttede ham og gav udtryk for ærgrelse over, at Døssing skulle slås med økonomiske spekulationer.

For Døssing var det principielle i sagen det afgørende. Han sloges ikke for vinding, men for den position, der var tilbudt ham og dermed modstandsbevægelsen. Men det må på den anden side ikke glemmes, at han under Moskvaopholdet stadig så i øjnene, at han var afskediget hjemme, og at anselige forsørgerbyrder kunne vente ham, når han vendte hjem, muligvis netop på grund af den beslutning, han havde truffet, da han sagde ja til Frihedsrådets anmodning. Medvirkende til, at denne sag gik ham på, var vel også, at han faktisk var fattig som en

kirkerotte, da han kom til Moskva, og måtte indlede sin virksomhed med at låne 500 rubler af den norske gesandt, Andvord.

I en spøgefuld tale, han holdt d. 26. september ved en middag for de skandinaviske gesandtskabers personale, viste han godt blik for situationens komik: »... Rent materielt skylder jeg Sverige mest, f. eks. ville jeg uden boligen her have ligget på Lit de parade på hotel Nationals skygge- og kuldeside. Men jeg har ikke glemt den norske Ambassade. Jeg har aldrig skyldt nogen så mange rubler, og uden Andvord ville jeg være død af sult«.

Men én ting var, at Døssing kunne harcellere over situationen ved en senere festlig lejlighed, en anden ting var at få øje på morskaben i den øjeblikkelige tvangssituation. Når et håndklæde kostede 36 rubler, var 500 rubler unægtelig ikke meget, og Døssing har følt stillingen mere end ubehagelig og ikke uden forsmædelse for ham selv og for den illegale regering, der havde etableret ham uden at have ordnet den praktiske side af sagen. Der blev noget dilettantisk over hans start, og Døssing følte sig med rette generet heraf og ilde berørt over at føle sig i tovtrækning om et problem, som andre burde have ordnet for ham. Han skød så hårdt på Kauffmann og skød måske lidt over målet. I det mindste forklarede Kauffmann senere omhyggeligt de normale tekniske årsager til sin holdning og understregede, at hans hovedfrygt havde været, at Døssing ved en fast aflønning under ændrede prisforhold meget vel kunne være blevet ringere stillet end andre tidligere gesandter. Derimod havde det aldrig været hans tanke, at Døssing ikke skulle have fast gage, men kun at denne måtte fastlægges efter indhøstede erfaringer om de faktiske prisforhold under krigen. Faktisk synes Døssings regnskaber at vise, at han ville have været ilde faren med Bolt-Jørgensens faste gage. Også på dette punkt fik Døssing uden egen skyld en skæv start, og problemet bidrog til at forbitre hans første uger i den helt nye gerning. Lange afstande, langsommelige forbindelser, svigtende administrative muligheder gav her som i alle illegale forhold anledning til misforståelser.

Døssings helbred svækkedes ret snart efter hans ankomst til Moskva. Allerede d. 1. august følte han sig sløj, og d. 4. august gik han i seng med dysenteri. Han fortsatte sit arbejde, men var ikke rask, holdt diæt og følte sig i de følgende uger gang på

gang syg. I september kom et nyt dysenteri-anfald og en ny sløjhedsperiode. Derpå fulgte en langvarig forkølelsesperiode. Nu og da har dagbogen et »rask«, men ellers møder ordene »forkølet«, »snue«, »feber« op. Arbejdet blev ikke afbrudt af den grund. Formentlig bød Døssing sin konstitution mere, end den kunne tåle. I oktober dukkede influenza-symptomer op, og i november, netop da fru Døssing efter en iskold rejse over Finland nåede Moskva, blev Døssing alvorligt syg af lungebetændelse. I et telegram til minister Fensmark i Teheran, afsendt d. 23. december, hedder det som undskyldning for længere tids tavshed, at han har været syg i over 1 måned »i færd med at forberede mit farvel til denne verden. Min kone kom netop tidsnok til at blive min sygeplejerske«. Ved juletid var han i bedring.

Men værre end alle andre genvordigheder var isolationen, følelsen af at være uden virkelig kontakt med den hjemlige verden. Døssings situation blev her katastrofalt forskellig fra alle andre udenlandsdanskeres. Det var i Stockholm blevet aftalt, at Foss skulle forsyne ham med informationer via den russiske legation i Stockholm, og arrangementet havde, da det aftaltes, lydt så simpelt. Det viste sig imidlertid snart, at post ad den vej ikke nåde frem. Den blev i ugevis liggende på den russiske legation i Stockholm, og uden at forklaring blev givet. Vejen måtte således gå over London (Teheran), og allerede i slutningen af august henviste Semonov, der oprindelig havde forlangt, at al post skulle gå direkte til Rusland og ikke via England, Foss til alligevel til at bruge vejen om ad London. En tilsvarende aftale havde Døssing og Christmas Møller truffet med den russiske ambassade i London, men heller ikke ad denne vej kom der – i det mindste i de første måneder – post igennem. Tilbage stod så muligheden for radiotelegrammer fra Stockholm til Moskva, der gik hurtigt igennem, men dette var dels utilstrækkeligt, dels vanskeliggjordes etableringen af denne forbindelse, fordi det svenske telegrafkontor nægtede at ekspedere kodetelegrammer. En anmodning til udenrigsminister Günther om tilladelse til at sende kodetelegrammer afvistes d. 18. august, idet man fra svensk side henviste til at sende telegrammer gennem den danske minister Kruse, hvis gennemførte ængstelse for under krigen at tage noget personligt ansvar blev en ny hindring. Ved Torp-Petersens hjælp ryddedes ende-

lig denne forhindring af vejen, og fra slutningen af september begyndte danske kodetelegrammer Stockholm-Moskva at gå igennem. Fra engelsk side blev det dog understreget, at man ikke måtte regne med, at koden var sikker over for tysk spionage, hvad der selvsagt begrænsede værdien af denne kontakt, ligesom den i det hele taget langtfra skabte tilstrækkelige eller tilfredsstillende forbindelser for Døssing.

Uden at være helt afskåret blev Døssing følgelig uhyre isoleret. Især i efteråret blev det umuligt for ham at følge udviklingen hjemme, og oplysninger nåede ham med umådelige forsinkelser. Lad os blade i hans korrespondance og få et alment indtryk. I hans breve er den svigtende information hovedtemaet. Allerede i slutningen af august er det galt. Han skriver til Christmas Møller: »Da russerne ikke har set sig i stand til at opfylde deres løfte om at expedere min post, har jeg indtil nu været uden postforbindelse med omverdenen ... Nu håber jeg, at De – takket være Tom Barmans formidlende hjælp – snart vil få dette«. 14 dage senere er det lige galt, selv om han har modtaget lidt »gammelt« informationsstof om Danmark gennem den britiske ambassade: »... ikke ét brev, siden jeg rejste fra Stockholm, ingen aviser, heller ingen illegale. Jeg er ene og forladt«, skriver han til Christmas Møller. Døssing tilføjer en klage over vanskelighederne med at aflytte radio. Heller ikke ad den vej får han væsentlige oplysninger. I oktober er situationen ikke nævneværdigt ændret. Af et brev fra slutningen af denne måned fremgår det, at Døssing fik sit første brev fra Christmas Møller ca. d. 25. oktober 1944, efter 3 måneders ophold, og præcis samtidig skriver Christmas Møller og klager på sin side over, at han endnu ikke har hørt fra Døssing. Klagerne fortsætter efteråret igennem, og så sent som i januar 1945 er det stadig galt. Christmas Møller skriver og beklager, at han ikke har så tæt kontakt med Døssing, som han gerne ville have, og han meddeler, at han har tænkt på personligt at komme en tur til Rusland. Døssing har vel selv, nævner han, tænkt på en sådan mulighed, men har måske anset det for udelukket at opnå russisk tilladelse. Fra en anden måned og en anden korrespondancerække lyder de samme toner. I et brev til Kauffmann fra november hedder det: »Min forbindelse med omverdenen er yderst slet. Breve fra Stockholm, ja selv fra London har ofte været to måneder og mere undervejs, og

Frihedsrådet sparer på telegrammer. Direkte kurér Stockholm via Finland, som er stillet i udsigt, har stadig ikke kunnet tillades. I disse dage har jeg for første gang fået frisk post fra London og Stockholm takket være udenrigsminister Lie. Det er stadig briterne, der skaffer mig den nyeste efterretning«. Dette må være nok. Som afslutning kan anføres den oplysning, at da fru Døssing i november 1944 kom til Rusland, var Døssings første spørgsmål efter gensynet: Var der post med? Da dette ikke var tilfældet, var hans skuffelse intens. Han græmmede sig og følte, at udviklingen hjemme løb fra hans viden.

Døssing var ikke ene om denne følelse. I november skrev Foss til Semenov og beklagede, at hans forbindelse med Døssing var så dårlig, som den var, ligesom han beklagede, at et møde mellem ham og Døssing i Helsingfors havde måttet opgives, efter at Døssing telegrafisk havde meddelt, at han ikke kunne opnå tilladelse til at rejse derop. Foss tilføjede derpå, at »udviklingen hjemme i alle måder er gunstig. Socialdemokraterne er nu ved at gå mere i kampstilling, og jeg tror, det er nødvendigt at give Døssing fuld ny information mundtligt«. Foss bad derpå Semenov søge at arrangere det, så Døssing kunne komme til Stockholm eller Foss til Moskva. Der kom intet ud heraf. Hvad Semenov foretog sig eller ikke foretog sig, fremgår ikke af materialet, lige så lidt som det fremgår, om vanskelighederne for russerne med at overholde deres oprindelige tilsagn om postbesørgelse for Døssing udelukkende var tekniske; men under alle omstændigheder blev Døssing jo umiddelbart efter syg, og Foss rejste vesterud til London og Washington. Han fik ikke inden rejsen mundtlige informationer med fra Døssing, og denne blev ikke ført à jour med den hjemlige udvikling.

Det er nævnt, at Døssing fik sine vigtigste forbindelser med omverdenen gennem den britiske ambassade i Moskva, og det fremgår bl. a. af hans dagbog, at han havde et udmærket og tillidsfuldt samarbejde med denne ambassade, ikke mindst med den engelske »Counsellor«, Tom Barman. På denne baggrund og som supplement til den skildring, der her er givet af Døssings forhold, skal føjes en vurdering, Barman gav af hans arbejdsvilkår, da han ved juletid aflagde et besøg i London og fik lejlighed til at udøse sit hjerte over for danske repræsentanter her. I et møde d. 11. januar 1945 med Spink, Muus og Lippmann udtalte han da som sin personlige og »uofficielle«

opfattelse: »Han satte personligt Døssing højt og kunne ikke nægte, at han på Døssings vegne var meget opbragt over den behandling, man fra det såkaldte kæmpende Danmarks side havde givet ham. Man havde sendt ham til Moskva som det kæmpende Danmarks repræsentant, hvorefter man intet havde gjort for at hjælpe ham. Manden sad ensomt og trist i Moskva under de mest primitive forhold uden at få nogensomhelst oplysninger... For det første måtte Døssing have informationer hjemmefra konstant og regelmæssigt, for det andet måtte han have penge, hjælp etc. Han måtte bo ordentligt, have en sekretær, helst hjemmefra. For øjeblikket benyttede han en dame, som han lånte fra et russisk regeringskontor, og som havde som fornemste job at finde ud af, hvad han foretog sig. Dernæst måtte han have en bil...«. På linie hermed, men muligt lidt mere forsigtigt må Barman have udtalt sig til Christmas Møller og Reventlow. Begge henviser i breve til Døssing til samtaler med Barman, og Christmas Møller skriver d. 18. januar, at han kan forsikre, at man i London ikke havde ringeste idé om, at det stod så galt til med Døssings informationer, og i en efterskrift til brevet tilføjer han: »Jeg kan ikke helt forstå, at De ikke har sagt os det før, men jeg ved, hvor beskeden, De er«.

Det må her kort nævnes, at der blev gjort forsøg på at skaffe Døssing en russisk-talende medhjælp. I november meddelte Reventlow, at dr. med. Friedberg, der talte russisk og som dansk flygtning opholdt sig i London, havde tilbudt at komme til Moskva. Døssing takkede omgående for tilbudet og ventede fra nu af ivrigt Friedbergs ankomst. Han kom til at vente forgæves. Friedberg var ivrig efter at komme af sted, men visa-vanskeligheder og tilsyneladende urimelig kludren lagde sig i vejen for en løsning på Døssings problemer på dette område. Pladsen tillader ikke detailler, og materialet tillader ikke en bedømmelse af, hvem der bar ansvaret. Kun 2 ting synes at stå klart: At Døssing hele tiden ønskede Friedbergs medhjælp, og at Friedberg selv var ivrig efter at bringe hjælp, hvor hjælp var fornøden.

Sådan var Døssings situation. Han mødte megen personlig venlighed såvel fra russisk side som fra de kolleger, han kom i samarbejde med. Men hans arbejdsvilkår var håbløse. Kan man undre sig over, at han allerede i august slog på, at hvis Danmarks anerkendelse i Rusland ikke krævede et synligt

udtryk, ville han rejse tilbage til London? Man kan i det mindste ikke vurdere hans arbejde og indstilling uden kendskab til de her fremdragne kendsgerninger.

En række af modstandskampens problemer ligesom krystalliserede sig i hans situation: Et skærpet og umådeligt personligt ansvar uden legalt mandat, begrænsede og tidskrævende kontaktmuligheder, store administrative og økonomiske vanskeligheder og en deprimerende konfliktstilling over for landets officielle myndigheder. Denne sidste konflikt tog Døssing med sig, da han fløj til Moskva, og her stivnede den i hans sind. Samtidig udviklede han en ny konfliktfølelse over for sine medarbejdere i modstandsbevægelsen. Da dette skete, blev han for alvor helt ensom og mærkedes alvorligt af bitter sarkasme. Samtidig blev han den stejleste forfægter af en renlivet modstandsopfattelse og mødtes derfor med en dyb uvilje af mange. Han mødte uviljen uden klynk, men udviklingen mærkede ham og underminerede hans evne til køligt, objektivt overlæg.

Allerede d. 31. juli aflagde Døssing sit første besøg i udenrigskommissariatet og overrakte sin introduktionsskrivelse, stilet til Molotov. I skrivelsen gav han på frihedsbevægelsens vegne udtryk for det danske folks taknemmelighed, fordi Sovjetregeringen var gået ind på at genoprette venskabelige forbindelser med Danmark, og han understregede det traditionelle venskab mellem de 2 lande. Han nævnede communiquéet af 10. juli og den anerkendelse, det indeholdt af det danske folk, der havde modstået besættelsesmagten og forsøgt at placere sig i rækken af de nationer, der kæmpede for frihed og demokrati.

D. 2. august blev han derpå modtaget af Molotov. Denne spurgte bl. a. ud om Døssings rejse og om Sveriges stilling, og Døssing fik herunder lejlighed til at fremhæve den »uundværlige støtte«, Sverige ydede såvel Norge som Danmark. Dernæst forhørte Molotov sig om forholdene i Danmark, tyskernes optræden, befolkningens reaktion, antallet af arresterede, faldne og henrettede samt om Frihedsrådets sammensætning. Molotov angreb herunder gentagne gange den danske regering for dens anti-russiske holdning, og Døssing riposterede med henvisning til befolkningens protester. Ved audiensens afslutning fyrede Mototov spørgsmålet af: »Skal Frihedsrådet danne regering?« Døssings svar var undvigende: »Rege-

ringen vil utvivlsomt komme til at bestå af mænd af samme aktive indstilling«. Da Døssing et par uger senere skrev til Christmas Møller, kommenterede han sit svar: »Der kunne ikke svares andet. Et andet svar ville have været uforståeligt«.

Døssing fik allerede her, men også i en række andre samtaler med russiske politikere og embedsmænd – i løbet af august nævner dagbogen bl. a. møder med Fornin, Vysjinsky, Orlov og Maisky – et klart indtryk af russernes uvilje over for den danske politik under besættelsen og de politikere, der havde gennemført denne politik. Han skildrede sit første indtryk over for Christmas Møller: »... [det] forstås ikke, at bruddet d. 29. august 1943 ikke kom længe før, og min henvisning til Sovjetunionens erklæring af 10. juli d.å. med dens udtalelser om det tyske tryk modtages vel som en forklaring, men ikke som en undskyldning, der medfører tilgivelse. Undtaget er kun de, der brød i tide, herunder til en vis grad de rigsdagsmænd, der i afgørende situationer tog standpunkt mod tyskerne. Men alt i alt interesserer regering og rigsdag ikke. Interessen er udelukkende hos modstandsbevægelsen ... Flere gange har jeg mødt den opfattelse, at hele modstandsbevægelsen skulle være startet og ledet fra London som et engelsk foretagende. Heroverfor fremhæver [jeg] dens danske karakter ... Ingen vil kunne forstå, hvis dette Danmark gled i baggrunden efter krigen«. En udpræget fjendtlig stemning over for det officielle Danmark var således et faktum, som Døssing fra første færd måtte se i øjnene. Også Barman omtalte denne indstilling, da han i julen var i London. Denne usminkede holdning måtte stille Døssing ansigt til ansigt med en alvorlig afgørelse. Skulle han opfatte sig selv som repræsentant for det »kæmpende Danmark« i snævrere forstand, d. v. s. den egentlige modstandsbevægelse og de frie danske i den vestlige verden, eller skulle han fortolke sit mandat således, at det nu også var faldet i hans lod at optræde som defensor for det »officielle« Danmark. Skulle det forsvares i Moskva, var der ikke andre til det. Døssings definition i London af »det kæmpende Danmark« var jo så rummelig, at den ikke udelukkede en elastisk fortolkning. Døssing selv var ikke i tvivl om sin stilling. Han skrev i september til Kauffmann: »Min stilling var og er ganske klar. Jeg har en regering, »Danmarks Frihedsråd«, hvis synspunkter jeg har påtaget mig at fremføre i Moskva ... Udover hvad Frihedsrådet har vedtaget eller

måtte vedtage, kan jeg ikke foretage mig noget med konsekvenser for fremtiden. Kommer spørgsmål af denne art til at foreligge, må jeg indhente Rådets mening. Men samtidig har jeg i fuld forståelse med ingeniør Foss fra første færd understreget, at udtrykket »det kæmpende Danmark« omfatter alle, der hjemme og ude, åbenlyst eller bag kulisserne modarbejder den tyske okkupationsmagt... endelig må det også være min noget utaknemmelige opgave om ikke at forsvare, så dog forklare vor regerings holdning over for Sovjetunionen«.

Dette sidste udtryk indeholdt en ganske tydelig parallel til Christmas Møllers definition af sin opgave i London: At forklare og forsvare den danske politik under besættelsen. Samtidig understregede den også den afgørende forskel på de to mænds holdning. Døssing påtog sig at forklare, men ikke forsvare. Hans stemning over for politikerne var ikke uden grund bitrere end Christmas Møllers, han havde ikke dennes nære kendskab til dem og forståelse af dem, og han fortolkede i særdeleshed deres motiver fjendtligt. Han var endvidere direkte knyttet til Frihedsrådet og levede i en atmosfære, der var pågående fjendtlig over for dem, og hvor en imødegåelse af antipatien unægtelig var vanskeligere end i London. Døssings uvilje over for politikerne groede derfor fast i ham, og da han – meget sent – fik meddelelse om deres voksende samarbejde med modstandskredsene, havde han taget sit parti og blev stående på det. I januar 1945 skrev han til Frihedsrådet og gav her udtryk for nøjagtigt det samme, som han i september 1944 havde gjort klart for Kauffmann: At Frihedsrådet var hans regering, at det var det og kun det, han repræsenterede, at han følgelig repræsenterede såvel modstandskampen som oppositionen mod samarbejdspolitikken, og han tilføjede: »... derimod kan jeg ikke betragte det som min opgave at forsvare den gamle regerings politk. Snarere tværtimod. Da Frihedsrådet viste mig den tillid at anmode mig om at repræsentere det kæmpende Danmark i Sovjetunionen, var mit personlige standpunkt til den officielle danske politik almindelig kendt, og jeg vidste, at jeg i det store og hele var i nøje overensstemmelse med Frihedsrådet... At *forsvare* den danske regerings politik som helhed over for Sovjetmyndighederne er en overmenneskelig og umenneskelig opgave. Men hermed vil jeg ikke sige, at jeg ikke vil *forklare* regeringens politik«.

På denne baggrund vil det forstås, at det kom som en

bombe for Døssing, da han efter 5 ugers ophold i Moskva pludselig d. 6. september 1944 modtog et brev fra den britiske ambassadør, Sir Archibald Clark Kerr, hvori denne oversendte ham et budskab fra Danmark med anmodning om at overrække det til den russiske regering. I ugevis havde Døssing ventet på nyt fra Danmark, og nu kom dette budskab – ikke fra Rådet, men oversendt fra kongen gennem Buhl. Sir Archibalds følgeskrivelse lød: »Min kære kollega. Min regering har instrueret mig om at sende Dem vedlagte budskab, som den gennem hemmelige kanaler har modtaget fra Hans Majestæt kongen af Danmark. De vil se, at Hans Majestæt har anmodet min regering om at sørge for, at dette budskabs tekst gennem Dem bliver meddelt Sovjetregeringen«. Selve budskabet lød:

»Hans Majestæt Kong Christian af Danmark gennem premierminister Buhl beder Hans Britiske Majestæts regering om hjælp til at bringe til Sovjetregeringens kendskab de grunde, som bevirkede afbrydelsen af diplomatiske forbindelser med Rusland og Danmarks tilslutning til Anti-komintern-pagten, hvilken tilslutning imidlertid blev foretaget med forbehold.

Disse akter repræsenterer ikke på nogen måde den danske regerings og det danske folks virkelige stilling og følelser, men de var dikterede af et voldeligt tysk pres, som omfattede positive trusler om Tysklands fuldstændige og endelige tilbagetagelse af dets løfter angående Danmarks status, som blev givet, da invasionen af landet fandt sted d. 9. april 1940. Dette ville have resulteret i, at Danmark havde tabt ethvert spor af national uafhængighed.

Hans Majestæt anmoder Hans Britiske Majestæts regering om muligt at udtrykke Kong Christians tilfredshed med, at Sovjetregeringen har anerkendt en repræsentant for danske interesser, og at give udtryk for ønske om, at normale venlige forbindelser vil blive genoptaget, så snart Danmark igen er frit.

Måske minister Døssing ville blive i stand til at overrække dette budskab til Sovjetregeringen og på samme tid gøre opmærksom på den kendsgerning, at alle love, som er indført under tysk pres, som en selvfølge vil blive ophævede, så snart de konstitutionelle former igen træder i kraft«.

Allerede d. 6. oversendte Døssing dette budskab til Orlov, chef for udenrigskommissariatets 5. europæiske departement. D. 7. var han beskæftiget med at udarbejde en dansk oversættelse samt udførlige kommentarer på dansk og engelsk.

D. 8. om formiddagen var han til konference om budskabet i den britiske ambassade, og kl. 1 samme dag mødtes han i udenrigskommissariatet med Orlov til konference i anledning af budskabet. Men forinden vi følger ham ind til denne konference, må vi for en stund tage tilbage til Danmark for at efterspore oprindelsen til denne henvendelse.

Det er tidligere skildret, hvorledet et forsøg på at opnå en fælleserklæring fra de 3 store allierede om anerkendelse af Danmark som allieret var strandet på russisk modstand. De to vestmagters udenrigsministre havde derefter d. 12. juli afgivet selvstændige erklæringer om, at Danmark betragtedes som kæmpende side om side med de allierede. Disse erklæringer var kommet omtrent samtidig med den officielle meddelelse om udnævnelsen af Døssing d. 10. juli. Den russiske afvisning af en fælleserklæring i forbindelse med udnævnelsen af Døssing som speciel repræsentant, udpeget af Rådet, må have gjort spørgsmålet om »det officielle Danmarks«s forhold til Rusland akut, og kort tid efter besluttede politikerne sig til at forsøge en selvstændig henvendelse gennem den britiske regering til Sovjetunionen. Frisch nævner, at beslutningen skete på tilskyndelse af Buhl og i forståelse med kongen. Frihedsrådet fik, som det nedenfor vil fremgå, ingen meddelelse om sagen, men derimod blev Dedichen indviet og ligeledes Muus. Gennem Muus havde man direkte forbindelse med London, og via ham afgik nu en telegrafisk forespørgsel til England: Om den britiske regering ville være villig til at overbringe Sovjetregeringen en meddelelse fra kongen? Tidspunktet for dette telegram kan ikke præcist fastslås, men i et brev til Seidenfaden d. 28. august røbede Dedichen, hvad der var sket, og pålagde ham samtidig at holde 7 segl for sin mund, og ifølge dette brev skulle henvendelsen være afgået »for ca. 6 uger siden«, d. v. s. lidt over midten af juli.

Selve telegrammet findes ikke. Derimod findes det engelske svartelegram, der tillader tilbageslutninger vedrørende indholdet. Dette telegram, der ifølge Dedichens brev til Seidenfaden indløb få dage forinden d. 28. lyder (med udeladelse af de specielle telegramudtryk):

»Hans Majestæts regering i The United Kingdom har overvejet det budskab, som Deres Majestæt ønsker oversendt til Sovjetregeringen. Hans Majestæts regering er meget villig til at oversende et sådant budskab. Den vil imidlertid gerne foreslå,

at eftersom Sovjetregeringens grunde til at afslå at underskrive den foreslåede tremagtserklæring var, at den danske regering afbrød forbindelserne med Sovjetunionen i 1941, ville Deres Majestæts kommunikation være mere fuldstændig og virkningsfuld, dersom den kunne indeholde en forklaring på denne handling, måske forbundet med et udtryk af tilfredshed med, at Sovjetregeringen nu har modtaget en repræsentant for det frie Danmark samt håbet om, at diplomatiske forbindelser vil blive genoptaget, så snart Danmark er blevet befriet fra tysk besættelse. Hans Majestæts regering tillader sig også at pege på, at det måske ville være fordelagtigt for Danmark, om Deres Majestæts synspunkter kunne blive forelagt af monsieur Døssing, hvis dette kunne bringes i stand. Dette ville forebygge den formodning, at Danmark taler til Sovjetregeringen med to tunger.«

Samtidig indløb til Muus et supplerende telegram, hvori det hed, at dette – i Muus's kode – var den engelske regerings svar til kongen. Det tilføjedes her, at afsnittet om Døssing krævede nogen forklaring, som Muus autoriseredes til at give i følgende vendinger: »Årsag til forslag, at kongens synspunkter skulle forelægges russerne via Døssing er den, at britisk regering lægger stor vægt på, at russerne bringes til at erkende, at Danmark er et samlet hele i sin modstand mod hunnerne. Hvis Døssing i denne sag taler for sin konge, vil enighed være bevist. Kongens budskab til russerne kan sendes til Døssing af os her, da det nødvendige apparatur (machinery) forefindes«.

Det fremgår, at det oprindelig havde været politikernes tanke, at henvendelsen skulle være sket direkte gennem den engelske regering, og at Døssing slet ikke skulle have været med ind i billedet, og det fremgår ligeledes, at det oprindelige forslag hverken indeholdt forsøg på forklaring af 1941-begivenhederne eller noget udtryk for glæde over udnævnelsen af Døssing. Dette sidste var naturligvis forståeligt, men røbede på den anden side mangel på forståelse af situationens realiteter. Den engelske opfattelse var da også den, at man ikke kunne snige sig til Moskva uden om modstandsorganisationen, og at et forsøg herpå kun ville bidrage til udadtil at demonstrere en splittelse i Danmark, hvorimod stillingen kunne udnyttes i dansk favør, hvis politikerne bekvemmede sig til at acceptere den vej, der var banet gennem Frihedsrådet og Døssing. I så fald ville Døssing blive talsmand ikke bare for »det kæmpende

Danmark« i snævrere forstand, men også for »det officielle Danmark«, og en enhed på hjemmefronten ville være demonstreret over for russerne. Det var sagt nænsomt, men realiteten i det engelske svar var der ikke tvivl om: Der gik ingen vej til allieret anerkendelse uden om modstandsorganisationen. Svaret betød også, at London gerne så, at politikerne nærmede sig denne organisation.

Vi ved kun lidt om politikernes reaktion over for dette telegram. Kun Dedichen bringer lidt oplysning. Han skriver til Seidenfaden, at han, da han fik telegrammet, anså det for en håbløs opgave at få politikerne til at acceptere det engelske standpunkt, men »at det gik over forventning, og at svaret nu er afgået gennem den ældste oksehale [Buhl] fra den lange [kongen] i netop den ånd og med de former, som London foreslår. Det har været en enorm sejr over gammelt regime, gammelt nag og forestillinger«. Han tilføjer sit håb om, at sagen har hjulpet til med at eliminere »Frihedsrådets altfor store position« og på den anden side fremmet »det gamle regimes villighed til at indordne sig under de nye forhold«. Dedichens forhåbninger overskyllede den barriere, der skilte de to parter, men de knustes mod barrieren. Politikerne tog ganske vist det engelske råd til efterretning og indrettede sig i den nye redaktion af budskabet nøgternt efter dem – Buhls håndskrevne udkast til budskabet samt maskinskrevne udskrifter på dansk og engelsk findes i Dedichens arkiv – men de tog ikke de fulde konsekvenser af rådene. Lige så lidt som de i juli havde meddelt Frihedsrådet deres hensigter, lige så lidt søgte de nu, da de besluttede at henvende sig gennem Døssing, en forhandling med Rådet om budskabet og dets redaktion: Først da det d. 26. august var sendt af, indviedes Rådet i, hvad der var sket. I sit brev til Seidenfaden ender Dedichen: »... dette er kun mellem dig og mig, endnu ved end ikke bestyrelsen [Rådet] om telegrammet, de får det først at vide i aften«.

Reaktionen i Rådet blev ikke ublandet venlig. Houmann oplyser, at Muus forelagde, hvad der var sket, og anbefalede, at Rådet bakkede henvendelsen op, men at Houmann nægtede at medvirke, og både han og Frode Jakobsen samt muligvis også andre af medlemmerne protesterede. Frode Jakobsen nævner, at Fog var blevet indviet af Muus og var gået med til at hemmeligholde afsendelsen af budskabet for de øvrige rådsmedlemmer. Dette kan have bidraget til, at Rådet gik med til at

støtte henvendelsen. I det mindste blev man enig herom. D. 15. september afgik der et brev fra Rådet til Døssing, hvori det hed: »De har formentlig modtaget en opfordring via de vestlige om henvendelse til Deres nuværende værter. Forhistorien er lang, måske har De den allerede, men vi kan gengive den i korte træk: For ca. 4 måneder siden var de vestlige villige til at give os, kreti og pleti, en mere favorabel stilling end hidtil. Det stødte imidlertid på Deres værters modstand, fordi der var det gamle mellemværende, som end ikke Deres tilstedeværelse kunne bringe ud af verden, hvad vi meget vel forstår ... De ældre [politikerne] blev ... betænkelige og besluttede sig til at skrive gennem de vestlige, og – efter mange betænkeligheder – via Dem. Imidlertid mente vi det nødvendigt at bilægge svaret en konfirmation fra vor ... side, da De jo repræsenterer os, men – endnu – ikke de ældre ... Vort forhold til de ældre er iøvrigt det, at vi har regelmæssig kontakt, men ikke mere«. Dette brev fik Døssing imidlertid først langt senere. D. 3. oktober telegraferede Foss til Døssing og averterede, at brevet denne dag afgik fra Stockholm, hvad der jo ingenlunde betød, at det hurtigt ville være i Moskva, og han resumerede i telegrammet kort situationen med ordene: »Politikerne ønsker nu Danmarks anerkendelse as allieret og addressed you accordingly. Rådet samarbejder med polit men betænkelige ved sammensmeltning«. Da havde Døssing forlængst modtaget budskabet og uden støtte i informationer hjemmefra ført sine første vigtige forhandlinger i anledning af budskabet.

Hele sagens behandling understreger det billede, der tidligere er givet af forholdene på den mørkelagte og uofficielle politske arena i Danmark. Mens befolkningen mere og mere samledes i enighed om kampen mod tyskerne, haledes der i København tov om indflydelsen i landet. Udadtil måtte man søge at tilsløre dette billede, var det end nok så sandt, men her nægtede Døssing at medvirke. Han var sig bevidst, at han ved denne holdning optrådte som modstandsmand, ikke som diplomat. »Frihedsrådets meget udiplomatiske repræsentant i Sovjetunionen«, underskrev han sig sarkastisk i et af sine breve til Frihedsrådet, og i skrivelse efter skrivelse vedblev han at slå fast, at han var Rådets repræsentant, og at han kun repræsenterede dette og kun under denne forudsætning var blevet modtaget i Rusland. Det var ham selvfølgelig en umulighed at repræsentere specielt politikerne: »Ene af alle her repræsenterer

jeg direkte den aktive modstand ... ikke repræsenterende nogen nuværende eller afgået regering ... for syv uger siden kom jeg som repræsentant for protesten mod vor regerings forsigtige politik«, skrev han til Kauffmann. Han forbeholdt sig herunder ret til også at give sine personlige opfattelser udtryk: »... når jeg sidder i samtaler med embedsmænd her, kan jeg ikke være refererende. Jeg må i samtaler (og disses skriftlige bekræftelse) kunne have og fremsætte mine private meninger«. At hans personlige situation her spillede ind, gav han ved nytår usminket udtryk for: »... vi har jo ikke større grund til feststemning. Også i den henseende har vi en særstilling, at vi – vistnok ene af alle fremmede her – har vore børn i farezonen. Også derfor er vi tilbøjelige til at betragte alle kompromis'er som en vederstyggelighed«. Man kan anfægte visdommen i Døssings standpunkt, ikke dets konsekvens.

D. 8. september sad Døssing til møde med Orlov. Han udarbejdede efter mødet et referat af samtalen, der i det væsentlige formede sig som russiske spørgsmål og danske svar. Orlov indledede med spørgsmålet, om Buhl var premierminister i 1941. Budskabet havde lagt op til dette spørgsmål ved at nævne Buhl som premierminster og derved indirekte give russerne meddelelse om, at Buhl var den designerede statschef. Døssing oplyste, at Buhl i 1941 var finansminister. Derpå spurgte Orlov, om Døssing antog, at de »gamle« politikere havde drøftet budskabet med Frihedsrådet. Døssings svar var her et nej. Han henviste til, at Foss i så fald ville have telegraferet. Døssing lå her i sit svar en kende bag udviklingen hjemme. På dette tidspunkt var Frihedsrådet i det mindste orienteret og havde besluttet eller var lige ved at beslutte at støtte henvendelsen. Men herom vidste Døssing intet. »Samarbejder de »gamle« politikere med Frihedsrådet?« var næste spørgsmål. Døssings svar var her tydeligt uden kendskab til den sidste tids nuancer. Han henviste til, at der i juni havde været et vist samarbejde – i politisagen – men at politikerne under folkestrejken var gået imod Frihedsrådet. De næste spørgsmål drejede ind på forhold af ældre dato. »Var regeringens og rigsdagens indrømmelser over for de tyske krav altid enstemmig?« og »Hvorfor forlod Christmas Møller Danmark?« Døssings svar var her, at de fleste ministre f. eks. modsatte sig tilslutningen til Anti-komintern-pagten, men at alle endelige beslutninger og offentlige erklæringer havde været støttet af enstemmighed.

Først i juli-august 1943 havde visse konservative og medlemmer af »Dansk Samling« stemt imod regeringen. De var alle blevet arresteret af tyskerne d. 29. august. Om Christmas Møller sagde Døssing, at han alene af alle ministre og rigsdagsmedlemmer havde protesteret åbent mod tyskerne og derfor var blevet afskediget og havde måttet gå ud af rigsdagen efter få måneder. I 1941 var han officielt blevet inviteret til at komme til England som repræsentant for modstandsbevægelsen.

Herpå gik Orlov ind på den kommende befrielsesregering. »Mente Døssing, at denne regering ville komme til at repræsentere modstandsbevægelsen (will be representative of the resistance movement), og hvad var hans personlige opfattelse af, hvorledes denne regering burde dannes«. Døssing redegjorde for, at de gamle politikere, da han forlod Danmark, forberedte en befrielsesregering uden forbindelse med »det kæmpende Danmark«, og han erklærede, at en regering med Christmas Møller som den ledende politiker, men ikke nødvendigvis som statsminister, ville være den rigtige løsning. Enhver ville i ham se en repræsentant såvel for den aktive modstand som for de politikere, der havde samarbejdet med tyskerne, fordi de anså dette for uundgåeligt, hvis Danmark skulle frelses fra ødelæggelse. »Jeg ved«, endte Døssing, »at Christmas Møller er indstillet på at forsøge at forsone de forskellige opfattelser«.

Orlov meddelte derpå, at budskabet nu ville blive behandlet i udenrigskommissariatet. Døssing kunne måske finde en måde, hvorpå den russiske opfattelse kunne meddeles kongen.

Døssing understregede nødvendigheden af at behandle sagen aldeles hemmeligt af hensyn til eventuelle tyske repressalier over for kongen, og Orlov endte samtalen med at anmode om skriftligt svar på følgende 4 spørgsmål: 1. Var Buhl minister i 1941. 2. Var der bag den officielle politik ingen uenighed i regering og rigsdag. 3. Var der nu samarbejde mellem Frihedsrådet og de ledende politikere og 4. Ville modstandsbevægelsen komme til at præge den nye regering efter krigen. Hvad det var for en »russisk opfattelse«, Døssing skulle meddele hjemover, blev ikke direkte udtrykt, men en kraftig antydning lå jo i de stillede spørgsmål. De rettede fortrinsvis søgelyset mod de danske politikere og deres holdning under krigen. Stemningen over for dem var udpræget kold, og Døssing hverken ville eller kunne med vægt gå i brechen for dem.

Få dage senere havde Døssing endnu en samtale i anledning af budskabet, denne gang med vice-udenrigskommissær Dekanozov, lederen af det russiske udenrigskommissariats nordiske departement og Orlovs overordnede. Samtalen, som Døssing refererede hjemover til Rådet d. 13. september, bragte intet nyt om russernes syn på politikernes henvendelse. Også her mødte Døssing kulde over for henvendelsen, og i den følgende tid blev det stadig klarere, at russerne end ikke agtede at svare på den. En række indberetninger fra Døssing slog mere og mere kategorisk dette fast. Fra hans breve i efteråret kan fremhæves: Brev i september til Kauffmann: »... [jeg har] kunnet overbringe en skrivelse fra kongen, hvorved de gamle politikere anerkender modstandsbevægelsen og min mission. Dixi et liberavi animam meam... Kongens budskab... blev modtaget uden større begejstring. Jeg skal have en samtale mere om sagen, men man synes at savne en åben syndserkendelse«. Til Foss lød det i november: »Jeg har søgt at få russerne til at give et svar, i hvert fald som en slags kvittering for kongens budskab, men de vil åbenbart ikke. De er meget tilfredse på mine vegne, for så vidt har de gamle politikere altså nået deres hensigt, men de er komplet uinteresserede i ethvert forsøg på at rehabilitere vor regering og rigsdag«. Og endelig til Ebbe Munck i december: »Der vil vistnok ikke komme noget svar på kongens budskab, og man skal heller ikke ønske det, for det vil ikke blive venligt. Sovjetregeringens standpunkt er uforanderligt det samme som for ½ år siden, sidst udtrykt overordentlig skarpt i en artikel i det meget prominente tidsskrift »Krigen og Arbejderklassen««. Døssing henviste her til en russisk artikel, der med stor voldsomhed havde angrebet de danske politikere og bl. a. brugt udtryk om dem som »Hitlers tro tjenere«, »lakajer« og »forrædere«. Døssing gjorde derpå gældende, at den omtalte artikel dækkede Sovjetunionens opfattelse, og »den kan ikke ændres... Jeg søger efter bedste evne at gøre billedet lidt mere kulørt, men det er ikke let, bl. a. fordi både mit hjerte og hjerne er på russernes side«.

Tonen i Døssings breve synes efteråret igennem mærket af en stigende bitterhed. Hans betingede forsvar for de helt urimelige påstande i artiklen i »Krigen og Arbejderklassen«, som bl. a. Christmas Møller imødegik, kan umuligt have dækket hans oprigtige mening og går adskilligt ud over selv de skarpeste standpunkter, han ellers formulerede. Men Døssing

var syg, da han skrev de citerede ord til Munck, og han følte sig netop da håbløst isoleret. I et nyt brev til Munck få uger senere, hvor han iøvrigt anlagde et mere kritisk syn på artiklen, understregede han, hvor umuligt det var for ham at følge udviklingen hjemme. I ny og næ hørte han om beslutninger, som han ikke forstod, fordi han intet fik at vide om motiveringen. »Jeg [ville] sandsynligvis kunne forstå de overvejelser af indenrigspolitisk art, der har ført til, at Frihedsrådet nu kan tænke sig at samarbejde med »de gamle« – hvis jeg bare kendte disse overvejelser«, skriver han, og illustrerer ubevidst sin klage med en rutinesætning i brevets indledning: »Jeg har d. 1/1 modtaget brev fra Frihedsrådet af 13/10 som svar på mit brev af 13/9«! Udråbstegnet er ikke Døssings, men historikerens.

Under så håbløse arbejdsvilkår frøs en gammel bitterhed og en grånende problemstilling fast i Døssings sind. I samme grad som politikerne erkendte nødvendigheden af den aktive kamp og sluttede op bag den eller trak ind på linie med den med penge, voksende tilnærmelser til Frihedsrådet, indrømmelser i regeringsspørgsmålet, stadig stivere holdning over for tyskerne o. s. v., i samme grad mistede Døssings årvågne kampberedskab over for dem sin aktualitet, og Døssing fjernede sig ved sin stædige fastholden af dette kampberedskab fra den faktiske situation hjemme. Hans historiske betydning begynder at tegne sig. Han nægtede at forsvare et dansk kompromis i Moskva og opretholdt under påvirkning af den russiske stemning et kompromisløst modstandssyn. Dette holdt han uophørligt op hjemme og bidrog herved til at forcere den politiske retræte, der var en forudsætning for det nødvendige kompromis, han bekæmpede. Døssing-missionens største betydning blev dens virkninger hjemover.

Dette gælder i særlig grad i spørgsmålet om befrielsesregeringen. Samtidig med, at Døssing i sine breve understregede den dårlige modtagelse af kongens budskab, betonede han nødvendigheden af, at der ved dannelsen af befrielsesregeringen blev taget vidtgående hensyn til den russiske opfattelse, som Døssing jo fuldtud delte og efterhånden optrådte som advokat for. Det synes, som om den pludselige tilsynekomst af kongens budskab skærpede hans mistænksomhed over for politikerne. Han så i budskabet en manøvre med sig selv som brik i spillet, og han nægtede at lade sig flytte. Hans holdning kommer tydeligt frem

i et memorandum. »Bemærkninger til kongens budskab«, som han i septemberdagene udarbejdede. Det hedder heri: »Det er ikke klart, hvor meget der skal lægges i kongens budskab. Meningen synes at være, at de gamle politikere vil genskabe en position i udlandet. De henviser til anskuelser og følelser, som de aldrig og heller ikke nu har bekendt offentligt, og som ikke kan dokumenteres... Muligvis betyder budskabet dog noget mere, nemlig en indrømmelse af, at modstandsbevægelsens politik har været den rigtige. I så fald måtte man have en supplerende meddelelse, der åbent og klart siger dette. Og den indrepolitiske konsekvens måtte fremdeles være den, at modstandsbevægelsen kommer til at lede Danmarks politik i den første tid efter krigen, således som den har gjort det i tiden siden d. 29. august 1943«.

Døssing støtter her den tanke, som han havde mødt hos russerne, at modstandsbevægelsen skulle danne eller i det mindste præge befrielsesregeringen. I de samme dage udtrykker han denne tanke i sine breve. Til Foss og Frihedsrådet skriver han: »at jeg vil henstille som noget meget vigtigt, at det i tide bliver forklaret kongen, at en fremtidig fredelig politik kun kan sikres ved en regering, der er et tydeligt udtryk for, at modstandspolitikken var den rigtige... Hvis sagtegængere og luskepetere skal regere Danmark efter krigen, skal jeg hjem og slås. Jeg er jo repræsentant for Fighting Denmark, ikke for Buhl og navnlig ikke for Jørgen Jørgensen, selv om jeg ikke forlanger, at alle de nye ministre skal møde med tysk blod på hænderne«. En tilsvarende opfattelse møder vi et par dage senere i et brev til Kauffmann: »... det er vanskeligt at forklare russerne, hvorfor ikke Frihedsrådet som sådant skal være regering efter krigen. Specielt Molotov har slået ned på dette punkt. Man bøjer sig for det argument, at den endelige regering i Danmark vil og må fremgå af rigsdagen efter det første frie valg. Men man vil ikke anerkende, at mænd fra de gamle politikeres kreds skulle præge den første regering efter krigens slutning«.

Døssing havde hermed åbnet sit felttog mod en »politisk«-domineret befrielsesregering. Dette felttog skulle, efterhånden som det udviklede sig, få afgørende betydning for forhandlingerne. I første runde kunne Ebbe Munck, da han midt i oktober rejste til Danmark for at informere om synspunkterne uden for Danmark, referere Døssings første »interessante« ind-

beretninger om den dårlige stemning i Moskva. Hermed kastedes en kold realitet ind i forhandlingerne, hvor man hidtil havde opereret i blinde med en ubekendt størrelse.

D. 19. oktober 1944 om aftenen kl. 18.45 i farvandet mellem Kullen og Hallands Väderö sprang assistent Carl Mortensen, hjemmehørende på Frederiksberg, fra kutteren »Margit« om bord i ærøskibet »Hans«, på vej fra Halmstad med trælast til Vejle. I lommen havde han lidt danske penge, giftpiller og 4 mecodrintabletter. Ebbe Munck var på vej hjem. Han kom med friske og detaillerede oplysninger og synspunkter, samlet sammen fra de danske kolonier i hele den frie verden. Han kom med meddelelser fra de allierede stabe. Hans kurérrejse omfattede vigtige politiske, militære og økonomiske problemer. Rejsen faldt på et kritisk tidspunkt. D. 14. havde tyskerne arresteret Fog, og Frihedsrådet var inde i den alvorligste krise i sin historie. D. 14. var også Outze og en lang række ledere af »De frie Danske« blevet taget, og »Information« og »De frie Danske« sloges med alvorlige vanskeligheder, der også ramte rutearbejdet på Malmø. Endelig kom han på et tidspunkt, hvor der var lagt op til de afgørende forhandlinger om befrielsesregeringen, og hvor hele det minutiøst udarbejdede program for Danmarks våbenforsyning gennem luften og over søen var ved at udfolde sig for alvor. Vi har her ikke kunnet beskæftige os meget med den illegale trafik mellem Danmark og Sverige. Hele det illegale apparatur, som dag ud og dag ind var i sving for trods uendelige vanskeligheder at holde vejen åben til Sverige, har vi stort set indskrænket os til at konstatere som en stadig eksisterende forudsætning for det illegale arbejde. Her er lejligheden til at få et fattigt lille glimt – blot for ikke at glemme – af det kolossale detailarbejde og de evige farer, der lå bag denne forudsætning. Ebbe Muncks rejse var kun i betydning forskellig fra alle de andre tusinder af transporter – teknisk rejste den de samme detailproblemer og indeholdt de samme faremomenter, som rutefolkene måtte slås med dag ud og dag ind. Lad os gribe detaillen og for en gangs skyld lodde ned mod bunden af den daglige kamp med vanskeligheder, der bar det illegale rutearbejde.

Munck havde lagt arrangementet i hænderne på Hendil. Denne kendte betydningen af rejsen og risikoen ved et uheld –

ikke bare for Munck, men for hele modstandsorganisationen. Han var ingenlunde forknyt over for opgaven, så lidt som han var forknyt over for nogen af de tusinder af illegale opgaver, der faldt til ham, men henrykt over ansvaret var han ikke. Hans breve giver udtryk herfor. D. 16. skriver han og giver Munck detailordrer om rejsen til Skåne, og derpå tilføjer han: »Hvad der så videre sker, vil jeg helst ikke betro ikke engang dette papir, men jeg mener at have en absolut sikker vej for dig, og jeg giver dig så mange veje, som jeg formår, til retur, idet jeg synes, du skal korte dit ærinde af så hurtigt, du kan, og ikke se en eneste unødvendigt. Jeg er ikke rolig, før vi har dig her igen!«. Rejsen blev omhyggeligt planlagt. Hendil valgte at se væk fra sine både direkte på København og besluttede sig til at finde et større skib til en dansk provinshavn. I Malmø var der ingen skibe, der var egnede eller turde. Hendil rejste så til Halmstad og skaffede ad de obligate omveje kontakt og aftale med skipperen på »Hans«, der tidligere havde givet en hånd med i det illegale arbejde. Tanken var, at »Hans« skulle forlade Halmstad onsdag d. 11., kontakte Hendils båd »Margit« et par timer senere og gå til Gilleleje for natten og dér landsætte sin passager. Tilbage stod at skaffe kontaktadresser i Danmark, træffe diverse praktiske arrangementer i Sverige og så iøvrigt håbe på at alt klappede, som det skulle. Midt i arrangementet indløb så ulykkesbudskaberne fra Københavns, og der opstod kontaktvanskeligheder i Sundet. Det viste sig nødvendigt at overføre yderligere 3 passagerer, en officer, en politimand og en kurér til forskellige grupper i København. Også dette aftaltes og godkendtes af Munck. Onsdag morgen ankom han efter sine instruktioner til Åstorp station, NØ f. Helsingborg, hvor han mødte Hendil. Samme morgen forlod »Margit« med sine 3 illegale rejsende Malmø på vej til kontaktstedet. På vejen op skulle den tage Munck og Hendil om bord. Det blæste imidlertid op til storm. »Margit« nåede forsinket frem, mens »Hans« måtte holde havn på grund af stormen. Ny kontakt måtte aftales for torsdag, og de illegale rejsende måtte under jorden i området. Næste dag glippede kontakten. »Hans« viste sig ikke. Efter 4 timers venten i rum sø gik »Margit« i havn og søgte oplysninger. Ny risiko for transporten, ny chance for eventuelle spioner. »Hans« var imidlertid nu afgået og på vej til mødestedet. Der var sket det, at besætningen – uden om skipperen – havde smuglet et par illegale passagerer om bord.

Hendil beretter herom: »Da der lå et tysk skib i havnen lige ved siden af, og da der yderligere i lørdags havde været ørenstæver i luften til tyskerne fra forskellige danske og norske søfolk i havnen, anså skipperen – der også frygtede stikkere – det for nødvendigt at få svensk politiundersøgelse. De forbudne passagerer blev fundet frem og taget i land. Mandskabet blev afhørt o. s. v. Derved løb tiden, så der ikke blev start kl. 11, men kl. 15.30«. »Margit« stak omgående til søs igen, og kl. 18.45 fandt kontakten sted i rum sø.

I en plan skal småtingene helst klappe. Ellers fører den ene genvordighed let den anden med sig. Forsinkelsen førte lige over i den næste vanskelighed: Det var nu for sent at anløbe Gilleleje. Vejle var en mulighed, Samsø en anden, tilbagetog til Mølle en tredje. Men kontaktmulighederne for de næste dage var ikke lyse, og efter et hastigt krigsråd i skipperens kahyt mellem Hendil, Munck og skipperen besluttede Munck, at han ville fortsætte. Hendil giver et lille snapshot af krigsrådet: »Vi drøftede hastigt det, der kunne blive tale om, hvorefter det aftaltes, at skipperen i alle tilfælde måtte gøre ALT for Mortensen, hvis vigtighed han var klar over, – uden at vide hvem han er... Vi kunne have taget Mortensen med tilbage, men han havde selv mest lyst til, at der nu skete noget... Et forlænget ophold i Mølle anså jeg for højst uheldigt, og der ville blive en længere forsinkelse... Da der skyndedes på for at få mødet i rum sø afsluttet, var der intet andet at gøre – end overlade den videre drøftelse og endelige afgørelse til det konseil, der kunne holdes under den videre fart. Jeg var ikke helt glad ved situationen«. Resten af rejsen kan bedst gives med ordene fra Muncks rapport: »Få minutter senere var »Margit« forsvundet i mørket... Af hensyn til de tyske hurtigbåde, der patrouillerede på den sjællandske nordkyst blev vi omgående alle fire mand stuvet ned gennem dækslet i skibets forpig. Dette var ikke noget hemmeligt rum, men med lidt camouflage over dækslet kunne man gå ud fra, at det ikke var umiddelbart iøjnefaldende ved tysk inspektion. Vi forblev her i 4 timer i bælgravende mørke, trampede hinanden på tæerne,... vi kunne gå på skift om at sidde på ankerkættingen... Vest af Hesselø fik vi lov til at komme på dækket for at trække frisk luft. Skipperens kone, der var om bord i det hollandsk byggede motorfartøj (145 tons), sørgede for en kop kaffe, og vi tilbragte tiden under dækket i den lille salon. I dørken var en lem, og

vi var varskoede om at krybe igennem denne for at gemme os ... hvis skipperen slog alarm. Den første alarm kom kl. 11, da to tyske hurtigbåde sprang ud af mørket og omkredsede motorskibet, der blev fanget af søgelysene. Vi sprang ned i kassen ... To timer senere kom næste alarm, da flere tyske krigsskibe fra Storebælt passerede os for nordgående. Vi tilbragte endnu ½ time i kassen ... vi regnede ikke med flere nærgående besøg, da vi kl. 2 nat mærkede en wire skure under bunden. Motoren blev slået fra, og vi blev påny kommanderet ind i ankerkassen. Det var en stille, stjerneklar nat med smult vande. Til at begynde med var jeg ikke rigtig klar over, hvad der var sket, men om bagbords lønning lå en del flydebøjer: Vi var gået i det tyske undervandsbådsnet, der strækker sig fra Hjelm til Sejrø ... Situationen var ikke så gunstig, da tyske vagtskibe var i nærheden og antagelig inden længe, hvis situationen blev observeret, ville tilbyde deres hjælp ... I så fald ville vi under tysk ledsagelse være blevet bugseret til Kalundborg. Dette kunne have sine komiske sider, men jeg skal ærligt indrømme, at jeg syntes, det havde været bedre, om det ikke var sket ... Det varede imidlertid forholdsvis kort tid, inden vi kom fri ... Kl. ca. 10 fredag stod vi ind i Vejle fjord«.

Afskibningen i Vejle forløb glat: »... da tyskerne vendte ryggen til på den anden side, tog jeg springet og var et øjeblik efter inde mellem pakhusene. Jeg så lige et glimt af skipperkonens røde pullover. Hun sad i bestikken og læste en avis med det ene øje, mens hun med det andet øje fulgte begivenhedernes udvikling«. Vi må lade denne avis være den sidste detaille fra et illegalt arrangement, der krævede opmærksomhed om hundrede af små detailler, og vi må igen bevæge os op på overfladen af begivenhederne.

D. 22. oktober var Munck i København, til møde med Muus, Dedichen og Schjødt-Eriksen. Våbenprogrammet og en række andre problemer blev gennemgået. D. 23. førte derpå Dedichen Munck til forhandling med de socialdemokratiske politikere Buhl, Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen. Indledningen var andesteg, hvad der gav Buhl anledning til en lille velkomsttale. Han takkede for initiativet og understregede betydningen af det personlige budskab, der blev bragt, »det første som de har fået i krigsårene«. Efter middagen fulgte de egentlige forhandlinger, der kort skal refereres efter den eneste samtidige kilde til samtalen, Muncks rapport:

Munck begyndte med et ca. 1 time langt indgående referat af forhandlingerne i London. Derefter fulgte drøftelse af en lang række enkelte punkter. Politikerne accepterede, at det i øjeblikket ville være urigtigt at presse yderligere på hos de allierede for at opnå en bedre formel status, og Kauffmanns opfattelse: at det reelle var det vigtigste, blev understreget. Derpå fortalte Munck i enkeltheder, hvorledes Døssings mission var kommet i stand. Om en række detailler var politikerne her ikke orienterede. Buhl fortalte derpå om den henvendelse, politikerne havde rettet gennem Døssing, og hvori »Kongen udtalte sin tilfredshed med hans mission »repræsenterende danske interesser«. Man havde brugt denne terminologi for så vidt muligt at anerkende Døssing som dansk minister i Rusland, og de havde meget håbet at få et svar på dette telegram. Jeg foreslog, at man ved første lejlighed kommunikerede en ny meddelelse, hvor de legale politikere i højere grad, end det var kommet til udtryk i det første telegram, allierede sig med modstandsbevægelsen og under en eller anden form anvendte betegnelsen »det kæmpende Danmark««. Munck meddelte nu, at vestmagterne efter hans indtryk havde accepteret Buhl som »arbejdsakse« ved dannelsen af befrielsesregeringen, men at russernes holdning på dette punkt ikke var givet. Han gjorde rede for Døssings samtaler med Orlov og Dekanozov, som politikerne intet kendskab havde til. Under den følgende drøftelse erklærede politikerne sig rede til i en senere henvendelse at fastslå deres enighed med modstandsbevægelsen. De fremhævede, at Buhl var den designerede statsminister, og at han på dette punkt havde kongens fuldmagt, samt at der var truffet klare aftaler med kongehuset i tilfælde af, at der skulle tilstøde ham noget. Man diskuterede, hvad der kunne gøres for at skabe good-will for Danmark i Rusland, og man var – naturligvis – ganske enige om det nødvendige i, at der her blev gjort, hvad der kunne gøres. Munck fremhævede Londonmødets enige understregning af nødvendigheden af, at samarbejdet med kommunisterne accepteredes fra politisk side, og at forbudet mod dem omgående ophævedes, samt at de fik repræsentanter i rigsdagen. Fra politisk side erklærede, man sig indforstået hermed. »Den tidligere socialdemokratiske modvilje mod et samarbejde med kommunisterne syntes delvis overvundet«, hedder det i Muncks referat.

Samtalen gled så ind på befrielsesregeringen. Det var her en

forudsætning i samtalen, at Buhl skulle være den ledende, og at man fra politisk side i det væsentlige accepterede modstandsbevægelsens program. Man diskuterede derpå udenrigsministerposten, og Munck fremdrog tanken om Kauffmann på denne post samt gjorde rede for den anerkendte position, Kauffmann indtog i U. S. A. Buhl stillede sig positivt til tanken, og spørgsmålet faldt, om Kauffmann i givet fald ville være villig. »Hertil havde jeg ingen beføjelse at svare«, skriver Munck, »men sagde, at der under hensyn til de interesser, der stod på spil, måske nok kunne opnås accept«. Derpå bragtes Christmas Møller på bane. Det var Muncks indtryk, at socialdemokraterne tidligere havde stillet sig ret indifferent til ham, men i princippet været villige til at acceptere ham som minister. Han mødte nu en anden opfattelse. I hans referat hedder det: »Nu var man imidlertid kommet til den opfattelse, at der absolut ikke kunne dannes nogen regering uden om Christmas Møller... Man stod i øjeblikket fast på, at man gerne ville have ham til at overtage et ministerium for særlige anliggender... hans [C.M.] standpunkter var kendte i forvejen og faldt på linie med den politik, man selv ville føre. Spørgsmålet om øjeblikkelig suspendering af embedsmænd, der havde samarbejdet med tyskerne, gav dog anledning til nogen overvejelse... man tog forbehold over for Svenningsen, da man havde trukket adskillige veksler på hans stilling«.

Herudover kom man kun løst ind på de enkelte porteføljer. Buhl erklærede, at det ville blive en stor regering, og Munck fik det indtryk, at man fra politisk side stod fast på de navne, der tidligere havde været fremme i de politiske drøftelser. Om modstandsbevægelsens deltagelse i regeringen hedder det i Muncks referat: »Buhl erklærede, at såvel modstandsbevægelsen som kommunisterne skulle være repræsenteret... Man havde tænkt sig Mogens Fog som repræsentant for modstandsbevægelsen og Aksel Larsen som repræsentant for kommunisterne... Jeg gjorde opmærksom på, at Frihedsrådet antagelig ville mene, at denne repræsentation næppe var tilstrækkelig, at man havde planer om at foreslå, at samtlige 4 hovedgrupper inden for modstandsbevægelsen, nemlig: Frit Danmark, Dansk Samling, Studiekredsene og kommunisterne skulle repræsenteres. Dette ville betyde 2 mand mere fra denne side. Politikerne mente, at herom kunne man naturligvis diskutere, men man fandt, at kravet var større, end man i øjeblikket var parat

til at acceptere«. Endelig nævnede Buhl, at man stadig ønskede Harald Petersen som justitsminister, men godt så vanskeligheden herved. Dybere ned i problemet borede denne rent orienterende drøftelse ikke.

Munck fremdrog derpå de erklæringer, der skulle udstedes efter befrielsen. Politikerne gav udtryk for forståelse af, at regeringens udtalelse både måtte have virkning fremover og konsekvenser bagud. Fra politisk side kunne man godkende, at de nævnte erklæringer måtte fastslå, at der havde hersket krigstilstand, men kunne ikke gå med til, at krigstilstanden var indtrådt d. 9. april. På den anden side indså man godt, at det ville være uheldigt at fastholde datoen d. 29. august 1943. »Man mente derfor, at det i de kommende proklamationer måske ikke var nødvendigt at fastholde en enkelt dato«.

Endelig fulgte en gennemgang af en lang række økonomiske problemer. De danske tilgodehavender i udlandet, mulighederne for lån efter krigen, tilbagebetaling til England af de midler, der var blevet udlagt til finansiering af den danske modstand. Politikerne erklærede her enstemmigt, at disse penge som en selvfølge ville blive tilbagebetalt. Også spørgsmålet vedr. Brigaden i Sverige og våbenkøbene her blev drøftet, og man kom ind på forholdet mellem politikerne og Frihedsrådet. Politikerne understregede betydningen af den legale modstand som en støtte for den illegale, og Munck rettede kritiske indvendinger mod denne opfattelse. »Den afgørende konklusion var imidlertid«, opsummerer Muncks referat her, »at der ikke i synspunkter var nogen afgørende uoverensstemmelse mellem legale politikere og Frihedsrådet. Man kunne med nogen ret have lov at sige, at politikerne stort set havde tilegnet sig modstandsbevægelsens program, og at Frihedsrådet således havde løst en af sine hovedopgaver«.

Det blev en lang aften. Samtalen varede 7 timer: »Samtalen sluttede kl. 12.30. Jeg gik til en dækadresse i Adelgade«.

Næste dag havde Munck en tilsvarende samtale med Ole Bjørn Kraft og Poul Sørensen. Aksel Møller skulle have deltaget, men udeblev på grund af en fejlaftale. De samme problemer blev gennemgået: »De samme hovedspørgsmål gennemgås ... man er fuldt på linie med de tanker, der blev fremsat i London ... ingen grund til at komme nærmere ind på denne forhandling, der forløb helt i plan med den foregående aften«.

Samme aften mødtes Munck med Houmann, Frode Jakobsen og Muus, der i de vanskelige uger efter Fogs arrestation udgjorde den hårde kerne af Frihedsrådet. Også her gav Munck et indgående referat af samtalerne i London, og spørgsmålet om forholdet til politikerne kom til drøftelse: »... da jeg var kommet for at snakke rent ud af posen, fandt jeg ingen grund til at undlade at meddele dr. Knudsen [Frode Jakobsen], at man mente i disse kredse, at han var den vanskeligste at samarbejde med. Det overraskede ham for så vidt ikke, men han erklærede, at uden stædighed i standpunkter var det vanskeligt at få disse gennemført. På den anden side skulle det imidlertid ikke mangle på imødekommenhed, når det drejede sig om at holde hele spillet samlet; ingen i Danmark, heller ikke Rådet, kunne selvfølgelig være interesseret i, at der skulle blive slået sprækker i fronten, der ikke senere kunne lappes sammen. Man var klar over, at den danske enighed udadtil var vort største aktiv, og at denne enighed for enhver pris måtte bevares«.

Muncks referat af mødet er ret kort. Han bemærker, at nogen egentlig diskussion var der ikke anledning til, da der i denne kreds herskede i det væsentlige enighed om rigtigheden i de synspunkter, Munck refererede udefra. Dette synes bekræftet af et summarisk notat, Frode Jakobsen optog under mødet. Efter dette har Munck refereret en række af de betragtninger, der var kommet frem i London. Frode Jakobsen har noteret sig en række spredte punkter.

Afgørende for den senere udvikling blev det, at Munck vendte tilbage til Sverige med det indtryk, at tanken om Buhl som statsminister var accepteret af Rådet. Denne opfattelse viste sig senere ikke at være holdbar. Hvorfor misforståelsen ikke klaredes i dette møde i Rådet, fremgår ikke. Hverken Muncks rapport eller Frode Jakobsens notat viser, om Buhl har været drøftet på mødet.

D. 29. oktober var Munck tilbage i Sverige. På samme måde som han i Danmark havde kunnet referere synspunkterne blandt de frie danske i udlandet og føre en lang række punkter à jour, kunne han – og Foss – nu orientere de frie danske om stillingen hjemme. Vigtigst var det at få Døssing hurtigt orienteret, og såvel Foss som Munck gav ham i breve indgående referat. Brevvejen var imidlertid lang, og via London sendte Foss derfor telegrafisk et kort resumé af situationen, som den engelske ambassadør i Moskva d. 11. november

kunne oversende Døssing. Det giver en sammenfatning af rejsens hovedresultater:

»a) Buhl, Hedtoft og H. C. Hansen fuldtud enig med Frihedsrådets program. De forstår fuldtud, at Danmark bør blive medlem i Forenede Nationer, selvom de ikke er enige med hensyn til den nøjagtige dato, fra hvilken man skal regne med krigstilstand med Tyskland.

b) De diskuterer stadig de enkelte ministerposter men accepterer fuldtud både en kommunist og Mogens Fog, hvis han overlever. Frode Jakobsen ønsker yderligere to ministerposter som repræsentation for modstandsorganisationer.

c) Kauffmann nævnes nu som udenrigsminister, og det er foreslået, at reorganisation af den diplomatiske tjeneste betros ham.

d) Det anses for naturligt, at De udnævnes til en ministerpost. En ny meddelelse vil snart blive sendt, som understøtter Dem og specielt nævner Danmarks statsminister.

e) Buhl er nu i realiteten Danmarks statsminister. Han og de andre to nævnt i paragraf a) er rede til at kæmpe og yder betydelig praktisk støtte til modstandsbevægelsen«.

Fra midten af november var Døssing ved at være orienteret om den strømkæntring, der langsomt fuldbyrdedes hjemme. Han billigede den ikke og nægtede foreløbig at støtte den.

Kapitel 17 Kommandoveje

Vi må i denne skildring nødvendigvis bevæge os på toppen af begivenhederne. Sælsomt ser der ud heroppe: Politikerne, der kører rundt i en politibil ved Frederiksholms kanal og forhandler i dansk interesse med en tysk modstander og meningsfælle, gesandten, der redder sin kode, mens telegrammet forkulles af det væltede stearinlys, to stabsofficerer der med en ung dame svømmer ind mod Hveens kyst på vej til livsvigtige forhandlinger med fremmed magt, den hemmelige regering, der skjult bag dagligstuens gardin iagttager fjendens hærgen i byen, den anonyme udenrigspolitiker, der nede ved skvulpet af det oljerede bundvand hviler sig på ankerkættingen, mens skipperen i søgelysskær parlamenterer med tyske hurtigbåde,

eller godsejeren, der i murertøj og gummisko maser sig af sted gennem Rold skov på en rusten, kalkplettet cykle på vej til et militært stabsmøde. Eksemplerne er talløse og overrumplende. Man må kende sceneriet for at forstå dramaet.

Men er Danmark ukendeligt heroppe på begivenhedernes top, så er det menige Danmark det ikke mindre. Besynderlige land, hvor biskoppen er førstelærer, stabsofficeren ingeniør og arbejdsmanden stabsofficer, hvor Jensen hedder Støvring og Jacobsen dr. Knudsen, hvor et pigenavn er en meddelelse om en militær operation og en telefonordre på høstbindegarn en bestilling på maskinpistoler, hvor købmandens lagerrum, menighedshusets loft eller den forsømte herregård ruger over sine hemmeligheder som Marcus Gøyes kiste på Herlufsholm over sine, hvor garagen er en bevogtet våbenfabrik og tandlægeklinikken trykkeri, hvor nytårsaften begynder i fredeligt familiesamvær og ender med hviskende slid med tunge våben ude ved søbredden 2–3 mil borte. Bag dagligdagens krigsslidte facade lever Danmark sit uudgrundelige liv, hvor hver gade, hver arbejdsplads og hver kupé ruger over de gåder, som folk har lukket sig forsvarligt inde med i principiel mistillid til omverdenen, samtidig med at de i dyb tillid, ofte til ukendte, lister sig frem ad gamle og nye veje til et voksende fællesskab. I det normale samfund er personer og kredse bundet sammen i et kommunikationssystem, der er trukket efter familiehensyn, økonomiske og sociale forhold, faglige interesser, hobbyfællesskab eller rene tilfældigheder. Modstandsbevægelsen skabte sig sit særlige trafiknet. Her løb sporene langt tættere end i det normale samfund – modstandsarbejdet tvang til etableringen af omfattende forbindelser, knyttet efter formålstjenlighed – og linieføringen gik ofte på tværs af alt gængs; det tilfældige blev kasseret, de traditionelle forbindelser blev underordnede, og i særdeleshed blev alle økonomiske og sociale skel revet ned. Lad os følge en fremmed ind i modstandens sære land og gennemrejse det med ham – opleve det med hans sanser.

D. 12. marts 1945 sprang den amerikanske flyver, major McFarlane, ud over Lolland. Under et angreb på Swinemünde var hans maskine blevet ramt af luftværnsild. Han landede ved Søllested. Han husker, at nogen stod bøjet over ham og på perfekt engelsk spurgte: »Er De såret? Er der noget, jeg kan gøre for Dem?« Umiddelbart efter blev han forsynet med en regnfrakke og en hat, og en dreng førte ham til en vej og gav

ham instruktion om at følge forskellige drejninger af denne og indhentede ham kort efter på cykle. Pludselig lød motorstøj. 2 tyske soldater på eftersøgning på motorcykle. Piloten blev dirigeret ind i en skov, mens drengen blev på stedet og klarede de tyske spørgsmål. Senere vendte han tilbage og førte piloten til, »hvad der syntes at være en spejderhytte«. Han opfordrede ham til foreløbig at blive her. Om aftenen vendte han tilbage med stedets dyrlæge og dennes hustru, og på cykle gik turen nu til en parcellist et par mil borte. Parcellisten, der iøvrigt i april 1944 havde haft et par amerikanske sergenter boende, talte ikke engelsk, men McFarlane var blevet forsynet med et leksikon, så forståelse var mulig. Opholdet varede 3 dage, hvorunder McFarlane blev holdt skjult. På opholdets 2. dag dukkede en ung mand fra Maribo op, fotograf og illegal gruppeleder. Han »tog mål« af piloten, og dagen efter dukkede han op med et sæt tøj i passende størrelse. Samme dag gik turen til Maribo, hvor McFarlane indkvarteredes hos en frisørmester, gift med gruppelederens søster. Opholdet her varede 6 dage. McFarlane modtog et dansk identitetskort og instruktioner om, hvorledes han skulle forholde sig i tilfælde af tilfældig undersøgelse. 6 dage senere gik turen til København under eskorte af gruppelederen. De mødtes på banen af en ung pige, der førte McFarlane til et kunstnerhjem på Vesterbro. 3 dages ophold i København med mulighed for at spasere rundt med eskorte og bl. a. iagttage Shellhusets brand. Den tredje aften gik turen med sporvogn nordpå ud af byen til en servicestation. Her tilbragtes natten. Om aftenen arriverede en ung dame, der erklærede, at hun kunne sørge for transport til Sverige. De næste to aftener tilbragtes i hendes faders hjem. Faderen var nationalbankdirektør. En ny kurér dukkede op, og turen gik videre til »en dames hjem«, hvor 1 døgn tilbragtes. Næste dag gik turen videre til Tuborg havn. Her ventede endnu en amerikansk flyver, Capt. Brown. To dage tidligere var en tredje flyver kommet samme vej. En mand »på cykle« førte dem til et kontor i havnen, og endnu en mand førte dem derpå en ad gangen om bord på en stenfisker. Ialt var 5 flygtninge om bord. Skipperen lukkede dem inde natten over, og tidlig næste morgen blev de – atter en ad gangen – ført ned i maskinrummet. Skipperen trak et løst panel til side og viste dem ned i bunden af skibet. Ialt var de nu blevet 8 flygtninge. 2 tyske vagter og 1 hund kom om bord for at inspicere. De

fandt intet, og »skipperen fortalte senere flygtningene, at han havde strøet kokain på dækket for at døve hundenes lugtesans«. Turen over gik planmæssigt, og i Helsingborg blev flyverne modtaget af den engelske konsul, mr. Grew.

Denne amerikanske flyvers skæbne er kun én af mange. Overalt i de pågældende arkiver kan man finde telegrafiske meddelelser om nedstyrtede flyvere, dræbte, tilfangetagne eller som her bjærgede af befolkningen i samarbejde med modstandsgrupperne. En stadig strøm blev bragt i skjul, og var de først i behold i danske hjem, var vejen til Sverige ad alskens krinkelkroge åben. 2 engelske flyvere, der styrtede ned over Ringkøbing fjord, og som d. 4. maj 1945 var havnet i Ølgod, forsynet med civilt tøj og falske papirer, nåede dog ikke sidste del af programmet. D. 5. maj bemandede de et maskingevær i den lille jyske by, side om side med deres danske kammerater.

Hvorfor er der her givet en summarisk skitse af en fremmeds vej gennem Danmark? Fordi det i denne skildring er den delvis utilfredsstillende opgave at beskrive modstandsbevægelsen fra toppen af, at søge at overskue dens struktur fra de højere liggende stabe. Vi bevæger os og må nødvendigvis oftest bevæge os i et hovedkvartersplan, hvorfra man søger at bringe den levende modstandsmangfoldighed ind i et system, at ordne, disponere og kommandere. Ethvert studium af denne »hovedkvarters-aktivitet« er berettiget og nødvendig. Den er bare aldrig tilstrækkelig. Skildringen må hyppigst muligt søge jordforbindelse og fra ledernes drøftelser, planer og direktiver trænge ned til det tætte mylder af individuelle improviserede dispositioner, der dannede fundamentet for modstandskampen, ofte på tværs af alle planer ovenfra. Derfor er McFarlanes vej af interesse. Den snor sig tilsyneladende tilfældigt ud og ind med vekslende og delvis ukendte vejvisere. Ved vigtige kryds er modstandsfolk posterede, men ind imellem er der afstikkere ind i den ikke-organiserede del af Danmark. Der er lange ventetider, hvor vejen først skal banes ind til det organiserede arbejde. Det er som at skille i ærtehalm at søge at pille det planlagte fra det improviserede, modstandsfolkene fra de ikke-organiserede hjælpere. McFarlanes vej kan se nok så planløs ud, men bag den mærkes dog en evigt arrangerende organisation, der får led kædet til led. Da McFarlane nåede Sverige og afgav sin rapport, var han ikke indviet i organisationens mysterier, men han må hele tiden have følt dens eksistens. Der var

usynlig sammenhæng mellem de kaotiske enkeltheder. Lad os se tilbage på linien fra Søllested til Helsingborg: Landarbejder – dyrlæge – parcellist – fotograf – frisørmester – kunstner – servicestation – nationalbankdirektør – havneembedsmænd – stenfisker – engelsk konsul. Hver af de 8 flygtninge – en del var undslupne fra Shellhuset – kunne vel præstere en lignende principløs hædersliste. I McFarlanes rapport kan det være svært at skimte organisationen. Og dog ligger den gemt i rapporten. Den viser sig i endnu en liste: Dæksteder – cykle – leksikon – tøj – identitetskort – eskorte og ukendte kurerer – skibslejlighed – løse paneler – kokainpulver – forbindelse til en engelsk konsul. Bag alt dette ligger dels en umiddelbar, uforberedt hjælpsomhed, dels en detailleret planlægning, der kan støtte sig til en stærkt udbygget organisation med forbindelser ind i alle samfundets afkroge. Hans rejse er stykket sammen af en serie isolerede og blinde smådispositioner, der får mening, efterhånden som de kroger sig ind i de organiserede flygtningearrangementer. Opgaverne løses på bedste beskub nedefra, og dette er måske den væsentligste konstatering fra McFarlanes rejse: Modstandsbevægelsen er ikke i første række formeret efter direktiver og ordrer ovenfra, men er groet organisk frem af en konstant aktivitet fra bunden. Denne aktivitet mødtes så af en samlende og ordnende bestræbelse, der kom ovenfra, fra alle bevægelsens højere liggende »stabe«, og gennem dette møde mellem bevægelsen nedefra og bestræbelserne ovenfra tog helheden efterhånden form.

Vi skal i dette kapitel følge, hvorledes man ovenfra søgte at bringe grupperne, der nedadtil hvilede på et stadig solidere fundament af almindelig hjælpsomhed, ind under en fælles form og bringe dem under den nødvendige kommando. Denne opgave tilfaldt fra sommeren 1944 Frihedsrådets K-udvalg.

Det er ikke muligt med absolut sikkerhed at fastslå, hvornår M-udvalget nedlagde arbejdet, og K-udvalget endeligt overtog det. Overgangen har sandsynligvis været ret flydende. En del af medlemmerne i K-udvalget, i særdeleshed de to »forbindelsesofficerer«, Ahnfeldt-Mollerup og Svend Wagner, der havde den direkte forbindelse ud til grupperne, var gengangere fra M-udvalget, ligesom Fog i M-udvalgets sidste tid havde taget del i udvalgsarbejdet, inden han indtrådte i K-udvalget. Frode Jakobsen nævner, at K-udvalget oprettedes i juli 1944, mens Lundsteen anfører, at M-udvalget »efter forskellige forhand-

linger« afløstes af K-udvalget i begyndelsen af august måned. D. 21. august skriver Muus til London, at det af sikkerhedsmæssige grunde har været nødvendigt at opløse M-udvalget og skabe en generalstab. Han nævner, at Hjalf, Lundsteen, Fog og han selv har sæde i denne generalstab, men omtaler besynderligt nok ikke Frode Jakobsen. Frode Jakobsen var imidlertid medlem fra starten. I et notat af Frode Jakobsen fra august 1944 nævnes K-udvalget første gang i det samtidige materiale, og det defineres da således i et møde i Frihedsrådet: »K-udvalget er Frihedsrådets militærudvalg, bestående af de ledende officerer plus medlemmer af Rådet«. Man er formentlig gledet naturligt over fra en organisationsform til en anden, uden skarpt skel og uden nogen meget præcis definering af overgangen. Senest omkring midten af august har overgangen været fuldbyrdet. Forinden vi i det følgende skal se nøjere på udvalgets arbejde, vil det her være rimeligt kort at resumere udvalgets opgaver, personsammensætning og arbejdsform.

Som tidligere skildret havde Frihedsrådet krævet og opnået general Gørtz's godkendelse af Rådets kommandomyndighed over den samlede illegale hær. Det havde derefter insisteret på og også til en vis grad opnået Londons vrangvillige godkendelse af en betinget og tidsbegrænset kommandomyndighed. Denne myndighed måtte nu udøves, og K-udvalgets opgave blev derfor at fortsætte arbejdet med at opbygge og holde sammen på den illegale hær, der dels stadig var i vækst, dels konstant måtte suppleres efter tyske oprulninger, dernæst at forestå fordelingen af de våben, der kom til landet, og endelig at virke som øverste hjemlige kommandoinstans – i det omfang, dette nu engang kunne lade sig gøre. Ved udvalgets dannelse sad Fog og Frode Jakobsen i udvalget som repræsentanter for Rådet, Hjalf og Lundsteen i deres egenskab af værnenes illegale stabschefer, mens Muus var allieret repræsentant. Hertil kom efter d. 19. september politikommissær Holten som repræsentant for det illegale politi. I oktober arresteredes Fog, og hans plads i udvalget blev ikke besat af noget nyt rådsmedlem, i december forlod Muus landet, hvorefter han afløstes af Ole Geisler, til Ole Lippmann i februar 1945 kom til landet som chef for faldskærmsorganisationen og indtrådte i Geislers sted. Hertil kom Ahnfeldt-Mollerup og Wagner, der attacheredes udvalget som »forbindelsesofficerer« til grupperne henholdsvis vest og øst for Storebælt. Endelig hændte det, at tilrejsende udefra gav møde

i udvalget og deltog i dets drøftelser. Således nævner Fog og Wagner, at kaptajn Buch, den militære leder for Fyns-regionen, ved enkelte lejligheder mødte i udvalget for at orientere om forholdene på Fyn.

Arbejdsformen i udvalget karakteriseres af Lundsteen således: »Udvalget havde ingen formand, men Mogens Fog og senere Frode Jakobsen varetog hvervet som ordstyrer. Møder afholdtes efter behov og selvsagt under iagttagelse af fornødne sikkerhedsforanstaltninger: praktisk talt hver gang på et nyt sted, der, såfremt tid og sted ikke var aftalt, meddeltes over kontakttelefon i kode. Udvalgets forhandlinger fandt sted i en rolig og saglig atmosfære. Kontrollen med de væbnede styrker, deres opbygning og bevæbning, førtes hovedsagelig på grundlag af de gennem de 2 forbindelsesofficerer tilvejebragte oplysninger. Periodevis udarbejdedes styrkelister med oversigter over disponible våben«. Ligheden med Frihedsrådets arbejdsvilkår er slående og selvfølgelig. Et supplement til Lundsteens bemærkninger har vi i Frode Jakobsens beretning, hvor det om udvalgets opgaver bl. a. hedder, at udvalget »skulle virke som øverste hjemlige kommandomyndighed. Det vil i reglen sige at give almindelige retningslinier for kampen i hele landet, sjældnere – men oftere og oftere, som tiden gik, og især øst for Storebælt – at give ordrer til konkrete aktioner«.

Det fremgår allerede her – og det vil senere komme til at fremgå – at tanken om K-udvalget som et centralt kommandoorgan, en dirigerende generalstab, rummede og måtte rumme et postulat. Med møder »efter behov«, sammenkaldt med alle de besværligheder, den illegale teknik medførte, med arbejdet baseret fortrinsvis på oplysninger fra omrejsende forbindelsesofficerer, med et frivilligt mandskab, der kun stiltiende havde anerkendt en centralkommando og iøvrigt var vænnet til den yderste grad af individualisme, med mangelen på omgående og sikre post-, telefon- og telegrafforbindelser og uden en normal kontororganisation til sin disposition kunne K-udvalget i realiteten ikke blive nogen generalstab i ordets normale forstand. Det kunne udstede generelle direktiver og gradvis kræve eller overtale sig frem til disses efterlevelse, det kunne danne det nødvendige mellemled mellem Frihedsrådet og grupperne og i visse tilfælde mellem de allierede og grupperne, og det kunne i særdeleshed gribe regulerende ind i tilfælde, hvor udviklingen gik de generelle planer imod, eller hvor der af den

ene eller den anden grund opstod en kritisk situation. I sjældnere tilfælde og praktisk talt kun i København-Sjælland-området kunne det dernæst, som anført af Frode Jakobsen, udstede ordrer til konkrete aktioner. Men det bør understreges, at den daglige ledelse af selve kampen lå ude i landet. Beslutningerne fra situation til situation måtte tages på stedet, oftest helt nede i grupperne. På dette område mistede modstandsbevægelsen trods alle samlende bestræbelser aldrig sin karakter af en i praksis decentraliseret organisation, hvor den enkeltes initiativ, beslutsomhed, fantasi og selvstændighed dannede rygraden i alt, hvad der skete. K-udvalget kunne – billedlig talt – lægge en ramme ud over landets mylder af indfiltrede og forskelligartede grupper og så arbejde på, at disse efterhånden trak sig ind i de afstukne felter og inden for disse arbejdede i overensstemmelse med de fastlagte planer, men det kunne ikke dirigere modstandskampen, som var det et feltslag. Specielt havde K-udvalget kun en begrænset mulighed for at gøre sig gældende i Jylland. Her havde forholdet jo udviklet sig sådan, at der var groet en jysk overledelse frem, først under Juncker, senere under Bennike, og Frode Jakobsen karakteriserer forbindelsen til K-udvalget med ordene: »De tre jyske regioner fik på den måde normalt kun forbindelse med Frihedsrådets kommandoudvalg via den jyske overledelse«. Jylland og i nogen grad også Fyn blev selvstændige provinser. Man anerkendte her i princippet såvel Frihedsråd som K-udvalg, og der gik en tynd forbindende tråd fra Bennike-Buch via Ahnfeldt-Mollerup til K-udvalget, men tråden var tynd og betingede, som forholdene var, ikke nogen egentlig kommandoføring fra K-udvalgets side. De vældige jyske organisationer, der var stillet på benene til gennemførelsen af f. eks. jernbanesabotage og våbenmodtagelse, arbejdede i realiteten helt uafhængigt. En meget skarp karakteristik af forholdet giver Toldstrup, når han skriver: »Frihedsrådet stod stadig over for folket som hovedledelsen af frihedskampen, men ... Frihedsrådet havde overhovedet ingen betydning i forbindelse med den kamp, vi førte. Vi modtog ikke på noget tidspunkt ordrer eller retningslinier fra Rådet vedrørende det praktiske arbejde. Bortset fra Frihedsrådets indblanding i de få tilfælde, hvor det drejede sig om rent personlige forhold eller vor udsendelse af communiquéer, kendte vi ikke mere til Rådets virksomhed end alle andre, som aflyttede den svenske og den engelske radio«.

Toldstrups sætninger er – specielt i den sammenhæng, hvori de er givet – polemiske, men de udtrykker den sandhed, at for den jyske modstandsmand var Frihedsråd og K-udvalg fjerne og uvirkelige begreber, langt fjernere end de allierede, han hver dag havde direkte kontakt med. Vi møder her det samme forhold, som vi tidligere har mødt ved betragtningen af Frihedsrådet, at Rådet ejendommeligt nok talte med større vægt, når det talte udefter – til befolkningen, til politikerne og til udlandet – end når det talte indefter til sine egne, og dette hænger igen sammen med, at Rådet i højere grad udviklede sig til et politisk organ end til et militært. Det øvede gennem bladudvalg, gennem de store modstandsorganisationer og på anden måde en enorm indflydelse på opinionen ikke bare i modstandskredse, men også i den ikke-organiserede del af befolkningen. Man kunne trylle med dets navn. Det stod udefra set som det samlende midtpunkt for modstandsorganisationen og det eneste organ, med hvilket der kunne forhandles om modstandsbevægelsen som helhed. Det evnede faktisk at samle modstandsgrupperne om sig, og det kunne som helhed garantere disses loaylitet over for aftaler, Rådet måtte indgå, og jo stærkere modstandsstemningen derfor voksede i befolkningen, desto større betydning fik Rådet som politisk faktor. Men denne forøgelse af Rådets politiske betydning gik ikke hånd i hånd med en tilsvarende forøgelse af dets militære betydning. Rådet kunne også på dette område øve indflydelse gennem K-udvalg, sabotage-udvalg og gennem chefen for faldskærmsorganisationen, og det kunne i særdeleshed gøre det for Københavns vedkommende gennem sin snævre forbindelse med de to store sabotageorganisationer »Bopa« og »Holger Danske« eller andre større modstandsorganisationer med sæde i København. Uden for København – og delvis Sjælland – lå problemerne imidlertid ganske anderledes. Skønt princippet om Rådets kommando, udøvet gennem K-udvalget, blev godtaget og aldrig anfægtet, og skønt K-udvalget i løbet af sin levetid fik fastslået sin absolutte kompetence som sidste instans og i stigende grad fik indseende med udviklingen, så blev forholdet snarere det, at jo mere modstandsorganisationerne voksede, d. v. s. jo mere kompliceret organisationsformerne blev, des mindre blev K-udvalgets mulighed for at øve en egentlig kommandomyndighed. Tyngdepunktet måtte ligge i de enkelte grupper og i de lokale stabe, der arbejdede i stadig tættere kontakt med de

allierede, og K-udvalgets vigtigste funktion blev ikke den at lede, men at føre kontrol og være parat til at gribe ind i konfliktsituationer.

Jernbanesabotagen i Jylland, der sammen med efterretningsarbejdet blev Danmarks væsentligste indsats på det militære område, er ovenfor nævnt som et eksempel. Lad os se lidt nærmere på det. Gennemlæser man Bennikes skildring af denne sabotage i »Danmark under Besættelsen«, vil man se, at denne særlige kamp førtes af grupper spredt ud over hele Jylland i næsten konstant alarmberedskab. Den forudsatte, at disse grupper stod i hurtig forbindelse både med hinanden og med en taktisk overledelse, og at der kunne skaffes hurtige og sikre oplysninger om banetrafikken gennem efterretningstjenesten. Endvidere krævede den hurtig og direkte radioforbindelse med London og konstante tilførsler af sprængstoffer fra England. Jernbanesabotagen hvilede således på et snævert samarbejde inden for grupperne, fra gruppe til gruppe, fra gruppe til taktisk overledelse og fra taktisk overledelse til de lokale stabe for efterretningsvæsen og våbenmodtagelse. I de akutte situationer kom kun telefon- og telegrafmeddelelser på tale, og kun ved forandringer af faste aftaler etc. kunne post- og kurérsystemet anvendes. Systemet var plantet i Jylland og havde tråde til London. Med København havde man den forbindelse, at man hertil kunne rapportere resultater og herfra modtage godkendelser og almene direktiver.

Den jyske våbenmodtagelse – og for så vidt gælder det samme den fynske og delvis den sjællandske våbenmodtagelse – viser det samme billede. Her var der tale om at modtage og fordele våben, som kom fra England enten gennem luften eller over Nordsøen og Sverige. Organisationen hvilede fundamentalt på lokale, alarmberedte grupper, disses praktiske, lokalt trufne arrangementer, deres hurtige forbindelse med et taktisk hovedkvarter, og dettes telegrafiske forbindelse med London eller via London med Sverige. Heller ikke her kommer København ind i billedet, selv om man principielt opretholdt kravet om, at fordelingen skulle finde sted under K-udvalgets ledelse. Vi skal dog senere få at se, at fordelingen i lige så høj grad fandt sted efter de praktiske muligheders lov eller efter andre hensyn, og at K-udvalget selv på Sjælland havde uhyre vanskeligheder med at få praksis til at stemme overens med teorien om udvalget som en øverste fordelende myndighed.

Vi skal ligeledes få at se, hvorledes netop lederne af våbenmodtagelse i krigens sidste måneder blev direkte underlagt allieret overledelse. Efterretningsarbejdet er tidligere skildret. Også her tegner det samme mønster sig: Kilder spredt over hele landet og hurtige kommunikationssystemer opbygget til nærmeste lokale stab og derefter så vidt gørligt direkte til London.

Tanken om K-udvalget som et kommandoorgan rummede således ikke så lidt af et postulat. K-udvalget kunne højst følge arbejdet bagfra i de bredest mulige linier, udstede almene direktiver og til dels kontrollere udviklingen, men det kunne ikke føre kommando i dette ords egentlige forstand. Denne var og måtte være decentraliseret. Man må gøre sig dette klart, når man beskæftiger sig med udvalgets arbejde. At det forholdt sig således, fremgår da også af de få samtidige papirer, der belyser udvalgets arbejde. Et par spredte eksempler skal her anføres. På et møde i oktober 1944 er bl. a. spørgsmålet om fordeling af eksisterende våben til debat. Det fremgår, at man i udvalget ikke har noget indseende med fordelingen i Jylland, og at der har været kludder med fordelingen af de våben, der er ankommet til Sjælland-København. Man fastsætter et groft fordelingstal 2–3 for København-Sjælland og afstår fra alt indseende med finfordelingen. Frode Jakobsen noterer, at han ikke den pågældende dag er klar over gruppernes behov. 14 dage efter er fordelingsproblemet atter til debat. Det fremgår, at flere hundrede svenske maskinpistoler er fordelt ud til grupperne uden om K-udvalget. På et møde i november har Frode Jakobsen i udvalget indledt med en kritisk gennemgang af udvalgets arbejde. Han har i sine notater fæstnet følgende bemærkninger til papiret: »K. U. øverste militære myndighed. Må teknisk fungere bedre, hvis det ikke skal blive et skin . . . hvad vi ikke er tilfredse med«. Han fortsætter med at fremhæve, at forudsætningen må være en bedre arbejdsform med bl. a. daglige møder og bedre kontakttelefonsystem. Det fremgår af hans notat, at en ny militær leder netop er udnævnt i region III (Sydjylland), men at dette er sket uden om K-udvalget. Ordene i notatet falder således: »Udmærket ordning. Burde være sket på mere officiel vis gennem K. U.«. Fra december 1944 foreligger et notat, ifølge hvilket Wagner er rejst til Jylland. Frode Jakobsen noterer lakonisk om formålet med rejsen: »Høre lidt derovre fra«. I samme måned har Hjalf

givet en almindelig gennemgang af hærens O-grupper. Så sent har man altså i K-udvalget måttet ønske en almindelig orientering på dette punkt. Af et notat om en styrkeliste, udarbejdet i december, fremgår det, at mens man har nogenlunde sikker oversigt over folk og våben på øerne, »svæver« oplysningerne fra Jylland noget mere. Det anførte må være tilstrækkeligt til at illustrere forholdet. Det kan afsluttende suppleres med et par linier af et brev fra et af Jyllandsledelsens medlemmer, dateret Århus d. 28. april 1945. Det hedder heri: »Vi tre »civile« i J. L. [Jyllandsledelsen] har vedtaget i morgen at forelægge onkel [Bennike], at vi ønsker RFFYRPFDDL [?] optaget i J. L., idet vi mener det ganske uforsvarligt, at hans domæne, når tidens fylde kommer, er så vidt skilt fra onkels. Jeg håber ikke, K. U. har noget imod det. I så fald må det erindres, at det er kommunikationstjenesten, der er langt det vanskeligste problem herovre – dette problem kendes jo næsten ikke hos jer – og at det til sin tid vil blive endnu værre«. I forholdet til K-udvalget var og blev Jylland »herovre«.

Det var således forbundet med store, delvis uoverstigelige vanskeligheder at få K-udvalget til at fungere efter Frihedsrådets hensigt: Som øverste fælles kommandomyndighed for hele landet. Men til vanskelighederne bidrog, at udvalgets stilling ingenlunde var entydigt defineret eller altid blev loyalt accepteret. Dette kommer frem i forholdet til London som i forholdet til de danske officerer. Vi skal her først se på forholdet til London.

Det havde, så længe tanken om en dansk undergrundshær havde været drøftet, været Londons ganske klare ønske, at denne hær kommandomæssigt skulle opdeles i 6 regioner med hver sin regionsleder, der gennem selvstændig radioorganisation var i direkte forbindelse med den allierede overledelse og rede til at udføre SHAEF's ordrer i det omfang, de allierede operationer i Vesteuropa gjorde dette ønskeligt eller nødvendigt. Dette havde været et hovedpunkt i den engelsk-amerikanske »Stockholm-plan«, der imidlertid på grund af Frihedsrådets indsigelser og på grund af den særlige form, opbygningen af undergrundshæren fik i Jylland, var blevet lettere modificeret. London anerkendte i praksis eksistensen af en jysk fælledledelse over de 3 jyske regioner, og man anerkendte principielt Frihedsrådets ret til at føre kommandoen over modstandsstyrkerne indtil det øjeblik, SHAEF skønnede det

nødvendigt at overtage kommandoen fuldtud. Hvornår dette tidspunkt var inde, blev ikke klart fastsat – bestemmelsen herom lå hos SHAEF. Samtidig var det en forudsætning, at SHAEF havde kommandomyndighed. På en række områder, ikke mindst våbenforsyning og jernbanesabotage, var en direkte forbindelse mellem London og »marken« en øjeblikkelig nødvendighed, og under kampene i Vesteuropa blev modstandsaktionerne i stigende grad af vigtighed for den allierede strategi.

Der kom i praksis ikke noget tidspunkt, hvor SHAEF formelt overtog den fulde kommando over de enkelte regioner. Derimod indtrådte der en »glidende« situation, hvor SHAEF – gennem »Special Forces« – gradvis gled mere og mere ind i billedet. Kun i større principielle sager inddroges Frihedsråd og K-udvalg. Stiltiende eller direkte anerkendtes de allieredes planer og foranstaltninger. Det kunne heller ikke være anderledes. I alle tilfælde havde de allierede fat i den tunge ende. Det var dem, der var ved at vinde krigen, det var dem, der leverede de våben, »marken« skreg efter, og det var deres organisationer, modstandsbevægelsen var hægtet til.

Drøftelserne om »Stockholm-planen« var således mundet ud i en aftale om, at der etableredes 2 kommandoveje med top henholdsvis i Råd og i London, og som følge af denne aftale havde Rådet etableret K-udvalget som et mellemled mellem sig og grupperne. Aftalen var imidlertid ikke ganske klar, og dette kom netop frem i en forskelligartet fortolkning i København og i London af K-udvalgets stilling. Fra sommeren 1944 betragtede London modstandsstyrkerne som et led i den store helhed og handlede i overensstemmelse hermed, d. v. s. aktiverede grupperne i det omfang, den militære situation gjorde det muligt eller ønskeligt. Man havde – for at få ende på en langvarig diskussion – anerkendt Frihedsrådets kommandomyndighed og givet tilsagn om, at man, hvor omstændighederne tillod det, ville konsultere Rådet, men man lagde ikke overvældende vægt på disse indrømmelsers betydning, men hæftede sig ved det positive: At man med bestemmelserne i juniforholdsordren selv kunne udøve kommandomyndighed i Danmark. Det var det, man ville. Indrømmelserne var ydermere givet, ikke i selve forholdsordren, men i et brev fra Hollingworth til Frihedsrådet, og de var kun givet, fordi man i London mente, at de ikke i praksis ville forringe SHAEF's stilling

i forholdet til de danske modstandsgrupper. Derimod synes man ikke i London at have gjort sig klart, at de allierede indrømmelser ville føre til skabelsen af et centralt kommandoudvalg for hele Danmark. Alle centraliseringsbestræbelser fremkaldte normalt kuldegys i Baker Street, og da man havde afsluttet debatten med Frihedsrådet om organiseringen af modstandsstyrkerne, havde man krævet ophævelse af M-udvalget og dette omdannet til et nyt udvalg, der skulle løses fra Frihedsrådet og fungere som et hovedkvarter for København–Sjælland på linie med den jyske overledelse. På dette grundlag havde Rådet så skabt K-udvalget. Defineringen af udvalget var unægtelig forskellig i de to byer. Det engelske synspunkt kommer tydeligt frem i et brev fra Hollingworth til Muus, oversendt samtidig med forholdsordren. Han skriver her, at det er Londons tanke, at M-udvalget ændres til et hovedkvarter for København–Sjælland med egen radioforbindelse til London, som han beder Muus sørge for at få etableret. Regionsledelsen på Fyn skal fungere som ansvarligt hovedkvarter for denne ø med direkte forbindelse via telegrafisten »Robert«, og »det jyske hovedkvarter« skal bibeholdes som et forbindende led mellem London og de 3 jyske regioner. Ikke et ord om noget K-udvalg som et centralt kommandoorgan for hele Danmark, og intet tyder på, at man i London har tænkt sig, at Frihedsrådet i realiteten skulle øve den kommandomyndighed, som Baker Street havde vrisset sin godkendelse af. Antagelig har man ikke tillagt indrømmelsen nogen større betydning. Hollingworth understreger, at denne ordning er diskuteret med Juncker, der på dette tidspunkt var kommet til London, og det fremgår, at man sigter mod en senere decentralisering i Jylland, når først de enkelte regioner har fået egen radiotjeneste. Helt på linie hermed ligger det, når Juncker i august samme år skriver til Bennike og Toldstrup. Han understreger den absolutte nødvendighed af decentralisation og meddeler, at London nu anerkender 3 hovedkvarterer i Danmark. Et for København–Sjælland, et for Fyn og endelig det jyske hovedkvarter. Om dette hedder det: »Deres Hovedkvarter er blevet accepteret af Supreme Allied Command som værende den eneste myndighed over de tre regionale hovedkvarterer . . . i Jylland. Det er hensigten, at hver ledelse skal have sine egne direkte kommunikationer med London-hovedkvarteret, og de skal i hvert tilfælde handle direkte under ordrer fra Supreme Command. Man

anmoder om, at den jyske Chair-organisation bliver decentraliseret så meget, som det er menneskelig muligt«. Senere i brevet omtaler Juncker K-udvalget som et »hovedkvarter for Københavns og Sjællands Chair-regioner«.

Dette er indlysende, at man i London og København opererede ud fra hver sin opfattelse af K-udvalgets kommandomæssige placering, og nogen klaring blev ikke skabt i løbet af vinteren. Hver part administrerede ud fra sin fortolkning. Når man fra allieret side ikke gjorde ophævelser over K-udvalgets etablering, der jo var i lodret modsætning til de allieredes ønsker om decentralisation, kan det dels skyldes, at udvalget ikke i realiteten forhindrede den stigende indflydelse over de danske grupper, som London ønskede og i praksis også erhvervede sig, og dels, at man aldrig helt gjorde sig udvalgets stilling klart. Det tyder i den sidste retning, at da man i løbet af vinteren i London udarbejdede en ny forholdsordre for modstandsstyrkerne, opererede man stadig med K-udvalget som et koordinerende hovedkvarter for København–Sjælland – intet mere. Denne nye forholdsordre, som Rådet modtog i slutningen af februar 1945, indeholder i § 13 følgende om kommandoføringen:

»*Kommandoføring:*

A. Det har været the Supreme Commanders erfaring ... at der er den yderste fare ved centraliseret kommando bag linierne ...

B. Hver region skal derfor være i stand til at fungere som en uafhængig enhed, der modtager ordrer direkte fra London indtil det tidspunkt, da den øverstkommanderende for de danske modstandsgrupper overtager den personlige ledelse af modstandsgruppernes aktioner. Tilkendegivelse af denne forandring i kommandoføringen vil blive udstedt fra London.

C. Med undtagelse af region IV (Fyn), hvortil ordrer fra London vil blive udstedt direkte, vil ordrer fra London blive udstedt til de hovedkvarterer, som er ansvarlige for at koordinere aktioner mellem de forskellige regionsledere. I de tilfælde, hvor tidsfaktoren ikke tillader, at denne fremgangsmåde bliver fulgt, vil London udstede ordrerne direkte til de pågældende regioner. De respektive koordinerende hovedkvarterer vil blive holdt underrettet«.

Man kender ikke meget til reaktionen i Frihedsrådet på den

nye ordre, der i løbet af marts blev sendt ud til regionerne til afløsning af juni-ordren, men gennem Lippmanns rapporter til London får man dog et lille glimt at modtagelsen. Den nye ordre gav ikke anledning til så langvarige drøftelser som juni-ordren. Tiden tillod ikke omsvøb. Men en forhandling kom det naturligvis til i Frihedsråd og K-udvalg, ligesom ordren synes sendt til udtalelse af Gørtz. Nogle småændringer blev foretaget, som Lippmann godkendte i forventning om Londons godkendelse, og her blev der bl. a. netop tale om bestemmelserne vedrørende kommandoføring. Lippmann skriver: »... Man kender ikke her til koordinerende hovedkvarterer – aner ikke, hvad et koordinerende hovedkvarter for V og VI Sjælland og København er... Såvel i K-udvalg som i bestyrelsen [Rådet] fandt jeg mig selv i den mærkelige situation, at jeg skulle sidde og forsvare opretholdelsen af sådanne mærkelige hovedledelser. Man var her mest stemt for at nedlægge den jyske ledelse, men bøjede sig for Londons argument, at det kunne have sin betydning under visse omstændigheder at koordinere aktionerne i de forskellige regioner, men man kommer ikke uden om, at Goals [Bennikes] autoritet bliver noget beskåret, og man forbeholder sig fra K-udvalget ret til at stå i direkte forbindelse med de enkelte regioner på samme måde, som De gør det... Som jeg tidligere har skrevet, må man betragte K-udvalget som den danske generalstab. Fra alle sider, også bedstefars [Gørtz's] går man ind herfor«.

Resultatet af forhandlingerne blev en mindre ændring af den nævnte paragraf, stykke C, således at ordene, »vil ordrer fra London blive udstedt til de hovedkvarterer, som er ansvarlige for at koordinere aktioner mellem de forskellige regionsledere« ændredes til »vil ordrer fra London blive udstedt til den koordinerende jyske ledelse og hovedledelsen«, ligesom slutbemærkningen, »de respektive koordinerende hovedkvarterer vil blive holdt underrettet« ændres til »den koordinerende jyske ledelse vil blive holdt underrettet«.

»Man aner ikke, hvad et koordinerende hovedkvarter for V og VI er«, skriver Lippmann. Nej, sådan havde man i Rådet aldrig betragtet K-udvalget. Omvendt havde London aldrig forestillet sig det på anden måde. Dette fremgår også af den nye forholdsordres bestemmelser vedrørende et så vigtigt punkt som våbenlevering og våbenfordeling. Forholdsordren siger herom i ordrens § 14:

»*Forsyninger.*

A. De respektive organisationer til modtagelse af forsyninger fra de allierede ledes uafhængigt og selvstændigt. De lokale ledere er direkte under kommando af Londons Chief Representative, men de skal korrespondere med London i alle rutinesager.

B. Modtagelseslederne er ansvarlige for fordelingen i overensstemmelse med regionsledernes instruktioner. Med undtagelse af region IV er de respektive koordinerende hovedkvarterer ansvarlige for udstedelsen af de nødvendige instruktioner til modtagelseslederne om fordelingen af forsyningerne, idet de på samme tid skal underrette de deri interesserede regionsledere«.

Også her er K-udvalget et »koordinerende hovedkvarter« på linie med den fynske regionsledelse og det fælles-jyske hovedkvarter, og også her blev den endelige version af forholdsordren på forventet efterbevilling ændret i overensstemmelse med Frihedsrådets opfattelse, således at »med undtagelse af region IV er de respektive koordinerende hovedkvarter ansvarlige for . . .« ændredes til »med undtagelse af region IV er den koordinerende jyske ledelse og hovedledelsen ansvarlige for etc.«. I Frihedsrådet stod man vagt om navnet »hovedledelsen« for K-udvalget, uanset at dette i spørgsmål om våbenfordeling måtte indskrænke sig til funktion øst for Storebælt.

Det kan slås fast, at der helt frem til foråret 1945 herskede uklarhed i aftalerne mellem London og København om K-udvalgets placering. Det kan yderligere tilføjes, at der heller ikke efter den nye forholdsordres modtagelse kom absolut klarhed. Til forholdsordren havde London knyttet en række bilag, herunder en særlig instruks for modtagelederne i Danmark. Det hedder heri om modtagelederne, at de var direkte under kommando af »Londons hovedorganisator i marken«, og at det var deres opgave at arrangere pladser og modtagelsesarrangementer. Endvidere at arrangere fordelingen af våben, om hvilken fordeling det derpå hed, at det var modtageledernes opgave at forestå »aflevering af forsyningerne til regionslederne i henhold til ordre fra fordelingsmyndighederne (de koordinerende hovedkvarterer). De skal korrespondere direkte med London om disse spørgsmål, og de vil få instruktioner om mængden af forsyninger, der skal fordeles til regionerne inden

for deres område«. Det må indrømmes, at dette var højst uklart. Ifølge denne instruks kunne det se ud, som om det var London, der ville dirigere fordelingen. Sætningerne såede da også tvivl i Danmark, og Lippmann gør indvendinger i sine rapporter til London. Det er uklart, skriver han, om fordelingen skal foregå efter ordre fra fordelingsmyndighederne i Danmark eller efter ordre fra London. Man er i København indforstået med begge dele, men vil vide, hvad man skal rette sig efter. Lippmann fortsætter herpå: »Oprindelig var det meningen, at London skulle foretage fordelingen. Det var, da vi opererede med tanken om at nedlægge Goal [Bennike]. Så skiftede man ... mening og indflettede det koordinerende afsnit, men glemte at ændre den anden halvdel«.

Lippmanns kommentarer til de uklare bestemmelser og hans videre kommentarer i de følgende rapporter har interesse ved at vise, at der i foråret 1945 var planer om at afskaffe den jyske fællesledelse og derigennem simplificere kommandogangen. Ejendommeligt nok synes situationen da at have udviklet sig således, at man nu fra Frihedsrådets side ønskede en videre decentralisering, så regionerne lagdes direkte ind under K-udvalget uden det jyske mellemled, mens man omvendt i London havde accepteret tanken om »koordinerende hovedkvarterer« over Jylland og Sjælland–København og følgelig optog disse hovedkvarterer i den nye forholdsordre. Lippmanns rapporter kaster et klart lys ind over denne situation. D. 23. marts rapporterer han og undrer sig over, at London har fraveget sit oprindelige ønske om streng decentralisation: »... Vi [Lippmann + endnu en faldskærmsofficer] forstår ikke, hvorfor denne linie er fraveget ... Det er i hvert fald givet, at man her både i Frihedsrådet og i K-udvalget og samtlige ansvarlige kredse, bortset fra selve militærkredsen omkring Gørtz ønsker denne decentralisation ... Det har været en meget mærkelig stilling for mig her at forsvare opretholdelsen af jysk overkommando, når jeg er af den personlige overbevisning, at det er i bund og grund forkert at opretholde en sådan institution. Jeg kan ikke ligefrem sige, at det blev bedre, når der pludselig fra jer opstår udtrykket koordinerende H. Q., som man hidtil aldrig nogen sinde har kendt her, og som man ikke aner, hvad er ... Hvis hensigten med at indføre disse begreber har været en imødekommenhed over for den danske modstandsbevægelse, vil jeg gerne understrege, at det modsatte er opnået ... Kun

militærkredsen har man kunnet tilfredsstille«. Ind i denne argumentation fletter Lippmann den formodning, at ændringen i Londons holdning kan være fremkaldt af et besøg, som Bennikes forbindelsesofficer med London, kaptajn Helk, i februar måned havde aflagt i London efter illegal udrejse via Sverige. Nogen mulighed for at konstatere rigtigheden af denne formodning foreligger ikke.

Derimod er det sikkert, at der i vinteren 1944–45 i Frihedsråd og i visse ledende modstandskredse i det hele taget viste sig en voldsom uvilje over for den indflydelse, officererne efterhånden havde erhvervet sig. Uviljen dukker op overalt, i London, i Sverige, i København og ude omkring i »marken«. Sine skarpeste udtryk fik uviljen i den konflikt, der siden sommeren 1944 udviklede sig mellem Bennike og Toldstrup, og som på et givet tidspunkt truede med at sprænge den jyske modstandsbevægelse i stumper og stykker, og i en langvarig og bitter strid omkring Schjødt-Eriksens person. Det bliver her nødvendigt at se på officerernes forhold i kommandomæssig henseende.

Hæren havde så langt tilbage som i december 1943 gennem Gørtz's samtaler med Frode Jakobsen anerkendt princippet om Frihedsrådets øverste kommandomyndighed over modstandsstyrkerne og dermed over de officerer, der gik ind i disse styrker. Cheferne for værnenes illegale stabe var ved K-udvalgets dannelse blevet optaget i dette, og formelt skulle der herefter være skabt gode forudsætninger for et glat og intimt samarbejde. Sådan kom det imidlertid ikke til at gå, og netop i K-udvalget kom modsætningerne flere gange alvorligt til udtryk. Her var et forum, hvor divergenserne kunne bringes frem til løsning på højeste plan, og det blev en af K-udvalgets vigtigste opgaver at gribe ind, når der røg gnister af de spændinger, der flere steder opstod mellem de civile grupper og enkelte officerer. Det er tidligere klarlagt, hvorledes mange civile modstandsfolk så med stor skepsis og irritation på hærens øverste ledelse, og trods alle forsoningsbestræbelser og trods et stadigt tættere samarbejde mellem de to lejre viste det sig ugørligt at få fuld harmoni i samarbejdet. Dette udviklede sig af nødvendighed mere end af gensidig sympati. Muus var fra foråret 1944 den stadige mægler mellem de to parter, og i særdeleshed gjorde han sig til defensor for officererne over for skeptikere inden for modstandsbevægelsen. Denne opgave

blev en af de vigtigste, han kom til at løse under sit ophold i Danmark. Netop i sommeren 1944 følte han optimistisk, at dette arbejde var ved at krones med held. Dette er tidligere påpeget, og her kan yderligere tilføjes nogle ord fra juni til Truelsen: »Jeg har til morgen haft et meget frugtbringende møde med Svend [Schjødt-Eriksen], Mogensen [Ahnfeldt-Mollerup], Viggo [Hjalf] og From [Fog], et møde der var ansat for at få klart bord og ikke mindst én gang for alle at få udryddet den idé, der stadig hersker i visse kredse om, at man ikke kan have andet end mistillid til Viggos Hjalfs organisation. Alt endte i den største harmoni, og et absolut 100 % samarbejde kan nu forventes fra alles side«.

Den store harmoni fra dette møde blev hurtigt forvandlet til bitter strid, hvor to af deltagerne, Schjødt-Eriksen og Fog, spillede en hovedrolle. Fra slutningen af juli og igennem august måned begyndte de svenske maskinpistoler at ankomme til Kalkbrænderihavnen, til Tuborg havn og til Havnegade. Fra officersside var opstillet en særlig organisation under Schjødt-Eriksens ledelse til losning og fordeling af disse våben. Det var de danske efterretningsofficerer i Stockholm, der oprindelig havde indledt forhandlinger om disse våben og sammen med Foss og Ebbe Munck havde ført dem til en heldig afslutning. Under arbejdet var det spørgsmål direkte blevet rejst, hvorledes de til sin tid skulle fordeles i Danmark, om de var at betragte som våben specielt beregnet for hærens O-grupper, som officerernes oprindelige tanke havde været, eller om de skulle fordeles gennem M-udvalget. Også englænderne havde på et tidspunkt, da der var tale om en engelsk finansiering af våbenkøbene, været indblandet i drøftelserne og havde afgjort stillet sig på det standpunkt, at våbnene måtte fordeles gennem M-udvalget, hvori der jo sad repræsentanter for både den civile modstand, officererne og »Special Forces«. Gørtz var her blevet adspurgt og havde klart erklæret, at disse våben skulle fordeles gennem M-udvalget. Det vakte derfor voldsom vrede i Frihedsrådet og i andre indviede modstandskredse, da Schjødt-Eriksen alligevel mod de trufne beslutninger lod i det mindste en større del af våbnene gå direkte ud til O-grupperne. Stemningen kom på kogepunktet i Rådet, og sagen førte til store divergenser i K-udvalget og til en række samtaler mellem Fog og Schjødt-Eriksen, hvorunder Schjødt-Eriksen ikke benægtede den ensidige fordeling, men gjorde gældende, at praktiske

hensyn havde gjort det nødvendigt at føre våbnene hurtigt ud til de grupper, man havde direkte forbindelse med. Forklaringen overbeviste imidlertid ikke og grundlagde i modstandskredse en dyb mistillid til Schjødt-Eriksen, en mistillid, der yderligere forstærkedes, da det i løbet af efteråret viste sig, at disse våben vedblivende blev »skævt« fordelt uden om den af K-udvalget fastlagte plan, skønt Schjødt-Eriksen efter den første storm havde givet tilsagn om loyalitet over for udvalgets fordelingsplan. »Det gik altid på samme måde«, skriver Frode Jakobsen. »Når Schjødt-Eriksen havde en klar besked om, at våbnene skulle afleveres dér eller dér, var der alligevel altid noget, der slog fejl. I sidste øjeblik glippede kontakten, situationen udviklede sig faretruende, han kunne ikke forsvare at lade folk køre rundt på gaden med våbnene længere. Hvad kunne Schjødt-Eriksen gøre andet end aflevere til grupper, han kendte?« D. 7. oktober konciperede Fog en skrivelse fra K-udvalget til Gørtz om denne sag. Det hed heri: »Der er ved fordelingen af våben i den sidste tid sket alvorlige brud på den ordning, der forud var aftalt ... Frihedsrådet har skarpt påtalt de dermed begåede fejl og har ... pålagt K-udvalget at give de to distriktsledelser meddelelse om den ordning, der skal gælde ...« Herpå følger nærmere enkeltheder, der sigter på at skabe kontrol for K-udvalget.

Heller ikke dette hjalp, og omkring 1. november må bægeret være flydt over. På et møde i K-udvalget fremkom Frode Jakobsen med voldsomme protester mod Schjødt-Eriksens egenrådige optræden, og det fremgår af Frode Jakobsens notat til dette møde, at han dels selv var overordentlig opbragt, dels at man i Rådet nu ikke længere var til sinds at ville finde sig i, hvad der foregik. At Frode Jakobsen var opbragt, er let forståeligt. Han var i forholdet til de øvrige modstandsledere blevet bragt i en særlig pinlig stilling, som han i notatet karakteriserer på følgende måde: »Jeg fik dem [officererne] med, da man ikke ville have dem. Jeg garanterede for dem. Nu siger de [hans kollegaer i Rådet]: Hvad er det for noget, du har lavet?« Ifølge Frode Jakobsens notat refererer han den dag i K-udvalget, at det foreløbigt nøgne resultat var ankomsten af 900 maskinpistoler, hvoraf kun 80 var fordelt i overensstemmelse med K-udvalgets instrukser. Af en øjeblikkelig sending på 200 pistoler var 120 gået direkte ud til O-grupperne. »K. U. er helt til grin. De holder os for nar«, er Frode Jakob-

sens vrede udtryk, og han fremhæver, at der tidligere har været både beklagelser og højtidelige løfter, der ikke er blevet holdt. Hans sidste punkter om denne forhandling viser, hvor hårdt sagen er trukket op. Det hedder i notatet: »*En garanti.* O-grupper kan ikke få mere. Hvis der bliver kludder af nogen art, Spex's [Schjødt-Eriksens] øjeblikkelige afskedigelse. Hvis De [Hjalf] ikke kan klare det, så øjeblikkelig drøftelse med generalen [Gørtz]. Hvis han heller ikke kan klare det, så besked til England om, at vor indstilling er givet på falsk grundlag, og besked til vore folk i Sverige om, hvordan det er gået med de våben«. Under mødet har Frode Jakobsen tilføjet en notits om, at officererne i K-udvalget er indforstået med, at O-grupperne nu har fået deres part.

I en situation som denne var det, at K-udvalget havde mulighed for at gribe ind, og det fremgår da også af Frode Jakobsens afsluttende notits, at officererne i udvalget både anerkendte kritikkens berettigelse og tilsagde indgriben i sagen. Det specielle møde kendes kun fra Frode Jakobsens referat, men det er vel bl. a. en situation som den på mødet foreliggende, Lundsteen har i tankerne, når han i sin beretning generelt nævner »de langvarige drøftelser« i udvalget, hvor »besættelsen af ledende stillinger voldte lokal utilfredshed og uro (militær ledelse kontra civil ledelse)«, og understreger, at udvalget »under de vanskeligste forhold gennemførte ... den påkrævede koordination og opretholdt ... fornøden sammenhold og rimelig disciplin, ligesom udvalget på fortrinlig måde bidrog til at udjævne de gnidninger, der selvsagt måtte opstå inden for så uegalt sammensatte styrker«. Tidens lidenskab er unægtelig blegnet i den 10 år yngre beretning, men bag de afdæmpede udtryk skimtes i det mindste tidens realiteter.

Vi ved ikke, hvilken tilrettevisning Schjødt-Eriksen modtog på grund af sin manglende loyalitet over for aftalerne. Vi ved kun, at klagerne fortsatte, og at vreden mod ham voksede vinteren igennem. Den menige modstandsmand vidste naturligvis ikke, hvem der var den skyldige, men han vidste, at ypperlige svenske våben i større tal kom til landet og kun i ringe omfang nåede ud til de aktive grupper. Bitterheden herover er ikke uforståelig, når man holder sig for øje, at uddelingen til O-grupperne fandt sted på et tidspunkt, hvor der var konstant våbennød i de aktive kampgrupper, mens O-grupperne ifølge de fastlagte planer var »vente«-grupper, der netop ikke måtte

sættes ind før i forbindelse med invasionskampe o. lign. For folkene i »Bopa« og »Holger Danske« og andre grupper i daglig aktion måtte det være helt uforståeligt, at de skulle savne våben, når de vidste, at »vente«-grupper blev forsynet. Dispositionen måtte forekomme både urimelig og mistænkelig. I inderkredsen blev det efterhånden soleklart, at Schjødt-Eriksen enten måtte fjernes fra arbejdet eller bringes under effektiv kontrol. Tanken var fremme, da en række modstandsledere i februar 1945 samledes til forhandlinger i Stockholm, og i april skred K-udvalget til handling. D. 13. april nedsatte udvalget et særligt »våbenmodtagerudvalg«, hvori Husfeldt, Wagner og orlogskaptajn Erik Rasmussen samt Schjødt-Eriksen skulle indtræde. »Formålet var ganske klart formuleret at hindre Schjødt-Eriksens snyderier«, skriver Frode Jakobsen. Fra udvalget foreligger en samtidig rapport. Den er trøsteløs forstemmende i sin vurdering af mulighederne for et samarbejde med Schjødt-Eriksen. D. 14. april har medlemmerne fået meddelelse om udvalgets nedsættelse. D. 21. har Husfeldt opsøgt Schjødt-Eriksen for at komme i gang. Denne meddeler, at han har modtaget meddelelse om udvalget, men erklærer sig ude af stand til i de nærmeste dage at komme til møde. Forøvrigt er der efter hans opfattelse kun få våben tilbage i Sverige. D. 22. og 23. mødes de 3 medlemmer uden Schjødt-Eriksen. D. 24. nyt møde mellem Husfeldt og Schjødt-Eriksen. Denne må først indhente Gørtz's tilladelse til at indtræde i udvalget. D. 25. april afsender de 3 i udvalget skriftlig opfordring til Schjødt-Eriksen om at indfinde sig i udvalget. Intet svar d. 26. Rapporten til K-udvalget slutter: »Da det således ikke har været muligt at formå direktør Hartmann [Schjødt-Eriksen] at komme til stede ved møderne, fremsender udvalget følgende forslag uden om hans medvirken, men ellers enstemmigt vedtaget af udvalgets 3 øvrige medlemmer etc. etc.«. Nogen betydning nåede dette »våbenmodtagerudvalg« således ikke at få. Den tyske kapitulation overhalede dets arbejde og overhalede den fjernelse af Schjødt-Eriksen fra al modstandsarbejde, som nu lå lige for. Til sabotagen over for »våbenmodtagerudvalget« kom i slutningen af april den meddelelse fra Foss, at Schjødt-Eriksen i 1940 efter besættelsen havde meldt sig ind i D.N.S.A.P., en oplysning, der efter Foss's angivelse stammede fra officerskammerater, der var vidende om forholdet, og som jo senere viste sig at være sand.

Schjødt-Eriksen-affæren bidrog naturligvis til at forgifte forholdet mellem hær og modstandsbevægelsens ledelse. Schjødt-Eriksen var medlem af »den lille generalstab« og kendte nøje de aftaler, der indbyrdes var truffet. Når han ikke desto mindre gentagne gange ignorerede disse aftaler, kunne bedømmelsen af ham vanskeligt undgå at smitte af på hele hærledelsen og skabe næring til den allerede eksisterende mistillid til de øverste officerer. Da Lippmann i februar 1945 kom til Danmark, kunne han konstatere, at mistilliden stod i frodigt flor på trods af alle samarbejdsbestræbelser. Han rapporterer i april til London: »Jeg har i den forløbne tid haft mange samtaler med mange mennesker inden for modstandsbevægelsen. Ligegyldig hvor man ender, eller hvor man begynder, kan man ikke undgå på et eller andet tidspunkt at få de pågældendes harmdirrende beskyldninger mod det, man kalder forræderi over for modstandsbevægelsen ... der er et gran af sandhed heri ... Det er efterhånden evident for flere af de grupper, der deltager i K-udvalget, at de var godt til grin for den lille generalstab ... Dertil kom Spex's [Schjødt-Eriksens] evidente våbensvindlerier, som fik vor gode ven Hum-Hum [Husfeldt] til at geråde i et fuldstændigt raseri. Når man tager i betragtning, at O-grupperne her i hovedstaden har 100 % dækning eller mere, og at en by som Korsør ... tilsammen har 2 maskinpistoler plus en lang række andre tilfælde af lignende art, synes jeg ikke, man kan bebrejde modstandsbevægelsen, at der er ved at blive ballade. Tværtimod, efter min mening kan man bebrejde den i høje toner, at der ikke er blevet det for længe siden, og at der ikke har været bedre kontrolforanstaltninger«. Lippmanns vurdering er modstandsbevægelsens. Han kendte nøje følelserne i specielt de københavnske modstandskredse, og hans lodskud af stemningen her efterlod hos ham ingen tvivl om, hvor bitter opfattelsen hos mange var.

Men det var ikke blot i København og ikke alene i forholdet til Schjødt-Eriksen, at Lippmann kunne lodde stemningen og finde en udtalt mistillid til ledende officerer eller til »officererne« som helhed. Tilsvarende følelser var eksempelvis meget stærke i Toldstrups nordjyske hovedkvarter og dermed i mange nordjyske grupper, hvor der udviklede sig et alvorligt modsætningsforhold til den jyske overledelse – et forhold, der senere vil blive behandlet i anden sammenhæng – og lignende stemninger kan også registreres fra den danske Brigade i Sverige,

der jo var under ren officerskommando. I august 1944 opsøgtes Frode Jakobsen af to medlemmer af Brigaden, læge Jørgen Røjel og kaptajn Brøndum, som illegalt var vendt tilbage til Danmark fra tjeneste i Brigaden – medbringende svenske våben – for at arbejde i de aktive modstandsgrupper i Danmark. De to hjemvendte berettede over for Frode Jakobsen, der tog notat af beretningen til forelæggelse i Frihedsrådet, om en dårlig stemning blandt de menige i Brigaden: Mistillid til lederne, mistillid til, at Brigaden ville blive sat ind i kamp, og usikkerhed om Brigadens tilknytning til Frihedsbevægelsen«, refererer Frode Jakobsen, og han tilføjer: »Hvad kan der gøres?... Kan ledelsen ikke meddele de menige underhånden, at styrkerne står fuldtud til K-udvalgets disposition ... Det ville skabe en helt anden stemning i lejren«. I hvor høj grad de to modstandsfolk var eksponenter for stemningen i Brigaden, lader sig ikke sige – Frode Jakobsen understreger i sit referat, at de jo ikke er uvildige, men han nærer på den anden side ingen tvivl om, at der er et problem, og også fra anden side hører vi om mistillid til de ledende officerer i brigadearbejdet. I april 1944 noterer Ebbe Munck, at han har haft besøg af »yngre officerer fra Brigaden«, der ønsker instrukser »da de ikke har nogen overvældende tillid til, at de ældre officerer vil give dem nogen chance for at slås«.

Der var således tale om en latent tillidskrise i forholdet mellem modstandsfolkene og hærens øverste officerer. Trods alle aftaler, trods et stadigt øget samarbejde, trods mange lederes forsøg på at skabe tillid, trods den dybe respekt, der lokalt opbyggedes af en lang række dygtige officerer i aktivt modstandsarbejde, bestod tillidskrisen til besættelsens afslutning og førte lokalt til skarpe og farlige kontroverser. Tillidskrisen havde dybe rødder. Hærens anseelse var alvorligt berørt af årene 1940–43, af begivenhederne omkring d. 29. august, af rygterne om evakueringsplanerne i efteråret 1943 og af hærledelsens ubetingede loyalitet over for først samarbejdsregeringen og siden over for politikerne. Inden for modstandskredsene var der en udbredt og udtalt skepsis over for »officerernes« gode vilje i samarbejde med frihedsbevægelsen. I almindelig modstandstale kunne ordet »officererne« få samme vrængende udtale som »politikerne«. Generaliseringen var både uretfærdig og urimelig, men særdeles almindelig. På denne baggrund virkede Schjødt-Eriksens optræden særlig skadelig.

Han sad i »den lille generalstab«, og hans handlinger måtte uundgåeligt farve opfattelsen af officerskredsen som helhed. Det blev en meningsløs hård belastning for det nødvendige samarbejde, at »balladerne« med ham ikke allerede i efteråret havde ført til hans fjernelse. K-udvalget accepterede hans fortsatte virke på grund af hans ubestridte effektivitet, men dygtighed var ikke nogen helt sjælden vare i modstandsarbejdet, og i andre tilfælde kunne den godt forenes med god vilje, hensyntagen, klogskab og ærlig respekt for indgåede aftaler. Der var i en vanskelig situation god brug herfor. Det stillads, der stivede den indre enighed af, var ikke stabilere, end at der til stadighed var absolut krav om i det mindste gensidig oprigtighed.

Schjødt-Eriksens optræden fjernede ham også fra de danske i udlandet, med hvem han måtte samarbejde, og den påvirkede de allieredes bedømmelse af hæren. Det er tidligere nævnt, hvorledes han i september 1944 havde taget hånd i hanke med reorganiseringen af efterretningstjenesten. Såvel i Stockholm som i London anerkendte man indsatsen, men man ønskede ikke, at han fortsat skulle stå som leder i dette arbejde, og Truelsen-Nordentoft havde indtrængende henstillet til ham om at indskrænke sig til sit arbejde med modtagelsen af svenske våben. Schjødt-Eriksen havde imidlertid siddet denne henstilling overhørig og i det mindste formelt placeret sig i ledelsen af efterretningsarbejdet, som man udefra havde ønsket holdt skarpt adskilt fra de øvrige modstandsfunktioner. Han havde herigennem markeret en selvrådig holdning i forholdet til de allierede og i forholdet til de danske, som søgte at etablere et så tæt samarbejde med de allierede som muligt, og i løbet af vinteren forstærkedes indtrykket af, at han ikke fuldtud forstod eller ville forstå den intime karakter af dette samarbejde. En skarp meningsudveksling mellem ham og Baker Street afslører den gensidige kulde. I november 1944 telegraferede Baker Street til Schjødt-Eriksen og bad ham søge at forhindre, at der udviklede sig uoverstigelige vanskeligheder i forholdet mellem Bennike og Toldstrup. Schjødt-Eriksen fulgte ikke henstillingen, men rettede i stedet en skarp kritik mod Truelsen i sine telegrammer til London og frabad sig, at Truelsens nærmeste medarbejder, C. C. Scavenius, blev sendt til Danmark. Under den videre brevveksling i denne sag henviste han bl. a. til, at »der jo intet kommandoforhold består over det store

vand«. På linie hermed ligger det, at han, da Lippmann i februar 1945 vendte tilbage til Danmark som allieret repræsentant i Danmark, fik en særdeles kølig modtagelse af Schjødt-Eriksen. Lippmanns fremstilling af mødet er belysende for indstillingen, selv om den muligvis serverer situationen i skarp sovs. Hans rapport til hovedkvarteret i Baker Street lyder: »... Hin minderige aften, da jeg traf Spex [Schjødt-Eriksen], blev jeg anbragt bag et stort skrivebord, hvor han selv sad og arbejdede på nogle papirdynger. De første 10 minutter skete der ikke noget. Derefter hævede jeg min spæde røst og mumlede noget om, at jeg troede, vi skulle tale sammen. Han undskyldte, satte sig tilbage i stolen og sagde til mig: »Sig mig, hvad vil du egentlig? Det går jo udmærket««. Derefter fik Lippmann en længere redegørelse for, hvorledes det gik udmærket med officererne i nært samarbejde med befolkning, politikere, Frihedsråd og med befolkningens tillid. Lippmann fortsætter: »... Min indblanding i forholdet var ganske uønsket, og i det hele taget måtte jeg gøre mig ganske klart, at man ønskede overhovedet ikke her nogensomhelst indblanding i forholdene, ligegyldigt af hvad art, at der intet kommandoforhold eksisterede over noget vand af nogen art, og at den smule hjælp, man hidtil havde fået, i hvert fald ikke berettigede til indblanding i vore forhold«. Lippmann må vel have indskudt et par formentlig velvalgte bemærkninger. I det mindste synes samtalen herpå at have fulgt andre og mere frugtbare baner.

Schjødt-Eriksens holdning var selvfølgelig uforståelig i London og kunne kun skade ham selv, hæren og det samarbejde med de allierede, hæren var dybt inde i med Schjødt-Eriksen selv som en af lederne. Mistillid til ham var uundgåelig. Da man i SHAEF udarbejdede instrukser for de allierede forbindelsesofficerer, der i tilfælde af kampe i Danmark skulle nedkastes over Danmark, indsatte man en karakteristik af de danske modstands- og militærpersonligheder, disse officerer kunne tænkes at komme i berøring med. Karakteristikken af Schjødt-Eriksen var ikke ubetinget positiv: »Spex [Schjødt-Eriksen] er nærmest en preussisk officerstype, som er meget effektiv, men med diktatoriske tilbøjeligheder. Hans information til andre modstandskredse om fordelingen af de våben, han har haft med at gøre, kan man ikke i almindelighed fæste lid til«. Sit skarpeste udtryk fik den allierede opfattelse imidlertid

i et telegram, som Lippmann modtog i begyndelsen af maj, umiddelbart forinden kapitulationen. Han instrueredes heri om at opsøge Gørtz og på Eisenhowers vegne (»on behalf of supreme allied commander«) give udtryk for følgende synspunkter: »... der har været mange tegn på, at visse officerer fra Bedstefars [Gørtz's] stab viser tøven med at fordele våben, som er kommet i deres besiddelse, til modstandsbevægelsen som helhed. Det er blevet rapporteret, at O-grupper i København er bevæbnede op til 70 % af deres styrke, mens andre aktive grupper savner hårdt. Dette skaber bitter følelse blandt civile modstandsfolk, som føler, at den danske hær meler sin egen kage. Goal [Bennike] oplagrer stadig modstandsvåben i lagre op til 700 stykker og baserer åbenbart sine planer på indkaldelse af hærpersonel i stedet for at yde en almindelig fordeling til de modstandsgrupper, som har til opgave at gennemføre SHAEF's planer. Det er uforsvarligt, at de officerer, som er ansvarlige for fordeling på Sjælland, har været ude af stand til at forsyne de allierede med nogensomhelst detaljer vedrørende fordeling i dette område... Man må også huske, at disse våben er blevet leveret med tab af mange menneskeliv blandt Air Force og modtagefolkene, og det er ikke rigtigt af nogensomhelst gruppe at monopolisere fordelingen af dem. Bedstefar [Gørtz] bør gøre det klart for alle, det vedrører, at medlemmer af den danske hær ikke søger nogen fortrinsstilling i modstandsbevægelsen, men blot ønsker at udføre deres pligt som integrerende på lige linie med den store masse af tidligere modstandsfolk. Vi stoler på, at Bedstefar [Gørtz] vil bruge sin indflydelse til at sikre, at der på dette vitale tidspunkt ikke gives nogen favørstilling... Dette spørgsmål må være løst tilfredsstillende, før Bedstefar [Gørtz] overtager den operative kommando. Endelig er det Bedstefars [Gørtz] ansvar at sikre, at alle mulige skridt bliver taget for at udelukke alle de folk, som man ved har været knyttet til nazistbevægelsen, fra modstandsbevægelsen. Man vil kunne komme ud for alvorlig kritik, dersom nogen konvertit sidder i ansvarlige stillinger«.

Det fremgår ingen steder i arkivstoffet, om Lippmann nåede at overbringe dette telegram, men det lader ingen tvivl tilbage om SHAEF's holdning. Skarpere kunne en henvendelse næppe være formuleret, og Schjødt-Eriksens andel i ansvaret for SHAEF's bedømmelse af hæren er indlysende. Både hjemme

som ude var hans stilling i begyndelsen af maj komplet undermineret. Et tungt ansvar for megen splittelse hvilede da på hans epauletter.

Det har været nødvendigt her at gennemgå hele denne sag indgående, fordi dette forhold virkede ind på og i urimelig grad er med til at fortegne forbindelsen mellem hær og modstandsbevægelse. Schjødt-Eriksens dispositioner skabte utryghed ude i geledderne, og de førte i K-udvalget til åben kritik ikke bare af ham, men af hærens holdning i samarbejdet. Kontroverser her i anledning af hans dispositioner blev uundgåelige, især mellem Fog og Hjalf, men som vi har set det også mellem Frode Jakobsen og Hjalf, der i K-udvalget måtte søge at tage brodden af kritikken. Såvel Gørtz's som Hjalfs stilling blev yderst vanskelig. Når de ikke lod Schjødt-Eriksen falde, overtog de et betydeligt medansvar og nagledes til et vanskeligt forsvar for en dårlig sag. Hvorfor lod de ham så ikke falde?

Det historiske materiale er næsten totalt uden oplysninger om de interne forhold i »den lille generalstab« og om forholdet mellem denne stab og Gørtz*. Et svar på spørgsmålet kan følgelig ikke gives. Der kan højst drages slutninger. Vi ved, at hensynet til Schjødt-Eriksens effektivitet spillede en anselig rolle. Selv for erklærede modstandere af ham spillede det ind. Også almindelig kollegial loyalitet må have været af betydning. Men hertil kom, at der vitterligt måtte være en betydelig forskel på officerernes og modstandsfolkenes bedømmelse af Schjødt-Eriksens forsyndelser. Hvad der for modstandsfolkene måtte stå som flagrante brud på alle indgåede aftaler, måtte tegne sig i et lidt andet lys for Hjalf og Gørtz, hvis man gør sig deres udgangspunkt klart. I deres opfattelse var hæren nok indgået i samarbejde med modstandsbevægelsen under Frihedsrådets ledelse, men de slap aldrig af den grund arbejdet med at realisere hærens oprindelige planer, opstillingen af særlige grupper under officerernes kommando som en styrke til rådighed for den lovlige regering ved besættelsens ophør. Det er tidligere omtalt, at i det mindste et sideordnet motiv bag deres samarbejde med modstandsbevægelsen var ønsket om at have hånd i hanke med bevægelsens udvikling. Indstillingen havde rod i et politisk ønske. For dem var O-grupperne endvidere at

* I dagbladsartikler i Berlingske Tidende i 1960 og i pjecen »Hæren under besættelsen« fra samme år har Hjalf klart tilkendegivet, at Schjødt-Eriksens dispositioner var godkendt af ham.

opfatte som en slags kærnetropper, som det måtte være sagligt rimeligt at bevæbne bedst muligt og tidligst muligt. At dette var de to officerers opfattelse, ligger dels i sagens natur, dels synes det yderligere bekræftet af en fremstilling, som Muus, der jo på dette tidspunkt var en klar fortaler for hærens synspunkter, i januar 1945 gav over for en række engelske officerer og Lippmann i et møde i London. Ifølge denne fremstilling var de københavnske O-grupper at betragte som undergrundens »crack-troops« med militær uddannelse og fungerende som strategisk reserve for Gørtz. At Gørtz – og Hjalf – så med betydelig skepsis på den militære værdi af de civile grupper, nævnes af Fog. Bag alt dette toner en betydelig forskel frem i opfattelsen af karakteren af de aftaler, der forelå mellem Frihedsråd og hær. Forskellen kom mere frem i den faktiske fortolkning end i selve aftalernes formelle indhold.

Set fra Frihedsrådets side var sagen helt klar. Frihedsrådet havde ledelsen af kampen, og officererne havde anerkendt denne ledelse. K-udvalget var derfor eneste kommandoorgan, ligestillet med SHAEF. Nogen tredje kommandovej, fra hærledelsen og flådeledelsen til værnenes befalingsmænd, anerkendtes ikke af Rådet. Officererne kæmpede i modstandsstyrkerne på lige fod med de civile modstandsfolk under Rådets kommando. Formelt var dette grundlag anerkendt fra hærens side, og når sagen blev ført frem i principielle debatter, var der ingen uenighed om grundlaget. Men al teori er jo grå, og reelt anlagde de ledende officerer en langt mere elastisk betragtning på aftalerne, for så vidt som »den lille generalstab« i praksis til stadighed anvendte »den tredje kommandovej«. Dette kunne næppe være anderledes. Tanken om, at al kommandoforbindelse var ophørt mellem værnscheferne og befalingsmændene, måtte i nogen grad blive en illusion. Uanset alle formaliteter måtte der vedvarende eksistere et tjeneste- og loyalitetsforhold, som ikke var ophørt, fordi værnene var blevet opløst og befalingsmændene gået under jorden, og selve de aftaler, der var indgået mellem værn og modstandsbevægelse, og som ophævede værnenes direkte kommandomyndighed, hvilede da også på den forudsætning, at værnenes ledelser vedvarende kunne dirigere befalingsmændene ind på de poster, hvor der var brug for dem, hvilket værnenes ledelser da også kunne. En vis dualisme i kommandoføringen blev til trods for al teori stående, og i »den lille generalstab« ophørte man i praksis ikke med at

betragte hærens befalingsmænd som et sluttet korps under hærledelsens kommando. Vi har set, at Hjalf i sommeren 1944 havde den opfattelse, at hærledelsen ved omorganiseringen i forbindelse med K-udvalgets oprettelse havde sikret sig indflydelse på modstandsstyrkerne, og hans garanti over for politikerne i denne henseende har kun mening, når man gør sig klart, at man i »den lille generalstab« vedvarende opererede med eksistensen af »den tredje kommandovej«. Det lader sig da også vise, at de øverste militære ledere i Jylland i høj grad opererede med den forestilling, at de var undergivet hærledelsens kommando jævnsides den kommando, der udgik fra K-udvalget, hvor iøvrigt de militære ledere, støttet af Muus, var i flertal over for Frihedsrådets repræsentanter.

Hærledelsen opretholdt uden om K-udvalget en tæt kontakt med den jyske modstandsledelse. Erik Møller skriver herom: »I begyndelsen af januar 1944 fik jeg ordre til at være ledelsens [hærledelsens] repræsentant i Jylland og Fyn, og da ... Bennike ansattes som militær leder i Jylland at være forbindelsesled til ham«. Senere omtaler Erik Møller, hvorledes kaptajn E. Kragh fra maj 1944 bliver beordret til at være Møllers hjælper og stedfortræder i arbejdet, og fortsætter: »En stadig snæver forbindelse mellem Bennike og hærledelsen udkrævedes«, og Møller og Kragh opholdt sig skiftevis i Jylland og på Sjælland »med stadig kontakt til henholdsvis Bennike og hærledelsen«. Fra Bennike førte således en ganske klar kommandovej til hærledelsen jævnsides den, der gennem Ahnfeldt-Mollerup førte til K-udvalget, og Bennike selv opfattede da også sin stilling ganske i overensstemmelse hermed. Han havde fået ordre fra Hjalf om i givet fald at overtage kommandoen i Jylland og måtte alene herigennem have fået det indtryk, at »den lille generalstab« kunne udøve kommandomyndighed. Da Bennike fra august kom ind i en begyndende bitter konflikt med Toldstrup, bl. a. netop om kommandoforholdene, skriver han i et brev fra august til denne: »Med hensyn til kommandoforholdene følgende. Tro ikke, at nogen underkender Deres arbejde eller hele udmærkede indsats, men kommandoforholdene her fastsættes ikke i England, men her i landet, og her er jeg af Frihedsrådet og mine egne foresatte indtil *højeste* instans sat som ene ansvarlig chef for Jylland og Fyn«. Det fremgår, at Bennike lige så lidt som hærledelsen fortolker de indgåede aftaler om hærens stilling slet så rent, som man gjorde det i Fri-

hedsrådet. Hans »højeste instans« er stadig Gørtz. Med SHAEF's formelle position er Bennike åbenbart ikke fortrolig, og han er mærkværdigt uden forståelse for de allieredes reelle betydning for arbejdet.

I K-udvalget rettede Fog en alvorlig kritik mod hærens »separate« kommando, der naturligvis ikke kunne være Frihedsrådet ukendt. Ifølge Fogs og Wagners fremstilling benægtede Hjalf ikke opretholdelsen af de særlige kommandoveje, hvorefter Fog slog fast, at dette »afgørende stred med den forudsætning, at det var Frihedsrådet, der havde den øverste myndighed over samtlige modstandsstyrker og grupper, hvilken opfattelse Frihedsrådet vedvarende hævdede som en forudsætning for samarbejdet«. Hærledelsen benægtede ikke den formelle forudsætning, men fastholdt praksis. Endnu i foråret 1945 forelå den samme situation. Da Lippmann i februar 1945 indtrådte i K-udvalget, gav han London følgende situationsbeskrivelse: »Under Frihedsrådet sorterer K-udvalget. K-udvalget er i realiteten krigsministeriet. Man anerkender kun 2 kommandoveje, den ene direkte fra Dem til regionerne, den anden fra Frihedsrådet gennem K-udvalget til regionerne. En tredje kommandovej mellem regionerne og militæret, som naftalinerne [officererne] privat forsøger at etablere, anerkendes ikke, og jeg vil ikke tro, at det er rigtigt af os at styrke tendensen til at danne denne kommandovej«. Der var i februar en klar tendens til at bruge »den tredje kommandovej«. Tendensen havde i månedsvis været omsat i praksis.

Enhver udredning af modstandsbevægelsens »kommandoveje« må nødvendigvis være præget af stor uklarhed. Der sker ingen skade herved. Det kan ikke være historikerens opgave at bringe klarhed på et område, hvor der ingen klarhed herskede. Men derfor kan det måske alligevel være nyttigt at se tilbage på hele spørgsmålet og trække hovedlinierne op. I teorien eksisterede der 2 kommandoveje. Den ene gik fra SHAEF til regionerne, for Jyllands vedkommende via det jyske hovedkvarter. Den anden gik fra Frihedsråd via K-udvalg til regionerne, for Jyllands vedkommende via det jyske hovedkvarter. Denne klare teori sløredes imidlertid af mange forhold. For det første var det en forudsætning, at kun kommandovejen fra SHAEF skulle fungere i tilfælde af direkte kamphandlinger i Danmark. Hvornår SHAEF skulle overtage kommandoen, var ikke fastlagt. Formelt indtrådte dette tidspunkt aldrig, men reelt trådte

SHAEF i vinterens løb i stigende grad i forbindelse med regionerne og grupperne. Cheferne for våbenmodtagelse i Jylland, på Fyn og Sjælland underlagdes direkte SHAEF. Dernæst sløredes teorien af uklarhed i selve aftalen. I det mindste fortolkede man denne forskelligt i København og i London og betragtede eksempelvis K-udvalget højst forskelligt. Hertil kom så det forhold, at hæren imod teorien opretholdt sin egen kommandovej, en omstændighed, der var velkendt, aldrig blev principielt anerkendt, men i praksis blev godkendt, for så vidt som vejen aldrig blev lukket og ikke kunne lukkes. Hertil kom så yderligere den omstændighed, at K-udvalget ikke i praksis var i stand til at føre nogen egentlig kommando, dels på grund af praktiske vanskeligheder, dels fordi K-udvalgets kommandovej ofte krydsedes af hærens, og dels fordi illoyalitet spændte ben for K-udvalgets arbejde. Udvalgets centralkommando måtte blive noget af et postulat.

Og her ender vi så i udgangspunktet, McFarlanes rejse gennem Danmark. Man var ovenfra nødt til at sætte et mønster op og søge dette gennemført videst muligt. Men megen organisation måtte i virkelighedens verden blive til ord og papir. Modstandsgruppernes egen aktivitet og selvstændige initiativ i masser af enkeltafgørelser og i kritiske situationer dannede det afgørende grundlag for hele organisationen, og kampen om at opnå kontrol over grupperne kunne få et skær af uvirkelighed over sig. Det drejede sig om ulønnede og ubelønnede frivillige, der ligesom Georg Washingtons soldater når som helst kunne gå hjem til det civile arbejde. Over for dem kunne man henstille og overbevise, men ikke kommandere og beordre. De blev holdt sammen af kampen, og de fulgte gerne Frihedsrådets direktiver for denne kamp, selv om Rådet som enhver anden modstandsmyndighed måtte virke under den ufordærvede demokratiske lov, at det gennem sine handlinger måtte vinde sin autoritet dag for dag, situation for situation. Også de allieredes direktiver fulgte de gerne, fordi de allieredes sejr også var deres sejr. De føjede så deres eget initiativ til de fornødne direktiver, deres egen dømmekraft til ledernes. Deres loyalitet gik ikke først opefter til kontrollerende og kommanderende stabe, men udefter til kammeraterne, nedefter til dem, der trængte til hjælp, og indefter til de ideer om frihed, national selvstændighed og menneskelighed, de var gået i kamp for.

Kun med disse reservationer bliver der mening i at tale om

undergrundshærens kommandoveje. De opbyggedes under uhyre vanskelige forhold. Man kunne ikke samle de implicerede til fællesforhandlinger, hvor problemerne en gang for alle blev klart og entydigt løst, misforståelser udryddede og aftaler slået fast, hvorefter resultaterne bekendtgjordes, beordredes og respekteredes. Løsninger opnåedes gennem spredte mundtlige forhandlinger i øst og vest, hvor de forhandlende langtfra altid var fortrolige med alle forudsætninger, og hvor misforståelser havde ypperlige vækstvilkår, ikke mindst når oprigtigheden og loyaliteten svigtede. Resultatet måtte blive, at man zig-zaggede sig frem til brugelige løsninger og bedst muligt søgte at klare misforståelser, når de opstod. Det var aldrig let, og det er et under, at det overhovedet lykkedes at klare ærterne og skabe en husflidsadministration, der nogenlunde kunne holde sammen på tingene.

Kapitel 18 Undergrundshæren

D. 6. oktober 1944 fik spørgsmålet om kommandoen over modstandsstyrkerne en betydningsfuld tilføjelse. På denne dag mødtes general Gørtz med rådsmedlemmerne Fog og Frode Jakobsen til direkte forhandling. Til stede ved mødet var foruden de nævnte Muus, Hjalf og Schjødt-Eriksen. På Rådets vegne anmodede de to rådsmedlemmer Gørtz om at modtage stillingen som øverstbefalende over de samlede modstandsstyrker. SHAEF ville give ordren, når en sådan overtagelse skulle finde sted. Anmodningen var i forvejen grundigt gennemdrøftet i Rådet, og dette havde udarbejdet et dokument, der fastlagde den aftale, der skulle træffes. Dokumentets indledningsbemærkning var: »Fra de allieredes hovedkvarter har Danmarks Frihedsråd modtaget en forespørgsel, om Rådet ville være villigt til at acceptere Dem som øverstkommanderende for de danske indenrigske styrker. Rådet har besluttet at svare bekræftende på denne forespørgsel under forudsætning af, at der kan træffes en for begge parter tilfredsstillende aftale om forholdet mellem Rådet og Dem, specielt med hensyn til kommandoens udøvelse«.

Bag denne henvendelse lå en bemærkelsesværdig udvikling. Henvendelsen stred åbenlyst mod det princip om decentrali-

seret kommando, som de allierede under alle forhandlinger ellers havde skubbet i forgrunden, og den afspejlede et revideret syn i SHAEF på hæren og på den danske hærledelse. Den danske hærs anseelse hos de allierede havde i efteråret 1943 passeret et lavpunkt. Man målte hærens våbenaflevering d. 29. august med flådens sænkning, og hæren blev i det mindste midlertidigt vejet og fundet for let. Hertil kom sammenbruddet af hærens efterretningstjeneste og de øvrige planer, hæren lige efter d. 29. august arbejdede med: Planerne om evakuering af officererne til Sverige havde gjort et dårligt indtryk i London, opstillingen af en dansk brigade blev mødt med ligegyldighed, og forhandlingerne med Gørtz om dennes anerkendelse af allieret overkommando var trukket i langdrag. For opstillingen af særlige militært ledede modstandsgrupper i Danmark havde man ingen sympati. Såvel Muus som Gyth havde under deres forhandlinger i London i efteråret 1943 mødt den kolde luft, der i Baker Street stod om den danske hær, og Muus havde dengang ingenlunde bidraget til at mildne atmosfæren – tværtimod. I London havde man helst set en undergrundshær under allieret ledelse og havde under Muus's forhandlinger ventileret den tanke, at han skulle overtage ledelsen af alle grupper i Danmark, men da dette var åbenlyst umuligt, havde man koblet det allierede arbejde i Danmark tættere og tættere sammen med Frihedsrådets arbejde og var i forhandlinger med Rådet nået frem til det kompromisprægede resultat, der forelå med forholdsordren af juni 1944. Kun gennem Gørtz's aftaler med Rådet i december 1943 og gennem det reorganiserede efterretningsvæsen under Truelsens ledelse kom hærens aktivitet ind i det samlede modstandsbillede.

I løbet af 1944 voksede imidlertid officerernes indflydelse, og synet på hæren i det allierede hovedkvarter i Baker Street ændredes langsomt. Efterretningsarbejdet aftvang stigende respekt. Brigaden var blevet en kendsgerning, og under Muncks rejse til London i august blev dens indordning i de samlede allierede planer for alvor taget op til drøftelse, og hærens befalingsmænd fandt i stigende tal vej ud i ledende stillinger i modstandshæren. K-udvalgets dannelse gav officererne i »den lille generalstab« forøget indflydelse i den øverste modstandsledelse, og Bennike kom kort efter sin ankomst til Jylland i spidsen for den jyske ledelse. Til denne udvikling bidrog i høj grad den omstændighed, at Muus i stigende grad støttede offi-

cererne både over for de hjemlige modstandsfolk og over for London. Det er tidligere påvist, hvorledes Muus samtidig med, at han blev mere isoleret i Rådet, kom tættere ind på livet af hærens arbejde og lagde sin vurdering af hærens betydning om. Hans nære samarbejde med Truelsen i foråret 1944 fik her stor betydning, og Truelsen formidlede en vigtig direkte kontakt mellem ham og officererne i »den lille generalstab«. Efter Truelsens rejse til London knyttede han sig stadig nærmere til officererne i »den lille generalstab«, parallelt med at han fastholdt sin kontakt med de ledende politikere. For en del blev disse kontakter sluttet gennem Dedichens stuer, og det blev fællespolitik for Muus og Dedichen at søge at afdæmpe Rådets indflydelse og omvendt gå ind for politikernes og officerernes synspunkter og interesser, hvor meningerne brødes. Såvel i Rådet som i K-udvalget som over for London havde Muus rig lejlighed til at fremme denne politik. Det er vel denne situation, Frode Jakobsen har i tankerne, når han i sin beretning skriver om arbejdet i K-udvalget: »Så længe Fog, Muus og jeg sad der, faldt hærofficererne for fristelsen til ved lejlighed at spille den ene ud mod den anden – chancer, som i hvert fald Muus altid var rede til at gribe«, og over for Lippmann fremhævede officererne senere den støtte, Muus havde været dem i arbejdet. I april 1945 kunne han fra sine samtaler med officererne rapportere: »Muus, som ... [officererne i »den lille generalstab«] ... naturligvis kun roser i høje toner, fortjener også denne ros, for der er slet ingen tvivl om, at han har hjulpet dem ved at give alle her det indtryk, at det måtte være sådanne højt kvalificerede folk, der blev anbragt i disse stillinger, og denne støtte har i Frihedsrådet betydet overmåde meget«.

Hvor stod en vægt Muus's ord havde i Rådet i denne sag, lader sig nok ikke afgøre, men i London gjorde hans rapporter god virkning. Den tidligere skepsis over for officererne byggede jo bl. a. på hans bedømmelse, og efterhånden som han ændrede signaler, lagde Baker Street langsomt kursen om. Hertil kom så den støtte, hæren fra juni 1944 fik gennem Truelsens placering i hovedkvarteret. Truelsen var officer i reserven og ønskede brændende, at hæren måtte kvalificere sig stærkest muligt i modstandskampen, og vejen hertil var for ham indiskutabelt den, at hæren ubetinget måtte slutte op bag modstandsbevægelsen og dermed bag de allierede. For ham var enhver tøven, hæren måtte vise ved fuldt ud at engagere sig i modstands-

kampen, uforståelig. Han så derfor med velvilje på det omslag, der sporedes i Muus's holdning, og gjorde fra London – i overensstemmelse med Juncker – hvad han formåede, for at få hæren engageret så kraftigt som muligt i koalitionen med modstandsbevægelsen og de allierede.

I august synes han at have taget det første skridt på den vej, der direkte førte frem til den ovenfor nævnte henvendelse fra Rådet til Gørtz. Man synes i London-hovedkvarteret at have haft en almindelig drøftelse af hærens stilling inden for modstandsbevægelsen, og bl. a. har spørgsmålet om de særlige O-grupper været til diskussion. Om deres indordning i helheden synes der så sent som i sommeren 1944 at have været usikkerhed i London. Drøftelsen mundede ud i et af Truelsen foreslået telegram til Gørtz » »med forespørgsel om han var villig til fuldt ud at stille sig under SHAEF«. Gørtz's svar herpå var bekræftende, og Truelsen refererer modtagelsen af svaret i et brev til Busenius Larsen i slutningen af august 1944: »Svaret fra jer vakte stor glæde herovre og satte tingene på deres rette plads. I har sikkert mærket den interesse, der herovre er for at skaffe jer de fornødne »rounds« [ammunition] og senere forhåbentlig også piber [våben]. Der gøres herfra, hvad der kan gøres for at skaffe jer det fulde kvantum, I har ønsket af tobak [ammunition], og jeg tror, det vil lykkes. Der arbejdes på kraft med udfærdigelsen af ordrer for jeres specielle job kombineret med styrkerne på den anden side vandet mod øst. [Her tænkes på det planlagte samarbejde mellem O-grupperne og Brigaden]. Der er et ønske om at tage hensyn til Kristians styrker [Brigaden], og det er jo også det eneste rigtige«.

Henvendelsen til Gørtz var for så vidt ejendommelig, som Gørtz jo så langt tilbage som i begyndelsen af januar 1944 havde godkendt tanken om allieret overkommando. Truelsens bemærkninger til Busenius Larsen indeholder imidlertid nøglen til forståelse af, hvorfor man nu ønskede Gørtz's tilsagn gentaget. Man stod med Muncks forhandlinger i august i London over for drøftelsen af Brigadens indpasning i de allieredes planer, og man stod over for et dansk ønske om levering af engelsk ammunition til de svenske våben, der nu begyndte at ankomme til Danmark. D. 12. juli havde Baker Street meddelt Turnbull, at man ville påbegynde leveringen af engelsk ammunition til de svenske maskinpistoler og bl. a. ville sende forsy-

ninger af denne art over Sverige. Hele spørgsmålet om engelsk-amerikanske våben gennem Sverige blev med Muncks forhandlinger i London løftet op i et højere plan. Vi skal i et senere kapitel vende tilbage hertil.

Disse forhold, der jo måtte føre til et intimere samarbejde mellem Londonhovedkvarteret og hærens særlige organisationer, synes at have dannet baggrunden for den fornyede forespørgsel til Gørtz. Svaret i forbindelse med Muus's rapporter og Truelsens påvirkning til gavn for hæren styrkede dens prestige i London væsentligt, og også i Stockholm har officererne følt dette. Nordentoft skriver i september til Truelsen og giver udtryk for glæde over, at hæren nu synes at genvinde noget af sin anseelse. De engelske venner har, skriver han, næppe altid været i stand til at bedømme situationerne og forholdene. Han fortsætter: »Telegrammet fra Bedstefar [Gørtz] til SHAEF danner en art slutsten på hele dette forhold. Egentlig burde det vel have været unødvendigt, idet han allerede i januar eller februar gav sit tilsagn, men derfor er det naturligvis af største betydning, at det netop på denne tid igen bliver bekræftet, så meget mere som kendskabet til O-grupperne nu skulle være helt i orden og eventuel mistillid ryddet bort«.

I september fulgte Muus udviklingen op med et forslag om Gørtz's indtræden i Frihedsrådet og opnåede – støttet af Truelsen og vel formentlig af Juncker – hovedkvarterets støtte til denne plan. Samtidig foreslog såvel Muus som Truelsen, at man søgte at opnå, at Gørtz udnævntes til øverstkommanderende over de samlede danske modstandsstyrker, således at SHAEF i en given situation, hvor en enhedskommando kunne tænkes at blive af værdi, kunne overdrage ham kommandoen. Også denne tanke accepteredes af de engelsk-amerikanske myndigheder, og følgende telegram afgik til Muus: »Vi ville sætte meget pris på, om Bedstefar [Gørtz] blev medlem af Frihedsrådet. Officerernes organisation har været af største værdi for os og for hele frihedsbevægelsen. Gør Deres bedste. The Supreme Commander anerkender Bedstefar [Gørtz] som øverstkommanderende for danske styrker og er rede til at meddele dette offentligt på det passende tidspunkt«. Samtidig skrev Truelsen til Schjødt-Eriksen og udtrykte sin glæde over denne udvikling. Han tilføjede: »Jeg ser af Mints [Muus's] rapporter – ja, iøvrigt også af din egen – at samarbejdet går fortrinligt. Det har vakt stor glæde og

tilfredshed herovre. Han har gjort uhyre meget for at understøtte jeres stilling og synspunkter herovre. Det er det store aktiv, at alt arbejder så fortrinligt sammen hjemme«.

Set fra London så udviklingen jo unægteligt lysere ud, end den var. Truelsen skulle inden længe netop gennem Schjødt-Eriksens optræden blive stærkt skuffet i sin tillid til enigheden på hjemmefronten, og netop tanken om nu at udnævne Gørtz til militær leder over modstandsstyrkerne skulle afstedkomme en kraftig debat, der afslørede den kløft, der endnu – alt samarbejde til trods – skilte den øverste hærledelse fra modstandsledelsen.

Muus havde fået grønt lys vestfra for sine – og iøvrigt også for Dedichens – planer, og han havde fået opmuntring til at gøre sit bedste. Han gjorde da også, hvad han kunne, og forelagde sagen som et direkte ønske fra SHAEF's side. Planen mødte stor modstand, og en større diskussion udspandt sig. Enkelthederne i denne diskussion er det vanskeligt at fastlægge på grundlag af de 4 efterkrigsberetninger, der med varianter gengiver den, men hovedlinierne i drøftelsen er klare nok. Planen om optagelse af Gørtz i Rådet omtales ikke i beretningerne, og man fandt tanken om udnævnelsen af en øverstkommanderende unødvendig og uønskelig, og man bøjede sig kun under indtryk af, at det var et ønske fra SHAEF's side. Samtidig kom åben mistillid til Gørtz til udtryk, og både Vedel og Hjalf blev bragt i forslag. Specielt viste der sig en stærk stemning for, at Vedel burde overtage en kommando som den påtænkte. Tilliden til Vedel var absolut, og mens der stadig havde været friktioner mellem hærledelsen og modstandsledelsen, var samarbejdet mellem flådeofficererne og modstandsledelsen det bedst tænkelige. Der blev forhandlet med begge de nævnte, men begge afslog og gav udtryk for absolut tillid til Gørtz. Arne Sørensen meddeler om en samtale, han havde med Vedel om sagen, at »det var umuligt at bevæge ham dertil, dels på grund af hans mere formelle loyalitet som militærperson, dels og vel navnlig på grund af personlig loyalitet over for general Gørtz. Han gjorde meget stærkt gældende, at vore betænkeligheder over for Gørtz var uberettigede«. Hjalf fremsatte tilsvarende synspunkter over for Frode Jakobsen og afslog kategorisk at modtage en post, som Gørtz efter hans opfattelse måtte være selvskreven til. Øllgaard nævner, at han i Rådet støttede Gørtz's kandidatur: »Jeg havde tidligere haft indgående samtaler med

oberst Mikkelsen, Odense, om Gørtz, og denne, der var ivrig modstandsmand, gik helt og fuldt ind for Gørtz's person såvel som for hans faglige dygtighed og sagde også god for hans positive stilling til modstandsarbejdet«. Af stor vægt blev det naturligvis, at Muus så stærkt understregede nødvendigheden af, at det blev en militærperson, og kunne fremhæve, at der forelå en nominering fra SHAEF's side.

Resultatet blev, at Frihedsrådet enedes om at godkende Gørtz's udnævnelse, og d. 6. oktober mødtes han derpå til direkte forhandling med Fog og Frode Jakobsen. De 2 rådsmedlemmer havde medbragt den ovenfor omtalte skrivelse fra Frihedsrådet, som Frode Jakobsen i sin beretning omtaler som en håndfæstning, og selve dette, at man i skriftlig form præciserede den ordning, der nu skulle træffes, understreger vel trods skrivelsens ord om det modsatte den begrænsede tillid, der lå bag henvendelsen. Man følte hæren som et fremmedlegeme inden for modstandsorganisationen. Skrivelsen optrak først den historiske udvikling i forholdet mellem modstandsbevægelsen og hærens organisationer, skildrede indgående opbygningen af modstandsgrupperne og O-grupperne, »der i København er... holdt separat til særlige kampopgaver, medens de uden for København er helt sammensmeltet med de »civile« grupper«. Derpå omtaltes opdelingen af de 6 regioner og forhandlingerne med »Special Forces« fra april til juni, der var endt med etableringen af en dobbelt kommando, hvorefter M-udvalget var opløst og K-udvalget oprettet. Derpå hed det:

»Når den allierede overkommando nu ønsker udnævnt en dansk øverstbefalende, er det således en afvigelse fra SHAEF's oprindelige plan, hvorefter distrikterne skulle virke uafhængigt af hinanden, alene underkastet ordrer via BBC. Men det er i god overensstemmelse med Frihedsrådets ønske om en dansk centralkommando under SHAEF's overkommando«. Derpå fulgte følgende bemærkninger om forholdet mellem modstandsbevægelsen og den danske hær og flåde.

»I efteråret 1943 optog Rådet gennem »Dr. Knudsen« [Frode Jakobsen] forhandlinger med repræsentanter for hær og flåde. Resultatet af forhandlingerne blev, at man fra militær side tilsagde sin fulde støtte til Frihedsrådet som Danmarks øverste myndighed i kampen mod tyskerne, indtil kongen frit kan vælge sin regering. Dette har været grundlaget for det samarbejde, der siden har fundet sted. Frihedsrådet har

været glad for den kraft, den militære sagkundskab har tilført den danske modstandsbevægelses kamporganisationer, og til trods for de misforståelser og gnidninger, der hverken har kunnet undgås i ledende eller underordnede instanser, og som naturligvis heller ikke er ukendte mellem vore »civile« organisationer indbyrdes, har samarbejdet formet sig godt og frugtbringende.

Det er derfor både med glæde og med tillid, vi anmoder Dem om at acceptere SHAEF's udnævnelse til dansk øverstkommanderende. De vil herved ... komme til at sortere under den allierede overkommando. Forholdet mellem Dem og modstandsbevægelsens ledelse må da paralleliseres med forholdet mellem en kommanderende general og en legal regering, idet Frihedsrådet dog skal fremhæve, at det ikke over for Dem vil handle uden at være i overensstemmelse med repræsentanter for de fem samvirkende politiske partier ...

Med hensyn til den praktiske ordning skal det fremhæves, at De indtræder i Deres stilling som dansk øverstbefalende ... i samme øjeblik, dette officielt meddeles af de allierede. Samtidig indtræder De som leder af Kommandoudvalget, hvis 2 repræsentanter for hær og flåde og 2 forbindelsesofficerer indgår i Deres stab«.

Herpå fulgte et kort resumé.

Gørtz's svar blev et ja. Man havde forinden mødet orienteret sig herom og vidste, at Gørtz kun ønskede sikkerhed for, at han ikke blev tvunget til at handle mod de politiske partier, og Rådet havde derfor forhandlet sagen med politikerne i Kontaktudvalget og fået deres tilsagn om, at de ikke i givet fald ville gå imod den kamp, som man regnede med måtte komme. Derfor bemærkningen i Rådets skrivelse om, at Rådet ikke over for Gørtz ville handle uden at være i overensstemmelse med politikerne. D. 8. oktober kunne Muus telegrafere til London og meddele resultatet: »Frihedsrådet anbefaler Gørtz som øverstkommanderende over alle danske styrker. Rådet ønsker, at SHAEF med det samme henvender sig til Gørtz og tilbyder Gørtz stilling som øverstkommanderende under SHAEF. Dette er sket i fuld overensstemmelse med Buhl og politikerne. Orange [Fog], Ravn [Frode Jakobsen] og jeg tilbød i konference med Gørtz Rådets anbefaling under forudsætning af SHAEF's godkendelse og nominering. Gørtz og Buhl betragter Danmark som uigenkaldeligt i krig med Tyskland ved

Gørtz's udnævnelse til kommanderende general i aktiv tjeneste med befaling over vore styrker. Gørtz ønsker at blive rådspurgt af SHAEF med hensyn til tidspunktet for officiel udnævnelse. Vær venlig at fremskynde SHAEF's udnævnelse i telegram til Gørtz, da jeg ønsker ham som formand for K-udvalget snarest«.

Muus's telegram og ikke mindst den afsluttende bemærkning viser klart, hvorledes den splittede ledelse af modstandsorganisationen og de vanskelige kontaktmuligheder kunne give mulighed for politisk betonede manøvrer. Over for Rådet havde Muus spillet SHAEF ud, og over for London spillede han nu Frihedsrådets ønske om Gørtz som øverstbefalende tilbage, et ønske, han selv havde været med til at fremme. Han ønskede yderligere at spille Gørtz ind i K-udvalget og overså at den klare aftale med Gørtz fastslog, at Gørtz først skulle indtræde her, når han overtog stillingen som chef. Solospil var det ikke, Muus spillede. Han var på dette tidspunkt fast instrument i en trio, bestående af ham selv, Dedichen og Schjødt-Eriksen, et ensemble der på grund af Dedichens faste kontakter til politikerne stadig kunne suppleres, og som bag kulisserne søgte at øve en så stærk indflydelse som muligt på udviklingen. Temaet for spillet var bestemt af ønsket om at afbalancere Frihedsrådets stadig voksende betydning og at arbejde for øget indflydelse for politikerne og for officererne. For Dedichen, der vel var hovedmanden i trioen, var dette arbejde en naturlig fortsættelse af det arbejde, han lige siden 1943 havde udført for at trække politikerne over mod modstandsfolkene af frygt for en dybtgående spaltning mellem landets legale og illegale ledere. Hans sympati havde i dette arbejde oprindelig været hos modstandsfolkene, og med bekymring havde han betragtet holdningen hos politikere og officerer. I løbet af eftersommeren og efteråret følte han imidlertid, at disse var gået modstandslederne så langt i møde, som man med rimelighed kunne forlange, og hans irritation vendte sig nu i stigende grad mod Frihedsrådets folk, hvis indflydelse han – bl. a. gennem Muus og gennem den separate kode, han gennem Muus havde modtaget til London – søgte at modarbejde. I sine fortløbende, udførlige korrespondancer til London – og til Seidenfaden i Stockholm – orienterede han om udviklingen ud fra dette grundsyn. Hans breve giver et tydeligt billede af hans bestræbelser og skitserer drøftelserne i det triumvirat af

Muus, ham selv og Schjødt-Eriksen, der i efteråret dannede hovedhjørnestenen for hans arbejde. Det må naturligvis tilføjes, at brevene kun giver Dedichens opfattelse, og at man ikke gennem dem kan måle den faktiske indflydelse, han eller triumviratet havde. I vurderingen heraf skyder Dedichen oftest over målet.

Et brev fra oktober er typisk. Dedichen omtaler med dyb beklagelse Fogs arrestation og nævner, at han, Muus og Schjødt-Eriksen har haft en række samtaler om situationen. De ser med bekymring på Rådets stilling og har speciel mistillid til Arne Sørensen og Frode Jakobsen. I fællesskab og efter forhandling med Buhl har de besluttet at modarbejde, at der blev optaget nye rådsmedlemmer. Af sikkerhedsgrunde, hedder det, vil Rådet fremtidigt ikke møde in pleno, og Muus har besluttet ikke at deltage i noget møde med over 4 personer, han selv indbefattet. Derpå hedder det i brevet: »De vil let se, at dette arrangement, i det mindste som en begyndelse, er meget tilfredsstillende. Når alt kommer til alt, er Bestyrelsen [Rådet] for øjeblikket en slags mytisk ide i det danske folks forestilling. Det har en langtrækkende magt til at bestemme over liv og død, strejker eller ro i alle dele af landet, og det er godt sådan. Det er imidlertid helt nødvendigt, at det får rådgivning, og at det får den erfarne hjælp fra den gamle politiske gruppe, som når alt kommer til alt, i mange henseender er bedre kvalificeret, hvad dansk politik angår. Dette rådgivende og konsulterende organ vil komme til at bestå af Julep [Muus], Spex (Schjødt-Eriksen] og mig, som konstant vil være ved kontrolbordet med lige indflydele såvel på politikernes hensigter som på Bestyrelsens [Rådets] forskellige aktiviteter«. Ganske tilsvarende synspunkter udviklede Dedichen få dage senere over for Seidenfaden: »Store overvejelser mellem Davids efterfølger [Schjødt-Eriksen], stuevennen [Muus] og mig har været følgen, og du har vel i store træk fået besked på, hvordan sagerne står gennem præsten [Munck], som vi jo havde på besøg nogen tid. Hvad han, præsten, imidlertid ikke ved, er den rolle, dette lille tremandsråd i virkeligheden spiller, og den indflydelse, vi har, ikke alene på Bestyrelsens [Rådets] beslutninger, men også og ikke mindst på sangfrokostmændenes [politikernes] drøftelser«. Dedichen understreger derpå som hovedmotiv for arbejdet, at undgå splittelse mellem Rådet og politikerne. »Det ville være en katastrofe«.

Dedichen overdimensionerer, når han karakteriserer sin egen eller tremandsrådets indflydelse. Han var forbløffende velinformeret, kunne føre samtaler langt ind i begge lejre, kunne virke gennem Muus og gennem sin egen kontakt til London, og han var ofte den, der formidlede kontakter. I givne situationer kunne han derfor øve anselig indflydelse, hvor meget lader sig ikke nøje afgøre. Men hans breve lader ingen tvivl tilbage om, at der eksisterede en uautoriseret generalstab til tilvejebringelse af en kompromisløsning mellem modstandsbevægelse og den politiske, henholdsvis den militære verden. I den givne situation i efteråret 1944, hvor modstandsbevægelsen var i rivende udvikling og Rådets indflydelse i tilsvarende vækst, satte denne generalstab oftest tropperne ind til afstivning af den politiske front, selv om den lejlighedvis også søgte at bøje politikerne over mod Rådets synspunkter. Da Muus kom ind på tanken om at få Gørtz godkendt som øverstbefalende og fik tanken ført igennem, handlede han i fuld forståelse med de politikere og officerer, der færdedes i det uofficielle generalstabskontor i Dedichens stuer. Han fik Rådet med sig, men han fik ikke bygget bro over modsætningerne, og hvad der måske midlertidigt opbyggedes ved det personlige møde mellem Gørtz og rådsmedlemmerne, gik for en del fløjten bl. a. ved Schjødt-Eriksens optræden i løbet af vinteren. Da Lippmann kom til Danmark, gnavede mistilliden til hærledelsen og til Muus endnu i Frihedsrådet. Han rapporterer herom til London: »... et af de punkter, hvor Frihedsrådet kørte stærkest frem, var anerkendelsen af Gørtz, idet de hævdede, at Gørtz var blevet dem »påduttet« af SHAEF, og at de af Muus havde fået det indtryk, at der faktisk ikke kunne være tale om nogen anden, hvorfor de for landets skyld måtte bøje sig ... Jeg har naturligvis imødegået denne kritik og hævdet, at man aldrig fra SHAEF's side har ønsket nogen bestemt mand ... idet jeg samtidig har henvist til, at hele dette spørgsmål med at udnævne Commander in Chief i ikke uvæsentlig grad måtte opfattes som en cadeau til landet«.

Lippmann, der kendte opfattelsen i London, har formentlig ret i denne udlægning. SHAEF havde ikke nogen direkte interesse i en øverstbefalende. Udnævnelsen stred principielt mod de allieredes ønsker om en decentraliseret kommando. Når London alligevel gik med til tanken, kan det kun skyldes, at udnævnelsen jo kun var hypotetisk og først skulle træde i

kraft, når SHAEF beordrede det, d. v. s. at SHAEF havde det i sin hånd at vælge tidspunktet. Nogen større realitet havde udnævnelsen følgelig ikke. Snarere var den en fortjent dekoration til den danske hær på et tidspunkt, hvor denne ikke mindst gennem efterretningstjenesten havde arbejdet sin prestige anseligt i vejret. Dette resultat nåede at komme i alvorlig fare inden d. 4. maj.

Muus's planer om at få Gørtz ind i Frihedsråd eller K-udvalg blev der ikke noget ud af. Under hele hærens illegale tilværelse lå Gørtz's hovedkvarter fjernt tilbagetrukket, og han skubbede en gruppe officerer, som han havde tillid til, i første række officererne i »den lille generalstab«, officererne i udlandet og Vagn Bennike, ind mellem sig og modstandsarbejdet. Der løb en uautoriseret kommandovej fra ham over »den lille generalstab« og videre ud til officererne i »marken«. Oventil endte vejen hos »politikerne«, i første række Buhl. Gørtz handlede ikke i større sager uden at rådføre sig med ledende legale politikere og betragtede det som en hovedopgave at holde bedst muligt sammen på hærens befalingsmænd og søge opnået en vis kontrol med modstandsgrupperne, således at han, hvad der end skete, ville være i stand til at holde en vis ordensmagt til den lovlige regerings hånd, en indstilling og en forudsætning, modstandslederne ikke var uvidende om. Som lovlig regering måtte han fra et traditionelt demokratisk synspunk anse den regering, der udnævntes af kongen i overensstemmelse med landets rigsdag. Nu eksisterede der imidlertid ingen sådan regering, og i samme grad som den vitterlige indflydelse i landet gled ud af de »legale« politikeres hænder og over til Frihedsrådet, måtte der opstå et dilemma for Gørtz, der forstærkedes i samme grad, som modsætningerne mellem Frihedsrådet og politikerne markerede sig. Havde politikerne og Gørtz siddet i Rådet, og havde der været absolut enighed om den taktiske holdning, i den politiske opfattelse eller om forholdene ved krigens afslutning, havde tilværelsen været enklere for denne loyale embedsmand, der samtidig var soldat. Nu lagde Danmarks uklare politiske stilling en tung byrde på hans skuldre, ganske som den lagde byrder på alle danske, selv om den voksende enighed om den åbne kamps nødvendighed efterhånden lettede trykket.

Kun nu og da trådte Gørtz selv ind på arenaen som ved forhandlingerne med Frode Jakobsen i december 1943, ved for-

handlingerne med de allierede ved nytårsskiftet 1943–44 eller ved forhandlingerne med Rådet d. 6. oktober 1944. Ellers holdt han sig – vel ud fra et militært motiveret sikkerhedssynspunkt – i baggrunden. Men hele tiden fornemmes han som den ubestridte leder, den stadig eksisterende mægler- og appelinstans, omgivet af officerernes loyalitet og tillid. Det var Gørtz, der i efteråret 1943 havde grebet ind og bestemt karakteren af efterretningsarbejdet, det var ham, Frode Jakobsen henvendte sig til, da striden flammede op i M-udvalget, det var ham, der fastslog principperne for fordelingen af de svenske våben, da spørgsmålet herom blev rejst, og det var ham, Frode Jakobsen truede med at appellere til, da han i K-udvalget nedlagde indsigelse mod Schjødt-Eriksens våbenadministration. I de fleste tilfælde, hvor han personligt mødte frem eller på anden måde intervenerede, løstes eller løsnedes knuderne. Et sidste eksempel herpå fra besættelsens sidste dage lader sig hente fra Lippmanns papirer. I begyndelsen af april 1945 havde han over for London refereret den bitre stemning, der fandtes i Frihedsrådskredse over for »den lille generalstab« og dermed også over for Gørtz, og han nævner »det telegram, jeg sendte på foranledning af Frihedsrådet eller rettere visse kredse inden for Frihedsrådet om total likvidering af den lille generalstab og udskiftning af Gørtz«. Lippmann tilføjer, at han efter søvnløse nætter er kommet til det resultat, at han på grund af det fremskredne tidspunkt ikke vil have med de eksisterende planer af nævnte art at gøre. Han kan ikke se, hvad man skulle sætte i stedet. Bestemmende for Lippmanns vurdering, der ofte var stærkt kritisk over for de ledende officerer, var sikkert også, at han ved sit første møde med Gørtz havde modtaget et særdeles positivt indtryk af denne og refereret dette til London. Dette indtryk forstærkedes, da Gørtz i april for første gang viste sig personligt i K-udvalget – iøvrigt imod den forudsætning, der var fastlagt i Frihedsrådets aftale med ham d. 6. oktober. Lippmann skriver: »Der har i ugens løb været afholdt et par K-udvalgsmøder. Det vigtigste var et, der blev afholdt forleden aften, hvor Gørtz ønskede at møde det samlede K-udvalg«. Lippmann karakteriserer derpå mødet som en succes. Gørtz fremlagde et brev, han via Lippmann havde modtaget fra de allierede, understregede et enkelt punkt, hvor det ikke harmonerede med hans aftale med Rådet af 6. oktober, og erklærede, at han naturligvis agtede »at holde sig til kontrakten«, og Frode

Jakobsen udtrykte som repræsentant for Rådet sin glæde over Gørtz's ord i denne henseende. Videre hedder det i Lippmanns brev: »Gørtz gik derefter over til at redegøre for de planer, han havde med hensyn til fremtiden, og han sagde, at det var af afgørende betydning, at man klart erkendte, at vor store chance lå i en offensiv aktion på det rigtige tidspunkt. Beskyttelsesopgaverne, fandt han, måtte komme i anden række, og han ønskede at organisere sabotagegrupperne, således at de kunne virke som stødtropper og indsættes efter en i forvejen aftalt plan. Der blev vild begejstring over denne positive indstilling, og man lovede ham al mulig støtte«.

Meget tyder på, at udviklingen kunne have fået et mere harmonisk forløb, om Gørtz havde placeret sig som taktisk leder i befalingsmandskorpsets forspids og ikke som strategisk leder bag fronten. Hans ledelse kom nu til at ernære sig mere af rapporter end af selvsyn, og den blev ramt af den lov for alt modstandsarbejde, der lader sig udlede af det foregående: At effektiviteten under givne omstændigheder er ligefrem proportional med muligheden for hurtig personlig kontakt, og at faren for misforståelser, mistydninger og vanskeligheder vokser i takt med kontaktvanskelighederne. Gørtz's ledelse blev yderligere afhængig af hans evne til at udpege de medarbejdere, der ikke blot fagligt, men måske nok så meget menneskeligt og psykologisk havde evne og vilje til at omstille sig til den illegale kampform og derfor formåede at skaffe sig den fornødne tillid i en verden af individualister, for hvem aftaler erstattede ordrer, og hos hvem førerskab kun etableredes gennem frivillig tilslutning, baseret på tillid. Svigtede valget her, kunne den enkeltes fejlgreb i en rygtetid få urimeligt omfattende konsekvenser.

Vi har beskæftiget os indgående med kommandoforholdene inden for den »hær«, som Gørtz d. 6. oktober 1944 modtog nominel ledelse af. Men nu selve »hæren«. Hvor stor var den? Hvor hurtigt voksede den? Hvordan var dens uddannelse og udrustning? Hvor stor dens effektivitet? Spørgsmål af denne art må vi i det følgende beskæftige os kort med.

Det skal straks slås fast, at det er ugørligt og også kun af begrænset værdi at fastslå undergrundshærens størrelse med sikkerhed. Dette skyldes mange forhold. Først og fremmest drejede det sig om en organisation, der var i konstant vækst og omformning samtidig med, at den konstant havde tab, dels

som følge af kamphandlinger, dels som følge af tyske razziaer, der både kunne føre til arrestationer, til flugt eller til omflytninger fra en egn til en anden. Endelig kunne enkeltpersoner eller grupper af den ene eller den anden grund trække sig ud af arbejdet. Alene af de nævnte grunde måtte talmæssige opgørelser være vanskelige at foretage, og det er da også kun få, der foreligger i arkiverne. Hertil kommer, at sådanne opgivelser over større områder eller organisationer ofte måtte hvile på et skøn og på mere eller mindre sikre rapporter, der dels ikke var affattede efter ensartede principper og dels kunne være forældede i samme øjeblik, de indsendtes. Endelig må det tilføjes, at tal i denne forbindelse kun siger lidt. Hvor stor en værdi har en oplysning, hentet fra en fragmentarisk oversigt over styrkerne i Nordjylland pr. 1/8 1944, om, at der i Ålestrup da var 3 grupper på ialt 18 mand, forsynet med 10 pistoler og 90 kg sprængstof, i sammenligning med kendskab til, at Ålestrupgrupperne var særdeles aktive såvel i sabotagevirksomhed som med våbenmodtagelse. En af Jyllands »bedste« modtagepladser lå ved Klantishøje NV for byen. Men herom kan intet læses i nogen talmæssig opgørelse. Her vil grupperne fremtræde ligebyrdige med rene »vente«-grupper, ligesom rene »vente«-grupper i København vil fremtræde med samme vægt som grupperne inden for »Bopa«. Et område kan møde frem med relativt store mandskabstal og være relativt passivt, et andet område kan være talfattigt og særdeles aktivt. Et sted er der rimelig beholdning af våben og store aktivitetsmuligheder, et andet sted er der alvorlig våbenmangel og få aktivitetsmuligheder. I et tilfælde kan en rekruttering, der optræder i statistikken, indskrænke sig til at betyde, at en gruppe velmeriterede borgere har erklæret sig villige til eller ivrige efter at yde deres skærv, mens rekrutteringen et andet sted kun omfatter de aktive, der er brug for eller våben til.

Grupperne kan endvidere ikke holdes adskilte. Det var ganske vist i teorien et princip, at grupperne blev holdt adskilte, men virkeligheden var ofte stærkere end teorien. Der var mange arter af grupper – nogle stærkt aktive, andre mindre aktive og enkelte måske helt passive – og groft sagt delte de sig i kategorierne bladgrupper, sabotagegrupper, modtagegrupper, grupper eller enkeltpersoner inden for efterretningsarbejdet, rute- og transportfolk og endelig hovedmassen: »Vente«-grupperne i den egentlige hær. Men medlemsskab i en »vente«-

gruppe lod sig udmærket godt forene med betydelig aktivitet inden for andre grupper, ligesom medlemsskab i den samme gruppe måske blot betød, at den pågældende »havde kontakt« og stod til rådighed med illegal lejlighed, en håndsrækning efter tid og lejlighed og villighed til at deltage – måske efter instruktion, måske uden, alt efter omstændigheder og muligheder – i den endelige slutkamp.

Det synes uundgåeligt her at illustrere med et par eksempler. Fisker Peter Christensen fra det fynske fiskerleje Dyreborg var en af undergrundshærens menige medlemmer. Han deltog under besættelsen i bladdistribuering, våbenmodtagelse og -transport, våbenopbevaring, sabotage og lejlighedsvis efterretningsarbejde samt drev en mindre illegal rute mellem Fyn og Sjælland for svært belastede flygtninge, faldskærmsfolk, engelske flyvere, topledere etc. Samtidig var han medlem af en »vente«-gruppe og indgår i datidens optællinger med samme vægt, som hvis han under besættelsen havde stået med gevær ved fod eller blot ventet på en skønne dag at få tildelt et gevær. Nu var skuret fyldt under de tjærede fiskegarn. Lærer Knud Hansen på den lille Limfjordsø Agerø betjente fra efteråret 1944 en af de faste eurecas i Jylland, der var uvurderlige for såvel modstandsbevægelsen som for de allieredes luftoperationer i det hele taget, idet de tillod nedkastninger på mørke nætter og sikrere navigation for de allierede flyvere over Nordtyskland. Gang på gang takkes der fra London for arbejdet på disse eurecas. På nætter, hvor de af den ene eller anden grund ikke var i gang, aflystes operationer. Agerø opstillede ikke militærgrupper. Den militære nødvendighed eksisterede ikke. Formentlig optræder en mand som Knud Hansen da slet ikke i talmaterialet. I rigtigste fald er han som Peter Christensen et enkelt ciffer i en lidetsigende talkolonne. Og det samme vil gælde en sabotørveteran fra »Holger Danske« eller »Bopa«, der vil indtage sin plads parallelt med de 300 mand, der var organiseret i Korsør med den ene vigtige opgave at beskytte havneanlæggene dér, men som endnu i marts 1945 efter Lippmanns oplysninger kun besad 2 maskinpistoler og i det mindste havde absolut ordre om ikke at gå ud i nogen aktivitet før i kamp- eller kapitulationsøjeblikket.

Det skal endelig tilføjes, at selv om »vente«-grupperne var opstillet under den forudsætning, at de skulle holdes uden for aktivitet og først »udløses« under slutkamp, så holder denne

forudsætning langtfra altid stik. Mange var som nævnt individuelt i fuld aktivitet længe forinden, og også kollektivt blev der trukket på dem. Som eksempel skal her nævnes, at man i januar 1945 inden for Fynsledelsen besluttede at anmode modtagechefen Erik Frandsen om, at folkene på modtageholdene efterhånden blev udskiftet noget, så folk fra »vente-grupperne kunne få del i aktivt arbejde som en »træning, prøve og stimulans . . . før den sidste og totale indsats kunne forventes«. I rapport til Fynsledelsen af 24. januar 1945 meddeler Frandsen, at ordre om så vidt muligt at udskifte mandskab med op til 50 % er udgået til distrikterne på Fyn. Betydningen af denne udskiftningspolitik vil fremgå, når man gør sig klart, at der i februar var ialt 700 enkeltudrykninger. Tilsvarende kan fra København nævnes, at »vente«-grupper anmodede om tilladelse til at komme i aktion, og at regionsledelserne på Sjælland støttede denne tendens både af hensyn til gruppernes træning og af psykologiske grunde. I et vist omfang og under visse forudsætninger gav Frihedsrådets sabotage-udvalg sådanne tilladelser.

Modstandsfolkene udgjorde en så uhomogen skare, at en talmæssig opgørelse kun har begrænset interesse. Med dette forbehold skal her bringes tallene fra et par samlede optællinger, foranlediget af K-udvalget. Vi har tidligere hørt, at K-udvalget med mellemrum søgte styrkelister udarbejdede.

Efter et notat af Frode Jakobsen fra et møde i K-udvalget fra december måned 1944 har man da opstillet en oversigt over landets samlede styrker. Totaltallene fra dette notat andrager:

Kbhvn: 8000 mand, 2000 maskinpistoler og 1000 andre våben
Sjælland: 6000 mand, 800 maskinpistoler og 200 andre våben
Fyn: 3000 mand, våben til ca. 1500, ca. halvdelen maskinpistoler
Jylland: ca. 5–6000 mand, 2000 håndvåben

Hertil føjes en bemærkning om eksistensen af 20 antitankkanoner samt en liste over våben, nedkastet i perioden 1/8–30/11 1944:

3950 stenguns,
6390 karabiner,
1298 pistoler,
ca. 76 antitankkanoner.

Det nævnes, at store mængder heraf er taget af tyskerne, samt at mange våben endnu ikke er fordelte, men ligger i depot.

En sammentælling i notatet giver følgende resultat:
23.000 mand med 7500 (fordelte) våben.

Der er her tale om en skønsmæssig oversigt med runde tal. Det skønsmæssige kommer især frem for Jyllands vedkommende, hvor notatet er tilføjet bemærkningen: »Svæver mere«. På den anden side er oversigten opstået efter vurdering af indhentede rapporter – skriftlige til K-udvalget eller mundtlige til de 2 forbindelsesofficerer – og i særdeleshed må tallene for nedkastede våben bygge på sådanne rapporter. Hvorvidt mandskabstallene omfatter de store organiserede sabotageorganisationer eller udelukkende omfatter militærgrupperne, fremgår ikke. Sandsynligvis er sabotageorganisationernes mandskab ikke medtaget. Disse skulle principielt holdes uden for militærgrupperne, og først på et senere tidspunkt, da deres rolle i afslutningskampene blev fastlagt, indgår de i styrkelisterne og da således, at de opføres separat.

Tallet for Jylland, 5–6000 mand, er som nævnt anført med forbehold i notatet. Efter oplysninger, der foreligger nogle få uger senere, synes det snarest lidt for lavt ansat. Fra d. 6. januar 1945 findes der en styrkeliste over de jyske regioner fra Bennike, og yderligere foreligger der – ligeledes fra Bennike – en særlig styrkeliste over region III (Sønderjylland) fra 16. januar 1945 samt en liste over ændringer i styrkeforholdene i region II (Midtjylland) og region III, dateret d. 20. januar 1945. Det ser herefter ud, som om »det svævende« i Jylland bl. a. hidrørte fra, at Bennike ikke var tilstrækkeligt underrettet om mandskabsforholdene i region I (Nordjylland), et forhold der formentlig hang sammen med Bennikes strid med regionslederen her, Toldstrup. Bennike anfører i styrkelisten fra 6. januar 1945, at han ikke har modtaget mandskabslister fra region I siden 28. september 1944, og at tallene fra denne region, der er ganske fragmentariske, hidrører fra kaptajn Schøller, som Bennike i december havde indsat som regionsleder her til afløsning af Toldstrup, men som endnu i januar, netop på grund af den nævnte strid, ikke havde kunnet overtage arbejdet effektivt. For regionerne II og III er listerne detaillerede med angivelser by for by og stationsby for stationsby, og totaltallene for de 2 regioner er pr. 20/1 1945 opgjorte til henholdsvis ca.

4200 for region II og 2400 for region III. Totaltal for region I mangler endnu d. 20. januar 1945.

En opgørelse for denne region på omtrent det pågældende tidspunkt foreligger imidlertid. D. 31. december 1944 udarbejdede faldskærmsmanden Kofod, der da var knyttet til Toldstrups stab, en sådan styrkeliste og sendte den i en rapport til London. Listen omfatter distriktsinddeling, styrke og bevæbning pr. 31/12 1944. Ifølge denne rapport omfattede region I på dette tidspunkt 12 distrikter med ca. 2000 mand i grupperne. Våbenbeholdningen var ganske anselig, men naturligvis som i alle styrkelister særdeles forskellig efter de forskellige distrikter. Efter de 3 totaltal, der her foreligger ca. 1 måned efter, at den nævnte oversigt blev udarbejdet i K-udvalget, skulle der ialt i Jylland være ca. 8600 mand i modstandsstyrkerne, et tal der ligger noget over det i K-udvalget forsigtigt anslåede tal 5–6000 mand.

Det må imidlertid understreges, at tallene jo hidrører fra en lidt senere periode, og at det netop på grundlag af listerne kan skønnes, at grupperne nu var i rask vækst. Endelig må tallene selvfølgelig tages med de sædvanlige forbehold. I de fleste tilfælde drejer det sig selv for detailtallenes vedkommende om runde tal, delelige med 10 eller med 6 (det almindelige antal gruppemedlemmer).

Det lader sig vel alt i alt anslå, at de bevæbnede eller under bevæbning værende modstandsstyrker henimod nytår 1944–45 var oppe på noget over 25.000 mand, noget afhængig af, om sabotageorganisationerne medregnes. Tallet var kraftigt voksende.

Fra omkring 1. april foreligger atter nogenlunde samlede tal: Dels findes der en styrkeliste for region V (Sjælland) pr. 1.4. 1945, udarbejdet af faldskærmsofficer v. Holck, regionens forbindelsesofficer med London-hovedkvarteret, dels en styrkeliste for region VI (København) pr. 15/4 1945, udarbejdet af denne regions forbindelsesofficer på dette tidspunkt, faldskærmsmanden Ole Geisler. I et bilag til denne styrkeliste nævner Geisler samtidig de samlede tal fra landets øvrige regioner, først v. Holck s tal for region V, derpå tallene for de 3 jyske regioner og Fyn. Det fremgår, at de nævnte tal er fremskaffet til og fremsendt til K-udvalget. Tallene fra Jylland angives at stamme fra 15/3 1945. Tallene fra København

omfatter såvel O-grupperne som sabotageorganisationerne »Bopa« og »Holger Danske« samt organisationen »V. F.« (Vestre Fængsel).

Tallene fra disse styrkelister tillader – uanset at de jo stammer fra 3 forskellige datoer, 15/3, 1/4 og 15/4 – at man kan danne sig et begreb om det samlede talforhold omkring 1. april 1945. Totaltallene er da:

København	18.136
Sjælland	9.865
Fyn	3.400
Nordjylland	4.112
Midtjylland	5.276
Sønderjylland	1.554
Ialt....	42.343

Dette tal svarer nøje til en oplysning fra Frode Jakobsen om, at en sidste sammentælling under besættelsen fra 4. april gav tallet ca. 43.000.

Det kan fastslås, at modstandshæren efter en hastig rekruttering og samling af grupperne i foråret 1944, hvis omfang ikke kan konstateres, men som efter en lang række beretninger har været udbredt over hele landet, ved juletid nåede en størrelse på ca. 25.000 mand. Derpå var grupperne i ret konstant vækst og nåede i begyndelsen af april op på ca. 43.000 mand, i det alt væsentlige den styrke, modstandshæren mønstrede, da kapitulationen kom den 4. maj. Den talmæssige vækst synes at have været ret jævn med en noget stigende kurve i foråret 1945. Spring i udviklingen lader sig ikke konstatere.

Et særligt problem i forbindelse med hærens opbygning meldte sig efter tyskernes aktion mod det danske politi d. 19. september. Det lykkedes dem at arrestere ca. 2000 danske politifolk, der førtes til koncentrationslejre i Tyskland, bortset fra en mindre gruppe, som interneredes i Politigården. Men hovedmassen af betjentene, ca. 7000 mand, undgik arrestation og gik umiddelbart derefter under jorden, hvorved de i første omgang spredtes for alle vinde. Mange af dem søgte nu ganske naturligt føling med modstandsgrupperne. Af uddannelse, af indstilling og af øjeblikkelig følelse var de fleste fødte rekrutter i modstandshæren. Adskillige af dem havde i lange tider haft

tæt kontakt med modstandsfolkene og havde netop i kraft af deres stilling kunnet yde modstandsbevægelsen anselige tjenester, og sympatien for modstandsarbejdet var almindelig og stærkt voksende i politiets rækker.

Det siger sig selv, at betjentene var den samfundsgruppe, der mest pinagtigt var kommet i klemme under samarbejdspolitikken. I fuldt dagslys, i fuld uniform og for øjnene af hele befolkningen måtte de i kraft af deres stilling søge at opretholde ro og orden i en situation, hvor dansk og tysk konstant tørnede sammen. Opgaven lod sig ofte kun løse gennem ensidig støtte til den tyske side i sammenstødene. Over for tyskerne var politiets muligheder særdeles begrænsede, selv om betjentene i mange tilfælde fik lejlighed til at vise deres danske sindelag over for tyskernes danske hjælpere og her ikke lagde fingrene imellem. Kontroverser mellem eksempelvis dansk politi og Schalburgfolk var hyppige. Almindeligt taget var betjentenes stilling imidlertid fundamentalt skæv, og de følte det selv stærkt, ikke mindst efter d. 29. august, hvor de af hensyn til vitale danske samfundsinteresser måtte opretholde deres funktion. Gennem personaleforeningerne klagedes der fortløbende over de ordrer, der udgik til korpset, og som ofte ikke kunne undgå at bringe betjentene i en ubehagelig konflikt både med deres danske samvittighed, med befolkningen i almindelighed og med modstandsfolkene i særdeleshed.

Det er velkendt, hvorledes stemningen over for det danske politi længe havde været særdeles bitter i modstandskredse, og situationen rummede yderligere en åbenlys fare for, at der skulle opstå en uoverstigelig kløft mellem betjentene og befolkningen. I bedste fald kunne situationerne klares med takt – i værste fald var de håbløse og ydmygende for den politimand, der stod over for dem. I løbet af sommeren 1944 formindskedes denne fare imidlertid en hel del, og under de vanskeligst tænkelige forhold lykkedes det gradvis betjentene at vinde terræn både i befolkningen og inden for modstandsbevægelsen. Her kom sikkert folkestrejkedagene i København til at spille en betydelig rolle. Betjentenes stilling blev i disse dage delvis umulig. Det var deres tjenstlige pligt at søge at opretholde den ro og orden, der var krævet fra tysk side, mens tyskerne selv og deres danske hjælpere uophørligt ødelagde alle muligheder for opgavens løsning. Betjentene måtte passivt se på forbrydelser i massevis til den ene side og samtidig søge at

dæmpe det kog, disse forbrydelser udløste til den anden side. Deres følelser var med befolkningen, deres handlinger måtte i givne situationer føles rettede imod befolkningen.

Under disse omstændigheder blev betjentenes opgave bitter, og ikke desto mindre lykkedes det dem at forvalte det umulige på en sådan måde, at deres stilling varigt styrkedes. Selv den illegale presse, der ofte var stærkt kritisk over for politikorpset, anerkendte under strejken betjentenes holdning, og »Information«, der fra nærmeste hold fulgte slagets gang, kunne i strejkedagene forsyne denne presse med en helt igennem positiv vurdering, uden kritiske bemærkninger.

»Information« d. 26/6 1944: »Der er i formiddag forhandlinger i justitsministeriet... Dansk politi ønsker en liberal fortolkning af spærrebestemmelserne, ellers vil man ikke medvirke til deres gennemførelse. Bl. a. vil man ikke på en dejlig sommeraften medvirke til at jage folk bort fra altaner og forhaver. Ønsker tyskerne disse strenge bestemmelser... gennemført, må de sørge for det selv«.

»Information« d. 27/6 1944: »I mere fredelige kvarterer råbte folk hurra for de tomme sporvogne eller for politiet«.

»Information« d. 28/6 1944: »I visse kvarterer overlod tyskerne det danske politi at holde orden, og her gik alt roligt«.

»Information« d. 30/6 1944: »I flere tilfælde har tysk politi i disse hektiske døgn truet danske politifolk«.

»Information« d. 2/7 1944: »If. belejringsdekretet overtog tyskerne politimyndigheden, men det medførte ikke, at dansk politi blev sat ud af spillet. Det fungerede videre som befolkningens hjælpere«.

Politiets minutrapporter fra strejkedagene bekræfter det billede, »Information« tegner. Såvel i meldinger fra gaderne som i ordrer til stationer og patruljer er hovedlinien den samme: Hvor tyskerne øver terror mod befolkningen, søger betjentene at beskytte, eller de trækkes tilbage. I adskillige tilfælde konflikt og skududveksling mellem politi og tyskerne og i særdeleshed deres danske hjælpere. Udstrakt ordregivning om at yde hjælp til befolkningen, hvor hjælp kan ydes.

Efter strejken anerkendte Frihedsrådet stort set politiets holdning i det referat af begivenhederne, det udarbejdede. Midt i en stærkt kritisk gennemgang af myndighedernes holdning i disse dage hedder det om politiet: »At politiet stort set er rigtigt

indstillet, kan ikke betvivles. Det gav på strejkens første tre dage klart til kende, at det ikke ønskede at gå tyskernes ærinde. Dets holdning i disse tre dage gavnede i høj grad det gode forhold mellem politi og borgere«. Rådets fremstilling kritiserer derpå, at politiet om mandagen hjalp med til at gennemtvinge sporvognskørselen, men skytset rettes her mod »de officielle røster«, ikke mod betjentene. De aftvang almindelig respekt for deres holdning i strejkedagene. Denne holdning er fastholdt på billeder. Illegale filmsoptagelser fra disse dage viser tydeligt, hvorledes betjentene søger at danne skærm mellem tyskerne og befolkningen og i tilfælde af tyske provokationer trækker sig tilbage. Folkestrejken blev således på trods af situationens vanskeligheder en fortræffelig lejlighed for politiet til at markere sin danske holdning. Befolkningen bemærkede det, modstandsfolkene bemærkede det – og tyskerne bemærkede det.

Hvad der formentlig også kom til at betyde en del for politifolkenes placering i den almindelige bevidsthed, var den omstændighed, at en dansk politikommando fra efteråret 1943 havde overtaget bevogtningen af Amalienborg slot. Denne særlige kommando blev hurtigt populær, ikke mindst efter at kongen i begyndelsen af september 1944 igen tog ophold på slottet. Her fandtes – i dansk politiuniform – den sidste rest af et officielt dansk værn. Efter kampene på Amalienborg d. 19. september blev kommandoets popularitet naturligvis overvældende.

D. 19. september faldt så det tyske slag mod politiet, og fra og med denne dato stod betjentene frit. Som anført søgte mange af dem nu optagelse i modstandsgrupperne. Den fuldstændige spredning, som individuelle optagelser i grupperne ville have medført, var imidlertid ikke ønsket hverken af de ledende politifolk, af politikerne eller af modstandslederne. Allerede inden d. 19. september havde politikerne fremsat ønske om, at der i givet fald etableredes en illegal politistab på linie med hærens »lille generalstab«, som i tilfælde af en opløsning af politiet skulle påtage sig at holde korpset samlet, selv efter at betjentene var gået under jorden, og umiddelbart efter d. 19. september kom arbejdet i gang. Politikommissær H. C. Andersen skildrer optakten til dette arbejde med ordene: »Få dage efter d. 19. september 1944 mødtes en håndfuld politimænd i justitsministeriets lokaler, hvor man havde fundet husly, for at drøfte politiets fremtid. Man havde haft forbin-

delse med Frihedsrådet og med ledende politikere og havde påtaget sig opgaven, der bestod i intet mindre end at samle hele det danske politi... Der dannedes på mødet en landsledelse for politiet«. Denne landsledelse kom til at bestå af politimester Seidenfaden, politiinspektørerne Holten og Mellerup, politikommisær Schou, politiassistenterne Svend Rasmussen og Lykkestrup og kriminalassistent H. C. Andersen. Forinden denne landsledelse konstituerede sig og tog fat på arbejdet, havde man således haft kontakt med Frihedsrådet, og Frihedsrådets stilling over for denne situation og hele den følgende udvikling kan bedst gives med Frode Jakobsens ord. Hans beretning er fra modstandsside hovedkilden til disse forhandlinger og falder i alt væsentligt sammen med H. C. Andersens fremstilling i »Danmark under Besættelsen«. Frode Jakobsens ord er:

»Den første og vigtigste øjeblikkelige opgave for Kommandoudvalget var politiets indordning i modstandsbevægelsens helhed. Mange politifolk havde længtes efter at være med og havde set, hvordan kolleger tidligere på eget ansvar og enkeltvis havde fundet tilknytning til modstandsbevægelsen. Det var kun naturligt, at de nu... også enkeltvis søgte optagelse i grupper af bekendte.

Politiets ledelse var imidlertid interesserede i, at politiet forblev samlede styrker. Dette faldt helt i tråd med Frihedsrådets mening. Det støttedes endvidere af politikerne. Vor holdning var her på en måde modsat vor holdning i forholdet til officererne. Dem ønskede vi ikke som samlede enheder, men spredt ud i grupperne. Problemet var imidlertid også et helt andet. Officererne skulle ud at instruere og lede vore folk. At have dem som samlede styrker betød endvidere en fare for udviklingen af politiske modsætninger inden for frihedsbevægelsen. Disse forhold gjaldt ikke for politiet. Men politiet havde særlige politimæssige opgaver at løse, opgaver, de bedst kunne løse ved at forblive særlige samlede enheder, som samtidig var integrerende dele af modstandsbevægelsens helhed. Her var der ingen meningsforskel mellem Frihedsråd, politikere og politiets nye ledelse.

Frihedsrådet gik endog så vidt, at man for at hindre en opsplittelse af politiet, udsendte et forbud til modstandsgrupperne mod at optage de politimænd, der nu i så stort omfang søgte at komme ind. Frit stillet lod vi kun de politifolk være, som i forvejen var tilsluttet civile modstandsgrupper«.

Til Danmarks undergrundshær knyttedes således et samlet politikorps. Politiinspektør Holten indtrådte i K-udvalget som direkte kontaktmand mellem korpset og modstandsorganisationen, ganske på linie med officererne fra værnenes illegale stabe. Helt let var det ikke at få samling på de spredte tropper. Adresser eksisterede ikke efter d. 19. september, og især i provinsen var vanskelighederne store, simpelthen fordi samfundene her var mindre. Betjentene var velkendte og havde i mange tilfælde måttet forlade hjembyen for at gå under jorden. Det kunne synes, som om det var at lede efter tabte nåle i en høstak at finde frem til de enkelte, og det fortæller en del om de tætte kontakter i den underjordiske jungle, at det trods alle vanskeligheder lykkedes at oplede hovedparten af betjentene og få dem ind under samlingen. Ved kapitulationen talte de illegale politistyrker ca. 7000 mand – nogenlunde det tal, der havde undgået tysk arrestation. Denne styrke må føjes til de styrker, modstandsbevægelsen d. 4. maj kunne disponere over.

Arbejdet med at samle betjentene begyndte i København, og først efterhånden fik man fat i de løse tråde ude i provinsen. Under organisationsarbejdet grupperede man betjentene, efterhånden som man opnåede kontakt med dem, på samme måde som modstandsstyrkerne i 6-mandsgrupper, der i København atter gradvis dannede delinger, der atter inddeltes i afsnit, dækkende hele København. Det var under arbejdet et hovedprincip, at man indrullerede betjentene uden at tage hensyn til det normale skel mellem kriminalpoliti og ordenspoliti. Betjentene gled ind i grupperne ganske utraditionelt mand for mand. I København fulgtes dette princip dog ikke. Af tekniske grunde blev kriminalpolitiets folk her holdt sammen, men således at »kriminalgrupperne« arbejdede i nøje kontakt med de øvrige politigrupper. Politiet organiseredes iøvrigt på linie med modstandsstyrkerne. I spidsen stod den illegale landsledelse med Seidenfaden som kontaktmanden til politikerne og Holten som korpsets repræsentant i K-udvalget. Ud over landet foretoges en opdeling i 6 regioner, yderligere opdelt i afsnit o. s. v., og med forbindelse region for region og afsnit for afsnit mellem politiledelse og modstandsledelse. I hver region fungerede en ledende politimand, der tilknyttedes regionsledelsen. Gennem ham underlagdes politistyrkerne ligesom modstandsstyrkerne den fælles regionsledelse. På samme måde knyttedes politifolk

til afsnits- og byledelser o. s. v. Finansieringen af hele dette arbejde overtog den danske stat efter forhandlinger med de samme ledende politikere, der opretholdt kontakten til modstandsorganisationen.

Den her skitserede organisation af det illegale politi var imidlertid kun det mønster, man stræbte hen imod og i det væsentlige fik realiseret efter nogle måneder med adskillig usikkerhed. Her som overalt, hvor det drejede sig om at overbygge det illegale arbejde med centralledelser, måtte man igennem en længere periode med lokalt forskelligartede dispositioner og uklarhed med hensyn til den struktur, der ovenfra tilstræbtes. Endnu i januar 1945 kan eksempelvis Bennike skrive til K-udvalget: »Der er stadig ikke fuld klarhed m. h. t. kommandoforholdene og arbejdsområderne for de forskellige myndigheder i byerne. Derfor følgende: Jeg har gennem Johansen [Sv. Wagner] fået fuld klarhed over politiets stilling, der nu altså er således, at politiet indgår fuldstændig som led i modstandsbevægelsen, d. v. s. at det i byerne er underlagt vor byleder... Der vil altså ikke være nogen kommandoopgave for regions- eller landsdelspolitilederne... men disse må på og i den første tid efter D-dagen knyttes til mig og til de 3 regionsledere, det må vel være som rådgivere og hjælpere«. Først da har Bennike altså fået klarhed på forholdet. Karakteristisk for klarheden er det dog, at Bennikes opfattelse end ikke nu harmonerer helt med opfattelsen i K-udvalget. For K-udvalget skulle politilederne indgå i regionsledelser og byledelser på lige fod med de øvrige medlemmer af disse ledelser. Bennike understreger den militære ledelses førerskab.

Men samtidig med, at politiet gradvis fik stablet deres illegale organisation på benene, gled politifolkene ind i arbejdet med de særlige politimæssige opgaver, som havde været baggrunden for ønsket om at holde korpset sammen. Frode Jakobsen opridser i sin beretning 4 hovedopgaver, der her meldte sig: 1. Hjælpe med til at bekæmpe de røverier, der i den politiløse tid tog fart. 2. Bistå ved udarbejdelsen af kartoteker over de personer, det ved befrielsen ville være nødvendigt at internere. 3. Bistå likvideringsgrupperne ved efterforskning af stikkere. 4. Forberede interneringen på D-dag.

Det vil her være nødvendigt at se lidt nærmere på disse punkter. Efter d. 19. september voksede antallet af overfald og røverier uundgåeligt. Det var ligeledes uundgåeligt, at forbry-

derne i enkelte tilfælde brugte modstandsbevægelsen som dække over deres handlinger: Formålet med røveriet var at skaffe midler til modstandsbevægelsen o. s. v. Over for dette måtte modstandsbevægelsen søge at gribe ind, ligesom bevægelsen ved disciplinære forholdsregler, hvor sådanne var mulige, måtte søge at sikre sig imod, at folk fra bevægelsen faktisk misbrugte deres stilling til handlinger af nævnte art. Dette skete bl. a. ved udtalelser fra Frihedsrådet. I december udsendtes således et opråb, hvori det hed: »Tyskerne har i den seneste tid ved at udsprede rygter om, at det er frihedsbevægelsens styrker, som foretager de mange overfald og røverier, søgt at drive en kile ind i det danske folks enige modstandsvilje. Danmarks Frihedsråd ønsker i den anledning at udtale, *at* frihedskampen selvfølgelig ikke finansieres ved ran og røverier, *at* der inden for de væbnede styrker håndhæves en meget streng disciplin, samt endelig *at* ethvert forsøg på at anvende de udleverede våben til andre formål end modstandskampen vil medføre øjeblikkelig fratagelse af våbnene samt udstødelse af modstandsbevægelsens rækker«. En endnu skarpere udtalelse fra Frihedsrådet udsendtes i februar 1945. Der var da blevet konstateret et par tilfælde af røveri, foretaget af medlemmer af modstandsbevægelsen, og Frihedsrådets offentlige fordømmelse heraf var særdeles skarp. Det hed i udtalelsen: ». . . hvad enten det sker af misforstået patriotisme eller i privat berigelseshensigt, er sådanne handlinger absolut uforenelige med deltagelse i frihedskampen, og der vil derfor blive taget hurtigt og skånselsløst fat i sådanne tilfælde. Gerningsmændene til sådanne røverier vil omgående blive skudt«. Bag denne skarpe form lå naturligvis det hensyn, at modstandsbevægelsen med næb og klør måtte værge sig mod, at uheldige elementer bragte hele bevægelsen i miskredit, og at opretholdelsen af disciplinen under de illegale forhold måtte være yderst vanskelig. En så skarp udtalelse kunne da formentlig have en vis præventiv virkning. Men ud over erklæringer måtte Frihedsrådet naturligvis søge bedst muligt at bremse tendenser af den nævnte art. I bestræbelserne på at komme brodne kar til livs fik det illegale politi en vigtig opgave som en art feltpoliti inden for modstandsrækkerne. H. C. Andersen fremhæver de uhyre vanskeligheder herved, men også den støtte, politiet under arbejdet mødte i modstandsgrupperne, og han nævner, at det nogle gange lykkedes at få sager af denne art opklaret »takket være

god hjælp af modstandsbevægelsens folk, der var lige så ivrige som politiet efter at komme ondet til livs«.

Endnu vigtigere blev politiets bidrag til arbejdet med arrestationskartotekerne. Foranledningen til oprettelse af disse kartoteker kom fra de allierede. I sensommeren modtog Frihedsrådet en henvendelse fra London. Man ønskede udarbejdet lister over folk, der ved befrielsen skulle interneres. Såfremt man fra dansk side ikke mente at kunne påtage sig opgaven, ville den blive løst af de allierede styrker. Frihedsrådets stilling her måtte naturligvis blive positiv. Dels faldt det allierede forlangende i tråd med modstandsbevægelsens krav om et opgør efter befrielsen, og dels ville modstandsbevægelsens medvirken muliggøre en undersøgelse, så godt de særlige omstændigheder tillod det. En allieret aktion på dette område ville forme sig væsentlig mere summarisk. Rådets svar blev nedsættelsen af det såkaldte arrestationsudvalg, der påtog sig at udarbejde retningslinier for arrestationerne og forberede disse. Udvalget blev oprindelig sammensat af Frode Jakobsen som repræsentant for Rådet, landsretssagfører Carl Madsen som jurist og vognmand Nørup som repræsentant for de væbnede styrker. Den sidste arresteredes dog hurtigt og erstattedes af prokurist Viggo Villadsen. Ret omgående fik udvalget en afgørende udvidelse. Efter Frode Jakobsens beretning: »Det, vi straks besluttede, var at søge en betroet og samvittighedsfuld mand til at oprette et kartotek over dem, det ville blive nødvendigt at internere. Det blev professor Carsten Høeg, der altid var rede til at tage enhver nok så ubehagelig post, jeg bad ham om ... Det var en af de farligste og utaknemmeligste af alle opgaver ... Carsten Høeg havde taget på sig. Han løste den på en måde, der tjener ham til ære«.

Det synes oprindelig at have været tanken, at Carsten Høeg formelt var placeret uden for udvalget og kun skulle føre kartoteket, støttet på de oplysninger, der lod sig fremskaffe, men ret hurtigt indtrådte han i selve udvalget. Nogenlunde samtidig – formentlig i slutningen af september – må politifolkene Holten og H. C. Andersen være indtrådt i udvalget, og hermed var arbejdet centraliseret. Det kartotek, Carsten Høeg da var begyndt at føre, og som omfattede ca. 5000 kort, blev slået sammen med et kartotek, som politiet under ledelse af H. C. Andersen var gået i gang med at udarbejde, og det endelige kartotek, der ved kapitulationen omfattede ca. 40.000 navne,

blev skabt gennem dette samarbejde. H. C. Andersen skildrer samarbejdet med ordene: »Det blev straks fastslået, at politiets kartotek ikke skulle konkurrere med Frihedsrådets, og da Frihedsrådets kartotek var det ældste, blev det bestemt, at alt det materiale, der indgik til politiets stikkerkartotek, skulle videregives til Frihedsrådets, der således var hovedkartoteket«. Frode Jakobsen nævner, at Høeg fortsatte med at være lederen i arbejdet, men understreger samtidig den overordentlige betydning, politifolkene fik: »... der er vel ingen tvivl om, at de nye trænede kriminalfolk med H. C. Andersen i spidsen her betød en mægtig vinding. 40.000 menneskers forhold er på denne måde blevet undersøgt«. Rent talmæssigt beskæftigedes et stort antal politifolk med denne opgave. Antallet af kriminalbetjente beskæftiget med selve centralkartoteket voksede til ca. 20, og i alt var noget over 50 politifolk sat ind på undersøgelsesarbejdet.

Oplysninger indhentedes af forskellige veje. Dels byggede man på bøger, aviser og andre trykte kilder, dels fremskaffedes oplysninger af politifolk over hele landet og var – med H. C. Andersens ord– »i væsentlig grad baseret på det, som sikkerhedspolitiet havde indsamlet før d. 19. september«, og endelig skaffedes naturligvis materiale frem fra modstandsgrupperne. Efter at oplysningerne var modtaget, blev de én for én søgt verificerede, så godt de særlige forhold gjorde det muligt. Arbejdet hermed var naturligvis ikke let, og her blev det vel især af betydning, at der til rådighed stod erfarent politimandskab. Vanskelighederne var praktiske, som de var principielle. H. C. Andersen fremdrager især den principielle vanskelighed, at oplysningerne var og måtte være anonyme, men sammenfatter derpå: »Det er selvfølgelig en svaghed, da det ikke udelukker muligheden af, at en eller anden af hævnfølelse eller af andre grunde har indsendt urigtige oplysninger. Det er også tænkeligt, at bevidstheden om, at man ikke kunne drages til ansvar... i nogle tilfælde har bevirket, at man ikke holdt sig til, hvad man vidste. Men i betragtning af hele kartotekets tilblivelse er det forbavsende lidt, man har kunnet konstatere i denne retning«. Foruden gennem verificeringsarbejdet søgte man også at sikre sig mod fejltagelser ved som hovedprincip at gennemføre, at der skulle oplysninger til fra flere sider, før en person blev udpeget til internering. Først når flere oplysninger forelå, blev kortet i kartoteket forsynet med det »R«,

der betød internering. Af de 40.000 personer interneredes kun godt halvdelen, ca. 21.800.

Under arbejdet på at fremskaffe oplysninger til kartoteket kom Frihedsrådets lokalkomitéer til at spille en særlig rolle, og disse komitéer må derfor kort omtales her. De oprettedes i eftersommeren 1944, og den direkte foranledning var en henvendelse fra London. I tilfælde af kampe i Danmark ønskede de allierede lokale repræsentanter, med hvem de kunne forhandle, og samtidig var der under sommerens strejker nu og da tvivl om karakteren af en strejke, hvad der f. eks. svækkede BBC's muligheder for at støtte udviklingen; London foreslog derfor lokalt koordinerende organer til gennemførelse af Frihedsrådets paroler. I et brev fra besættelsestiden gør Frode Jakobsen på Frihedsrådets vegne over for Bennike kort rede for oprindelsen til komitéerne: »Lokalkomitéerne for Danmarks Frihedsråd oprettedes sidst på sommeren 1944 ... efter telegrafisk anmodning fra England. Den umiddelbare anledning til det engelske forslag var ønsket om en bedre koordinering af de mange folkestrejker ... Tanken vandt bifald i Frihedsrådet, og som lokalkomitéernes arbejdsområde fastsattes – sagt med ét ord – det politiske«. Groft taget organiseredes lokalkomitéerne vest for Storebælt af »Frit Danmark«s folk, øst for Storebælt af repræsentanter for »Ringen«. I Jylland var Elias Bredsdorff en hovedskikkelse, øst for Storebælt Arthur Hansen.

Hermed havde modstandsorganisationen skudt en ny gren ud, og visse vanskeligheder fulgte uundgåeligt med den nye organisation. Som sædvanligt var det vanskeligt uden for centralledelsen i København at forstå hensigt og få klarhed over kompetence. I januar 1945 skriver Bennike til K-udvalget og klager over komitéerne: »Det er vist mange steder de helt forkerte folk, der er kommet ind i dem«, skriver han, og han kritiserer, at komitéerne mange steder er oprettet efter de tilfældige bekendtskabers lov af »en mand fra Frit Danmark«. Videre fremhæver han, at komitéerne efter oplysninger, han har modtaget, på grundlag af instrukser fra Rådet forbereder store møder efter befrielsen med valg for øje. Han tilføjer: »Skal disse komitéer foranledige andet end kaos, må de bestå af byens mest fremtrædende mænd inden for alle partier eller befolkningsgrupper, ellers vil i det givne øjeblik ingen rette sig

efter dem. Så tager den bevæbnede undergrund måske parti og blander sig i ting, som den ikke skulle give sig af med, og så har vi Athen – forhåbentlig dog kun i det små. Vær så god at skaffe mig lidt oplysninger derom samt tillige lidt om grænserne for disse lokalkomitéers myndighedsområde«. Vi møder her igen de samme stadig tilbagevendende momenter: Afstanden mellem Jylland og København, mangelen på klarhed og den ganske åbenlyse forskel på grundindstillingen i den jyske overledelse og i K-udvalget. I denne sag er der mere end Storebælt, der skiller Bennike fra modstandsledelsen. Bennike synes her næsten at frygte den undergrund, hans arbejde hvilede på.

Frihedsrådets svar kom i februar. Man skildrede som ovenfor anført oprindelse og tanke med komitéerne og fastslog opgaverne: At koordinere eventuelle strejker, at etablere godt lokalt samarbejde mellem de 4 store modstandsorganisationer og endelig at bidrage til opbygning af centralkartoteket. Derpå skildrede man hovedreglerne for komitéernes opbygning – normalt 1 repræsentant for hver af de 4 store modstandsorganisationer + en kontaktmand til modstandsgrupperne, alt efter de lokale forhold. Derpå hed det i skrivelsen: »Det er altså ikke rigtigt, at Frit Danmarks rejsesekretærer efter eget skøn har oprettet disse lokalkomitéer. Derimod er det rigtigt, at det i Jylland for størstedelen er Frit Danmarks rejsesekretærer, der har bragt de forskellige organisationers repræsentanter sammen ... De skriver, at sådanne komitéer må bestå af »byens mest fremtrædende mænd«. Vi giver Dem fuldstændig ret, hvis De dermed mener de mænd, der har været mest fremtrædende i modstandsarbejdet ... Hvis De derimod mener de mænd, der beklæder de højeste poster inden for administration, erhvervsliv, politisk organisation o. s. v., må vi dertil sige, at dette i denne forbindelse er irrelevant«. Herpå afviser skrivelsen Bennikes frygt for, at modstandsgrupperne og komitéerne havde planer om politisk aktivitet, støttet til modstandsgrupperne. Uroligheder er der ingen grund til at frygte, udtaler skrivelsen, og den understreger de demokratiske ideer, der lå til grund for hele bevægelsen.

Det fremgår af Rådets ord, at komitéerne blev sat ind på den opgave at bidrage til opbygningen af centralkartoteket; engang i september blev der udarbejdet et »Forslag til anholdelse af landsskadelige personer, internering m. m.«, der formentlig derefter blev gjort til genstand for drøftelser i arresta-

tionsudvalget, og derpå udsendte dette udvalg d. 21. november 1944 en instruks til landets lokalkomitéer om disses opgaver med hensyn til at skaffe oplysninger til veje samt forberede arrestationerne landet over. I hvor høj grad komitéerne kom til at øve indflydelse i denne henseende, kan ikke fastslås i detailler, men både Frode Jakobsen og H. C. Andersen nævner den store betydning, komitéerne i almindelighed fik. Fra by til by har det selvfølgelig svinget i takt med arbejdskraft og initiativ hos de folk, der sad i arbejdet. Et brev til Frode Jakobsen, der karakteriserer problemerne for komitéerne i Jylland, synes træffende, når det siges: »Det er meget vanskeligt at trække grænsen mellem de opgaver, der tilkommer L. K., og de opgaver, der tilkommer B. L. [bylederen] ... Problemet foreligger ikke, hvor L. K. er ganske uduelig og initiativløs ... men hvor man har fået valgt en virkelig god bestyrelse ....melder problemet sig. Hver gang L. K. agter at give sig i lag med en eller anden opgave, som de enten har fået opgivet, eller som de finder presserende, så får de at vide af bylederen, at det hører ind under hans område ... Hvor L. K. er dygtig og initiativrig, er utilfredsheden voksende blandt dens medlemmer. Netop fordi den er et politisk organ, vil den ofte blive tillagt ansvar ... men den er naturligvis ikke særlig ivrig efter at få ansvar for ting, som den ingensomhelst indflydelse har haft på, ja, end ingen anelse har haft om skulle foregå, idet bylederen og hans overordnede alene bestemmer tingenes gang«.

Arbejdet i arrestationsudvalget og centralkartoteket blev grundlag for anholdelserne efter d. 5. maj. I udvalget og i Rådet fastlagdes principperne – kartoteket drog konsekvenserne. I det oprindelige »Forslag til anholdelser etc.« slås det først fast, hvilke kategorier, der skal arresteres, derpå gennemgås detailleret de former, hvorunder anholdelserne skal finde sted, og der foreslås instrukser for samlingssteder, transporter og interneringslejre. Såvel af dette dokument som af andre dokumenter fra udvalgets side fremgår det, både at et stort og samvittighedsfuldt forarbejde lå til grund for de arrestationer, der fandt sted ved befrielsen, og at man under dette forarbejde ikke alene havde effektiviteten i sigte, men også i høj grad hensynet til en retfærdig og værdig afvikling af den ubehagelige proces. Grundsynspunktet er, at det drejer sig om en sikkerhedsforvaring både af militære grunde og for at hindre selvtægt, og at skyldsspørgsmålet hurtigst må afgøres af domsto-

lene efter »bestående eller nye love«. Hensynet til den selvtægt, man med god grund kunne frygte, går igen flere steder. Det indskærpes, at man må være rede til at tage folk i forvaring, der selv melder sig, fordi de føler sig truede. Der tilstræbes overalt i instrukserne en fast, men rolig og behersket fremgangsmåde og gives en lang række regler for rimelig behandling af de anholdte: Bortkørsel i lukkede vogne, ret for dem til at medtage nødvendighedsartikler, rimelige forhold i lejrene, hurtig fremstilling i retten o. s. v. Ovenfra blev der gjort, hvad der kunne gøres, for at sikre disse arrestationer en tilfredsstillende form. At situationen så i det givne øjeblik var mægtigere end forberedelserne, er en anden sag. Dybest set var problemet vel uløseligt. Antallet af fanger alene umuliggjorde en tilfredsstillende løsning, og hertil kom, at de praktiske og pyskologiske forudsætninger for en gennemførelse af instrukserne bogstav og ånd slet ikke forelå d. 5. maj. Tyske flygtninge alle vegne, kun mådeligt transportmateriel, håbløse arbejdsvilkår for politi og fængselspersonel o. s. v., og sidst men ikke mindst, at stemningen d. 5. maj var en sådan, at en værdig gennemførelse af arrestationerne mange steder blev en umulighed. Her var ikke mindst befolkningen som helhed ansvarlig. De omfattende, hurtige og ofte drastiske arrestationer må vurderes i forhold til tidens stemning og realiteter, og det bør ikke overses, hvad der blev vundet ved den omhyggelige forberedelse gennem måneder: Forhindring af udbredt og ukontrolleret selvtægt med sikkerhed for talrige fejltagelser og urimeligheder.

Parallelt med og vanskeligt at skille ud fra det illegale politis arbejde med centralkartoteket og forberedelse af arrestationerne gik politiets hjælp til modstandsgrupperne, hvor det drejede sig om gennemførelse af stikkerlikvideringerne. Hele dette for modstandsbevægelsen så livsvigtige arbejde var principielt blevet fastholdt som uomgængeligt nødvendigt efter den oprindelige debat i Rådet om spørgsmålet i efteråret 1943. Udviklingen havde ikke givet anledning til at revidere synspunkterne. Tværtimod. De utallige og omfattende ulykker, angiveriet medførte, fæstnede det standpunkt, at enten måtte man gribe til likvideringer eller ophøre med kampen. Fra England bifaldt man helt dette synspunkt og gjorde gældende, at det i kampen mod stikkerne ville være ønskeligt, om man tog hårdere fat. De allierede havde en selvfølgelig ret til at udtale sig i

spørgsmålet, eftersom sikkerheden for de allierede nedkastninger kunne bringes i fare gennem angiveri. Holland var her et skræmmende eksempel. Men i Danmark var der iøvrigt – så lidt som i andre besatte lande – ingen tvivl. Bag Rådets principielle afgørelse, at drabene var nødværgedrab, som krigstilstanden nødvendiggjorde, om kampen overhovedet skulle føres, stod modstandsgrupperne, der betalte så dyrt for angiverierne. Bag dem igen den overvejende del af befolkningen. Med det snævrere samarbejde, der efter etableringen af det illegale politi kom imellem modstandsgrupperne og politiet, blev det nu muligt at få undersøgelserne af stikkernes forhold ind i fastere baner. Ialt ca. 20 politifolk knyttedes til dette arbejde, og Frode Jakobsen nævner, at det efter d. 19. september blev »en sjælden undtagelse, om nogen stikker . . . er blevet likvideret uden en politimæssig undersøgelse, foretaget af en politimand«.

Etableringen af det illegale politi kom til at betyde en væsentlig forøgelse af modstandsbevægelsens hele organisation. Hvis tyskerne gennem deres aktion d. 19. september havde tænkt sig at lamme det danske politi, forregnede de sig. De føjede en ny forbrydelse til den allerede lange liste, tvang ca. 7000 politifolk ud i organiseret illegalitet, styrkede modstandsbevægelsen og svejsede yderligere den danske befolkning sammen.

I løbet af vinteren 1944–45 voksede således de organiserede modstandsstyrker jævnt og støt. Ingen tyske modforholdsregler kunne standse denne udvikling. Det er karakteristisk, at det ikke i noget tilfælde lykkedes besættelsesmagten at standse udviklingen i nogen egn af landet eller inden for nogen gren af modstandsarbejdet. Selv efter svære og omfattende oprivninger var der en hård kerne tilbage, og arbejdet var hurtigt i gang igen. Taget som helhed havde de tyske modforholdsregler forbløffende ringe eller snarest fremmende virkning på udviklingen. Dette synes et vigtigt indicium til konstatering af det faktum, at der bag modstandsarbejdet var store og utalte reserver i befolkningen, som man aldrig nåede ned til. Væksten i grupperne er næppe så meget et mål for viljen i befolkningen, som den er et mål for, hvad det i det givne øjeblik var praktisk gennemførligt eller nødvendigt at mobilisere på de forskellige modstandsfronter. Den begrænsende faktor blev næppe så meget menneskene, som det blev våbnene. Kampen for våbnene

blev et hovedkapitel i modstandskampen. Vi kan vende os til betragtningen af den sejr, der efter megen slid og mange skuffelser blev vundet på denne front.

Kapitel 19 Våbenmodtagelsen organiseres

I de første dage af august 1944 gennembrød de allierede hære den tyske front i Normandiet. Tyskerne havde længst muligt stemmet imod det allierede tryk ved Normandi-brohovedet. Nu brast opdæmningen, og de allierede hære skyllede som en flodbølge ind over Frankrig og Belgien, mens store tyske troppestyrker blev løbet over ende, nedkæmpedes og overgav sig eller i vild uorden strømmede østpå. Paris faldt d. 25. august, og d. 4. september stod britiske tropper i Antwerpen. Samtidig landsattes en allieret hær i Sydfrankrig og arbejdede sig i hurtigt tempo op gennem Rhônedalen. D. 11. september mødte amerikanerne nordfra deres kammerater sydfra i nærheden af Dijon. Hvad der var tilbage af tyske tropper i Frankrig, især i de store havnebyer, var fanget af flodbølgen og nedkæmpedes efterhånden eller overgav sig, mens de allierede hære marcherede op mod den tyske grænse. Under kampene spillede franske modstandsstyrker en anselig rolle.

Denne udvikling ændrede afgørende situationen for den danske modstandsbevægelse. Fra Norge trak tyskerne erstatningstropper til, og efterretningstjeneste og jernbanesabotage i Danmark blev vigtigere end nogen sinde, ligesom den allierede forsyningstjeneste nu kunne løftes op i et nyt plan. Frigjort fra opgaverne i Frankrig og Belgien kunne de allierede i langt højere grad end tidligere indfri de løfter om omfattende forsyninger, der ustandseligt var givet Danmark. Ventetiden var ved at være omme. Fra august 1944 begyndte kurven over allierede forsyninger til Danmark at stige skarpt.

Juli måned havde ingen forsyninger bragt. Nedkastningerne var helt indstillede, og de første forsyninger over Nordsøen nåede først frem et stykke ind i august. Men omkring 1. august averterede London pludselig en genoptagelse af aktiviteten. I første omgang var det de jyske pladser, der skulle i funktion. Programmet havde i nogen tid været klart fra »marken«,

pladser var recognoscerede, navne aftalt med London, modtagegrupper opstillet o. s. v., men ikke desto mindre må der have været misforståelser i de indbyrdes aftaler. I det mindste kom den pludselige avertering bag på ledelsen, og i stor hast måtte en alarmering pr. telefon risikeres, ligesom hovedkvarterets folk med Toldstrup i spidsen selv måtte køre ud til et par af de pladser, hvor en lynalarmering ikke kunne gennemføres. Natten blev forvirret, men der skete ingen skade. De averterede maskiner kom ikke.

Et par dage senere var arbejdet i Jylland imidlertid i gang, stadig ikke uden uheld, men på den anden side med voksende sikkerhed. D. 4. august gennemførtes en modtagelse på en plads ved Feldborg plantage – netop den plads, hvor Toldstrup umiddelbart forinden havde oplevet en forvirret og skuffende nat – og også andre modtagelser blev heldigt gennemført. Og dette blev kun begyndelsen. Efterhånden som nætterne blev mørkere og mørkere, og nattemulmet svøbte sig skærmende om maskiner og modtagemandskab, tog det jyske og efterhånden også det fynske og sjællandske modtagearbejde fat. Planerne var store, og realisationen kom til at stå i forhold til planerne. Om de jyske august-modtagelser er det begrænset, hvad der lader sig konstatere, men lidt hører vi dog i de samtidige dokumenter. D. 8. august havde Ebbe Munck i London drøftelser med Hollingworth om muligheden af at få allierede våben ført igennem Sverige, og Hollingworth meddelte ham da, at nedkastningerne nu var genoptaget: »Så sent som i fredags er betydelige mængder kommet velbeholdent ned«. Få dage senere tilføjede han i en ny samtale, at ca. 6 tons materiel i løbet af de sidste døgn var kommet velbeholdent ned. Det må være de samme leverancer, vi hører om i en rapport fra Muus 14 dage senere, hvori han meddeler Baker Street resultatet af 2 nedkastningsnætter. Den første gik fint, bortset fra en enkelt plads ved Tangesø. Den anden, der omfattede 9 pladser, kiksede, atter på grund af misforståelser mellem »marken« og London om avereringen. Ifølge Muus's rapport havde maskinerne forsøgt kast på 4 pladser, men 2 af dem var på grund af den nævnte misforståelse uden modtagegruppe, og i de 2 resterende tilfælde skete typiske uheld. I det ene tilfælde faldt en del containers »skævt« og havnede i vand. 8 af 11 var blevet bjærget. I det andet tilfælde svigtede nogle af faldskærmene. Muus ender med at meddele, at der nu er 20 nye pladser klar

til modtagelse. Klarmelding er sendt såvel over det jyske som det københavnske telegrafnet. Hverken Muus's eller Hollingworths oplysninger tillader en egentlig rekonstruktion af disse første modtagelser i »det store program«, og samtidige oplysninger om disse modtagelser i form af rapporter, telegrammer el. lign. fra Toldstrups hovedkvarter findes ikke. Kun i vage konturer ser vi, hvordan det store modtageapparat langsomt og endnu med store startvanskeligheder sætter sig i gang. Det skulle hurtigt arbejde sig op i højere og højere gear.

Ved modtagelsen ved Feldborg d. 4. august var der ankommed 2 faldskærmsfolk, deriblandt premierløjtnant Frits Tornøe Vang. Denne sidste kom som forløber for et hold faldskærmsofficerer – 6 af dem hentet fra den danske hær – der skulle tjene som forbindelsesofficerer mellem London og de danske regioner. Vangs instrukser omfattede også besked om våbenleverancer til Danmark og afspejler de planer, man i London arbejdede med til udvidelse af disse leverancer. Han skulle således forberede amerikanske M. T. B.-operationer ned i Kattegat. Amerikanske motortorpedobåde skulle udkaste vandtætte containers ud for kysten af Djursland. Disse skulle ved hjælp af bøjer, vimpler o. l. kunne lokaliseres og opfiskes af de lokale grupper. Tanken om nedkastning af vandtætte containers (»water-dropping«) var ingenlunde ny, men realisationen voldte betydelige tekniske vanskeligheder. Et bevaret telegram til Muus fra begyndelsen af juli 1944, hvor London forløbig aflyser sådanne operationer, netop på grund af tekniske vanskeligheder, viser, at tanken må have været drøftet i nogen tid. Det nye var tanken om anvendelse af amerikanske hurtigbåde til dette formål. Baggrunden herfor var frigørelsen af de amerikanske både fra operationer på Bretagne, og tankens fædre var amerikanske officerer i »O. S. S.«. I den foreslåede form blev tanken imidlertid igen opgivet, og de forberedelser, Vang gennemførte på Djursland, blev da også forgæves. Vi skal senere vende tilbage til, hvad der blev ud af denne tanke, og ligeledes til den senere gennemførelse af »water-dropping«, ikke ved Djursland, men i Limfjorden og ikke med anvendelse af hurtigbåde, men med indsats af flyvere. Vang havde ligeledes instrukser om at forberede de såkaldte »Lysander-operationer«. Opgaven var at finde marker, hvor de engelske Lysander-maskiner med nogenlunde sikkerhed kunne lande og starte igen og i løbet af få minutter aflosse forsyninger og med-

tage f. eks. passagerer til tilbagerejsen. Metoden var almindelig anvendt f. eks. i Frankrig, og der havde tidligere været planer om at bruge den også i Danmark, bl. a. i forbindelse med leveringen af engelsk propagandamateriale. Også dette »Lysander-program« blev forberedt. I september blev en række egnede pladser opgivet London, men d. 27. september meddelte et telegram herfra, at operationerne alligevel ikke var mulige i Jylland. Afstanden var for lang, og tanken skrinlagdes. Vang var endelig instrueret om at bebude og i almindelighed hjælpe med en udvidelse af nedkastningsapparatet.

London havde således store planer, og samtidig forhandlede Ebbe Munck i august i Baker Street om en storstilet levering af allierede våben gennem de danske illegale kanaler i Sverige, planer, der blev kædet sammen med de amerikanske planer om indsats af hurtigbåde. Det meste af det nævnte blev efterhånden realiseret, og bare få uger efter, at aktiviteten igen var sat ind, var det klart for »marken«, at »det store program«, som man så længe havde drømt om, nu var under udfoldelse, og at hele modtagearbejdet var ved at arbejde sig ind i en hidsigt pulserende rytme, der endelig lovede succes efter de mange vanskeligheder, skuffelser og ulykker, der indtil sommeren 1944 havde fulgt klods i hælene på dette arbejde – ikke mindst i Jylland. De forandrede vilkår mærkedes først i Jylland, siden på Fyn og Sjælland, og den ændrede atmosfære registreredes hurtigt. Vi finder en sådan registrering i breve fra Muus til Toldstrup, der udtrykte både anerkendelse og optimisme for fremtiden. D. 13. september kan Muus lykønske til en heldig gennemførelse af 5 modtagelser på 6 pladser, og i oktober stiger barometret yderligere: »Deres brev af 2. oktober er omtrent det bedste, jeg endnu har fået fra Dem. Jeg var så glad ved det, at jeg tog det med til møde i »Frihedsrådet«, hvor det blev læst op. Man var meget imponerede og begejstrede. Det er så sandelig også flot at have 14 + 6 nedkastninger 100 % O. K. og sea-operations, der jo også synes at skulle ende fint, fint. Fra London forstår jeg, at pr. luft fik De 26 tons og omtrent 5 tons pr. skib. Jylland må snart være dækket«. 6 dage senere lyder det i et nyt brev: »Hjertelige lykønskninger Deres nylige hav og luft successer Jylland. Vi beundrer i høj grad fremragende arbejde for alle berørte og forstår fuldtud vanskeligheder«.

De 31 tons er en sammentælling, men selv i så fald! Få

måneder i forvejen havde bare 1 heldig modtagelse været som manna i ørkenen.

Forinden vi går over til i hovedlinierne at betragte den udvikling, der nu satte ind, vil det være rimeligt først ganske kort at præcisere forudsætningerne for den succes, der her begynder at tegne sig. Resultatet kom som lønnen for en enorm anstrengelse og en hensynsløs indsats fra de folk, der i tiden august 1944–maj 1945 bar modtagearbejdet, men det kom tillige på grund af en række gunstigere betingelser, der nu forelå, delvis skabt på grundlag af det desperate arbejde trods-alt, der var gennemført i den lange forberedende periode 1942–44.

En første forudsætning var Danmarks højere placering på leverance-listen efter gennembruddet i Frankrig. Danmark rykkede brændpunktet for begivenhederne nærmere og kvalificerede sig samtidig til øgede leveringer. Mulighederne for Danmark meldte sig på et tidspunkt, hvor de allieredes kapacitet dagligt øgedes. Her kom ikke mindst de amerikanske leveringer til at spille en hovedrolle. U.S.A.'s krigsproduktion nåede netop nu toptallene, og forsyningsmulighederne for Danmark blev under disse forhold særlig gunstige. Situationen kovendte på få uger, og man strøg fra særdeles ugunstige omstændigheder ind i en medbør, hvis styrke øgedes uge for uge. Medbøren satte ind på et tidspunkt, hvor de allierede sad inde med rige erfaringer om nedkastningsproblemer og havde udviklet en teknik og et apparatur, der nu i fuldt mål kom Danmark til gode. Alt dette muliggjorde en allieret indsats i Danmark, der ikke lader sig sammenligne med den indsats, der kunne ydes i pionertiden 1942–44. De allieredes produktionsmæssige og tekniske muligheder dannede ikke længere en snæver flaskehals for arbejdet.

Dette viste sig særligt på 3 hovedområder. De allierede disponerede nu over rigelige depoter med specialudstyr for modstandskamp, effektivt sabotageudstyr og særligt egnede lette våben, herunder også forholdsvis lette anti-tankvåben. Dernæst besad de stærkt forøgede transportmuligheder og endelig en forbedret speciel teknik. Vi skal her se lidt nærmere på transportproblemet og på de ændrede tekniske muligheder.

Den allierede luftflåde voksede enormt og havde fra sommeren 1944 tilkæmpet sig absolut overlegenhed i luftrummet over Vesteuropa. Risikoen var naturligvis ikke ophørt for nedkastningsoperationerne, og der var til det sidste tab af maskiner

under operationerne, men risikoen var mindsket og tabene svindende. Alt dette måtte selvsagt revolutionere transportsituationen. Mens de engelsk-amerikanske organisationer, der havde ansvaret for forsyningstjenesten til modstandshærene, hidtil ofte havde måttet aflyse operationer, simpelthen fordi maskiner ikke var til rådighed for dette formål, så blev dette efterhånden en undtagelse. Og her spillede ikke blot antallet af maskiner ind. Også maskinernes størrelse må tages i betragtning. Mens man i 1943 havde måttet anvende mindre og ret uegnede maskiner, der kun kunne medtage få containers, så indsattes nu i stigende tal svære 4-motorers bombemaskiner. Antallet af containers voksede tilsvarende og dermed effektiviteten i arbejdet. Mens 6 containers havde været normen og oftest maksimum i 1943, var man i 1944 nået op på almindeligvis 12 containers, og fra efteråret 1944 forelå muligheder for kast op til 24 containers samt diverse »pakninger«, sendinger af mindre vægt og oftest indeholdende specialudstyr. Udviklingen fremtræder klart i telegrammerne. D. 30. september averterer London Fyn-organisationen om, at man nu vil anvende svære Stirling-maskiner og forøge antallet af containers, og i 4 nedkastninger på Fyn i november når man op på 24 containers, mens en femte nedkastning bragte 18 containers. Omtrent samtidig får Jylland samme besked, og man opfordrer til at forberede modtagelse af det forøgede antal, der nu kan ventes; i oktober modtog Jylland sine første forøgede sendinger. Også til Sjælland transporteredes de store leveringer, og selv om man her som i de andre landsdele fortsatte med nedkastninger af mindre sendinger på 12 containers eller i undtagelsestilfælde mindre endnu, så blev 24 hurtigt særdeles almindeligt. Tallene varierer stærkt fra nedkastning til nedkastning, men tendensen går tydeligt i retning af større og større leveringer. Til illustration skal her nævnes talforholdene fra 77 nedkastninger på Sjælland, hvor container-tallet kan fastslås. Midt i oktober modtoges de første sendinger på 24 containers, og i de anførte 77 modtagelser svinger tallet fra (undtagelsesvis) 8 til 26. På 29 pladser modtoges 24 ctr., 13 pladser fik et tal mellem 20 og 23. Gennemsnittet for samtlige 77 modtagelser er 19 containers. Billedet er skønsmæssigt nogenlunde det samme på Fyn, mens Jylland synes at have fået forholdsvis flere sendinger med mindre container-antal. Slutresultatet er sikkert. Fra august 1944 mangedobledes Danmarks chancer

for forsyninger. Den forbedrede transportsituation spillede her afgørende ind.

Hertil kom så den forbedrede teknik. Der var atter her tale om mange forhold. Flyvechefer, piloter og øvrige mandskab sad inde med en vældig erfaring, og det samme gjaldt efterhånden modtagemandskabet; maskinerne var bedre egnet til formålet, men især var der sket en revolution på navigationsområdet. I denne sidste henseende kom opstillingen af de tidligere omtalte eureca-apparater til at spille en særlig rolle. De første apparater var kommet til Jylland i foråret 1944, men det var ikke lykkedes at få etableret en eureca-tjeneste, inden nedkastningerne standsede i højsommeren. D. 1. august skrev Juncker til Bennike og Toldstrup og klagede over, at man endnu ikke i London havde modtaget meddelelse om de nøjagtige punkter for opstillingen af de – endnu ganske få – apparater, der var sendt til Danmark. Fra allieret side var tanken den, at der dels skulle oprettes faste eureca-pejlestationer i Jylland, som i indflyvningsnætterne kunne lede flyverne og hjælpe dem til, selv i mørkt og tykt vejr, at fastslå deres nøjagtige position, dels at eureca-apparaterne efterhånden som de blev leverede, og folk i Danmark blev trænet i betjeningen af dem, skulle anvendes på selve nedkastningspladserne, så flyverne kunne ledes direkte til punktet. Fordelene herved var indlysende: Dels bedre generel navigation, dels mindre afhængighed af lysforhold og endelig muligheden for et sikrere og ikke mindst et hurtigere kast, uden at maskinen behøvede at kredse afslørende over pladsen og lokalisere sig, men i bedste fald kunne følge eureca-apparatets »radiostråle« og kaste i første anflyvning. Dette betød selvsagt større sikkerhed også for modtagemandskabet, og eureca-apparatet var af særlig betydning i et land som Danmark, hvor den tætte bebyggelse gjorde det nødvendigt at opnå en hurtig og sikker levering med omgående fjernelse af det nedkastede fra pladsen.

Samtidig med, at »det store program« nu udviklede sig, blev eureca-systemet sat i funktion. Leder af dette arbejde blev en ung lærer, Sv. E. Christensen. Mens han som elev opholdt sig på Jelling seminarium, var han kommet ind i illegal bladvirksomhed, og var herunder i maj 1944 kommet i forbindelse med byledereren i Vejle, skovrider Løfting. Dette førte til, at han blev anmodet om at arrangere støttetjeneste for telegrafisten »Mark« [Grønnum], der på dette tidspunkt

havde begyndt sendinger fra Vejle-Fredericia-egnen. I juni brød denne tjeneste imidlertid sammen, og den netop opstillede radiogruppe opløstes. Det lykkedes at få senderen i sikkerhed. Sv. E. Christensen gik under jorden og fik ordre til at begive sig til en opsamlingslejr for eftersøgte modstandsfolk, som netop da var blevet oprettet af Toldstrup med det formål at bevare sådanne modstandsfolk for fortsat modstandsarbejde andetsteds og forhindre, at flere end nødvendigt rejste til Sverige. Lejren var camoufleret som en »sommerlejr« og var oprindelig etableret på øen Venø i Limfjorden, men flyttede derefter flere gange, først til en jagthytte i nærheden af Skive, senere til et fodermesterhus i Salling. I juli kom faldskærmsmanden Altenborg Hansen rejsende til lejren for at søge en mand, der ville egne sig til at etablere den nævnte eurecatjeneste. Sv. E. Christensen fik jobbet, og i slutningen af juli rejste han sammen med Altenborg Hansen til Husby klit, hvor det ene apparat skulle opstilles. Det andet skulle med Christensen som operatør opstilles på Thyholm nord f. Struer. I Husby klit gav Altenborg Hansen, der var specialuddannet i brugen af disse apparater, den grundlæggende instruktion, og i begyndelsen af august var begge stationer opstillede og operatørerne instruerede. Alle aftaler var imidlertid ikke i orden. Sv. E. Christensen beretter: »Jeg havde ordre til at betjene senderen indtil videre hver aften mellem 2200 og 0100. Jeg husker, at jeg sad tre timer hver aften i henved tre uger og masede med maskineriet uden at fornemme nogen som helst kontakt med omverdenen. Det var ret nedslående, og først senere fik jeg oplyst, at der overhovedet ikke i den periode havde været nedkastningsoverflyvninger.« Dette sidste er, som vi ved, ikke rigtigt, men der var antagelig sket det, at de engelske flyvere endnu ikke var orienterede om, at faste eureca-stationer var etablerede i Jylland. Systemet fungerede således, at stationen udsendte radioimpulser med meget lav bølgelængde og med en radius på 100–200 km. Når maskinen var inden for rækkevidde og »svarede« stationen, hørtes i eureca'en en fløjtetone; stationen skulle så begynde udsendelse af et aftalt kodebogstav, som maskinen opfangede, hvorefter den med få meters nøjagtighed kunne ledes frem til stationens »fixpunkt«. De transportable eurecas virkede på tilsvarende måde, men med en mindre radius.

Da det ikke lykkedes Sv. E. Christensen at få kontakt, rejste

han til Århus til møde i Toldstrups hovedkvarter. Han mødte her igen Altenborg Hansen, og nu kom der klarhed. Altenborg Hansen meddelte ham, at der nu var aftale om, at stationen skulle sende, når BBC i en særmelding meddelte, at piloterne ville lytte efter de danske eurecas. Sv. E. Christensen tidsfæster denne instruktion til d. 21. august. Han rejste samme dag tilbage, og den påfølgende nat schalburgteredes de århusianske sporveje (22. august). Fra d. 22. august var stationen på Thyholm i gang. Stationen i Husby klit måtte kort efter etableringen opgives. I oktober fik Christensen ordre til at oprette og instruere en ny station på den lille Limfjordsø, Agerø. Operatør her blev øens førstelærer, Knud Hansen. I november flyttedes Thyholm-stationen til omegnen af Holstebro, hvor den under forskellige omflytninger forblev til 5. maj, ligesom Agerø-stationen var i fast funktion til 5. maj. Senere fik Sv. E. Christensen yderligere den opgave at oprette endnu 2 stationer, den ene i Frøstrup mellem Fjerritslev og Thisted og den anden ved Lind syd for Herning. Herudover instruerede han i brugen af transportable eurecas til brug på selve nedkastningspladserne. Mens Jylland alene havde stationære pejlestationer i gang, fik alle landsdele efterhånden et antal transportable eurecas i funktion. Fyn fik eksempelvis sin første eureca i november. Om de to arter af apparater hører vi i skrivelse fra Toldstrup til Knud Hansen. I tidens sprog hedder det her: »Hvad De har hørt om de to grammofoner på Mors, passer ikke helt, men jeg kan oplyse . . . at vi har to slags grammofoner, nemlig samme model som Deres, som mere er beregnet på fast stationering, og en mindre rejsemodel som man kan tage med ud på skovtur. Det er ganske rigtigt, at vi har sådan en lille fyr på Mors«.

Betydningen af dette eureca-arbejde blev overordentlig stor. I telegramkorrespondancerne med London spiller drøftelserne om detailler vedrørende eurecaarbejdet en omfattende rolle og det fremgår, at ikke alene var de stationære eurecas af betydning for nedkastningsoperationerne i Danmark, men de var også af værdi for de allieredes bombetogter ind over Nordtyskland. Gang på gang indløber der da også i telegrammerne tak og lykønskninger til eureca-operatørerne. Et tilfældigt valgt eksempel skal her anføres: »Air Force ønsker at udtrykke tak for eurecas i arbejde søndag, som viste sig af stor hjælp for piloterne. Ipsley var særdeles hjælpsom og Helge virkede 10 miles«. Taksigelserne er talrige, og telegrammerne giver

ofte en karakteristik af nattens eureca-arbejde. Fra en modtagelse på Fyn d. 31. december 1944: »Glad godt vejr satte os i stand til at sende Fox ladning og pistol pakke Thorkild sidste nat... piloten rapporterer fortræffelig modtagelse Thorkild... Eureca arbejdede udmærket«. Eureca-arbejdet blev en betydelig dansk modstandsindsats, ikke blot på grund af den praktiske betydning, men også på grund af den psykologiske. De allierede piloter følte sig over allieret territorium. I en vis forstand kan arbejdet sammenstilles med efterretningsarbejdet. Det allierede flyvevåben fik nøjagtige oplysninger parret med direkte praktisk hjælp under deres operationer over tysk besat territorium. Men selvfølgelig fik eureca-stationerne – de stationære som de transportable – først og fremmest betydning for nedkastningsarbejdet. De gav i første række mulighed for, at der kunne nedkastes i mørke nætter uden månelys, og da stationerne først var indarbejdet, og London havde konstateret, at man kunne stole på dem, drog man konsekvensen. 1. oktober telegraferedes der til Danmark: »For fremtiden er ikke-måneoperationer O.K., da De nu har eurecas... kan flyve Danmark alle nætter hvis vejret tillader... hold os forsynet med så mange punkter som muligt«. Hermed indvarsledes en vældig udvidelse af programmet. Juncker understreger stærkt betydningen af dette moment. Han skriver: »I løbet af oktober kom amerikanerne i gang med flyvninger, og da de ikke tog hensyn til måneperioderne og var bedre udstyret med radar, kunne der nu flyves meget hyppigere end før og i ringere vejr, hvilket opildnede englænderne til større anstrengelser«. At der nu blev fløjet hyppigere, fremgår klart. Mens nedkastningerne endnu ved udgangen af september tydeligt havde ligget i »klumper« omkring måneperioderne – således var der netop en sådan tyk »klump« nedkastninger i nætterne fra d. 29/9 til d. 4/10 og derefter kun ganske enkelte nedkastningsnætter i oktober, så viste 3 efterfølgende måneder november 1944, marts og april 1945, hvor vejret ikke lagde sig helt på tværs, at der nu blev fløjet efter vejr og ikke efter måne. November nåede for hele landet op på i det mindste 11 nedkastningsnætter, marts på 18 og april på 21, heri kun medregnet de nætter, hvor modtagelsen gennemførtes, ikke nætter, hvor dårligt vejr under indflyvningen tvang maskinerne til at vende om. Nætterne lå spredt over hele måneden. Det bør tilføjes, at spredningen ikke betød, at nedkastningerne lå jævnt fordelt.

På særlig gunstige nætter gennemførtes mange nedkastninger på én gang over hele landet, og London imødekom hermed de direkte ønsker fra »marken«. I det mindste blev et sådant ønske om at samle aktiviteten fremsat fra Fyn, første gang i oktober og igen i december 1944, og at London imødekom ønsket, fremgår dels af et svartelegram til Fyn: »Vil prøve at flyve til alle punkter samme nat med 24 containers hvert punkt eureca pakke på Vera og Tito«, dels fremgår det af tallene for de enkelte nætter. D. 1. november var en sådan »stor aften«. I Jylland alene modtoges denne nat på 19 pladser, mens 9 modtagehold ventede forgæves, og 1 plads var ubesat af modtagemandskab. Samme nat fik Fyn 1 sending. D. 26. november var en anden »stor« nat. Jylland fik da igen 19 modtagelser, mens 4 pladser meldte maskinen over punktet, men uden at denne kastede. På yderligere 1 plads manglede ved et uheld modtagemandskab, mens 2 modtagelser gik i vasken, fordi tyskerne netop den aften havde øvelser på pladsen. En plads meldte, at den ikke havde hørt eller set nogen maskine. Samme nat fik Fyn 3 modtagelser, Sjælland 1 modtagelse. I de anførte eksempler er det Jylland, der dominerer billedet. I andre tilfælde rykker Sjælland-Fyn frem i forgrunden. Eksempelvis kan nævnes natten d. 21. februar, hvor Sjælland fik 8 nedkastninger, Fyn 5, Jylland 3.

Alt i alt: Fra oktober fløj man så vidt gørligt på eureca-fyrene, og eureca-apparater i funktion et sted i landet havde betydning også for andre landsdele og pladser. Et illustrerende eksempel skal anføres: Kort før jul meddeler London Sjælland: »Vil ikke flyve Sjælland før syvogtyvende gentager 27 december da tvivlsomt om faste eurecas vil være i virksomhed i Jylland. Håber vejret bedres fra 27 stop ... Julehilsener til Salmon [Stig Jensen]«. I den fynske telegramkorrespondance foreligger meddelelser om, at piloter til jyske pladser med held har orienteret sig efter fynske eureca-opstillinger. Såvel fra London som »i marken« gjorde man, hvad der kunne gøres, for at få det hele eureca-apparatur til at fungere så effektivt og så tæt som gørligt. I november meddelte London Toldstrup, at man havde opdelt hans jyske distrikt i 11 sektioner, og at det var tanken, at disse skulle forsynes med hver sin eureca. Nøjagtige grænser for disse sektioner blev angivet. I december var man da i Toldstrups hovedkvarter i fuld gang med forberedelserne til de ønskede eureca-opstillinger, men

organisationsarbejdet tog sin tid, og programmets fuldstændige udførelse hæmmedes ligeledes af, at de nedkastede eurecas ofte var beskadigede ved nedkastningen.

Det fuldstændige eureca-progam nåede man aldrig, men man nåede vidt nok til, at betingelserne for våbenforsyninger fra luften revolutioneredes. På baggrund heraf er det mere end beskedent, når Sv. E. Christensen afslutter sin skildring af arbejdet med ordene: »Eureca-arbejdet var et stykke illegalt arbejde uden større dramatik. Det var et udpræget enkeltmandsjob, hvor forudsætningerne for et heldigt resultat lå i operatørens evne til at arbejde præcist og ganske nøjagtigt efter de givne ordrer. Beviset for vel udført arbejde fik den enkelte medarbejder præsenteret, når de store Stirling-maskiner drønede lige hen over hovedet på ham og hans maskineri«. Karakteristikken er nok korrekt, men ikke udtømmende. Den mangler det relief, som resultaterne af det daglige eureca-slid i ensom kulde uden nattesøvn stablede op bag arbejdet. Dette relief er søgt antydet her.

Den amerikanske indsats fik stor betydning for nedkastningsprogrammet, både fordi amerikansk materiel blev tilgængeligt i stort omfang, og fordi amerikanske flyvere nu blev sat ind. Det vil være rimeligt at se lidt nærmere på betydningen heraf. Juncker daterer, som vi har set, den amerikanske indgang i arbejdet til oktober. Faktisk kom den lidt før. Allerede i august var amerikanske flyvere på vingerne med forsyninger over Danmark, og da var man forlængst begyndt at trække på de amerikanske depoter. Men endnu i efteråret 1944 var det dog overvejende R. A. F., der trak læsset med hensyn til flyvninger, selv om det i stort omfang var amerikansk materiel, der leveredes – også af de engelske og polske piloter. Først i løbet af vinteren og især fra marts 1945 mærkedes den amerikanske nedkastningsindsats føleligt. Den blev så til gengæld særdeles kraftig. Nogle tal vil illustrere udviklingen.

Mens tallene for februar 1945 var:

Englænderne	58 tons	559 containers	32 pakker
Amerikanerne ...	14 tons	132 containers	11 pakker

blev de tilsvarende tal for marts 1945:

Englænderne	74 tons	713 containers	45 pakker
Amerikanerne ...	67 tons	627 containers	95 pakker

Tallene viser såvel den vældige stigning for leveringer i marts – takket være de forbedrede vejrforhold – som ændringer i den gensidige fordeling.

Endnu stærkere fremgår betydningen af det amerikanske tilskud ved en sammenligning mellem de engelske og amerikanske tal for hele perioden august 1944–februar 1945 incl.

Tallene er her:

Englænderne	234 tons	2272 containers	105 pakker
Amerikanerne ...	39 tons	284 containers	19 pakker

Det fremgår tydeligt, at det specielt var fra marts 1945, at den amerikanske hjælp blev følelig, selv om amerikanske flyvere havde været i aktivitet tidligere. I denne måned nåede de omtrent på højde med englænderne. Til gengæld overfløj R. A. F.'s piloter så igen i april 1945 deres amerikanske kammerater. Tallene her blev:

Englænderne	178 tons	1681 containers	199 pakker
Amerikanerne ...	73 tons	668 containers	123 pakker

Tallene omfatter kun flyvningerne. I de engelske leveringer var der meget ofte amerikansk materiel.

De allieredes formåen med hensyn til depoter, flyvemaskiner og øvrige tekniske muligheder blev således bestemmende for det spring i udviklingen, modstandsbevægelsen oplevede efter august 1944. Men denne formåen var naturligvis ingenlunde ensbestemmende. Da chancen kom, viste det sig, at modstandsorganisationen nu var rede til at gribe den med begge hænder og ikke blot kunne stille de store modtageorganisationer hurtigt på benene, men også havde evne og vilje til at udnytte de forsyninger, der nu kom. Dette sidste var meget afgørende. Forholdet havde lige fra 1942 været det, at Danmarks placering på den engelske »priority-liste« var afhængig af kampindsatsen, og denne grundindstilling ændredes ikke i krigens slutfase. Juncker udtrykker det med ordene: »I hele perioden var der kamp om at få hævet vor priority, der var hæmmet af Frankrigs behov, men da Frankrig var befriet, lettede det, men Hollingworth understregede hele tiden, at vore resultater i marken var afgørende for vor mulighed for at forbedre prioritetyen«. Sabotagen, efterretningstjenesten, eureca-arbejdet, hjælpen til allierede flyvere og andet aktivt modstandsarbejde hjemlede til syvende og sidst Danmarks ret til allieret status og forsyninger. Det blev så udbygningen af modtageapparatet, der kom til at bestemme,

om man kunne følge med i det tempo, der nu blev slået an vestfra.

For denne udbygning kom det til at spille en rolle, at chancen meldte sig på et gunstigt tidspunkt. 1. maj var Juncker kommet til London, og hermed var der sikret en dynamisk og kyndig dansk ledelse på den anden side Nordsøen, og også i Danmark var man nu mere end nogen sinde klar til at tage den belastning, der kom. Uanset at intet var færdigt i en organisation, der lige til d. 4. maj var under stadig opbygning og omdannelse, og som uophørligt effektiviseredes, så var man langt fremme i forberedelser. Telegrafitjenesten var ved at kunne melde klar over hele landet, ruterne til og fra Sverige sejlede med voksende rutinemæssig sikkerhed, erfarne grupper dannede grundstammen i en voksende organisation, og prøvede ledere stod til rådighed. Bag dem en befolkning, der var stadig mere aktivt indstillet. Udviklingen skulle vise, at man i Danmark kunne holde tempoet.

Junckers placering i hovedkvarteret i Baker Street blev af uoverskuelig betydning. Han kom frisk fra »marken« med alle praktiske erfaringer og dyb forståelse af problemerne, og han fik alene af den grund, men også på grund af sine personlige egenskaber en stærk stilling i arbejdet i London. Med initiativ, idérigdom, sans for hovedlinierne og med sit uimponerede og sikre væsen tog han et fast greb om arbejdet og lod sig ikke tynge af hverken problemernes størrelse eller stedets værdighed. I særlig grad fik han – og det samme gjaldt såvel Truelsen som Ole Lippmann, da denne i eftersommeren kom til London – et fortræffeligt samarbejde med de amerikanske officerer i sektionen. Vigtigt var det, at Juncker stod så ganske på linie med Truelsen. Tilsammen dannede de et fasttømret dansk »team« i Baker Street, der med stor autoritet kunne udtale sig om danske forhold, og hvis betydning, også uden for de operationelle specialer, de bestred, ikke bør undervurderes. Deres faglige indflydelse var selvfølgelig, men herudover var de de bedst informerede danske i London, med kendskab til »marken«s forhold, med adgang til den illegale korrespondance med Danmark, både den politiske og den operationelle, og med omfattende berøringsflader til danske og allierede personligheder i London. De havde ligeledes det snævreste samarbejde og den nærest tænkelige forbindelse til de ledende danske i Stockholm, til Frihedsrådets repræsentanter Erling Foss og Ebbe

Munck og til de danske officerer Nordentoft og Mørch. Den kontakt, de i august fik med Kauffmann, er tidligere nævnt.

Junckers specielle område blev arbejdet med tilrettelæggelsen af forsyningerne. På den ene side drejede det sig om et rutinemæssigt arbejde, der omfattede de store korrespondancer med modtageorganisationerne i Danmark om dagens og vejens evige problemer, om pladsers placering, godkendelse, afvisning eller flytning, om forbindelsestjeneste, om personforhold og om organisationsspørgsmål af enhver art. På den anden side blev der tale om et arbejde, der vendte ind mod de allierede myndigheder og omfattede forsyningernes mængde og art og mulighederne for levering. Juncker kendte »marken«s glubske hunger efter forsyninger og vidste, at alt stod og faldt med mætning på dette punkt, og han blev en utrættelig advokat for Danmark både over for hovedkvarteret, over for andre allierede myndigheder og over for flyverne, der skulle ind over Danmark med de kostbare ladninger. Over for de sidste forklarede han formålet med og baggrunden for deres flyvning og gav råd og anvisninger i tilfælde af nedskydning.

For Juncker var den telegrafiske forbindelse med London og »marken« alfa og omega i arbejdet. Han satte lighedstegn mellem telegrafitjeneste og effektivitet, og kravet om udbygget telegrafitjeneste og i særdeleshed selvstændig jysk tjeneste blev hans første forlangende i London. Hans ønsker herom faldt helt sammen med, men konkurrerede samtidig med Truelsens ønsker. Lykkeligvis var forudsætningerne for en sådan udbygning nu til stede, og den kom omtrent samtidig med, at »det store program« satte ind, selv om man – naturligvis – aldrig fik fuld dækning for behovet.

For at lette det pres, der uundgåeligt måtte hvile på kommunikationstjenesten, og for at sikre en hurtigere og mindre omstændelig ekspedition i telegramkorrespondancen fik Juncker trukket en praktisk reform igennem. Hidtil havde forretningsgangen været den, at »marken« recognoscerede pladserne og derpå opgav deres beliggenhed til London. Her gik forslagene videre til flyvevåbnene til godkendelse eller afvisning, hvorefter Baker Street forsynede de godkendte pladser med navn, kodebogstaver, lyssignaler etc. og meddelte »marken«, at godkendelse var sket. Herpå kvitterede »marken« og repeterede aftalerne, og efter orientering af grupperne meldte »marken« derpå klar til modtagelse. Dette simplificeredes nu,

ørst i Jylland og derpå efter afprøvning her, på Fyn og Sjæl-
and. London opgav »marken« lister over godkendte plads-
navne til oplæsning i BBC, hvorpå »marken« ved recognosce-
ing selv forsynede pladserne med navne, signalbogstaver etc. og
neddelte London et færdigt forslag. Grupperne skulle derpå
være rede til modtagelse 48 timer efter klarmelding. Afvistes
pladserne, skete der kun den skade, at grupperne forgæves
nåtte lytte til BBC, indtil London havde meldt afvisning af for-
slaget. På den anden side opnåede man en tiltrængt aflastning
af telegrafitjenesten. Det nye system blev foreslået Jylland i
slutningen af september: »Liste på tres navne og fortegnelse over
bogstaver ikke egnede . . . sendes via Noah [Stotz] . . . operatio-
nerne kan da udføres på basis af kun et telegram fra Dem
mod nu tre telegrammer. Da vi kun kasserer få pladser, bliver
det kun i få tilfælde, at komiteen må vente forgæves. Det nye
system giver fordele for alle og mindre tidsspilde«. Systemet
ndarbejdedes efter småvanskeligheder i oktober, og i slutnin-
gen af denne måned overførtes det til Sjælland: »Følgende
system nu anvendt med held af Corn [Toldstrup] alias tol
vil blive indført Sjælland«. Derpå følger en kort beskrivelse og
gen en understregning af, at den nye metode giver hurtigere
arbejde og mindre belastning af telegrafisten. I december beor-
dredes systemet ligeledes indført på Fyn. I foråret truede den
vanskelighed, at det i Jylland kunne knibe at overholde 48-
timers fristen, simpelthen fordi togforbindelserne og dermed
kurérmulighederne da blev så ringe, at det kunne blive umuligt
nden for de 48 timer at nå ud til grupperne med besked om, at
en plads var meldt til London og dermed sat på programmet.
Et lille glimt af de vilkår, hvorunder arbejdet foregik.

Fra slutningen af september stammer en bestemmelse om, at
de anflyvende maskiner ikke længere skulle give lyssignal til
modtageholdet, men at kun modtagegruppen skulle lyse, samt
at den anflyvende maskine så vidt gørligt skulle kaste ved
første indflyvning og undgå at kredse over punktet. Begge
bestemmelser indebar et hensyn til modtagemandskabet og til
operationens sikkerhed i det hele taget. Langvarig kredsen over
punktet med afgivning af signaler fra luften medførte selvsagt
en risiko, ikke mindst i tæt bebyggede områder. Gennemførel-
sen i praksis af bestemmelsen lettedes, efterhånden som eurecas
kom i anvendelse.

Også forsyningernes art og herunder spørgsmålet om stan-

dardisering af leveringerne hørte til de problemer, Juncker kom til at beskæftige sig med. I november meddelte London, at man fra nu af ville gå over til at sende standardiserede sendinger, mærkede henholdsvis »Fox«, »Lion« eller »Tiger« for forsyninger af våben, ammunition og sprængstof. Samtidig meddelte man, at man ville indlede sendinger af medicinske forsyninger og anmodede »marken« om at rekvirere specielle behov. Fra nu af rapporteres der fra nedkastningerne modtagelse af så og så mange »Fox«-, »Lion«- eller »Tiger«-sendinger, hvortil kommer specialsendinger, oftest i de såkaldte »pakninger«, der kunne indeholde cykledæk, eurecas, walkie talkies m. m. m. Rapporterne til modtagehovedkvartererne standardiseredes tilsvarende. Et par typiske eksempler hentet fra de sjællandske »pladsbøger«: »Modtagelse d. 1/1-1945: 19 Fox + 2 pk. (radiorør og walkie talkie). Fin modtagelse. 3 containers kastet 1000 m fra pladsen, bjærget med besvær af betjent Larsen alene mand næste dag«. »Modtagelse d. 21/1-1945: 12 Tiger + 1 pakke (cykledæk). Fin modtagelse. Bortkørsel straks. 5 containers landede i trætoppene«. »Modtagelse d. 4/3-1945: 24 Fox + 1 pk. (pistoler). Kastet meget spredt. Flere containers gik itu i luften og på marken. Et helvedes arbejde med at samle alle stumperne sammen«. Standardiseringen synes at have vakt almindelig tilfredshed i »marken«, selv om der også forekommer klager fra grupperne, når de modtog netop den art forsyninger, de mente at have tilstrækkeligt af, mens de forsyninger, som de bittert stod og manglede, gik til andre pladser. Overblik var aldrig den enkelte gruppes sag.

Under hele arbejdet hobede problemerne sig uafladeligt op, store og små mellem hinanden. Det drejede sig om et kæmpeapparat, hvor hundreder af mennesker nat efter nat skulle glide ind på deres plads i et intimt samspil på grundlag af minutiøse og dødeligt vigtige aftaler, som det nødvendigvis måtte være vanskeligt at træffe klart i tidens kryptiske lapidarsprog, postet til ukendte under stadig livsfare og under de vanskeligst tænkelige forhold. Her som i andet illegalt arbejde – men måske ganske særligt her – gælder det, at havde lederne blot nu og da kunnet mødes og drøfte tingene igennem og få klaret de løbende problemer og misforståelser op, havde meget været lettere. Det kunne de blot ikke. I en situation, der stadig skiftede og rev gamle aftaler itu, måtte hver enkelt søge at følge med, så godt det lod sig gøre. Arbejdet måtte ikke gå i

stå og gjorde det normalt heller ikke, selv om afbrydelser var uundgåelige. Initiativ, konduite og handlekraft måtte fylde ud, hvor de spinkle regulativer slap op. Til London som til »marken«s hovedkvarter indløb problemerne på samlebånd. Der var de daglige rutinespørgsmål. 20–30 pladser havde »været på« om natten. Nogle pladser meldtes klare igen, men skulle skifte navn og signaler. På andre pladser var det gået galt af den ene eller den anden grund. Tilfældene måtte omhyggeligt analyseres på grundlag af de spinkle rapporter, beslutning træffes og træffes omgående. Var det flyveren, der havde fejlet, eller lå fejlen hos modtageholdet. Havde der været »hul« i aftalerne? Var der sket en katastrofe under nedkastningen? Hvor lå fejlen, og hvilke forholdsregler skulle træffes? Var der generelle fejl, som måtte rettes af hensyn til arbejdet som helhed, eller forelå der en speciel og tilfældig situation? Samtidig afsendtes og indløb klarmelding af nye pladser og stillingtagen også til dem. Alt dette var kun den daglige rutine. I det rutinemæssige blandede sig så et virvar af drøftelser om langtidspolitik, uforudsete begivenheder, fatale misforståelser, pludselige ændringer på grund af helt uberegnelige begivenheder. Det siger sig selv, at korrespondancerne fra dette arbejde ikke er strømlinede og overskuelige, men kaotiske. I knappe sætninger vælter små og store problemer sig over hinanden: Pladser af- og tilmeldes, navne ændres, resultater fra sidste nat krydser over Nordsøen, så og så meget kastet, så og så meget bjærget, tallene passer ikke, containers er gået tabt af uendeligt varierede grunde, rapporter savnes endnu fra et par pladser. Inden de indløber, blander vejrmeldinger sig i telegrammerne, gensidige oplysninger om nedstyrtede flyvere, aftaler om mødesteder til søs, eureca-aftaler og ændringer, pengespørgsmål, hastemeddelelser om tysk aktivitet og deraf medførte ændringer, tekniske problemer, radiospørgsmål og specialarrangementer i hobetal. Rækken er alenlang og fortæller fortættet om et desperat slid.

Enkelte spørgsmål, der går igen i korrespondancerne, skal her kort berøres. Selv efter opstillingen af eureca'erne spillede vejrforholdene selvfølgelig en afgørende rolle. Gang på gang debatteres vejret, og fra begge sider klages der utålmodigt over vintervejrets afsnøring af den ene chance efter den anden. Fra London til Fyn i januar: »... på vores side har vi været i høj grad hindrede af dette infernalske vejr. Jeg håber imidlertid,

at vi i løbet af de næste måneder skal få bedre vejr og blive i stand til at levere betydeligt mere gods, end det fornyligt har været muligt«. Og fra Jylland til London i februar: »Vi havde håbet at kunne starte operationerne i disse dage, men desværre er vejret nu blevet dårligt igen, og vi må vente . . .«. Få uger forinden havde man forhåbningsfuldt meldt om tø og gjort klart – men det blev kun en kortvarig bedring. Så lukkede vinteren igen for forsyningerne. Ikke alene kunne vintervejret helt lukke af for flyvninger, men det kunne ved stærkt snefald forhindre udrykninger og især borttransporter af det modtagne gods. I begge tilfælde måtte der totalt aflyses, snart fra England, snart fra Danmark. Værre var det næsten, at pludseligt vejrskifte kunne medføre skibbrud for en operation, der var planlagt på grundlag af rimelige udsigter. D. 9. februar blev der eksempelvis alarmeret til ikke mindre end 7 modtagelser på Fyn og rykket ud på alle pladser. Alt tegnede godt. Kl. 22 satte et voldsomt uvejr imidlertid ind, og ingen af maskinerne nåede frem. En maskine måtte vende om efter motorvanskeligheder, en maskine nåede aldrig hjem. Det engelske telegram om nattens forløb er trist: »Flyvemaskine til Niels er ikke gentager ikke vendt tilbage. Rapportér øjeblikkeligt enhver efterretning. Flyvemaskine til Erik maskinvanskeligheder. Gerhard Henriette Preben Allan Arthur mislykket på grund af dårligt vejr«. Hertil skal føjes, at et af modtageholdene efter forgæves venten kom i voldsom ildkamp med en tysk patrulje. Dette fulgte efter en nat af samme karakter d. 6. januar, og d. 26. februar gentog det samme sig igen – atter på Fyn. 4 pladser var »på«, men 1 time før nedkastningen lagde en tæt rimtåge sig. Maskinerne måtte vende om. Korrespondancerne er i vintermånederne fulde af tilsvarende eksempler på deprimerende uheld på grund af håbløse vejrforhold, og selv om holdene tog skuffelserne med mere end god vilje, så sled de lange, enerverende og iskolde ventenætter ikke alene psykisk, men også fysisk. Det må her erindres, at det ofte drejede sig om modtagefolk, der tog udrykningerne jævnsides et normalt arbejde og bag en uanfægtet maske, der ikke måtte røbe hverken træthed eller irritation. Havde nattevagten varet fra kl. 22 til 4.30, og gentog dette sig til overflod i flere nætter, hjalp selv den bedste vilje vanskeligt. Også sikkerhedsmomentet spillede her ind. Dette er baggrunden for et telegram fra Toldstrup, der kun er afsendt, fordi det måtte afsendes: »Om mu-

ligt anflyv ikke punkter hvis ikke sikker operationer kan gennemføres med effekt – samme punkter har været i operation fire og fem gange i den sidste tid men ingen dropping er sket – unyttig risiko og ingen begejstring.

Som omtalt var sneen et særligt problem. I London kunne man, selv om flyvevejret var godt, ikke kende udryknings- og transportmuligheder i Danmark, og fra december anmodede Juncker derfor »marken« om specialmeldinger angående sneforholdene. Var der snevanskeligheder, skulle de daglige telegrammer blot indledes med ordet »sne«. Telegrammerne skulle være fremme i London kl. 15.00. Planlagte operationer til området aflystes derpå, indtil klarmelding forelå. Også isforhold spillede ind. Da man i vinteren 1944–45 havde klar til »water-dropping«, blev denne midlertidigt standset af isdannelser i de lavvandede Limfjordsfarvande, der var udset til operationen.

Vejrvanskeligheder synes også at have spillet ind, da London i december kom frem med den tanke at forsyne Sjælland via den jyske modtageorganisation med en intern transporttjeneste i danske farvande. På det pågældende tidspunkt var den sjællandske modtageorganisation inde i en alvorlig krise efter en voldsom tysk oprulning. Telegrammerne afspejler lakonisk krisen. D. 25. november telegraferer London til Stig Jensen: »Ivrig De forbereder flere Sjælland nedkastningspladser snarest... Karl [København] skriger efter våben og plastic. Sigurd [Sjælland] også i stor nød. Send flere detaljer snarest«. Stig Jensens drastiske svar afspejler såvel situationen som manden: »Karl og Sigurd kan gå ad helvede til. Security er vigtigst for mig. Hastværk fik hele møllen til at gå i luften sidst«. Få dage senere lyder det igen: »Modtagelseshold på Midtsjælland og Hillerød splittede eller taget af hunnerne. Alle punkter kompromitterede. 25 % af lagre tabt. Transport og fordeling meget risikable. Kun Adolf gentager Adolf og Christoffer gentager Christoffer klar til modtagelse. Fire nye punkter er ved at blive forberedt«.

I denne situation telegraferede London i begyndelsen af december til Toldstrup: Vejrforhold gjorde flyvning og modtagelse på Sjælland vanskelige. Kunne Toldstrup påtage sig at modtage og videretransportere også til Sjælland? Hvor mange månedlige ladninger på 24 containers ville han eventuelt tage på sine skuldre? Toldstrups svar indløb hurtigt. Uanset store

vanskeligheder netop på dette tidspunkt meldte han klar d. 12. december og igen ved nytårsskiftet. Både pladser og transporttjeneste kunne stilles til rådighed. Da var imidlertid krisen på Sjælland ved at være overstået, og planerne realiseredes ikke. De spøgte endnu frem til april 1945, ligesom man da havde planer udarbejdede om en omfattende overførsel af våben fra Sverige til Sjælland via den jyske organisation. Kapitulationen overhalede imidlertid planerne.

Derimod kom et ejendommeligt samarbejde mellem landsdelene i stand på Samsø. Den jyske ledelse havde her fået et modtagearbejde i gang i efteråret 1944, men da Fyn savnede modtagepladser, »udlånte« Jylland øen til Fyn, der derpå i marts fik gennemført 2 modtagelser på øens 2 pladser. Fra London havde man kig på øen såvel som på øerne Tunø og Vejrø. Man ønskede modtagepladser og -hold gjort klar på øerne, så maskiner, der ikke havde kunnet finde frem til sjællandske pladser, på returflyvningen kunne nedkaste deres gods på de 3 øer. Den sjællandske organisation sendte derpå folk over til øerne for at træffe forberedelser til sådanne afkastninger, hvad der gav nogen forvirring og friktion mellem sjællænderne, der ikke var orienterede om det fynske arbejde, og fynboerne, der var uvidende om Londons ønsker. »Vi udvekslede mange artigheder, før vi nåede til Kalundborg«, rapporterer den sjællandske forhandler om sin færgesamtale med den fynske repræsentant, som han havde mødt på Samsø, »men en opringning til København, der ialt varede 5 minutter, klarede alt«. Efter opklaring af misforståelsen blev pladser gjort rede for Sjællandsorganisationen på alle 3 øer. Kapitulationen kom dog, inden programmet kom til udførelse. Ikke altid klaredes misforståelser så let som her, og kun sjældent var en telefonsamtale mulig. Modtagearkiverne myldrer med forsøg på opklaring af misforståelser, hvor parterne ikke har forudsætninger for at sætte sig ind i hinandens praktiske vanskeligheder.

Et af de problemer, som telegrammer, pladsbøger og rapporter stadig beskæftiger sig med, er de stadige uheld, der skete under kastet, dels med selve containerne, dels på grund af dårlige kast. Bunden gik ud af containerne, og indholdet spredtes for alle vinde. Faldskærmen åbnede sig for sent eller slet ikke. Containerne havnede i vand eller i høje træer o. s. v. Selv når alt gik, som det skulle, kunne der ske det, at det

sartere gods som f. eks. eurecaerne ikke tålte slaget mod jorden. Måske var der kastet fra for lav højde, så anslaget blev for voldsomt, og lige så tit blev der kastet fra for stor højde, så containerne især i blæst spredtes viden om. Hertil kom andre uberegnelige uheld. Variationsrækken var uendelig, og London ønskede så udførlige oplysninger som muligt. På hvilke pladser var uheld sket? På hvilke datoer? Var det en særlig art containers, der svigtede? Havde kastene været tilfredsstillende? Man hungrede efter erfaringer, fordi opgaven var så kompliceret, og kun erfaringer kunne forbedre teknikken.

Problemfylden kan vel bedst illustreres ved spredte eksempler. Fra Jylland lyder det d. 11/12–1944: »Dårligt vejr og tysk aktivitet gjorde operationer fra november 21 meget vanskelige for vore drenge. Vi har mistet lagre som følger: 30 nov. nummer 102 lager taget af tyskerne – Poul Larsen og syv andre arresteret – nummer 104 lager blev kastet midt i Næsby, fordi en dreng gav signaler til flyveren – forsyninger taget af tyskerne, vi fik kun en walkie-talkie – nummer 107 det meste af forsyningerne kastet i vand vi har fået 6 containers og håber også at få resten«. Eller d. 31/12 1944, hvor Toldstrup rapporterer 13 modtagelser: »På Ebbe ankom nogle bønder under modtagelse og lavede fyrværkeri – endnu ikke rapport fra Flora og William – faldskærm på pakker og en container på Sigvard åbnede sig ikke – to containers på Halvor ødelagt – på Else brændte den øverste del af en container og en container åbnede sig i luften – pilot arbejdede O.K. alle punkter«. Igennem de sjællandske pladsbøger kan arbejdet følges nat efter nat. Det hyppigste er, at der kort rapporteres efter skemaet: »27 Fox + 1 pk, fin modtagelse, bortkørsel omgående«. Men selv i så fald gemmer der sig næsten altid komplikationer af den ene eller anden art bag de korte ord. Ofte trænger komplikationerne sig ind i pladsbøgernes korte skema, spredning af containere, ituslåede containers eller andre uheld. D. 21/1-1945: »9 Fox + 1 pk (walkie talkie). Dårlig modtagelse. Alle containerne kastet i skoven 500 m fra pladsen. Over 1000 hunner udkommanderet til omringning og kæmning af Grib skov, da nedkastningen blev observeret under udførelse. Hele gruppen slap igennem med alt det nedkastede«. D 17/2-1945: »24 Fox + Tiger + 1 pk (eureca). Kastet i udkanten af Næstved (Ny Holsted) 50 km fra pladsen, ca. 20 containers reddet«. D. 20/3-1945: »18

Fox + 1 pk. Dårlig kastet. Alt havnede i Sakskøbing fjord. Alt bjærget i løbet af en uge«.

I telegrammer og pladsbøger mases historien sammen, og kun en svag anelse af virkeligheden kommer med. I rapporterne fra pladserne er der mere luft om problemerne, og de uundværlige enkeltheder illuminerer den virkelighed, der lå bag leveringen af mere end 6000 containers. Lad os sammenstille det skematiske med den levende virkelighed. For d. 30/3 -1945 beretter den sjællandske pladsbog om modtagelsen af 3 af nattens 7 pladser, hvorfra rapporter findes: »Modtagelse d. 30/3-1945: 13 Fox + 3 pk.« »Modtagelse d. 30/3-1945: 13 Fox + 3 pk. 1 af pakkerne landede 1 km ude i havet«. »Modtagelse 30/3-1945: 8 Fox + 2 pk. Dårlig kastet«. Det lyder problemløst og rutinesikkert. Men hvad siger så rapporterne fra de 3 pladser? I forkortet form lyder de:

1. tilfælde: »Det blev en kold nat. Det stormede og regnede, og alt så sort og trist ud ... Pladsen lå 500 m fra Kalundborgbanen. Pludselig hørte vi motorstøj og så en bomber nærme sig. Der blev givet signal ... han ... kastede derefter alle containerne helt ad Pommern til. Ikke en af dem lå på den angivne plads. Nogle faldt ned i høje grantræer, der under mægtigt rabalder knækkede ved roden og væltede ned mellem andre grantræer, nogle faldt inde i selve skoven, og en enkelt kom ned uden faldskærm, hvilket virkede meget generende. Den var nemlig femdelt og fyldt med sprængstof og håndgranater, og jeg tør nok sige, at det knaldede ikke så lidt og temmelig vedvarende. Dertil kom, at der gik ild i de sække, i hvilke det hele var pakket ind, og skønt det havde regnet først på aftenen, var græsset selvfølgelig ikke mere vådt, end at det kunne brænde ... efterhånden holdt det op med at knalde, således at vi kunne komme derhen og få slukket ilden ... Natten var nemlig meget mørk, og jeg regnede med, at ildskæret kunne ses ned på jernbanelinien, hvor vore »venner« patruljerede ...«. Kl. 3 var de fleste containers fundet. Holdet sendes hjem, og lederen finder de resterende containers i løbet af formiddagen. Ompakning i skoven og hele ladningen i lastbil til Værslev station.

2. tilfælde. Holdet var på pladsen lidt før 22.00 – overskyet og regnvejr – svage signaler i eurecaen ... »Regnen var nu ophørt, og der var tegn til opklarende vejr. Vagten var til kl.

3.00, og pejlerens absolutte tavshed forledte mig til den antagelse, at flyveren havde opgivet foretagendet på grund af vejret og var returneret til England... Da kl. var lidt over 1.00, mente jeg det forsvarligt at bryde op og pakke grejerne sammen. Kl. 1.30 var vi nået ca. 3 km på hjemvejen, og pludselig drøner en flyver hen over skoven. At tage lasten ned... var umuligt grundet de høje træer, hvorfor vi som lyn og torden for tilbage til pladsen, idet vi stadig afgav blinksignaler for at fastholde flyveren, der stadig kredsede over hovedet på os« ... Derpå kastede flyveren. En enkelt container havde »tabt« bunden. Det spredte indhold blev fundet. Pakker gik tabt.

3. tilfælde: »... sendingen faldt ca. 2 km nordøst for pladsen og i en høj bøgeskov. 8 containers blev hængende 10–15 m over jorden, og 4 træer på godt en halv meters tykkelse måtte fældes... En container blev pakket ud i 10 meters højde. Det viste sig at være 2 bazookaer med 30 granater. Manden lukkede øjnene, da han lod granaterne falde ned, men de sprang ikke. Bagefter faldt han selv ned, men heller ikke han kom noget til«.

Lad os sætte punktum med en rapport fra en modtagelse d. 22. april. Pladsbogen melder lakonisk modtagelse af 24 Fox + 2 pk. Rapportens ord er: »Kl. henad 1.00 blev det alvor... ladningen, 24 faldskærme med beholdere, faldt nogenlunde på linien, og kun en landede i et træ«. Rapporten melder derpå knækkede skafter på de modtagne rifler på grund af kast fra for lav højde og for kraftigt anslag mod jorden og fortsætter: »... for at sætte kronen på værket var der gået ild i en af beholderne... således at den stod som et lysende Sct. Hans bål midt på pladsen... Der måtte gøres noget for at undgå yderligere reklame om vort foretagende, hvorfor min søn og jeg sammen med bogholder Viggo Sivardt i en fart skar et par faldskærme løs fra deres beholdere, og med disse kvalte vi ilden og slukkede efter med vand fra en grøft. Vi ragede så varme Mills bomber, pistoler og rygende forbindsstoffer ud af ruindyngen« ... Under bortkørslen brød vognen sammen, og en ny måtte fremskaffes. Først den følgende dag lykkedes det at få ladningen væk »under voksende opmærksomhed fra den lokale befolkning«.

Vi har med disse eksempler bevæget os fra London-hovedkvarteret ud i »marken«. Det var her, »slaget om forsynin-

gerne« først og fremmest udkæmpedes. Fra London udgik initiativet, men det blev indsatsen i de hjemlige organisationer, der til syvende og sidst afgjorde slaget – og vandt det.

Hovedudviklingen i Danmark blev den, at efterhånden som forsyningsstrømmen voksede, blev det nødvendigt i stigende grad at udskille modtagearbejdet fra det øvrige modstandsarbejde. Modtagearbejdet blev et speciale. Især i 1943 og endnu frem til sommeren 1944 havde det været således, at modtagearbejdet i høj grad var blandet sammen med alt andet modstandsarbejde, således at såvel ledere som mandskab udmærket godt kunne forene deltagelse i modtagelser med sabotagearbejde, organisationsarbejde, kurértjeneste, rutearbejde o. s. v.; men med de stigende leveringer blev det indlysende, at dette fremtidig var ugørligt. Sammenblandingen blev både arbejdsmæssigt udelukket og sikkerhedsmæssigt uforsvarlig. Resultatet blev opbygningen af 3 store modtageorganisationer for landsdelene Jylland, Fyn og Sjælland, der fik ansvaret for modtagelse, deponering og videreforsendelse af det nedkastede materiel såvel som for det materiel, der sejledes over Nordsøen, og store mængder af det allierede materiel, der førtes gennem Sverige. En enorm arbejdsbyrde blev læsset på skuldrene af ledere og mandskab i disse organisationer. Det forekommer ufatteligt, at byrden blev båret, men den blev det.

Forinden vi i det følgende skal følge opbygningen af disse 3 landsdelsorganisationer, skal der her kort nævnes, at der jævnsides dem eksisterede den af værnene ledede organisation til import af svenske våben. Denne organisation deltog ligeledes i transporterne af de allierede våben, der overførtes gennem Sverige, ligesom Toldstrups jyske organisation ved en enkelt lejlighed i oktober 1944 modtog en sending på 150 svenske maskinpistoler. I det væsentlige var disse to organisationer – militærets og de 3 landsdeles modtageorganisationer – uafhængige af hinanden. I april 1945 var der planer under udarbejdelse om større leveringer fra militærets Sverige-organisation til de civilt ledede modtageorganisationer, planer der var godkendt af K-udvalget, og som dels hang sammen med ønsket om hurtigst mulig levering, dels havde forbindelse med mistilliden til Schjødt-Eriksen, der jo på dansk side forestod modtagelsen og fordelingen af disse våben. Kommandør Bangsbøll, der på marinens vegne forestod de illegale transporter fra

Sverige til Danmark af disse våben, skulle efter disse planer levere direkte til både den fynske og den sjællandske modtageorganisation, ligesom den jyske organisation, der i forvejen havde indarbejdede ruter på Sverige, skulle modtage såvel til eget brug som til videretransport til øerne. Kapitulationen overhalede planerne.

Organiseringen af de 3 modtagehovedkvarterer skete ikke på én gang og ikke samtidig efter en fælles plan. I alt modstandsarbejde var man indstillet på improvisationer, og også her byggede man på det bestående og lod tingene udvikle sig, som forholdene bød det. Vi skal betragte processen landsdel for landsdel.

Først Jylland. Her var udgangspunktet det, at Juncker havde forladt landet i maj og overgivet ledelsen til Bennike–Toldstrup i fællesskab. Arbejdsområdet havde i hele Junckers tid omfattet alle arter af aktivitet, og Juncker efterlod sig ikke nogen art af stramme regulativer for, hvad den ene eller den anden skulle tage sig af, og hvor den enes kompetence begyndte, og den andens endte. Afleveringen blev særdeles uformel og umilitærisk, som modstandsarbejdet almindeligvis var det. Juncker overgav simpelthen »den jyske fællesledelse«, der havde oprindelse og hævd fra hans person og hans arbejde, til det »⅔-team«, der blev tilbage og nu skulle fortsætte i det fastlagte spor. Vi ved, at Bennike var sendt til Jylland med den instruks fra Hjalf, at han i givet fald skulle overtage Junckers arbejde, og derfor meget hurtigt betragtede sig selv som leder, en ordning der senere blev formelt fastlagt, og i praksis gav denne udtalte eller stiltiende formulering af stillingen ingen vanskeligheder. Da kaptajn Schøller, der i foråret havde fungeret som regionschef i region 1, d. 26. maj måtte gå under jorden, fandt Bennike det ikke tilrådeligt, at han fortsatte som regionsleder, og anmodede derpå Toldstrup om at overtage ledelsen af regionen. Toldstrup indvilligede, foreløbig med hovedkvarter i Århus, men fra begyndelsen af september med hovedkvarter i Ålborg, senere igen andre steder i nordregionen. Bennike opslog foreløbig sit hovedkvarter i Vejle, men flyttede senere til en række skiftende dæksteder på Århuskanten. Rent geografisk blev der således ret snart afstand mellem de 2 mænd, og hertil kom den arbejdsdeling, der hurtigt etableredes, også gennem Toldstrups udnævnelse til regionschef. Allerede i Junckers tid

havde en sådan deling tegnet sig, idet – med Junckers ord – »Toldstrup særlig tog sig af nedkastningsarbejdet og hovedkvartersarbejdet«, mens Bennike af Juncker var blevet sat ind i organisationsarbejdet. Denne linie fortsatte efter Junckers afrejse, for så vidt som Toldstrup helt tog nedkastningsarbejdet på sig. Dette fortsatte han med efter sin udnævnelse til regionschef, et arrangement, der føltes så meget naturligere, som nedkastningerne jo lå i Nord- og Midtjylland, mens de allierede indtil videre afviste nedkastninger i Sydjylland. Således gled man naturligt ind i en gradvis opløsning af den jyske fælles-ledelse, der havde eksisteret ved Junckers afrejse, og således opstod gradvis hovedkvarteret for den jyske modtageorganisation, indtil videre kædet sammen med chefstillingen i region I. Fra august fik hovedkvarteret sin egen telegrafist, og fra august voksede arbejdet med efterhånden lavineagtig fart. Som ugerne gik, blev Toldstrup mere og mere modtagechefen, uundværlig i »marken«, højt vurderet i hovedkvarteret i London. Nordeuropas bedste modtagechef, var den karakteristik, Mockler-Ferrymann, den engelske chef for »Special Forces«'s nordvesteuropæiske sektion, senere gav ham. Sikkert er det, at det blev en nøglepost, han kom til at bestride, og at han honorerede de fantastiske krav, der blev væltet ind over stillingen som jysk modtageleder. Det blev Jylland, der kom til at tage broderparten af arbejdspresset.

Toldstrup medbragte til arbejdet en lang række værdifulde forudsætninger. Han kendte arbejdet fra grunden af, havde selv organiseret modtagelser og havde fået en kort, men effektiv skoling i det korte, stakåndede samarbejde med Juncker. Han var ung og fysisk stærk, og hans karakteregenskaber tillod ham at spænde de fysiske krav til sig selv til bristepunktet. Han var hensynsløs i kravene til sig selv som til andre, en hensynsløshed der bundede i en ubøjelig modstands- og kampvilje og gav ham en viljestyrke og en fortættet koncentration, der bed gennem alle overvindelige vanskeligheder. Hans arbejdsevne lånte skjulte reserver i hans kampspændte sind og rakte enormt vidt. Hans arbejdstempo blev lynhurtigt og hans handlekraft eksplosiv. Hans naturlige evne til at organisere udvikledes i takt med de stigende krav, og han blev i den kreds af medarbejdere, der samledes om ham, en førerskikkelse, der både var respekteret og afholdt. Idémæssigt var han modstandsmanden med stærke nationale følelser og tilknytning til

»Dansk Samling«. Dette i forbindelse med hans personlige oplevelser d. 9. april og efter d. 29. august førte ham frem til en stadig skarpere og mere kompromisløs vurdering af »det officielle Danmark« og de ledende officerer. Over for alt, hvad der havde smag af dette »officielle Danmark«, blev han kategorisk afvisende og stejlt fordømmende. Impulsivt og nuancefattigt gjorde han front imod, hvad han anså for lunkenhed og omsvøb, og han gjorde ingen røverkule af sit hjerte. De krav, modstandsarbejdet stillede til ham selv og hans kammerater, og den absolutte forpligtelse, han såvel som de følte over for dette arbejde, forenklede yderligere hans domme og spændte hans krav – de blev usammensatte og absolutte. Med disse egenskaber blev han en leder, men ikke nogen forhandler. Hans forhold til Bennike mærkedes dybt heraf; vi skal senere vende tilbage hertil.

Toldstrups dobbeltstilling som modtagechef og regionsleder varede ca. ½ år. I løbet af efteråret traf Bennike beslutning om at afløse ham som regionsleder og trods sine tidligere bekymringer erstatte ham med Schøller. I oktober ventilerede han i et par breve til Toldstrup tanken om, at denne skulle træde tilbage som regionsleder og hellige sig modtagearbejdet, og han var ligeledes inde på den tanke, at Toldstrup skulle fortsætte som regionsleder, men samtidig oprette 2 modtagecentraler for Nord- og Midtjylland under sin egen overledelse. I de første dage af december havde Bennike taget endelig beslutning. Han skrev da til Toldstrup: »Med tilslutning fra København er det blevet bestemt, at den tidligere leder af nordjyske distrikt atter skal overtage kommandoen dér. Dette skridt er så meget mere påkrævet, som de store modtagelser og den vanskelige fordeling for tiden må lægge fuldt beslag på Deres arbejdskraft. Jeg vil tro, at det vil falde Dem let at afgive kommandoen, da De, efter hvad jeg har bragt i erfaring, selv har haft samme tanke. Den pågældende vil selv søge forbindelse med Dem«. Så let og papirgråt foregik chefskiftet nu ikke. Toldstrup vægrede sig af flere grunde, og det trak ud til midt i februar med en endelig afgørelse. Hele striden skal senere skildres i anden sammenhæng. Her skal kun kort fastslås slutresultatet: At Toldstrup i februar trak sig tilbage som regionsleder. D. 21. februar telegraferede han til London: »For at få ende på de utålelige forhold i dag afleveret til Lind [Schøller]. Vil for så vidt angår receptions følge retningslinier som meddelt i brev ... Hvil i

fred Nordjylland«. Herefter var modtagearbejdet i Jylland endeligt udskilt som et helt selvstændigt arbejdsområde. Sagligt var dette uden tvivl den rette og den nødvendige løsning.

Den jyske modtageorganisation, der især fra august 1944 voksede op som en frugt af Toldstrups arbejde og grenede sig ud fra hans hovedkvarter, blev umådelig stor. Nedkastningsområdet var geografisk hele Nord- og Midtjylland med en stor død plet omkring Karup flyveplads og en tom rand langs vestkysten. Fra februar 1945 gik de allierede ind på at kaste også i det sydlige Jylland, og nedkastningsområdet overskred grænsen Vejle-Skjern. I begyndelsen af marts var recognoscering af pladser syd for denne linie i gang, og ialt 8 pladser nåede at komme i operation, den sydligste SV f. Vejen. Transportforholdene i Jylland var på dette tidspunkt aldeles fortvivlede, og det var af hensyn til Sønderjylland af yderste værdi at få pladserne flyttet sydover. Men modtageorganisationens arbejdsområde gik ud over nedkastningsområdet. Til arbejdet hørte forsendelser, og disse gik til hele Jylland samt i enkelte tilfælde til Fyn. Planerne om leveringer også til Sjælland er allerede omtalt. Og våbnene kom ikke alene til nedkastningspladserne, de kom over Nordsøen og fra Sverige, hvad der tvang til kontakter og organisationer i både vestkystens og østkystens byer fra Skagen i nord til Esbjerg i syd. Geografisk blev således praktisk taget hele Jylland arbejdsområde. Sagligt omfattede arbejdet ikke blot modtagelse og distribution, men også f. eks. organisering af eureca-arbejdet, flygtningetjeneste og telegrafitjeneste, og dertil kom, at Toldstrup udbyggede organisationen med en egen pressetjeneste med N. A. Ejgenbroth som leder. Her er helt set bort fra det organisations- og sabotagearbejde m.m., som fulgte med stillingen som regionsleder. Når hertil kommer, at arbejdet også kvantitativt skruede sig op i et stadigt crescendo, er det indlysende, at organisationen måtte vokse til et usædvanligt omfang.

I midten selve hovedkvarteret, der i takt med udviklingen stadig måtte udvides med medhjælpere, kurerer o. s. v., samtidig med at det uafladeligt måtte flyttes, i løbet af perioden juni 1944–maj 1945 ialt 41 gange. 14 dage på ét sted blev undtagelsen. For hver flytning en lang række praktiske arrangementer og forandring af post- og kontaktadresser. Nært knyttet til hovedkvarteret var radiosektionen, til sidst delt i 2 hold med hver sin telegrafist + medhjælpere. Fra hovedkvarteret udgik

så forbindelserne til Jyllands 20 nedkastningsdistrikter med hver sin distriktsleder: Vendsyssel–Fjerritslev–Thisted–Ålborg–Ålborg landdistrikt – Vesthimmerland – Hobro – Ålestrup – Randers–Djursland–Viborg–Skive–Struer – Holstebro – Herning–Silkeborg–Horsens–Vejle–Århus og Samsø. Distriktslederne måtte naturligvis ofte erstattes, udskiftes eller omflyttes på grund af tysk aktivitet. Fra hovedkvarteret udgik videre forbindelser til de særlige ledelser for transport, Nordsøoperationer, Sverigesruter, »Water-dropping«, eureca-tjeneste samt pressetjenesten. En uafbrudt strøm af meddelelser flød sammen i dette hovedkvarter, og et virvar af ordrer og instrukser måtte formuleres og udsendes dag og nat pr. telefon, pr. brev, pr. kurér eller pr. telegram. Havde ordnede kontorforhold været mulige, og havde der været rutinero i arbejdet for en tilstrækkelig stor og tilstrækkelig trænet stab, havde arbejdet vel været overskueligt. Nu var der absolut ingen margin, og man kæmpede konstant for at holde hovedet oven vande i den fos af arbejde, der væltede ned over hovedkvarteret. Detailler er her udelukkede, men vel også overflødige.

Et vigtigt moment for netop dette modtagehovedkvarter skal fremdrages. Som allerede tidligere berørt, også i anden forbindelse, var kontaktforholdene i Jylland yderst vanskelige og om ikke i princippet, så i praksis forskellige fra, hvad der var tilfældet i det øvrige Danmark. Der var flere årsager: Den store geografiske udstrækning og de efterhånden håbløse trafikforhold. At dette sidste delvis var selvskabt plage i den af jernbanesabotage adlede landsdel, forandrede ikke kendsgerningen eller mildnede dens konsekvenser. Personlige kontakter mellem de ledende blev ekstraordinært vanskelige og tilsvarende sjældne. Dette forhold forstærkedes ved den illegale teknik, Bennike udviklede, og som medførte, at hans hovedkvarter pakkedes ind bag et indviklet kontaktarrangement, og det forstærkedes yderligere i forholdet mellem Toldstrup-centret og Bennike-centret af den strid, der udviklede sig, muligt netop på grund af manglende personlig kontakt. Mange vanskeligheder kunne måske være blevet løst ved personlige møder mellem lederne. Nu mødtes de ikke, og vanskelighederne voksede yderligere. En ond cirkel var i gang. I alt modstandsarbejde var der et vist omvendt forhold mellem »security« og effektivitet, og noget fast svar på, i hvor høj grad man i organiseringen skulle tage sikkerhedshensyn, gives ikke. Det er tid-

ligere nævnt, at den polske modstandsleder Bor-Komorowski definerede opgaven som den at finde det rette balanceforhold mellem de 2 hensyn. I Bennikes hovedkvarter lagde man et betydeligt eftertryk på sikkerhedssynspunktet. Bennikes nærmeste medarbejder, »Special Forces«'s forbindelsesofficerer hos ham, kaptajn Helk, udtrykker det således: »Hvorom alting er, fik jeg bygget sikkerhedssystemet og kurértjenesten endnu mere omhyggeligt op ... Det skaffede hovedkvarteret en betydelig arbejdsro, det var uhyre sjældent, vi var nødt til at forsvinde over hals og hoved, og kun få gange har vi været lige på nippet til at blive taget ... Ejendommeligt er det jo bagefter at høre bebrejdelser mod general Bennike for for stor forsigtighed og dermed mindre effektivitet. Dels er denne sikkerhedstjeneste ham påtvunget af Elmøe og mig (han selv er en absolut frygtløs mand), og dels var det hans egen opfattelse, at vi gavnede modstandskampen mere ved at kunne virke uafbrudt, måske med *lidt* nedsat tempo, snarere end ved først givne lejlighed at blive taget af Gestapo ... Utvivlsomt er dette forhold i virkeligheden en af de største anstødsstene mellem Gustav Olsen [Bennike] og Toldstrup«.

Heri har Helk upåtvivlelig ret. I Toldstrups hovedkvarter, hvor man i udpræget grad følte sig i selve frontlinien og både tog og måtte tage store risici, og hvor Toldstrup selv stod enhver form for stabsmentalitet aldeles fjern, udviklede der sig en voksende irritation over den fremgangsmåde, der af Bennike krævedes iagttaget i forbindelsestjenesten. Man afsendte kurérer, der på bestemte steder og bestemte tidspunkter igen mødte kurérer, som efter aftalte forsigtighedsregler kunne udveksle depecher o. s. v. Nogen direkte forbindelse mellem de 2 kvarterer i den forstand, at Bennike og Toldstrup mødtes personligt og klarede sagerne op, var der ikke. Svigtede kurérmødet af en eller anden grund, brast foreløbig den svage tråd. I Toldstrups kreds var opfattelsen den, at Bennike lukkede sig inde i et kinesisk æskesystem, og man ironiserede åbenlyst over fremgangsmåden, hvad der naturligvis kom Bennike for øre. Karakteristisk for afstanden mellem de 2 kvarterer er det, at Bennikes diskussion i brevene om de voksende gnidninger er præget af vendinger om, hvad der er bragt i erfaring, hvad der er hørt, hvad der rygtevis meddeles etc. Givet er det, at sikkerhedssystemet lagde et stærkt isolerende lag mellem Bennikes hovedkvarter og arbejdet ude i »marken«. Dette var jo selve

tanken med systemet. Også de øvrige regionsledere havde en meget spæd og besværlig kontakt med Bennikes hovedkvarter. En særlig ram karakteristik gav regionslederen i region III, Højland Christensen, i foråret 1945 over for Lippmann, da han drøftede regionens anliggender med denne. Lippmann refererer samtalen: »Jeg tilbragte en halv dag sammen med lederen for III ... Han gav mig en udmærket orientering om hele arbejdet på halvøen ... Onkels [Bennikes] tid er i de sidste to måneder 75 % gået med Toldstrup-sagen og 25 % med at gøre det umuligt for noget menneske at finde ham. Selv blev han fornylig kaldt op til onkel [Bennike], en rejse under de nuværende forhold, der tager 60 timer. Han mødte ham på en skovsti, talte med ham i 5 minutter og dampede derefter af igen, og alt hvad han ville, var at berøve ham den telegrafist, han med møje og besvær havde fået tildelt ... [Bennike] ... havde ... efterhånden gjort det hele så indviklet, og var lidt for meget kommandovejbetonet«. Lippmanns fremstilling er måske nok pebret af forkortelse, men efterlader ingen tvivl om Højland Christensens irritation.

Særlig tæt hober klagerne over Bennike-kvarterets utilnærmelighed sig op fra de mange faldskærmsmænd, der som forbindelsesofficerer eller instruktører blev sendt over fra England. De beretter næsten alle om lange ventetider, inden de møder Bennike eller indirekte modtager ordrer fra ham, og de klager så godt som alle over at blive holdt uvirksomme eller beskæftigede med uvæsentlige opgaver. I foråret 1945 førte Lippmann sagen frem for K-udvalget og protesterede skarpt mod den behandling, hovedparten af disse officerer havde været genstand for. I 9 konkrete tilfælde, som han mand for mand gennemgik, påviste Lippmann, hvorledes disse folk enten havde haft vanskeligt ved at opnå kontakt eller havde savnet støtte til arbejdet fra Bennikes hovedkvarter. Tonen er skarp, og Lippmann påpeger det urimelige i forholdet mellem den uddannelse, disse mænd har modtaget i England, og den anvendelse, der gøres af dem, ligesom han understreger den forskel, der er i behandlingen af faldskærmsofficererne i Jylland og på øerne, hvor folkene er kommet godt i gang og uden forsinkelser. Et par enkelte af Lippmanns eksempler skal her fremdrages til illustration af protestens skarphed. Det hedder bl. a.: »Rover [faldskærmsmanden Toft-Christensen]: Fik malaria umiddelbart efter sin ankomst, men modtog ikke på

nogen måde hjælp til trods for, at han havde 40 graders feber ... blev efterhånden tildelt byarbejde i Århus, og efter en lang række forhandlinger blev han chef for en antistikker-organisation. Han påtog sig dette arbejde, til trods for, at det ligger uden for hans egentlige felt ... Han ankom hertil 5. oktober og kom i gang 15. januar. Daimler [faldskærmsmanden Per Jepsen]: Blev efter 1½ måneds ophold i Århus attacheret en regionsledelse. Tiden i Århus udfyldt med tilfældige opgaver. Kontakt- og logiforhold yderst ringe. Da han fik ordre til at rejse til sin region, blev han ikke udstyret med kontakt tilbage til Århus i tilfælde af, at han ikke skulle nå frem. Da han ikke opnåede kontakt, måtte han rejse tilbage til Corn [Toldstrup] og igennem denne opnå kontakt med Goal [Bennike]. Daimler [Jepsen] har i dag fuldt op at gøre og arbejder godt med sin chef, som synes at være tilfreds med ham«. Dette sidste bekræftede regionschefen Højland Christensen, da han i februar talte med Lippmann og udtrykte sin glæde over samarbejdet med Jepsen.

Tonen i Lippmanns rapport er som nævnt skarp, men på den anden side ikke så skarp som i nogle af faldskærmsfolkenes rapporter. De var alle skuffede i afskygninger fra ærgrelse og pessimisme til vrede og hån. Da faldskærmsmanden Malling i april blev sendt af Lippmann til Jylland, kunne han referere samtaler med en lang række af dem og erklære, at de alle havde beklaget sig over at være blevet holdt konsekvent uden for det arbejde, de var sendt til »marken« for at udføre. Mallings egen rapport til London er præget af hån: »Mit første møde med hr. Goal [Bennike] fandt sted sammen med Gremlin [faldskærmsmanden J. Jenk] ... det foregik mellem 15 og 20 km uden for Århus pr. cykle i øspjaskende regnvejr. Vi tog så stade på en landsbykirkegård, men da det stadigvæk regnede, og da hr. Goal [Bennike] i 1½ km's afstand opdagede en bondemand, som gik og pløjede, og straks mistænkte ham for at være en forklædt bondemand, foreslog han, at den videre drøftelse skulle foregå i kirkegårdspissoiret. Gremlin [Jenk] og jeg syntes dog, vi burde tage risikoen med bondemanden, så vi blev ude«. Dette sidste eksempel er medtaget, fordi det – uanset den rigtige eller urigtige fortolkning af en højst illegal situation – afspejler den atmosfære af irritation og foragt, der groede op i Bennike-fjendtlige kredse, også i Toldstrup-hovedkvarteret, hvor man tog parti for faldskærmsfolkene. Uden

kendskab til denne foragt-atmosfære og uden konstatering af, hvor tæt den var, mangler en afgørende forudsætning til forståelse af, under hvilke fortvivlede forhold samarbejdet mellem den jyske overledelse og nedkastningshovedkvarteret måtte holdes i gang. At det gik sådan, skyldtes mange forhold, men medvirkende var uden tvivl de jyske afstande, der under de særlige forhold bidrog til at forhindre eller vanskeliggøre personlige kontakter, mens tid endnu var. Ved konfliktens oprindelse kom man ind på at mundhugges om uundgåelige misforståelser i kortfattede og skarptskårne depecher, og siden tog det ene ord det andet. Til sidst var konflikten næsten uløselig.

På Fyn blev et selvstændigt nedkastningshovedkvarter etableret, inden »det store program« i september 1944 begyndte at udfolde sig. I forbindelse med en almindelig omlægning af Odenseledelsen blev det besluttet, at Erik Frandsen, der hidtil havde ledet sabotagearbejdet i byen, skulle udtræde af denne og i stedet hellige sig alle modtagelser. Igennem byledelserne på Fyn skulle der stilles det fornødne mandskab til rådighed. Modtagearbejdet havde hidtil været blandet op med andet modstandsarbejde, og det uheldige heri var klart for alle.

Frandsen gik ind i sit nye arbejde med fortræffelige forudsætninger. Han havde været med ved de tidligere modtagelser på Enebærodde og ved Rugård og havde erfaringer herfra, og under hans ledelse skred modtagearbejdet frem med forbilledlig præcision, orden og sikkerhed. Hans arbejde blev i lige grad præget af overblik og grundighed i detaillerne, og samtidig havde han det held eller den evne at samle og sammenarbejde en stor kreds af faste og besindige medarbejdere, der førte stabsplanerne ud i livet med styrke, omhu og disciplin. Friktioner blev ukendte i disse omgivelser. Den organisation, som Erik Frandsen nu opbyggede, og som i det store og hele blev bestående krigen ud, fulgte, så vidt en skematisk fremstilling nu engang kan dække en levende virkelighed, følgende retningslinier:

Hovedkvarteret etableredes i Odense. Gennem faldskærmsmanden Hecht Johansen fik Frandsen direkte daglig kontakt med telegrafisten »Robert«, dyrlæge Duus Hansen, og derigennem med London, og samtidig opretholdtes en tæt kontakt med Fynsledelsen, der forestod fordelingen af de modtagne våben. Selve distribueringen blev lagt i hænderne på en særlig

fordelingsorganisation. Gennem Fynsledelsen etableredes kontakt til byledelserne i øens 6 afsnit, der hver udpegede en lokal modtageleder. Disse kædedes til hovedkvarteret gennem 4 instruktører. Hvert modtagehold traf selv de praktiske arrangementer og sørgede for foreløbig deponering af materiellet. Derpå bestemte Fynsledelsen, efter rapport om modtagelsen, den endelige fordeling, og fordelingsorganisationen sørgede derpå for transporterne.

Karakteristisk for arbejdet på Fyn blev dels de problemer, der affødtes af den tætte bebyggelse, dels arbejdets mindre omfang, der tillod et langt større overblik, og endelig den omstændighed, at der her kunne skabes et fast samarbejde mellem modtageorganisationer og Fynsledelse. Det rent geografiske forhold, at lederne hurtigt var i stand til at mødes, og at de kendte hinanden godt, spillede her ind, men det skal så tilføjes, at et tillidsfuldt kammeratskab almindeligvis dominerede arbejdet og prægede indstillingen i det samlede fynske lederskab.

Men de geografiske forhold skabte naturligvis også problemer. Den tætte bebyggelse udelukkede praktisk talt afsides beliggende modtagepladser, og tyske udrykninger kunne overalt være hurtigt fremme. Disse vanskeligheder måtte imødegås ved et minutiøst forberedelsesarbejde, der gennem indsats af stort mandskab og bedst muligt transportapparat sigtede mod rap opsamling og hurtig bortkørsel. Det fynske modtagehovedkvarter blev tvunget til en særdeles detailleret planlægning, og der blev såvel inden for hovedkvarteret som i forholdet mellem dette og Fynsledelsen etableret et præcist arbejdende »team-work«, der blev højt vurderet i London. Herfra var man i stand til at vurdere den effektivitet, der prægede arbejdet. Fyn blev en særdeles selvstændig region, frigjort fra de vanskeligheder og konflikter, der mærkede arbejdet både i Jylland og på Sjælland. Man kunne have uheld her som andre steder, men det er tvivlsomt, om nogen større modtageorganisation nogen steder i Europa opnåede at arbejde så sikkert og med så ubetydelige tabsprocenter som her.

På Sjælland havde der ikke været nedkastninger siden det mislykkede forsøg på at nedkaste Muus på Gyldenløveshøj december 1943. Indtil videre havde London efter denne aften sagt stop. Da »det store program« i august 1944 gik i gang, blev denne afgørelse imidlertid revideret, og endnu engang

blev pladsen på Gyldenløveshøj sat i alarmberedskab, og kredsen omkring skovrider Krarup på Valborup skovdistrikt blev udgangspunkt for den fornyede aktivitet. I de første dage af september ankom Stig Jensen, der jo havde deltaget i de tidligere arrangementer på Gyldenløveshøj, til skovridergården med ordre om, at nedkastninger skulle genoptages. Den gamle plads skulle være klar d. 7. september. På skovridergården blev der travlhed. Et hold blev stillet på benene, væsentligst af forstfolk: Skovriderne Krarup og Holten Andersen, forstassistenter, forstelever og skovfogedassistenter, bl. a. Brorly, Brændegaard, Kring og Schletzer, af hvilke den førstnævnte netop havde tiltrådt på distriktet d. 1. september. Endelig »indkaldtes« forstassistent Erik Christiansen, der havde deltaget ved modtagelser i 1943, og proprietær Briand Clausen, der ligeledes havde været med i 1943. Hertil kom Ole Geisler. Denne var i august undsluppet en tysk razzia på Forchhammersvej. Han var gået under jorden og opholdt sig nu på skovridergården samt på andre dæksteder i omegnen. Han havde rige erfaringer fra sit arbejde med tidligere jyske modtagelser i 1943. Nu førte begivenhederne ham pludselig ind i et tilsvarende sjællandsk arbejde. Denne kreds dannede grundstammen i det arbejde, der nu satte ind.

D. 7. september var man klar, men aftenen endte resultatløst. Ud på aftenen ankom Stig Jensen med besked om, at »Grethe«, som pladsen hed, skulle bemandes kl. 22. Geisler fastholdt imidlertid, at efter tidligere skik og brug og efter måneforholdene kunne maskinen først ventes kl. 23. Resultatet blev, at aftenen mislykkedes. Holdet nåede ikke på plads i tide, og et forsøg fra Geisler på at blinke maskinen til at kaste på en plads foran Aunstrup sanatorium mislykkedes. Et skarpt og forståeligt sammenstød mellem Stig Jensen og Geisler blev den naturlige følge. Et par uger senere lykkedes det imidlertid. Om d. 25. september meddeler Brorlys 1945-beretning: »Vi startede i god tid ... alle var på mødestedet under den store ask. Lysposterne blev stillet ud, vagtposterne sat af på de kriminelle punkter og ventetiden begyndte ... Månen kom over trætoppene og den åbne plads. Sjællands højeste punkt lå klart oplyst helt omgivet af skoven. Lidt før kl. 1 hørte vi pludselig en svag brummen fra vest, og få sekunder efter kom den store Halifax glidende lavt hen over trætoppene ... [der] lød et smæld fra maskinen, og 13 faldskærme af alle farver dalede ned mod

jorden. Vi kunne kigge lige ind i maskinen, da de to pakker blev smidt ned gennem »hullet« ... Det var et pragtfuldt syn«.

Dette var begyndelsen. Udvidelsen lod ikke vente længe på sig. Mens man ventede på »Grethe«, havde Geisler-Krarup-Brorly recognosceret andre pladser i Midt- og Vestsjælland, og d. 1. oktober modtoges der med Geisler som leder ved Kattrup. Få dage senere – i begyndelsen af oktober – kom der pludselig gennem modstandsmanden Mogens Barfod ordre fra Muus om, at der omgående skulle stilles 10 pladser på benene. Samtidig havde Stig Jensen påtaget sig at klargøre pladser andre steder på Sjælland. Få dage senere havde Valborup-kredsen fået 6 pladser godkendt og gjort klar med ledere fra kredsen (Geisler, Holten Andersen, Krarup, Brændegaard, Brorly og Barfod). D. 14. oktober var ikke mindre end 5 pladsledere samlede til middag på skovridergården, da de 6 pladser annonceredes. Det blev hurtigt opbrud. På 4 pladser ved Gyldenløveshøj, Svendstrup, Tissø og Kattrup blev der modtaget. På 2 pladser nåede maskinerne ikke frem.

På dette tidspunkt var der endnu ikke skabt en centralledelse for det sjællandske nedkastningsarbejde, for så vidt som en gruppe pladser strålede ud fra Valborup med Geisler-Krarup som lederne, mens Stig Jensen, der ved arbejdets indledning havde været mellemmand mellem København (Muus) og Valborup, var i fuld gang med en parallelt løbende aktivitet. Organiseringen af det samlede arbejde kan på dette tidspunkt ikke have ligget klart. I Valborup betragtede man det arbejde, man havde i gang, som selvstændigt, ledet formelt af Geisler med direkte rapport til Muus, og da Stig Jensen forlangte oplysninger om pladser og aktivitet her, afviste Krarup dette krav under henvisning til den direkte rapport til Muus. En klar uoverensstemmelse mellem Valborup-kredsen og Stig Jensen udviklede sig.

Hurtigt ændredes situationen sig imidlertid fuldstændigt. Nedkastningerne d. 14. oktober var ikke gået ubemærket af, og tyskerne indledte omfattende razziaer, bl. a. med hjælp af Schalburg-folk fra Ringsted. I løbet af et par uger sprængtes hele organisationen omkring skovridergården. En del af deltagerne fængsledes, en del gik under jorden, og enkelte måtte vælge at flygte til Sverige. Geisler forsvandt atter til København, hvor han fik tildelt andet arbejde. Hele organisationen opløstes. Det lykkedes at redde hovedparten af det nedkastede

materiel. Omtrent da har man fra London opfordret Muus til at oprette en centralledelse for Sjælland, og Muus foreslog Stig Jensen. »Udnævnelsen« synes at have foreligget senest i slutningen af oktober. I et telegram til Stig Jensen fra februar 1945 resumerer London leveringerne til Sjælland og opgør da tallene i 2 kolonner: Samlede tal for september–oktober og samlede tal »siden De overtog modtagelsen«. Dette svarer ganske til oplysningerne i Brorlys 1945-beretning samt til den omstændighed, at Stig Jensens telegramkorrespondancer med London foreligger fra dette tidspunkt.

Det tilfaldt Stig Jensen at bygge op fra grunden af, og det arbejde, denne modstandsveteran nu fik ansvaret for, blev formentlig det betydningsfuldeste, han i sin lange modstandskarriere lagde skuldre til. De var brede, og han løftede opgaven med sikkerhed, overblik og ukuelig humor. Under utrætteligt arbejde organiserede han med gnistrende vitalitet og aldrig svigtende sans for det væsentlige. Hans egen skildring af arbejdet, som han især gav den i en rapport, han d. 26. februar 1945 sendte London, lyser af disse egenskaber. Hans ramsaltede, maskuline djærvhed må i den arbejdskreds, han omgav sig med, have krydret i de trængselsdage og -timer, som arbejdet uundgåeligt førte med sig. Et par eksempler fra rapporten belyser ikke alene arbejdet, men også ham selv. De bør vedføjes: »Jeg formoder, at »Robert« [modtageplads], når han engang ad åre kommer, har nogle mægtige skideballer i posen til os. Men De kan være overbevist om, at ingen ulejlighed bliver skyet for at gøre arbejdet så fint som muligt. Når det ikke lykkes, skyldes det hændeligt uheld, og den omstændighed, som jeg før nævnede, at vi til en vis grad savner instruktioner fra Dem . . . Hvad hjælper det mig, at piloten fra »Robert« fortæller, at vi ikke gav ham noget bogstav, når mine folk fortæller, at de flashede, så egnen lå oplyst fra Slagelse til Roskilde, og insinuerer, at piloten var døddrukken eller blind som en ugle, hvis han ikke opdagede det. Også vi trænger til en rapport nu og da, ikke mindst for at lære terminologien. Her erfarer jeg med den største undren, at De smider 2 Tiger på Palle og Esther. Jeg spekulerer en tid på, om en halv Tiger er en ny og sindsoprivende cocktail, som De ønsker introduceret hos George, eller om det er det fattige resultat af en afrikansk odyssee foretaget af staben i en week-end, men jeg får så meddelt fra åstedet, at man har modtaget en tung ladning af

stærkt efterspurgte varer«. Eller hans skildring af en forkert afkastning: »... forleden, da man velsignede Ny Holtved [Ny Holsted] lige uden for Næstved med 24 containers diverse. Jeg formoder, at det må være lys fra jernbanebomme og marshalling-terræn, der har narret piloten til at tro, at han var ved Mekka ... men han forskrækkede unægteligt de trygt sovende familier, der fik containere gennem taget. Heldigvis var det gode folk. Hele egnen blev sendt ud på jagt efter modstandsbevægelsens byleder ... de fandt ham naturligvis efter en hidsig jagt og eftersøgning på tre dækadresser hjemme hos konen, for første gang i tre måneder, påstod han (stakkels kone), og så kom der fart i foretagendet. Da det blev lyst, så man bankdirektører og urtekræmmere stå på post med maskinpistoler, mens raske folk fjernede den manna, der var drysset fra himlen. Alt blev reddet ... med undtagelse af tre containere, der endnu sidder i en mødding, hvor de faldt, og så en del af det gods, der faldt ud af splittede containere. Enhver rask dreng i Næstved ejer mindst et pund PE [sprængstof], som han bærer i baglommen (det smager ikke af noget videre, siger de) og dertil en eller to tidsblyanter. Når byen ikke er revnet, må det være, fordi Vorherre holder sin hånd over tåberne, eller også skyldes det de breve, vi udsendte om faren ved letsindig omgang med hittegods af denne art«. Danmark så ikke sådan ud, og modstandskampen var ikke sådan, som Stig Jensen fabulerer billedet frem, men Danmark var også sådan, og kampen var også sådan. Stig Jensen er en af de få, der har formået at fastholde tidens hasarderede komik. Selv i de morsemagre telegrammer skærer hans frodige humør sig igennem koderne: »Sending modtaget på Agnes, Albert, Palle den 22. leveret til table [faldskærmsorganisationen] ved teerstatningstid gentager teerstatningstid den 23. stop«. Desværre mangler Nachspielet. Vi ved ikke, om hovedkvarteret i en af de efterfølgende containers modtog en pakke te, specielt mærket »For Salmon« [Stig Jensens kodenavn].

Da Stig Jensen og hans medarbejdere i begyndelsen af november tog fat på rekonstruktionen, var billedet mørkt. Telegramkorrespondancen giver stillingen: »Alle punkter aflyste på grund af alvorlig sygdom Midtsjælland ... starter pæny«. Dagen efter besatte tyskerne Valborup skovridergård og sprængte den i luften. To af forsteleverne fængsledes, men det lykkedes forstassistent Brorly at forsvinde ud i skoven under beskydning

og nå København. Krarup måtte til Sverige. Et par uger senere er situationen endnu mørk. London presser på for nye pladser, og man får en modtagelse gennemført ved Vallø d. 27. november, men endnu d. 4. december er kun 2 pladser klare, 4 under forberedelse. Stig Jensen afviser kategorisk, at man koster med ham. Nu ville han have ro til at bringe organisationen i effektiv stand.

Opbygningen fandt sted efter forhandlinger med og i samarbejde med forstassistenterne Brorly og Erik Christiansen. Brorly havde reddet sig igennem oprulningen, og Erik Christiansen var allerede inde i et samarbejde med Stig Jensen; de blev hans direkte kontaktfolk til de ledelser, der nu – delvis på deres initiativ – indrettedes ude i amterne, Erik Christiansen med særlig forbindelse til amterne Præstø, Frederiksborg og Sorø, Brorly med særlig forbindelse til Roskilde, Holbæk og Lolland-Falster. Begge havde de føling med det samlede arbejde, og parallelt med hinanden førte de de »pladsbøger«, der i dag er en uvurderlig kilde til belysningen af udviklingen, samt modtog rapporter ude fra de enkelte pladsers modtageledere. Det grove hovedbillede af den nye organisation blev da følgende: I København hovedkvarteret med forbindelse gennem telegrafisten »Joseph« [Fischer Holst] til London og med forbindelse til K-udvalg og andre fordelende instanser. Ude i amterne særlige amtsledere for nedkastning og fordeling. Disse skulle så vidt gørligt »udskilles« af det øvrige illegale arbejde og udelukkende stå under modtageorganisationens kommando, og man søgte mest muligt at isolere den ene modtage- og transportgruppe fra den anden, så oprulning af en gruppe ikke nødvendigvis ramte de øvrige. Fra amtslederne direkte rapport til hovedkvarteret samtidig med, at de var sammenbundet med dette gennem Erik Christiansen og Brorly, senere også forstassistent Kring, der »overtog« Frederiksborg amt. Dette var i det mindste hovedskemaet, der naturligvis varieredes efter omstændighederne – og de var mange. Her som i alt modstandsarbejde byggedes der såvel nedefra som ovenfra, og varianterne dominerede ofte reglerne.

Typisk for Sjælland var det, at en meget stor del af pladserne især i begyndelsen lå i skovene, en naturlig følge af, at det var skovfolk med kontakter til skovenes folk, der stod for den direkte kontakt ud til amterne og deltog i drøftelser og recognosceringer af pladser. Man modtog i lysninger og på afdrevne

arealer, og man opnåede herved den fordel, at skoven ydede modtageholdet betydelig dækning, ligesom undvigelse i katastrofetilfælde var lettere. Til gengæld gav disse pladser undertiden vanskeligere borttransporter.

Geografisk omfattede området fra begyndelsen hele Sjælland med Lolland-Falster, men som vi har hørt, medførte oprulningen omkring Valborup dog, at Midtsjælland midlertidigt var ude af billedet. I første omgang kom man i gang i Præstø amt, hvor Erik Christiansen allerede før katastrofen i Valborup havde fået samarbejde med skovrider Børge Petersen på Stevns, og pladser recognoscerede. Derpå kom Frederiksborg i gang, og fra februar var pladser over hele området i aktivitet, deriblandt også pladser på Lolland-Falster med en første modtagelse d. 21. februar. Også Midtsjælland var nu genopbygget, og om ikke før demonstreredes dette, da man i februar foreslog London at modtage på ruinerne af Valborup skovridergård og også d. 20. marts fik en modtagelse gennemført netop i denne lysning. Fra nu af skruede arbejdet sig voldsomt op over hele området. Ligesom man i Jylland trak sydpå i krigens sidste tid, fordi Sydjylland savnede våben, trak man på Sjælland tættere og tættere til København, fordi København måtte forsynes. Roskilde amt aktiveredes efterhånden igen, og d. 22. april nåede man så tæt ind mod København som vest for Ledøje, ca. 10 km nordvest for Glostrup. D. 9. april spurgte hovedkvarteret, om R. A. F. ville kaste ved Søllerød, Hjortekær og Dyrehaven. 3 dage senere svarede London, at Sjælsø måtte være nærmeste punkt.

Kapitel 20 Våbnene kommer

I det foregående er udtrykket »det store program« brugt om nedkastningerne efter august 1944. Og målt med danske alen var det unægteligt et stort program, der blev forceret igennem. De tørre tal taler. Under hele krigen nedkastedes der over Danmark i alt 6441 containers med ialt 678 tons forsyninger. Indtil juni 1944 var man ialt nået op på 196 ctr. med 23 tons. Resten – 6245 ctr. (655 tons) – kom efter dette skæringspunkt. Ca. 3 % af de samlede leveringer var dråbevis blevet

opsamlet i de 15 måneder marts 1943–juni 1944. De 97 % væltede ned i besættelsens 9 sidste måneder. Det giver et gennemsnit på ca. 13 ctr. om måneden for første periode over for et gennemsnit på ca. 700 ctr. for sidste periode. Hertil kom søtransporterne, der så godt som alle lå i disse sidste 9 måneder. Ved vurderingen af disse tal må man gøre sig klart, at det i den første periode i hovedsagelig grad drejede sig om sabotagemateriel, hvor forholdsvis lidt materiel bar vigtigt ved til det flammende bål, mens det i anden periode overvejende drejede sig om våben og ammunition, der krævede leveringer af en ganske anden størrelsesorden. Selv i den stærkt aktive periode efter august 1944 var leveringerne af sabotagemateriel af relativt beskedent omfang. D. 26. november aflægger Toldstrup rapport over modtagelserne i tiden 28/9–21/11 1944. I den nævnte periode er der da i det jyske område modtaget ialt 52 sendinger våben og 4 sendinger sabotagemateriel. For perioden 22/11–31/12 1944 er de tilsvarende tal 36 og 12. Tilsammen giver dette for hele efteråret 87 våben- og 16 sabotagesendinger.

En helt nøjagtig fastlæggelse af aktiviteten måned for måned for hele landet som for de 3 landsdele er kun delvis mulig. Men i grove træk lader det samlede kvantitative billede sig anskue. For så vidt det drejer sig om leveringstallene, er udviklingen kendt. Fra engelsk-amerikansk side foreligger en opgørelse af tallene på de containers (tons), der er nedkastet. Tallene ser fra august 1944–april 1945 således ud:

	ctr.	tons
August	116	11
September	384	39
Oktober	234	24
November	845	87
December	274	29
Januar	12	1
Februar	691	72
Marts	1340	141
April	2349	251
Ialt	6245	655

Hertil kommer de såkaldte »pakker«. Tallene viser klart den stærke stigning i efteråret, vinterens vanskeligheder og det voldsomme spring opad lige før befrielsen.

Disse tal omfatter, hvad der er nedkastet eller rapporteret nedkastet. Men tallene er naturligvis ikke ganske identiske med, hvad der faktisk blev modtaget i Danmark. I ikke så få tilfælde skete det jo, at maskinen nok nedkastede, og piloten også antog, at nedkastningen var forløbet efter programmet, og rapporterede tilsvarende, men at containerne af mange grunde ikke lod sig bjærge, bl. a. fordi afkastningen simpelthen kunne være foretaget mange km fra det aftalte punkt. Om godset så bjærgedes eller ikke, afhang af held og konduite. Ny Holsted-affæren er kun ét eksempel. Et andet er kort strejfet: Drengen, der intetanende lyste med sin lommelygte op mod en overflyvende maskine og omgående fik hele ladningen i hovedet. Unægtelig en oplevelse for en 12-årig knægt! Andre tilfælde af lignende art findes rapporterede rundt om i arkiverne. En rapport fra Toldstrup til Lippmann [London] fra april 1945 er særlig illustrerende. Han omtaler den selvfølgelige ting, at tal opgivet fra England ikke altid kan harmonere med »marken«s tal, og anfører herunder bl. a.: »Det er i flere tilfælde sket, at England har meldt droppet på en plads, uden at der på pladsen er observeret nogen nedkastning. I disse tilfælde er godset undertiden faldet andetsteds, men har undertiden også slet ikke kunnet opspores. Fra den omhandlede periode [21/2–10/4 1945] foreligger følgende tilfælde af denne art:

d. 21/2	»Boje«	Godset ikke observeret.
d. 24/2	»Arne«	12 ctr. droppet på Troldhede station.
d. 6/3	»Ole«	Droppet 4–5 km fra pladsen – taget af Gestapo.
d. 20/3	»Sigmund«	Droppet på det sydlige Mors. Fundet og fordelt af bønderne. Vi har fået ca. 14 karabiner.
d. 20/3	»Beate«	Godset ikke observeret.
d. 26/3	»Rigmor«	Droppet fjernt fra pladsen – taget af Gestapo.
d. 26/3	»Venus«	Pladsen kompromitteret, hvorfor holdet ikke kunne tage ud. Vor cancelling nåede for sent frem – taget af Gestapo.
d. 4/4	»Nathaniel«	Godset ikke observeret.

Fra Sjælland kan anføres et par tilsvarende eksempler. D. 12. april var der arrangeret en stor modtagelse i Gribskov. Planen

var, at der af 3 maskiner på samme plads skulle nedkastes 3 sendinger af hver 22 ctr. + diverse pakker, en fremgangsmåde, man i foråret 1945 kom ind på at bruge på Sjælland. Man modtog imidlertid »kun« 42 ctr. + pakker, og pladsbøgerne beretter summarisk: »Den ene maskine kastede en del ved Ganløse, og det blev taget af Poerne [Gestapo]«. Så gik det bedre d. 23. april på »Clothilde« ved Næstved. En maskine til pladsen »Adolf« ved Sparresholm havde fejlagtigt kastet sin ladning i Holmegårds mose, en plads der i øvrigt tidligere var afvist fra London. Sendingen bjærgedes af »Clothilde«-holdet, hvis rapport til Erik Christiansen således kunne indeholde en dobbelt triumf: »Kære Erik ... Vi har modtaget en uofficiel sending samt »Clothilde« og sender hermed en samlet opgørelse. D. 23. kl. 15.00 26 beholdere og d. 24. kl. 1.15 27 beholdere. Clothilde en stor idiot, kastede ikke efter lygterne, men smed det hele i skoven. To ctr. gik i stykker, men vi er atter klar«.

Både af disse og af andre grunde som »huller« i arkiverne, mangelen på helt nøjagtige rapporter, umuligheden af altid at fastslå helt nøjagtige tidspunkter eller godsmængder o. s. v. er en ganske præcis liste over modtaget gods – svarende til den allierede liste over nedkastet godt – ikke mulig. Materialet tillader dog en omtrentlig rekonstruktion, hvis tal i det store og hele svarer forbavsende godt til de allierede oplysninger.

Antallet af anmeldte og godkendte pladser har for Sjælland–Fyn–Jylland været ca. 80 – 30 – 280. Ikke alle anmeldte pladser nåede at komme i funktion. Tallet på anvendte pladser har været henholdsvis 57 – 25 – ca. 200. I tiden op mod befrielsen recognosceredes en lang række pladser, som aldrig nåede at blive anvendt. Alene fra Jylland foresloges i besættelsens sidste uger ca. 80 nye pladser. Hertil kom særlige pladser, som holdtes i beredskab i tilfælde af kamphandlinger. I Jylland udsendte Toldstrup i februar 1945 forseglede kuverter til samtlige distriktsledere. Kuverterne indeholdt oplysninger om de pladser, der skulle i funktion i tilfælde af kamphandlinger. Kuverterne skulle efter særligt signal i BBC åbnes, når situationen forelå, og yderligere forøgede forsyninger blev en absolut nødvendighed, og de opgivne punkter skulle tjene som reservepunkter i en nødssituation. Systemet omfattede i april 99 reservepladser fordelt på 18 distrikter. Det må understreges, at alene recognosceringen og klarmeldingen af en plads

repræsenterede et særdeles omfattende arbejde. Bag klarmeldingen lå naturligvis ikke blot, at man havde fikseret pladsen med en knappenål på et kort, men at man var klar med folk, transport, depot o. s. v. o. s. v.

På de ca. 285 anvendte pladser gennemførtes i månederne oktober 1944–april 1945 følgende modtagelser:

	Oktober		
Jylland	9		
Fyn	3		
Sjælland	5	Ialt.....	17
	November		
Jylland	59		
Fyn	5		
Sjælland	1	Ialt.....	65
	December		
Jylland	19		
Fyn	1		
Sjælland	1	Ialt.....	21
	Januar		
Jylland	0		
Fyn	0		
Sjælland	3	Ialt.....	3
	Februar		
Jylland	27		
Fyn	5		
Sjælland	12	Ialt.....	44
	Marts		
Jylland	57		
Fyn	8		
Sjælland	24	Ialt.....	89
	April		
Jylland	93		
Fyn	8		
Sjælland	36	Ialt.....	137
		Total	376

Tallene afspejler de samme sæsonbevægelser som de allierede leveringstal, og de afspejler yderligere de store vanskeligheder, Sjælland måtte kæmpe med i november–december efter oprulning af Valborup-kredsen.

Til dette tal på 376 modtagelser kommer en række modtagelser i Jylland i august-september samt 1 modtagelse på Sjælland i september. Ved de lidt over 400 gennemførte modtagelser i hele landet i perioden august 194–april 1945 incl. modtoges et omtrentligt containerantal på:

Jylland	ca..3800	
Fyn	ca. 700	
Sjælland	ca. 1700	Ialt ca. 6.200

Differencen mellem dette tal og den allierede opgivelse på ca. 6450 forklares vel delvis ved tabet af gods, der blev forkert nedkastet og derfor aldrig registreredes i modtageorganisationernes arkiver, eller gods, der ikke lod sig bjærge, fordi containerne var beskadigede.

Tallene siger kun noget om, hvad der henholdsvis blev nedkastet og modtaget, ikke noget om de tab, der meldte sig, efter at godset var bjærget og bragt i depot eller fordelt videre ud. Heller ikke noget om de regnskabsmæssige »tab«, der meldte sig, når modtagegrupperne forinden aflevering af det modtagne »reddede« sig de våben, de selv ønskede at disponere over. At dette i ret stor udstækning fandt sted, siger sig selv og var ganske naturligt. Klager over dette sidste forhold forekommer hyppigt i arkiverne, men afvises også kategorisk, således i en rapport fra Vang til Toldstrup, hvori han meddeler, at man er begyndt at tage våben fra til modtageholdene, og at dette er blevet kritiseret skarpt over for den pågældende byleder af et medlem af Jyllandsledelsen. Han fortsætter herpå: »... han bad blederen gøre os opmærksom på, at det var under protest fra Jyllandsledelsen, dette skete ... Hvordan skal vi forholde os? Vi agter, selv om det er under protest, fortsat at tage fra til vore modtagehold, da det i øjeblikket vil være sindssygt at tage ud til modtagning uden våben«.

Det kan imidlertid fastslås, at tabene i Danmark såvel under modtagelse som videre fremover var relativt små. I et brev fra Londonhovedkvarteret til Toldstrup i november 1944 meddeler man ham systemet med de nye standardpakninger, og samtidig gør man opmærksom på, at man i London kalkulerer med et samlet tab på alle leveringer af 50 % af godset. Kalkulationen er næppe uden forbindelse med de erfaringer, man havde gjort andre steder. Så store tab blev der imidlertid aldrig tale om i Danmark, selv i perioder, hvor uheldene lå tæt. Efteråret

1944 gav de største tab. Mens Fyn kom gennem hele den store modtageperiode uden nævneværdige tab og specielt fik lykke til at gennemføre samtlige transporter uden uheld, så ramtes såvel Jylland som Sjælland i efteråret af visse, delvis alvorlige uheld. I en rapport, Toldstrup i begyndelsen af 1945 sendte til London, beregnede han tabsforholdene for Jyllands vedkommende for perioden 28/9–31/12 1944. Hans regnskab for perioden ser således ud:

	Våben	Sabotagemateriel
Modtaget 28/9–21/12	52	3
Modtaget 22/11–31/12	35	12
Tilsammen	87	15
Ialt.....	102	
Heraf mistet:		
1. Fra depoter ved pladserne	3	2
2. Fra ompakningssteder	4	1
3. Under transport pr. skib	6½	
4. Fra nordjysk invasionsdepot	2	
Tilsammen	15½	3
Ialt.....	18½ = 18%	

Det relativt store samlede tab på 6½ ctr. »under transport pr. skib« omtaler Toldstrup nærmere i sin bog »Uden Kamp ingen Sejr«. Indholdet af ialt 90 ctr. var indladet i Randers om bord på et skib, der med tomme tønder skulle til Assens. Tanken var, at skibet på vejen skulle søge ind til Kolding og foretage udladning. På grund af en arrestation i Randers fik Gestapo imidlertid nys om en sending, der var undervejs, og da andre uheld sluttede sig til, og aftalerne med skipperen kiksede, lykkedes det ikke at få en advarsel igennem. Ladningen gik tabt. Et par andre større tab fra denne periode omtaler Toldstrup udførligere i en rapport til Lippmann nogle måneder senere: »Vi mistede i denne periode [efteråret 1944] to reservedepoter, som jeg havde etableret i Nordjylland, nemlig ét på Spøttrup, som indeholdt ca. 60 containers, d. v. s. 800 stk. våben, og ét på Djursland, som indeholdt ca. 225 stk. Herudover mener jeg ikke, at vi i Nordjylland har mistet væsentlige antal våben, som ikke er rapporteret«. Var disse tab end alvorlige nok, lå de dog langt under, hvad der var forudset fra London, og herfra kunne man kvittere med ordene: »Deres

fordelingsrapport meget tilfredsstillende stop«. I løbet af foråret faldt tabsprocenten i Jylland til det relativt betydningsløse.

Også Sjælland havde sine største tab i løbet af efteråret 1944. I forbindelse med den hidtidige tyske oprulning af Valborupkredsen blev en større portion materiel, der midlertidigt var deponeret, beslaglagt trods overordentlige anstrengelser for at redde, hvad der kunne reddes. Her som i Jylland skete tabene ved beslaglæggelser af depoter, og efter at selve modtagelserne var lykkeligt gennemført. Stig Jensen udtrykker situationen med ordene: »Modtagelserne gik for den sags skyld nogenlunde, men på grund af manglende transportapparat gik distribueringen i skuddermudder, og altfor store lagre blev hobet op på enkelte pladser, hvor det kom til at ligge altfor længe... På grund af hastværket havde de enkelte deltagere i arbejdet omfattende kendskab til andre deltagere og andre oplagspladser, og skønt lagre blev flyttet om natten for næsen af talløse patruljer, blev resultatet et stort tab af materiel og mandskab«. Oplysninger fra Krarup og Brorly understreger denne karakteristik. Tabene og det tilbageslag, den sjællandske organisation kom ud for i forbindelse med oprulningen i november 1944, fik midlertidigt ret alvorlige konsekvenser for spængstofforsyningen til København og danner baggrund for de skarpe klager over manglende forsyninger, som vi tidligere har hørt fra de store københavnske sabotageorganisationer. Med genoptagelsen af nedkastninger over Sjælland i september skulle der være åbnet mulighed for, at forsyningerne til København kunne komme hurtigere og rigeligere frem, men beslaglæggelsen af de omtalte depoter – efter Brorlys oplysninger ca. 3 tons sprængstof – medførte, at virkningen af den sjællandske modtageaktivitet kun sent gjorde sig tilstrækkeligt gældende. Til tabet i november kom yderligere det forhold, at de næste nedkastninger på Sjælland kun omfattede våben, og at sprængstof først igen leveredes ved en enkelt nedkastning i januar, samt at en større samlet levering af sprængstof d. 7. februar gik tabt. De sjællandske pladsbøger beretter herom under pladsen »Gabrielle« ved Basnæs skov: »24 tiger, alt mistet. Kun 9 mand til modtagelsen. En del folk taget af tyskerne, som havde afspærret egnen af andre grunde (bortløbne ungarere), andre kunne ikke komme frem p. g. a. spærringerne. Modtagelsen gennemført af de 9 mand, men alt stoffet taget næste morgen af hunnerne. Vores lastbiler var på vej for at hente stoffet, men

blev advaret i sidste sekund og undslap«. Samme nat var det, at en sending indeholdende såvel våben som sprængstof spredtes over Ny Holsted by. D. 21. februar kom så 8 sendinger, væsentligst indeholdende sprængstof, og først nu klarede sprængstof-situationen afgørende op i København. Tabene mindskedes ligeledes. I løbet af vinteren havde organisationen erhvervet fasthed, og her som i Jylland svandt tabene ind til det relativt betydningsløse.

Det spørgsmål melder sig, om de meget ringe tabsprocenter over hele landet i foråret 1945 skyldes aftagende tysk aktivitet eller bedre udbygning af organisationerne og større erfaring hos mandskabet. Det er aldeles påfaldende, at sikkerheden i arbejdet aldrig var større end i februar–april, hvor arbejdspresset var voldsomst, og dristigheden nødvendigvis måtte forøges. En almindelig samlet betragtning må efterlade det indtryk, at den relativt store sikkerhed i denne periode først og fremmest skyldtes den effektivitet, de 3 modtageorganisationer da havde udviklet i kraft af bedre organisation, større erfaring og større træning hos mandskabet. Flodbølgen i forårsmånederne kom på et tidspunkt, hvor de praktiske vanskeligheder ikke mindst m. h. t. transport var større end nogen sinde og i visse tilfælde nærmede sig det prohibitive, og der er intet, der tyder på, at den tyske aktivitet var faldende, bortset måske fra de allersidste dage af besættelsen. I denne som i tidligere perioder greb tyskerne ind, hvor de kunne, og ofte kom det til alvorlige sammenstød mellem modtagefolkene og de tyske patruljer. Forårets rapporter fra pladserne over hele landet taler ustandseligt om disse større og mindre sammenstød og om energisk tysk indgriben. Datidens vurdering var da også den, at tyskerne ikke var mindre på tæerne i disse måneder end ellers – tværtimod. I marts skriver Lippmann til London og meddeler, at de mange tyskere, der i øjeblikket spredes over hele landet, udgjorde en alvorlig hindring for fortsatte nedkastningsoperationer. De stigende vanskeligheder slog imidlertid ikke på nogen måde benene væk under de velorganiserede modstandsfolk. Tværtimod fulgte man tempoet og lagde aldeles uforknyt op til en ekstra forøget indsats i tilfælde af invasionskampe.

Vi har allerede hørt om Toldstrups forberedelser til etableringen af ekstra pladser i et sådant tilfælde, og det ligger på linie hermed, at man både i det jyske hovedkvarter og i London forberedte stærkt forøgede leveringer over Nordsøen. Ligeledes

arbejdede man med tanker om en veritabel erobring af Samsø og en fastholden af denne ø som en art forsyningsbase for de allierede, tanker som Toldstrup førte frem over for lederen af flygtningeorganisationen »Dansk Hjælpetjeneste« i Gøteborg, Werner Gyberg. Tilsvarende planlagdes allerede fra efteråret oprettelsen af et »invasions-hovedkvarter« i egnen omkring Tjele, hvor et større område i givet fald skulle renses for tyskere og holdes som en befriet »ø« i tilfælde af åben kamp. Området rummede nedkastningspladser, landepladser for Lysandermaskiner, pladser for depoter o. s. v., ligesom et privat elektricitetsværk på egnen skulle skaffe strøm til den livsvigtige telegrafforbindelse. På Fyn var man tilsvarende indstillet på en udvidelse af programmet, og på Sjælland forberedte man omkring 1. maj en storstilet modtagelse ved Karise, hvor man på én plads ville være rede til at modtage ialt 240 containers + diverse pakker fra ialt 10 maskiner. Pladsen var beliggende omkring jernbanesporet fra Køge til Fakse Ladeplads, og på selve pladsen skulle et tog med fuld damp oppe holde klar. Godset, der skulle kastes af maskinerne med 10 minutters mellemrum, skulle direkte indlades og køres til Carlsberg ladespor i København, hvor udpakning skulle foretages. Flere hundrede mand skulle deltage i operationen, og både modtagelse og transport skulle føres igennem med våbenmagt, hvis tyskerne greb ind. Planen godkendtes fra London med særmelding »Grisen går på ruller«, men aflystes i sidste øjeblik på grund af den tyske kapitulation. I dagene omkring d. 1. maj var modstandsbevægelsen på randen af åben krigsførelse og indstillet herpå. Selvtilliden var betydelig, og følelserne opstemte. De allieredes sejre og de store hjemlige resultater nærede optimismen, og de store sabotageorganisationer havde allerede længe grebet til aktioner, der grænsede til regulære krigshandlinger og beviste organisationens slagkraft.

Alt i alt kan det fastslås, at da først de selvstændige modtageorganisationer var udbyggede, og deres komplicerede maskineri var kommet i mere rutinepræget gang – med stadige forbedringer, som erfaringerne indhøstedes – blev det muligt at løse forsyningsproblemerne i en målestok, som oversteg alle forventninger og gradvis lammede de tyske modforholdsregler, alene på grund af den vidtspredte masseaktivitet, der efterhånden strakte sig over hele landet og over langt de fleste nætter. Den geografiske udbredelse af nedkastningsområdet til

praktisk taget hele Danmark er omtalt, og dens tidsmæssige ekspansion kan eksempelvis illustreres: I nætterne fra d. 20. februar til 16. marts blev der modtaget på flg. nætter: D. 20.–21.–23.–24.–25.–26.–28.–2.–3.–4.–5.–6.–8.–9.–12.–13. og 16. = 17 af 24 nætter. I april var datoerne 1.–2.–3.–4.–10.–11.–12. –13.–14.–17.–18.–20.–21.–22.–23.–24.–25.–26. og 27. = 19 nætter af ialt 27. De bitre erfaringer fra de tidligere nedkastninger overskyggedes efterhånden af den succes, der gradvis fravristedes vanskelighederne, og hovedgrunden hertil må søges i effektiviteten af den organisation, der opbyggedes. Det særegne for den danske modstandsbevægelse, og det, der relativt kvalificerede den så højt, var måske netop dens evne til målbevidst at organisere, at finde udveje, hvor de traditionelle veje lukkedes, og at bringe system i trafikken på disse udveje. Men når tabene i vinteren 1944–45 aftog til relativt betydningsløse småstørrelser, er grunden også at søge i det gå-påhumør hos mandskabet, der lyser ud af tidens rapporter fra de enkelte pladser, og som stimuleredes vældigt af de store resultater og udsigten til tysk sammenbrud. Hvad der ude på pladserne blev præsteret af hårdnakket vilje, tålmod, slid, konduite, halsstarrighed og godt humør, og i hvilken grad det illegale arbejde i det hele taget adledes af tillidsfuldt kammeratskab og uselviskhed, er der i denne skildring, hvor vi af bitter nødvendighed stadig må lukke os ind til stabsarbejdet og derfor stadig mister jordforbindelsen, alt for lidt belysning af. Lad os derfor her åbne for et par spredte »pladsrapporter« og få et lille pust ude fra det nattemørke Danmark, hvor den egentlige kontakt med de allierede fandt sted. Det må ikke overses, at når statistikken viser, at det gik fint og bedre og bedre, så griner der bag denne statistiske sandhed en fordækt løgn frem: At det hele gik let og efter programmet. Sandheden er den, at praktisk taget ingen modtagelse gik snorlige efter programmet, og at organisationens program kun haledes igennem på trods af de utallige komplikationer, der evindeligt og uforudset meldte sig.

Distriktslederen i Vendsyssel, kriminalassistent Mortensen, til Toldstrup i april 1945: »Pauline, Annette og Skjold gik godt. Pauline var synlig i ca. 18 km's omkreds, og der var kæmperazziaer, men intet gik tabt. Trods kraftig skyderi ingen tab af menneskeliv. Pauline er ødelagt... vi er brølende tæt besat med soldater heroppe, værre end nogen sinde... Jeg håber, du viser forståelse af, hvad det medfører af vanskeligheder for os.

Arbejdet på Pauline var således en fremragende præstation af folkene, som det lykkedes at føre godset bort mellem benene på tyske soldater. Vi er imidlertid indforstået med nødvendigheden af en forcering af modtagelserne«! Eller fra distriktslederen i Løgstør, læge Høegh-Guldberg: »Det var en værre nat. Sigvart nedkom ved godt 2-tiden med en halv Fox og 1 lille spand, men der var så store komplikationer, at vi kun kan takke det særdeles dygtige hold, specielt en ren stifinder derimellem, for, at vi fik mere end 4 bjærget. Som det gik, måtte vi til sidst efterlade 1 container, der kun stak et par decimeter op af mosen. Den var umulig at rokke, og det blev lyst, og resten skulle i depot. Vi henter den i nat. Den er nu dækket med en græstørvstue... På'en igen«. Eller fra Fyn: »... Opgaven at få beholderne ned fra træerne under de foreliggende vanskelige omstændigheder betragtedes som umulig. Da alt var klart på pladsen, samlede Arne imidlertid 8 frivillige og sendte resten af mandskabet hjem tillige med lastbilerne, hvorpå han i løbet af ganske kort tid fremskaffede nødvendigt værktøj til at fælde træerne. De vældige træer blev fældet efter hurtig og uafbrudt savning (ingen kiler forefandtes). Træerne faldt med tordenlignende brag, beholderne blev reddet og gemt i nærheden og afhentet næste dag«. Fra Sjælland en humørfyldt rapportskildring af en ejendommelig natlig transport: Efter en »normal« modtagelse savnes 1 container. Eftersøgning er forgæves, og holdlederen sender folkene bort med transporten af de fundne containers. Selv fortsætter han eftersøgningen, men møder herunder en af modtageholdets folk, der af tjenstlige grunde havde været forhindret i at møde, men nu stillede og meddelte, at 1 ctr. var faldet ved hans bopæl nær hovedlandevejen ca. 2 km fra pladsen. Man fik derpå fat i en trillebør, og rapporten fortsætter: »Der var ikke andre veje... end... hovedlandevejen, og det kunne jo også sagtens gå, så længe vi ikke havde læs på trillebøren, men turen hjemad, små 2 km ad en ret befærdet hovedvej en månelys nat glædede vi os ikke særligt til: Vi nåede stedet, fik læsset trillebøren med partisanrifler, der stak ud til alle sider som piggene på et pindsvin. Dertil kom et anseligt antal patroner i kasser og sække. Heldigvis var det en god og stærk trillebør... Transporten ad landevejen gik godt«. Endelig en lakonisk oplysning i den sjællandske pladsbog: »Modtagelse d. 22/4-1945 og 23/4-1945, men ingen folk på pladsen (undtagen tyskere) på grund

af The great battle of Gribskov. Pladsen cancelled til London, men åbenbart misforstået, for d. 23. blev pladsen overfløjet, tyskerne havde opstillet antiluftskyts på pladsen. To mand fra modtageholdet, som hørte maskinen, for ud på en mark i Grønholtvang og signalerede ladningen ned der. De to mand reddede alt godset«. Pladsbogen er ordknap, og vi skimter kun de 2 mænds drama. Kun nu og da giver materialet os mulighed for at konstatere, hvad der foregik ude i natten. Lad os i 2 afsluttende eksempler atter sammenstille de summariske oplysninger i pladsbøgerne med tilfældigt eksisterende mere detaillerede fremstillinger. Det er så ikke vanskeligt at danne sig en forestilling om, hvilken serie af små og store komplikationer, der kan ligge bag en nat som d. 11. april, hvor London telegraferer til Toldstrup: »Kastet onsdag 11. – ½ lion til hver: Sigvart Marie Anker Bjarne Osvald Lone Dorthe Stefan Winston Sambo Boje Rita Flora Else Ferdinand Ole Bella – 11 Lion containers Sigmund – fuldstændig lion ladning Erna – halv foxladning Janus Willy Terese – 9 containers Salome – 1 fox til hver: Irving Ingvar Hector – ingen modtagelse set Puck Ebba Nicolaj Spencer Ingrid – flyvemaskine Agnete Hagen Laurits tvunget returnere tidligt – kanonild rapporteret Malle pilot kastede ikke – flyvemaskine Jarl savnes –« Samme nat havde Sjælland 8 gennemførte modtagelser, Fyn 1, ialt 35 modtagelser, hver plads med sine problemer og sine komplikationer. Dertil kommer de mindst 10 pladser, hvor mandskabet blot ventede. Hvordan sådan en nat formede sig, har vi et enkelt lille billede bevaret af. D. 6. januar skulle der have været leveret på en plads på Fyn, men på grund af pludseligt dårligt vejr måtte operationen afblæses, og London telegraferede: »Grundet dårligt vejr operationer afblæst ... håber drengene ikke ... ude hele natten«. Men drengene havde været ude. Aftenens rapport lyder: »... var alt på plads, da jeg ankom ca. 20 min. før time. Fordelingen af mandskab og vogne var fortrinlig – min kompliment for lygtefolk, der ikke ønskede afløsning trods kulden. Der var ro og orden ... et fint hold. Vi blev på pladsen til 4.30«. Tanken om natten d. 11.–12. april ender så hos de 40 maskinbesætninger, af hvilke én aldrig vendte tilbage. Man ville gerne fra sådan en nat besidde en tyk stak rapporter fra pladsledere, besætninger, chauffører, depotfolk o. s. v. En sådan stak findes ikke, og telegrammers og pladsbøgers oplysninger er nok koncise, men magre. Kun i stumper er historien

bevaret, og kun ved hjælp af disse stumper kan vi danne os en forestilling om, hvad der virkelig foregik.

Natten til d. 1. januar kastede de allierede på pladsen »Christoffer« på Sjælland 19 Fox-containers + 2 pakker. Pladsbogen beretter: »19 Fox + 2 pk. (radiorør og walkie talkie). Fin modtagelse. 3 containers kastet 1000 m fra pladsen, bjærget med besvær af betjent Larsen alene mand næste dag«. Intet mere. 8 uger senere vender Stig Jensen i rapport til London tilbage til tilfældet. Hans fremstilling lyder: »Der var den nytårsmorgen, da Christoffer fik besøg. Maskinen ... smed 16 containers bogstaveligt talt for foden af holdet. Én blev revet op i faldet og spildte sit indhold ... over et par tønder land, og mens en del gik i lag med indsamlingen af spildet, begyndte et andet hold at efterforske tre manglende containers. De blev ikke fundet, og kl. 8 om morgenen cyklede lederen dødtræt og med mudder til navlen hjem. Samtidig ringede en forskræmt gårdmand til den lokale central og bad damen skaffe forbindelse til værnemagten. Der var faldet noget skidt med faldskærm på hans mark, og han turde ikke have det liggende. Damen, der i parantes var gift med en mand, der havde tilbragt det meste af nytårsnat med at samle carabinammunition op på pløjemarken, svarede omgående den gode bondemand, at forbindelsen til værnemagten var afbrudt, men hun skulle kalde, såsnart den var klar. Og så begyndte den telefoniske efterforskning af lederen med mudderet på navlen. Det lykkedes. Kl. halvti kom han på cykle og observerede ... de tre syndere, der var landet i træerne ved en mergelgrav. Han fik skærmene ned i en fart, og imens kom bondemanden luskende til: Mæ forlov, er Di den kommanderende – sagde han. Ja, det kan De faneme tro, sagde lederen, og hvis De mæler et ord om dette her, bliver De skudt. Så blev bonden sat til at hjælpe, og fra hans telefon, som denne gang virkede, rekvireredes en lastvogn, der tog containerne hele om bord og kørte dem 14 km bort. Bonden tiggede en faldskærm for sin medvirken, og han fik den, for som lederen sagde, blir den fundet hos Dem, blir De skudt af tyskerne, og sladrer De, blir De skudt af os. Stakkels bondemand venter blot på at blive skudt. Han ringede straks, da han kom hjem til centralen og sagde til frøkenen: Det kan være det samme med den forbindelse til værnemagten, det har ordnet sig altsammen«.

D. 13. april 1945 leverede de allierede ved pladsen »Got-

fred« (evt. »Herodes«) ved Holstebro 24 ctr. våben. Den jyske pladsbog har ordene: »1/1 Fox (3 mand + eureca taget)«. Intet nærmere. Fra pladslederen foreligger en beretning, der roligt og nøgternt beretter: »Arbejdet gik som nævnt i det hele godt... dog havde vi en episode i Torsted, idet vi en nat, hvor vi ventede nedkastning, lyste op til en ankommende maskine, men senere blev klar over, at den var tysk. Jeg foreslog derpå folkene i Torsted, at vi skulle aflyse den modtagelse, vi ventede aftenen efter, men folkene derude erklærede sig villige til at gå på den igen, og de tog også ud på pladsen og fik godset – 24 containers – som de nåede at få skjult, men i løbet af natten lavede tyskerne razzia i Torsted by og fik fat i en ca. 3 mand, som de tog med. Herefter blev pladsen aflyst«.

Ud af de sørgeligt få eksisterende pladsrapporter, ud af pladsbøger og generelle rapporter og ud af beretninger stiger stump for stump en endnu ikke berettet fortælling om nattevågen, lytten, spænding, slid og jubel, når det gik godt, men også om nattevågen, lytten, kulde, træthed, skuffelser og tragedier, hvor det slog fejl: Maskiner, der aldrig kom, maskiner, der kastede galt, containers, der gik tabt i mosevand eller fjordvand eller splintredes på hård mark, pludselige uheld med vejr og vind, tysk optræden på området – ofte på grund af militærøvelser – sammenbrud af transportmidler, tysk beskydning af pladser eller transport, razziaer, beslaglæggelser, arrestationer og henrettelser. Dette »marken«s billede må ikke overses, når det sluttelig fastslås, at hovedbilledet var den organisatoriske sejr over uendelige vanskeligheder. Om denne sejr kan statistikken berette – om sejrens pris og forudsætninger kan kun de menneskelige dokumenter ude fra natten bringe os en afbleget forestilling.

Kenderne i datiden kendte prisen, og de glemte ikke at anerkende, at den blev betalt. Med jævne mellemrum lyder der i telegrammerne tak fra London til »marken« for førsteklasses arbejde, ofte en tak fra piloterne. I januar skriver Hollingworth eksempelvis til Erik Frandsen og faldskærmsmanden Hecht Johansen: »I mellemtiden ville jeg gerne, om I ville overbringe jeres modtagedrenge mine lykønskninger i anledning af den storartede måde, hvorpå de udfører et godt stykke arbejde... hold os underrettede om jeres problemer«. I de danske hovedkvarterer har man i særlig grad været på det rene med, hvad der præsteredes ude i »marken«, og at man har følt sig fattigt

ude af stand til at yde dette arbejde skyldig honnør, lyser ud af en bister bemærkning i et brev fra Toldstrup til London: »*Receptions*. Jeg er selvfølgelig taknemmelig for den ros, der er blevet mig til del ... men kunne dog ønske at anføre, at jeg ikke følte sorg over, at en del af den rosende omtale var faldet ud af Deres brev. Jeg er absolut ikke modtagelig for klap på skulderen, men vil derimod gerne en gang imellem modtage et telegram, der egner sig til at videresende til vore boys«.

»Marken« i modtagearbejdet var ikke blot pladserne. »Marken« var i lige så høj grad depoterne, landevejene og jernbanerne. Også her stod slaget, og måske var vanskelighederne her allerstørst. Det vil af det, der ovenfor er nævnt om tabene, fremgå, at disse ofte indtraf, efter at godset var vel modtaget på pladserne og bortfjernet til midlertidigt depot. Og her gjorde den lov sig gældende, at jo større leveringerne blev, jo stærkere tårnede transportproblemet sig op, efterhånden som al transport i landet blev snøret ind til det kummerligste minimum. Risikoen for tysk opsyn med, hvad der blev transporteret, voksede tilsvarende. Vanskelighederne var ligefrem proportionale med afstandene og blev derfor størst i Jylland, men gjorde sig også gældende på Sjælland. Fyn klarede sig i denne henseende bedre. Problemet er indlysende, og det er indlysende, at det må dukke op overalt i det bevarede materiale. Distriktslederen i Thisted-Mors-området, kaptajn T. P. Eiby Nielsen skriver: »Det var ikke selve modtagelsen, der voldte problemer. Vanskelighederne lå i oplagring og videre transport. Det skete ofte, at vi flere nætter i træk måtte flytte rundt med det samme lager, fordi depotindehaverne var blevet nervøse, og fordi forsendelsesordrerne lod vente på sig. Jeg kæmpede en hård kamp med Toldstrup om dette spørgsmål, men det lykkedes aldrig at få en tilfredsstillende løsning«. Denne karakteristik kommer fra en leder, der stod i spidsen for et af Jyllands aktiveste, men også et af de fjerneste distrikter, der ved nytår 1944–45 talte 10 modtagepladser, talrige depoter og ca. 150 velbevæbnede og trænede modtagefolk. Karakteristikken falder helt sammen med Toldstrups egen, når han i sin bog, »Uden Kamp ingen Sejr«, skriver, at »det med de fortvivlede transportmuligheder var vanskeligt at holde samme tempo i transporten og fordelingen af materiellet, som der var i modtagelserne. Naturligvis måtte disse to ting stå i et rimeligt forhold til hinanden ... Vi lod ingensinde dette friste os til at sætte tempoet på nedkast-

ningerne ned. Tværtimod blev det sådan, at nedkastningstempoet pressede os til at udfolde de allerstørste anstrengelser for at få godset borttransporteret«. Det var dette »rimelige forhold« mellem nedkastning og transport, som det aldrig helt, trods alt mas, lykkedes at skabe tilstrækkelig balance i. I hele perioden lurede problemet om våbenophobninger som en latent fare bag arbejdet. Toldstrup understreger problemets alvor gang på gang i sine indberetninger til Hollingworth, eksempelvis i marts 1945 med ordene: »Under de i denne periode udførte operationer har vi to gange været i ildkamp med fjenden, og 6 af vore folk er blevet arresteret, deraf 2 i hårdt såret tilstand. Transportproblemet er vokset væsentligt i de sidste måneder, dels på grund af indskrænkninger, der går ud på, at kun meget få varer i ringe kvantum kan sendes med banerne, og dels på grund af en øget kontrol fra fjendtlig side. Imidlertid er det dog indtil nu lykkedes os at finde muligheder for transport af materiellet, idet vi benytter enhver tænkelig chance. Desværre har vi ikke grundet på manglende økonomiske midler været i stand til at gennemføre visse planer, der går ud på i udstrakt grad at benytte camouflage. Der arbejdes stærkt på at udvide operationerne til at omfatte også det sydlige Jylland . . . hvilket vil medføre en betydelig lettelse«.

Toldstrups karakteristik her både giver den øjeblikkelige tvangssituation og kaster lys bagud. Godsmængden er hurtigt løbet fra depot-og-transportkapacitet, og man har ret konstant kæmpet mod lagerophobning. Efterhånden som man har fået de akutte problemer fra hånden, har nye og større meldt sig. Godsmængden voksede – og mulighederne svandt. De få vintermåneder gav et lille pusterum, derpå truede det konstant med, at transportvanskeligheder skulle snøre organisationens pulsslag i stå. Heri er intet mærkeligt. Det opskruede tempo i »det store program« ramte ikke mindst Jylland med overrumplende styrke. Uanset af man havde ventet – og håbet – på en stærk aktivitet, kan man ikke have været forberedt på farten eller have forudset alle dens konsekvenser. Det lod sig til nød gøre at stille pladser og grupper på benene og improvisere de lokale transporter, men med de mængder, der pludselig ankom, fyldtes de få depoter, man disponerede over, hurtigt, og de primitive forsendelsesmetoder fra den tidlige modstandstid: Forsendelser i kufferter, indskrevet som rejsegods, kurérforsendelser o. s. v. blev aldeles utilstrækkelige. Man måtte

have mange og større depoter, og de måtte ofte flyttes, og man måtte specielt gå over til forsendelser en gros, delvis i hele vognladninger. Efterhånden som toggangen blev ustabil, og restriktioner florerede, måtte en stadig mere udspekuleret camouflage gennemføres, og til sidst måtte man gå over til biltransporter, der krævede yderligere camouflage og iøvrigt rummede allehånde praktiske problemer.

Alene emballageproblemet var formidabelt. Også det hører til de problemer, der går igen i beretninger og arkiver. I Høegh-Guldbergs beretning fra arbejdet i Løgstør hører vi om det: »Alene at skaffe kasserne var besværligt... vi måtte tigge brædder, søm og værkstedsplads. Det var uhyre svært og dyrt... engang måtte vi f. eks. bruge et gammelt hønsehus, som først måtte skilles ad«. Eller fra fyrmester Mønsted på Samsø: »Noget af det sværeste var at skaffe brædder til emballage... af et bjærgningsskib fra en minesprængt finsk damper, der lå sunket ud for Vesborg fyr, blev [der] bjærget planker og brædder i land... Disse brædder »organiserede« vi, idet vi betalte skipperen på bjærgningsskibet en rimelig fortjeneste... da tømmeret skulle have været brugt til tyske barakker i Sydjylland, lod vi værnemagten ofre deres brædder til et bedre formål«.

Det kræver næppe videre forklaring, at transportarbejdet måtte halte efter selve modtagearbejdet, i det mindste når man ikke ville slække på tempoet – og det ville man som nævnt ikke.

Sjælland havde ganske tilsvarende, om end ikke så formidabelt store, problemer. Efter en levering på pladsen »Orla« hedder det i en rapport ude fra pladsen i Gribskov: »Da det for tiden ikke er muligt at skaffe emballage, og da forsendelsen af varerne pr. bane vil vare fra 14 dage til 3 uger (!), sender vi ikke mere varer til København. Dersom København skal have varer af de sendinger, vi modtager, må disse afhentes pr. bil. De 18 lydløse pistoler fremsendes snarest som rejsegods«. Rapporten er af Erik Christiansen vedføjet et lakonisk: »Godkendt, Erik«.

En ting var imidlertid, at Erik Christiansen – og vel formentlig senere hen Stig Jensen – godkendte et ultimatum fra Gribskov i en akut situation, en anden sag var så, at den lokale fordeling af materiel stred mod de organisationsaftaler, der forelå. Formelt lå fordelingen jo hos K-udvalget og i Jylland

hos Bennike, og for Sjællands vedkommende havde Stig Jensen efter forhandling med K-udvalget godkendt en ordning, hvorefter 75 pct. af de tunge våben og 50 pct. af resten skulle gå til København, resten til Sjælland. Tilsvarende var Toldstrup i sine dispositioner afhængig af de ordrer om våbenfordeling, der kom fra Bennike. Når derfor eksempelvis Eiby Nielsen for sit distrikts vedkommende argumenterede for en distriktsvis uddeling af våben og bl. a. gjorde gældende, at der var våbenophobninger i distriktet, f. eks. på egnen omkring Kås briketfabrik, så var ideen om decentralisering i og for sig sund, men i modstrid med de aftalte bestemmelser, ligesom den jo ville være ret skæbnesvanger for f. eks. region III, hvor nedkastninger enten slet ikke eller i det mindste ret sent fandt sted. Hensynet til leveringer til region III spillede allerede fra efteråret 1944 en betydelig rolle. Når transporten ikke kunne følge trop, så måtte mangler i leveringer uundgåeligt give anledning til misforståelser og stridigheder, der aller dybest set bundede i det faktum, at modtageorganisationerne og da især den jyske til stadighed tumlede ind i nye situationer, der tårnede problemerne højere op. Tid til at standse op og få forberedelserne i trit med kravene blev der sjældent eller aldrig, og især kom det jyske hovedkvarter til at virke under et ubarmhjertigt krav om ydelser, ud over hvad mulighederne strengt taget tillod. Man kunne ikke løse problemerne, men man kunne gøre, hvad der var menneskeligt muligt. Dette gjorde man.

Lad os atter her indflette en lille situationsskildring ude fra depotet. Vi har hørt om en lagerophobning på Kås briketfabrik. En beretning fra egnen meddeler herom: »Distriktet havde fået ordre til at aflevere en sending materiel til Ålborg, og en vognmand ... skulle kontakte to mand på landevejen nord f. Nr. Sundby. De var der også, men bar ikke de aftalte identifikationstegn, hvorfor [vognmanden] kørte hjem med uforrettet sag. Senere afhentede Ålborg ... selv læsset. I påsken afsendtes en jernbanevogn til Haderslev. Den blev bestilt i ugen før palmesøndag, men kunne først skaffes onsdag før skærtorsdag. Briketfabrikken gav tilladelse til, at den kunne føres ned på deres stakplads ... og der lastede man den påskelørdag med ca. 10 tons krigsmateriel i kalksække + ca. 2 tons jordbrugskalk. Kun fødevarer og nødvendige ting som gødningsstoffer kunne på det tidspunkt forsendes ...« Også en lastbilforsendelse til Haderslev skildres: »... Samme dag holdt

tyskerne øvelser ved Udholm og passerede fabrikken, netop som lastbilen kom med et læs af uskyldigt udseende kalksække. Den blev indeklemt og måtte køre nogle hundrede meter med en fodfolksafdeling foran sig og 4–5 kanoner bag sig«. Man havde for meget gods på egnen, men man gjorde åbenbart, hvad man kunne, og i den lange ende fik Haderslev sine forsyninger. Men har Haderslev måttet vente nogle uger, skal der ikke megen fantasi til at forestille sig, hvad der kan være blevet ytret om sendrægtige nordjyder eller det, der er værre. Hvad der er blevet sagt i Ålborg om vognmanden fra Kås, lader sig vel også gætte, men måske ikke gengive på tryk. Alt i alt var forholdene sådanne, at den yderste tolerance måtte sættes ind over for skuffelser. Det skete ikke altid.

Transportproblemet førte i alle 3 landsdele til en ganske parallel udvikling, skønt de 3 organisationer arbejdede uafhængigt. Forholdene tvang over hele linien til dannelsen af særlige transportorganisationer, der skulle tage sig af sagerne, så godt det nu lod sig gøre. I Jylland blev det læge E. Ammundsen, der fik det slidsomme job. Han havde siden eftersommeren 1944 været fast knyttet til Toldstrups hovedkvarter som dennes »nærmeste og mest betroede medarbejder«, og da det i løbet af efteråret blev klart, at transportproblemet var arbejdets achilleshæl, besluttede Toldstrup at anmode Ammundsen om at hellige sig alle transporter. I en rapport til London i begyndelsen af januar klager han stærkt over, at han har været tvunget til at opsamle gods, bl. a. fordi han har manglet adresser, specielt i Sønderjylland, til aftagning af materiellet. Han søger nu »nye metoder« til at undgå ophobninger og vil ansætte en transportchef og søge nye transportmidler. Ved overgangen til det sidste besættelsesår var organiseringen af en særlig jysk transporttjeneste under Ammundsens ledelse besluttet, og utilstrækkeligheden af jernbanetransporter var indlysende. I foråret 1945 var Ammundsen i fuld aktivitet. Toldstrup karakteriserer hans arbejde med ordene: »Bloch [Ammundsen] løste denne opgave særdeles tilfredsstillende. I månedsvis var han ustandselig på farten ... og altid havde han travlt. Når han havde givet ordre til, at en vognladning skulle afgå, og havde set den forsvinde hen ad skinnerne eller ud ad landevejen, for han videre, og når toget eller bilen ankom til den by, hvortil godset var bestemt, kunne man være sikker på, at han allerede var der. Han viste stor opfindsomhed med

hensyn til camouflage, og godset blev transporteret den lange vej . . . i store flytteomnibusser, lastvogne med trælast, fiskebiler o. s. v. Efter den nye ordning fik vi i løbet af meget kort tid fordelt tusindvis af våben«. En samlet rapport fra Ammundsen om arbejdets tilrettelæggelse og vanskelighedernes omfang savnes desværre. Vi må nøjes med små glimt. I en april-rapport fra Toldstrup hedder det kort om Ammundsen, at han er »udnævnt til transportchef og er på stadige rejser for herved at tilvejebringe de hurtigst mulige forsendelser under afbenyttelse af alle til rådighed stående midler«; i en rapport til Lippmann fra faldskærmsmanden J. Jenk, der i marts var i Jylland for at undersøge forholdene der, refererer han kort en samtale med Ammundsen om arbejdet: »Bloch [Ammundsen] kom . . . ind på vanskelighederne ved samarbejdet med regionerne og fortalte et tilfælde i en midtjysk by, hvor Corns [Toldstrups] folk ikke mindre end 6 gange var kørt ind i byen med godset på lastbiler og hver gang havde adviseret byledelsen og hver gang måtte returnere til det oprindelige depot . . . Da Corn [Toldstrup] til slut truede byledereren med at smide stoffet ved vejgrøfterne, kom samarbejdet i gang«. Her spillede de dårlige forbindelser mellem nedkastningsorganisation og regionsorganisationerne givetvis ind, og det er vel episoder af den nævnte art, Toldstrup tænker på, når han i sin bog, »Uden Kamp ingen Sejr«, skriver, at det var en betingelse for transporterne, at »der var byer, som var parat til at modtage materiellet, og med dette kunne det ofte knibe på grund af arrestationer og lignende. Det var undertiden vor opfattelse, at man nogle steder ikke var slet så energiske, når det gjaldt at tilrettelægge modtagelsen af godset som til at stille krav om forsyninger«. At afprøve berettigelsen af denne karakteristik er ugørligt. Sikkert er kun, at sådan så man på det i modtagehovedkvarteret, men det må så tilføjes, at mulighederne for misforståelser, forsinkelser og ærgrelser var talløse. Afstandene var store, organisationen omfattende og de personlige kontakter spinkle. Også sorte uheld spillede ind, som da en jernbanevogn, addresseret til »Værnemagten, Rømø«, der på vejen til marsklandet skulle pilles ud af vognstammen, blev saboteret under ophold på Viborg station, eller da en sending til en plads nær Støvring blev taget af tyskerne, fordi transportbilens motor brændte sammen, efter at sendingen først var kæmpet igennem en deling tyske soldater på vejen til Ålborg. En enkelt sending

kan følges nøjere. Historien om den rummer både fornøjelige momenter og afslører de utallige muligheder for misforståelser, arbejdet rummede. I begyndelsen af marts modtoges en »water-dropping«-sending i Færkør bugt øst for Fur. Da sendingen var bjærget i land, deponeredes den midlertidigt på Molerkompagniet, indtil videretransport kunne finde sted. Mens godset lå her, skete imidlertid en sabotage af Molerkompagniets kaj, foretaget i bedste hensigt, men upraktisk for så vidt som sabotagen vanskeliggjorde den videre transport. Toldstrup skriver d. 8. marts til sin distriktsleder i Thisted, Eiby Nielsen: »... Jeg har lige fået rapport om, at der er sket sabotage på Færker Molerkompagni og har Dem stærkt mistænkt. De kunne selvfølgelig ikke vide det, men det er en yderst beklagelig affære, da jeg har visse interesser i det firma, som jeg netop plejer mere end nogen sinde i disse dage. Jeg håber, det går«. Det gik. Godset blev ubeskadiget lastet på lastbil og overført til Selde præstegård i Salling. Under transporten var det camoufleret med sække af moler. Transporten over til fastlandet på den diminutive færge, der iøvrigt forløb planmæssigt, rummede den uforudsete og pudsige komplikation, at færgen sank i knæ under den tunge last. De overrumplede transportledere og ikke mindre færgepersonalet, der var velkendt med vægten af det lette moler, så betydningsfuldt på hinanden, og alle tænkte sit – men holdt masken. I Selde præstegård omladedes godset, og det var dette gods eller dele deraf, der blev videretransporteret i banevogn fra Hobro til Århus, og hvor aftalerne igen glippede, så det også i Århus gav anledning til mistanker og gav Hobrolederen, Lippert, anledning til det tidligere citerede hjertesuk til Toldstrup om de århusianske »snoaber«. Et andet lille genrebillede fra transporterne kan hentes fra Esbjerg havn: »Udlosningen af godset stod jeg selv for. Den foregik om natten. Jeg havde fået fremskaffet en stor diesellastbil, der blev stjålet til formålet, og havde fået den nødtørftigste undervisning i brugen af den, hvad der imidlertid ikke forhindrede store vanskeligheder under manøvreringen i nattens løb – påkørsler blev således ikke undgået – og mens tyske soldater passerede havnekajen, flere af dem berusede, lossede vi kasserne over i lastbilen og kørte derpå til en gartner syd for Esbjerg, hvor en gruppe var klar til at overtage den. Det videre arrangement... sorterede under dr. Ammundsen«.

På Fyn, hvor der var nær kontakt mellem Fynsledelsen og

modtageorganisationen under Erik Frandsens ledelse, foregik fordelingen efter Fynsledelsens direktiver. Selve transporterne tog modtageorganisationen sig af, og Frandsen oprettede en særlig transportorganisation under ledelse af ingeniør Erik Poulsen, der samtidig fungerede som instruktør for visse modtagegrupper. Der udarbejdedes detaillerede kørselsplaner, hvorefter transporterne gennemførtes med biler, der efter instrukserne skulle holde sig mest muligt til biveje med tomme forløbere på udsatte steder, og transporterne fulgte nøje disse planer, der var udarbejdede med stor sindrighed, således at der blev tale om mindst mulig kørsel. Ialt gennemførtes 80–90 transporter, uden at der overhovedet gik noget tabt. De små afstande og de tætte kontakter var her en væsentlig hjælp.

På Sjælland blev hele transportspørgsmålet taget op til behandling i forbindelse med den rekonstruktion, der under Stig Jensens ledelse gennemførtes i november-december måned. Det var Stig Jensens opfattelse, at mangelen på et effektivt transportapparat havde været en hovedårsag til den oprulning, der havde ramt Valborup-kredsen, og under rekonstruktionen blev det et hovedpunkt at skille transportarbejdet ud fra det egentlige modtagearbejde. Stig Jensen skitserer hovedtanken i en rapport til London i februar 1945: »... på grund af manglende transportapparat gik distribueringen i skuddermudder, og altfor store lagre blev hobet op ... Da jeg startede, opdelte jeg området i seks distrikter med benyttelse af amtsinddelingen. I hvert distrikt udtog jeg ... to mand, en modtagechef og en transportchef, som blev direkte tilknyttet mig, og ... [vi] påbegyndte arbejdet pånyt efter følgende principper: Pladserne spredt ... lederen og mandskab på den enkelte plads ukendt med andre pladser og folk ... hvert punkt med sit individuelle transportsystem, alt under modtagechefens ansvar i forbindelse med amtstransportchefen ...«. Også Brorly understreger, at det under reorganiseringen var tanken, at transportarbejdet i princippet skulle adskilles som en særlig funktion, men tilføjer, at omstændighederne ofte tvang til at bryde princippet, bl. a. fordi det var nødvendigt, at godset hurtigst muligt blev ført væk. Samtidig fastsattes efter samråd med K-udvalget hovedretningslinier for, hvor meget af det modtagne materiel, der skulle gå til København, og hvor meget der skulle reserveres Sjællandsregionens amter: 75 % tungt materiel til København, lette våben ligeligt fordelt mellem de 2 regioner. Det synes dog

at have været en forudsætning, at modtageholdene først forsynede sig. I det mindste meddelte Stig Jensen i februar London, at han af de første sendinger havde bevæbnet ca. 700 af sine folk. Samtidig organiseredes en modtageledelse i København under ledelse af premierløjtnant A. Jørgensen. I dennes rapport hedder det herom: »... I begyndelsen af 1945 kom jeg i forbindelse med arbejdsmand Wagner, »Johansen«, for hvem jeg skulle organisere en transportsektion, der skulle befordre nedkastede våben fra provinsen til København. Sektionen blev imidlertid ikke til noget, og kort efter kom jeg i forbindelse med Stig Jensen, med hvem jeg arrangerede transporten af de nedkastede våben. Disse blev pakket i kasser straks efter nedkastningerne og afleveret til forsendelse på en jernbanestation, hvorefter vi hentede dem på en station og bragte dem ud«.

I begyndelsen af 1945 var således et system stillet på benene, hvorefter materiel fra nedkastningerne for alvor kunne begynde at gøre sig gældende i København. Indtil da var det sporadisk og uregelmæssigt, hvad der kom, og det var aldrig tilstrækkeligt. Efter oplysninger fra Svend Wagner, der jo i kraft af sin stilling i tilknytning til K-udvalget holdt en række hovedkontakter til både København og Sjælland, synes det, som om Geisler fik fremskaffet en del forsyninger ude fra nedkastningerne og via Wagner lod dette gå videre til de aktive grupper uden større skelen til formelle betragtninger om fordeling; men fra begyndelsen af 1945 kom der i stigende grad system i tingene, og København fik nu en voksende og betydelig andel i de engelsk-amerikanske forsyninger. Af rapporter fra modtagefolkene ude i »marken« fremgår det, at betydelige leveringer i foråret 1945 kom til København, og at fordeling og transport i stigende grad blev lagt i faste kanaler.

I foråret 1945 var der over det ganske land en plan i fordeling og transport af det nedkastede materiel, som må karakteriseres som forbløffende, når alt tages i betragtning. Tendensen gik klart i retning af stigende orden og system i tingene, men det må naturligvis ikke glemmes, at omstændighederne konstant bød orden og system hårdt imod, og at intet system tålte pedantisk forvaltning. Hvor omstændighederne kvalte systemet, blev der improviseret efter omstændighederne, og det frie initiativ skaffede sig luft.

Tilbage står at berette om de særlige nedkastninger, der under navn af »water-droppings« fandt sted i Jylland. Tanken

med disse »water-droppings« var kort fortalt den, at vandtætte containers skulle nedkastes på relativt grundt vand. Containerne forankrede sig på bunden og udløste efter en kortere periode en bøje, der kunne findes fra robåd eller fiskerbåd, hvorefter en særlig udløsningsmekanisme skulle frigøre containerne fra bunden, så den let lod sig bjærge. Som tidligere nævnt gik planerne om sådanne »water-droppings« tilbage til sommeren 1944, men først i 1945 realiseredes de. Tanken spøgte dog efteråret igennem, og fra dansk side stod man klar med en egnet plads nær Skive, mens der fra allieret side stadig viste sig tekniske vanskeligheder. I slutningen af januar meldte London endelig klar og fremsendte nærmere retningslinier for den tekniske side af sagen. Nu var der imidlertid vanskeligheder i »marken«. På grund af arrestationer i Skive måtte den påtænkte plads opgives, og d. 27. januar blev en ny plads foreslået: Færkør bugt på østsiden af limfjordsøen Fur. Så lagde isen imidlertid hindringer i vejen, og i februar måtte man indtil videre aflyse fra dansk side. D. 23. februar meldte Jylland imidlertid atter klar, og Toldstrup dirigerede kaptajnløjtnant Lonsdale til Fur for at lede operationen. Endelig d. 5. marts kunne Toldstrup telegrafere: »Water-dropping. De har kastet 10 containers og to andre, har fået 11 af dem.«. Fra engelsk side havde man på forhånd udbedt sig en udførlig dansk rapport med eventuel kritik af de tekniske arrangementer, idet man havde gjort opmærksom på, at det drejede sig om et forsøg, og d. 18. marts kunne Toldstrup videresende indholdet af den udførlige rapport, som Lonsdale efter operationen havde udarbejdet. Forløbet af operationen fremgår i grove træk af rapporten: »... Det første gods blev hævet allerede den følgende formiddag, og det gik planmæssigt, idet man dog ved ankomsten til nedkastningsstedet bemærkede, at der kun fandtes 10 containers i stedet for som ventet 12 ... Hævningen af de første containers gik planmæssigt, idet det dog for to's vedkommende viste sig, at udløsningsmekanismen, hvorved containeren frigøres fra ankeret, ikke virkede. Desuden var en container indviklet i en faldskærm, og ved at hæve denne medfulgte en almindelig femdelt sabotagecontainer ... Der blev således ialt hævet 11 containers«. Herpå følger en række rent tekniske indvendinger.

Materiellet blev i robåd bragt i land og ført til Molerkompagniet. Hvad der videre skete, ved vi.

Sabotagen på Fur medførte nu, at pladsen blev opgivet. I stedet foresloges en plads i Løgstør bredning vest for Lendrup havn. Distriktslederen i Løgstør, Høegh-Guldberg, blev udset til leder ved denne operation, der efter forsinkelser fandt sted i slutningen af april måned. Hans samtidige rapporter i forbindelse med operationen er mættet med arbejdets atmosfære. Allerede i februar er pladsen på tale, og Høegh-Guldberg skriver til Toldstrup: »Ang. water-dropping. Der er for lidt vand i Sebbersund og p. t. helt tillagt. Der er for megen vagt ved Løgstør. Derimod har vi fundet et fortrinligt sted ... vest for Lendrup havn, hvor vi kan skaffe båd og allerede har oplagsskur til evt. ompakning. Nærmeste lyttepost er 5½ km borte«. Og derpå godkendes pladsen, og operationen finder sted. D. 25. april skriver han midt i arbejdet på at føre operationen lykkeligt igennem: »... Her er de nærmere omstændigheder ved W. D. Vi observerede kastet – er det en vancastermaskine, der bruges hertil? – og det så ud til at være det rigtige sted. I går eftermiddag sejlede jeg i en lillebitte fiskerbåd ud og ledte i 2 timer forgæves i den høje sø. Vi sejlede vandet tyndt og mine bukser våde. Da vi opgav, regnede vi med at vente, til søen lagde sig om nogle dage, men hjemkommen til fiskerlejet fik vi at vide, at en skipper fra Skive om formiddagen var sejlet forbi og havde set »mindst 100 bøjer«, og han udbredte sig om det i Løgstør. Så besluttede vi at *ville* finde det om aftenen med 2 både. Søen var hårdere, så vi blev nu helt dyngvåde, særlig da en af os under ilandtransporten faldt i vandet, men trods 2½ times søgen i mørket fandt vi intet, og måtte opgive. Dog fik vi 1 container, som var drevet i land ... I dag har vi fra land observeret et stort antal bøjer og pejler os nu frem til det i nat. De må være drevet ca. 1½ km fra stedet. Nu *vil* vi have det i nat ... Når denne sending har gjort os det så broget, skyldes det jo først og fremmest den hårde kuling ind mod kysten ... Kl. 2.30 nat. Nej, vi kan ikke finde det i søgangen. Vi fandt kun en, og den var gennemvåd. Der var morterer i. I den anden S-materiel. Vi går ud imorgen aften, inden det bliver helt mørkt«. Materiellet blev fundet og bjærget.

Kan noget bedre end denne rapport anslå det grundtema af monotont slid og tærende kulde, der må skære igennem enhver fremstilling af modtagearbejdet. Trods alle dramatiske episoder og al spænding var det det sure slid, de kolde, triste ventetimer

om natten og den besværlige og minutiøse planlægning, der var arbejdets grundtone. Eftertiden vil have let ved at forstå tidens drama og vil let komme til at romantisere en modstandskamp, der for de jævne mennesker, der om natten deltog i den, samtidig med at mange af dem om dagen passede deres job, oftest betød dagliglivets pligt som alt andet arbejde. Modstandskampen var sjældnest romantik, oftest realistisk hverdag.

Samtidig med at våben i stigende tal førtes frem til modstandshæren gennem luften, førtes de fra august 1944 også frem over Nordsøen. Også her kronedes i »det store program« de mange forberedelser med voksende held. Arbejdsbyrden tildeltes i første række det allerede hårdt belastede jyske modtagehovedkvarter.

Kapitel 21 Leveringer over havet

Ved midten af august 1944 var den første Nordsø-operation lykkeligt gennemført. Den engelske båd var returneret til Blythe d. 13. august, og nogle dage senere havde de to danske fiskere, Schou og Axelsen, klaret sig igennem det tyske filter ved Thyborøn og havde udlosset deres dyrebare last i Nykøbing Mors. Fra begge sider var man klar til næste operation, og specielt i England så man ganske optimistisk på den nye vej, der her var åbnet. Blanner, der fra engelsk side ledede de søværts leveringer, havde store planer om eventuelt 2 leveringer pr. måned.

Netop på dette tidspunkt var Ebbe Munck på besøg i London, og hele spørgsmålet om leveringer over søen blev taget op til generaldebat. Vigtige ændringer og udvidelser i planerne blev resultatet heraf.

Som nævnt tjente Ebbe Muncks rejse til London mange og delvis spredte formål, og andet kom til, som ikke var forudset; men for ham selv stod det som det altoverskyggende hovedformål for rejsen at søge og få udvirket leveringer til den danske modstandshær og eventuelt at finde nye veje til at få sådanne leveringer igennem. Han havde fulgt modstandshærens opbygning og de langvarige forhandlinger om dens koor-

dination med allierede styrker, og da alt dette nu var et tilbagelagt stadium, og den endelige forholdsordre af 14. juni lå godkendt på bordet, rettede han blikket mod de forsyninger vestfra, der i hans øjne var omgående nødvendige, hvis planen af 14. juni skulle omsættes til levende virkelighed. Han vidste, at grupperne hjemme hungrede efter materiel, og han vidste, at det var yderst begrænset, hvad der indtil videre var indfriet af løfter vestfra. Han vidste, at leveringer af svenske våben netop var ved at gå i gang, men han vidste også, at disse leveringer ville blive utilstrækkelige, og at de ville rejse et akut spørgsmål om ammunition. Netop i juli 1944, ugerne forinden London-rejsen, havde man i Stockholm blikket rettet mod dette problem.

D. 12. juli telegraferede London til Turnbull og meddelte ham, at man fra Schjødt-Eriksen havde modtaget følgende henvendelse: »Vi har fået meddelelse om, at nogle tommy guns bliver sendt fra Sverige i nærmeste fremtid men at ammunition ikke kommer før senere. Vi håber, De vil forstå, at vi ikke kan give vore folk våben uden ammunition. Kan Deres folk i Sverige ikke sende ammunition i de selv samme kasser som tommy guns«. Londons svar meddeltes ligeledes Turnbull. Man havde svaret henholdende, at man ville gøre sit yderste for at levere både ad luftvejen og via Sverige. Samtidig meddelte London Turnbull, at man fremover ville forsøge at infiltrere små forsyninger af ammunition gennem Sverige, og at man i denne henseende også regnede med amerikanernes hjælp. Man anmodede Turnbull og bag ham de indviede danske i Stockholm om at bekræfte ammunitionskaliberen og bad dem give tilsagn om, at allieret ammunition, der illegalt sivede til Sverige, også virkelig kunne videresendes til Danmark.

D. 18. juli var Turnbull, Ray, Nordentoft, Mørch og Ebbe Munck samlet til drøftelse af disse problemer. Det lå klart, at det drejede sig om en sag, hvor der skulle gås varsomt med dørene, men det lå lige så klart, at man både ville og kunne deponere og videresende, hvad der måtte komme vestfra ad denne vej. Arbejdet ville falde naturligt ind i det arbejde, man havde i gang med de nævnte Husquarnapistoler. »Der er foreløbig lovet med snarlig begyndelse 12.000 patroner pr. uge [skal efter de engelske skrivelser være pr. måned], det er en bagatel, men det bliver antagelig til mere, og vi må forsøge

alle veje«, noterer Ebbe Munck. Alle veje, altså også den at arbejde illegalt i Sverige.

Vi har tidligere hørt, hvorledes man gennem Sverige infiltrerede vigtige småforsendelser af halv-militær karakter til Danmark. Nu tog man et skridt videre og begyndte med småforsendelser af egentligt krigsmateriel. For danskerne, og i det givne tilfælde for Munck, måtte det ligge lige for at gå videre i tanken og spørge: Hvorfor kun ammunition? Hvorfor ikke våben? Hvorfor kun småforsendelser? Hvorfor ikke store partier? Ebbe Munck vidste i det mindste med ret stor sikkerhed, at de danske illegale ruter, som han havde klar oversigt over og daglig kontakt med, kunne klare videretransporten til Danmark; han vidste, at der i Sverige var tilstrækkeligt mange danske modstandsfolk med grundfæstet piratindstilling – han selv indbefattet – der gerne formidlede en illegal trafik på svensk grund, hvis først de vestallierede ville og kunne lege med for alvor. At modstandsbevægelsen havde mange svenske venner, vidste han ligeledes. Med tanker i den retning rejste han til London.

Allerede på rejsens første dag mødte han i Skotland den norsk-amerikanske officer, commander Vetlesen, der arbejdede i O.S.S. som leder af dennes skandinaviske sektion, og talen er straks faldet på de muligheder, der måtte søges. Munck kan d. 4. august notere i sin dagbog: »... mødes af Garrett, Truelsen og Vetlesen ... Taler med Vetlesen om forestående creeping operation. Der er noget at gøre – endelig kan vi regne med at få noget«.

Sagen var den, at samtidig med, at man i Stockholm havde tumlet med problemerne, så havde man nu i det engelsk-amerikanske hovedkvarter i høj grad opmærksomheden fæstet på en række muligheder for at supplere den »normale« nedkastningsaktivitet. I en lang række møder i løbet af august lagde de allierede officerer og stabschefer nu deres planer på bordet, mens Munck redegjorde for de muligheder, danske organisationer i Sverige og de illegale ruter til Danmark bød på.

De allieredes planer omfattede for det første en fortsættelse og om muligt en intensivering af de Nordsøoperationer, der netop var startet efter mange fødselsveer. Denne del af programmet var for så vidt fastlagt og i god gænge, og selv om drøftelser af disse operationer indgik i det samlede forhandlingsprogram, så var der her kun lidt at føje til eller ændre, og

Munck kunne med sæde i Stockholm ikke bidrage væsentligt. Han ivrede for en intensivering og orienteredes bl. a. af Blanner, der var en af de engelske officerer, der deltog i de mange møder. D. 31. august noterer Muncks dagbog: »... Afhentes af Blanner for at køre til Hendon 8.30. Gennemgår hele sendingen (27 t.). Det ser drabeligt ud. Aftaler mærkning og foreslår forbedring af vandtætte kasser, overbeviser mig om rigtig kaliber o. s. v.«.

Næst på det allierede program stod den allerede omtalte amerikanske plan, kaldet »man of war«, der gik ud på at løbe ind i Kattegat med amerikanske motortorpedobåde, der løb 37 knob, og ud for den danske kyst, bl. a. ud for Djursland, nedkaste vandtætte containers, der så kunne fiskes op af danske fiskerbåde. Planen havde en vis berøring med de planer, man samtidig eksperimenterede med om »water-dropping« fra flyvemaskiner. Tankens fædre var dels den nævnte commander Vetlesen, dels den amerikanske commander Raymond Guest, der stod i spidsen for O.S.S.'s marinesektion i London. Han havde under sin kommando nogle MTB's, der dels havde opereret på norsk kyst, dels havde forsynet de franske modstandsstyrker i Bretagne med våben. Netop det allierede gennembrud i Frankrig frigjorde nu disse hurtiggående både til brug andetsteds, og i slutningen af juli optog de 2 amerikanske officerer drøftelser om en eventuel anvendelse af de frigjorte både på danskekysten. D. 28. juli deltog Winkelhorn iflg. sin dagbog i diskussionen, og vi ved, at faldskærmsmanden Vang var orienteret, da han d. 4. august kom til Danmark. Guest var opsat på ideen, og det var antagelig disse foreløbige drøftelser, Munck blev indviet i, da han d. 3. august talte med Vetlesen. Umiddelbart efter Muncks ankomst til London førtes drøftelserne op i et officielt plan med en række møder i Baker Street, hvori fra allieret side deltog først og fremmest Hollingworth, Winkelhorn, Guest, Blanner samt den engelske flådeofficer Sir George Binney, mens persongalleriet fra dansk side sammensattes af Munck, Juncker, Truelsen og Lippmann. Hertil kom en lang række engelske og amerikanske officerer. Møderækken blev lang, og personerne mødtes og skiltes i et kompliceret mødevirvar, hvor problemerne – for der blev hurtigt flere muligheder at drøfte – uafladeligt krydsede hinanden. Fælles for alle drøftelser var det, at det var søværts-forsyninger til Danmark, der var til debat. Hovedgangen i drøftelserne er klar.

Møderne tog deres udgangspunkt i »man of war«-planen. De amerikanske officerer og ikke mindst Guest ivrede for at komme i gang med det samme, og de erklærede sig rede med kortest mulige varsel. Såvel fartøjer som materiel kunne være til rådighed i løbet af en uge. På en række fællesmøder d. 7., 9. og 10. august lagde de deres program frem, og samtidig gik Guest og Winkelhorn i gang med at gøre materiel klart. Over for den amerikanske entusiasme kørte englænderne frem med en lang række indvendinger: De amerikanske både var for små, hvis der kom svær sø, de lastede for lidt, deres aktionsradius var for ringe o. s. v. De amerikanske officerer kunne ikke godkende disse indvendinger, og specielt synes Guest og Winkelhorn at have insisteret på, at man fastholdt »man of war«-planen og kun tillempede den efter de tekniske indvendinger, englænderne mødte frem med. Pladsen blev foreslået flyttet til et punkt nær Skagen, og Guest og Munck opsøgte d. 23. august den amerikanske gesandt Winant, der viste sig stærkt interesseret og lovede at undersøge mulighederne for, at de amerikanske både i givet fald kunne gå til Sverige for at fylde benzin der. Den 9. august havde Winkelhorn en lang diskussion med Hollingworth om sagen, hvori han søgte at bryde den engelske modstand, men forgæves. Han refererer samtalen: »... Han rejste den ene indvending efter den anden, og jeg imødegik dem alle med held. Da han ikke kunne finde på noget mere at sige, erklærede han, at de stadig måtte tænke over det. Jeg husker hans bemærkning, at jeg måtte tro, at britterne er meget langsomme, og mit svar, at jeg gav ham ret.« Derpå tilføjer Winkelhorn: »Med hensyn til grundene til den engelske modstand kan jeg ikke give nogen forklaring. De havde ingenting at tabe, da kun amerikanske både og personel skulle anvendes.« Vi er her inde på livet af en af de ganske få kontroverser, der udfægtedes mellem britiske og amerikanske ledere i Baker Street.

Afgørende for udviklingen blev det, at Hollingworth allerede i et samlet møde d. 7. august mødte frem med et betydningsfuldt modforslag. Allerede fra et tidligt tidspunkt af krigen var englænderne med 3 specielt egnede både »Hopewell«, »Non Such« og »Viking« under kommando af Sir George Binney brudt igennem de tyske minespærringer i Skagerak og havde anløbet den svenske vestkyst, hvor de hentede kuglelejer. Bådene var ikke særlig hurtiggående, men var bygget med meget

lavt fribord, hvad der gav dem chance for om natten og i tykt vejr eller svær sø at passere uobserverede gennem de tyske spærringer. Faktisk var det lykkedes dem at gøre adskillige rejser. Tilsammen lastede de 70 tons. Hollingworth gav nu meddelelse om denne trafik og foreslog, at man undersøgte mulighederne for, at disse både på overfarten til Sverige modtog materiel til Danmark, som de danske i Sverige så på en eller anden måde skulle ekspedere videre til Danmark. Alternativerne var enten udlosning på svensk grund eller overførsel af materiellet i rum sø til danske fartøjer fra dansk eller svensk havn.

Munck havde ikke svært ved at se perspektiverne. »Hvorfor har de iøvrigt ikke tidligere ladet os vide om denne trafik? Vi kunne sikkert have fået noget ind ad den vej«, noterer han i sin dagbog, og til overflod kendte han Binney fra Østgrønland. D. 8. august opsøgte han ham og indledte forhandlinger, der fortsatte d. 9. og 10. og med drøftelse af detailler, så længe Munck opholdt sig i London. De engelske søofficerer var mere end villige til at gøre forsøget, men kunne ikke være klar før engang i september. Admiralitetets tilladelse måtte naturligvis indhentes. Munck føjede nu sine brikker ind i mønsteret. »Dansk Hjælpetjeneste« i Gøteborg under Gybergs ledelse disponerede over en egnet båd, »Marianne«, og havde solid erfaring i illegale transporter på Danmark, efter at man i månedsvis havde smuglet illegalt smågods – også fra England – over Kattegat, og planerne tog nu hurtigt form. D. 10. august var man i princippet enig, og Munck kunne telegrafere til Gyberg og begynde at sætte ham ind i, hvad der var i gære, aftale positioner etc. Samtidig afgik forberedende telegram til Schjødt-Eriksen. Den foreløbige plan gik ud på, at der skulle omlades til søs fra de engelske skibe til »Marianne«, og at »Marianne« derpå skulle gå til Gøteborg med materiellet, indtil man kunne kontakte både fra Sjælland og Jylland. D. 11. udformede man i et nyt møde planerne videre. Hollingworth kunne nu meddele, at der forelå godkendelse fra admiralitetet, og operationen døbtes »Moonshine«. Samtidig drejede tanken ind på det ønskelige i at lande lasten på svensk grund, og Munck udkastede den tanke, som senere virkeliggjordes, at indvi også svenske myndigheder i planen og derigennem skaffe sig værdifuld medhjælp. Munck noterer d. 11.: »Møde med Gay Vikings [d. eng. søofficer]... angående søoperation

nr. 2 (moonshine). Vi »opfinder« en historie om forestående planer om gidsel-arrestationer i Danmark og meddeler planer om en os tilhørende damper ca. 1800 tons, der skal evakuere disse personer. Reservedele mangler og må sendes via Sverige. Leverance opnået fra England. Reservedelene er, hvad vi skal bruge, ca. 30 tons i 2 lysekilbåde... Jeg indvender, at det muligvis lader sig gøre at fortælle visse »høje« svenskere hele sandheden og opnå stiltiende samtykke. Muligvis skal vi lade »Betty« [Foss] forberede sagen i Stockholm, og jeg kan jo måske selv komme med reservedelene«. Munck overså ikke den mulighed, at han selv kunne vende tilbage gennem det tyske minefelt. Tanken fristede stærkt.

Imidlertid fortsatte amerikanerne trods den engelske modstand ivrigt deres forberedelser til »man of war«. Modstanden måtte først brydes, men hvorfor skulle den ikke blive det? Det var dem magtpåliggende at komme hurtigt i gang. Deres både var lette og kunne ikke operere i svær sø, og det stod dem klart, at de måtte have operationen klar og godkendt, inden efterårsstormene satte ind. September var sandsynligvis sidste måned for deres vedkommende. At opgive operationen på grund af de engelske synspunkter eller de engelske planer fandt de ingen grund til. »Hvad de britiske både angik, syntes vi, det var en fortræffelig ide, men så ingen grund til at ikke både deres og vores kunne anvendes. Jo mere, jo bedre«, er Winkelhorns kommentar, og i de første dage af september afrejste Guest til Sverige for at skabe sig direkte kontakter med de danske transportfolk. Muncks holdning var den, at han ønskede begge operationer, også fordi den amerikanske kunne betyde en øjeblikkelig aflastning, men at han gradvis blev mest interesseret i den engelske operation, først og fremmest fordi den lovede større leverancer.

I hele august fortsatte detaildrøftelser, og d. 24. august kunne Truelsen skrive til Nordentoft og meddele, at man arbejdede stærkt på at skaffe »marken« i første omgang 1½ mill. stk. ammunition. »Jeg tror, det lykkes meget snart. Derefter følger piber [våben], hvis tiden ellers tillader det«. Til detailaftalerne hørte, at BBC gik ind på at bringe de nødvendige særmeldinger til etablering af kontakter til søs mellem både fra dansk og svensk havn, ikke alene til brug ved disse særlige operationer, men i det hele taget til brug for den stadige overførsel af smågods, der fandt sted mellem »Dansk Hjælpe-

tjeneste« og jyske havne. D. 22. august sendte Gyberg Toldstrup udkast til et sådant meldesystem, og d. 4 september antydede han, hvad der var i gære: »Som jer muligvis bekendt har H. 1. [Munck] været en tur vestpå, og vi venter ham her tilbage, ja praktisk talt nårsomhelst. Vi er vidende om, at han medbringer for os og for jer særdeles gode nyheder«.

Det var således store planer for sø-operationer, der tegnede sig ved udgangen af august måned: Dels fortsatte leveringer direkte over Nordsøen, dels fortsatte transporter af vigtige småforsyninger gennem Sverige, dels »man of war«-operationerne og endelig »moonshine«. D. 10. september sad Munck igen i Stockholm i forhandlinger med de 2 englændere Turnbull og Ray samt med de 2 amerikanere George Brewer og Cecil Albertsen, der stod i spidsen for den amerikanske Stockholm-mission, som svarede til Turnbulls mission, idet Brewer var skandinavisk leder på linie med Turnbull, og Albertsen var leder af missionens danske afdeling. Munck aflagde rapport og redegjorde for »man of war« og »moonshine«, og drøftelserne blev indledet om de forberedelser, der skulle gennemføres på svensk grund. Dagen efter fortsatte Munck sine samtaler med Nordentoft og Mørch, og dagen efter igen fandt alle de sammensvorne engelske, amerikanske og danske sammen i fællesmøde. Atmosfæren i den svenske hovedstad var gunstig. Hedtoft-Hansen havde netop været på illegalt besøg og havde afsluttet en serie særdeles frugtbare og aldeles hemmelige forhandlinger med en række svenske ministre: statsminister Per Albin Hansson, forsvarsminister Allan Vougt, socialminister Gustav Møller og udenrigsminister Günther. Man havde diskuteret, og Hedtoft-Hansen havde opnået positive løfter fra svensk side i en række vitale spørgsmål for Danmark, bl. a. Brigadens forhold, dens »udløsning« til indgriben i Danmark i det rette øjeblik samt spørgsmål om våbenforsendelser til Danmark. Ved sin rejse havde Hedtoft-Hansen afgjort over for de svenske myndigheder stillet sig og det »officielle« Danmark bag modstandskampen, og hans forhandlinger havde givetvis bidraget til at bane vejen for de operationer, der nu forestod. De sammensvorne i Stockholm nærede ingen betænkeligheder ved at indvi svenske myndigheder i, hvad der var på trapperne. D. 14. september kunne Munck meddele Hollingworth, at man var klar i Sverige, og d. 15. noterer han: »Møde med Gin [Nordentoft] efter hjemkomst

fra Gøteborg, hvor han har truffet socialministeren og landshøvdingen. Alting i orden ... Møde hos George Brewer, hvor Guest aflægger rapport om sin lokale recognoscering i Gøteborg«. Endelig d. 18.: »Gyberg klar til at tage »man of war«-operation«. Også fra engelsk side var man klar. D. 14. september meddelte Ray Munck, at London endelig havde accepteret operationen og godkendt, at sendingen efter forslag fra Sverige skulle udlosses i den lille havneby Lysekil. D. 15. og 16. meddelte London yderligere klar; man afventede nu blot passende vejrforhold.

Forberedelserne var forbi. Vi skal følge realisationen. »Man of war«-operationen fik en krank skæbne og faldt hurtigt ud af programmet. D. 22. september holdtes et afsluttende møde i London, hvor Guest fremlagde sine nu helt afsluttede planer. Den britiske admiral Taylor, der var det engelske admiralitets rådgiver over for »Speciel Forces«, stod imidlertid fast på de engelske indvendinger, og planen blev endeligt skrinlagt. Uden britisk godkendelse kunne den ikke iværksættes. D. 25. september modtog Toldstrup telegrafisk meddelelse om, at planen var opgivet. Begrundelsen var den, at det var for sent på året til, at man kunne regne med pålideligt vejr. Planen fik således ikke direkte betydning, men det er sandsynligt, at den blev fødselshjælper for »moonshine« og bidrog til at presse et engelsk initiativ igennem. Således bedømte i det mindste Juncker og Truelsen, der fulgte den interne skærmydsel, situationen, og således dømmer også Winkelhorn, når han kommenterer: »Vore anstrengelser havde imidlertid ikke været forgæves, da de resulterede i, at en væsentlig mængde geværer, ammunition og sprængstoffer blev afskibet til den danske modstandsorganisation i de britiske skibe«. Hele den engelske holdning tyder på, at der i denne sag opstod et vist konkurrenceforhold mellem de to fløje i Baker Street. Juncker understreger dette og peger på, at der i ny og næ kunne spilles herpå af de danske i sektionens stab – ofte med afgjort held.

»Moonshine« fik en lykkeligere skæbne, selv om også denne operation mødte genvordigheder. Hvilke af disse komplicerede arrangementer gjorde ikke det? I slutningen af september var man inde i en måneperiode, der midlertidigt lyste mulighederne væk, og derpå indtrådte en uforudset komplikation. Vestmagterne mødte frem med krav til Sverige om en skærpet kontrol med, eventuel lukning af de svenske vestkysthavne. De allierede

så naturligvis skævt til den svenske eksport sydpå fra disse havne og ønskede at snøre blokaden af Tyskland fastere sammen. For den danske illegale trafik, der udgik fra disse havne, tegnede der sig et yderst dystert perspektiv, ligesom den svenske træeksport til Danmark ville blive ramt. Set med danske modstandsøjne var den illegale trafik i fælles allieret interesse vigtigere end den stærkt svindende svenske eksport, og der blev slået stor alarm, ikke alene fra danske i Stockholm, men også fra danske hjemme – modstandsfolk som politikere. De danske i Stockholm troppede op hos vestmagternes gesandter og gjorde forestillinger samtidig med, at de understregede den nærliggende mulighed af et svensk forbud mod eksport af kuglelejer. Hjemmefra skrev Dedichen på opfordring af Buhl til Hollingworth og gjorde opmærksom på både farerne for den illegale trafik samt den arbejdsløshed, der ville opstå, hvis svensk træ ikke kom frem, og under en rejse til Stockholm opsøgte den svenske gesandt i København, von Dardel, den amerikanske gesandt og gjorde tilsvarende synspunkter gældende: At en lukning af disse havne ville vanskeliggøre, om ikke helt umuliggøre den livsvigtige illegale trafik. Gesandten lod sig overbevise, telegraferede omgående til Washington, og henvendelsen til den svenske regering blev trukket tilbage. Afslutningen på affæren blev et svensk forbud mod kuglelejeeksporten.

Da denne komplikation var jævnet ud, kom der andre. Hverken i oktober, november eller december lykkedes det at få de engelske både igennem til Lysekil. 3 gange blev forsøget gjort, og 3 gange måtte bådene vende om igen. Endelig – i januar 1945 – kronedes anstrengelserne med held. D. 18. januar havde Ebbe Munck meddelelsen om, at bådene var nået igennem: »Og så den store, store nyhed: »Moonshine« . . . Endelig, endelig er manøvren lykkedes (selv om bådene naturligvis ikke er tilbage endnu), med den ladning, som jeg forhandlede om i september f. å. og som nu – efter 3 mislykkede fosøg (2 gange tyskerne og 1 gang storm) er steget til det tredobbelte, nemlig mere end 50 tons, er endelig sikker i havn. Det er den største samlede transport, vi har haft. Afkastningerne er gået strygende i de sidste måneder, men den maximale præstation er 100 tons inden for 5 uger, her har vi mere end 50 tons på én gang. Vi bliver faktisk først averteret, da de er nået igennem blokaden. Det tidligere aftalte arrangement med svenskerne

fungerer delvis perfekt, en enkelt tolder bliver forskrækket og må stilles på plads. Ellers går det glat. Nørregaard [C. C. Scavenius] er på pletten, og Nielsen [Nordentoft] når natflyveren... Nu skal vi gå ladningen lidt igennem, det er en herlig »gavepakke«, prikken over i'et er nogle »bazookaes« [let antitankvåben], som der jo er hårdt brug for. Nu må vi se, hvordan det går med den videre transport, men det første store nummer er altså overstået. Jeg må sige, at jeg tager min hat af for de tre både og den ca. 60 mand store besætning«.

Et lille glimt fra modtagelsen i Lysekil giver C. C. Scavenius, der fra midt i september var klar til modtagelse med alle falske papirer i den skønneste orden, og som efteråret igennem deltog i arbejdet på at få den svenske side af planen perfekt med »fuld støtte af alle implicerede svenske myndigheder«. Scavenius beretter, at de engelske både skulle gå ind til Lysekil, hvor lasten, der var mærket bomuld, skulle omlades til 2 svenske pramme, der derpå andetsteds skulle omlades til Bangsbølls skib. Derpå skildrer han: »Da de engelske M. T. B.-boats i den opgående sols lys kl. ca. 4 om morgenen stod ind til Lysekil havn, hvor vi alle med de højeste svenske myndigheder repræsenterede, – jeg måtte ikke åbne munden for at ikke udenforstående skulle høre, jeg var dansk – og under ivrig observation fra den tyske konsuls villa, der lå med første klasses oversigt over havnen, og de første kasser var kommet op på kajen... trådte pludselig den lokale toldvagtmester Olsson, som ingen havde meddelt noget, frem og sagde: »Jag tror inta dette er bomuld, jag insisterer på at få öpnat dom lådarne«. Og ingen, selv chefen for tolddistriktet, kunne rokke ham; først da man ringede og vækkede på dennes private bopæl statsråd Møller, og denne personligt i telefonen fortalte toldvagtmester Olsson, at sagen var i orden, at han garanterede for, at der var bomuld i kasserne, kunne vi komme videre med omladningen. Englænderne troede ikke, vi var rigtig vel forvarede; her havde 60 frivillige handelsmarinefolk risikeret deres liv i en hasarderet brydning af den tyske blokade af Skagerak, og så var toldvagtmester Olsson ved at ødelægge det hele«.

Operationens historie er ikke helt fortalt hermed. D. 8. februar kunne Sir Victor Mallet, den engelske gesandt i Stockholm, meddele Ebbe Munck, at den ene af de 3 britiske både var gået tabt på tilbagerejsen efter en kollision. De ombord-

værende blev dog reddet. »Det er dyrt at føre krig«, tilføjer Munck.

Januar-operationen blev ikke den eneste. D. 9. februar kunne Turnbull skrive til Munck og meddele ham, at London havde averteret en ny »Moonshine«, denne gang med kun én båd, »None Such«. Turnbull udbad sig oplysninger om, hvorvidt man fra dansk-svensk side var rede til at modtage en ny sending. Det var man i det mindste hurtigt. Få dage senere – d. 15. februar – drøftede Munck med Turnbull de nærmere detailler for denne operation, der synes at være gennemført i samme måned.

Fra januar kunne »Moonshine«-materiellet begynde at bevæge sig mod Danmark. Arbejdet hermed blev udført af hærens og flådens transportorganisationer under kommandør Bangsbølls ledelse øst for sundet og translatør P. Proms ledelse vest for sundet, og varerne førtes dels til Næstved og Kalundborg, dels til København. I denne skildring er en nærmere omtale af de illegale ruter mellem Sverige og Danmark ikke medtaget, og her skal derfor kun gives et lille genrebillede fra Københavns havn. Vi skal kort sikre os, at disse våben nåede deres endelige bestemmelsessted. D. 21. marts skrev Schjødt-Eriksen til Truelsen: »Importen går godt. Det varer ikke længe, før vi kan melde, at hele Lysekilpartiet er ovre. Vi har modtaget den største del og hidtil uden tab, hvilket udover at være et mirakel skyldes, at de unge mennesker er så rappe på fingrene. De har præsteret en gang, hvor der kom mere end ventet, at losse 3½ tons på ca. 14 minutter, så du kan forstå, at det ikke er kedeligt at overvære. Det går også godt og regelmæssigt med at få noget af det til Stig sendt herind«.

Det synes, som om der efter februar påtænktes yderligere en »Moonshine«-operation. I det mindste noterer Ebbe Munck i slutningen af april, at der endnu i Skotland ligger 40 tons, der »skulle have været med den Moonshine, der blev aflyst«. Munck omtaler, at han nu søger at få de 40 tons frem ad luftvejen til Sverige. Men da var man helt inde under befrielsen, og de 40 tons blev i Skotland.

Foruden »Moonshine«-leveringerne gik der, som tidligere nævnt, en konstant strøm af vestmagtleveringer i småpartier gennem Sverige. Helt tilbage til 1941 var vigtigt smågods, ikke mindst radiomateriel, smuglet denne vej, og fra 1944 voksede

trafikken konstant og antog til sidst ganske anselige proportioner. Forsyninger af alle arter blev sendt til Stockholm med den amerikanske ATC (Air Transport Command), og i Stockholm oprettedes 3 ganske anselige depoter for disse varer. Ikke mindre end 16 mand var her beskæftigede som kurerer, vagter, chauffører og ompakkere. Fra depoterne i Stockholm gik derpå en jævn forsyningsstrøm til de engelsk-amerikanske kontakter i de svenske vesthavne, især Malmø og Gøteborg, og herfra gik materiellet så videre gennem samarbejdet mellem de pågældende vestallierede repræsentanter og de danske flygtningeorganisationer; de engelske leveringer gik for en væsentlig del over Gøteborg under kodenavnet »creep«, mens de amerikanske fragtedes igennem fra Malmø under kodenavnet »twinkle«.

Oprindelig havde hele denne tjeneste været anlagt som en posttjeneste, men vejen havde så naturligt været den, at man gik fra uendelig små forsendelser som f. eks. mikrofotograferede breve eller radiokrystaller over til større camouflerede pakkeforsendelser, der kunne rumme alskens livsvigtigt eller bare ønskeligt specialudstyr for »marken«. Småpakkerne blev gradvis større, efterhånden som materiellet kom frem fra de engelsk-amerikanske depoter, og de illegale ruters sikkerhed og transportkapacitet voksede, og gradvis kom man også ind på våben- og ammunitionsforsendelser ad denne vej. Samlede kvantitetsopgørelser er på grundlag af det bestående arkivmateriale umulige at opstille, men eksempelvis kan det anføres, at der af våben og ammunition gik følgende mængder gennem »twinkle«-kanalen til Danmark:

1000 stk. lette våben, fortrinsvis Colt-revolvere
47000 stk. ammunition
16 bazookaer
600 pd. sprængstof.

Hertil kom, foruden de brevforsendelser der trods alt fortsat var det væsentligste ved overførslerne, alle arter af mangelvarer. Et billede af en enkelt måneds aktivitet får vi gennem et brev ved udgangen af marts fra Albertsen til Lippmann, hvori han gør det samlede resultat af månedens overførsler op. Listen ser således ud: 106 »tins« sprængstof til Geisler, diverse radiomateriel til Fischer Holst, 236 pistoler, 10.000 stk. ammunition og 4 s-phones til faldskærmsmanden på Fyn, Hecht Johansen, di-

verse radiomateriel til Hasselbalch og 6 skrivemaskiner til Lippmann. Endvidere til Lippmann 224 revolvere m. ca. 6000 stk. ammunition samt en del sprængstof og en del filmsmateriale. Endelig til Schjødt-Eriksen 43 revolvere m. 5500 stk. ammunition samt 6 bazookaer og 180 håndgranater.

De engelske »creep«-forsendelser, der jo for en stor del gik via Gøteborg, lader sig i nogen grad følge gennem Toldstrups arkiv. Fra 1943 havde der været lejlighedsvis rutetrafik fra de nordjyske havne til Gøteborg, og forbindelsen blev gradvis fastere. I Gøteborg ledede den engelske konsul Christensen en vigtig poststation for »creep«-forsendelser, og der var intim kontakt mellem ham og »Dansk Hjælpetjeneste« under Gybergs ledelse. Ruten, der var startet som en flygtningerute, udviklede sig hurtigt til en særdeles blandet forretning; fra forsommeren 1944, hvor Gyberg på illegal rejse til Jylland havde forhandlet om forbindelsen mellem Gøteborg og Jylland med Toldstrup, voksede trafikken stærkt; fra september 1944 afspejler den stigende trafik sig uophørligt i Toldstrups korrespondancer, dels direkte med Gyberg, dels med London, der efterhånden kom til at formidle hastemeddelelser mellem de to organisationer. Netop den omstændighed, at Nordjylland og Gøteborg (Stockholm) i mange tilfælde konfererede med hinanden via Nordsøen, har for historikeren åbnet et vindue på klem ind til den ejendommelige allierede transit gennem Sverige. Trafik- og varemængden blev efterhånden så betydelig, at Toldstrup måtte udskille en særlig afdeling af sit modtagehovedkvarter til varetagelse af importen over Kattegat, og den direkte ledelse af dette arbejde overgik gradvis til direktør Arne Elstrøm, der her kom til at udføre et fremragende og omfattende arbejde. Allerede fra efteråret 1944 adresseredes London-meddelelser vedr. disse overførsler både til Toldstrup og Elstrøm eller undertiden kun til Elstrøm, og i januar 1945, da Elstrøm aflagde et længere besøg i Gøteborg for at forhandle om en rekonstruktion af arbejdet, omtales han i telegrammer og breve som »organizer« af arbejdet. D. 25. januar telegraferer Toldstrup via London til Turnbull: »Nybo [Elstrøm] er bemyndiget til at træffe alle dispositioner på mine vegne«. I april 1945 meddeler Toldstrup i brev til Hollingworth, at der er udskilt et særligt hovedkvarter for disse forbindelser under Elstrøms ledelse. Fremgangsmåden for trafikken over Kattegat var iøvrigt den, at danske både, oftest fiskerbåde, almindeligvis efter aftale over det illegale

trafiknet, mødte »Dansk Hjælpetjeneste«s både til søs på skiftende positioner og udvekslede post, varer eller flygtninge, eller at rutebåde mellem Jylland og København kontaktede »Dansk Hjælpetjeneste« til søs. Endelig, at man fra Gøteborg benyttede lejligheden til illegale overførsler, når danske fragtbåde lagde ind i Gøteborg for at tage svensk last.

Ad disse veje overførtes »creep«-lasterne, og korrespondancerne, i særdeleshed telegramkorrespondancerne, afspejler arbejdets teknik, omfang og vanskeligheder. Først og fremmest myldrer det med positionsaftaler, aftaler om kontakttidspunkter og aflysninger. Her kun nogle enkelte, tilfældigt udpillede eksempler til illustration af korrespondancens og arbejdets art. Fra London d. 25. september 1944: »Toddy [Turnbull] rapporterer creep 34 vil blive sendt til Gøteborg mandag 20. Vi foreslår De kontakter torsdag for overførsel«. Eller d. 2. februar 1945: »Rouge for Nybo [Elstrøm]. Grundet dårligt vejr umuligt at kontakte Dem fredag. Hvis vejret tillader det vil vi kontakte Dem fra tirsdag til fredag i Pakhusbugten«. Fra Jylland lyder det 2 dage senere: »Rouge for Toddy [Turnbull]. Vi har nu etableret ny rute fra Nordjylland. Giv snarest nyt rendezvous for nordlige både. Ingen af punkterne tidligere foreslået af Dem kan bruges. Fra tirsdag vil vore to nordlige både kontakte Dem i Pakhusbugten. De kan så instruere dem om nye punkter«. Eller nogle uger senere, d. 9. marts: »Rouge for Sverige. Vil kontakte Dem fra onsdag morgen klokken nihundrede til fredag middag femten sømil nordøst af Hirsholmene ... Vores specielle båd vil gå ind til Ryahamn en aften i løbet af ugen ... Hav parat tre flasker solar olie to hundrede pund smøreolie twist arbejdstøj udstyrspakke og om muligt fisk«. En stadig strøm af aftaler, ændringer og blandede meddelelser.

De nævnte eksempler var alle rutimemeddelelser i forbindelse med den relativt regelmæssige trafik. Ind imellem dukker så de meddelelser frem, der er knyttet til pludseligt opståede chancer. Atter som eksempel et par telegrammer. Fra London i slutningen af oktober: »... for Corn [Toldstrup] og Nybo [Elstrøm]. Dansk skib Kosmos vil anløbe Frederiksværk morgen 26. oktober med halv ton creep og andet materiel ... Om morgenen 26. Nybo [Elstrøm] må telefonere kaptajn Sørensen personligt – telefon Frederiksværk 185 – og anmode om hyre. Kaptajn Sørensen vil da fortælle ham, hvor og hvor-

når skib vil anløbe Jylland«. Elstrøm fik forbindelse med kaptajn Sørensen. 14 dage senere lyder det kort fra London: »Glade at erfare Kosmos kontaktet«. Og her ender så i de samtidige korrespondancer den korte historie om Kosmos's overførsel af 1½ tons »creep«-last. Overalt får man små glimt, der tilsammen stykker helheden sammen. I de første dage af december lyder det fra London: »Gøteborg rapporterer lille damper Bess captajn Kalkier Nielsen vil ankomme Århus omkring december 8 ... vil have materiel til Dem ... mægler i Århus er konsul Hude ... bekræft modtagelse denne meddelelse med crack ... bekræft De modtog materiel OK med crack.«

Og så indløber bekræftelserne: »For Sverige. Materiel fra Vega og 21 pakker fra YS 12 modtaget OK. Vi ønsker at kontakte Dem i hele perioden tirsdag onsdag torsdag fredag som foreslået ... indtil yderligere meddelelse fra os kontakt på TK 8« Ikke altid er det dog gode meldinger, der afgår. Den 10. november hedder det om paketten »Jytte Clausen«, der gik i fast fart mellem Nordjylland og København, og som tjente modstandskampen trofast: »Post sendt os gennem Jytte Clausen tabt. 8 gestapofolk bordede i Frederikshavn. Post kastet i vandet ... meddel Sverige. Vi vil kontakte clubs [creep] som foreslået«. Eller et par ulykkesbudskaber i januar 1945: »Rouge for Toddy [Turnbull]. DP [Ditlev Pedersen] og 11 andre personer i YS [Sæby] arresterede januar 23. Alle kontaktpunkter og genkendelsessignaler må annulleres. Giv snarest nyt punkt og signaler.« Og 2 dage senere: »Rouge for Nybo [Elstrøm, der da opholdt sig i Sverige for at føre forhandlinger]. Dam [?] såret og arresteret. Masser af arrestationer i Sæby og Frederikshavn. De må returnere snarest muligt«.

Det største og ærgerligste uheld kom man ud for henimod slutningen af arbejdet. Efter en række vanskeligheder i begyndelsen af 1945 købte den jyske organisation en særlig båd til det gode formål og bemandede båden med en helt illegalt arbejdende besætning. I et særligt hemmeligt rum kunne båden laste 500 kg. Båden blev døbt S. P. 100 og gennemførte en række rejser, indtil den pludselig blev taget i midten af april under udlosning på Samsø. Elstrøm lægger i et brev til Gyberg, hvor han forklarer, hvad der er sket, ikke skjul på, at man denne gang selv var ude om det: »... den altoverskyggende tragedie med S. P. 100. Vi vil med det samme slå fast, at det er

gået galt, båden, besætningen og vort flyvende korps er taget ... båden var kommet ind til den aftalte havn, og alt gik glat. Der var ikke noget Gestapo på øen, og der herskede en fred og ro i en så udpræget grad, at der ikke blev taget hensyn til de allermest almindelige forsigtighedsregler. Losningen, der kunne være foregået let og smertefrit et hvilket som helst andet sted, blev foretaget i et bassin midt imellem to af krigsmarinens fartøjer, og på en sådan måde, at man faktisk kun kan bebrejde folkene selv, hvad der er sket ... gutterne bliver betragtet som almindelige krigsfanger«. Den last, tyskerne her fik fingre i, var netop en »creep«-last. D. 25. april skrev Gyberg til Ebbe Munck og meldte uheldet, samt at det drejede sig om »creep«-leveringer, der var gået tabt.

»Creep«-leveringerne var omfattende og mangeartede. Vi har i det foregående hørt om en enkelt sending på ½ ton, og igennem Gybergs breve til Toldstrup ses det, hvad det er, der oversendes. En enkelt overførselsliste, fra d. 23. januar 1945, viser eksempelvis levering i én sending af sprængstof, håndgranater, ammunition, pistoler, stenguns, forladninger, detonatorer, lunter, tågesignaler, sæbe, tobak, kaffe, tændstikker, kodebøger, propagandamateriale, post og tøj af forskellig art. Fra andre lister kan der suppleres med telefonudstyr, klæbebånd, solarolie, sanitetsmateriale, kakao, skrivemaskiner, regnfrakker o. s. v. o. s. v. En del af det overførte kan være af svensk oprindelse – således var der tale om meget anselige og helt uundværlige tobaksoverførsler – men hovedmassen af det nævnte kom fra »creep«-depoterne, indtil de i april 1945 løb tørre. I et brev til Ebbe Munck i slutningen af denne måned skriver Gyberg, at Toldstrup og Elstrøm nu har skaffet store modtagelsesmuligheder på Jyllandssiden. De har erklæret sig i stand til at aftage op til 10 tons ad gangen. Men nu er der, skriver Gyberg nedslået, ikke flere »creep«-våben. Fra konsul Christensen har han ikke modtaget noget i 3 uger. I det lange løb blev det således ikke overførselsmulighederne, der begrænsede indsmuglingen.

Alt i alt gav »creep«-leveringerne sammen med »twinkle«-leveringerne et betydeligt tilskud til de leveringer, der på anden måde førtes frem vestfra. Ikke underligt, at man i London med varme hyldede det arbejde, der her blev udført. I november skriver Hollingworth til Toldstrup og udtrykker sin respekt: »Fra alle beretninger synes De at have et fortræffeligt system i

arbejde, til hvilket vi kan bringe Dem vores hjerteligste lykønskninger«. I januar 1945 gør Hollingworth resultatet af 1944 op i et nyt brev: »Til trods for ugunstige betingelser for nylig synes jeg virkelig, at disse operationer har været en enorm succes, og den totale tonnage af materiel, som er blevet leveret i løbet af 1944 er særdeles tilfredsstillende. Vil De sørge for, at Deres organisator og hans folk får at vide, at hovedkvarteret er meget tilfreds med den effektive måde, på hvilken de har holdt ud«.

Mens forsendelserne af allieret materiel over Sverige i vinteren 1944 stadig voksede i omfang, fortsatte samtidig Nordsø-operationerne. Det gods, der var kommet igennem i august, og som omladedes og videreforsendtes fra Nykøbing Mors, omfattede sabotagemateriel, radiomateriel, enkelte maskinpistoler, en del alm. pistoler samt betydelige mængder ammunition, ialt 100.000 stk. Ialt drejede det sig om 2 tons, desværre delvis ødelagt af saltvand. D. 18. september averterede London en ny Nordsø-operation. Denne gang ville der foruden almindeligt materiel ankomme 3 frømænd med specialudstyr samt én forbindelses-officer, V. Kofod. Med Crack »304« svarede Jylland tilbage, at man var rede til modtagelse, og atter gik fiskerne Axelsen og Schou til søs. D. 27. september meddelte London, at godset var overført til de danske både, og få dage senere gik fartøjerne gennem den tyske undersøgelse ved Thyborøn ind i Limfjorden. Foruden passagererne medførte de 4 tons materiel.

Toldstrup havde, efter fra London at have modtaget melding om, at overførslen til søs havde fundet sted, dirigeret kaptajnløjtnant Lonsdale til Løgstør for at forestå modtagelse og videreforsendelse af godset. Lonsdales beretning meddeler om denne modtagelse: »Jeg fik opgivet, at jeg skulle tage til Fur (jæger Fristrup) for at sikre modtagelsen af godset og yderligere kontakte den lille båd, »Rigmor«, der løb mellem Ålborg og Struer, og med den træffe de nærmere aftaler om omladning ... fra fiskefartøjerne til »Rigmor«, hvilken omladning skulle finde sted på selve fjorden. Skipper Axelsen ... landsatte herefter faldskærmsfolkene i Løgstør, hvorefter fiskerne kontaktede »Rigmor« mellem Ålborg og Løgstør og overleverede godset«. Det gods, »Rigmor« her fik med til Ålborg, hører vi nærmere om i en samtidig rapport fra Lonsdale. Den lyder: »Kære Jens [Toldstrup«. Alt er gået fint, og jeg sender dig hermed en oversigt over de ankomne varer – ialt 124 beholdere«.

Herefter følger oversigten, der omfatter:

40.000 stk. ammunition
54 maskinpistoler
80 Colt-revolvere m. ammunition
240 håndgranater
»En betydelig mængde sabotagemateriel«.

Rapporten slutter: »Jeg vil løst anslå, at 75 % af godset er beskadiget af vand, så jeg vil foreslå, at fordelingslisten kommer så hurtigt som muligt, så godset kan blive fordelt og bragt i orden snarest«.

De 3 frømænd, der fra England var sendt over med denne transport, kom ikke alene med specielt udstyr, men også med en speciel uddannelse til en særlig operation, kaldet operation »Slide«, som var udformet af Blanner. Blanner meddeler, at tanken var, at de 3 mænd, Holm-Hedegaard, Christensen og Ryder, skulle sænke 3 tyske skibe ved Langeliniemolen i København, at planen var støttet af det engelske admiralitet, og at en omfattende specialtræning var gennemført ved admiralitetets særlige station for hemmelige operationer. En »model« af havneområdet var udarbejdet, og forsøgsaktioner var gennemført 4 gange daglig. De 3 frivillige og især Holm-Hedegaad var efter Blanners vurdering fremragende egnet til at gennemføre operationen. Hele dette forberedelsesarbejde gik imidlertid vasken. De 3 mænd blev sendt til Århus, og i slutningen af oktober foretog de et forsøg på at sænke nogle skibe i Århus havn. Forsøget mislykkedes. En omtrent samtidig skildring er givet af Jens Lillelund, der i efteråret 1944 opholdt sig i Jylland, hvor han efter opfordring fra Muus havde påtaget sig organisationen af sabotagen i Jylland som leder af »table«-organisationen, og som derigennem var kommet i forbindelse med de 3 frømænd. Lillelunds skildring i en rapport, han i december sendte Turnbull, lyder: »Havnen og skibene, som plejer at henligge i fuldstændig mørke, var samme aften blevet klart oplyst af utallige projektører ... Til trods for lyset erklærede svømmerne ... sig villige til at forsøge at gennemføre turen. De blev herunder stærkt beskudt, men vendte tilbage i god behold, efter at det var lykkedes dem at anbringe bomber på tre af bådene. At der i dag ikke ligger tre store tyske skibe på bunden af Århus havn skyldes udelukkende, at de forsendelser, de havde med fra England, ikke virkede«. Dette sidste

synes bekræftet af et telegram fra Toldstrup 4 dage senere, ifølge hvilket de 3 frømænd efter fiaskoen havde afprøvet deres detonatorer, der viste sig ikke at virke. Detonatorerne kan måske have hørt til den del af udstyret, der under overførslen var beskadiget af saltvand?

Hvorfor den oprindelige plan ikke blev fulgt, fremgår ikke helt klart af arkiverne. Blanner lægger ansvaret hos den jyske ledelse, når han skriver: »... [operationen] blev dog ganske forkludret ... fordi den lokale ledelse fik den idé, at der skulle foretages skibssabotage i Århus havn, og uanset at SOE HQ advarede ledelsen og hævdede, at det var forkert at bruge disse specielt uddannede folk til denne operation, som de ikke havde forberedt sig på, blev de alligevel sat ind på den«. Blanners bedømmelse kræver imidlertid det væsentlige korrektiv, at London absolut godkendte deres placering i Århus, hvad der så end fik London hertil. Winkelhorn anfører, at den oprindelige plan blev ændret, før frømændene forlod London. Da Toldstrup i sine korrespondancer med London refererede til frømændene og kommenterede deres forhold kritisk, indkasserede han i den forbindelse en af de få »næser«, han modtog fra London: Slide-folkene var under Bennikes kommando, og al korrespondance med dem skulle gå via Bennike. Han skulle formidle nye forsyninger til dem, som ville blive ekspederet såvel ad luftvejen som via Gøteborg, og skulle herudover ikke bekymre sig om deres forhold.

De 3 mænd forblev i Århus vinteren over. De følte sig strandede og uden støtte fra Bennike, en opfattelse Toldstrup fuldtud delte, og som Lillelund i yderst kraftige vendinger gav udtryk for i den tidligere nævnte rapport til Turnbull. I foråret 1945 drøftede faldskærmsmanden J. Jenk deres forhold med Holm-Hedegaard og rapporterede herefter til Lippmann. Holm-Hedegaard erklærede da, at de siden deres ankomst havde stået uden hjælp fra Bennike, og at deres udstyr nu var ødelagt gennem den lange opmagasinering vinteren over. Lippmann accepterede berettigelsen af kritikken og videregav den i skarp form til K-udvalget. Al kritik og al uenighed om ansvar hjalp ikke de 3 frivillige. Deres mission blev fra først til sidst mærket af idelig uheld og modgang og er et forstemmende kapitel i den danske sabotages historie.

Efter Nordsø-operationen i september måtte kontakten over Nordsøen stilles i bero indtil videre. Det var en del af aftalerne,

at BBC, efter at overførsel af materiel til søs havde fundet sted, skulle udsende særmeldinger til fiskerne, hvis ét eller andet var galt hjemme. I så fald skulle de ikke returnere til Danmark, men gå til Blythe. Under almindeligt fiskeri kort efter september-operationen opfangede Axelsen det advarende kodenavn, »Charlotte«, brugt tilfældigt og i en anden forbindelse, og gik derpå til Blythe. London beklagede senere uheldet, men det hjalp jo ikke. Axelsen og hans båd var ude af sagaen, og det viste sig vanskeligt fra dansk side at fortsætte arbejdet indtil videre. D. 31. oktober måtte Toldstrup melde, at fiskesæsonen var afsluttet, og at man foreløbig måtte ligge stille. Samtidig fremsendte Toldstrup sin kritik af pakningen. London accepterede afgørelsen og lovede forbedring af pakning, når arbejdet engang igen blev genoptaget.

Ved juletid begyndte man atter at spejde efter muligheder for Nordsø-overførsler. Telegrammer fra London forespurgte om chancerne, og fra Jylland averteredes nu, at man igen var ved at gøre sig rede, og i en rapport til London slog Vang fast, at man nu igen var parat. Samtidig meddelte han, at man havde udtaget specielle ledere til dette arbejde. Det gik her som ved transporttjeneste og ved »creep«-operationerne: Et særligt hovedkvarter måtte udskilles. De specielle ledere var kaptajnløjtnant Lonsdale og pastor Kvist-Jensen, der begge havde private kontakter i Esbjerg, og mellem jul og nytår beordrede Toldstrup dem til Esbjerg, hvor de skulle forberede kommende operationer. I januar var de i gang og sikrede sig i første omgang tilsagn fra 2 Esbjerg-fiskere samtidig med, at de arbejdede på at udvide operationsfeltet ved rejser til Hvide Sande og Thyborøn. D. 6. og igen d. 14. januar 1945 kunne Toldstrup melde klar for de to første både og understregede nødvendigheden af, at overførslerne også omfattede den olie, der var nødvendig for skipperne. I en mere detailleret rapport fremlagde Toldstrup de større planer, der nu arbejdedes med: »Efter at have forstået, at De fremdeles er stærkt interesseret i disse operationer, hvilket jeg iøvrigt også er efter løftet om en bedre emballage ... har jeg sat to af mine bedste folk til at arbejde udelukkende med denne opgave ... jeg tror, at vi vil være i stand til at foretage en betydelig udvidelse ... idet jeg foreløbig har sat som mål at få chartret 10 både til at sejle ... Vi overvejer i forb. med disse operationer at starte et firma for

opkøbning af fisk til den tyske værnemagt, idet det så er vor hensigt at benytte de fordele, som derved opnås til gode for transporten«.

Men så gik man atter i stå. D. 25. januar og igen d. 2. februar måtte Jylland melde, at vejret forhindrede fiskerne i at gå ud, og derpå fik fiskerne betænkeligheder, og så blev det igen dårligt vejr; og i februar og ind i marts krydsedes en række telegrammer og rapporter over Nordsøen i langvarige drøftelser af de kommende operationer. Fra London opfattede man en overgang Toldstrups meddelelse om de 10 både således, at han regnede med, at 10 både på én gang skulle stå til søs, hvad der fra dansk side ville give en transportkapacitet, som man fra engelsk side ikke disponerede over, selv om man i så fald var villig til at søge flere både frigivet til disse transporter. Toldstrup måtte forklare, at dette ikke var tanken, men kun, at man ville have 10 både rede, der som sædvanlig skulle gå til kontakt to ad gangen.

Endelig d. 18. marts kunne Toldstrup meddele, at 2 både var stået til søs fra Esbjerg, og d. 28. marts indløb et Londontelegram om, at »Hiccup 6« – »Hiccup« var kodenavnet for disse operationer – var lykkeligt overført til de danske fartøjer kl. 13.00 d. 21. marts. Ialt drejede det sig – foruden olie, 20.000 kr. og 2 specielle »comfortpakker« som tak til skipperne – om 140 specialcontainers. Lastens vægt og indhold opgives ikke i det engelske telegram, men fremgår af en oversigt, Ray få dage senere sendte Ebbe Munck. Lasten var på ialt 4 tons og indeholdt sprængstof, stenguns, Coltrevolvere og ammunition. Containerne overførtes til fiskerbådenes fiskedamme og sejledes hjem. D. 2. april kunne »marken« endelig sende London det afsluttende telegram om operationens lykkelige gennemførelse: »Bådene ankom sikkert. Lagre vil blive overbragt snarest. 20.000 vil blive brugt til transport og arrangementer for næste operation. Comfortpakker givet til skipperne. Skipperne ønsker ingen betaling, men vi må sikre mod ethvert tab. Penge vil derfor blive deponeret indtil videre«. 3 dage senere – d. 5. april – kunne faldskærmsmanden Per Jepsen, der gjorde tjeneste som forbindelsesofficer i region III rapportere til London, at sendingen var ankommet, og at distribuering af materiellet i Sønderjylland var i gang. »Hiccup 6« var i hus. Man lagde omgående op til »Hiccup 7«.

D. 25. marts var telegramudvekslingen i gang, og d. 2. april telegraferede Toldstrup, at man ville kontakte d. 9. april med ikke mindre end 8 både. Lonsdale ville denne gang følge med på turen og aftale kommende operationer med den engelske leder. Samtidig afgik følgende telegram: »Ønsker at De stopper al sabotage mod fiskeeksport snarest«. Bag dette telegram lå den realitet, som Lonsdale omtaler, at takket være jernbanesabotagen var trafiknettet så ødelagt eller anspændt, at al eksport af fisk til Tyskland var ved at gå i stå. Under disse forhold var der ingen til at aftage store ladninger fisk fra Nordsøen, og det ville følgelig virke højst mistænkeligt, om fartøjer pludselig stak til søs.

Der var således god mening i Toldstrups anmodning, men uheldigvis skulle den kun føre til komplikationer i en forvirret situation, der nu opstod. Mens fiskerne gjorde sig klar til at stå til søs, udsendte »modstandsbevægelsen« i Esbjerg pludselig advarsler til alle fiskere mod at gå til søs og truede med sabotage af bådene, hvis fiskerne ikke holdt sig hjemme. Tanken var, at nu skulle eksporten sydpå endelig standses. For »Hiccup 7« kom advarslen helt på tværs, og Lonsdale skrev sarkastisk til Toldstrup: »Der er sket det muntre her, at »modstandsbevægelsen« har udsendt en advarsel til samtlige både om at holde sig hjemme. Der er ikke tvivl om, at det standser fiskeriet på længere sigt«. Samtidig havde London videresendt Toldstrups anmodning til Bennike, og der skete så enten det, at London havde misforstået Toldstrups anmodning, eller at Bennike misforstod London. I det mindste fik Bennike det indtryk, at Toldstrup af grunde, som han stod uforstående overfor, ønskede sabotage mod eksporten. D. 11. april skrev han til Toldstrup: »England har meddelt, at De har ønsket sabotage mod fiskeeksport af hensyn til skipperne. Jeg forstår slet ikke sagen af de korte telegrammer, jeg har fået, og beder Dem give mig klar besked. Skyldes det hensynet til de pågældendes pekuniære fortjeneste eller til deres sikkerhed. Hvorledes kan det ordnes uden at ødelægge andet arbejde med sabotage. Hvis der skal gøres noget, er det absolut nødvendigt, at jeg forstår sagen til bunds, hvorfor jeg beder Dem klarlægge den for mig«. Her trådte unægtelig de gode viljer hinanden over tærne, og operationen gik uhjælpeligt i kludder. Først d. 19. april kunne faldskærmsmanden Malling, der var blevet sendt til Bennike for at finde ud af, hvad der var sket, rap-

portere sin forklaring til Hollingworth: »... så viste det sig, at Goal [Bennike] havde misforstået nogle telegrammer fra H.Q., og aktionen i Vesterhavshavnen er iværksat på lokalt initiativ. Hr. Goal [Bennike] lovede at afblæse det snarest muligt, men dette vil blive vanskeligt«.

Imens var en ny »Hiccup 7« løbet af stabelen. Mens telegram- og rapportdiskussionen om, hvad der egentlig var sket i Esbjerg, endnu svirrede, havde Toldstrup et par dage før d. 16. april averteret London om, at et par både fra Thyborøn med Lonsdale om bord var stukket til søs, og d. 19. april, mens Malling og Bennike endnu var i gang med at klare uheldet i Esbjerg op, telegraferede London, at ladningen var overført d. 18. april. Atter drejede det sig om 4 tons materiel, og samtidig med overførslen på Doggerbanken fandt sted, fik Blanner og Lonsdale en længere drøftelse om de kommende operationer. Lonsdale beretter om turen og forhandlingerne: »Jeg blev stuvet ned under fiskegarnerne, og vi stak til søs. Så snart vi var fri af kysten og den tyske kontrol, blev jeg gravet frem igen. Vi traf uden vanskeligheder på englænderne, og jeg fik en længere samtale med Blanner. Selve mødet foregik på den måde, at vi under omladningen og kontakten havde et luftfartøj hængende over hovedet... Under min samtale med Blanner gik han ud fra, at krigen ville vare adskillige måneder endnu, og at adskillige operationer var forestående, og han ønskede, at vi skulle etableres med egen radiomand... og endvidere at vi... skulle sende et enkelt større fartøj til kontaktstedet. Dette skulle så tage fuld last, f. eks. 10 tons, som så skulle omlades til mindre kystfartøjer inde under Jyllands vestkyst. Disse mindre fartøjer kunne lettere slippe i havn uundersøgt. Vi godkendte dette arrangement... Efter kontakten... skulle vi optage fiskeriet, idet den illegale last skulle anbringes i fartøjets inderste lastkamre og skulle dækkes med nediset fisk, og det blev defor først d. 25.–26. april, vi nåede havn... Personligt blev jeg anbragt i bunden af en af køjerne, bevæbnet med en skruenøgle, idet det var aftalen, at den tysker, der muligt opdagede mig, skulle slås ned. Han lettede faktisk på dynen, men uden at opdage mig. Efter hjemkomsten kørte jeg til Fur, hvor godset blev udlosset og overført med færgen til fastlandet, hvorefter det blev afsendt til Århus«.

Dette blev sidste Nordsø-operation. »Hiccup 8« nåede at blive meldt fra London. Kontaktdato d. 4. maj.

Alt i alt havde søværtstransporterne skaffet modstandsbevægelsen anselige materiel-mængder. Den samlede lastmængde kan ikke gøres op, og især er det umuligt at fastslå mængden af »creep«-leveringer. Men vi skal i det mindste op over 100 tons, og det synes en forsigtig vurdering at anslå, at leveringerne ad luftvejen gennem disse forsendelser øgedes med ca. 20 %. Det krævede langvarige forberedelser og et uhyre apparat at bringe disse 20 % i hus. Lad ingen eftertid tro, at det var let.

Kapitel 22 Den jyske konflikt

En skildring af det jyske nedkastningsarbejde er uløseligt forbundet med en skildring af den modsætning, der i løbet af efteråret 1944 opstod mellem Bennike og Toldstrup, og som i december gik over i en skarp konflikt, der en overgang truede med at rive den jyske modstandsbevægelse i stumper og stykker. I ugerne efter jul bevægede man sig på en tynd skorpe af fællesskab, der kun nødtørftigt dækkede over en afgrund af uenighed, bitter strid og fornærmet vrede, delvis fremkaldt af mangel på indsigt i andres arbejde og dermed mangel på forståelse af forudsætningerne for deres synspunkter. På sit højdepunkt truede striden med at antage katastrofale proportioner, og under hele konflikten var det et gennemgående træk, at de personlige kontakter i alt for høj grad svigtede. Man skrev sig fra hinanden, mere end man talte sig sammen, og man bevægede sig gradvis ind i en atmosfære, der var inficeret af mistillid, intolerance og uforsonlighed. Her skal gives en redegørelse for striden, dens opståen, udvikling og afvikling, men det skal understreges, at den må forstås på baggrund af tiden, dens vanskelige kontakter, dens uhyre nervepres og dens uklare definitioner af alle kompetence- og ansvarsforhold.

Samarbejdet mellem Bennike og Toldstrup synes oprindelig at have været uden mislyd, omend næppe nogen sinde hjerteligt. Toldstrup var, da han mødte Bennike, optændt af flammende protest mod samarbejdspolitikken, og hans lidenskabelige protestholdning over for denne politik smittede af på hans opfattelse af officielle danske myndigheder i almindelighed og hæren og dens ledende officerer i særdeleshed. Hærens hold-

ning d. 29. august og afleveringen af depoterne var ham ubegribelig. I sin bog, »Uden Kamp ingen Sejr«, har han alene i titlen givet usminket udtryk for sin harme og sin foragt over for hæren og meddelt de bitre tanker, han gjorde sig om hærledelsen, da han i ugerne lige efter d. 29. august var tysk fange i Viborg arrest. Efter hjemkomsten til Skive, hvor han genoptog sin modstandsaktivitet og hurtigt kom i direkte aktion som lokal modtageleder, ændrede hans standpunkt sig næppe. Jo ældre besættelsen blev, jo stærkere følte han sig som modstandsmand i modsætning til »de gamle«, til »det officielle Danmark« og herunder også til hærledelsen.

Da han i foråret 1944 af Juncker blev trukket ud af det lokale arbejde og knyttet til det jyske stabsarbejde, fik han et kortvarigt samarbejde med Juncker. Dette samarbejde modificerede muligt hans syn en anelse, men medførte ingen afgørende forskel i hans holdning. Vi kender ikke indholdet af hans samtaler med Juncker, der jo nødvendigvis må have omfattet en orientering om officerernes forhold til de modstandsgrupper, man var beskæftiget med at bygge op; men så meget kan siges, at Juncker vel selv accepterede dette samarbejde som en nødvendighed, men på den anden side stod en del kritisk over for »hæren« og ret længe måtte appellere både selvstændigt og gennem M-udvalget om oversendelse til Jylland af officerer som instruktører. Det er tidligere nævnt, at Juncker i foråret kunne give udtryk for skepsis over for samarbejdet med hæren, og et par bemærkninger i hans og Toldstrups korrespondance viser glimtvis, at han ikke med større overbevisning kan have imødegået Toldstrups opfattelse af »officererne«. I et brev til London i januar 1945 skriver Toldstrup, at »Mandarinen« [Juncker] netop i sin tid havde søgt at pille den militære fornemmelse ud af ham og havde fremhævet, at de faste officerer hjemme absolut ingen andel havde haft i de resultater, som var opnået m.h.t. sabotage, modtagelser eller på andre områder, hvor der var tale om risiko. Junckers svar på dette foreligger og afkræfter ikke Toldstrups opfattelse af hans indstilling, selv om Juncker fra sin mæglerposition i London dæmper lidt ned. Han svarer Toldstrup, at man ikke bør kritisere linieofficererne. Der *er* skuffelser, skriver han, men også mange gode iblandt dem, og derpå tilføjer han: ». . . Dette betyder på ingen måde, at de skal monopolisere modstandsbevægelsen til deres egen kredit. Den er startet og båret af de

bedste af folket uden skillelinier efter erhverv og klasse, og dens tyngdepunkt vil og bør altid forblive dér«.

Juncker skrev kun lidt i kampårene, og de få bevarede brokker fra hans hånd giver et utilstrækkeligt billede af hans standpunkter. Men vi skimter dog tilstækkeligt til den begrundede antagelse, at Toldstrup ikke hos Juncker, hvis ord havde stor vægt for ham, mødte nogen synderlig opposition – om overhovedet nogen – over for den skeptiske holdning, han nærede over for »hærens folk«. Da Bennike ankom til Jylland, må såvel Juncker som Toldstrup have set ham afventende an. Han var ikke den »yngre, livlige officer«, Juncker havde ventet, han var uden illegal erfaring og specielt uden kendskab til det engelske materiel, man arbejdede med. Da han var »ærlig interesseret«, som Juncker udtrykker sig, blev han budt velkommen i arbejdet, men der må lige fra begyndelsen have været stor afstand mellem ham og Toldstrup. Alder, temperament, erfaringer, indstilling, situation – der var nok, der skilte. Toldstrup var ung, impulsiv, rig på illegal erfaring og brændte af modstandsentusiasme; han havde frivilligt brændt sine skibe og krævede af sig selv som af andre alt eller intet. Han kom fra »marken« eller gruppen, hvor man var vant til at handle og dømme hastigt og selvstændigt, og hvor man ikke kendte anden disciplin end den, arbejdet påbød, og som man frivilligt undergav sig. I stabsmilieuet blev han i virkeligheden – trods sine fremragende organisationsevner – en fremmed. I det mindste opfattede han sin stab som liggende i forreste linie og gennemførte arbejdet efter det princip, at lederne stod midt i og deltog i det aktive arbejde. Den uomstødelige risiko herved måtte accepteres, og gevinsten, den personlige kontakt med arbejdet i »marken«, som også Juncker havde lagt vægt på, skulle indkasseres. Toldstrups stabskontor blev drevet som en fremskudt kommandopost, men fik netop aldrig karakter af et kontor.

Bennikes forudsætninger og situation var totalt anderledes. Han var den uddannede linieofficer, der af sine overordnede var beordret til tjeneste i den jyske modstandsbevægelse, og som loyalt havde fulgt denne ordre, samtidig med at han tog loyaliteten over for hærledelsen med sig ind i arbejdet. Han var 56 år, da han kom til Jylland – Toldstrup var 28 – og han var ukendt med det illegale arbejde, gennem hele sin uddannelse indarbejdet i militære tankebaner. Uniformen lod sig let lægge

væk, men hele skolingen blev tilbage. For en officer må det have været en besynderlig oplevelse i tanken at holde revy over den hær, der nu var ved at formere sig, mens kampen samtidig var i fuld gang: Spredte, frivillige grupper af ofte rebelske individualister, der sloges, når lejlighed bød sig, og for hvem en disciplin, bygget på henstillinger, opfordringer og forklaringer, når disse var mulige, oftest rakte videre end ordrer. Folk, der ikke anerkendte autoritet. Det ubestridelige virvar må for en officer have forekommet endnu mere rodet, end det i virkeligheden var, og Bennike så en hovedopgave i bedst muligt at bringe orden i virvaret. Hertil krævedes bl. a. overblik, og Bennike indrettede, som vi tidligere har hørt det, sit hovedkvarter som tilbagetrukket hovedkvarter, hvorfra han søgte at tilvejebringe dette overblik. Man måtte have rede på styrkeforhold, våbenfordeling, depoter, fjendens aktivitet, egne resultater o. s. v., og rapporter og indberetninger fra de anonyme kampgrupper måtte blive et af midlerne hertil. Heri var hverken noget besynderligt eller noget odiøst. Det drejede sig om en ganske regelret militær tilrettelæggelse af arbejdet med hovedvægten lagt på det administrative. Men Bennikes hovedkvarter blev herved noget totalt forskelligt fra Toldstrups fremskudte kommandopost. Også heri lå en spire til kommende divergenser.

Til at begynde med gik samarbejdet tilfredsstillende. De to mænd havde efter Junckers afrejse regelmæssige møder og enedes uden vanskelighed om opgavernes fordeling. Bennike helligede sig fortrinsvis organisationsarbejdet, mens Toldstrup både med hensyn til sabotage, våbenmodtagelse og anden illegal aktivitet havde blikket rettet mod »marken«s øjeblikkelige krav. Dette faldt ganske naturligt i overensstemmelse med de to mænds forudsætninger, og modstandsbevægelsens struktur var i forsommeren 1944 ikke stivere, end at detaillerede aftaler om kompetence og arbejdsfordeling ikke var praksis. Da Schøller i slutningen af maj måtte gå under jorden, anmodede Bennike Toldstrup om at overtage region I. Dette skete. Under denne udvikling ophørte det fælles hovedkvarter, som Juncker havde efterladt sig, at eksistere, og kontakten mellem hans to stedfortrædere løsnedes gradvis, også af geografiske grunde. Bennike opslog først sit hovedkvarter i Vejle, mens Toldstrup oprindelig opholdt sig i Århus, men omkring 1. september tog nordpå til sine skiftende hovedkvarterer i region I. Kontakten

gik over til kun at være skriftlig, formidlet gennem kurerer. Uheldigvis blev den samtidig tynget af sikkerhedsregler.

Dette forhold har tidligere været omtalt, men skal her understreges, fordi den omstændighed, at adgangen til Bennike ikke var direkte, men gik gennem et sikkerhedsfilter af kurerer og specialaftaler, dels gav anledning til irritation i modtagehovedkvarteret, dels førte til beske bemærkninger, der kunne komme og også kom Bennike for øre. At Bennike så reagerede og reagerede kraftigt, er helt forståeligt. D. 10. oktober skriver han eksempelvis til Toldstrup: »... er det imidlertid ad mange veje ... kommet mig for øre, at De til hvem der vil høre på det omtaler mig og mine kollegaer, vort arbejde og specielt mit arbejde her på en måde, der kun kan tjene til at udbrede misnøje og undergrave den tillid og samhørighed, der er en nødvendig forudsætning for, at der kan komme noget godt ud af vort arbejde. Bemærkninger som »jeg kan godt undvære forbindelsen med ham dernede«, »jeg kender ingen anden foresat end Eisenhower«, »de laver sgu' ikke andet end at rende rundt om karreerne [en hentydning til den teknik, kurererne anvendte] ... og mange lignende bemærkninger er ikke egnet til at fremme et godt samarbejde«. Bennike protesterer herefter heftigt og benægter Toldstrups ret til at fælde dom over såvel ham selv som hærens øvrige officerer, og han fremfører en skarp kritik af Toldstrups arbejde, specielt hans »security« og den omstændighed, at hans kurerer i for høj grad er indviet i arbejdet. Han afslutter: »Jeg har fra den tid, vi arbejdede sammen med mere personlig føling end det nu er muligt, stadig haft det indtryk, at De arbejdede med den loyalitet, der i og for sig er en selvfølge, og som må være særlig nødvendig som følge af den tillid, der vises Dem. Jeg vægrer mig ved at tro, at De ... har ændret Deres adfærd«.

De citerede bemærkninger – løsrevet fra sammenhæng med situation og omgivelser – kendes kun fra Bennikes berettigede klager over bemærkninger af denne art. Men der er ingen grund til at betvivle, at der i modtagehovedkvarterets inderkreds kunne falde ramsaltede bemærkninger om Bennike og hans sikkerhedssystem. Irritationen over dette system og Bennikes krav om, at tingene skulle gå kommandovejen, var stærk og gav, også uden for Toldstrups stab, anledning til hvasse kommentarer. I en rapport, bygget på indberetninger fra faldskærmsfolk, regionsledere og medlemmer af Jyllandsledelsen,

som Lippmann i marts 1945 gav af forholdene i Jylland, skriver han, at han er chokeret over forholdene: »Det skal siges, at manden [Bennike] har begravet sig så dybt, at der selvfølgelig ikke er store chancer for, at de grimme nogen sinde når frem til ham, i hvert fald koster det vore folk, incl. regionslederne, næsten umenneskelige anstrengelser at nå så langt... Arbejdet [forsinkes] unødigt med alt dette kommando-væsen. Lad mig nævne et enkelt eksempel, at samtlige telegrammer fra regionslederne, undtagen meget, meget vigtige ting... skal forelægges ham til godkendelse, før de afsendes. Tænk hvad det betyder i en landsdel, hvor man overhovedet ikke kan rejse for øjeblikket«. Endnu stærkere ætser irritationen hos Lillelund, der som nævnt i efteråret 1944 organiserede sabotager i Jylland for faldskærmsorganisationen, og som i denne fobindelse havnede i en voldsom konflikt med Bennike. I et brev til Ebbe Munck får hans ærgrelse frit løb: »De [officererne] forsøger at sætte sig på det hele og hæmmer arbejdet. Deres største interesse er at gå så langt i jorden, at hverken prøjserne eller vi kan finde dem. De har et hav af såkaldte forbindelsesofficerer og kurérer. De tænker kun på at overleve krigen for så bag efter at dukke op for at få ordner, medaljer og karriere. At de ikke dør af det er givet, for de har sgu gravet sig så langt ned under jorden, at de engang vil blive gravet frem som danefæ overgroet med mos og missende mod lyset«. I mere afdæmpet og mindre generaliserende form udtrykker Lillelund sig over for Turnbull: »D. 3/11 fik jeg gennem brev besked fra Goal [Bennike] om, at jeg kun måtte foretage fabrikssabotage efter afgørelse fra ham. Jeg forsøgte at forklare ham det urimelige i dette forlangende. For det første kunne det tage op til en halv snes dage at komme i forbindelse med ham... for det fjerde er chancen tit røget, inden dette overflødige stafetløb gennem kurérer, adjudanter og forbindelsesofficerer til Goal [Bennike] og tilbage er overstået. Dette ville han imidlertid ikke forstå«. Ganske tilsvarende rapporterer Lillelund til Muus.

Det var en indstilling af samme art, der herskede i Toldstrups hovedkvarter; det var tilsvarende bemærkninger, der faldt af. Heller ikke over for Bennike var tonen sleben, og i en række breve nedlagde Bennike skarp indsigelse og udbad sig en »sømmelig tone. Toldstrup returnerede med en én-gang-for-alle-undskyldning for, hvordan han måtte komme til at ud-

trykke sig. Der lå ingen dybere mening bag. Bennike tog dette til efterretning. Endnu i september er der en vis anstrengt venlighed i brevvekslingen, men gradvis præges den af irritation og kulde. Parterne kom længere og længere fra hinanden.

Væsentligere end de personlige uoverensstemmelser var naturligvis de saglige divergenser. På en lang række punkter kom disse frem. Bennike klagede over kontakten. Toldstrup meddelte ham for lidt om sit arbejde, og i tilfælde, hvor kurérkontakten svigtede, hvad den lejlighedsvis gjorde, rettede han bebrejdelser mod Toldstrup og hans kurérer for uefterretteligheid: »Nej, ved De nu hvad, det går sandelig ikke. I lørdags ventede jeg forgæves og i går ventede jeg forgæves« eller »Deres kurér kom i går i hvert fald 16 minutter for sent. Jeg var selv derude. Deres påstand om, at hun var der kl. 13.30 er altså urigtig. Efterladenheden er ikke på min side«. Som det fremgår af det anførte eksempel, riposterede Toldstrup med, at det var Bennikes folk, der ikke havde vist sig. Det er selvfølgelig i dag ugørligt at dømme i striden om de 16 minutter eller i det hele taget om, hvad der i de konkrete tilfælde bevirkede, at kontakten glippede. Kun i et enkelt tilfælde synes dette muligt. D. 5. oktober var den militære leder i region III blevet arresteret, og en bølge af arrestationer fulgte umiddelbart efter. Også nordpå bredte bølgen sig, og Gestapo fik kendskab til Bennikes kontaktarrangement i Århus. Da »Liss«, Toldstrups daværende kurér, ankom til kontaktmøde med Bennikes kurér, blev hun omringet og efter flugtforsøg arresteret. Oplysninger nægtede hun at give, og videre oprulning nordpå fulgte ikke hendes arrestation. Toldstrup yder hende fortjent hyldest: »... vi følte os ikke så lidt taknemmelige over for hende og var stolte af hendes standhaftighed«. På denne baggrund forekommer Bennikes bemærkninger i et brev til Toldstrup om sagen både uforståelige og uforstående. Han skriver, at hvis frk. B. er blevet taget, må det være hendes egen skyld, da han havde folk ude for at advare hende, men at hun nok ikke var på rette sted til rette tid. Såvel sted som tid var imidlertid rigtige. Gestapo var på pletten, og »Liss« spadserede uadvaret i fælden. Advarslen fra Bennike nåede hende ikke, og advarerne kan efter Bennikes »hvis frk. B. er blevet taget« ikke have været på pletten og set, hvad der skete. I betragtning af den overvældende risiko, en arrestation af Toldstrups kurér rummede, synes tilfældet i det mindste at bevise, at der i krise-

situationer var for langsom kontakt fra Bennike til Toldstrup. Vang understreger dette specielle punkt i en samtidig rapport til England.

Bennikes kritik omfattede også Toldstrups behandling af sikkerhedssystemet. I flere breve vender han tilbage hertil. Toldstrups kurérer var for orienterede om, hvad der foregik, og også modtagearbejdet blev efter Bennikes opfattelse gennemført med for ringe hensyntagen til »security«-foranstaltninger. De 2 mænds forskelligartede arbejdsform og syn på disse problemer kender vi.

Men alt dette dannede kun et supplement til Bennikes hovedindvending, der gik ud på, at Toldstrup ikke gav ham oplysninger nok, og at han i særdeleshed ikke holdt ham tilstrækkeligt orienteret om hverken modtaget våbenmængde, våbenfordeling eller styrkeforholdene i region I. Klager af denne art går igen og igen i Bennikes breve, og især er det åbenbart, at Bennike er i vildrede med våbenfordelingen og presser på for at opnå udførligere indberetninger på dette punkt. Det fremgår, at Bennike med mellemrum modtog oplysninger om såvel styrkeforhold som våbenmængder, men ikke på noget tidspunkt i et sådant omfang og så hurtigt, at han var tilfreds og følte, at han havde oversigt over udviklingen. I oktober er han indlysende i tvivl om Toldstrups gode vilje til at bøje sig for hans krav på dette område; i forbindelse med en almindelig holdt kritik af Toldstrup skriver han: »Endelig har man fortalt mig, at De skal have sagt, at De nok skal bestemme selv, hvor godset skal fordeles, og at De ikke dertil behøver min medvirken. Jeg vil dog sige, at jeg til trods for, at der er flere vigtige spørgsmål denne sag vedrørende, som De ikke har svaret på – ikke vil tro på, at De, hvis De er kommet med en sådan bemærkning, har ment den, som den lyder«.

Divergensen hang selvfølgelig på det nøjeste sammen med hele spørgsmålet om kommandoforholdet. Bennike arbejdede i overensstemmelse med sine ordrer og i overensstemmelse med hele sit militært formede syn på at skabe en centralledet fordeling i Jylland, ganske som Fynsledelsen og K-udvalget i København på samme tid arbejdede på at bringe mere system i fordelingen. Bennike præciserede over for Toldstrup, at han havde ledelsen, og at Toldstrup måtte indordne sig: »Det er min tro, at vi i fremtiden vil kunne arbejde sammen til fordel for vor sag. Men jeg må gentage mit forlangende om, at alle

sager, der ikke angår uopsættelige spørgsmål om udførte arbejder, går gennem mig. Det samme forlangende har jeg fremsat over for Møller [Muus], og han har lovet at efterkomme det. Og dermed er den sag for mit vedkommende ude af verden«.

Noget punktum for uenigheden var der imidlertid langtfra sat, og Bennike fremsatte fortsat klager over ikke at være tilstrækkeligt orienteret. I december beder han igen om oversigter. Han har da modtaget en oversigt for perioden 28/9 til 21/11 1944, for hvilken han takker, og tilføjer, at han jo fra London ved, hvad der siden er nedkastet, men at dette jo ikke er det samme som at vide, hvad der er »i hus«. 2 dage senere skriver han atter om fordelingsproblemet: »For at forebygge misforståelser vil jeg straks meddele Dem, at jeg har haft et møde med lederen i region II [oberstløjtnant Feddersen], hvor han refererede Deres og hans samtale forleden. Jeg skal i den anledning oplyse, at han og jeg er ganske enige i opfattelsen af, hvorledes samarbejdet bør gå, herunder at alt vedrørende fordeling skal foregå igennem mig og ikke gennem regionslederne«. Princippet herom fastslås atter få dage senere: »De skal ikke henvende Dem til regionslederne om fordelingerne, men lade alt vedrørende bestemmelsesstederne gå gennem mig. Når så bestemmelsesstedet er fastsat, er De selvfølgelig i de fleste tilfælde nødt til at træde i direkte forbindelse med byderne«. På årets sidste dag beder Bennike atter om oplysninger om depoter og om at blive holdt à jour med, hvad der modtages. Striden varede det gamle år ud og fortsatte usvækket i 1945.

Til disse friktioner kom så endelig fra september en skarp og lige så uophørlig kontrovers mellem Toldstrup og en af Bennikes nærmeste medarbejdere, løjtnant i reserven R. G. Petersen. Kontroversen skal her kort omtales, fordi den yderligere bidrog til at ødelægge forholdet mellem de 2 stabe.

R. G. Petersen havde deltaget i gruppedannelsesarbejdet i Midtjylland og var derpå af regionslederen i region II, oberstløjtnant Feddersen, blevet knyttet til organisationsarbejdet i denne region, hvor han oprindelig fungerede som forbindelsesofficer for Feddersen, således at han dels plejede forbindelserne mellem denne og regionens byledere, dels varetog kontakten fra Feddersen til Bennike. Herigennem erhvervede han sig omfattende kontakter i Midtjylland, og i løbet af efter-

sommeren 1944 voksede hans indflydelse betydeligt. Dels knyttedes han til Bennikes stab, dels fik han voksende betydning for arbejdet i region II, fordi regionsledelsen her i sommeren 1944 svækkedes føleligt. Om hans tilknytning til Bennikes stab meddeler Feddersen: »... stillede ... Bennike det krav til mig, at jeg skulle afgive løjtnanten [R. G. Petersen] til ham til tjeneste ved Jyllandsledelsen. Da jeg ikke mente at kunne afse ham, blev aftalen, at han, foruden at være min forbindelsesmand, tillige skulle gøre tjeneste ved Jyllandsledelsen«. Reelt kom denne dobbeltstilling hurtigt til at betyde, at R. G. Petersen blev Bennikes nærmeste direkte forbindelsesled til de midtjyske grupper. I juni måtte Feddersen gå under jorden og forlade Århus, og kort tid senere – i begyndelsen af juli – måtte også et andet medlem af region II's ledelse, Niels Aa. Nielsen, forsvinde fra byen. I det mindste i nogle uger i sommeren var regionsledelsen i realiteten ophørt at fungere. Feddersen og Niels Aa. Nielsen mødtes dog efter nogen tids forløb og enedes om at genoprette regionsledelsen, og de tog fælles ophold, først på Silkeborg-egnen, senere i egnen omkring Randers, hvorfra de bedst muligt søgte at videreføre arbejdet, netop med R. G. Petersen som forbindelsesmand ud til grupperne. Men under denne udvikling blev det i realiteten denne sidste, der i kraft af sine direkte kontakter dels til regionen, dels til Bennike, kom til at fungere som faktisk leder. Den egentlige regionsledelse var rangeret ud på et sidespor, mens regionen blev knyttet tæt til Bennikes hovedkvarter. Niels Aa. Nielsen karakteriserer forholdet på følgende måde: »Jeg kunne karakterisere situation[en] ... således, at Feddersen og jeg selv blev en slags bestyrelse, mens R. G. Petersen, der havde den daglige forbindelse med grupperne, optrådte som en slags administrerende direktør for regionen«. Sådan var stillingen endnu i foråret 1945, da regionens forhold d. 2. marts var til drøftelse i den Jyllandsledelse, der fra december 1944 fik til opgave at overvåge udviklingen i de jyske regioner. På dette møde refereredes regionens forhold således: »... Region II var i lang tid blevet ledet af Midtjyske-Petersen, der ved siden af at være Goals [Bennikes] rejsesekretær havde til opgave at forestå den daglige ledelse af regionen ... Den egentlige leder ... [var dybt under jorden] ... Han havde ikke deltaget i det egentlige regionsarbejde, men kun modtaget informationer fra Goal [Bennike], der så at sige udelukkende opnåede denne fra

Midtjyske-Petersen«. At R. G. Petersen opfattede sig selv som i det mindste faktisk leder i Midtjylland og lejlighedsvis hævdede sin lederstilling, fremgår af en række samtidige rapporter.

Mellem R. G. Petersen og Toldstrup udviklede der sig hurtigt den skarpest tænkelige konflikt. Toldstrup havde som modtageleder udstrakte forbindelser i region II, hvor jo en del af nedkastningerne fandt sted, og denne situation med to organiserende stabe i samme område førte naturligvis let til mindre lokale friktioner. Da sådanne meldte sig, begyndte striden, og den fik hurtigt stylter at gå på og fik lov at antage proportioner, der var uforholdsmæssige i forhold til de bagateller, der oprindelig foranledigede den. R. G. Petersen klagede til Bennike over Toldstrup og hans arbejde, ligesom han gennem Bennike sendte Toldstrup en kritik af modtagearbejdet i Midtjylland. Kritikken, der omfattede klager over dårlig »security« og løs organisation, byggede på nogle konkrete eksempler. Noget overblik over det samlede modtagearbejde havde R. G. Petersen naturligvis ikke. Toldstrup reagerede skarpt. For ham var Feddersen leder i region II, og han forlangte, at klager over forhold i regionen måtte komme fra Feddersen, som Toldstrup kendte nøje, og med hvem han i forsommeren 1944 havde haft et udmærket samarbejde. Dette krav afviste R. G. Petersen kategorisk i et nyt brev, hvori han gjorde gældende, at modtagearbejdet efter Toldstrups eget standpunkt ikke vedrørte Feddersen, så »når De nu forlanger, at mine rapporter om de forskellige mangler ved modtagelserne skal gå over hr. Rasmussen [Feddersen], må jeg desværre meddele Dem, at jeg dels af den grund, at jeg ikke kan se hvad de skal passere hr. Rasmussen [Feddersen] for, da han jo ikke kan kommentere noget, han ikke har med at gøre, og dels, da jeg er *direkte underlagt* hr. Goal [Bennike], også i fremtiden vil lade rapporterne gå den sædvanlige vej, således som dette brev. Såfremt De herudover skulle have interesse i, at flere bliver rodet ind i Deres små fejltagelser samt får indblik i Deres »velvillige imødekommenhed og gode vilje når det gælder et godt samarbejde«, ja så skal jeg med glæde vise hr. Rasmussen [Feddersen] Deres venlige brev m. m.«. Samtidig forlangte Bennike af Toldstrup, at »breve fra Dem til Petersen skal i fremtiden sendes direkte eller gennem mig og ikke gennem F. [Feddersen] og L. [Laursen = Niels Aa. Nielsen]«.

Man var hermed væk fra ethvert rimeligt forsøg på at løse

de småfriktioner, der havde fremkaldt sagen – dem løste tiden af sig selv – og var inde i et kompetence- og kommandovejkævleri, hvor fornærmelsen, insinuationen og gnavenheden satte prangende, men golde blomster. Konflikten viser tydeligt, hvorledes ledelsen i region II, ingenlunde uden egen skyld, var blevet manøvreret ud på et blindt sidespor, og at regionen – med et udtryk af Frode Jakobsen – var »kendetegnet ved den nære tilknytning til Jyllandsledelsen«. Skriverierne løste ingen problemer. De gjorde kun ondt værre, og afstanden mellem Toldstrups hovedkvarter og det jyske hovedkvarter blev endnu større. Når Toldstrup reagerede så skarpt på en i og for sig betydningsløs kritik, som han i betragtning af modtagearbejdets glimrende fremgang og ubetingede støtte fra London kunne tage sig let, hang det sammen med, at han opfattede R. G. Petersens tilknytning til Bennikes hovedkvarter som et bevidst forsøg på at manøvrere Feddersen og regionsledelsen ud. I hans øjne og ud fra hans opfattelse af »hæren« og »officererne« var det et forsøg på at fortrænge de gamle kræfter i bevægelsen og erstatte dem med folk fra »officerskliken«, Toldstrups eget generalisationsudtryk. Han rapporterede herom til Juncker, mens affæren stod på: »På et tidspunkt i forsommeren overværede jeg en samtale mellem Goal [Bennike] og Laursen [Niels Aa. Nielsen]... Goal [Bennike] var da inde på, at chefen for Midtjylland skulle ud af foretagendet, hvilket han dog ikke sagde rent ud, men dog på en sådan måde, at der ikke var noget at tage fejl af. Han ønskede ikke at træffe hr. F. [Feddersen] for selv at sige det til ham, men på opfordring dels fra mig dels fra Laursen [Niels Aa. Nielsen] indvilligede han dog til sidst«. Toldstrup skildrer herpå, hvorledes R. G. Petersen siden blev knyttet til Bennikes stab og overtog de direkte kontakter i regionen, og hvorledes man holdt den amerikanske faldskærmsofficer, Leif Bangsbøll der var sendt til Jylland som forbindelsesofficer ved region II, i uvidenhed om, at der eksisterede en regionsledelse, mens R. G. Petersen præsenteredes som chef. Derpå slutter Toldstrup, efter at have nævnt Bennikes ordre om, at breve mellem ham og R. G. Petersen fremtidig skal gå enten direkte eller via Bennike, med ordene: »Hermed er altså fastslået, at Petersen ikke arbejder under Midtjylland trods det han stadig kommer og får ordrer hos F. [Feddersen], hvilket altså vil sige, at han efter Goals [Bennikes] regnebog er chef for Midtjyl-

land... Hvis det er nødvendigt for sagens fremme, at de skrider ud, allright så lad dem skride, men det må vel kunne siges til dem«. Toldstrups syn på udviklingen er harmfuld, og det må indrømmes, at hans opfattelse har støtte i den faktiske udvikling. Ved et møde med Feddersen gjorde Toldstrup denne opmærksom på, hvad der var ved at ske med hans stilling, og meddelelsen kom ikke Feddersen overraskende. Han var i forvejen af kaptajnløjtnant N. Lunn, der en overgang gjorde tjeneste som hans forbindelsesofficer til Bennike samt til byelederne, blevet gjort opmærksom på situationen. Feddersen meddeler herom: »Under mit ophold ved Thorsø [Feddersens illegale opholdssted] erfarede jeg gennem... Lunn, at... Bennike i Lunns nærværelse havde ladet sig forlyde med, at jeg skulle træde tilbage som leder af Midtjyske distrikt«. Feddersen drog ikke konsekvensen af situationen: Enten at gå eller at overtage ledelsen effektivt med selvstændige kontakter til regionens grupper. Han fortsatte fra sine dæksteder sit forsøg på at lede regionen uden direkte kontakter med grupperne, og langsomt visnede regionsledelsen, og skaberen af M-grupperne i regionen tabte gradvis tøjlerne. Heller ikke Bennike drog foreløbig nogen konsekvens af situationen. Resultatet blev uklarhed.

Ved udgangen af november måned havde forholdet mellem Bennike og Toldstrup udviklet sig i stadig mere katstrofal retning. Der blev gradvis alt for langt mellem de to stabe, og de muligheder for en forståelse, der måske oprindelig havde været til stede, smuldrede hastigt bort. Denne faktiske konstatering er let. Langt vanskeligere er det at udrede årsagerne til udviklingen. En lang række momenter, hvis relative betydning det ikke er gørligt af fastlægge med sikkerhed, spillede her ind: Dyb forskellighed i personlighed, dyb uenighed om arbejdsformen, store modsætninger i politisk syn og endelig en uheldig ydre situation, der befordrede konflikten. Nogle enkelte vigtige momenter skal her fremdrages. De gør ikke krav på fuldstændighed til forklaring af, hvad der skete.

Der kan som anført næppe herske tvivl om, at Bennikes arbejdsform var en afgørende grund. Hans krav om, at sagerne skulle ekspederes ad kommandovejen, og at han skulle have detailleret underretning, henholdsvis give og godkende ordrer, var udtryk for en indstilling, der for en officer måtte synes ganske rimelig og selvfølgelig. Den var i overensstemmelse med

hans ordrer og svarer til en tendens, der på dette tidspunkt gjorde sig gældende landet over. Man befandt sig i sommeren 1944 efter fastlæggelsen af modstandshærens organisation i en situation, hvor en mere lokalt dirigeret aktivitet var ved at blive afløst af en mere samlet plan med stigende indflydelse til udvalg, stabe, regionsledelser, byledelser o. s. v. At officerer rykkede ind i stigende tal under denne proces, var givet. Modstandsbevægelsen havde selv bedt herom. Det er ingenlunde uforståeligt, at Bennike ud fra sine forudsætninger måtte mene, at hans krav både var berettigede og rigtige, og at han måtte betragte modstand mod dem eller uvilje over for dem som uberettiget og måske endda som obstruktion eller sabotage.

At Bennike mødte uvilje, efterhånden som han gav sig i kast med at administrere efter de nye retningslinier, ved vi til overflod. Men mødte han også direkte modstand? Svaret er: Ja. Det er let at fremdrage eksempler. Her blot et par enkelte. Over for Lillelund havde Bennike bestemt krævet, at alle telegrammer, som Lillelund måtte ønske at sende London, skulle ekspederes via ham. Her skal berettes om blot et enkelt tilfælde, hvor Lillelund – i samarbejde med Toldstrup – bevidst satte sig ud over dette krav, hvis rimelighed han hverken kunne eller ville anerkende. Foranledningen var, at Lillelund i de første dage af november erfarede, at der i Århus havn lå to tyske skibe, der samme dag skulle afgå til Oslo med krigsmateriel. Da man ikke i Århus havde midler til at angribe skibene – det var lige efter frømændenes mislykkede sabotageforsøg – anså Lillelund det for nødvendigt omgående at underrette England, og det lykkedes ham at komme i forbindelse med Bennikes telegrafist, Jelgren, der ligesom Lillelund opholdt sig i Århus. Han fik Jelgren til omgående, og uden at Bennikes godkendelse var indhentet, at afsende telegram om sagen. Samtidig tilføjede Lillelund telegrammet følgende vending i anledning af det nylige R.A.F.-angreb på Århus universitetà »Til RAF. Hjertelig tak for hjælpen i Århus. Gestapos hovedkvarter totalt udslettet. Med hilsen. Danske sabotører. Finsen [Lillelund]«. Samtidig gav han Jelgren et telegram, hvori han rykkede for nyt udstyr til frømændene. Lillelunds handlemåde var en klar overtrædelse af Bennikes krav, og denne reagerede vredt. Dels pålagde han Jelgren under ingen omstændigheder at sende telegrammer, som ikke var godkendt af ham, dels protesterede han i stærke vendinger over for

Lillelund: »Deres telegram om, hvad der behøvedes til havnefolkene, er efter min ordre ikke afsendt. Jeg troede, at jeg tydeligt nok havde sagt, at jeg af sikkerhedsgrunde ikke ville have, at De trådte i forbindelse med min telegrafist, og at jeg ikke ville have sendt telegrammer til England, som jeg ikke havde indflydelse på. Deres mærkeligt formede takketelegram har jeg måttet sende en undskyldning for, og jeg er mere end forbavset over, at De har sneget Dem til at sende det, efter at De havde bedt mig sende et af ganske tilsvarende indhold«.

Lillelund indrettede sig fortsat ikke efter Bennikes krav. Via Toldstrup sendte han nyt telegram om frømændenes udstyr, og Toldstrup indkasserede efter Bennikes protest til London den tidligere omtalte »næse« fra London, fordi han var gået uden om kommandovejen. Toldstrup var i denne sag såvel som i princippet helt på linie med Lillelund. Han havde tidligere ekspederet telegrammer for ham, og han stillede også nu og uanset Bennikes krav sin forbindelse til rådighed. D. 11. november skrev han til Lillelund: »Jeg synes, det er fjollet, du har alt det vrøvl med »den gamle« [Bennike] om telegrammer, når du ved, at jeg altid omgående ekspederer, hvad du ønsker«. Toldstrups og Lillelunds holdning på dette tidspunkt synes kort at kunne udtrykkes sådan, at de vel principielt godkendte Bennikes topledelse og hans krav om, at tingene skulle gå kommandovejen, men at de i givne situationer, hvor de skønnede, at omstændighederne ikke tillod formalia, var helt indstillede på at blæse formelle krav et stykke og blot handle. De stigende personlige modsætninger forstærkede givetvis deres respektløshed. Sådan handlede de i det givne tilfælde i praksis, og begge gav de omtrent samtidig udtryk for en indstilling i denne ånd; Lillelund skrev således til Turnbull: »Alt skal gå »kommandovejen« ... det ville jeg heller ikke have noget imod ... hvis det ikke var så omstændeligt ... Hvis det kun drejede sig om nødvendige konferencer, ville jeg ikke blande mig i det, men når alle mulige ting skal forelægges, har vi ikke tid til den megen legen skjul«. Toldstrup skrev i samme ånd til Juncker: »Siden ... har [jeg] netop passet mig selv, på den måde at jeg kun har ladet Goal [Bennike] blive blandet ind i hvad jeg selv ønskede ham blandet ind i, nemlig det som havde mindre betydning«.

Herefter kun et enkelt eksempel yderligere. På et lidt senere tidspunkt af striden, hvor tingene var gået helt i hårdknude,

anmodede Bennike gentagne gange om oplysninger fra Toldstrup om, hvor våbendepoterne befandt sig. Til sidst krævede han kategorisk en sådan liste. Han fremkaldte i første omgang derved kun et blankt afslag: »De får ikke at vide, hvor mine depoter ligger, hverken i kode eller på anden måde, da jeg finder dette uforsvarligt og unødvendigt«. Toldstrup bringer herpå en teknisk motivering.

Det kan fastslås, at Bennike mødte både uvilje og i givne tilfælde åben modstand. For Toldstrup og hans kreds stod et samarbejde efter det krævede mønster som noget aldeles håbløst. Toldstrup betragtede ham i stigende grad som skrivebordsgeneralen, hvis krav – om de skulle opfyldes efter bogstaven – kun kunne hæmme arbejdet. Han stillede sig på bagbenene og kastede sig iøvrigt med uudslukkelig energi ud i det, der for ham var det afgørende vigtige: Så mange våben i hus som muligt og den heftigst mulige modstandskamp her og nu. Vi ved, i hvor høj grad dette arbejde måtte opsluge ham, og kan her hidsætte en karakteristik fra en af hans nærmeste medarbejdere, der så ham midt i arbejdet, faldskærmsmanden F. Vang. Denne skriver i september 1944 til Juncker: »Dagen efter min ankomst var jeg ... i fuld sving. Da De måske kender Corn [Toldstrup] bedre end jeg, ved De, at hans arbejdsdag har 24 timer, og at måltider og søvn kun indtages, når der ikke er andet på programmet«. Dette billede – kort og knapt som det er – svarer helt til det billede, der overalt i breve, rapporter og beretninger glimter igennem om arbejdsforholdene ved modtagehovedkvarteret. Tempoet var hensynsløst og opmærksomheden ufravendt rettet mod problemerne i »marken«. Alle, der for kortere eller længere tid var knyttet til dette hovedkvarter, var folk, der både havde været i aktion og til stadighed kom det igen. Tonen var kammeratlig, djærv og uden omsvøb, og både i enighed og uenighed blev tingene sagt lige ud. Midt i og over staben Toldstrup selv, omgivet af ubegrænset respekt og tillid og med stadig personlig tilknytning til distriktslederne. Da striden brød ud, og Toldstrups stilling kom i fare, strømmede loyalitetserklaringerne fra næsten alle sider ind til ham. »De var overvældende«, skrev Jenk, der i februar 1945 fik anledning til at læse dem og til på stedet at orientere sig ved samtaler med en lang række af Toldstrups medarbejdere. Samtidig skrev uden Toldstrups vidende to af hans nære medarbejdere, Ejgenbroth og Elstrøm, direkte til Ebbe Munck

og besvor ham om at intervenere til fordel for Toldstrup. Hans fjernelse ville være et lammende slag for modstandsarbejdet. »»Gnisten«, som Toldstrup til enhver tid kunne få til at flamme, [har] truet med at gå ud«, skriver Ejgenbroth. »Den mand, der kunne få os til alt – alt – uden at vi nærede betænkeligheder«, lyder det fra Elstrøm, og han tilføjer: »... jeg havde nøje samarbejde med alle distrikter i Nordjylland, både i nord, øst, syd og vest var det ikke alene – sagen – og det almindelige kammeratskab i den fælles kamp, der bandt os sammen, men det at staben ... altid selv gik forrest i arbejdet og – trods Gestapos ofte uhyggelige påtrængenhed ufortrødent fortsatte arbejdet på en måde, der gang på gang bekræftede for os andre, at staben med Toldstrup i spidsen var et begreb, der ikke kunne og ikke måtte bukke under«. Således dømte en af dem, der kendte arbejdet bedst.

I det regulære modstandsmilieu i modtagehovedkvarteret, hvori indstillingen var garvet af den stadige, helt akutte risiko, havde man hverken forståelse eller sympati for Bennikes arbejdsform. Ej heller var man midt i arbejdsjaget belemret med overvældende sans for objektivitet. Hans »security«-foranstaltninger fandt man overflødige og latterlige, hans krav om anvendelse af kommandovejen fandt man uigennemførligt, især fordi man ikke havde direkte adgang til ham, og hans krav om omfattende og øjeblikkelige indberetninger fandt man ofte umulige at efterkomme. Dertil kom, at man kun havde ringe respekt for hans organisationsarbejde, og endelig, at man med betydelig skepsis så på officeren, der udefra var tilkommanderet arbejdet.

I meget af dette havde man utvivlsomt ret. Adgangen til Bennike var skoddet for tæt til, og hans kommandovej blev tilsvarende lang og vanskelig at befare. Når han, i det mindste i princippet, krævede à jour-føring med våbensituationen og ønskede at forestå fordelingen, måtte hans krav herom forekomme modtagehovedkvarteret både urealistiske og usmidige. Orientering her kunne kun ske i meget grove træk og bagud. Det er tidligere fremhævet, at depoter ofte flyttedes, ofte mange gange i træk, fordi Gestapo kom på sporet, eller fordi folk pludselig blev bange. Hertil kom, at der næsten konstant var materiel under transport, at rapporter fra nylige modtagelser endnu manglede eller var ufuldstændige, måske fordi godset endnu ikke var fundet eller bjærget. Endvidere, at man kon-

stant måtte være på vagt for at udnytte pludseligt opståede transportchancer, eller omvendt, at chancer, man havde regnet med, pludseligt forsvandt. Meget måtte gå på konduite, improvisation, lokale arrangementer og under tillid. Således dømte »marken«s folk, ikke bare Toldstrup, men også f. eks. en uddannet officer som modtagelederen i Thisted, Eiby Nielsen. Set fra hans udkigspunkt var tanken om en jysk centralfordeling håbløs, og havde det stået til ham, var fordelingen blevet lagt ud til de enkelte distrikter. Toldstrup selv giver i det brev til Bennike, hvor han nægter at angive sine depoter, en kort begrundelse, der har erfaringens vægt. Han skriver: »De får ikke at vide, hvor mine depoter ligger . . . En liste som den, De tidligere har fået, et faktisk klar til Dem, men da en del af det derpå opførte gods endnu ikke er ankommet til bestemmelsesstedet, men er under forsendelse dertil, ønsker jeg ikke på nuværende tidspunkt at fremsende den. De vil dog kunne forvente at kunne modtage den inden alt for længe, såfremt intet uforudset indtræffer. Jeg har tidligere meddelt, at jeg ikke med min bedste vilje kan give nogen oplysning om de særlige forhold, som gør sig gældende vedrørende forsendelsen fra de forskellige depoter, da disse forhold er svingende fra dag til dag. »Det bedste overblik« erhverver man sig kun gennem aktivt arbejde, og det er ikke noget, som man kan skrive ned på papiret«. Om Toldstrup sendte for få rapporter, kan selvsagt diskuteres. Sikkert er det kun, at rapportskriveri var den del af arbejdet, han havde ringest interesse i og dårligst tid til, og at hans oversigter formede sig bagud over længere perioder. Den øjeblikkelige situation var altid så flydende, at det var vanskeligt eller umuligt at fastslå den. Bennikes krav om løbende orientering var forståeligt, men fremsattes samtidig med større stivhed, end omstændighederne berettigede.

Det må i denne forbindelse også nævnes, at modtagehovedkvarteret ofte synes at have stået i den situation, at man nok lå inde med gods til forsendelse, men at man savnede forsendelsesadresser fra Bennike. Klagerne herover er ret hyppige. Og havde man så endelig forsendelses- eller kontaktadresser, var det ingenlunde givet, at de også fungerede. Ofte svigtede de. Eksempler er nævnt, og andre føjer sig let til. Da Børge Eriksen kom til Århus for at indtræde i Jyllandsledelsen, mislykkedes hans første forsøg på at opnå kontakt med Bennike, og først efter »nogle uger« lykkedes det ham. Da Jenk kom til Jylland

fra England med en adresse til Bennike, svigtede den. Da Lillelund af Bennike fik opgivet en adresse i Horsens, viste den sig værdiløs, og den pågældende var ikke orienteret. Da faldskærmsmanden Jepsen skulle kontakte Bennike i Århus, svigtede kontakten, og da han senere forsynedes med kontakt til Sydjylland, måtte han vende tilbage uden resultat og uden »nødkontakt«. Alt dette var tidens arbejdsvilkår, men vilkårene må med ved bedømmelsen.

Meget kunne formentlig have ligget anderledes, om Bennike fra sommeren 1944 havde krævet og arrangeret regelmæssige mundtlige konferencer med Toldstrup. Her kunne en løbende orientering have været givet, retningslinier fastlagt og en gensidig tillid muligvis være blevet muret op. Nu låsede Bennike sig så stærkt inde, at der ingen gennemtræk kom hverken gennem problemer eller personlige forbindelser. I begge lejre lurede faren for, at man ikke blot misforstod hinanden, men også mistydede hinandens motiver. Depechen – velegnet til ordregivning – var uegnet, hvor det drejede sig om en nuanceret meningsudveksling i en særdeles kompliceret situation, hvor dybe følelser var involveret.

Uheldige ydre omstændigheder befordrede konflikten. Den fik lov at udvikle sig uden alvorlig indgriben udefra. Det var en uheldig omstændighed, at Juncker ret pludseligt måtte forlade landet. Det var på hans position, at tanken om en jysk fællesledelse var opbygget, og med ham forsvandt ideens naturlige midtpunkt. Han forlod arbejdet uden at lægge det formelle kompetenceforhold fast, fordi man simpelthen i hans arbejdsperiode ikke havde for vane at undermure handlingsforløbet med kompetencebestemmelser. Umiddelbart efter kom så den periode, hvor tingene blev lagt i fastere rammer, og netop da overtog Bennike ledelsen. Gennem officerskurérer fra hærledelse og senere fra K-udvalg havde han en tættere kontakt med København end Toldstrup, og før denne og stærkere end denne opfattede han den nye struktur og så skabelsen af denne som det centrale i arbejdet uden helt at forstå, at den måtte motiveres igennem og tillæmpes eksisterende arbejdsformer. Da han ikke havde virkelig indføling med det illegale arbejdes atmosfære, kom han til at udføre dette arbejde stivere, end det havde været nødvendigt, og overgangen blev ikke harmonisk. Mange gamle modstandsfolk følte den nye kurs som utåleligt regereri af nye folk, oven i købet af

officerer. Så reagerede de. Bennike overtog tøjlerne på et ugunstigt tidspunkt, og han evnede ikke at overvinde de vanskeligheder, der opstod, ved at møde dem ansigt til ansigt. Han stod over for et gammelt kammeratskab, hvis jargon han ikke tilegnede sig, og som han ikke blev optaget i.

Under stridens udvikling savnedes en opmand. K-udvalget var nydannet og, som vi ved det, utilstrækkeligt orienteret om forholdene i Jylland. Sine hovedinformationer fik det gennem Bennike, der både opetholdt forbindelse med K-udvalget og med »den lille generalstab«. Toldstrups forbindelse med København gik gennem Muus, men var yderst spinkel og blev spinklere i løbet af efteråret. Svækkende for mæglingsmuligheden blev det, at Muus på dette tidspunkt dels stod på officeernes side i friktionen mellem civile modstandsfolk og officererne, dels mente det muligt at dæmpe den begyndende uro ved at tale med to tunger. Dette var hans politik over for både Lillelund og Toldstrup. Det skulle vise sig at være dårlig politik.

Under et besøg i sommeren 1944 i København havde Toldstrup sit eneste personlige møde med Muus. Han foreslog her Muus at udskifte Bennike med Schøller. For Toldstrup var Schøller den prøvede modstandsofficer, velkendt med arbejdet i Jylland, Bennike den nye og uerfarne mand, og Toldstrup anså det vel for givet, at Muus var modstandsgruppernes mand, over for hvem man frit kunne lufte sin kritik. Kort efter modtog han imidlertid en opfordring fra Frihedsrådet til at passe sig selv og ikke blande sig i kommandoforholdene. Muus havde ikke holdt oplysningen for sig selv og privat rådet Toldstrup til at lade spørgsmålet ligge. Man kan vel gå ud fra, at også Bennike erfarede Toldstrups udiplomatiske bemærkning. Muligt, men uden at dette kan påvises, har det haft betydning for den videre udvikling. Da uenigheden i oktober blev åbenbar og gennem Bennike kendt i København, sendte Muus gennem Bennike Toldstrup et brev, hvori han pålagde ham at underordne sig. Det hed bl. a.: »Den, der i dette øjeblik sætter sig op mod Frihedsrådet... er faktisk en ligeså stor fjende af landet som en dansk nazist... Organisationen... ligger nu fast... At der kan være gnidninger her og der, er vel uundgåeligt, men alle... må indse, at disse gnidninger og vanskeligheder skal overkommes. Jeg kan betro Dem, at... vi næsten ingen [gnidninger] har – bortset, desværre, fra den indstilling, De synes at have taget mod havearkitekten [Ben-

nike]. Goal [Bennike] er af SHAEF, gennem Frihedsrådet ... blevet indsat som leder i Jylland ... Jeg må på det bestemteste pålægge Dem selv den disciplin, som er nødvendig for os alle ... Derfor vil en fremtidig desavouering af Goal [Bennike] fra Deres side medføre en udrensning«. Samtidig skrev Muus til Bennike, idet han bad ham læse brevet til Toldstrup: »Jeg kan forsikre Dem, at han aldrig har fået – og aldrig vil få – den mindste smule medhold fra min side«.

Dette var entydigt nok, men samtidig skrev Muus direkte til Toldstrup, roste hans arbejde stærkt og meddelte, at brevet gennem Bennike, som han kaldte sit »politiske brev«, var taktisk ment. Begge skulle således holdes tilfredse. Resultatet blev kun, at de begge følte, at de havde støtte fra København; den uoprigtige mægling gjorde kun ondt værre.

På tilsvarende tvetydige måde manøvrerede Muus over for Lillelund. Han bad ham rejse til Jylland som leder af den sabotage, der var direkte underlagt faldskærmsorganisationen. Hos Bennike skulle han indhente informationer. Over for Toldstrup definerede han Lillelunds stilling således: »Hans stilling er leder af »table«- hvilket betyder civil sabotage ... Han står, for at gøre det praktisk, under Gustav [Bennike] – dog kun som en forms sag. Han kan til enhver tid rapportere direkte gennem Dem«. I et senere brev skrev Muus til Toldstrup og bad ham hilse Lillelund og sige, at han kunne betragte sig som engelsk officer. Dette var unægtelig ikke det indtryk, Bennike havde, og over for ham intervenerede Muus ikke til forklaring af Lillelunds stilling. Muus's forsøg på at gribe ind i de jyske anliggender blev leddeløs og fik enten ingen eller negativ virkning. Hertil kom, at Muus's muligheder som leder efterhånden var ved at blive slidt ned. Han var stærkt eftersøgt, og fra november overgav han sine direkte kontakter til Dedichen. Hans initiativ var fra nu af aftagende og delvis lammet. I London var man klar herover. D. 3. november skrev Lippmann: »Udviklingen hjemme er ret trist – Mint [Muus] er tilsyneladende sådan i dækning, at han intet kan foretage sig – og har så overladt det til Walnut [Dedichen] og Spex [Schjødt-Eriksen]«. Siden oktober synes Muus at have ladet tingene i Jylland gå, som de bedst kunne. Lillelund måtte i ugevis vente på brev fra ham. Da det kom, indeholdt det tilladelse til at rejse til Sverige. Toldstrup, der i sit arbejde var helt afhængig af samarbejdet med »Special Forces«, fik

efterhånden slet ikke svar på sine depecher til København. I november skriver han til Lillelund: »Jeg har lige haft kurér i København for fjerde gang uden så meget som at få kvittering fra Møller [Muus]. Jeg vil ikke sende mere til ham, før jeg hører fra ham og telegraferer i den anledning til [ham] i morgen via England«. Da Jylland efter invasionen i juni 1944 blev det afgørende hovedområde for modstandskampen, drev halvøen også af denne grund ind i en voksende isolation. Striden fik lov at udvikle sig uden effektiv dansk mægling.

Heller ikke fra London blev der i tide grebet ind. Det synes, som om man først sent gjorde sig klart, hvor alvorligt sagerne stod. Man afsendte et telegram til Schjødt-Eriksen og bad ham sørge for, at der ikke opstod vanskeligheder, men denne optog telegrammet yderst unådigt og foretog sig intet. En gentagelse af henstillingen fra London førte heller ikke til noget. Hollingworth skrev udglattende til Toldstrup, men hans brev viser, at man var langt bagefter udviklingen. Man tilskrev uenigheden forskel i temperament og de naturlige divergenser mellem officerer i linien og reservister og appellerede til gensidig forståelse. På dette tidspunkt måtte en almindelig holdt formaning være virkningsløs. Juncker nævner, at man i hovedkvarteret hurtigt løb fare for at miste den intime føling med »marken«. Det passer på det foreliggende tilfælde.

I begyndelsen af december havde Bennike truffet sin beslutning. Toldstrup skulle afløses som leder i region I af Schøller, og hans arbejde indskrænkes til kun at omfatte modtagelserne. D. 4. december sendte han Toldstrup meddelelse herom. Forinden havde han ventileret tanken over for Toldstrup, men ikke modtaget noget svar fra denne, og han havde samtidig drøftet sagen med Schøller, der fik det indtryk, at Toldstrup selv ønskede en sådan afløsning.

Sagligt var beslutningen uden tvivl rigtig. Modtagearbejdet havde udviklet sig således, at det krævede sin mand helt og fuldt. Schøller havde fortræffelige forudsætninger som afløser. Han havde gammel illegal erfaring og et tidligere samarbejde med Toldstrup. Denne havde selv ønsket ham tættere knyttet til det jyske arbejde. Når han og Bennike nu, i modsætning til i maj måned, anså det for muligt for ham at virke illegalt i Nordjylland, var valget af ham oplagt. Hertil kom, at Toldstrup kun havde begrænset interesse i den organisering af M-grupper, der iflg. forholdsordren var en af regionslederens centrale op-

gaver, og at han i tilfælde af åben kamp var uden tilbundsgående militær uddannelse. At Toldstrup ikke lagde tilstrækkelig vægt på dannelsen af M-grupper, var netop en af de ting, Bennike havde bebrejdet ham, og bebrejdelsen havde nogen bund i virkeligheden. Det hang sammen med hele Toldstrups syn på modstandskampen. Vi møder bl. a. dette syn i en samtale, han i februar 1945 havde med Jenk. Han understregede her, at man i Nordjylland var aktivt indstillet og anså krigen for værende i fuld gang. Man måtte i kampen tage den nødvendige risiko, og man måtte ikke vente med kamphandlinger til invasionsdagen og de »deraf følgende store slag. Man handler nu og fortsætter også, hvis der kommer en D-dag«. Standpunktet var det, at det var grupperne i øjeblikkelig kamp, der havde interesse. Vi møder den samme indstilling i en af Vangs rapporter, hvor det hedder: »Det, det drejer sig om efter Goals [Bennikes] synspunkter er, at vi holder os intakte til den store dag. Vore retningslinier er derimod, at den store dag er dagen i dag, og at arbejdet allerede foreligger og kræver stor indsats nu ... Hvis *vi* ikke er intakte på Goals [Bennikes] store dag, så vil nogle af vore kammerater være det«. Nogen kærlighedserklæring til M-grupperne var dette just ikke, og der er ingen tvivl om, at selv om region I selvfølgelig havde M-grupper, og selv om netop Vang og Kofod havde til opgave at rejse rundt og instruere dem, så var det denne side af arbejdet, der interesserede mindst ved Toldstrups hovedkvarter. Bennike måtte med rette få dette indtryk, også fordi han i december savnede styrkelister fra regionen. En samtidig sagkyndig vurdering bekræfter dette indtryk. Schøller hævder, at der ved hans overtagelse af regionen var sket et stort fremskridt i løbet af efteråret 1944, men at uddannelse og instruktion lod meget tilbage at ønske, og dette falder sammen med en erkendelse også fra Toldstrups stab. I begyndelsen af februar 1945 rapporterer Vang og Kofod i fællesskab til London. Det hedder her bl. a.: »De aktive sabotører er i alle byerne i tilstrækkeligt antal ... og de er yderst aktive. M-grupperne er derimod ikke så langt fremme, som de skulle være, hvis de skulle anvendes i morgen. Men for øjeblikket foregår organiseringen af dem med rivende fart«. Og lidt senere i rapporten: »M-organisation. På dette punkt kan vi angribes, da vi har ofret for lidt tid på denne, og medens f. eks. Midtjylland laver M-grupper dag og nat. Vi er dog klare over det, og

der er nu fuld gang i organiseringen«. Også fra andre i inderkredsen møder man en lignende vurdering, og en officer i Toldstrups organisation som Eiby Nielsen dømte på samme måde. Han fremhæver både Toldstrups dygtige ledelse af modtagearbejdet og hans manglende forudsætninger og interesse for militærorganisationen. Det begrænsede Toldstrups egnethed som regionsleder, at en del af dennes funktion kun interesserede ham, når han havde tid til overs fra vigtigere funktioner. Og netop tid havde han aldrig.

Men var afløsningen af Toldstrup som regionsleder rimelig i saglig henseende, så var formen, hvorunder afløsningen fandt sted, yderst uheldig. Uden mundtlig forhandling, og uden at der blev gjort forsøg på at etablere en overenskomst, lå beslutningen pludselig på bordet som en ordre. Ganske vist sukrede Bennike pillen lidt ind ved i sit »afskedigelsesbrev« at motivere beslutningen med en henvisning til Toldstrups arbejdsbyrde, men netop under hensyn hertil og til regionens store indsats i efteråret 1944 ikke blot i modtagearbejde, men også i sabotage, rutearbejde, efterretning o. s. v., havde der været al grund til at sikre en godkendelse af dispositionen. Bennike meddelte i sit »afskedigelsesbrev«, at han havde bragt i erfaring, at Toldstrup selv gerne så en afløsning, men han drog ikke heraf den konsekvens at forhandle kommandoændringen igennem og sikre en aftalt, direkte aflevering af regionen. Uden ét anerkendende ord over for det arbejde, der var udført, kommanderede han Toldstrup bort, og hans disposition fik ikke karakter af en støtteforanstaltning, men af en afskedigelse på gråt papir. Uanset hvor meget han var blevet tirret – og som nævnt havde Toldstrups optræden ingenlunde været uangribelig – handlede Bennike her uden sans for modstandsarbejdets særlige karakter. Schøller blev kastet ind i arbejdet uden harmonisk kontakt til det tidligere arbejde, og d. 12. december måtte Bennike anmode Toldstrup om at give Schøller de fornødne kontakter til regionen. Det havde unægtelig været rimeligere, om en sådan forbindelse var blevet etableret i forvejen, og om Schøller var blevet ført ind i arbejdet som da Juncker i sin tid havde ført Bennike ind i arbejdet i Jylland. Betingelserne herfor var til stede.

Toldstrup reagerede i første omgang med resignation, men ikke uden bitterhed. Han skrev til Lillelund, at »jeg i øjeblikket [er] mest tilbøjelig til at lade afskedigelsen stå ved magt,

idet det jo dog ikke kan hjælpe noget at etablere et kongerige i Nordjylland, når resten af landet er under kommando af P. Munch ... Da disse mennesker skal have noget at skændes om ... er der vel en hæderlig chance for, at de begynder at rive håret af hinanden, så snart jeg er i baggrunden. På den måde vil vi måske opnå det bedste resultat med den i øjeblikket skitserede ordning«. Som sædvanlig skød Toldstrup i sin omtale af Bennike over målet, men om hans hånd rystede lidt, når han sigtede, er det vel forståeligt. Netop i de dage væltede vanskeligheder ind over ham. Samme dag telegraferede han til London: »Fra Goal [Bennike] har jeg modtaget min afskedigelse som chef i Nordjylland – min efterfølger er Lind [Schøller). Da han er O.K., er jeg rede til at afgive mit job. Jeg skal så kun være chef for modtagelser og ruter til Sverige. Jeg foreslår, at De giver mig bemyndigelse som Deres mand i Danmark, så jeg er ude af politik og intet har at gøre med Frihedsrådet og Goal [Bennike] men kun rapporterer til Dem og kun får ordrer fra Dem«. Hvad der forøgede Toldstrups bitterhed var, at meddelelser om hans afskedigelse var sivet ud, mens han endnu fungerede og endnu ikke havde afleveret arbejdet til Schøller. Han tilskrev Bennikes kreds indiskretionerne. Til Lillelund skrev han: »For resten har den gamle [Bennike] publiceret til højre og venstre, at jeg er blevet droppet ... jeg anser dette for et noget farligt foretagende ... på et tidspunkt, hvor jeg endnu sidder med hele arbejdet«. Toldstrups bitterhed er forståelig. Der blev i denne sag handlet med ufattelig kluntethed og mangel på forståelse af modstandsarbejdets karakter. Ingen anden regionsleder end netop han udskiftedes under besættelsen uden forhandling. Modstandsfolkene var frivillige, og til syvende og sidst måtte en fornuftig ordregivning over for dem gå hånd i hånd med aftaler.

Man gled nu ind i en helt uholdbar, »flydende« og forvirret situation. Som nævnt havde Toldstrup rapporteret sagen til London og havde været indstillet på i tilfælde af engelsk godkendelse at aflevere regionen. Han meddelte samtidig Bennike, at han med tilfredshed så netop Schøller som sin efterfølger. Men indtil svar fra England forelå, fortsatte han i praksis med sit arbejde. Toldstrups standpunkt var formelt ukorrekt. Ifølge forholdsordren var engelsk kommando i Danmark ikke etableret, og Bennikes beslutning måtte »med tilslutning fra Køben-

havn« – Bennikes vending i afskedigelsesbrevet – være i overensstemmelse med paragrafferne. På den anden side var Toldstrups rapport af sagen til London reelt ganske rimelig. Hele hans arbejde hvilede på et intimt samarbejde med Baker Street, og i hans øjne var »London« den chef, med hvem han var i daglig kontakt. Afgørende var det, at pargrafferne ikke interesserede ham så stærkt som den realitet, at fra London kom den grundlæggende hjælp fra de allierede. Så længe »London« ikke havde medunderskrevet Bennikes beslutning, så længe fortsatte Toldstrup arbejdet efter de tidligere linier. Det blev hurtigt hans standpunkt. Ved juletid synes hans holdning at have været stivere end i afskedigelsesøjeblikket. Samtidig gik Schøller i gang med sit arbejde, uden at klare aftaler forelå imellem de to mænd.

Bortset fra alle formelle betragtninger var sagens realitet nu den, at der var 2 ledere i funktion i Nordjylland, og at der måtte være 2 ledere. Toldstrups organisation måtte fortsat bestå og videreudbygges. En del af grupperne måtte vel »afleveres« til Schøller – men hvilke grupper? Var det overhovedet muligt at drage nogen grænse? Karakteristisk for organisationen i Nordjylland var jo netop, at så mange grupper var engagerede i aktivt modtage- og rutearbejde. Dem måtte Toldstrup nødvendigvis holde til sin hånd og bygge videre på, samtidig med at Schøller overtog opbygningen af M-grupper. For en stor del måtte de to mænd arbejde gennem de samme kontakter, ikke mindst i begyndelsen. Uden klare aftaler og uden gensidig tillid måtte det hele blive forvirret. Og netop de 2 forudsætninger forelå ikke. Schøller skildrer da også sin tiltræden som uhyre vanskelig og lægger skylden på Toldstrup: »... han nægtede at efterkomme ordren om at overgive mig kommandoen og implicerede England i sagen, hvilket turde være så meget mærkeligere, som disse interne forhold ikke kunne komme England ved ... Toldstrups optræden [sinkede] i høj grad arbejdet ... og fremkaldte en stor usikkerhed og mistillid blandt de underordnede ledere, fordi Toldstrup udsendte forskellige skrivelser, som i høj grad måtte give det udseende af, at jeg personlig søgte at tilrive mig en magt, som ville være skadelig for hele sagen«.

Skrivelser af den nævnte art forekommer ikke i arkiverne, men det, der forelå, var, at Toldstrup først ikke hørte fra England i 2–3 uger og så længe holdt fast på sin organisation

og derpå d. 2. januar modtog et telegram, hvori det hed, at organisationsspørgsmålene endnu ikke var afgjorte, men at alle parter ville blive samtidig informerede, når afgørelse forelå, og endelig, at Toldstrups nærværelse i Jylland var særdeles væsentlig. Han skulle blive ved sit hovedkvarter. Toldstrup meddelte skriftligt Schøller dette, idet han understregede, at han ikke havde noget personligt mod Schøller, men at han måtte fortsætte arbejdet, indtil endelig afgørelse var truffet. Samtidig var Schøller imidlertid i gang, og de første uundgåelige gnidninger meldte sig.

At Schøller mødte modgang, er givet. Kort efter Toldstrups afskedigelse rejste der sig en voldsom proteststemning blandt hans nærmeste medarbejdere, og mens det nærmest synes, som om Toldstrup selv oprindelig havde været indstillet på resignation, så var medarbejderne det ikke; hele hovedkvarteret havnede hurtigt i det standpunkt, at regionen ikke blev afleveret, før Londons godkendelse forelå. Toldstrup inspirerede næppe denne stemning, men han delte den og gik med i den. Resultatet blev en spændt holdning over for Schøller, hvem i det mindste både Toldstrup selv og Vang vurderede højt, også efter afskedigelsen. Et første udtryk for denne stemning kom, da Kofod lige efter jul gennem Toldstrup sendte Bennike en lidenskabelig protest, hvor han først udtrykte sin dybe tillid til Toldstrup og derpå bl. a. skrev: »Det skal ikke være nogen hemmelighed, at jeg har hørt ledere af underdistrikterne udtale sig i sagen, og der af dem er ytret ønske om protest og om at udtræde af organisationen, såfremt en ordre om chefskifte opretholdes. Det er de perspektiver, som Deres måske noget uoverlagte handling ruller op, og da splid og splittelse må og skal undgås, finder jeg det rigtigt at meddele Dem, hvordan sagen står«. Kofod kom direkte fra instruktion ude i distrikterne, og det indtryk, han videregav, og som den senere udvikling bekræftede, var naturligvis vigtigt. Det var hans åbenbare pligt at meddele Bennike sin opfattelse. Bennike blev imidlertid vred og tilbagesendte brevet uden svar, idet han bad Toldstrup »forklare ham [Kofod] sagen«. Hvis dette betød, at Toldstrup skulle meddele Kofod, at regionsoverdragelsen var en kendsgerning, og at der ingen problemer forelå, var Toldstrup ude af stand hertil. På dette tidspunkt var han indstillet på, at regionen ikke skulle overdrages, før Londons godkendelse forelå. Han rykkede netop da London for en afgørelse

og for sig selv en klar stilling som modtageleder direkte under Londons ledelse. Samtidig meddelte han, at adskillige distriktsledere havde erklæret, at de kun ville tjene under ham, men at hans indflydelse på dem nok var så stor, at han kunne få dem til at undgå overilede handlinger.

Reaktionen blandt medarbejderne både i Toldstrups stab og ude i distrikterne var utvivlsomt voldsom og skabte vanskeligheder for Schøller, og ingen har vel bedre end han selv givet en karakteristik af den umulige situation, når han skriver, at »hele arbejdet, der i forvejen ikke just var let, blev meget vanskeliggjort, når man ligefrem skulle »erobre« sin region stykke for stykke«. Et billede af stemningen har Jenk, der i februar blev sendt fra England til Jylland for at skaffe London et førstehåndsindtryk, fastholdt i en rapport. I løbet af 3–4 dage mødte han foruden Toldstrup og Schøller – kontakten til Bennike svigtede foreløbig – en række distriktsledere og ledere i Toldstrups stab samt nogle faldskærmsfolk, og overalt hos Toldstrups medarbejdere mødte han ubetinget tillid til Toldstrups ledelse og ønske om, at han kunne fortsætte. Hos ledere i Holstebro, Skive, Struer, Ålborg, Hobro samt fra Ammundsen og Ejgenbroth og endelig, men på andenhånd, i Thisted, samt hos faldskærmsfolkene ved Toldstrups stab mødte han den samme indstilling: Man beklagede udviklingen og ønskede brændende en afgørelse. Ind imellem faldt der – fra ledere i Skive og Ålborg – bemærkninger om, at »han ikke vidste, hvorledes det skulle gå, hvis [Toldstrup] blev afsat« eller »skulle det ske, at der kom en ny chef, og det viste sig, at denne ikke var lige så dygtig, ville han trække sig tilbage«. Rapporter fra Elstrøm og Ejgenbroth giver samme billede af stemningen. Lederen i Hobro, O. Lippert, får udtryk for sine følelser, når han til London skriver, at man i region I er kede af og utilfredse med udviklingen og fortsætter: »Toldstrup har – loyal over al måde som han er – givet os strenge ordre om ikke at sabotere samarbejdet med Blad [Schøller]. Det kunne vi naturligvis heller ikke tænke os – sagen skal og må jo sættes over alt – men det er ofte svært for os, der har lært Toldstrup at kende som en chef, vi alle kunne respektere og se op til«. Da sagen trak ud, og Schøller efter sine ordrer begyndte arbejdet, kæntrede den stærke hengivenhed for Toldstrup og førte til vrangvilje over for Schøller. Hengivenheden over for Toldstrup var et overset faktum i sagen og førte til en bitter

oplevelse for en officer, der helt tilbage til besættelsens første dage havde indtaget en stærk modstandsholdning. Toldstrups stilling blev her helt afgørende. Så længe han nægtede at afgive regionen, så længe kunne Schøller normalt ikke gøre regning på samarbejde med den gamle garde. Og Toldstrup stod fast på Londons godkendelse. Sagen førte så uundgåeligt til konflikt mellem de to mænd, der tidligere havde arbejdet godt sammen. Denne konflikt trådte tydeligt frem lige efter nytår.

D. 5. januar skrev Toldstrup til Schøller og beklagede, at han efter Londons bestemmelse endnu ikke kunne aflevere regionen. Han havde intet imod Schøller og håbede, at sagen snart ville blive løst tilfredsstillende for begge parter. Han havde samme dag modtaget telegram fra England om, at man derovre ønskede, at han gav Schøller en særlig kode. Brevet fortsatte derpå: »Jeg sender den ikke med, da det jo er nødvendigt, at vi får en personlig samtale om denne ting, såvel som om spørgsmålet kontakt til telegrafisten. Af praktiske grunde ville jeg sætte pris på, om denne samtale kunne finde sted i Ålborg, og jeg beder Dem venligst skrive til mig herom« ... [Toldstrup fremsender kontaktadresse] ... »Det kunne se ud til at England har ønske om at korrespondere med Dem direkte og hvis De ... kunne opholde Dem her i byen ... ville det få sagen til at skride lettere ... For alle eventualiteters skyld vil jeg prøve at forberede et kvarter for Dem. Med de venligste hilsener. Toldstrup«. Schøllers svar var kort: »... jeg [skal] kun bemærke, at jeg, som De vel vil kunne forstå, ikke kan modtage nogen ordre eller knytte nogen forbindelse uden om mine foresatte, hvorfor jeg ikke synes, at der er nogen anledning til som følge af Deres brev at søge Dem. Blad [Schøller]«. Schøller agtede ikke at træde i direkte forbindelse med London. Han gentog en måned senere dette standpunkt over for Jenk, da denne meddelte ham, at man i London ikke forstod hans tavshed. Ifølge Jenks referat svarede han da, »at han intet havde med London at gøre, at han ikke kunne indse, hvorfor han skulle sende meddelelser; han havde ikke noget at fortælle London, og desuden kunne han ikke handle bagom sin chefs ryg«. Holdningen var, som vi ved, ikke ualmindelig i danske officerskredse, og ydermere synes også her en stiv fortolkning af kommandovejsbestemmelserne at have spillet ind. Resultatet blev, at hverken London eller Toldstrup fik en ønskelig direkte kontakt. Toldstrup forstod slet ikke standpunktet, og sagen

mildnede ikke hans følelser og gjorde det vanskeligere for ham at imødegå den kritik over for Schøller, der groede op rundt om ham. Da han senere afleverede regionen, pålagde han både skriftligt og mundtligt sine ledere ubetinget loyalitet over for den nye leder.

I løbet af januar forværredes situationen. Jo længere de uklare forhold rådede, des flere gnidninger. Dertil kom endnu en »affære«. I slutningen af januar henvendte Niels Aa. Nielsen sig til lægen Mogens Langballe, Toldstrups distriktsleder i Randers amt og byleder i byen. Han bragte meddelelse om, at Randers-Djursland skulle lægges ind under region II. Da Langballe protesterede, kom det til et møde mellem de nævnte og R. G. Petersen. Denne sidste bekræftede, at dette var tanken, og han opsummerede en række anklager mod Toldstrup, der efter hans fremstilling var sat fra bestillingen. R. G. Petersen havde, uden at meddele Langballe noget herom, yderligere taget kontakt med modstandsfolk i byen og meddelt dem kommandoskiftet, og da Langballe protesterede, gjorde R. G. Petersen gældende, at såvel penge, våben som informationer ville ophøre, hvis man ikke bøjede sig, og at hans forbindelser med hær og politi var så stærke, at han kunne forbyde dem yderligere samarbejde med Langballe. Samtidig havde Langballe fra en af sine folk i byen fået meddelelse om, at »man havde bagvasket dig [Toldstrup]«... idet man havde fortalt ham, »at din far, i tilfælde af, at du blev afsat, ville gå til Gestapo med en liste«. Dette benægtede R. G. Petersen på mødet, men Langballe fik det senere bekræftet.

Langballe meddelte naturligvis Toldstrup denne sag, og denne protesterede over for både Bennike og Schøller samt forespurgte i London, om der lå militære grunde bag en sådan omlægning. Londons svar forelå omgående: »Har instrueret Goal [Bennike] om, at vi betragter Dem som regionsleder, indtil vi er sikre på, at virkelig overlevering har fundet sted og Lind [Schøller] har fået nødvendige faciliteter, der vil sætte ham i stand til at fortsætte Deres gode arbejde... Goal [Bennike] har foreslået Randers amt inkorporeret i region II. Vi svarede ingen ændring uden meget særlige grunde for øjeblikket ukendte for os.«.

Den besynderlige sag endte ikke hermed. Ind i februar søgte R. G. Petersen pány at danne Randersgrupper, stadig uden om Langballe, og dette førte til et nyt møde, hvori deltog R. G. Pe-

tersen, Langballe, Niels Aa. Nielsen og Vang. R. G. Petersen ønskede her Langballes tilslutning til gruppedannelser i byen. »I militære kredse« opererede man med invasion i området, og uanset Englands meddelelse om, at der ikke var militære grunde for nogen omlægning til region II, havde R. G. Petersen fået ordre om straks at opstille 3–400 mand. Langballes svar var, at han havde mere end 400 mand til rådighed, og han afviste R. G. Petersens indblanding. Også dette indberettedes til Toldstrup, og kort efter blev affæren endelig afsluttet. D. 19. februar afgik en skrivelse fra Jyllandsledelsen: »Kære Toldstrup. Vi kan oplyse, at vi har haft en samtale med hr. Petersen, og han er nu klar over, at Randers og Djursland foreløbig forbliver under nordjyske distrikt«. Det understreges derpå, at Englands stilling er afgørende. Derpå hedder det: »Vi forventer, at hr. Petersen og hans folk for fremtiden holder sig fra disse områder. Såfremt dette ikke bliver tilfældet, og De modtager informationer herom, bedes De omgående underrette os, og vi – og ikke De – skal da straks tage os af sagen«. Jyllandsledelsen var da netop trådt i funktion. Det mærkedes.

Denne affære kom, netop som krisen nåede sit højdepunkt. Da Toldstrup nægtede at aflevere regionen uden engelsk godkendelse, klagede Bennike til K-udvalget. Hans klagepunkter, fremsendt i flere breve i løbet af januar, var yderst alvorlige. Først selve lydighedsnægtelsen i forbindelse med afskedigelsen. Dernæst, at Toldstrup i det hele taget ikke ville underordne sig og nægtede oplysninger om våbendepoter. Dette var det væsentlige, og her var der realitet bag klagen, selv om tingene unægteligt krævede en mere nuanceret udredning, om de skulle forstås i deres rette sammenhæng. Men hertil føjedes et par yderst alvorlige påstande. Den ene, der byggede på anden- eller trediehåndsoplysninger, gik ud på, at der ved Toldstrups hovedkvarter foregik et forargeligt leben. De kvindelige kurérer »kappedes om at være smarte med pelse o. s. v.«, og spiritus- og pengeforbruget var umådeholdent. Dette sidste var udmalet drastisk. Hertil føjedes følgende: Fra distriktslederen på Fyn havde Bennike modtaget meddelelser om, at Toldstrups far i Assens efter en strid med den lokale leder havde truet med, at hvis der skete ham noget, afgik der automatisk et brev til Gestapo med navne på byens modstandsfolk. Bennike videregav denne oplysning med bilag – brevet fra Fyn – til K-udvalget og kommenterede: »[jeg] mener ikke, at man har lov

til at lukke øjnene for den formentlig dog yderst ringe mulighed for, at [Toldstrup] ved en afsættelse vil hævne sig på en eller anden måde. Jeg har derfor ... udsendt en advarsel til alle i Jylland om i den kommende tid i særlig grad at være forsigtige ved alle handlinger, der har noget med nedkastninger og forsendelser at gøre ... jeg [kan] ikke forsvare ikke at tage hensyn til den i brevet [fra Fyn] indirekte liggende advarsel«.

Sådan – og med detailler en del værre – præsenteredes altså »Sagen Toldstrup« for K-udvalget. For udvalget så det mere end alvorligt ud. Store beholdninger våben i hænderne på en mand, der rent ud nægtede at give oplysninger om dem, og som direkte og åbenlyst satte sig ud over sine foresattes ordrer. Yderligere en mand, hvis opførsel rummede farlige momenter, som soldede, brugte penge til overmål, havde kurérer i pelse og i sidste instans kunne befrygtes at ville angive modstandsbevægelsen til Gestapo. Det må siges, at det billede Bennike gav sine foresatte i det fjerne København, var effektfuldt. Hvad mere var, det var urigtigt. Bortset fra hovedpunktet: Toldstrups disciplinnægtelse, der jo kun indeholdt en sandhed med betydelige modifikationer, var det et faktum, at Toldstrups hovedkvarter var præget af døgnlangt slid, at arbejdet intet øjeblik gik i stå; at solderi alene af den grund var udelukket, samt at hovedkvarteret konstant kæmpede med enorme pengevanskeligheder.

Billedet af det nordjyske hovedkvarter, som Bennike trods sit personlige kendskab til Toldstrup og trods sin viden om det enorme arbejde, det udførte, tegnede for K-udvalget, virker ganske grotesk, og det hvilede på andenhåndsoplysninger, der afkræftes af det bevarede materiale, således et andenhåndsrygte med Vang som kilde, at man havde soldet bravt i de første dage af 1945. Vang var på det tidspunkt i Sverige. Men vi kan følge læge Høegh-Guldberg ind i hovedkvarteret og opleve det, som han oplevede det under et par dages ophold i december 1944, kort tid før det blev sprængt i luften. Høegh-Guldbergs indtryk var dette: »Hovedkvarteret lå ... i Hasseris ... Fra en lille entré kom man til højre ind i køkkenet og til venstre i 2 eller 3 stuer på rad, hvor man spiste i den første og havde kontorer i de næste. Toldstrup vandrede op og ned med raske skridt, mens han uafbrudt røg og dikterede breve. Kirsten, Gertrud og Annie klaprede på maskinen, lavede legitimations-

kort, kørekort, Ausweis'er, rationeringsmærker og først og fremmest dechiffrerede kodetelegrammer. Hele tiden kom der medarbejdere til ... der var meget travlt, men der var meget, meget hyggeligt ... det var tonen, der var så herlig frisk og optimistisk, at man blev smittet af den«. Mange andre besøgte hovedkvarteret, og alle beretter den samme historie: Hurtig kontakt, travlhed, smittende arbejdshumør og spartanske krav til alle.

Pengeproblemet var et af hovedkvarterets største. Så tidligt som i september 1944 må problemet være blevet akut og af Toldstrup indberettet til Muus, der svarede: »De skal sandelig ikke bekymre Dem om De er dyr med stort D eller lille d. Deres arbejde er af en sådan kvalitet, at De selvfølgelig kan bruge hvad De vil uden at dette på noget som helst tidspunkt vil blive bebrejdet Dem«. Og senere, i oktober: »Jeg har ... skrevet til Goal [Bennike] angående penge. Det er en ganske naturlig selvfølge, at De aldrig må lide under mangel herpå, selv om det af Dem lagte budget overskrides«. Penge kom det imidlertid stadig til at skorte på, fordi transporterne krævede stadig større beløb, og fordi organisationen vedvarende voksede; det blev netop en del af den ordning, der blev truffet ved udgangen af den konflikt, vi her behandler, at pengetildelingen til modtagehovedkvarteret blev sat klækkeligt i vejret, fordi det erkendtes, at der havde været alt for få penge til rådighed til det omfattende arbejde. Selv derefter kneb det. I marts måtte Toldstrup låne sig frem i Ålborg landmandsbank, da S.P. 100 skulle købes. Bennike må for en del have været klar over pengemangelen, da han indsendte sin klage. Han spurgte d. 15. januar Toldstrup, om der kunne indføres forbedringer ved forsendelserne, hvis Toldstrup fik flere penge. Samtidig meddelte han K-udvalget, at han d. 19. december 1944 havde sendt Toldstrup 15.000 kr. Siden havde han ikke fået. Tallet kan sammenholdes med, at der ved nyordningen blev tildelt hovedkvarteret 100.000 kr. månedlig. Der kan i begyndelsen af januar ikke have været højvande i kassen. Hertil føjede Bennike en notits om, at der gik rygter om, at Toldstrup samlede penge ind i Midtjylland. I Bennikes oplysninger til K-udvalget spillede rygter en betydelig rolle.

På ét punkt var Bennikes indberetninger helt uforståelige. Havde han frygt for, at Toldstrup i givet fald kunne tænke på at gå til Gestapo, havde det været hans absolutte pligt omgå-

ende at forelægge ham grundlaget for denne mistanke personligt, mundtligt og direkte og søge selv at komme til bunds i spørgsmålet. At skyde dette dødeligt vigtige spørgsmål op til K-udvalget, der ingen jordisk chance havde for at dømme i sagen, var meningsløst. Manden på stedet måtte her handle og handle omgående. At udsende advarsler i bred almindelighed var hensigtsløst.

Bennike må nødvendigvis selv have troet på det forvrængede billede, han tegnede af sin modstander. Men i så fald var han på det tidspunkt helt forblindet af en strid, der i hans øjne havde kostet ham svære ydmygelser og alvorlige fornærmelser. Han havde så mistet evnen til at dømme roligt og overlegent og var strandet på personlig bitterhed, på mangel på psykologisk sans og evne til indføling med det arbejde, han var sat til at varetage.

I K-udvalget var man vanskeligt stillet. »Hvem der havde ret, kunne det være vanskeligt at sidde i Kommandoudvalget i København og dømme om«, skriver Frode Jakobsen, og han tilføjer: »En af vanskelighederne for Kommandoudvalget var, at dets forbindelsesofficer til Jylland, kaptajn Ahnfeldt Mollerup ... i ethvert tilfælde og næsten ubetinget gav Bennike ret«. Et par få bevarede notater fra forhandlinger om sagen i udvalget viser, at oplysningerne om våbenspørgsmålet har været ganske utilstrækkelige. Frode Jakobsen noterer et sted »Tallene for usikre til at sige noget«, og det ser endvidere ud, som om man er gået ud fra, at Toldstrup finansieredes fra England og har besluttet at protestere over for Hollingworth i denne anledning og understrege, at modtagelederen måtte sortere under K-udvalget. Det sikre er, at man vedtog at kalde Toldstrup til København. D. 18. januar fik han ordre herom pr. kurér, og han telegraferede d. 19. til London: »Frihedsrådet anmodet mig om at tage til København til møder snarest muligt giv snarest om muligt i dag svar om De er enig heri«. London svarede d. 21: »Beklager ude af stand til at frigøre Dem i 14 dage. Har informeret Frihedsrådet«. Toldstrup meddelte d. 2. i et brev Wagner, at han ikke kunne komme, og gengav det nævnte telegram fra London. K-udvalget fastholdt imidlertid sit forlangende og telegraferede d. 26. til London: »Toldstrup som eneste person med kendskab til ufordelte lagre på indtil ni tusinde stykker nedkastede våben beordret til København af Frihedsrådet for at diskutere fordeling. Nægter at møde på

grund af følgende WT fra Home Station: »Beklager ude af stand til at frigøre Dem i 14 dage. Har informeret Frihedsrådet«. Vær venlig at bekræfte snarest, at citatet er korrekt«. London svarede omgaende d. 27: »Citat re Toldstrups trip korrekt. Vi bad Spex [Schjødt-Eriksen] 21. januar informere Frihedsrådet. Mellem 28. september og 13. januar har Toldstrup sendt 1800 våben til region I, 2700 til region II og 1100 til region III. Hans overskud var 1400 den 14. januar. Hans tal svarer til vore tal og rapporterede tab«. Hvorfor Schjødt-Eriksen ikke mellem d. 21. og 26. januar havde orienteret Rådet om det engelske telegram af d. 21., fremgår ingen steder.

Kort efter fulgte London dette telegram op. Til Schjødt-Eriksen telegraferedes: »Vi har hørt fra Sverige, at Corn [Toldstrup] skal melde sig til K-udvalget og vil blive afskediget. Foretrækker at betragte meldingen som forkert. Hvis man sætter pris på vort samarbejde bedes De lade Corn [Toldstrup] forblive, hvor han er, indtil nye vigtige SHAEF-planer for Danmark vil have nået Dem i den nærmeste fremtid, når hele spørgsmålet om personel kan blive genoptaget«. Til Toldstrup gentog man ordren om at blive: »Der kan ikke være tale om, at De besøger København før nærmere meddelelse. Undgå imens at forpligte Dem i principspørgsmål, som måtte rejses fra København«.

Endelig appellerede London til Gørtz. I et personligt budskab til ham, modtaget i Danmark d. 4. februar, hed det, at Toldstrup-sagen optog alt for meget af modstandsbevægelsens tid og energi. London var velkendt med alle sider af problemet, og en heldig levering af materiel til Danmark var af afgørende vigtighed for de allierede og for Danmark. Toldstrups opførsel berettigede i Londons øjne ikke hans afskedigelse som modtageleder, da han var en af de dygtigste (most successfull) modtageledere i Europa. R.A.F. havde den yderste tillid til ham, og dette var afgørende, hvis Danmark ville bevare sin høje leveringsprioritet. Derpå opfordredes Gørtz til som øverstkommanderende i de danske modstandsstyrker at hjælpe London med at få striden bragt til afslutning, og London meddelte, at en chef for de allierede interesser i Danmark ville ankomme i nærmeste fremtid til afløsning for Muus, der i december havde forladt landet. Indtil hans ankomst anmodede man om, at afgørende beslutninger ikke blev taget. Man henstillede yderligere, at der blev sendt Toldstrup 50.000 kr., og bud-

skabet sluttede: »Vær venlig at huske, at denne sag ikke blot er en dansk interesse«. Gørtz svarede d. 8. februar henholdende: Han havde forhandlet sagen med Rådet, der ville svare. Hans opfattelse faldt sammen med Rådets. I de samme dage skrev Juncker personlig til Toldstrup og fremhævede den fortrinlige indsats, han havde ydet, og som »havde vakt beundring i alle lejre«. Samtidig påpegede han i venskabelig form de fejl, Toldstrup havde begået: Han havde været for utålmodig over for London, optrådt ukorrekt over for Bennike, kritiseret ham for åbenlyst, interesseret sig for reklame, omend for sagens skyld, og kritiseret linieofficererne. Fra alle sider så man dog på Toldstrup med den største sympati, sluttede han.

Toldstrup kom ikke til København. Den energiske engelske aktion stoppede planerne. Midt i februar ankom Ole Lippmann som afløser for Muus og kunne fremstille det engelske syn på sagerne. Hvad havde man villet Toldstrup i København? Forhandle med ham? Afskedige ham? Som regionsleder? Som modtageleder? Det sidste synes at have været tilfældet. Det fremgår af det anførte, at meddelelser om, at man i Danmark nu ville helt af med ham, var nået England via Sverige, og at man dels standsede Toldstrup i Jylland, dels over for Gørtz nedlagde absolut veto mod en sådan tanke. Endelig nævner professor Bodelsen, at dette var tanken, og at man i givet fald var indstillet på at sende ham til Sverige, samt at indstillingen først ændredes, da Lippmann nåede København. Det fremgår dog af Frode Jakobsens notater, at synet på Toldstrup efter rapporter fra Nordjylland ændrede sig allerede omkring d. 1. februar. Bodelsen konkluderer i sin beretning: »Under alle omstændigheder undgik vi at begå en kapital dumhed. Vi blev klare over, at sagen mod Toldstrup var blevet rejst på et forkert grundlag, og den blev heldigvis standset i tide«. Hertil svarer det, at Frode Jakobsen i marts over for Winkelhorn erklærede, at Bennike i denne sag havde begået alvorlige fejltagelser, og at der efter hans mening ikke burde være noget mellemled mellem regionerne og K-udvalget.

Men samtidig med, at den engelske offensiv i sagen satte voldsomt ind i dagene omkring 1. februar, foregik der også i Jylland en afgørende ændring. Netop fordi K-udvalget havde følt sig for lidt i føling med de alvorlige jyske anliggender, var det i slutningen af 1944 blevet besluttet at konstituere en Jyllandsledelse, der sammen med Bennike skulle overvåge udvik-

lingen. I denne ledelse indtrådte dr. med. P. Astrup (kommunistisk repræsentant), Børge Eriksen (»Dansk Samling«) og Peter Ammundsen (»Ringen«), og den sammentrådte med store forsinkelser netop omkring 1. februar. På første møde i denne ledelse drøftedes udelukkende Toldstrup-sagen. Bennike fremkom med de klager, vi er fortrolige med, og hans karakteristik gjorde et dybt indtryk. Under Bennikes referat gik det op for Børge Eriksen, at den mand, der skildredes i de kendte sorte farver, netop måtte være Toldstrup, som Børge Eriksen kendte fra gammel tid, men som under drøftelsen selvfølgelig kun nævntes under dæknavn. Børge Eriksen fortæller selv herom: »Da jeg blev klar over, at drejede sig om Toldstrup, var det mig aldeles indlysende, at vi stod over for intet mindre end en katastrofe... Jeg var efter mit kendskab til Toldstrup ikke et øjeblik i tvivl om, at sagen mod ham måtte hvile på helt forkerte forudsætninger, og sagen og stemningen på mødet gjorde et meget stærkt indtryk på mig«. Børge Eriksen besluttede nu at opsøge Toldstrup og traf ham i hans hovedkvarter på loftet i Jens Bangs stenhus. Hans beretning om mødet, givet 11 år efter, svarer i alt væsentligt til Toldstrups samtidige skildring i et brev til Juncker. Vi kan gå ind til det nattelange møde mellem de to venner, der efter Børge Eriksens erindring begyndte med Toldstrups bemærkning: »Det er på tide, du kommer«. Børge Eriksen gennemgik de fremførte klager og nævnte, at han efter dem måtte anse Toldstrup for fuldstændig umulig, indtil det gik op for ham, hvem sagen drejede sig om. Han foreslog derpå Toldstrup en mindelig ordning og bad ham samme nat skrive et brev til Bennike, som han selv ville tage med tilbage. Toldstrup indvilligede. I brevet gennemgår Toldstrup de væsentligste af de rejste anklagepunkter og imødegår dem, og derpå foreslår han en fremtidig ordning: Der tilforordnes ham en militær sagkyndig, der har direkte forbindelse med Jyllandsledelsen. Ordrer til Nordjylland fra Jyllandsledelsen går gennem ham, men via Toldstrups kontor. Toldstrup understreger den vanskelighed, der kan opstå mellem en ny leder og de gamle distriktsfolk, der har arbejdet med ham i mange måneder, og han bebrejder Bennike det hastige chefskifte, der medførte en storm af harme i Nordjylland. I slutningen af brevet hedder det: »Det må ligeledes anses for umuligt, såfremt man ønsker opretholdt det store nedkastningsarrangement, at foretage en udskillelse af særlige nedkastnings-

grupper, ligesom det må anses for umuligt at gennemføre en ordning, der medfører, at to chefer skal disponere over de samme folk, samt at det endelig må anses for uhyre vanskeligt for en eventuel ny chef at koordinere de forskellige grene af det omfattende arbejde«. Heri havde Toldstrup uimodsigelig ret. Netop vanskeligheder af denne art blev ved at melde sig fremover.

Børge Eriksen tog brevet med hjem, og efter nye forhandlinger i Jyllandsledelsen kom det midt i februar til et møde i Århus mellem de civile medlemmer af denne ledelse samt Toldstrup og Wagner, der var kommet tilrejsende. Her opsattes en overenskomst for det fremtidige arbejde, der efter nogle detaildrøftelser i de følgende dage fik disse hovedlinier: Schøller overtager region I. Toldstrups arbejde indskrænkes til modtagearbejdet. Toldstrup korresponderer vedr. modtagelsen med England direkte. Andre korrespondancer går gennem Jyllandsledelsen. Toldstrup underlægges Jyllandsledelsens kommando. Ledelsen i Nordjylland underlægges en komité bestående af 3 civile modstandsfolk samt Toldstrup og Schøller.

Hertil sluttede sig snart efter den i den nye forholdsordre af februar indeholdte bestemmelse om, at alle modtageledere fremtidig stod under kommando af England. Dette godkendtes af K-udvalget.

Hermed var man igennem det værste. D. 15. februar skrev Toldstrup til Bennike: »... Jeg finder i Deres godkendelse af den fremsatte nyordning ... så meget imødekommenhed, at det aftvinger mig respekt for Deres hele indstilling og holdning ... Jeg kan forsikre Dem, at hvad der måtte have været af uoverensstemmelser os imellem fra min side er glemt, ligesom jeg beder Dem glemme, hvad der måtte være at beklage foranlediget af mig. De venligste hilsener«. Bennike returnerede: »... vil jeg udtale håbet om og troen på, at vort fælles arbejde i fremtiden vil gå friktionsløst og med størst mulig nyttevirkning til fordel for vor kamp ... Jeg beder Dem søge forbindelse med Lind [Schøller] med en ordnet overdragelse af region I for øje«. Dette skete d. 21. februar, og d. 25. sendte Lippmann afslutningsrapport til London: »Jeg har fået samtaler med forskellige, der arbejder i Jylland, og jeg er ganske klar over, hvilket man også er ved at blive her, selv om man ikke vil indrømme det, at det havde været katastrofalt at afskedige ham ... Punktum«.

Helt punktum blev det nu ikke. Der blev fortsat småfriktioner, og Bennike synes at have haft svært ved at forsone sig med samarbejdet. I marts overvejede han en plan om at lade faldskærmsmanden Toft-Christensen overtage modtagearbejdet og drøftede dette med såvel Toft-Christensen som med faldskærmsmændene Jenk og Malling. Toft-Christensen ønskede ikke selv en sådan ændring. Planerne nåede også København og var fremme på møde i K-udvalget. Alt dette blev dog kun kandestøberier. Arbejdet fortsatte efter de gamle linier. I dette arbejde var Toldstrup uundværlig, så vidt uundværlighed eksisterer i menneskelige arbejdsforhold.

Også region II's forhold blev nu ændrede. På et møde d. 2. marts i Jyllandsledelsen kom regionens forhold til debat, og andre møder med lederne i regionen fulgte umiddelbart efter. De civile medlemmer af Jyllandsledelsen var hverken tilfredse med Feddersens tilbagetrukne holdning eller med R. G. Petersens dominerende stilling. Da Feddersen nægtede at ændre sin arbejdsform, blev udgangen den, at hans afgang blev besluttet. Nogen drøftelse opstod om hans efterfølger. R. G. Petersen ville Jyllandsledelsen ikke høre tale om, og en overgang var Toft-Christensen også her på tale. Dette blev dog afvist af Bennike, og afslutningen blev, at oberstløjtnant C. C. Larsen overtog regionen. Kort forinden konstitueredes en ny regionsledelse med undervisningsassistent Strange Petersen, statsgeolog K. Milthers, ingeniør Floor samt politimester Stavnstrup.

Den jyske strid afspejler tidens enorme spændinger, i særdeleshed spændingen mellem hærens officerer og de civile modstandsfolk. Længe var officererne af loyalitet over for den officielle politik blevet holdt tilbage fra deltagelse i kampen. Da de i 1944 meldte sig eller beordredes ud i geledderne, mødte de en modstandsungdom, der var i åbent oprør mod de statsbeslutninger, officererne, formentlig ofte i dyb indre konflikt, havde bøjet sig for og vist loyalitet. Netop fordi denne ungdom kæmpede, ænsede den ikke, at officerernes holdning var den eneste tænkelige i et demokratis hær. Den dømte hårdt og ofte uretfærdigt. Omvendt forstod officererne ikke altid, at den ungdom, der nu værnede landet, havde rejst kampen selv, og at vejen til førerskab i den usynlige hær nu gik gennem deltagelse på lige fod i kampen. Det var loyalitetens pris. Nogle af dem stod fremmede over for gruppernes sprog, arbejdsmetoder og tankegang. Så dømte de hårdt og ofte uretfærdigt. Spændingen

var en uundgåelig arv fra årene 1940–43. Den afværgedes kun gennem klogskab, tolerance, storsind og solidaritet. Skortede det herpå, var vejen kun kort til åben konflikt. Man levede farligt på konsekvenserne af en politik, hvis berettigelse endnu ikke var uddebatteret og ikke kunne uddebatteres.

Den jyske konflikt afspejlede i grelle farver hele problematikken i besættelsestidens Danmark.

Kapitel 23 Rådets sidste vinter

Efterhånden som våben og materiel førtes frem til den danske front, skærpedes kampen. Fra september 1944 besluttede Frihedsrådet at udsende ugentlige communiquéer om dens forløb og anmodede regionerne om regelmæssige rapporter om kamphandlinger. En lang række communiquéer blev også udsendt og offentliggjort i illegal presse samt i udenlandsk radio. Regelmæssige blev de dog ikke og ingenlunde fuldstændige, men ikke desto mindre tegnede de klart for alle et billede af et land i kamp. Jo stærkere denne kamp udviklede sig, og jo højere kampen noteredes i udlandet, des mere voksede Rådets indflydelse. I en meget kritisk analyse af Rådet, som Dedichen d. 24. oktober 1944 sendte London, understregede han dette faktum: »... Bestyrelsen [Rådet] er for øjeblikket en slags mytisk ide i det danske folks forestilling. Det har en langtrækkende magt til at bestemme over liv og død, strejker eller ro i alle dele af landet, og det er godt sådan ... Jeg vil imidlertid gerne understrege det forhold, at Bestyrelsen [Rådet] i øjeblikket og indtil befrielsen er en absolut nødvendig del af modstandsbevægelsen. Uden for Danmark repræsenterer det Danmark«.

Dette var sagen. Uanset Rådets styrke og dets større eller mindre mulighed for at administrere udviklingen og uafhængigt af dets egen vilje blev det af modstandskampen båret frem mod større og større indflydelse. Det havde skabt en livskraftig myte om sig, og det havde placeret sig selv i midtpunktet af en udvikling, der stormede fremad og krævede dets standpunkttagen til stadig vigtigere problemer. Og netop som denne udvikling i efteråret 1944 var stærkere end nogen sinde før, og der krævedes mere end nogen sinde af Rådet med hensyn til

arbejdskraft, indsigt og autoritet, ramtes Rådet gennem Fogs arrestation af det voldsomste slag, der nogen sinde tildeltes det. At Rådet overlevede den krise, der nu kom, forekommer utroligt. Men det overlevede og gik måske endda styrket ud af krisen. Vi skal her følge personskifter og indre situationer i Rådet fra det øjeblik, stikkeren Hammeken åbnede døren for Fog på Gl. Kongevej d. 14. oktober, til Rådet rekonstitueret sad samlet til de sidste forhandlinger inden befrielsen.

Vores vej går først med Fog, Outze og Palm Petersen ind til Vestre Fængsel, hvor af Rådets medlemmer allerede Schoch sad fængslet. Noget protokollat over forhørene af Schoch og Fog eksisterer ikke. Vi må nøjes med sparsomme oplysninger fra de 2 arrestanter. Til gengæld ligger disse oplysninger nær inde på begivenhederne. D. 22. marts 1945 – dagen efter at de i fællesskab var spadseret ud af det bombarderede og brændende Shellhus, befriet sammen med mange andre af overbetjent Lyst Hansen – opholdt de sig under jorden «i omegnen af København«. De sendte bud efter Kjeld Abell, og i en 2 timer lang samtale gav de ham et udførligt referat af deres forhold under fængsling og befrielse. Abell rejste umiddelbart herefter til Sverige og ankom d. 24. marts til Stockholm. Umiddelbart efter sin ankomst gav han i en flere timer lang samtale med bl. a. Sten Gudme og Erik Seidenfaden en rapport, som videresendtes til Turnbull og Ebbe Munck. Denne indgående rapport samt andre oplysninger i Muncks arkiv kaster lys over den medfart, der blev de 2 rådsmedlemmer til del. Vi må her indskrænke os til grove hovedlinier:

Om Schoch indeholder rapporten forholdsvis få oplysninger. Han var efter sin arrestation blevet udsat for en del tortur »i hovedet og på ryggen o. s. v.«, men havde under fængslingen ikke meddelt omverdenen noget herom. Oplysninger af værdi gav han ikke fra sig og var, da Abell traf ham, uforstyrrelig og upåvirket af de dramatiske begivenheder, han havde været igennem. Om Fogs behandling går Abells rapport mere i detailler. Lige efter fængslingen var han blevet »godt behandlet«. Han var blevet underkastet et 14 timers forhør og skulle her stå med armene i vejret. Da han protesterede herimod, fik han tilladelse til at holde dem på ryggen. Hans sag blev overgivet til dr. Schweitzer, der forgæves søgte at få oplysninger ud af ham. Rapporten lyder: »De sad over for hinanden under forhøret. Schweitzer læste sine spørgsmål fra en stak papirer.

Fog var hele tiden i stand til at læse det næste spørgsmål i spejlskrift, før det blev stillet til ham. Fra begyndelsen nægtede han at give personlige oplysninger, men erklærede sig villig til at besvare andre spørgsmål. Dette stod på i betydelig tid«. Herpå ophørte Schweitzers forbindelse med sagen. Et forsøg på tortur blev herefter anvendt. Da Fog stadig nægtede at give de ønskede oplysninger, blev han i 2 timer underkastet tortur. Da heller ikke dette førte til noget resultat, blev yderligere tortur ikke anvendt. Gradvis forbedredes Fogs forhold herefter. Fra juletid fik han i sin celle på Shellhuset – 2 × 2.5 m – tilladelse til at læse. Det synes, som om en henvendelse fra Fr. Hvass her kan have været af betydning. Tiden gik iøvrigt med kabalelægning – op til 90 om dagen.

Såvel Schoch som Fog fik hurtigt skaffet sig udveje for udsmugling af korte meddelelser. Mens Øllgaard i september-oktober deltog i møder i Rådet, oplæste Chievitz en kort seddel fra Schoch, og kort efter indløb et lapidarisk budskab fra Fog. Det skulle få videre betydning, end Fog havde tænkt sig. Lad os høre Øllgaard, for hvem den korte hilsen fik størst betydning: »... Efter mødet d. 11 [oktober] skulle jeg først stille 14 dage senere, og ... dagen før eller 2 dage før det berammede møde ... modtog jeg en kurér fra Arne Sørensen. Han meddelte mig, at der fra Fog var smuglet en seddel ud med det indhold: »Gestapo kender alle Frihedsrådets medlemmer, også det nye««. Øllgaard skulle komme til København for med Arne Sørensen at drøfte, hvad der skulle gøres. Forholdet var jo det, at Øllgaard ikke var under jorden og følgelig kunne skygges. Møde med ham indebar altså en uacceptabel risiko. I København mødte Øllgaard derpå Arne Sørensen og Chievitz, og situationen analyseredes. Øllgaard ønskede ikke at gå under jorden. Han fandt, at Gestapo næppe havde ønske om at arrestere ham, da de så formentlig allerede havde gjort det, og endvidere, at han i tilfælde af arrestation ikke ville kunne oplyse væsentlige ting og bringe de andre i fare. Heller ikke Chievitz ønskede at gå under jorden. Det var imidlertid herefter en umulighed, at de 2 kunne deltage i egentlige møder i Rådet, og resultatet af samtalen blev da følgende: »Der blev så truffet den ordning, at Arne Sørensen påtog sig at holde sig i kontakt med os og være mellemmand mellem os og de to øvrige [Houmann og Frode Jakobsen]. Jeg skulle følge udviklingen gennem Arne Sørensens rapporter. I realiteten blev

det ganske tilfældigt, hvad jeg fik. Jeg rejste hver 14. dag til København, men ud på efteråret mistede jeg en overgang også al forbindelse med Arne Sørensen og var en tid helt ude af føling med Rådets arbejde«. Dette svarer til, men forstærkes af følgende summariske situationsbeskrivelse i Frode Jakobsens beretning: »Houmann turde ikke møde med de andre. Han stolede ikke på deres security. Også Arne Sørensen og Chievitz var dermed ude af billedet«, og det svarer til en kort notits i et samtidigt brev fra Dedichen til London d. 24. oktober 1944: »Af sikkerhedsgrunde vil Bestyrelsen [Rådet] fremtidig ikke mødes in pleno, og Julep [Muus] har viseligt besluttet ikke at tage del i nogen møder med mere end 4 personer, ham selv indbefattet«. Også en anden samtidig kilde oplyser stillingen. I et af Frode Jakobsens stenografiske notater fra et rådsmøde d. 14. november noterer han, at han har talt separat med såvel Arne Sørensen som Chievitz og orienteret dem om de foreliggende problemer. Yderligere kender vi et rådsmøde netop fra slutningen af oktober. Da Ebbe Munck d. 24. Oktober var til møde med Rådet, bestod dette af Frode Jakobsen, Houmann og Muus. Ikke flere.

Dette møde blev antagelig det sidste møde, som Muus deltog i. Foruden bortfaldet af Schoch og Fog og den delvise udkobling af Chievitz og Øllgaard kom nu også Muus's tilbagetræden fra arbejdet. Bag de forsigtighedsregler, som Houmann-Frode Jakobsen fra nu af krævede, lå den realitet, at Gestapos viden om Rådet var blevet uhyggeligt stor. Fra Fog – Schoch kom nye meddelelser om, at Gestapo var klar over, at Rådet nu faktisk bestod af »Nielsen« [Houmann] og »ham fra Bispebjerg« [Frode Jakobsen], samt at de vidste, at »ham fra Bispebjerg« opretholdt kontakt til Chievitz og Arne Sørensen, og tilsvarende modtog trekanten Dedichen–Muus–Schjødt-Eriksen gennem Duckwitz meddelelse om, at Gestapo havde et fuldstændigt signalement af Muus. Det blev herefter besluttet, at Muus skulle gå helt under jorden i det mindste for et stykke tid, og d. 1. november forlod han København og tog med sin hustru – Varinka Muus – ned til et hus på Korsøregnen. Sine kontakter overlod han Dedichen, der med Londons godkendelse indtil videre skulle videreføre arbejdet inden for faldskærmsorganisationen. I løbet af november fremsatte London derpå det forslag, at Muus skulle komme til London, og at man skulle arrangere det således, at tyskerne fik nys herom. I januar kunne

han så eventuelt returnere til Danmark. Dette engelske forslag forelå i det mindste d. 14. november. På denne dag skrev Dedichen til London og meddelte, at han og Schjødt-Eriksen d. 21. ville opsøge Muus i Korsør og drøfte forslaget med ham. Det var dog, skrev Dedichen, absolut nødvendigt, at udrejsen blev holdt aldeles hemmelig i Danmark. D. 11. december forlod Muus Danmark efter en række møder i København. Lad os afslutte disse spredte oplysninger med, at også Arne Sørensen ved juletid var rejst til Sverige for nogen tids ophold. D. 14. november kunne Frode Jakobsen referere Arne Sørensens plan herom til Houmann.

Slutbilledet samler sig, selv om enkelte detailler mangler. Efter den skæbnesvangre 14. oktober faldt det traditionelle rådsarbejde med 1 ugentligt møde fra hinanden. Den hårde kerne i Rådet blev foreløbig Houmann–Frode Jakobsen. Øllgaard og Muus faldt i praksis helt ud af arbejdet, og med Chievitz og delvis Arne Sørensen svækkedes kontakten stærkt. Hvad der var tilbage af kontakt, hvilede fortrinsvis på Frode Jakobsen. Fællesmøder ophørte. Den karakteristik, Frode Jakobsen giver, når han skriver, at i månederne oktober–november–december udgjordes Danmarks Frihedsråd af Houmann og ham, er i realiteten rigtig, selv om der er den nuance i billedet, at der gik en tynd tråd til Arne Sørensen–Chievitz og en anden tynd tråd gennem Dedichen til Muus. Da Seidenfaden i dagene 27/11–12/12 var i København til møde med rådsmedlemmer og politikere, mødte han foruden Houmann og Frode Jakobsen Arne Sørensen og Chievitz, men møderne var enkeltmandsmøder. Det synes indirekte at fremgå af Seidenfadens rapport over rejsen, at samlede rådsmøder ikke fandt sted. Til alt dette kom endelig, at Houmann ved nytårstid blev alvorligt syg, overanstrengt gennem lang tid som han var.

Det fuldstændige billede kræver en tilføjelse. Man havde i Rådet læst Fogs billet således, at Gestapo kendte alle medlemmer i Rådet, »også det nye«, hvor Fogs tanke havde været »undtagen det nye«. Hvordan denne fejl opstod, om Fog havde skrevet galt, om Rådet havde læst galt, eller om papirets kvalitet bar skylden, er aldrig opklaret. Først efter Fogs befrielse d. 21. marts 1945 kom opklaringen. Men da havde Fogs billet haft de nævnte konsekvenser for rådsarbejdet.

Tilbage bliver så spørgsmålet om, hvorledes man efter Fogs

arrestation så på muligheden for en supplering af Rådet. Det er meget begrænset, hvad der lader sig sige herom. Men også lidt har ret. På et møde i K-udvalget lige efter Fogs arrestation refererede Frode Jakobsen den nye situation, der var skabt. Han understregede det store tab, Rådet havde lidt, og slog fast, at det nu gjaldt om, at arbejdet blev videreført. Med hensyn til K-udvalget erklærede han, at der nok ikke ville blive tale om erstatning. Skulle der være tale herom, måtte det blive Arne Sørensen, men denne var efter hans opfattelse for uforsigtig. K-udvalget var i forvejen stort, og Rådet ville fremover kun blive repræsenteret af Muus og ham selv. Indskudt i disse betragtninger indeholder Frode Jakobsens samtidige referat af hans standpunkt følgende knappe vendinger: »Farlig tid. Tyskernes viden. Yderligere forsigtighed«. I de første overvejelser om en eventuel supplering af Rådet spillede sikkerhedshensynet en stor rolle. Arrestationerne af Schoch og Fog og advarsler fra dem manede til den yderste forsigtighed, og en udvidelse af rammerne med den risiko, dette medførte, har ikke virket fristende. Tværtimod trak man, som vi har set, et yderligere sikkerhedsnet rundt om arbejdet.

Spørgsmålet om en supplering af Rådet interesserede naturligvis også uden for Rådet. I trekanten Dedichen–Muus–Schjødt-Eriksen blev situationen gjort til genstand for en række overvejelser, og »trekanten« drøftede stillingen med Buhl. »Trekanten« havde i det mindste gennem Muus og vel også gennem Dedichen kendskab til stemningen i Rådet og kunne eventuelt gennem Muus søge at påvirke eventuelle rådsbeslutninger. Derfor kaster en samtidig rapport fra Dedichen til London d. 24. oktober 1944 også noget lys ind over overvejelserne. Dedichen tegner Rådets situation i såre mørke farver. Efter hans bedømmelse består Rådet i realiteten kun af Houmann, Frode Jakobsen og Arne Sørensen, og han erklærer yderligere, at af de 3 har man i »trekanten« kun tillid til Houmann, en opfattelse af denne, der iøvrigt ikke harmonerer med andre udtalelser om Houmann i Dedichens rapporter. Dedichen fremhæver herpå, at man i »trekanten« havde besluttet ikke foreløbig at foreslå nye medlemmer i Rådet. Man havde drøftet sagen med Buhl, og denne havde stærkt tilrådet, at Rådet ikke supplerede sig, men at arbejdet i kontaktudvalget styrkedes og intensiveredes. Derpå tegner Dedichen billedet af på den ene side et amputeret Frihedsråd, der ganske vist er

uundværligt i kampen i kraft af den myte, der står om det, men som ikke evner at løse dagens problemer, og på den anden side den politiske gruppe, der er langt mere politisk erfaren. Midt mellem disse grupper – med adgang til begge – står »trekanten«, der har hånden på roret. Dedichens ord er: »Dette rådgivende og konsulterende organ vil komme til at bestå af Julep [Muus], Spex [Schjødt-Eriksen] og mig, som konstant vil være ved kontrolbordet med lige indflydelse såvel på politikernes hensigter som på Bestyrelsens [Rådets] forskellige aktviteter«. Denne fremstilling fra en politisk korridor må naturligvis tages med forbehold. Rigtigt var det, at de 3 kunne øve en betydelig indflydelse. De havde forbindelse til Rådet, til politikerne, til hæren og til London, og i mange tilfælde etablerede de kontakter, påvirkede til alle sider og havde mulighed for at øve kontrol. Men Dedichen overdimensionerer sin og »trekanten«s indflydelse. Dens »politik« skulle under alle omstændigheder vinde frem ved hjælp af argumenteringer og overtalelser. Alligevel har Dedichens rapport interesse. Den viser, at Muus ikke har ønsket øjeblikkelig supplering. Den viser, at Buhl har anset Rådet for at være stærkt svækket og har set situationens muligheder for en styrkelse af den politiske kontrol af udviklingen gennem en forøget betydning af kontaktudvalgets arbejde, og endelig kaster rapporten lys over Dedichen-kredsens egen politik, det stadigt gentagne forsøg på at forene modstandsverdenen og den politiske verden i et kompromis. At de politiske spekulationer bag rapporten i det lange løb skulle vise sig forkerte, og at Rådet skulle vise sig at besidde langt større styrke, end rapporten lod formode, forandrer ikke rapportens værdi til belysning af den øjeblikkelige situation. Udefra set og bedømt midt i krisen tegnede Rådets stilling sig yderst kritisk. Da Foss d. 18. november havde en samtale i London med Lippmann, gav han udtryk for beklagelse af, at Rådet ikke efter Fogs arrestation havde suppleret sig.

I overvejelserne om Rådets stilling indgik imidlertid det moment, at man netop i dagene efter Fogs arrestation opererede med tanken om Christmas Møllers tilbagevenden til Danmark og hans deltagelse i arbejdet i Rådet. Selv om dette måtte ligge lidt ude i fremtiden, var tanken herom en væsentlig del af præmisserne for drøftelsen. Tanken var ikke opstået som følge af Fogs arrestation, men var ældre. Fra Rådets side havde man

i forsommeren over for Christmas Møller afvist tanken som uaktuel, men i løbet af sommeren 1944 havde Frode Jakobsen opfordret Christmas Møller til at vende hjem, og i august havde Munck drøftet tanken med Christmas Møller. Ved Muncks møde med Rådet d. 24. oktober blev det slået fast, at man ventede ham hjem, og at Christmas Møller og de engelske myndigheder var indforståede med planen. Munck advarede af sikkerhedsgrunde, men Rådet fastholdt beslutningen og erklærede, at det var tanken at udnævne ham til medlem af Rådet. Christmas Møller selv ønskede brændende at komme tilbage. »Skulle jeg få mit livs store ønske opfyldt og blive lidt af en soldat«, skrev han d. 30. oktober 1944 i sin dagbog. Men opstod tanken således ikke på grund af Fogs arrestation, så er det givet, at den kritiske situation efter d. 14. oktober gjorde problemet akut og ikke mindst for Christmas Møller selv forstærkede nødvendigheden af, at han nu vendte hjem. D. 23. og d. 24. oktober svarede Dedichen på en engelsk forespørgsel om, hvorvidt man hjemme kunne garantere Christmas Møllers illegale ophold i Danmark. Han havde drøftet sagen med Muus og Schjødt-Eriksen og var i stand til at garantere Christmas Møllers sikkerhed. »Trekanten« forstod de indvendinger, der var fremsat fra Stockholm – Foss og Munck havde modsat sig tanken – men Dedichen ville personligt påtage sig alle sikkerhedsarrangementer. Personligt anså Dedichen det ikke for nødvendigt, at Christmas Møller vendte hjem, men såvel Muus som Schjødt-Eriksen anså hans tilstedeværelse nu som aldeles nødvendig. I en ny rapport d. 18. november gentog Dedichen sin personlige garanti i sikkerhedsspørgsmålet. I de sidste dage af oktober indløb Christmas Møllers endelige ja til planen, og samtidig gik han i gang med alle de mange forberedelser til rejsen. Også i Danmark forberedte man sig. Man må således have meddelt Christmas Møller, at han var optaget som medlem af Rådet. I det mindste skrev han d. 16. december til Frode Jakobsen: »Jeg er meget glad ved, at man har gjort mig til medlem af Danmarks Frihedsråd, hvilket jeg sætter meget pris på, og jeg håber inden alt for længe at kunne tage aktivt del i arbejdet«.

Christmas Møllers rejse kom imidlertid aldrig i stand. Det var tanken, at han – trods sin alder – skulle springe ud over Danmark i faldskærm, og d. 19. november begav han sig til faldskærmsskolen i Ringway. Forinden var gået langvarige

overvejelser og undersøgelser i Baker Street. Tanken om at sende Christmas Møller gennem Sverige var blevet afvist på grund af hans – også i Sverige – velkendte ydre, og faldskærmsspringet indebar for en mand i hans alder en overvældende risiko. Juncker og Truelsen modsatte sig på det bestemteste tanken, men Hollingworth gav efter, da Christmas Møller insisterede. En lægeundersøgelse gav et bekymret resultat, og Truelsen gjorde et sidste forsøg på at formå lægen til at overtale Christmas Møller til at afstå fra planen. Resultatet var negativt, og lægen udtrykte iøvrigt den opfattelse, at fortræningen alene ville medføre læsioner, der i sig selv ville forhindre realisationen. Truelsen, der selv havde faldskærmstræning, fulgte derpå efter Hollingworths anmodning Christmas Møller til Ringway. Fra engelsk side ville man sikre sig, at Christmas Møller fik den støtte under træningen, man kunne give ham. Derfor stod Truelsen efter at have tilendebragt sit eget spring ved siden af Christmas Møller, da ulykken indtraf. Christmas Møller sprang fra et tårn med faldskærmssele og bremset af luftbremse ned på en kokosmåtte. Ved faldet brækkede han anklen og kom omgående med den bemærkning til Truelsen, at så fik han og Juncker altså alligevel deres vilje. Truelsens modbemærkning var den, at han kun var lykkelig over, at det ikke var sket ved landingen i Danmark.

Christmas Møller kom ikke til Danmark. Ulykken var et af de mange slag, der forbitrede hans sidste måneder i London. Tanken om hans tilbagevenden blev efter uheldet ikke aldeles opgivet, men aldrig aktuel. Man kan diskutere visdommen i hans hårdnakkede krav om, at planen skulle gennemføres, men modet, viljen og hensynsløsheden over for egen skæbne var i fuldt mål til stede. Var Christmas Møller herefter medlem af Frihedsrådet? Spørgsmålet er teoretisk. Han indtræder på linie med de efterhånden mange, hvis medlemsskab er underkastet diskussion: Muus, Staffeldt, Noe-Nygaard, Munck og Christmas Møller. Standpunktet hjemme synes at have været uklart. Frode Jakobsen erklærer, at han betragtede Christmas Møller som medlem, mens de andre rådsmedlemmer anlagde den betragtning, at Christmas Møller skulle indtræde som medlem ved sin tilbagevenden. Og nu kom han ikke før efter befrielsen. Det illustrerer tiden og Rådets mærkeligt udefinerede situation, at selve spørgsmålet om, hvem der havde medlemsskab i Danmarks Frihedsråd ikke lader sig entydigt besvare. Af formelle

grunde afvises nogle, af reelle andre. Christmas Møllers indsats i besættelsesårene berøres dog ikke på nogen måde af et positivt eller negativt svar på det teoretiske spørgsmål. Han modtog sin udnævnelse på et tidspunkt, hvor hans indsats mangefold berettigede ham til medlemsskab.

Spørgsmålet om en supplering af Rådet efter Fogs arrestation kræver herefter kun den korte tilføjelse, at tanken om optagelse af politikere i Rådet i efterårsmånederne spøgte – for sidste gang. Frode Jakobsen havde – antagelig i slutningen af september – en samtale med Hedtoft Hansen, hvori han kraftigt opfordrede politikerne til at gå ind i Rådet og bad om, at de endnu engang overvejede tanken. Samtalen førte ikke til noget resultat. I november rapporterer Dedichen, at han pånyanstrenger sig for at opnå en indtræden af politikere i Rådet. Han meddeler, at Houmann og Chievitz i samtaler med ham har udtrykt deres enighed med ham i det ønskelige heri, og få dage senere refererer han en sammenkomst, han formidlede mellem »de to ledere af kommunisterne til frokost med de mere prominente af politikerne. For to måneder siden ville dette have syntes utroligt«. Hvor meget eller hvor lidt der lå i disse forsøg, er det umuligt at afgøre. Der kom intet ud af dem.

Supplering af Rådet skete først ved juletid. Fra 1943 var professor C. A. Bodelsen efter opfordring fra Fog indtrådt i ledelsen af »Frit Danmark«, og på et møde d. 16. december spurgte Houmann nu denne, om han ville indtræde i Rådet som repræsentant for »Frit Danmark«. Bodelsens svar var ja. Hans første deltagelse i Rådet fandt sted på et møde lillejuleaftensdag 1944. Det synes, som om man nu var inde i en fase, hvor Rådets arbejdsgang igen blev mere normal. I de følgende møder optræder – med mellemrum – atter Chievitz og Arne Sørensen, og gradvis suppleres Rådet med adskillige nye medlemmer. Møderne fandt atter regelmæssigt sted med 1 ugentligt møde, undertiden lidt oftere. Vi får et lille billede af arbejdet i Rådet på dette tidspunkt gennem Bodelsens beretning: »Møderne holdtes normalt om aftenen og plejede at vare ca. 3 timer. Længere hen på foråret var der møder, der varede det meste af dagen. Vi fik kodemeddelelser om tid og sted ved at ringe til Varedirektoratet hver formiddag. Ønskede man selv et møde indkaldt, ordnedes det ved en opringning til Frode Jakobsen på et hospital... Møderne var yderst uformelle og afholdtes på vekslende steder, som i reglen Frode Jakobsen

skaffede... Rådet havde ingen formand, og vi skiftedes til at lede møderne... Tonen var uformel og venskabelig, der var sjældent meningskampe, og jeg husker kun ved én lejlighed noget, der lignede et sammenstød... Rådets medlemstal var jo ganske lille, indtil det blev udvidet i foråret 1945, og det skete ikke sjældent, at ét eller flere medlemmer var forhindret på grund af Sverigesrejser etc. I begyndelsen af 1945 var vi i reglen 4 eller 5, men det skete også, at vi kun var 3. Biskop Øllgaard blev ikke indkaldt, fordi man havde fået det fejlagtige indtryk, at tyskerne vidste besked med ham efter Fogs arrestation. Houmann, som trak et stort læs både i Rådet og i »Frit Danmark« og andre steder, trods en alvorlig sygdom, måtte hen på vinteren lade sig indlægge«. Vi genkender i dette såvel arbejdsform som atmosfære fra Rådets første dage.

Næste ændring i Rådets personsammensætning kom, da Houmann midlertidigt måtte trække sig ud af arbejdet på grund af sygdom. Dette skete i januar 1945, og han afløstes straks af Alfred Jensen. Ændringen betød naturligvis en ny øjeblikkelig svækkelse. Der kunne her kun blive tale om en afløsning, ikke nogen erstatning. Houmann havde siddet i Rådet siden dets dannelse og var dybt fortrolig med arbejdets problemer og personer. Frode Jakobsen, der måske var den i Rådet, der fik mest med ham at gøre, fremhæver hans store uselviskhed, saglighed og effektivitet. Ligeledes hans mod. Indirekte understreger Frode Jakobsen også hans absolutte loyalitet over for modstandssamarbejdet. Ikke mindst i den sidste henseende fik Houmann stor betydning for udviklingen. Han var kommunistisk repræsentant i en ret vanskelig stilling. Hans politiske sympatier måtte nødvendigvis gå østover, samtidig med at han stod midt i et praktisk samarbejde med de vestallierede, et samarbejde, der blev formidlet af andre. I denne situation synes han både at have haft evne og vilje til at underordne sin politiske særopfattelse hensynet til den fælles kamp. Der var selvsagt situationer, hvor hans politiske syn måtte gøre sig gældende, men hans loyalitet over for det tværpolitiske samarbejde var fremherskende. Han skabte respekt og tillid om sig, og da han i januar 1945 midlertidigt måtte forlade arbejdet, lod han sig ikke erstatte. Da Lippmann i februar 1945 kom til Danmark og blev sat ind i Rådets situation, var det hans dom, at Rådet gennem Houmanns tilbagetræden havde lidt en yderligere svækkelse.

I februar 1945 knyttedes Ole Lippmann til Rådet, og herigennem normaliseredes og fastlagdes forbindelsen mellem den øverste modstandsledelse og »Special Forces«, der jo over for den danske modstandsbevægelse fungerede som det direkte bindeled til de vestallierede. En ejendommelig, flydende situation, der havde varet siden Muus i slutningen af oktober rent faktisk trak sig tilbage fra arbejdet, ophørte, og man fik i nogen grad defineret stillingen. Det vil her være rimeligt at kaste et blik tilbage på hele den engelsk-amerikanske organisations forhold til Danmark.

Danmark havde ingen eksilregering. Danmark var aldrig på noget tidspunkt formelt i krig med Tyskland. Danmark var ikke i formel henseende allieret. Da England ikke desto mindre i 1940 besluttede sig til gennem »Special Forces« at støtte en eventuel dansk modstandsbevægelse, medførte dette, at »Special Forces« måtte optage kontakter med oprindeligt spredte grupper og enkeltpersoner, der imod regeringens henstillinger og ordrer optog kampen. Forbindelsen gik direkte til grupper og enkeltpersoner og ikke igennem en eksilregering, der over for »Special Forces« kunne forhandle med statslig autoritet. Kontakter med Danmark, både med modstandsfolk og senere med politikere, formidledes gennem »Special Forces«s kanaler, hvad enten det drejede sig om militære, politiske eller andre forhold, og »Special Forces« blev fra engelsk-amerikansk side taget med på råd og var konstant underrettet om alle danske forhold. Selv Christmas Møller, der jo med sæde i London havde mulighed for direkte kontakt, følte stærkt trykket fra den allierede organisation. I den af Juncker og Truelsen udarbejdede beretning om forholdene i London hedder det: »... oplyste Christmas Møller om forholdene i England og beklagede sig over den ringe status, han havde fået. Han oplyste, at han kun havde sporadisk kontakt med S.O.E. [»Special Forces«], og kun blev nødtørftigt informeret om situationen i Danmark, bortset fra de informationer, han fik fra egne kilder i Danmark, formidlet gennem S.O.E.'s [»Special Forces«s] kanaler. Han fik heller ingen oplysninger om de retningslinier, S.O.E. [»Special Forces«] fulgte i Danmark«.

»Special Forces«s betydning for det besatte land blev derfor massivere i Danmarks tilfælde end i noget andet besat land i Europa. Som vi har set det, sad Muus inde med udstrakte beføjelser som de allieredes »generalrepræsentant« i Danmark

og beherskede i det mindste meget længe kontakterne med de vestallierede. Andre kontakter, sluttet f. eks. i Stockholm, tragtedes gennem Turnbull ind i de samme kontorer i Baker Street på vej til de vestallierede tjenestesteder. Synspunkter fra Danmark nåede ikke frem uden »Special Forces«s kommentarer, og beslutninger blev ikke taget, uden at »Special Forces« som hovedekspert i danske anliggender blev hørt. Selv efter dannelsen af Frihedsrådet, og efter at en lang række danske modstandsfolk havde fået adgang til eller opbygget selvstændige telegrafi-kontakter og brevkontakter, gik vejen til de allierede stadig gennem Baker Street. Herigennem ekspederedes både telegrammer og breve. Det var derfor en højst ejendommelig situation, der indtrådte, da Muus i slutningen af oktober trak sig ud af arbejdet og overlod sine koder og kontakter til Dedichen. Ledelsen af »Special Forces«s arbejde i Danmark blev de facto lagt i hænderne på en mand, der ikke havde nogen kommandostilling og ikke sad i ledelsen af nogen modstandsorganisation, men opholdt sig i en slags ingenmandsland, hvorfra der kunne observeres og føres korridorpolitik, men ikke hverken forhandles eller beordres. Denne besynderlige situation ophørte med Lippmanns overtagelse af Muus's funktioner.

Lippmann var i sommeren 1944 kommet til London, og d. 12. oktober fik han ved et møde i Baker Street meddelelse om, at han var udset til at skulle afløse Muus, hvis denne ikke kunne fortsætte arbejdet i Danmark. Allerede da var det tvivlsomt, om Muus kunne fortsætte ret længe endnu. Sikkerhedsgrunde talte stærkt for en afløsning, og Lippmann var da også – efter forslag fra Juncker og Truelsen – kaldt til London med en eventuel afløsning for øje. En overgang havde de engelske officerer i »Special Forces«s stab opereret med tanken om at sende en engelsk officer til »marken« som leder af arbejdet, men dette imødegik Juncker og Truelsen voldsomt. De »fremhævede, at situationen i så tilfælde ville blive uholdbar. Vi fremhævede over for englænderne, at en engelsk officer, der ikke havde nøje kendskab til de personelle og politiske forhold i »marken« og var uden træning i dansk illegal teknik, ville blive fuldstændig afhængig af den klike, der først fik fat i ham. Derpå havde Truelsen en samtale med Hollingworth, hvori han meddelte denne, at han ikke kunne fortsætte arbejdet med efterretningstjenesten, hvis englænderne fastholdt deres standpunkt«. Herpå bøjede Hollingworth af, og midt i oktober

begyndte Lippmann sin træning. D. 6. november meldte han sig efter afslutning af træningen i Baker Street og holdt sig fremover à jour med udviklingen i Danmark, klar til at tage af sted i påkommende tilfælde.

Netop da blev det indlysende, at Muus måtte ud af arbejdet, i det mindste for en tid. D. 20. november havde Lippmann en samtale med Winkelhorn, der meddelte ham, at Muus nu var kaldt til London. Han var så eftersøgt, at han efter Winkelhorns opfattelse ikke havde chance for at udrette mere i Danmark. Når Lippmann ikke omgående blev sendt til afløsning, hvad der havde været det rimeligste, synes dette ikke uden forbindelse med, at Hollingworth kviede sig ved endeligt at kvittere Muus's arbejde. Han havde haft et langt og værdifuldt samarbejde med ham og vurderede med rette hans arbejde højt, og han forlod nødigt tanken om, at Muus kunne vende tilbage, eventuelt efter en plastisk ansigtsoperation. D. 27. november omtalte Hollingworth over for Lippmann Muus's rejse til London som en ferie, og over for Muus fremstilledes rejsen ligeledes som en midlertidig afbrydelse af arbejdet, ikke en endelig afslutning. Tanken om en plastisk operation fremsattes. Hertil bidrog muligt også, at Hollingworths forhold til Lippmann var ret køligt. Således havde de to netop i november en kontrovers i anledning af, at Lippmann i ventetiden havde arbejdet med en propagandafilm om modstanden i Danmark og i den anledning var trådt i nært samarbejde med den amerikanske sektion af »Special Forces«, efter engelsk opfattelse uden om englænderne, efter Lippmanns fremstilling fordi den engelske sektion havde vist sig uinteresseret. I det mindste blev Lippmann foreløbig i hovedkvarteret og deltog i januar 1945 sammen med Muus i møder med allierede officerer. Omkring nytår begyndte man imidlertid i London at forberede sig på Lippmanns oversendelse. D. 31. december 1944 og igen d. 4. og 10. januar 1945 anmodes Stig Jensen om at forberede modtagelse af ham. Men endnu d. 10. er hans oversendelse kun en eventualitet. Han skulle gennemføre »vandspring« først i Bramsnæs Vig, senere i Esrom sø. D. 16. januar ændres planerne: Den bebudede »agent« vil komme via Sverige, d. 22. januar meddeles en forsinkelse på ca. 1 uge.

Når London i de første uger af januar 1945 endelig synes at have opgivet enhver tanke om en tilbagesendelse af Muus, skyldtes dette ikke sikkerhedsgrunde, men den omstændighed,

at der rejste sig alvorlig mistanke til Muus's økonomiske administration. Mistanken havde tre kilder. Dels havde der gentagne gange siden 1943 været rejst kritik af Muus's økonomiske dispositioner. Juncker havde her været en af hovedkritikerne, og umiddelbart efter at han var kommet til London, gav han sin kritiske holdning nyt udtryk over for både Hollingworth og Winkelhorn. Også Lippmann fremsatte, da han kom til London, over for Hollingworth en kritisk vurdering af Muus's økonomi med særligt henblik på hans privatforbrug, der efter hans opfattelse dels betød dårlig »security«, dels skabte et skadeligt indtryk i »marken«. Fra sine danske medarbejdere i hovedkvarteret mødte Hollingworth således en latent mistro til Muus's administration, men afviste foreløbig alle advarsler. Det må her erindres, at Hollingworth havde fået den overordentlig svære opgave at opbygge en dansk sektion af »Special Forces« fra et absolut ingenting. Fra og med Muus's oversendelse til »marken« i 1943 var denne opgave lykkedes langt ud over alle rimelige forventninger, og Hollingworths loyalitet over for Muus var både langtrækkende og forståelig.

I begyndelsen af januar 1945 skete der imidlertid to ting, der afgørende måtte underminere Hollingworths sikre tillid til Muus. Fra Dedichen indløb der meddelelse om, at det efter hans overtagelse af en række af udbetalinger, der hidtil var gået gennem Muus, stod ham klart, at der måtte være uorden i Muus's pengeforhold. Selve Dedichens telegram findes ikke i de bevarede arkiver, men både Hollingworth og Juncker-Truelsen omtaler telegrammet, og det kan af Dedichens papirer klart ses, at han i begyndelsen af januar føler sig overbevist om, at der foreligger uregelmæssigheder, og at han må rapportere sin opfattelse til London. I et brev til Seidenfaden fra d. 10. januar 1945 betror han denne situationen: At hans udgifter ikke nær når op på de beløb, Muus havde trukket, og at omkostningerne ikke nær kommer op på de summer, Muus havde nævnt for ham. Umiddelbart efter må han have sat London ind i situationen. Han meddeler Seidenfaden, at »bomben nu må være sprunget« i London. Fra Muus selv har han intet hørt, skriver han, og han antager, at Muus derfor ikke længere har adgang til at sende telegrammer. Det kan af de bevarede regnskabsrapporter ses, at Dedichen senest i de sidste dage af december 1944 må være blevet klar over, at der kunne foreligge uregelmæssigheder. Arbejdet som »pay-master« for den

allierede organisation i Danmark havde indtil april 1944 været ledet af Per Federspiel. Finansieringen foregik på den måde, at danske firmaer stillede penge til rådighed mod løfte om efter krigen at få pengene tilbagebetalt i engelske pund. Hertil kom fra juli 1944 et månedligt beløb på 150.000 kr. fra den danske statskasse, der af H. C. Hansen udbetaltes til arbejdet med Dedichen som mellemmand. Fra 1. januar 1945 forhøjedes dette beløb til 250.000 kr. Der var således fra juli 1944 to finansieringskildler, dels statskassen med faste beløb, dels den engelske »pay-master«-kilde, der oprindelig udbetalte penge efter behov, senere efter et budget. I april 1944 arresteredes Federspiel, og Carl A. Moltke overtog arbejdet, og i slutningen af december 1944 udarbejdede han til brug for London et samlet regnskab for alle udbetalinger siden april 1944. Samtidig gennemgik han regnskabet med Dedichen. Det må da have slået Dedichen, at de summer, Muus gennem den allierede »pay-master« havde trukket i efteråret, lå langt over, hvad han selv behøvede at trække, og i det mindste fra da af følte han sig overbevist om, at der forelå uregelmæssigheder, og det er sandsynligt, at han tidligere har haft anelser herom. Såvel over for Lippmann som over for Seidenfaden hævdede han under sagens videre udvikling, at han inden Muus's afrejse havde opfordret denne til at bringe sine økonomiske forhold i orden, hvis der var noget at ordne. Muus havde insisteret på, at alt var, som det skulle være.

Modtagelsen af denne advarsel fra Dedichen faldt omtrent samtidig med en anden sag af urovækkende art. Efter sin ankomst til London anvendte Muus til betaling 5-punds-sedler, fremstillet af den tyske efterretningstjeneste, og da dette opdagedes, blev resultatet en politimæssig undersøgelse. Muus benægtede kategorisk, at han havde kendskab til, at sedlerne var falske, og Hollingworth intervenerede stærkt til fordel for Muus og gennemførte, at sagen indtil videre henlagdes. En plan om at give Muus en opgave i det fjerne Østen blev drøftet, men blev ikke til noget.

Men det var herefter givet, at Muus ikke kunne vende tilbage til Danmark, og samtidig følte man i »Special Forces«s hovedkvarter mere og mere uvilje over for den situation, der var opstået med Dedichen som de facto-leder af den allierede organisation i Danmark. Hans rapporter om de politiske forhold i Danmark og specielt om forhandlingerne mellem Fri-

hedsrådet og politikerne viste en stadig tydeligere kritik af Frihedsrådets medlemmer og en stadig kraftigere støtte til den politiske lejr. Dedichen havde formodet, at de særlige breve, han sendte London under mærket »Fra Romeo til Juliet« gik direkte til Foreing Office, og havde derfor været særlig skarp i sin kritik af modstandsbevægelsens ledere heri. Ved en enkelt lejlighed omtalte han Frode Jakobsen, Houmann og Arne Sørensen som »desperados«, og ved en anden lejlighed udtrykte han glæde over en spaltning, han mente at kunne konstatere mellem medlemmerne af Frihedsrådet. Imidlertid gik disse såvel som alle korrespondancer mellem »marken« og England via »Special Forces«, hvor brevene naturligvis blev grundigt studeret, og her dannede man sig derfor det indtryk, at Dedichen nu anvendte sin stilling til at gøre sig til advokat for politikernes synspunkter og i realiteten modarbejdede modstandsbevægelsens indflydelse. Dette var naturligvis helt uacceptabelt for staben i Baker Street. Et klart billede af situationen dannede Seidenfaden sig i Stockholm – formentlig gennem oplysninger fra Turnbull. Han skrev og advarede Dedichen. Indledningsvis meddelte han Dedichen, at denne var blevet »droppet« i London, og at dette fortrinsvis skyldtes hans holdning i de politiske korrespondancer. Han fortsatte derpå: »... du [er] vistnok ikke klar over, hvem den shakespearske elskede [Juliet = Foreign Office] i virkeligheden var og er. Hun er nemlig ikke de langelandske tetantemandskredse [Langeland = England, tetantekreds = Foreign Office], som du vist formoder, men derimod selve kaviarfabrikken [»Special Forces«], hvis personales hovedkræfter er folk som din gamle frokostven [Truelsen] fra ingeniørens [Fogs] tid, Lillefar [Hollingworth] og folk som f. eks. den mand, der har samme navn som ham, Poulsen har kontor hos [Juncker]. Som forholdene ligger, er denne kreds i virkeligheden nogenlunde det samme som de langelandske tetantemandskredse [Foreign Office], eller rettere de fungerer som sådanne, da de egentlige tetantemandskredse [Foreign Office] har andet at bestille og ikke beskæftiger sig så forfærdelig meget med vore anliggender. På sådanne steder er man hverken henrykt over kritik af bestyrelsen [Rådet] eller Arnemand [Arne Sørensen]«. Med disse vendinger fejede Seidenfadens skarpe søgelys langt ind i bunden af den londonske situation.

Under sådanne omstændigheder besluttedes i januar 1945

Lippmanns sendelse til Danmark. Den engelske afgørelse blev efter Muus's optegnelser truffet d. 26. januar. Lippmann skulle søge at genskabe en fast ledelse i det engelsk-amerikanske arbejde i Danmark. Siden omkring 1. oktober havde en sådan fasthed i ledelsen i realiteten ikke eksisteret, og det mærkedes. I sin første rapport til London d. 25. februar 1945 gjorde Lippmann »Special Forces«s anseelse i Danmark op: »Jeg vil gerne i den forbindelse have lov til at sige og fremhæve, at 22's [Muus's] arbejde her af alle anerkendes... og at man, hvis man virkelig ønsker en målestok for hans arbejde her, blot kan se på, hvordan forholdene udviklede sig fra den dag, han slap tøjlerne. Intriger, rygter, pladder og vrøvl rettet mod alt og alle. I har mistet terræn her i meget høj grad og er ikke så sagnomspundne som i de gode gamle dage...«. I en ny rapport få dage senere går han igen ind på, i hvor høj grad »Special Forces«s anseelse er reduceret, efter at Muus forlod arbejdet. Han skriver: »... For hver dag, jeg er her, står det mere og mere klart, hvor fortrinligt et stykke balancearbejde, 22 [Muus] her udførte«. Af Lippmanns rapporter til London og også af anden vej fremgår det, at det var en klar aftale mellem ham og Hollingworth, at alle rygter om Muus's forhold skulle bremses. I London følte man sig ikke sikker på Muus's skyld, og først efter krigens afslutning skulle en undersøgelse nærmere afklare hans forhold. Undersøgelsen lagdes i hænderne på Ray, der indledte undersøgelserne d. 10. maj 1945. Valget af Ray som auditør var ikke heldigt, for så vidt som der bestod fjendskab mellem ham og Muus, og Muus hævder, at han under afhøringerne blev stærkt provokeret af Ray, hvorfor han ikke gav oplysninger om henlæggelsen af et reservefond på 550.000 kr. i Handelsbanken i København.

Tanken om det hensigtsmæssige i henlæggelsen af et sådant reservefond havde Muus drøftet med Federspiel allerede før dennes arrestation i april 1944. Man ville søge at sikre sig mod, at man i en pludselig krisesituation med ekstraordinære finansielle foranstaltninger stod uden midler. Tanken var altså blevet realiseret af Muus. Under Rays forhør oplyste han ikke dette. Gennem denne holdning brækkede han spidsen af en lang, betydningsfuld og dødsensfarlig modstandsindsats. Men indsatsen blev stående.

Først efter at sagen i oktober 1945 var overgivet til de danske myndigheder, fremkom han med meddelelse om hen-

læggelsen og udleverede beløbet. D. 13. juli 1946 idømtes han herefter fængselsstraf for underslæb. Hverken i retten eller senere i sin bog, »Ingen tænder et Lys«, søgte han at forsvare sin handlemåde.

Lippmann kom til Danmark i begyndelsen af februar. I dagene omkring d. 5. havde han møder i Stockholm, og derpå gik hans vej til Danmark over Bornholm. Omkring d. 10. var han i København. Til Frihedsrådet indløb følgende introduktionsskrivelse: »... Afløsning for Julep [Muus] er ankommet til Danmark... Han skal påtage sig pligterne som vor øverste repræsentant... alle allierede officerer i Danmark kommer under hans kommando. Han nyder vor fuldstændige tillid og støtte, og vi venter, at De yder ham størst muligt samarbejde. Han er informeret om alle vore ønsker... Vi betragter det af største vigtighed, at den snævreste kontakt opretholdes i fremtiden som i den forløbne tid, og at vor øverste repræsentant er i stand til at forhandle direkte med Rådet. Vi venter derfor, at De giver ham samme stilling som Julep [Muus]«. Spørgsmålet om Lippmanns stilling i forhold til Rådet blev herefter drøftet på et rådsmøde d. 15. februar. I forvejen havde Frode Jakobsen haft en længere samtale med Lippmann. Samtalen fik et afgjort positivt forløb. Ligesom man fra engelsk side ønskede et direkte samarbejde mellem Rådet og Lippmann, var det en klar interesse for Rådet, at man gennem Lippmann havde direkte forbindelse med »Special Forces«s hovedkvarter, og at informationer om Rådets forhold ikke for en væsentlig del kom via Dedichen; efter at Frode Jakobsen i en samtale med Lippmann havde kunnet konstatere, at denne helt stod på modstandsbevægelsens side, gik han i rådsmødet stærkt ind for, at Lippmann burde deltage i Rådets møder som allieret repræsentant uden derfor at have egentlig medlemsskab, samt at han som en selvfølge indtrådte i K-udvalget. Dette blev herefter Lippmanns formelle placering, og i den følgende tid blev han i realiteten en fast medarbejder i Rådets arbejde. Samarbejdet med ham blev »simpelthen ideelt«, er Frode Jakobsens dom. Den svarer til Bodelsens karakteristik, der iøvrigt præciserer Lippmanns holdning med ordene: »Han indtog selv det standpunkt, at skønt han overværede alle forhandlinger, ønskede han ikke at deltage i diskussioner om rent interne danske spørgsmål, som f. eks. regeringsdannelsen efter befrielsen«. At dette netop var Lippmanns standpunkt, fremgår

af hans egen kommentar. D. 2. februar skrev han til London, at den stilling, der var givet ham, var nøjagtig den, han havde ønsket, da spørgsmålet herom havde været drøftet i London, og han erklærede yderligere: »Min egen stilling i Frihedsrådet kender I, og det resultat, der er opnået, synes jeg kun, man skal være tilfreds med, ydermere da de to møder i forvejen havde besluttet, at dette nye fænomen, hvem han end var, skulle adgangsformenes til de helliges haller. Min stilling i K-udvalget er givet og ganske klar«.

I denne rapport fra slutningen af februar går Lippmann ind på spørgsmålet om sammensætningen af Frihedsrådet. Det fremgår af hans bemærkninger, at han anser Rådet for at være underbemandet, og at det samme synspunkt under drøftelserne i London – og muligvis i Stockholm – har været fremme. Lippmann meddelte nu London, at han med Frode Jakobsen og iøvrigt også med Husfeldt havde drøftet tanken om en supplering af Rådet. Især hos den sidste havde han fundet gehør for sin opfattelse: At Rådet var for smalt. Problemet herom må også have været berørt i selve Rådet. I februar deltog Øllgaard i et enkelt møde, hvor han tilfældigvis opnåede kontakt, og ved dette møde var spørgsmålet ligeledes til behandling. Vi møder her de første antydninger af et problem, der i løbet af få uger blev sat for alvor på dagsordenen og fik sin løsning under forudsætninger, som ingen kunne forudse i slutningen af februar. Da Lippmann indtrådte i Rådet som allieret »observatør« og repræsentant, var stillingen den, at Rådet omfattede følgende medlemmer i funktion: Bodelsen, Chievitz, Frode Jakobsen, Alfred Jensen og Arne Sørensen. Af de her nævnte 5 medlemmer var Bodelsen og Alfred Jensen at betragte som en art vikarer, og Chievitz og Arne Sørensen var nu og da borte fra møderne. Ude af funktion var den sygemeldte Houmann, Øllgaard, der ikke indkaldtes, selv om han altså ved et enkelt møde dukkede op, de to fængslede Fog og Schoch, samt endelig Foss som korresponderende medlem. Ebbe Muncks og Christmas Møllers medlemsskab var af rent teoretisk art. For Lippmann – og som det af hans rapport fremgår også for modstandsrepræsentanter i udlandet – forekom dette en for tynd besætning, og i realiteten kunne det da også komme til at betyde, at Rådets momentvis var afskåret fra at fungere. Eksempelvis rejste Frode Jakobsen og Alfred Jensen i slutningen af februar til Stockholm til ret langvarige

forhandlinger, og det er umiddelbart indlysende, at Rådets arbejde i de uger, denne rejse varede, måtte ligge i dvale. Fra denne periode kan Lippmann da også rapportere: »Grundet på Ravns [Frode Jakobsens] og Alfred Jensens bortrejse samt overanstrengelse for flere af de øvrige medlemmer har der været stilhed på denne front [Frihedsrådets front], men vi venter en lang række meget vigtige møder i løbet af denne uge og næste uge... På grund af forholdene vil der ikke i den nærmeste tid blive holdt samlede møder i K-udvalget«. Det har interesse at konstatere, at også politikerne på dette tidspunkt anså Rådet for særdeles »tyndt« i sammensætning. Uanset at i det mindste Buhl tidligere havde ønsket, at Rådet ikke supplerede sig, da Fog blev arresteret, erklærede han, Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen d. 5. marts over for Lippmann, at »de fandt, at Frihedsrådet i sin sammensætning var meget tyndt«, og en tilsvarende opfattelse gav Ole Bjørn Kraft og Aksel Møller udtryk for i en samtale med Lippmann d. 6. marts. D. 7. marts mødtes Lippmann med de tilbageværende medlemmer af Rådet, der for tilfældet var suppleret med Husfeldt – Frode Jakobsen og Alfred Jensen var stadig i Sverige – og her blev et heldagsmøde, når de to Sverigesrejsende vendte hjem, besluttet. Lippmann rejste igen ved denne lejlighed spørgsmålet om Rådets størrelse og foreslog at sætte problemet herom på heldagsmødets dagsorden.

Spørgsmålet om Rådets eventuelle udvidelse var således i det mindste under ventilering da d. 21. marts fuldstændig ændrede forudsætningerne for drøftelsen. Efter bombardementet af Shellhuset kom Fog og Schoch på fri fod og kunne atter indtage deres sæde i Rådet, selv om de i de første uger efter udfrielsen undlod at give personligt møde og orienteredes gennem møder med Frode Jakobsen og Bodelsen. Senere mødte de dog personligt frem til Rådets møder. Fogs udfrielse rejste imidlertid spørgsmålet om Bodelsens mandat, og omtrent samtidig vendte Houmann tilbage til arbejdet, hvorefter spørgsmålet om Alfred Jensens mandat blev aktuelt. Der var hermed lagt op til en almindelig drøftelse af personsammensætningen i et bredt, rekonstrueret Frihedsråd. I første omgang synes der at have været enighed om, at Bodelsen burde fortsætte. Bodelsen meddeler selv herom: »Da Fog vendte tilbage til Frihedsrådet, var mit mandat egentlig udløbet, men Rådet udtalte, at det ønskede, jeg blev siddende, hvilket skete«. Umiddelbart herefter

stillede Alfred Jensen forslag om, at han ligeledes blev siddende, og at Rådet i det hele taget udvidedes. Når den kommunistiske repræsentation udvidedes, og når »Frit Danmark« fik dobbeltrepræsentation, lå det jo lige for, at også »Dansk Samling« og »Ringen« fik flere medlemmer. De to organisationer valgte som nye medlemmer underdirektør Niels Banke og professor Husfeldt. D. 8. april kunne Lippmann meddele London, at Rådet nu havde foretaget udvidelsen og fremtidig omfattede 12 medlemmer foruden det »korresponderende« medlem, Erling Foss. I denne beregning må Lippmann både have medregnet sig selv og Øllgaard. Efter Fogs befrielse opklaredes jo nu den misforståelse, at Øllgaards medlemsskab var kendt af Gestapo. Han kunne påny indkaldes, selv om det varede længe, inden man fik etableret kontakt med ham. Man synes simpelthen at have »glemt« at kontakte ham, og først helt ind under befrielsen fik han atter føling med arbejdet.

I de sidste uger af besættelsen blev Rådets arbejde herefter aldeles utypisk: Stort medlemstal, hyppigere og langvarige møder med en tiltagende overvægt på de politiske problemer. Rådets arbejde filtrede sig i april-ugerne ind i en uophørligt flydende diskussion med de to politiske kredse om de politiske problemer i forbindelse med den ventede overgang til normale forfatningsmæssige tilstande. Dels foregik debatten i selve Rådet – et stort plenarmøde fandt således sted d. 17. april – dels imellem enkelte rådsmedlemmer, dels inden for politiske kredse, dels imellem politikere og rådsmedlemmer – omkring d. 25. april holdtes et større fællesmøde mellem rådsmedlemmer og repræsentanter for de 4 store politiske partier –, dels inden for mindre, mere tilfældigt sammenbragte kredse. En ret kontinuerlig strøm af planer, forslag, afvisninger, indrømmelser, tilbud og afslag gik mellem de spredte lejre. Hele denne fortløbende diskussion har aflejret et efter omstændighederne ret anseligt kildemateriale, der imidlertid ifølge sagens natur er ret uoverskueligt og meget sjældent autoritativt. Man rives ved gennemgangen ind i en fos af synspunkter og oplysninger, der ofte danner tværgående og modgående strømkæntringer og strømkedler, men hvor ikke desto mindre tidens nødvendighed ledede hovedstrømmen frem mod den enighed, der skulle opnås og blev opnået. Karakteristisk for drøftelserne var det, at det drejede sig om at fremtvinge en politisk enighed i en debat, der var totalt decentraliseret, og hvor de enkelte deltage-

res kompetence til at indgå bindende aftaler sjældent var klart defineret. Noget fælles forum for debatten fandtes ikke, og momenter af betydning for afgørelserne måtte ofte hentes langvejs fra, fra Stockholm, fra London, fra Moskva eller fra Washington gennem en forsinket og i adskillige tilfælde næsten uigennemførlig korrespondance. Bedst forstås situationen måske, om man gør sig klart, hvad der ville have været de ideelle forudsætninger for drøftelserne: Et eller flere store fællesmøder i rolig atmosfære med delegerede repræsentanter fra de politiske partier, fra Rådet og fra de navnløse derude i landet, over hvis skæbne man nu disponerede og måtte disponere uden at kunne få sine mandater bekræftede, og med deltagelse af Christmas Møller, Døssing, Kauffmann, Erling Foss og muligvis Ebbe Munck og enkelte andre, der besad kyndighed i de udenrigske stemninger og opfattelser, man så længe havde været låset delvis ude fra. Men ak – en sådan ønskemulighed var kun hjernespind. I realiteternes verden måtte man nødvendigvis halte sig frem til det endelige resultat gennem separate møder inden for partierne, gennem gensidige møder mellem partilederne, gennem separate møder i Rådet eller inden for grupper i Rådet, gennem separate møder mellem rådsmedlemmer og politikere og gennem møder og forsinkede og mere eller mindre uautoriserede korrespondancer med de implicerede danske i udlandet. Til alt dette kom et stadigt hensyn til den delvis ubekendte, men vigtige faktor, der hed de allieredes stilling til de afgørelser, der blev truffet, og et stadigt akkompagnement fra en bitter modstandskamp, der skruede sig uophørligt op mod sit klimaks, og bag det hele en latent sandsynlighed for åben krig i landet. At der ud af dette – trods alt – udkrystalliserede sig en holdbar afgørelse, kan forekomme utroligt. Ikke desto mindre skete det. Men vilkårene for datidens forhandlere må man være fortrolig med, om man vil forstå, vurdere, dømme.

For Frihedsrådet blev april 1945 en periode, hvor atmosfæren i arbejdet ændredes. Man spejder forgæves efter den lille, delvis meget snævre gruppe, der var samarbejdet i et fortroligt kammeratskab om modstandskampens akutte problemer, og hvor divergenserne var få, fordi hovedsigtet var ens, og politiske uoverensstemmelser var lagt på hylden; man finder en bredere kreds uden direkte fællesoplevelser og med i realiteten meget forskelligartede synspunkter på de efterkrigsproblemer,

som nu trængte sig på. Samtalen var blevet afløst af forhandling. Det blev da også i denne periode af Rådets virksomhed, at den stærkeste interne kontrovers inden for Rådet kom til udbrud.

I begyndelsen af april fremkom rådsrepræsentanterne for »Dansk Samling« og kommunisterne med et forslag om, at Rådet samlet skulle gå ind for et økonomisk og socialt efterkrigsprogram. Tanken om, at modstandsbevægelsen havde en opgave ud over befrielsen, og at dens program ikke blot burde have et nationalt sigte, men også et politisk, var ikke aldeles ny. Kommunisterne havde i løbet af 1944 fremlagt deres efterkrigsprogram i en serie pjecer, »Folkets vilje, landets lov«, der fik betydelig udbredelse, og også »Dansk Samling« sigtede i sit arbejde mod en fornyelse af landets politiske liv, omend unægteligt ud fra ganske andre forudsætninger end kommunisterne. Det må her understreges, at de to partier jo netop som partier var gået ind i modstandskampen og derfor besad en homogenitet over for politiske spørgsmål, som de tværpolitiske modstandsorganisationer ikke ejede. I disse mødtes politisk set kreti og pleti på et rent nationalt fællesprogram, skabt af besættelsen og med speciel relation til den. Stærkest var dette accentueret for »Ringen«s vedkommende, hvor der ligefrem forelå løfter om, at organisationen ikke ville engagere sig politisk. Det var derfor ligeså naturligt, at det var »Dansk Samling« og kommunisterne, der mødte frem med forslag om et økonomisk og socialt efterkrigsprogram, som det var selvfølgeligt, at tanken måtte møde modstand i de tværpolitiske organisationer. Også her kunne enkeltpersoner eller mindre kredse operere med tanker af denne art, men tankerne måtte afgørende stride mod forudsætningerne for organisationerne. Til illustration kan anføres følgende bemærkning af Bodelsen om synspunktet inden for »Frit Danmark«, i hvis hovedledelse han jo sad. Han skriver: »... enkelte modstandsgrupper [havde] rejst spørgsmålet om muligheden af, at modstandsbevægelsen skulle optræde som selvstændigt parti efter befrielsen. I »Frit Danmark« blev sagen forelagt af Fog, vistnok i forsommeren 1944. Fog forelagde den aldeles objektivt og lod medlemmerne diskutere den. Der var praktisk talt enighed om, at ideen ikke var god, og den gennemgående opfattelse var, at vi havde en bedre chance for at gennemføre vore ideer gennem medlemmernes indflydelse i de eksisterende partier end ved at få

partierne til vore fjender. Jeg havde indtrykket af, at Fog var tilfreds med denne beslutning«.

Hvornår »Dansk Samling« og kommunisterne fandt sammen i fællesskab om at foreslå Rådet, at det gik ind på et sådant program, lader sig ikke aldeles præcist fastslå, men i det mindste i begyndelsen af april var enighed tilvejebragt om det principielle i tanken. Niels Banke, der i begyndelsen af denne måned indtrådte i Rådet, meddeler, at omkring 1. april blev han anmodet om at møde Arne Sørensen i Dyrehaven; denne opfordrede ham da til at indtræde i Rådet, idet han gjorde gældende, at »1) der var enighed i Rådet om, at der skulle være talmæssig paritet mellem Rådets grupper, 2) at der var ønske om, at der skulle være flere medlemmer ... og 3) at der forestod et omfattende arbejde med at udarbejde et fælles politisk program for modstandsbevægelsen«. Banke nævner derefter »flere særmøder i løbet af april« sammen med Alfred Jensen om udarbejdelsen af programmet.

Tidspunktet for forelæggelsen af programmet kan fastslås. Det kom til behandling på et rådsmøde d. 17. april, og ganske kort forinden refererede Frode Jakobsen over for tre af lederne i »Ringen«, Busch-Jensen, Husfeldt og Villadsen, en samtale, han havde haft med Fog og Schoch, hvori han havde søgt at bevæge dem til at gå imod et sådant program. Frode Jakobsen stemmede sig nemlig med al sin kraft mod tankens realisation. Det fremgår af hans egne optegnelser, og det fremgår af en voldsom debat, der få måneder senere udspandt sig i dagspressen og i tidsskriftet »Frit Danmark« om denne sag. I »Land og Folk« hed det da: »Når det ikke lykkedes at samle Rådet om et socialt og økonomisk program, da skyldtes det ikke Dansk Samling, ikke Frit Danmark og ikke kommunisterne – men derimod ... Frode Jakobsen, som erklærede, at han ikke kunne gå med til, at Rådet beskæftigede sig med sådanne spørgsmål«. Dette svarer ganske til Frode Jakobsens samtidige notat fra rådsmødet d. 17. april. Hele hans argumentation foreligger her, og her findes også – i marginen – antydninger af programmets indhold, noteret ned under mødet. Frode Jakobsens argumentation var heftig. Han begyndte med at fremhæve, at Rådet i sin første udtalelse havde slået fast, at det ikke forfulgte andre formål end kampen mod tyskerne. Dette var et højtideligt løfte. Endvidere var det et højtideligt løfte, at Rådet ophævedes ved kampens afslutning. Han understregede videre,

at man så sent som i november 1944 i forhandlinger med politikerne havde gentaget, at man kun stod på et rent nationalt program, og han drog den konklusion, at det nu ville være uhæderligt at gå videre. Hans notat bruger her ordet bondefangeri, et ord, han atter anvendte, da sagen efter krigen blev offentligt debatteret. Yderligere fremførte han, at alle aftaler med værn og politi hvilede på denne »upolitiske« forudsætning, at Rådets autoritet over for befolkningen ville ødelægges, om man nu skiftede signaler – atter her optræder ordet bondefangeri – og at de igangværende forhandlinger med politikerne ville ødelægges. Endelig, at Rådets historiske ansigt ville blive ødelagt. Videre gjorde han gældende, at man ikke kunne blive enige om et sådant program, og at hvis tanken var den at presse politikerne til yderligere indrømmelser, ville det ikke lykkes, samt at det ville virke forkert i befolkningen. Han endte med at slå fast, at han var stærkt imod tanken, selv om han var enig i programmets reelle indhold, og at han inden for en eventuel regering ville virke for gennemførelsen af programmet. Om de enkelte programpunkter har han nedkradset følgende lakoniske sætninger: »Nationalisering af udenrigshandel . . . [ulæseligt] . . . boligbyggeri, arbejderlønninger forhøjes, voldgift, arbejdsløshedsunderstøttelser, kornpriser, renteniveau nedsættes«.

I Bankes arkiv foreligger et af Banke skrevet udkast til et sådant program, »Retningslinier for overgangens politik«. Udkastet er gennemrettet med Bankes håndskrift – efter Bankes oplysninger formentlig efter drøftelse med Alfred Jensen – og udkastet omfatter 3 afsnit: 1) Udrensningsbestemmelser, 2) Udenrigspolitik og 3) Økonomisk program. Det er her uden for opgaven at gå nærmere ind på de enkelte punkter, men det kan kort fastslås, at efter dette udkast følger programmets 2 første afsnit modstandsbevægelsens velkendte program vedrørende udrensningen og slår fast, at Danmark udenrigspolitisk skal »tilkendegive sin samfølelse med de Forenede Nationer«, støtte krigen mod Japan og UNRRA's hjælpearbejde samt inden for rammerne af FN »medvirke til nordisk samarbejde, hvor et sådant støtter den internationale organisation«. Programmets økonomiske afsnit er opstillet i 11 – udvidet til 12 – punkter og kan i almindelighed karakteriseres som et stærkt socialt betonet program med specielt sigte på de vanskeligheder, overgangen fra besættelse til fred vil rejse. De i Frode

Jakobsens marginalnoter nævnte punkter – dog ikke direkte bemærkningen om udenrigshandelen – genfindes i programmet.

Frode Jakobsen førte sin opposition med både kraft og temperament. Hans indstilling fremgår endnu stærkere gennem hans referat af den nævnte samtale med Fog og Schoch. Han kunne her berette om en alvorlig modsætning til de 2 rådsmedlemmer, der gik ind for programmet, og fremførte som sin opfattelse, at det kunne føre til en sprængning, hvis Rådets flertal samlede sig om godkendelse af et økonomisk-socialt program. I den efterfølgende drøftelse med de 3 medlemmer af »Ringen« forudsås den konsekvens, at »Ringen« i protest gik ud af samarbejdet. Frode Jakobsen optrådte altså på det efterfølgende møde d. 17. april med et mandat fra sin organisation. Mandatets indhold var, at »Ringen« ikke måtte binde sig til det foreslåede program.

Debattens øvrige forløb kendes kun i tynde rids fra efterkrigsberetninger samt fra den nævnte offentlige debat om sagen. Der er her mindre divergenser i beretningerne, for så vidt som Frode Jakobsen erindrer diskussionen hidsigere end de øvrige rådsmedlemmer, der omtaler den. Han taler om et bråvallaslag og betoner, at han fra begyndelsen af debatten kun havde følgeskab af Husfeldt, mens Chievitz først under diskussionen svingede over til hans opfattelse. Hans følelse af isolation og den stærke lidenskab, hvormed han argumenterede i sagen, forklarer fortræffeligt, at han erindrer sagen mere markant end de øvrige rådsmedlemmer. Disse fastslår kort, at tanken ikke lod sig gennemføre og måtte henlægges, samt at Frode Jakobsen–Husfeldt var revet, hvorpå tanken strandede. Dette blev i alle tilfælde planens endelige skæbne. At der var bitterhed i denne indre strid i Rådet, fremgår af Frode Jakobsens samtidige notater. Det fremgår yderligere af den voldsomme debat, der få måneder senere flammede op, og hvor det fløj med sårende bemærkninger. Efterhånden som Rådet i foråret 1945 blev tvunget over til at tage stilling til fredens politiske problemer, pressede de fundamentale modsætninger inden for Rådet sig gennem det gamle sammenhold.

Også en anden divergens, der dog udviklede sig mindre skarpt, gjorde sig gældende i Rådets sidste uger. Det drejede sig om den sydslesvigske sag, der var en hjertesag for »Dansk Samling«, og som nu førtes frem til behandling i Rådet. En

nærmere redegørelse for denne sag falder her uden for opgaven. Problemet kræver en selvstændig historisk behandling. Det skal her kun kort nævnes, at der inden for »Dansk Samling« var kredse, der havde drøftet de sydslesvigske problemer lige fra besættelsens første år og havde holdt kontakt med medlemmer af det danske mindretal. I august 1943 blev det sydslesvigske spørgsmål gjort til genstand for særlige drøftelser på en uge-højskole på Als. Fra da af mærkedes en mere bevidst aktivitet i sagen. Dels bragtes problemet med stigende hyppighed frem i den illegale presse, særlig naturligvis i »Dansk Samling«s publikationer, dels søgte Arne Sørensen, men helt uden held, at påvirke Christmas Møller til en positiv holdning, og endelig virkede en Sydslesvig-interesseret kreds med forbindelse til »Dansk Samling« for sagen i London. Hovedmanden var her modstandslederen J. F. Jakobsen fra Åbenrå. I efteråret 1944 rejste Stærmose, stærkt tilskyndet hertil af inderkredsen i »Dansk Samling«, til London og videre til U.S.A. Han nævner, at man havde søgt at opnå Frihedsrådets sanktion til rejsen, men ikke fået den, og at han måtte rejse uden noget mandat. At der i Danmark, både i Rådet og i politiske kredse var ringe interesse for eller direkte uvilje mod Sydslesvig-agitationen, er sikkert. En vis uro, ikke mindst over London-aktiviteten, må have gjort sig gældende. I et brev fra november 1944 til London kan Dedichen berette, at Arne Sørensens forhold til de øvrige medlemmer af Rådet er ret anspændt, fordi han har »sendt« Stærmose til London, uden at Rådet var informeret herom, og ved juletid kan Dedichen med henvisning til Buhl og Ole Bjørn Kraft sende London en kraftig formet advarsel mod J. F. Jakobsens aktivitet i London. Han skriver, at man hjemme har erfaret om denne aktivitet, og »det er min pligt på Oldefars [Buhls] og O.B.K.'s [Ole Bjørn Krafts] vegne at advare Dem om, at han ikke har nogen bemyndigelse og betragtes som værende uden enhver kompetence af alle her. Oldefar [Buhl] beder mig sende Dem en advarsel, da mr. Jakobsen er kendt som værende temmelig fanatisk og uden praktiske eller fornuftige tanker om disse spørgsmål«. Når Dedichen her taler om »enhver«, går dette nok også delvis på Rådet. I det mindste var der heller ikke her nogen begejstring for Sydslesvig-agitationen.

I vinteren 1944–45 bragte Arne Sørensen sagen frem i bladudvalget og ivrede for en positiv holdning i den illegale

presse, og endelig kom sagen som nævnt til behandling i Frihedsrådet. Det skete i marts, og det viste sig, at stemningen i Rådet var negativ. Den eneste samtidige kilde til drøftelsen er Lippmann, der i en rapport til London, hvor han refererer et møde i Rådet ca. 20. marts, skriver: »... Med hensyn til grænsespørgsmålet kan jeg sige så meget, at Frihedsrådet i hvert fald ikke har særlig interesse i at flytte grænsen. Frihedsrådet indtager i dette spørgsmål nøjagtigt det samme standpunkt som politikerne, den eneste, der afviger i sine synspunkter, er Arne Sørensen, som endog er gået så vidt, at han mener at måtte trække sig ud af Frihedsrådet og lade sig erstatte af en anden, såfremt Frihedsrådet offentligt giver udtryk for dette synspunkt«. Dette sidste svarer til fremstillingen i Arne Sørensens beretning, hvor han gør gældende, at der i Rådet blev udtrykt ængstelse for, at Rådet som sådant skulle blive opfattet som stående bag »Dansk Samling«s standpunkt i Sydslesvigspørgsmålet, og at Rådet derfor måtte overveje at tage offentlig afstand fra »Dansk Samling«s opfattelse. Dette modsatte Arne Sørensen sig kategorisk, idet han gjorde gældende, at Rådets beslutninger kun kunne fremkomme ved enstemmighed. Når der var minoritet, selv om denne kun bestod af 1 mand, måtte dette medføre, at man i det mindste ikke udtalte sig.

Sidste fase i sagen er velkendt. Buhl stillede det krav, at det ved hans forelæggelse i rigsdagen af regeringens program skulle slås fast, at »grænsen ligger fast«. »Kravet stødte ikke på modstand fra Rådets side«, fastslår Fog. Arne Sørensens fremstilling er lidt mere nuanceret: »... Vi foreslog ..., at vi kunne gå med til den sætning, som Buhl krævede, ... hvis der dernæst blev indføjet, at forholdene så iøvrigt i Sydslesvig og Nordslesvig var sådanne, at der var en række ting, der måtte tages op til ny drøftelse«. Faktisk indeholdt Buhls tale i rigsdagen d. 9. maj 1945 følgende vendinger: »Regeringen ... er af den opfattelse, at Danmarks grænse ligger fast. De ved krigens slutning totalt ændrede forhold bevirker, at såvel spørgsmålet om det danske mindretals stilling syd for grænsen som spørgsmålet om det tyske mindretals stilling i Danmark må underkastes overvejelse«.

Også i denne sag var der således divergenser i Rådet, og også her blev der truet med spængning af samarbejdet. Freden nærmede sig.

I løbet af det halve år, der var forløbet siden Fogs arrestation

i oktober, havde Rådet skiftet ansigt. Det havde gennemløbet den største krise i sin historie og havde en overgang balanceret på randen af udslettelse. Een arrestation til i november – Frode Jakobsen eller Houmann – og det er vel mere end tvivlsomt, om Rådet havde overlevet. Men på intet tidspunkt anede befolkningen noget herom. For den lyste mytens glans usvækket over Rådet og dets arbejde. Den lyttede til Rådets stemme, fulgte dets direktiver og afventede dets førerskab uden at ane, at i skæbnesvangre uger udgik glansen fra en blafrende lygte. Men i skæret fra denne lygte arbejdede de få tilbageblevne ubesejrede på at føre arbejdet videre. Hvad de da bød sig af slid og påtog sig af ansvar, ligger ude på grænseområdet for menneskelig bæreevne. Ved enhver bedømmelse af de store modstandslederes indsats må sliddet, ansvaret og nervepresset tages i betragtning. Det er aldrig billigt at vie sig til det ugørlige, som må gøres.

Lad os gå tilbage til de skæbnesvangre uger i november. Rådet stod netop da over for en af de største afgørelser i sin historie.

Kapitel 24 Henvendelsen til de allierede

Den henvendelse til Moskva, som politikerne i august 1944 havde sendt via England–Døssing, havde været uden virkning. Moskva var forblevet tavs, og Døssings første rapporter gav klart udtryk for, at man i Moskva drog en skarp grænse mellem »det kæmpende« og det »officielle« Danmark. Det første anerkendte man, det sidstes henvendelse svarede man ikke på. Russerne rettede blikket mod den kløft, der skilte modstandsbevægelsen og politikerne, og var ret utilbøjelige til at ænse den brobygning, der var i gang; Døssing var kun mådeligt underrettet om den og hverken forstod eller billigede den. For ham som minister eksisterede der kun ét Danmark – modstandsbevægelsens – og herind måtte alle de danske bevæge sig, der ønskede sig repræsenteret af ham. Fra et dansk synspunkt var både den vitterlige modsætning og den omstændighed, at den opfattedes så nuancefattigt i Rusland, en fare. Det måtte være opgaven både at skabe enighed og at få enigheden fastslået over for udlandet. Det hastede endvidere. I løbet af

efteråret 1944 understregede de stærke indre uroligheder i Belgien og Grækenland risikoen ved en befrielse uden indre samhørighed. Under Ebbe Muncks samtaler med politikerne og Rådet i dagene d. 23. og 24. oktober 1944 havde det været et af hans vigtigste budskaber fra den frie verden at understrege den altafgørende betydning af enighed på hjemmefronten. Umiddelbart efter hans afrejse blev afgørende drøftelser mellem Rådet og politikerne indledt. Det skete i kontaktudvalget. Frode Jakobsen angiver forhandlingsstedet til et studiekredsværelse på Frederiksberg bibliotek.

Kontaktudvalget havde ført en hensygnende tilværelse efteråret igennem. I september var Schoch faldet ud, og Frode Jakobsen var indtrådt i hans sted. Møder i udvalget synes dog ikke at have fundet sted i en længere periode. Ved de store forhandlinger efter d. 19. september var drøftelserne blevet ført for et bredere forum end kontaktudvalget, og d. 26. september havde de to politikere fra udvalget, H. C. Hansen og Aksel Møller, været til møde med det samlede Frihedsråd. Efter Fogs arrestation havde Buhl ytret ønske om, at kontaktudvalgets arbejde »styrkedes og intensiveredes«. D. 1. november afholdtes imidlertid møde i kontaktudvalget, tilsyneladende første gang siden september. I det mindste fremgår det af et samtidigt notat af Frode Jakobsen, at første punkt på dagsordenen var konstateringen af, at han nu – og altså først nu – var indtrådt i udvalget. Mødet blev særdeles vigtigt. Det kendes dels fra det nævnte notat af Frode Jakobsen, dels fra hans optegnelser til et møde kort tid senere i Rådet, hvor han redegjorde for drøftelserne, og endelig kendes det gennem de konsekvenser, det trak med sig.

Efter at et par mindre væsentlige sager var blevet behandlet, tog Frode Jakobsen hårdt og direkte fat på hovedsagen: Forholdet mellem Råd og politikere og muligheden af, at man etablerede enighed om efterkrigsprogram og befrielsesregering som baggrund for en fælles henvendelse til de allierede. Efter Frode Jakobsens notat fra mødet endte hans indlæg med følgende: »Afslutning: Heldigt, hvis det allerede nu kunne meddeles vore allierede, at 1) der er samarbejde, 2) enighed om program, 3) enighed om regering«. Dette var i alle tilfælde, hvad han havde forberedt at sige, og ifølge hans få dage yngre – mere udførlige – referat af drøftelserne over for »Rådet« (Arne Sørensen og/eller Chievitz) var det også essensen af, hvad han sagde, idet det

samtidig fremgår, at han groft skitserede Rådets program i 3 punkter, som han kort tid senere udformede nærmere.

Om politikernes reaktion foreligger der antydning i hans notat. I notatet fra udvalgsmødet har han kort anført politikersætningen: »Naturligst med Buhl som det største parti«, hvilket vel må udlægges således, at politikerne med det samme har gjort det klart, at Buhl måtte blive den kommende statsminister. Dette må fra politikerside have været en uvægerlig forudsætning. I referatet til Rådet toner lidt mere frem om politikernes reaktion. Her hedder det, efter at Frode Jakobsen har gennemgået sine bemærkninger (udfyldningen i parentes udtrykker den sandsynlige tanke bag forkortelserne): »*H. C.* Tilkøbe sig ministerposter. *Jeg:* Insinuation. Vi havde hele tiden arbejdet på det [enigheden]. Også Døssing havde vi bedt om at støtte [Kongens henvendelse]. Nu spurgte man os [russerne spurgte om det gensidige forhold og befrielsesregeringen] og vi ville kunne svare [vi ønskede at kunne svare således, at den russiske modstand mod Danmark som allieret faldt bort]«. Frode Jakobsen har derpå et par korte notater om, at politikerne mente, at programmet blev man nok i store træk enig om. De var mod »Dansk Samling«, men der var »noget at tygge på og stof til 3–4 søvnløse nætter«. Man drøftede muligheden af at føre eventuelle forhandlinger videre i et større udvalg – dette var særlig H. C. Hansen inde på – men enedes om foreløbig at fortsætte i kontaktudvalget.

Dette skete da også. D. 25. november skrev Rådet til Døssing og meddelte, at der var optaget forhandlinger med politikerne om en fornyet henvendelse til de allierede, denne gang undertegnet af både politikerne og Rådet, og at Rådet havde fremhævet det som betydningsfuldt, »om man kunne slutte denne henvendelse med at betone, at der nu var enighed om den kommende regerings nationale program i store træk og ligeledes – i store træk – denne regerings sammensætning«. En enkelt rådsdrøftelse kan konstateres d. 14. november. De eneste deltagere må have været Houmann og Frode Jakobsen. Muus var i Korsør, Øllgaard indkaldtes ikke, og Frode Jakobsens notat til dette møde indeholder et referat af en orientering, han har givet Arne Sørensen og Chievitz om de forhandlinger med politikerne, der nu var gået i gang. Der må da – d. 14. november – have været nyt møde om sagen. Det hedder om det referat, Arne Sørensen har fået: »Jeg har givet Børge

[Arne Sørensen] et referat. En helt anden tone, især hos H. C. Programmet: De bad om det skriftligt. Personerne endnu uklart«. På dette tidspunkt var man altså efter det pludselige oplæg d. 1. november nået så langt, at atmosfæren var gunstigere, og politikerne havde anmodet om forslagene skriftligt. Et memorandum var allerede affattet d. 14. På rådsmødet denne dag blev det gennemgået af de 2 rådsmedlemmer. Frode Jakobsens forlæg med Houmanns håndskrevne rettelser foreligger. Ligeledes den endelige redaktion, almindeligvis kaldet »Frihedsrådets Exposé«. Det afleveredes, efter at Houmanns rettelser var indarbejdede, d. 15. december. Samme dag sendtes det til Døssing med følgebrev. Heri resumeredes forhandlingens gang indtil afleveringen af exposéet. Det hed heri: » ... Sidst i november henvendte vi os mundtligt [... til politikerne ...] ... Man bad os give det skriftligt, og dette er i dag sket. Endvidere opfordrede vi sidst i november til fornyet henvendelse om at blive anerkendt som allieret, denne gang fra Frihedsrådet og politikerne i forening, idet vi mente, at grunden til, at det sidst ikke lykkedes, var, at det kæmpende Danmark ikke var med. Vi fremhævede, at de to ting – regeringsspørgsmålet og den fælles henvendelse – endelig ikke måtte kædes sammen, men mente, at henvendelsen efter vort kendskab til indstillingen på allieret hold ville få en særlig vægt, hvis man kunne tilføje, at der nu var enighed mellem de to parter om regeringens sammensætning og program. Fra anden side foretrak man at fremskynde den fælles henvendelse, mens forhandlingerne endnu står på om regeringsspørgsmålet, hvad vi ikke har noget imod. På vedlagte foreligger der altså endnu ikke noget svar. De vil blive holdt underrettet«.

Samtidig sendtes som nævnt exposéet. På grund af den betydning, det fik for de efterfølgende forhandlinger, og på grund af den belysning, det giver af situationen, skal det her bringes i udførligt uddrag. Det kursiverede er de passager, Houmann har strøget, parenteserne indeholder hans tilføjelser og ændringer. Læsningen vil altså kræve overspringelse af det kursiverede og medtagelse af parenteserne:

Til de samarbejdende partier

Ud fra den opfattelse, at en dybtgående spaltning mellem den danske modstandsbevægelse og ledelserne af landets fire største

partier ville være en ulykke for vort folk, ønsker Danmarks Frihedsråd at foretage en henvendelse til førende repræsentanter for de samarbejdende partier. Et sådant modsætningsforhold, der ville forbitre vort politiske liv for adskillige år efter befrielsen, ville ikke blot være til skade for begge partier, men først og fremmest til skade for landet ved at lægge hindringer i vejen for virkeliggørelsen af det program, man burde enes om i fællesskab at gennemføre. Måden at undgå en sådan konflikt må efter Frihedsrådets opfattelse være, at man allerede nu søger at komme til enighed i store træk om den første foreløbige regerings nationale program og – ligeledes i grove træk – denne regerings sammensætning.

Forholdene efter d. 29. august 1943 har ført med sig, at Danmarks Frihedsråd for den almindelige bevidsthed er kommet til at stå som den danske regering, hvis anvisninger og paroler folket har fulgt i kritiske situationer. Frihedsrådet har derfor måttet overveje, hvilke opgaver der naturligt kommer til at påhvile det i den overgangstid, der må komme efter Danmarks befrielse, indtil landet efter nyvalg til rigsdagen igen kan komme under normale parlamentariske styreformer. Den lære, man kan drage af forholdenes udvikling i de allerede befriede lande, er, at Danmark må have en fast regering, som kan regne med overvejende tilslutning i den danske befolkning. En sådan regering, der kan sikre en så let og gnidningsfri overgang som muligt til normale parlamentariske former, kan *kun* dannes ved samarbejde mellem modstandsbevægelsen og landets største (politiske) partier.

Det nationale program.

For at forholdene kan udvikle sig så roligt som muligt, må den kommende regering have et klart program, der opfylder de forventninger, der i vide kredse næres. Frihedsrådet *anser det ikke for sin opgave at udforme et fuldstændigt politisk program. Rådet* finder det naturligt, at det begrænser sig til at formulere det nationale program, som en regering må have for at kunne nyde tillid hos de store dele af folket, der står bag modstandsbevægelsen.

Det nationale program falder i tre hovedafsnit:

1) Opgøret med dem, der er skyldige i landsforræderi, andre forbrydelser eller forseelser, som enten de særlige forhold un-

der besættelsen har muliggjort, eller som det under besættelsen har været umuligt at straffe.

2) Erstatninger til alle, der har lidt tab på grund af *national indsats* (tysk forfølgelse).

3) Danmarks orientering i den internationale politik efter krigen«.

... Exposéet gennemgår her detailleret punkterne 1 og 2:

Gennemførelse af straffelovgivning, konfiskationslovgivning og rigsretsanklage samt lovgivning om erstatning. Derpå fortsætter det med punkt 3 ...

3.

Spørgsmålet om Danmarks udenrigspolitik efter krigen går modsat modstandsbevægelsens øvrige program ud over den allernærmeste fremtid og den mest umiddelbare tilknytning til selve modstandskampen. Det turde imidlertid være en given sag, at modstandsbevægelsen efter under blodige tab at have medvirket til landets befrielse og genoprettet dets ære udadtil *ikke kan være uinteresseret i* (må lægge vægt på), at alt, hvad der står i vor magt, gøres for at forhindre en gentagelse af vort lands ulykke og nedværdigelse. (Danmarks fremtidige forsvar må bringes op til det nødvendige omfang, og) alle forestillinger om Danmarks isolerede neutralitet må efter denne krig være til ende. *Vi kræver, at* Danmark (må) fuldt ud påtager sig de forpligtelser, der måtte forlanges af det i den nye internationale organisation, der forhåbentlig bliver resultatet af krigen. Disse spørgsmål må straks tages op til klarlæggelse af den første foreløbige regering, således at de kan behandles og afgøres af den kommende frit valgte rigsdag.

Regeringens sammensætning.

Frihedsrådet finder det ønskeligt, at den *nationale* (patriotiske) samling, som modstandsbevægelsen repræsenterer, får den bredest mulige basis *gennem* (i) samarbejde*t* med de store politiske partier. Dette samarbejde bør finde udtryk ved den første regerings sammensætning. Regeringens program er naturligvis det vigtigste. I en regering uden et klart program i retning af det ovenfor skitserede *kunne* (kan) modstandsbevægelsen ikke *tænke sig at deltage*. Også regeringens sammensætning er imidlertid for modstandsbevægelsen af stor betydning, idet et pro-

grams gennemførelse i høj grad afhænger af de personer, der bliver sat til at gennemføre det. Derfor ønsker modstandsbevægelsen indflydelse på de områder, der ifølge sagens natur må interessere den særligt. Modstandsbevægelsens *ledere* der allerede nu har *ansvaret for nogle hundrede menneskers død og adskillige tusinders fængsling* (flere hundrede dræbte og mange tusinde fængslede, må *det* således *ligge* (være) stærkt *på sinde* (interesseret i) at overvåge, at erstatningerne til de efterladte og dem, der ved deres nationale indsats er slået ud, bliver gennemført på tilfredsstillende måde. Ligeledes ønsker modstandsbevægelsen kontrol med, at landsforrædernes afstraffelse gennemføres strengt, men retfærdigt i erkendelse af, at denne proces er en ubehagelig, men for landets skyld nødvendig renselse. *I det hele taget må modstandsbevægelsen ønske hånd i hanke med hele det nationale programs gennemførelse.*

Når modstandsbevægelsen ønsker en fyldig repræsentation i den kommende regering, er grunden (også) den, at det af hensyn til selve landet er af den yderste vigtighed, at det allerede af regeringens sammensætning fremgår, at Danmark erkender, at modstandspolitikken var den rigtige, »scavenius-politikken« forkert. Dette vil blive (et) folkekrav og er af den største betydning indadtil, hvor en knæsættelse af den førte politik ville være en endnu større fare for vort folks åndelige sundhed end selve denne politik. Ligeledes vil det være af den allerstørste betydning udadtil, at Danmark gennem dette første ministerium bekræfter, at modstandspolitikken, ikke eftergivenhedspolitikken var Danmarks sande ansigt.

Af disse grunde må modstandsbevægelsen kræve, at politikere, der i særlig grad har repræsenteret samarbejdspolitikken med tyskerne eller en særlig eftergivende kurs, ikke optages i det nye ministerium. Endvidere må hele modstandsbevægelsen deltage i regeringen, således at de afgørende kræfter i Danmarks befrielseskamp: Danmarks kommunistiske parti, Dansk Samling og upolitiske patrioter er repræsenterede. Minimum for modstandsbevægelsens repræsentation må være én repræsentant for hver af de fire store modstandsorganisationer: Kommunistisk parti, Dansk Samling, Ringen og Frit Danmark. Det er en selvfølge, at disse repræsentanter udpeges af modstandsbevægelsen selv. (Foruden disse repræsentanter for den hjemlige modstandsbevægelse må der være mindst to repræsentanter for de frie danske i udlandet). Disse tal må gælde for

et normalt stort ministerium. Skulle resultatet imidlertid blive et ekstraordinært stort ministerium, må også modstandsbevægelsens talstyrke naturligvis tilsvarende forhøjes.

Med hensyn til spørgsmålet om porteføljer agter modstandsbevægelsen i erkendelse af, at den er repræsenteret som national modstandsbevægelse, ikke at gøre krav på porteføljer af anden art end dem, der har betydning for det nationale programs gennemførelse. Spørgsmålet om porteføljer må iøvrigt henvises til forhandling.

December 1944.

(I den endelige redaktion): Danmarks Frihedsråd«.

Houmanns rettelser har med henblik på den efterfølgende politiske debat særlig interesse ved at vise, at han allerede da tog forbehold med hensyn til en eventuel regeringsdannelse uden om politikerne, med hensyn til muligheden af at opstille et program, der gik ud over det nationale og med hensyn til kravet om særlige porteføljer.

Således var altså Rådets oplæg til de skelsættende forhandlinger med politikerne. Det bør understreges, at det blev fremsat, netop som Rådet var inde i alvorlig krise, der udefra betragtet kunne se ud som en dødskamp. Rådets livsvilje var der imidlertid intet i vejen med. Ved netop nu at føje disse vældige spørgsmål til de mængder af andre problemer, der stadig pressede på, markerede de 2–4 rådsmedlemmer, der endnu dannede kæde i brændingen, at Rådet og de ideer, det stod for, var usvækket. Måske reddede de herved Rådet igennem krisen. Exposéet var, som det vil fremgå, udarbejdet af Frode Jakobsen og Houmann. Denne sidstes rettelser indgik alle i den endelige redaktion. Dernæst var det forelagt og godkendt af Arne Sørensen og Chievitz. Forelæggelsen for Chievitz kunne Frode Jakobsen referere for Houmann allerede d. 14. november. Referatet er uendelig kort, men har interesse ved at vise, at man allerede da opererede med tanken om ligelig repræsentation i regeringen af politikerne og modstandsbevægelsen. Referatets ord er: »Samtale med onkel Jens [Chievitz]. 50–50. Han selv parallel med arkitekten [Husfeldt]. Rigsdagen«. 50–50 skal læses »fifty-fifty« og går på regeringssammensætningen. Udtrykket »fifty-fifty« for kravet om paritet blev et slogan under forhandlingerne. Umiddelbart efter forelæggelsen af exposéet indtrådte Bodelsen i Rådet og deltog fra

lillejuleaften i drøftelserne. Også han må da have godkendt exposéet som modstandsbevægelsens forhandlingsgrundlag.

Forinden vi nærmere skal se på udviklingen af forhandlingerne, skal det kort nævnes, at Frode Jakobsen under optrækket til drøftelserne også fik adgang til at meddele Rådets synspunkter til kongehuset. På mødet med Houmann d. 14. november kunne han meddele, at han havde fået kontakt med kronprinsens hofchef, kammerherre Vest. Hvordan denne kontakt blev tilvejebragt, omtalte han næppe på mødet d. 14. – hans notater fra dette møde siger intet herom – men i sin beretning giver han en fremstilling herom. Han var illegalt kommet til at bo i et hjem på Østerbro, hvor husets frue viste sig at være tidligere hofdame hos kronprinsesse Ingrid. Gennem hende etableredes forbindelsen med Vest, og forbindelsen førte til en række møder vinteren over. D. 14. november kunne Frode Jakobsen oplyse, at han havde været i kontakt med Vest og over for denne fremstillet Rådets synspunkter, og Vest havde påtaget sig at viderebringe oplysningerne til kongehuset. Gennem Vest havde han modtaget et klart indtryk af, at man inden for kongehuset billigede tanken om i det mindste ligelig modstandsrepræsentation i den kommende regering. Vest selv havde klart været herfor og havde givet tilsagn om at virke for, at kongen meddelte Buhl dette.

Vi kan herefter vende os til betragtningen af, hvorledes exposéet blev modtaget, og de forhandlinger, der fulgte efter overrækkelsen. Modtagelsen blev ingenlunde ugunstig. Exposéet blev accepteret som et forhandlingsgrundlag, og i dagene op til d. 2. januar 1945 gav det anledning til en lang række møder, hvis detailgang det er ugørligt at følge. Det samtidige materiale er utilstrækkeligt og for usikkert med hensyn til eksakte oplysninger om de enkelte møder, selv om adskilligt lader sig skimte, og mødetætheden har været så betydelig, at efterkrigsberetningerne ikke kan holde de enkelte møder ude fra hinanden. Belysende for aktiviteten er Frode Jakobsens meget udførlige beretning, der siger: »I den følgende tid [efter d. 15. december] drøftedes den fælles henvendelse og regeringens program og sammensætning, snart med Kontaktudvalgets medlemmer, snart med de to »gamle«: Buhl og Kraft. De to »gamle« trådte til ved de afgørende lejligheder. Hvornår det har været dem, hvornår de to sædvanlige [Aksel Møller og H. C. Hansen], kan jeg ikke længere gøre rede for«.

Ind imellem havde også Frihedsrådet eller dele deraf møde. Det er helt forståeligt, at detailgangen i forhandlingerne er udvisket af erindringen og ikke fremtræder klart i efterkrigsberetninger af de deltagende. Den er da også underordnet, når blot hovedlinien i forhandlingernes forløb kan fastlægges. Og denne er ganske klar, når fragmenterne – de samtidige som de erindrede – samles og vurderes i sammenhæng.

Politikerne accepterede exposéet som forhandlingsgrundlag. Samtidig fremsatte de ønske om, at man ikke kædede de to spørgsmål: Henvendelsen til de allierede og program + regering sammen. De ønskede først den fælles henvendelse ekspederet. Derefter kunne man så drøfte program og regeringssammensætning. Dette svarer til, hvad Frode Jakobsen på Rådets vegne d. 15. december meddelte Døssing; dette gentager han i sin beretning, og dette er, hvad Dedichen i samtidige rapporter til London hævder. De eksisterende udkast til fælleshenvendelsen viser ligeledes, at politikerne fastholdt dette standpunkt under drøftelserne. Dedichens rapporter fra forhandlingsdagene viser, at han gennem politikerne – bl. a. Buhl – blev holdt løbende underrettet og f. eks. modtog de vekslende udkast til fælleshenvendelsen, som han delvis videreekspederede til London. Hans rapporter er ikke samtidige øjenvidneskildringer fra møderne, men derimod i høj grad øjenvidneskildringer fra en kommenterende debat, der efter møderne foregik i hans stuer. Hans rapporter må tages med dette forbehold.

D. 19. december meddeler han London, at exposéet er overrakt af Frode Jakobsen. Han bringer derpå indholdet og kommenterer situationen. Der er nu mulighed for enighed, skriver han, hvis blot ikke visse dele af Rådet har interesse i at holde bruddet åbent. Han tænker her specielt på kommunisterne. Derpå refererer han den almindelige holdning hos politikerne: »I ovenstående exposé erklærede den legale politik sig enig i princippet, lige med undtagelse af de sidste afsnit om kompositionen af det kommende ministerium«. Han nævner derpå, at enkelte småting vedrørende straffelofgivningen må gøres til genstand for teknisk diskussion og fortsætter: »Oldefar [Buhl] har givet kontaktudvalgets repræsentanter myndighed til at forhandle om detailler, mens selve princippet i alt undtagen regeringens sammensætning er vedtaget. Angående sammensætning af... regeringen har Oldefar [Buhl] atter på-

peget, at man for det første ikke ... kan binde sig til hverken antallet [af] personer eller selve personerne i den kommende regerings sammensætning. Dog gør han opmærksom på, at han foruden de to udenlandske repræsentanter for frihedsbevægelsen vil give den tre muligvis fire repræsentanter«. Det er tidligere fremhævet, at politikerne længe trykkede sig ved tanken om en repræsentation for »Dansk Samling«. Det er vel denne reservation, vi møder her. Efter dette væsentligt refererende afsnit følger Dedichens personlige kommentarer. Han kritiserer og ironiserer over exposéet, gør opmærksom på Frihedsrådets umådelige svaghed – nævner at Chievitz og Øllgaard i realiteten ikke er med i arbejdet – og ender med at erklære, at Rådet nu kun består af »desperados«.

Dagen efter kan Dedichen bringe nye oplysninger. Politikerne har stillet Rådet det »krav«, at man først forhandlede om fælleshenvendelsen til de allierede. En sådan skulle undertegnes af kongen, Buhl og Rådet og indeholde anmodningen om, at Danmark anerkendtes som medlem i United Nations. Først derefter skulle man gå nærmere ind på spørgsmålet om regeringens sammensætning og program. Efter møde i kontaktudvalg og Råd var man enedes om, at de to problemer skulle holdes adskilte, skriver Dedichen. Herpå kan han imidlertid berette om en pludselig uenighed, der meldte sig, og som i nogle dage gjorde udfaldet af forhandlingerne usikkert. Lad os gå ind til denne divergens gennem Dedichens fremstilling, som han må have fået af politikerne, antagelig Buhl selv. Dedichen skriver, at der »i dag«, d. v. s. d. 20. december, var sammenkaldt til et møde mellem Frode Jakobsen og Houmann som repræsentanter for Rådet og Buhl, Ole Bjørn Kraft og H. C. Hansen som politiske repræsentanter. Man skulle forhandle om fælleshenvendelsen. »Mødet begyndte med, at Nielsen [Houmann] omgående sagde, at bestyrelsen [Rådet] intet havde imod, at en sådan fælles henvendelse blev adresseret til Sovjet, men at bestyrelsen [Rådet] stillede det krav, at den i så fald mindst måtte have 50 pct. repræsentation i den kommende regering ... Oldefar [Buhl] rejste sig straks og sagde, at det måtte være en fejltagelse, at han havde anmodet de herrer om at komme«. Derpå mæglede Frode Jakobsen. Han erklærede sig uenig med Houmann og foreslog et nyt møde, efter at man »i aften og i morgen aften« havde haft lejlighed til at drøfte sagen i et rådsmøde. Dedichen slutter: »... man

ser... at selv den meget venstregående Ravn [Frode Jakobsen] over for en virkelig splittelse kvier sig og søger en løsning... Det er ganske interessant at lægge mærke til, at der her for første gang sker et åbent brud inden for selve frihedsbevægelsen, noget De vel ikke har haft øjnene lukket for, at jeg i længere tid har arbejdet for...«.

Bortset fra den noget dramatiserende form, Dedichen giver sin meddelelse – Dedichen erfarede nok dramaets replikker, men overværede ikke selve spillet – og bortset fra hans personlige kommentarer, der iøvrigt sammen med hans »tidligere bemærkning om de »3 desperados« bidrog til i London at underminere hans stilling, belyser hans meddelelse til London spillets centrale problematik. Politikerne ønskede fælleshenvendelsen ekspederet og ville så drøfte regering senere. Houmann krævede enighed om regering, før Rådet undertegnede fælleshenvendelsen, og Frode Jakobsen mæglede mellem disse to yderstandpunkter. For ham drejede det sig om at etablere en indre enighed og at finde den formel, der muliggjorde afsendelse af fælleshenvendelsen med det samme, uanset at diskussionen om regeringssammensætning ikke lod sig afgøre på en studs. At rollerne i grove træk var således fordelt, fremgår – foruden af Dedichens samtidige meddelelse – af efterkrigsberetninger, og det fremgår endvidere af de eksisterende udkast til henvendelsen, som vi nedenfor skal se lidt nærmere på.

Politikernes standpunkt var ganske klart og forståeligt. De havde et tydeligt motiv til at søge henvendelsen sikret først. De så med voksende ubehag, at Moskva var uvillig til at give absolution for samarbejdspolitikken og så ubetinget allierede sig med modstandsbevægelsen gennem Døssing. De betragtede Døssings placering og hans stadig mere åbenlyse nægtelse af at gå ind i et forsvar for den politik, de stod med medansvar for, med betydelig bekymring. Så længe Døssing opretholdt dette standpunkt, forringede det chancen for, at klimaet i Moskva kunne ændres til mildning, og hans indberetninger om Kremls standpunkt måtte konstant lægge tryk på dem i alle politiske forhandlinger og bidrage til at øge modstandsbevægelsens indflydelse. Man kunne aftale et ministerium i København, men det måtte godtages af de allierede. I vest var der sikkerhed for anerkendelse af et hvilket som helst ministerium, der udsprang af enighed på hjemmefronten. Her ønskede man direkte en dansk enighed, udsprunget af et kompromis. Det springende

punkt blev så Moskva. Her havde man langt stærkere grunde til at holde erindringen om samarbejdspolitikkens anti-kommunistiske kurs vedlige, og det bedrede ikke situationen, at Døssing ubetinget delte denne indstilling. Til imødegåelse af Døssings stejle holdning var de to veje: Enten at søge den ændret ved påvirkning af ham eller at indgå i et samarbejde med Rådet, der mere eller mindre ville tvinge Døssing til at acceptere en ny situation i Danmark. Politikerne havde et klart motiv til at ønske en fælleshenvendelse, der over for Kreml ville demonstrere en indre dansk enighed, og som i bedste fald kunne medføre en anerkendelse af Danmark som allieret.

At politikerne søgte at mildne Døssings holdning ved en personlig påvirkning, lader sig påvise. I slutningen af oktober 1944 – umiddelbart efter Muncks besøg i Danmark, hvor han tydeligt havde ladet politikerne forstå, at deres stilling i Rusland var svag, og at det ikke var sikkert, at man ville acceptere Buhl som »arbejdsakse« – skrev Dedichen til London. Han refererede til forhandlingerne med Munck og udtalte som sin private mening, at Døssing ikke var tilstrækkeligt orienteret om forholdene i Danmark, og at han »på en eller anden måde [må] blive bragt til at forstå, at han naturligvis repræsenterer Bestyrelsen [Rådet], men samtidig hele det danske folk«. Dedichen understreger, at der i realiteten ikke er nogen forskel på modstandslederne og lederne af de 4 store partier. »De er alle i den samme båd, løber den samme fare og arbejder på de samme ting«. Dette ikke helt holdbare standpunkt var som nævnt Dedichens private opfattelse, men i det mindste kritikken af Døssing delte han fuldtud med de politiske kredse, og her fostrede man nu den tanke, at man burde nyinformere Døssing om udviklingen hjemme, siden han havde forladt landet. De informationer, Døssing gennem Rådet via Foss modtog, kunne man i politiske kredse ikke føle sig tilfreds med. Til kurér udså man sig Seidenfaden. Denne var modstandsmand, havde bl. a. som leder af »Dansk Presse Tjeneste« i Stockholm gode forbindelser med det russiske gesandtskab i den svenske hovedstad; han stod samtidig Dedichen nær, og man håbede, at han både kunne og ville modificere Døssings kategoriske indstilling. Tanken blev fremført over for London, der tilsagde teknisk bistand til projektet, og samtidig drøftede Seidenfaden sagen med Turnbull. D. 19. november modtog han brev fra denne: »Jeg har nu modtaget et svar på det telegram, som De

og jeg sendte til Landmanden [Dedichen] for et par dage siden. Landmanden [Dedichen] svarer som følger: »Ankomst her hurtigt væsentligt. Al udsættelse skadelig for vigtig mission planlagt af Buhl og Frihedsrådet«. Jeg mener, at det er meget tilfredsstillende, at sagen er blevet klaret op gennem London på denne måde, eftersom det giver Dem øget moralsk støtte, skønt London naturligvis ikke påtager sig noget ansvar. De [London] har imidlertid vist deres gode vilje ved at oversende meddelelserne«.

London ønskede i høj grad at virke for en indre dansk enighed. Turnbull også. Men missionen forudsatte Rådets godkendelse. Over for London var det fremhævet, at en sådan forelå, og Seidenfaden fik i Stockholm det indtryk, at der mellem Råd og politikere herskede enighed om det ønskelige i missionen, og han påtog sig opgaven under denne forudsætning. Forinden sin afrejse fra Stockholm drøftede han tanken med Munck. D. 27. november rejste han til Danmark. Han fik en lang række møder med »Buhl & Co.« samt separate møder med rådsmedlemmerne Chievitz, Houmann, Frode Jakobsen og Arne Sørensen. Hans rapport om rejsen, der varede til d. 14. december, belyser både tanken bag denne og stillingen i Danmark umiddelbart inden forhandlingerne om exposéet. Det fremgår af rapporten, at rejsen havde været drøftet mellem politikerne og medlemmer af Rådet, men at den ikke havde været endelig besluttet. Opgaven skulle være den at nyinformere Døssing og bl. a. »bygge Buhl op« i Moskva. Under Muncks besøg havde der – efter Seidenfadens indtryk – været almindelig enighed om Buhl som den kommende statsminister, og man burde nu gøre dette helt klart for Døssing. Under sine møder med politikerne fik Seidenfaden bekræftet ønsket om, at han tog af sted, skønt de nærede en vis frygt for, at Seidenfaden i for høj grad var Rådets mand. En plan om, at man skulle søge at sende Muus til Moskva, blev ligeledes ventileret over for ham. Rådsmedlemmerne indtog derimod en delvis afvisende holdning. Chievitz var for rejsen, Øllgaard blev ikke opsøgt, Arne Sørensen var »most probably« imod tanken. Frode Jakobsen var skeptisk og gav udtryk for tilfredshed med Døssings standpunkter, medens han antydede, at såvel Christmas Møller som Foss var for tilbøjelige til kompromis. Houmanns standpunkt ændrede sig efter Seidenfadens bedømmelse under besøget. Ved et første møde var han positiv over for tanken, men gik så afgjort imod,

efter Seidenfadens indtryk fordi han havde drøftet sagen med andre partiledere. Resultatet af Seidenfadens mange samtaler blev, at Rådet ikke ville sanktionere rejsen og meddelte Seidenfaden dette. I sin rapport om denne rejse bringer Seidenfaden denne kommentar til Rådets negative holdning: »Frihedsrådet, eller i det mindste de mere aktive medlemmer, følte øjensynligt at deres forhandlingsstilling ville være stærkere jo mere den russiske regering havde den ide, at »Det kæmpende Danmark« var identisk med dem og muligvis kun med dem«. Seidenfaden tilføjer, at forklaringen på ændringen i Rådets holdning over for hans rejse er at søge i de kommende forhandlinger om dannelsen af befrielsesregeringen.

Seidenfaden kunne selvfølgelig kun gisne om de sandsynlige motiver, ikke direkte konstatere dem. Men hans bemærkning sigter unægtelig lige ind i centrum af et motiv, Houmann og bag ham kommunisterne kunne have til at ønske aftale om regeringsdannelse og dernæst fælleshenvendelse. Motivet kan vel kort udtrykkes således, at Døssing og presset fra ham var Rådets stærkeste kort i regeringsforhandlingerne. Presset var stærkest, så længe kun Rådet var anerkendt af Moskva. Forinden fælleshenvendelsen burde politikerne derfor først acceptere Rådets krav i regeringsspørgsmålet. Såvel Buhls som Houmanns standpunkter var aldeles klare – og aldeles modsatte.

Imellem disse yderstandpunkter stod så Frode Jakobsen. For ham stod det sådan, at man godt kunne forhandle fælleshenvendelsen uafhængigt af regeringsdrøftelsen. Han havde accepteret dette standpunkt i de indledende drøftelser. Han ønskede en stærk modstandsdeltagelse i regeringen, men han veg tilbage for at ødelægge chancen for en fælleshenvendelse ved i den øjeblikkelige situation at øve pression i regeringssagen. Et enigt Danmark måtte være målet, og fælleshenvendelsen måtte fremmes, så det udadtil blev demonstreret, at der var en sådan principiel enighed i landet. På den anden side måtte politikerne markere deres villighed til at imødekomme modstandsbevægelsens krav i regeringsspørgsmålet. En eller anden formel måtte findes herfor, også fordi en eventuel henvendelse til Rusland måtte forudsætte, at der i Danmark virkelig eksisterede en ny situation: Enighed om fortsat fælles modstandskamp, enighed om dannelse af fælles befrielsesregering og enighed om denne regerings program.

Sådan lå sagerne, da Rådet lige før jul og i dagene derefter

dels tog en intern drøftelse om tingene, dels fortsatte drøftelserne med politikerne. I Rådet blev hovedresultatet, at man besluttede at gå med uden specificerede betingelser i regeringsspørgsmålet. Bodelsens beretning har her en særlig interesse. Rådsmødet lillejuleaften, hvor sagen var for, var hans første møde i Rådet. Han har særlige forudsætninger for at erindre. Hans fremstilling bekræftes af et samtidigt referat, Dedichen må have fået og sendt til London. Bodelsen nævner, at deltagerne var Chievitz, Houmann og Frode Jakobsen. Arne Sørensen var i Sverige. Bodelsen havde i forvejen hørt om sagen i »Frit Danmark«, hvor Houmann havde forelagt den, og der havde »stemningen været den, at man skulle nægte at støtte politikernes henvendelse til Sovjet, eller at man i det mindste skulle stille en række betingelser for at gøre det«. I Rådet forelagde efter Bodelsens fremstilling Frode Jakobsen sagen og anbefalede, at man imødekom politikerne. Chievitz støttede standpunktet, og Bodelsen sluttede sig hertil, efter dog først at have redegjort for indstillingen i »Frit Danmark«. Han anfører som sin bevæggrund, at han »ikke fandt, at Frihedsrådet burde stå som den, der lagde sig i vejen for så vigtigt et resultat«. Dedichens referat til London lyder bl. a.: »... stod Nielsen [Houmann] fuldkommen alene i at modsætte sig dette telegrams afsendelse. Alle de øvrige medlemmer gik stærkt ind for, at man skulle gå med til politikernes forslag med ganske få rettelser ... Selv en repræsentant for »Frit Danmark«, der var til stede, var enig med flertallet ... Et nyt møde blev berammet ... for at give Nielsen [Houmann] lejlighed til påny at rådføre sig med sit parti«. Dedichen var godt underrettet om udviklingen.

Houmann stod således alene og gav så efter af hensyn til modstandssamarbejdet. Under hele besættelsen var han loyal over for dette samarbejde. Han kunne tage særstandpunkter, men var også villig til at ofre disse på samarbejdets alter. Således her.

Hermed var baggrunden skabt for fortsatte forhandlinger. D. 27. december kunne Dedichen meddele London indholdet af de oprindelige udkast til fælleshenvendelsen, dels et udkast, som Frode Jakobsen havde udarbejdet, men som Buhl havde afvist, dels et modforslag af Buhl, som kom til at danne grundlaget for den endelige redaktion.

Frode Jakobsens oprindelige forslag lyder: »Kongen af

Danmark, Danmarks Frihedsråd og lederne af Danmarks fire største politiske partier... anmoder herved de allierede nationer om at anerkende Danmark som krigsførende allieret. Vi begrunder dette med et klart ønske i hele det danske folk, med den indsats i krigen, Danmark gennem sabotagen allerede har ydet, og den modstandskamp, der er forberedt af Frihedsrådet, og som vil blive rejst, når tidspunktet af de allierede skønnes rigtigt. Vi fremhæver, at denne henvendelse sker i fuld enighed, og kan oplyse, at der mellem Danmarks Frihedsråd og kompetente repræsentanter for de fire store partier er tilvejebragt grundlag for en forståelse angående den første frie regerings program og sammensætning, således at modstandsbevægelsen og de fire store partier repræsenteres ligeligt, partierne gennem personer, der ikke er diskvalificerede ved medansvar for tidligere regeringshandlinger«.

Det var i særdeleshed disse sætninger, Buhl nægtede at acceptere. Hans udkast var unægteligt noget anderledes. Det lød: »Danmarks Frihedsråd og kompetente repræsentanter for de fire store politiske rigsdagspartier ønsker gennem denne henvendelse som fremkommer i tilslutning til de af Hans Majestæt Kongen fremsatte udtalelser klart at give udtryk for, at det er et levende ønske i hele det danske folk, at Danmark må blive anerkendt som krigsførende allieret, og vi anmoder om, at den Britiske Regering, De Forenede Staters Regering og Den sovjetrussiske Regering vil give en sådan anerkendelse. Vi begrunder vor henvendelse med den indsats, som allerede er gjort af det kæmpende Danmark og med den modstandskamp, som vi militært har forberedt, og som vil blive rejst, når tidspunktet af de allierede skønnes rigtigt. Vi tilføjer, at der mellem repræsentanterne for partierne og Frihedsrådet er enighed om at søge sammenholdet i det danske folk bevaret og en regering dannet i fællesskab, når Danmarks befrielse er inde«.

Den afgørende forskel mellem de to versioner lå i afslutningen. Iflg. Frode Jakobsens udkast var der enighed om principperne bag regeringsdannelsen, iflg. Buhls forslag var der kun enighed om at søge en regering dannet, når Danmarks befrielse var inde. Det var her, Rådet måtte vige og i juledagene vedtog at give efter. En kompromisformel måtte dog findes. Buhls udkast kunne tjene som grundlag for den endelige redaktion, men slutbemærkningen, at der var »enighed om at søge sammenholdet i det danske folk bevaret og en regering dannet i

fællesskab« kunne heller ikke Frode Jakobsen acceptere. I marginen til Buhls udkast tilføjede han den bemærkning: »Binder ikke, men foregøgler«, ligesom han satte et NB ved Buhls bemærkning om »den modstandskamp, som vi militært har forberedt«. Frode Jakobsen foreslog så det faktiske, at »der mellem Danmarks Frihedsråd og kompetente repræsentanter for de politiske partier for tiden finder forhandlinger sted med det formål at søge landets første frie regering dannet i fællesskab«. Det var dog åbenbart, at dette var svagt, og den endelige redaktion, færdigbehandlet d. 3. januar 1945, blev da:

»Danmarks Frihedsråd og lederne af landets fire største politiske partier anmoder herved Storbritanniens, U.S.A.'s og Sovjetunionens regeringer om at anerkende Danmark som krigsførende allieret.

Vi begrunder denne henvendelse, som sker i tilslutning til de af Hans Majestæt Kong Christian tidligere fremsatte udtalelser, med et klart ønske i hele det danske folk, med den indsats i krigen, Danmark allerede har ydet gennem sabotagen, og med den modstandskamp, der er forberedt, og som vil blive rejst, når tidspunktet af de allierede skønnes rigtigt. For det danske folk vil anerkendelsen som allieret være en opmuntring og yderlige styrkelse til den sidste afgørende kamp.

Vi fremhæver, at denne henvendelse sker i enighed, og at vi ligeledes er enige om at søge sammenholdet i det danske folk bevaret også efter krigen, ved at landets første frie regering dannes og dens grundlæggende program fastlægges i enighed.

Danmarks Frihedsråd

For socialdemokatiet	Vilhelm Buhl
For det konservative folkeparti	Ole Bjørn Kraft
For det radikale venstre	Jørgen Jørgensen
For venstre	Knud Kristensen«

Til skrivelsen knyttedes denne efterskrift: »Af sikkerhedsmæssige grunde fremsendes denne henvendelse alene gennem Storbritanniens regering med anmodning om, at den må blive overgivet til U.S.A.'s og Sovjetunionens regeringer gennem de danske repræsentanter Kauffmann og Døssing, ligesom man anmoder om, at minister Reventlow må blive underrettet«.

Denne efterskrift havde sin oprindelse i et råd fra Foreign Office og belyser den ejendommelige situation under besættelsen, at Foreign Office kunne optræde rådgivende i danske

udenrigspolitiske spørgsmål. Under forhandlingerne var Foreign Office orienteret om den henvendelse, der kunne ventes, og Frihedsrådet anmodede, da henvendelsen var udfærdiget, Foreign Office om at ekspedere den videre til de 2 øvrige stormagter. Dette erklærede Foreign Office sig parat til, men tilføjede: »Anser det for vigtigt, at De gør det ganske klart for Sovjetregeringen gennem Deres egne ikke gentager ikke britiske kanaler, at budskabet faktisk udgik fra Dem og kun blev sendt gennem os af sikkerhedsgrunde. De bør gøre dette øjeblikkeligt, så at Sovjetregeringen modtager Deres direkte meddelelse i det mindste lige så tidligt, som den modtager det fra os gennem Døssing«.

Således modtoges og behandledes Rådets henvendelse til politikerne af 15. december 1944 i hjemlandet. Hvorledes modtoges nu Rådets initiativ hos de danske i udlandet? Christmas Møllers, Reventlows, Kauffmanns og Døssings holdning har her særlig interesse.

Christmas Møllers indstilling var forbeholden. I en lang skrivelse, »Bemærkninger til Danmarks Frihedsråds skrivelse af december 1944 til de samarbejdende partier« fremsatte han sin kommentar. Den var ikke ubetinget positiv, og særlig var den kritisk i sin dom over den stilling, Rådet havde taget til regerings- og efterkrigsproblemerne. I hovedsagen, at spørgsmålet om Danmark som allieret igen blev rejst gennem et samarbejde mellem politikerne og Rådet, var Christmas Møller derimod enig. Om dette sidste resumerede Christmas Møller senere sin stilling således: »... [Henvendelsen] gør i hvert fald i London og Washington et overordentlig gunstigt indtryk på grund af enigheden, og det er navnlig den, der understreges. Jeg kan personlig sige, at jeg måske ikke helt forstår, at man fra hjemmefrontens side retter en sådan henvendelse uden i forvejen i de tre hovedstæder at have undersøgt, hvorledes modtagelsen vil blive, og jeg ved ... at Døssing er enig i et sådant synspunkt ... Lad mig endelig understrege, at hvad end min personlige mening var med hensyn til henvendelsen, har jeg støttet den udfra den betragtning, at når der kom en sådan samlet henvendelse hjemmefra, skulle den støttes«. Denne opfattelse var også Reventlows. Til Døssing skrev Christmas Møller d. 18. januar, at han anså det for en god ting, at Rådet og partierne nu handlede i fællesskab, og at han var sikker på, at Døssing delte denne opfattelse. Han og Reventlow var enige

om, at henvendelsen måtte støttes mest muligt, og det danske initiativ havde fået en god modtagelse i indflydelsesrige britiske kredse. Christmas Møller havde drøftet sagen med mr. Warner i Foreign Office.

I sin øvrige kommentar var Christmas Møller derimod overvejende kritisk. Sagt kort kan det udtrykkes således, at hans bemærkninger repræsenterede en kraftig intervention til fordel for større hensyntagen til og mildere bedømmelse af de »gamle politikere«. Hans bemærkninger blev det første eklatante bevis på, at han var ved at lægge sin politiske kurs om: Fra nu af sejlede han politikernes synspunkter tættere og lagde afstand mellem sig og Rådet.

Han begyndte med at erklære, at hans kontakt med hjemlandet havde været for mager, men at han ikke desto mindre følte sig i stand til at vurdere situationen. Han erklærede sig enig i Rådets understregning af, at enighed måtte skabes om regeringsprogram- og sammensætning. Derpå satte kritikken ind. Rådet havde ganske rigtigt en god og stærk stilling, men det var ikke korrekt af Rådet at udtrykke det på den måde, »at Danmarks Frihedsråd står som den danske regering«. Man måtte ikke glemme, »at der jo foregår en mængde arbejde og også meget aktivt arbejde, som støttes på den mest effektive måde... fra repræsentanter for det, Frihedsrådet ville kalde »det gamle««. Man måtte endvidere se sandheden i øjnene, som var den, at valget i 1943 havde vist, hvor stærkt de gamle partier stod. Hvis Rådet havde en så stærk position, som det selv mente, måtte det tage i betragtning dels, at folk jo ikke vidste, hvem der sad i det, dels at det i modsætning til politikerne kunne tale frit, og endelig den almindelige overbevisning om, at det talte i overensstemmelse med den allierede overkommando. Det var endelig vigtigt for Rådets position, at det fra starten havde erklæret, at dets opgaver var begrænset til besættelsestiden. Christmas Møller endte denne del af sine bemærkninger: »Jeg ville da... aldrig have skrevet... at Frihedsrådet i den almindelige bevidsthed stod som den danske regering, ej heller, at man måtte overveje, hvilke opgaver der naturligt kom til at påhvile det i overgangstiden, og jeg kan ikke få andet indtryk, end at der er foregået en svingning... som jeg altså må mene, at man skal være meget forsigtig med«.

Christmas Møller fremsatte derpå den opfattelse, at rigsdagen fra 1943 måtte anses for en lovlig rigsdag, der kunne

suppleres med kommunistiske mandater op til et samlet mandattal på 152. Et regeringsprogram måtte udarbejdes under hensyntagen til anskuelserne i »Når Danmark atter er frit«. Christmas Møller erklærede sig derpå enig i henvendelsens afsnit om udenrigspolitik, og han gik varmt ind for en grundlovsændring med valgret for 21-årige og afskaffelse af landstinget; herefter understregede han, at de gamle partiers ledere ved befrielsen ville stå med en »oven i købet meget stor del« af befolkningen bag sig. »Stillingen er derfor den«, skrev han, »at de gamle partiers ledere ikke vil være af den opfattelse, at Frihedsrådet... står som den danske regering, og jeg har vist også lov til at sige, at de meddelelser, som er kommet fra Stockholm, fra en person, der står jer... ganske overordentlig nær [C. M. sigtede her til Foss] absolut går ud på det modsatte og placerer en repræsentant eller repræsentanter for de gamle politiske partier som den eller dem, der naturligt overtager magten som regeringschef og regering, når Danmark atter er frit«.

Christmas Møller går her direkte ind på regeringens sammensætning. Den bør, siger han, sammensættes af ledende personligheder, »hvadenten de hører til de gamle partier... eller til Frihedsrådet«. Personerne spiller naturligvis en rolle, men »jeg ville... have gjort det på den måde, at jeg angående sammensætningen af regeringen ville sige, at modstandsbevægelsen burde fyldigt repræsenteres«. I forbindelse hermed kritiserede Christmas Møller tanken om, at det skulle slås fast, om den ene eller den anden politik havde været den rigtige. Dette ville diskriminere politikere, som man alligevel måtte samarbejde med. Ordene falder her: »... man [kommer] overhovedet ikke udenom at tage med en række personer, som har været ledende eller ministre i hvert fald indtil 9. november 1942, og nogle vil vel oven i købet sige i tiden indtil 29. august med... Det [er] politisk uden for det muliges opgave at danne en regering... uden at tage en række personer med, som spillede en ledende rolle i alle de første tre-fire år«.

Christmas Møller ender: »Jeg ville dernæst ikke blande mig i spørgsmålet om repræsentanter for de Frie Danske i udlandet, og jeg har efter de oplysninger, der foreligger for mig, også god grund til at mene, at I ikke skal belaste situationen hjemme dermed. Efter de oplysninger, der foreligger for mig, har man egentlig ikke tænkt på sådanne repræsentanter og vil vist oven

i købet helst være fri for dem. Og jeg vil slet ikke gøre betragtningen gældende om forholdsmæssigheden mellem modstandsbevægelsens styrke i ministeriet og repræsentanter fra anden side... hvis jeg var i jeres sted, ville jeg, så at sige hvad der end sker, binde mig til et standpunkt, nemlig at der med det samme skal være ro og orden i landet, og at man under ingen omstændigheder vil anvende andet end demokratiske og parlamentariske metoder. Selv om... modstandsbevægelsen ikke blev repræsenteret... ville mit standpunkt være, at jeg naturligvis ville give udtryk for, at jeg mente, dette var forkert, og at jeg ville prøve på med de midler, man nu engang anvender i Danmark, at få dette ændret, dog at ville støtte regeringens arbejde for ro og orden«.

Der var i alt dette – og i særdeleshed i afslutningsbemærkningerne – en betydelig personlig bitterhed at spore, og der var samtidig en realpolitisk betragtning: At politikerne nu engang var de ledende og fortsat ville være det efter befrielsen. Dette måtte man indrette sig på. Endnu tydeligere kom dette standpunkt frem hos Christmas Møller, da han i februar 1945 svarede på Frode Jakobsens modbemærkninger. Han skrev bl. a.: »Hvad vi skal gøre... er at prøve på at se, hvorledes arbejdet... ser ud fra »de andres« synsvinkel og ikke fra vor egen. Og her må De endelig ikke glemme, at modstandskampen ... *ikke* af dem, De *skal* forhandle med og *skal* være enige med, ses under samme synsvinkel, som De gør det. De »gamle politikere«... ser på sig selv som dem, der gør en meget stor indsats i kampen. Og det er jo også rigtigt, at de gør det. Lad os nu ikke diskutere tidsprioriteten«. Og længere henne i brevet: »Sagen er jo ganske simpelthen den, at I på samme måde som de gamle partier har accepteret Buhl, og det synes jeg, I har gjort rigtigt i. Sådan er nu engang dansk politik. Men når I har accepteret Buhl, så er det jo nødvendigt, navnlig for jer, at give Buhl et temmelig langt tøjrslag, og stole på, at han vil være fair med hensyn til de regeringsforslag, han kommer med... jeg vil slet intet forlange, for Buhl er tappen, hvorom ministerdannelsen skabes. Jeg ville aldeles ikke forlange noget, men ville ganske simpelthen... henstille til Buhl og andre, at de skulle gøre sådan og sådan, hvis de ville have ro i landet«. Endnu engang vender Christmas Møller tilbage til denne tanke: »Jeg ser altså på hele dette forhold således: Buhl er udpeget. Buhl er tappen, hvorom det drejer sig. Om dette er

med rette eller ej, har ingen interesse. Han *er* det... Den danske modstandsbevægelse er jo også Buhl og de gamle politikere. De er jo alle med *nu*. Forstå dog, at de ikke tænker på tidsprioriteten. Ja, helst vil glemme den. Og vær glad over, at vi har fået dem med. Intet andet er praktisk politik«.

»De er jo alle med *nu*«. Det er aldeles banal psykologi at konstatere, at der bag Christmas Møllers holdning også lå en dyb personlig skuffelse og bitterhed. Hans stilling må forstås i sammenhæng med den situation, der forelå for ham, da han modtog meddelelse om Frihedsrådets henvendelse. Vi må her kaste blikket lidt tilbage. I slutningen af oktober 1944 havde Munck været i Danmark og forhandlet med såvel politikere som Råd. Et resumé af rejsen var af Foss via Turnbull-Foreign Office blevet sendt til Moskva, London og Washington. Også Christmas Møller fik det, dateret d. 5. november 1944. Telegrammet indeholdt – bl. a. – den meddelelse, at man nu i Danmark samlede sig om Buhl som den kommende statsminister, samt at Kauffmann var »nævnt som« udenrigsminister. Yderligere nævntes Fog og 1 kommunist som ministre, og det omtaltes, at Frode Jakobsen ønskede 2 modstandsrepræsentanter mere. Om Christmas Møllers eventuelle stilling indeholdt telegrammet ikke et ord, skønt det under Muncks samtaler i Danmark var blevet fremhævet af politikerne, at en regering uden Christmas Møller ikke kunne dannes. Telegrammet var, uanset at det kun var tænkt som et foreløbigt resumé inden endelig rapport, uheldigt affattet. Det havde speciel adresse til Døssing, skulle så hurtigt som gørligt orientere ham om Buhls centrale stilling i de indledende regeringsdrøftelser og understregede derfor Buhls stilling stærkt. Men det blev altså også sendt til London og til Christmas Møller, og ham måtte det give et indtryk af, at han nu var svigtet og glemt og specielt svigtet af Rådet. Han måtte fortolke det, som om en politisk planlægning i Danmark nu for alvor var i gang, og at han ikke var med i billedet. Denne opfattelse var skæv, alene af den anførte grund, at Christmas Møllers navn havde været nævnt i samtaler i Danmark, omend ikke i telegrammet, og den var yderligere skæv, for så vidt som Muncks samtaler i Danmark ganske rigtigt havde givet ham det indtryk, at man var enige om Buhl som statsminister, men hans indtryk heraf synes i overvejende grad at have bygget på hans samtaler med politikerne. Her mødte Munck tanken som en absolut forudsætning,

men det er usandsynligt, at han fik absolut godkendelse af tanken i Rådet. Hverken Muncks rapport om rejsen eller Frode Jakobsens samtidige notat fra mødet mellem Munck og Rådet nævner, at Buhl var på tale, og det er sikkert, at bl. a. Frode Jakobsen længe efter oktober fastholdt tanken om Christmas Møller som en eventuel statsminister. Højst sandsynligt har Munck nævnt tanken om Buhl som den kommende statsminister og ikke mødt direkte indsigelse, fordi tanken da både var gammel, velkendt og ganske naturlig. I det mindste rejste han med det indtryk, som han havde fået fra politikerne, og som han kan have fået bekræftet gennem Muus eller Dedichen, at der var enighed om Buhl som statsminister. Han, Foss og Stockholm-kredsen opererede så videre med denne forudsætning.

I den forkortede form, hvorunder Christmas Møller i begyndelsen af november fik meddelelsen, syntes sagen helt afgjort, og det syntes afgjort, at Rådet stod bag tanken. Det var Rådets repræsentant i Stockholm, der sendte meddelelsen ud i verden. Telegrammet befæstede hos Christmas Møller den berettigede følelse af isolation, som opholdet i London havde bibragt ham. Hans reaktion må forstås på baggrund af hele den stilling, han måtte affinde sig med i London.

Christmas Møllers udefinerede stilling må her kort berøres – ellers bortfalder baggrunden for hans reaktion og al mulighed for retfærdig vurdering. Han var i 1942 kommet til London på en invitation, der var 1 år forældet, da han kom. Det viste sig, at den stilling, der nu ventede ham, kun bød ham begrænsede muligheder for at gøre sin indflydelse gældende. Han måtte virke for sine anskuelser uden noget egentligt mandat fra nogen side. Han var ikke gesandt, repræsenterede ikke nogen dansk regering, havde ikke noget mandat fra danske politikere, men blev direkte undsagt hjemmefra, selv af det parti, hvis leder han i mange år havde været. Han var ikke modstandsbevægelsens repræsentant, uanset at modstandskampen var hans politik. Hans uklare forhold til Frihedsrådet er nævnt. Englænderne betroede ham ikke nogen stilling inden for »Special Forces«. Inden for »Det danske Råd« blev han den ledende, og her fik han afløb for en del af sin virketrang, og han følte, at han gennem sine udsendelser i BBC kunne lægge et stort og tungt lod i vægtskålen for den udvikling, han håbede på, men »Det danske Råd« var ikke Danmark, og i BBC talte han kun på

egne vegne. Ikke desto mindre blev hans betydning umådelig og umålelig, først og fremmest gennem det incitament han over BBC gav modstandstanken hjemme, dernæst ved de omfattende kontakter, han i kraft af sin egen personlighed skabte sig, og som ofte gjorde det muligt for ham at yde den danske sag uvurderlige tjenester, og endelig naturligvis ved hans store arbejde i »Det danske Råd«. Men lad dette være ganske klart: Christmas Møllers indflydelse hvilede helt på hans personlige autoritet. I det arbejde, man havde kaldt ham ud til, måtte han virke uden andre redskaber end dem, han skabte sig selv. Under disse forhold kom Christmas Møller til at slide sig op i en stilling, der var så løst formuleret, at han ofte måtte se udviklingen glide sig forbi og tingene ske, uden at han havde direkte indflydelse på dem eller kontrol med dem. Tit blev han spurgt, og stadig tog han selvstændige initiativer, men lige så ofte blev han ikke spurgt, eller hans initiativ endte blindt, og han følte sine forbindelser med Danmark – formidlede, kontrollerede og udspionerede gennem »Special Forces«s kanaler – som ganske utilstrækkelige. Så følte han sig med rette landflygtig og strandet. Han delte denne følelse med andre politiske emigranter, men følelsen blev uendeligt stærkere hos ham, fordi hans lidenskab gik mod intens beskæftigelse med dansk politik, der både var dansk skæbne og samtidig hans egen skæbne. Når han her følte sig udenfor og så udviklingen tumle sig forbi, blev han voldsommere end andre ramt af emigrantens følelse af afmagt og ensomhed.

Oplysninger om det operationelle arbejde blev Christmas Møller bevidst holdt ude fra. Da Juncker og Truelsen i sommeren 1944 kom til London og indtrådte i »Special Forces«s stab, mødte de hos Christmas Møller stor bitterhed og skuffelse over den stilling, han indtog. Han havde kun sporadisk kontakt med arbejdet i »Special Forces«, blev kun nødtørftigt informeret om situationen i Danmark og fik ingen oplysninger om de retningslinier, »Special Forces« fulgte i Danmark. De to danske modstandsfolk må have haft vanskeligt ved at imødegå beretttigelsen af denne opfattelse. Inden mødet med Christmas Møller var de af Hollingworth instrueret om at »udvise stor forsigtighed over for Christmas Møller vedrørende oplysninger om modstandsbevægelsen«. Årsagen var bl. a. den, at man i Baker Street var overvældende »security-minded« og ikke havde tillid til Christmas Møllers »security«. Den kritiske

holdning over for Christmas Møller i Baker Street var af engelsk oprindelse, men deltes også af amerikanerne. Da Winkelhorn i marts 1945 var i Stockholm, gav han over for Frode Jakobsen udtryk herfor. I Baker Street følte Christmas Møller døren låset, og med hjemmefronten følte han sig i altfor ringe kontakt. Dette er et hovedpunkt i hans lange korrespondance med Ebbe Munck, der meget længe var hans hovedforbindelse hjemover, og klagerne herover lyder til besættelsens sidste måneder i alle korrespondancer. Her skal blot citeres et par enkelte karakteristiske vendinger til illustration. I februar 1945 til Frode Jakobsen: »... Vi er ganske enige om, at De har skrevet for lidt og i hvert fald har jeg hørt for lidt fra Dem. Vi er i sandhed også enige om, at det er næsten umuligt at skrive virkelig fortrolige breve, når andre har mulighed for at læse dem, og antagelig er jo mange breve gået galt«. Eller i et brev fra april: »... Jeg havde jo håbet at høre fra Dem, om hvorledes tingene gik hjemme, men jeg forstår, at stillingen er den, at jeg fortsat skal høre lige så lidt som hidtil. Dette skal dog ikke afholde mig fra at underrette Dem på samme måde, som jeg hidtil har gjort«. Overalt den samme skuffede tone, forståelig, men ofte uberettiget i forhold til tingenes realitet. En blot nogenlunde fuldstændig orientering var en teknisk umulighed. Christmas Møllers mistanke om, at breve gik galt i byen, bekræftes til overflod i de bevarede arkiver. Hans såvel som andres breve ligger strøet rundt omkring i kopier. De, der sad med kontakterne, vidste besked om mangt og meget, som ikke var tiltænkt dem direkte.

På denne baggrund ramte Foss-Muncks meddelelse fra d. 5. november 1944 Christmas Møller meget hårdt. Det var i de dage, han forberedte sig på at vende tilbage til Danmark i faldskærm, og meddelelsen må have gjort ham end mere opsat på at komme tilbage til centrum for begivenhederne. Hans blinde hårdnakkethed på dette punkt forklares måske bl. a. herved. Den viser tillige den uligevægt, som fra nu af gjorde sig føleligt gældende hos ham. Foss har i sin bog, »På eget ansvar« tegnet et hensynsfuldt tænkt, men i realiteten meget skarpt portræt af Christmas Møller i november 1944. Han besøgte da Christmas Møller og fik et voldsomt sammenstød med ham, der endte et langt intimt samarbejde. Foss's pen tegner billedet af en mand, helt ude af balance og med tankerne stadigt kredsende om fremtidens politiske muligheder hjemme – i høj

grad også for ham selv. Dette portræt – tegnet af en tidligere ven – er stærkt retoucheret. I uretoucheret form og med langt grellere farver tegnede Foss et billede i et omtrent samtidigt brev til Frode Jakobsen, og Foss's portræt bekræftes af folk, der kendte Christmas Møller godt og oplevede ham i den sindsstemning, der beherskede ham i vinteren 1944–45. Juncker og Truelsen føjer ikke nye streger til, men trækker de samme linier op, og Frode Jakobsen, der mødte Christmas Møller i Stockholm i februar, giver følgende karakteristik, der er særlig vigtig, fordi den kommer fra en mand, der både indtil dette møde og efter dette møde havde dyb veneration for ham: »Gensynet med Christmas formede sig på en måde tragisk. Christmas var ude i en krise... jeg har erfaret Christmas's vanskelige, uberegnelige sind ved mange lejligheder, men jeg har aldrig set ham så uligevægtig som i Stockholm«. Turnbull gav i en rapport til Foreign Office et tilsvarende billede af Christmas Møller fra dagene i Stockholm.

Det er sandsynligvis en forkortning at sætte Christmas Møllers sindstilstand alene i forbindelse med den skuffelse eller måske det chok, det var for ham at modtage telegrammet af 5. november og se sig selv stillet i baggrunden i regeringsdrøftelserne. Bag reaktionen lå, som det er forsøgt antydet, et årelangt slid i en vanskelig stilling, en følelse af isolation og en utryghed over for det politiske spil, han følte foregik omkring ham – og som også virkelig foregik. Men det er sikkert, at telegrammet bidrog stærkt til at slå benene bort under ham og mærke hans politik fremover. I breve til Frode Jakobsen og Døssing vender han gentagne gange helt frem til foråret 1945 tilbage til dette telegram og sætter det i centrum for sin argumentation. I februar 1945 skriver han til Frode Jakobsen: »... Når Deres særlige repræsentant hr. Foss i november i fjor gennem den engelske gesandt i Stockholm beder om at få sendt følgende telegram... [Telegrammet gengivet her in extenso] ... og han utvivlsomt har givet amerikanerne og Kauffmann den samme besked, mon der så egentlig er mere at tale om? Synes De? Jeg synes det ikke. Gennem dette telegram er der givet klar besked om, hvorledes også Frihedsrådet i Danmark ser på stillingen«. Christmas Møller blev ved at huske dette telegram og dets placering af Buhl i centrum. Da Foss i november kom til London, »modtog [han] hårde bebrejdelser for, at [han] havde »udnævnt« Buhl ved at sende telegrammet

ud i verden om, at han skulle være statsminister«, og da Seidenfaden i marts refererede Christmas Møllers udtalelser i Stockholm til Dedichen, henviste han til dennes tilbagevendende udtryk, at »Oksehale nr. 1 [Buhl] er den tap, hvorom alting drejer sig«.

Christmas Møller låsede sig fra november fast i den opfattelse, at man hjemme havde samlet sig om Buhl – basta. Så var hans udgangspunkt også Buhl, og han måtte lægge sin politiske linie an i overensstemmelse hermed. Hvad det kostede Christmas Møller at acceptere denne situation, kommer stærkest frem i et brev, han i december skrev til sine konservative partifæller. Christmas Møller klagede her over sine dårlige forbindelser hjemover og understregede, at man i Danmark nok er dårligt underrettet om hans synspunkter, men at én ting skal stå fast, at der ikke skal være antydning af vanskelighed i Danmark, når befrielsen kommer, og herpå hedder det: »... Jeg kan naturligvis godt forstå, at stillingen er den, at I accepterer førstemanden [Buhl] som den, der må være nr. 1... når I accepterer ham som førstemand, så er det, fordi det er en politisk nødvendighed, ikke fordi det i og for sig er rimeligt eller er et naturligt resultat af den politiske udvikling, som har ført til Danmarks nuværende situation... man går ikke førstemanden for nær, hvor god og udmærket han naturligvis er af indstilling og hele tiden har været, hvor god og udmærket han nu er, og hvor megen støtte han måske yder, ved at sige, at han ikke på samme måde har haft en politik, der stilede mod det resultat, vi har i dag... han kan aldrig blive, og er forhåbentlig ikke blevet jeres leder og fører. Sådan står det for mig. Det er jo muligt, at jeg tager fejl, og at førstemanden virkelig har skiftet anskuelse og er blevet en helt anden og er 100 % af samme anskuelse som I... det er mig nogenlunde ubegribeligt, at I kan tænke jer at gå med til en sammensætning af ministeriet, således som jeg har hørt det... jeg [forstår], at førstemanden og hans venner i og for sig nærmest har været af den anskuelse længe, at de mente, at jeg burde være udenfor, men at de nu havde skiftet anskuelse, fordi de måske mente, at det var det klogeste. Jeg har ikke noget som helst imod, at I hilser førstemanden og siger, at han skal såmænd ikke gøre sig nogen som helst ulejlighed med mig. Jeg har udført mit arbejde ud fra en ganske bestemt politisk linie og mener uden at være ubeskeden at have lov til at sige, at jeg har influeret på den linie,

som nu er blevet Danmarks. Politik er for mig ... ikke at være minister, men at have indflydelse og have betydning, og hvis førstemanden, som I jo har valgt til leder, føler sig tryggest og bedst tilpas uden mig, skal han som sagt ingen ulejlighed gøre sig. Det er mig nogenlunde ubegribeligt, eller rettere, det er mig helt ubegribeligt, at I kan gå med til, at udenrigspolitikken skal varetages ikke fra rigsdagen og lægges over i en embedsmands hænder, og jeg kan ikke indtrængende nok fraråde dette«. Christmas Møller sigtede med dette sidste til tanken om Kauffmann – gesandten, embedsmanden – som udenrigsminister.

Christmas Møllers stilling og skæbne tegner sig for os. En lang mission under umulige arbejdsvilkår nærmede sig sin afslutning, ikke med løfte om anerkendelse, men med kav om resignation. Christmas Møller tvang sig ind i en resignation, som han ikke kunne føle. Hans grundstemning var den, at hvis Buhl var den sejrende, hvor det var ham, der havde haft ret og havde ofret og ydet, så skulle han vide at se kendsgerningen i øjnene: Danmark efter kampen ville forblive sig selv lig. Det politiske mønster ville ikke ændre sig. Christmas Møller tog dette til efterretning og indrettede sig herpå. Til Frode Jakobsen skrev han: »Hvad er politik? Det er at have indflydelse. Det er ikke at være eller blive minister. *Det er at have indflydelse* ... Mon vi dog ikke ... kan smigre os med, at vi har haft nogen indflydelse på Danmarks skæbne. Jeg mener det. Og vi skal handle på tilsvarende måde fremover ... Lad os gøre vort arbejde, lad os blive ved at fastlægge *en politik*. Vi har jo set, at andre måtte bøje sig for den«. Over for Munck erklærede han, at han havde affundet sig med hverken at blive stats- eller udenrigsminister.

Ud fra dette grundlag støttede Christmas Møller fælleshenvendelsen, han støttede bestræbelserne på hjemme at opnå enighed mellem parterne – enighed på hjemmefronten var et punkt, han aldrig slap – men mens han tidligere fortrinsvis havde vendt sig argumenterende mod politikerne og søgt at ræsonnere dem over i Rådets lejr, vendte han sig nu mod Rådet og gjorde sig til advokat for, at det viste mådehold. I februar 1945 deltog han i en lang række møder i Sverige, bl. a. med rådsmedlemmerne Frode Jakobsen og Alfred Jensen samt med Døssing. Fra disse møder rapporterede Seidenfaden hjem til Dedichen, at hans opfattelse havde været en skuffelse for Rådets repræsentanter og for Døssing. De resumerer, skrev

Seidenfaden, hans stilling til, at »han har iværksat en kampagne til fordel for de gamle. Han har ikke ladet sig rokke, og trods megen skarp modsigelse tror jeg hans ophold har været bestyrkende for en fornuftig kurs... Hvad oksehalerne [politikerne] angår burde de i og for sig forgylde ham«. At Frode Jakobsen ikke kunne følge Christmas Møllers nye linie, gav han udtryk for i en lang argumenterende skrivelse af 5. februar, og Turnbull rapporterede, at de to rådsmedlemmer i Stockholm var »desillusionerede« over Christmas Møllers holdning. For Døssing kom Christmas Møllers nyorientering som et chok. Under konferencerne i Stockholm udtrykte han over for Frode Jakobsen dyb mistillid til Christmas Møller, og over for Foss og Rådet eksploderede han efter konferencerne i en af de mest bidende kommentarer, han nogen sinde konciperede. Christmas Møller var, skrev Døssing, en »fantastisk gøgler«, og dette vidste man i Moskva. »Han vil komme på den forkerte side, hvis man engang skal til at tælle fifty-fifty... [Døssing omtaler herpå sit Stockholm-besøg]... Endelig var Christmas en virkelig underholdende oplevelse. Det var ham, der i fjor meddelte verden, at vi må have »det mægtige, det sejrende Rusland med i så meget som muligt, det er den eneste forstandige politik for de små stater«. Det var dengang... Jeg var mest glad for Christmas. Hans linedans stilede så tydeligt mod de gamle politikeres favn og de gamle kødgryder, at han vil havne dér, medmindre han forinden brækker halsen«.

Alt dette er baggrunden for en bemærkning af Juncker–Truelsen: »Efter Christmas Møllers tilbagevenden til London fra Stockholm... var hans indstilling over for de gamle politikere totalt ændret. Han fremhævede de gamle politikere som dem, der havde været de kloge, og som holdt situationen i Danmark i deres hånd og som dem, der efter krigen ville komme til magten i Danmark«. Omstillingen er rigtigt konstateret, men ikke tidspunktet. Allerede i Christmas Møllers bemærkning i januar 1945 til Rådet i anledning af henvendelsen af 15. december var omslaget umiskendeligt, og det blev registreret hjemme. D. 27. februar skrev de 3 konservative partifæller, som han holdt kontakt med, til ham: »Vi har påny rejst spørgsmålet om, hvem der burde være. U. M. [udenrigsminister], og vi har mærket, at tanken slog an i denne omgang. Til den gode stemning over for dig bidrog naturligvis dit memorandum til bestyrelsen [Rådet] i høj grad. Det beroli-

ger over for megen tvivl hos førstemanden [Buhl] og hans folk«.

Dette brev blev skrevet d. 27. februar. Natten til d. 27. modtog man på Sjælland 40 containers og 2 pakker pistoler, i Jylland 47 containers og 1 pakke samt 2 bildæk. På Fyn var der udrykning til 4 pladser, men Fyn fik uvejr, og holdene måtte rykke hjem med uforrettet sag. Maskinerne klarede sig tilbage uden tab. Samme nat var der sabotagehandlinger i Odense, Kolding, Århus, Ålborg, Hjørring, Skive, Thisted og København. Lad os, inden vi vender os til Kauffmanns og Døssings holdning til de politiske spørgsmål, kort bringe i erindring, at modstandskampen, der var en forudsætning for alle drøftelser på topplanet, fortsatte usvækket.

Kauffmanns reaktion på fælleshenvendelsen var positiv. D. 2. februar 1945 kunne Foss til Rådet sende en meddelelse fra Kauffmann om, at budskabet havde »skabt indtryk i Washington«, og at man her særlig havde hæftet sig ved den enighed på hjemmefronten, henvendelsen var udtryk for. Danmarks status var efter Kaufmanns opfattelse tilfredsstillende – også uden en formel anerkendelse, og den omstændighed, at der ikke fandtes en fri dansk regering, der kunne undertegne de Forenede Nationers erklæring, var mindre afgørende end det væsentlige, at Danmark de facto blev behandlet som allieret og indbudt til de forskellige »United Nations konferencer og organisationer og at Dannebrog flager sammen med United Nations flag i Amerika«. Afgørende var det, at alt blev gjort for at give »de russiske autoriteter et klart billede af Danmark«. Foss føjede til denne meddelelse fra Kauffmann den oplysning, at han fra »anden kilde« var underrettet om, at der bag de amerikanske betænkeligheder ved en formel anerkendelse ikke blot lå formelle vanskeligheder, men også hensynet til kongens stilling. Man frygtede, at tyskerne eventuelt kunne finde på at føre ham til Tyskland. At dette moment spillede en rolle i de amerikanske overvejelser, bekræftedes senere, da U.S.A. gav sit svar på henvendelsen.

De danske repræsentanter i de vestlige hovedstæder synes i deres holdning at have været i klar overensstemmelse med indstillingen i de respektive allierede regeringskredse. D. 18. januar havde Lippmann et møde med mr. A. Haigh fra Foreign Office. Bl. a. Hollingworth deltog i dette møde, og 2 dage senere havde han sammen med Juncker en sammenkomst med

den amerikanske gesandt, Winant. Fælleshenvendelsen blev drøftet begge steder. Haighs standpunkt var det, at henvendelsen var berettiget og tjente til at fremhæve enigheden hjemme. Selve henvendelsen var et bevis på denne enighed. Et endeligt svar kunne ikke gives, før alle 3 stormagter var enige, men Englands og Amerikas holdning var der ikke tvivl om, når enigheden hjemme blev opretholdt. Winants holdning var en anelse mere forbeholden. Danmarks stilling var i forvejen god, og man skulle sikkert ikke vente, at erklæringen ville give noget resultat. Han troede ikke, det ville gavne, at man bombarderede russerne med anmodninger og viste alt for stor iver. Henvendelsen ville dog næppe skade. Begge de to fremhævede vigtigheden af, at modstandskampen fortsatte usvækket. På et direkte spørgsmål fra Lippmann til Haigh, fremsat i et nyt møde d. 21. januar, om Danmarks stilling uden modstandskamp ville have været den samme, svarede denne – i Lippmanns oversættelse: »Ih, Gud nej!«

Og vi kan så vende os til Døssing.

Var Christmas Møllers stilling til henvendelsen kritisk, blev Døssings det ikke mindre. Han vejrede en modstandsbevægelsens kapitulation i de forhandlinger, der nu gik i gang, og som sagen udviklede sig, følte han sig drevet over i desperat modsætning til Rådet. Hans følelse af isolation blev total. I april kunne han skrive hjem: »... Jeg troede, at jeg havde en opgave at løse i forholdet Danmark–Sovjetunionen, men det har åbenbart ikke været Frihedsrådets mening ... Den opgave ... var for det første at skaffe Danmark en goodwill i ledende kredse. Jeg tror ikke, at man hjemme er klar over, hvor håbløs situationen var ... Set fra Moskva var Danmark et lille land, der under uforskammede former havde brudt med Sovjetunionen. Kun ved uden antydning af politiske tågedannelser at stå helt og fuldt på modstandsbevægelsens side i skarp opposition til de gamle politikere har det været muligt at blive hørt her. Nu kan Sovjetregeringen uden protest høre tale om, at nogle af de gamle har den dristighed – det er en dristighed og en national uanstændighed ... at vise sig igen. Dette resultat er mit trods Frihedsrådet ... For det andet søgte jeg at få en klar og udiskutabel opfattelse af, hvorledes Sovjetregeringen kan ventes at ville reagere over for dansk politik efter krigen. Også denne del af min opgave er løst ... Når jeg gennemlæser magisterens [Frode Jakobsens] fuldstændig nedsablende kri-

tik af de gamle politikere og hans påvisning af deres uhæderlighed og tænker på, at de igen skal styre land og rige, og det skal de jo med Frihedsrådets og magisterens [Frode Jakobsens] velsignelse og gode støtte, ja så rejser hårene sig på mit hovede«.

Døssings bitterhed er uden grænse og fremtræder med endnu større styrke i et brev få dage senere: »Medfølgende brev bedes fremsendt... Det er ikke venligt, det skal det heller ikke være. Det er usømmeligt, at Rådet først søger forbindelse med Sovjetunionen og laver stor reklame for sig selv dermed, men derpå lader som om der ikke er et dansk-russisk problem. Frihedsrådet må... vide, at henvendelsen i fjor til Sovjetunionen ville være blevet mødt med et absolut afslag, hvis der havde været så meget som en antydning af, at der kunne blive tale om et samarbejde med de gamle... Frihedsrådets politik er antirussisk, rettet mod det eneste land, det diplomatisk har forbindelse med... Frihedsrådet har i det sidste halve år gjort sit bedste for at forspilde Danmarks chancer i forhold til Sovjetunionen. Når det alligevel ikke er sket, er fortjenesten herfor i sandhed ikke Frihedsrådets. Det undrer mig, dette siger jeg i dybeste alvor, at Frihedsrådet ikke har kaldt mig tilbage og sendt en anden i mit sted. Det ville ganske vist ikke have været klogt, men det ville have været et klart udtryk for Rådets ændrede politik og for dets despekt for min person og mit arbejde... Frihedsrådets hæder som fører i kampen mod tyskerne er uvisnelig. Dets politik, der i direkte modstrid med Rådets oprindelige program vil blive de gamle politikeres eneste redningsplanke, vil blive dømt af udviklingen. Til denne politik havde vi ikke behøvet Frihedsrådet. Det kunne Christmas Møller have gjort langt bedre alene«.

Så upolstrede standpunkter nåede Døssing frem til. Lad os se, hvorledes han gik den lange vej – alene.

Spørgsmålene om Danmarks anerkendelse som allieret og befrielsesregeringens sammensætning og program måtte interessere Døssing levende. Hans stilling var fundamentalt forskellig fra de øvrige gesandters. Mens disse repræsenterede noget aldeles abstrakt, »det frie Danmark«, der forventedes at ville genopstå, når besættelsen var ovre, men som under besættelsen ikke havde noget regeringsmidtpunkt, repræsenterede Døssing noget aldeles konkret, Frihedsrådet. »Min »regering« er Danmarks Frihedsråd«, var en sætning, Døssing atter og atter slog

fast. I hans øjne var Danmark i og for sig anerkendt som allieret i Moskva, d. v. s. at Rådet og bag det »det kæmpende Danmark« var anerkendt. Ved »det kæmpende Danmark« forstod Døssing i stadig stigende grad det aktivt kæmpende Danmark. Den rummeligere definition, han i London havde givet udtryk for, glemte han efterhånden, vel bl. a. fordi man i Rusland ikke opererede med andre begreber. »Det er min opgave«, skrev han til Frihedsrådet i januar, »at repræsentere og fremsætte Frihedsrådets anskuelse ... fremsat i ... »Når Danmark atter er frit« ... Sovjetregeringen betragter dette program som baggrunden for anerkendelsen af Frihedsrådet og dermed *det aktivt kæmpende Danmark*. I henhold hertil repræsenterer jeg både kampen mod den tyske okkupationsmagt og oppositionen mod den forhandlingspolitik, som den danske regering og rigsdag var talsmænd for. Det er ... min opgave ... at fremsætte, forklare og, så vidt det står i min magt, forsvare Frihedsrådets seneste politik, og jeg håber oprigtigt, at der intet vil fremkomme, som jeg ikke med god samvittighed og håb om godt resultat vil kunne støtte«.

Med dette udgangspunkt var Døssings stilling til problemet om befrielsesregering og -program den, at sagen var ligetil. Når »Det kæmpende Danmark« var anerkendt, kunne det øvrige Danmark blot slutte op, gøre afbigt og acceptere en løsning, der var et klart udtryk for den »åbne syndserkendelse«, Døssing flere gange efterlyste. Døssings standpunkt fik sit første udtryk i en artikel, han i slutningen af august 1944 skrev til »Frit Danmark«, hvor artiklen blev offentliggjort i november. Heri hævdede han, at »regeringen må ... være et udtryk for den modstandsbevægelse, der er blevet anerkendt ved de i juli 1944 afgivne erklæringer fra Sovjetunionen, England og U.S.A.«. Regeringen kunne følgelig ikke være den regering, der ophørte at fungere d. 29. august. »Hvis krigen var endt med et tysk sammenbrud før d. 29. august, ville den siddende danske regering naturnødvendigt af de allierede have været at betragte som en fjendtlig regering«. Derpå fortsatte han: »Den nye regerings ledende mænd må altså tilhøre modstandsbevægelsen og i praksis have dokumenteret deres standpunkt. Hermed være dog ikke sagt, at der ikke ... skulle kunne optages mænd fra de tidligere regeringer ... såfremt disse ved deres optræden i afgørende situationer har søgt at tage et klart, dansk standpunkt, men politisk garanti for dem

må gives af det ny ministeriums ledende navne«. Det fremgår, at Døssing her bl. a. tænker på Christmas Møller. Han nævner ham som selvskreven som statsminister. Længere fremme i artiklen hedder det: »Med fuld ret, med kampens og sejrens ret, har modstandsbevægelsen gennem Danmarks Frihedsråd fremsat sin opfattelse af overgangstidens problemer og anvist veje til deres løsning ... En regering, der ikke klart repræsenterer modstandsbevægelsen, dens kamp, dens praktiske resultater og dens vilje til fortsat samarbejde under landets genopbygning, vil være en svag regering ... De, der først og fremmest vil lukrere af regeringens svaghed, vil være de fascistiske elementer i befolkningen«.

Dette var karakteristiske udtryk for Døssings standpunkt i august 1944. For ham var der da lige så lidt som senere nogen tvivl om, at befrielsesregeringen måtte domineres af modstandsbevægelsen. I Rusland fik Døssing derpå adskillige gange bekræftet, dels at man fra russisk side var vitalt interesseret i denne regering, dels at man anså det for givet, at modstandsbevægelsen måtte præge eller direkte danne den. Under indtryk heraf så Døssing det som en hovedopgave at alarmere hjemover over for enhver tendens fra Rådets side til kompromis med politikerne. Forudsætningen for ethvert bredere samarbejde i Danmark måtte efter hans opfattelse netop ikke være et kompromis, men en politisk godkendelse af Rådets politik og lederskab, også i befrielsesfasen. Et kompromis ville i hans øjne aldrig kunne godtages i Moskva. Derfor havde Døssing med absolut mistro og uvilje modtaget og ekspederet kongens budskab i september og i den hårdnakkede russiske tavshed set sin opfattelse bekræftet, og derfor følte han sig dybt forarget, da han i november gennem Foss erfarede, at man nu hjemme samlede sig om en regering Buhl, og at en sådan regering kunne tænkes etableret med Rådets godkendelse. Han stejlede lige så stærkt som Christmas Møller over denne meddelelse, omend ud fra ganske andre betragtninger, og samme dag som han fik meddelelsen – d. 11. november – skrev han til Foss: »... jeg [kan] forhåbentlig, når min tid her er forbi, få lov til at bekæmpe den egoistiske ravnekrogspolitik, som den nye regering synes at skulle blive udtryk for ... det må ikke glemmes, at uden modstandsbevægelsen ... ville vi i dag have haft en regering af de mennesker, som nu søger at redde sig over i de kæmpendes rækker. Derfor er de kompromitterede. Hilsen

til alle, som ikke har mistet evnen til at blive gal i hovedet over politiske usømmeligheder«.

Umiddelbart derefter fulgte Døssings lange, alvorlige sygdom, og dels den, dels Døssings vedvarende elendige forbindelse med omverdenen, bragte ham grundigt ud af kontakt med udviklingen hjemme. Det lidet, han erfarede, forstod han ikke. Da han ved juletid var ved at komme sig, stod det ham klart, at han nu måtte føres à jour, ligesom Rådet måtte orienteres grundigt af ham. D. 4. januar 1945 skrev han til Ebbe Munck herom. Foss var da på rejse til England og U.S.A.: »Uden nogen foranledning fra min side har udenrigskommissariatet anmodet mig om en samtale, hvor man meget stærkt pointerede, at Sovjetunionen ikke har anerkendt Danmark, men det *Kæmpende Danmark*, det *aktivt* kæmpende, og *kun* dette, repræsenteret gennem Frihedsrådet. Derfor modtager man principielt kun henvendelser, der kommer fra eller gennem Frihedsrådet. Når man har anerkendt Frihedsrådet, er det ikke alene, fordi dette kæmper mod tyskerne, men også fordi det opponerer mod den danske regerings og rigsdags samarbejde med Tyskland. I denne henvendelse ... ligger altså to ting: 1. Konstatering af Frihedsrådets »eneret« ... og 2. under henvisning til Frihedsrådets program protest mod ethvert samarbejde med de gamle politikere«. Døssing fremhæver derefter, at man her har en af grundene til, at kongens budskab var blevet ubesvaret. En anden grund var den, at henvendelsen »kom gennem den engelske regering. Danmark er jo ikke en filial af England, og Sovjetregeringen har i Frihedsrådet den danske institution, der må benyttes ved henvendelse til den«. Døssing går videre ind på, at »det er ganske håbløst at søge at afdisputere Sovjetregeringen dens opfattelse af Frihedsrådets stilling«. Han har forsøgt, men er blevet afvist. »Svaret er altid en henvisning til Frihedsrådets efterkrigsprogram, der skarpt fordømmer regeringens og rigsdagens politik i hele besættelsesperioden ... Det er umuligt at protestere, når det siges, at dette punkt ... har været afgørende for Sovjetregeringens anerkendelse af Rådet«. Russerne er orienterede om, at der finder forhandlinger sted mellem Rådet og politikerne og ser med uvilje på disse forhandlinger. Derpå skriver Døssing: »Alle disse spørgsmål er så vigtige, at en mundtlig forhandling er ganske nødvendig, og den må finde sted i Stockholm ... det er navnlig forholdet mellem Frihedsrådet og de gamle politikere

og forhandlingerne om vor politik efter krigen, som jeg må kende i detailler. Jeg har fået at vide, at man vil blive enig om en samlingsregering, men motiverne til denne kursændring kender jeg ikke. Som Frihedsrådets eneste diplomatiske repræsentant... burde jeg være den første, der fik fuld besked, og det undrer mig, at Rådet ikke *før* bindende forhandlinger har søgt at få oplysninger om Sovjetregeringens opfattelse... Som sagt, jeg har fået meddelelse om en del beslutninger, *efter at* de er vedtaget, men uden motiveringerne«.

Det fremgår alene heraf, at Døssing ikke var à jour med udviklingen. Det fremgår også af andet. D. 14. januar skrev han til Rådet og meddelte, at han d. 8. januar havde modtaget Rådets skrivelse af 25. november 1944, hvori Rådet havde meddelt ham, at der nu var optaget forhandlinger om regering og fælleshenvendelse. Endnu i dette brev kunne Rådet dog kun meddele, at forhandlingerne lå tungt: »Det har været umuligt at opnå nogen form for tilsagn, skønt vore forslag (vi har talt om fire mand) på dette område er langt fra så yderliggående som Deres artikel »Danmark efter krigen«, der er en del skarpere end vores standpunkt. Der har fra anden side kun været tale om deltagelse af én mand fra Frihedsrådet plus en repræsentant fra kommunistisk parti«. For Døssing kunne hverken uvidenheden om, hvad der virkelig foregik, eller denne 1½ måned forsinkede meddelelse fra Rådet virke beroligende. Han følte, at han måtte have mundtlig kontakt.

Hertil bidrog, at han lige før jul fik en samtale med Semenov, der synes at have gjort et stærkt indtryk på ham og i hans øjne understreget nødvendigheden af at få kontakt hjemover. Efter samtalen noterede Døssing hovedpunkterne ned. De er eneste kilde til samtalens forløb. Døssing noterer, at Semenov p. t. er ansat i 5. departement i det russiske udenrigsministerium, men åbenbart skal tilbage til Stockholm. Døssing præciserer hans stilling lidt nærmere: »Det må ikke glemmes, at S. er første mand i Stockholm. U.S.S.R.'s eneste repræsentation i Skandinavien. D. v. s. at han kan give og sikkert også har givet udtryk for den politik, der vil blive ført fra U.S.S.R.'s side«. Om selve samtalen meddeler Døssings referat: Den fandt sted d. 19. december. Semenov kom uinviteret. Det kan vel antages, at visitten formelt var en høflighedsvisit efter Døssings sygdom. Døssing var da rekonvalescent. Samtalens indhold omfattede den kendte understregning af, at Rusland kun anerkendte Fri-

hedsrådet, og at alle henvendelser måtte komme herfra. Af nyt erklærede Semenov dernæst: »Danmark vil gøre klogt i at regne med Rusland som Østersømagten. Danmark er russisk interesseområde, hvilket selvfølgelig ikke udelukker venskabelige forhold til England (og U.S.A.), men en dansk politik uden om U.S.S.R. betragtes som en uvenlig politik«. Hertil skarpe bemærkninger om eventuelle forsøg fra Rådets side på kompromis med politikerne. Samtalen spores i brevet d. 4. januar til Munck, hvor Døssing bemærker: »... nu da der for første gang i henved to hundrede år kun er én Østersømagt, således at Danmarks udenrigspolitiske »beliggenhed« ganske er ændret. Regeringen her kan med rette forlange, at jeg til enhver tid og i alle enkeltheder er underrettet om Frihedsrådets stilling til alle disse spørgsmål, men jeg er komplet uvidende. Jeg imødeser den dag, da pressen (og det vil i dette land sige regeringen) retter sit skyts mod Frihedsrådet«.

Til samtalen med Semenov sluttede sig d. 17. januar 1945 en lang samtale med Dekanozov. Samtalen kom i stand på Dekanozovs foranledning. Inden Døssings rejse til Stockholm ønskede denne at blive gjort bekendt med formålet for rejsen. Samtalen fandt sted samme dag, som Døssing modtog fælleshenvendelsen, men som det vil fremgå af samtalen, bragte Døssing ikke denne på bane. Efter Døssings referat fik samtalen følgende forløb:

D. ønskede oplysning om Frihedsrådets stilling til de gamle politikere. Har der fundet forhandlinger sted? (Svar: Rådets sidste meddelelser til mig (25/11) siger »Kontakt, ikke forhandling«).

Hvem har taget initiativet? (Svar: De gamle).

Er Rådet rede til at samarbejde og med hvem? (Svar: I hvert fald rede til at tale om dannelse af en ny regering).

Hvorfor vil Rådet tale om det nu, hvorfor ikke kæmpe? (Svar: Der kæmpes som bekendt, og Rådets første henvendelse til offentligheden var netop om efterkrigsprogram).

Javel, også vi i U.S.S.R. mener, at kampen mod tyskerne og nazismen må fortsættes som en udrensning, men efter vor mening må den nye regering netop af den grund dannes af aktive modstandere. (Svar: Selv i så fald kunne det af indrepolitiske grunde være taktisk rigtigt allerede nu at medtage de bedste af de gamle).

Hvorfor siger De allerede nu? (Svar: Fordi det muligvis

efter det første frie valg vil vise sig, at den aktive del af befolkningen er i mindretal).

Vi kan forstå ræsonnementet, men det må være aldeles klart, at det kæmpende Danmark danner regering og leder den. Er det stadig Frihedsrådet og kun det, der leder hele den aktive modstand? (Svar: Ja, utvivlsomt).

Er Frihedsrådet og de gamle politikere klare over, at vi kun har anerkendt Frihedsrådet og dermed det aktivt kæmpende Danmark, der kæmper trods regeringen? (Svar: Ja).

Det tror jeg ikke på. Henvendelsen fra de gamle politikere tyder på noget andet. Har Frihedsrådet nu et andet program end dengang, da vi anerkendte det, et forhandlingsprogram og ikke et kampprogram? (Svar: Frihedsrådet fastholder utvivlsomt sit eget program).

Er der arresteret nogle af de gamle politikere? (Svar: Ja, nogle konservative. Formanden har været udsat for 2 attentatforsøg, og i sin tid sad mange konservative i koncentrationslejr).

Er der arresteret nogle socialdemokrater? (Svar: Nej).

Er der nogle socialdemokrater, der nu støtter modstandsbevægelsen? (Svar: Ja).

Er der nogle af dem, der er eftersøgt af Gestapo? (Svar: Det ved jeg ikke). Vil De søge at skaffe mig dette at vide. Hvis de virkelig støtter Frihedsrådet, må tyskerne vide det. Altså tvivler jeg.

De siger, at Frihedsrådet i sin sammensætning er udtryk for alle aktive modstandsgrupper. Gælder det også det danske arbejde i Sverige og England? (Svar: (Her forklarede jeg først Det Danske Råds karakter) Jeg vil gerne vente med mit svar med hensyn til Sverige til efter min hjemkomst).

Uden protest fra dansk side har svenske aviser skrevet, at det egentlig er det danske Socialdemokrati, der har begyndt at gennemføre kampen mod tyskerne. Hvad siger De dertil? (Svar: Jeg har allerede skrevet til Stockholm og stemplet denne påstand som løgn).

Hvad vil De i Stockholm? (Svar: 1. Gennem mundtlige forhandlinger klargøre Sovjetregeringens og min egen stilling til kontakt mellem Frihedsrådet og den gamle regering, før Rådets repræsentant kommer til Moskva. 2. Ved forhandlinger med politisk interesserede, som har haft grund til at flygte, danne mig et alsidigt skøn over stemningen, også hjemme i Danmark.

3. Over for danske og svenske – specielt svenske – socialdemokrater at protestere mod den nævnte forplumring). Hvem vil De opsøge? (Svar: F. eks. Per Albin Hansson).

Udmærket. Jeg er ganske enig i, at De bør rejse og rejse nu. Hr. Foss skal være velkommen her, men jeg ønsker, at Rådet og de gamle politikere skal kende vort ufravigelige standpunkt.

(Det meste af det følgende blev direkte dikteret, og jeg nedskrev det på stedet).

Vi har anerkendt Frihedsrådet, fordi de ledede kampen mod tyskerne og tog afstand fra den danske regering og rigsdag, som vi fastholder er tyskernes håndlangere. Vi har kun anerkendt Frihedsrådet og ikke nogen anden. Vi har anerkendt Dem som Frihedsrådets udsending, og vi vil kun forhandle med Dem. Vi venter, at den nye regering i Danmark dannes af de aktivt kæmpende – vel at mærke dem, der har kæmpet i Danmark.

(Hvad menes der med kæmpet *i* Danmark?).

Jeg mener, at de, der sidder ude, ikke kan komme i betragtning, selv om de er nok så gode danskere. De, der har begyndt at kæmpe og gennemført kampen, skal føre den til bunds i udrensning efter krigen.

(Jeg vil henlede opmærksomheden på, at vi stadig har en rigsdag).

Danmark har ikke nogen rigsdag. Det får det først ved et frit valg efter krigen, ledet af mænd, der ikke er kompromitterede. (Svar: Der er mange gode danske mænd blandt de gamle politikere, selv om vi fastholder, at deres politik har været forkert).

Gælder det også Buhl? (Ja, absolut).

Er der ikke en venstre fløj inden for socialdemokratiet, som faktisk og dokumenteret har været i opposition? (Svar: Jo).

Hører Buhl til denne fløj? (Svar: Han har ikke vist det, indtil den dag jeg forlod Danmark).

Ville De sidde i regering sammen med Buhl? (Svar: Ja, hvis »de kæmpende« havde ledelsen og prægede regeringen helt politisk).

Godt, vi kan også tænke os at forhandle med en regering, dannet af modstandsbevægelsens folk, selv om der i den også findes enkelte af de gamle, som Rådet mener at kunne have tillid til. Men Christmas Møller har fornylig også nævnt Scavenius og Thune Jacobsen uden særlig kritik, efter vor formening

er *hele* ministeriet Scavenius en tysk regering. Jeg synes, De skulle have én ting mere at gøre i Stockholm. Der foreligger for os meddelelse udefra, der tyder på, at politikerne i Danmark mener, at Danmark er engelsk interesseområde og engelsk-amerikansk militærområde. *Herimod vil vi på det alvorligste protestere.* Det sidste er ikke på forhånd givet, og det første forstår vi overhovedet ikke. Vil De ikke sige mig Deres egen personlige mening? (Svar: Meget gerne. Jeg mener, at Danmark i fortsættelse af sin politik gennem mange generationer er interesseret i et stærkt Rusland og bør søge at indrette sin politik herefter).

Er det den almindelige mening i Danmark (Svar: Muligvis ikke. Meget få mennesker tænker over udenrigspolitik. Men ét er sikkert: Rent bortset fra, at mange handels- og industrifolk af forretningsmæssige grunde er stærkt interesseret i Sovjetunionens fremskridt, er mange danske fyldt af taknemmelighed mod det land, hvis krigsmagt har givet krigen dens afgørende vending).

Jeg kan sige, at Sovjetunionen ikke tænker på at blande sig i Danmarks indre forhold på noget som helst punkt, men vi må gøre opmærksom på, at Danmark efter denne krig er Ruslands nabo, *direkte nabo,* og at vi ingen konkurrenter mere har i Østersøen, og vi håber, at Danmark vil huske det. Jeg vil bede Dem forsøge, om De kunne finde en mand i Danmark til at skrive om dette spørgsmål og give udtryk for denne opfattelse. Det vil være af stor værdi i øjeblikket, også for Danmark.

Der går rygter om, at De vil blive i Stockholm. Bliver De der længe? (Svar: Det afhænger ganske af, om De vil være i stand til at skaffe mig tilstrækkelig kontorplads. Så kommer jeg straks).

Jeg håber at se Dem meget snart igen. Vi russere er konservative og ønsker at holde fast på dem, vi har lært at kende og sætte pris på. Vi vil ikke undvære Dem, og derfor ønsker jeg Dem et godt udbytte af Deres rejse.«

Modtagelsen af fælleshenvendelsen og de 2 samtaler med Semenov og Dekanozov måtte for Døssing understrege den absolutte nødvendighed af mundtlige forhandlinger. Selv lagde han nok mest vægt på, at han fik lejlighed til at orientere dem derhjemme om den russiske holdning. Han anså det for en ulykke, om man i Danmark så østerud med kikkerten for det blinde øje. Typisk er nogle bemærkninger til Ebbe Munck:

Danmark lå ved Østersøen, og det vil være utilgiveligt kortsynet at tro, at Danmark uden videre var vestmagtsinteressesfære. Østersøen var russisk interesseområde, og dermed var Danmarks politik givet. »Man kan stikke hovedet i busken«, skrev han, »håbe på et svagt Rusland, men hvem tror på det?« Man måtte vente store økonomiske og politiske kriser ved krigens afslutning, kun ikke i Rusland. Det var eksperternes mening, det var også Døssings: »At jeg personlig tror på det, er ikke så mærkeligt, fordi jeg tror på det økonomiske system her... Jeg tror derfor, at Danmark spiller et højt spil, som vil blive tabt, hvis det ikke *også* søger at orientere sig mod øst, men denne orientering kan ikke opnås med de gamle politikere som ledere«. Samtidig gentog Døssing de tidligere erklæringer om, at man i Moskva kun kendte til »det kæmpende Danmark«, at man ikke ville forhandle med andre end Rådet, og at denne opfattelse ikke kunne ændres. Døssing forsøgte efter fattig evne, men hans hjerte og fornuft var på russernes side.

Man kan diskutere, om Døssings imødegåelse af det énstrengede russiske syn på Danmark var virksom nok, og om en kraftig argumentation fra hans side havde kunnet ændre billedet eller bare tone dets grelle farver lidt. Det er givet, at blandt danske både i hjemland og udland var der utryghed ved hans virksomhed. Denne var sikker og fuldt forståelig i politiske kredse. Dette er omtalt. Men den kunne også komme til orde i modstandskredse. I en rapport til London i slutningen af februar skriver Lippmann, at »man kan sige, at man fra Sovjetunionen næsten får for megen opmuntring til modstandsbevægelsen, på den anden side kan man sige, at man fra de allierede næsten får for lidt. Der er frygt for, at man... vil svigte modstandsbevægelsen... til fordel for de legale politikere. Flertallet af den danske befolkning vil føle det som en svigten«. I slutningen af marts rapporterer han det rådsmøde, hvor Frode Jakobsen refererede samtalerne i Stockholm, herunder også hans og Alfred Jensens samtaler i Sovjetlegationen dér. Rådsmedlemmerne havde i Stockholm udviklet grundene til forhandlingerne med politikerne, og »de deroppe havde givet udtryk for nogen forundring... men havde tilsyneladende bøjet sig for den... fremførte motivering«. Lippmann fortsætter sit referat: »Der havde naturligvis også været en del forhandlinger med Døssing. Det er jo ingen hemmelighed, at man hernede er lidt bange for ham i visse henseender, og Alfr.

Jensen fremførte da også som sit indtryk, at Døssing i lidt for høj grad støttede sig på Sovjets autoritet... Han ønskede lige så lidt intervention fra [russisk] som fra engelsk eller amerikansk side«.

Også blandt danske i Stockholm kan der registreres den opfattelse, at Døssings indberetninger i for høj grad var et ekko fra Kreml, og at han ikke udnyttede de muligheder, der var, for at omstemme lydkilden. En sådan opfattelse nærede bl. a. Seidenfaden, og han lagde ikke skjul herpå i breve hjemover til Dedichen. Sarkastisk kan han om Døssing skrive, at »han opfatter sig ikke som gesandt for Danmark, heller ikke for det kæmpende Danmark og knap nok for Frihedsrådet. Han er i alt fald fortørnet over, at bestyrelsen [Rådet] overhovedet nogen sinde har villet tale med oksehalerne [politikerne]. Han er gesandt for sine egne fikse ideer og rapporter, at disse ideer også er Stalins«. Herpå tvivler Seidenfaden. Eller et andet sted: »Spørgsmålet er også, om det er ham eller Roskilde [Rusland], der mener det, eller om han har forsøgt at påvirke Roskilde [Rusland] i rigtig retning eller at bestyrke dem i deres fordomme«. Seidenfaden behøvede kun få ord til at karakterisere en situation. Det får så stå hen, om vurderingen var korrekt. Seidenfaden havde forbindelser i den russiske legation i Stockholm og forsøgte herigennem at påvirke holdningen. Således opnåede han d. 20. december en samtale med madame Kollontay og en russisk legationsråd. Han gjorde her et forsøg på at forklare udviklingen i Danmark ud fra, hvad man kunne karakterisere som et modstandssyn, og imødegik i særdeleshed de uhyrligheder, artiklen i »Krigen og arbejderklassen« havde indeholdt. Seidenfaden ender sin fremstilling af samtalen med ordene: »I min bedømmelse af Ruslands politik i forhold til Danmark har jeg kun ét fast holdepunkt, nemlig den uvidenhed om faktiske og konkrete danske forhold, som jeg alle steder har fået indtryk af. En sådan uvidenhed udelukker måske ikke i sig selv ønsker om et vist dobbeltspil, men antyder i hvert fald stærkt, at Danmark ikke i særlig grad interesserer Rusland«. Den uudtalte konklusion synes at være, at det ikke skulle være ugørligt at afdisputere Rusland en falmet opfattelse af forholdene i Danmark. I Seidenfadens øjne opfyldte Døssing ikke denne mission.

Det er uudgrundeligt, hvad Døssing eventuelt havde kunnet opnå med en kraftigere opposition over for russiske domme og

fordomme. Men så meget er givet: Han blev fra første til sidste dag mødt med bastant påvisning af, at han var Rådets repræsentant og kun det, at han repræsenterede modstanden og kun den, at det kun var derfor, man havde inviteret ham, at man følgelig forventede, at han fastholdt modstandsstandpunktet også over for de politikere, som havde ansvaret for en antirussisk politik. Forsøg på påvirkninger af den russiske opfattelse i Stockholm eller London eller andre steder, fik i det mindste ingen påviselige følger i Moskva. Det er videre givet, at Døssings muligheder for at bringe denne konstante beskyldning til ophør, var slette, objektivt som subjektivt. Objektivt fordi hans arbejdsvilkår var ufatteligt dårlige, hans informationer elendige, subjektivt fordi han accepterede de russiske synspunkter og ikke ejede temperament for kompromis. Hans hjerte og fornuft var med russerne, hans tro på deres økonomiske system var voksende, og hans fortid og situation stod hindrende i vejen for et tolerant syn. Da Rådet indledte sine forhandlinger med politikerne, blev hans stilling, som han selv udtrykte det, »højst problematisk«. Især fra denne dag så han det som sin hovedopgave at virke hjemover og fremkalde en politisk afbigt. Da dette i hans øjne mislykkedes, og han i stedet så det kompromis tegne sig, som han hverken ville eller mente at kunne forsvare, blev han ensom og forbitret. Heri ligger forklaringen på de uvenlige ord, han i april postede hjemover til Rådet.

Heri skulle også ligge muligheden for forståelse af den sindsstemning, hvori han modtog fælleshenvendelsen til de 3 allierede. Få dage efter modtagelsen var han kampberedt på vej til Stockholm.

Kapitel 25 Befrielsesregeringen

Døssings ankomst til Stockholm d. 26. januar 1945 indledte en periode af voldsom politisk aktivitet. At give et komplet billede af den kehraus af møder, forhandlinger, samtaler, frokoster og mere eller mindre private og lukkede meningsudvekslinger, der nu fandt sted, er slet og ret ugørligt. Dertil er persongalleriet alt for stort, og dertil savner forhandlingerne i alt for høj grad et midtpunkt. Billedet flimrer af talløse fåmandssammenkom-

ster med evigt skiftende personsammensætning og skiftende forhandlingsemner, og bag flimmeret fornemmes et utal af mere eller mindre private og fortrolige sammenkomster med 2, 3, 4 eller mange deltagere. En styrtsø af udvekslede synspunkter og offentligt erklærede standpunkter, nogle nyttige og betydningsfulde, andre mindre nyttige og flygtige som vinden. Hvad der blev sagt, argumenteret, foreslået og forkastet, betroet og fortiet lader sig ikke fastholde selv på et minutiøst udpenslet billede, men de store linier skærer klart gennem virvaret. Det er dem, vi vil søge frem, og det vil til indledning være nyttigt at gennemgå persongalleriet.

Døssing kastede sig straks ud i forhandlinger med Munck og Foss og virkede oplagt, »fuldt restitueret og ved mægtigt kampmod«, skriver Munck i sin dagbog, og han tilføjer, at under den første dags forhandlinger kom der telegram fra London om, at nu også Christmas Møller var på trapperne. »Det er lige ved at blive en hel konkurrence«, slutter Munck et notat. Christmas Møller ankom d. 2. februar. Døssing havde ventet at finde repræsentanter frisk fra Rådet, hvad der havde været aftalen, men i København havde man taget en anden beslutning: Man ville have Døssing en tur hjem, og d. 7. februar indløb der telegram til ham om »i al hast« at komme til København, trods en vanskelig issituation i Sundet. Døssing afslog under henvisning til, at dette var imod de russiske ønsker, og hans telegram herom nåede »af tekniske grunde« først København d. 19. Da var som nævnt også Christmas Møller forlængst ankommet til Stockholm og ønskede ligesom Døssing forhandling med rådsrepræsentanter direkte fra »marken«. Rådet besluttede at sende Frode Jakobsen og Alfred Jensen. De ankom ad 2 forskellige veje. Turnbull nævner, at de ankom d. 22. februar, men af Muncks dagbog fremgår det, at Frode Jakobsen kom et par dage forinden Alfred Jensen, hvad der synes at underbygge en bemærkning i Frode Jakobsens beretning om, at beslutningen om at sende Alfred Jensen fulgte efter beslutningen om, at Frode Jakobsen skulle derop. Hermed var hovedpersonerne samlet. Kun 1 person til skal føjes ind i billedet: Aksel Møller ankom i dyb hemmelighed og mødte Christmas Møller og Døssing – ingen andre. Turnbull siger om dette møde, som Christmas Møller må have refereret til ham, at »Christmas Møller og Døssing traf Aksel Møller, som på mystisk vis ankom og ikke så nogen anden. Christmas

Møller mener, det lykkedes ham at overtale Aksel Møller til at modificere sin holdning over for Rådet. Han fremhævede indtrængende det kloge i et kompromis«.

Dette var de »udenlandske« forhandlere. Til dem sluttede sig så den faste danske stok af indviede og sammensvorne i Stockholm – i første række Foss, Munck, Mørch, Nordentoft og Seidenfaden –, der i større eller mindre grad var taget eller nu blev taget ind i arbejdet og fortroligheden, dernæst de officielle danske repræsentanter i legationen, som især Christmas Møller optog kontakt med, og endelig de engelske, amerikanske og russiske medspillere i de respektive legationer samt en lang række svenske politikere. Hertil kom, at Christmas Møller ved rejser til Göteborg, Helsingborg, Landskrona og Malmø og til de danske forlægninger for Brigaden tog kontakt over en bred front ud over Sverige.

De drøftelser, der nu fulgte, var karakteriserede ved deres overordentlig spredte forløb; der var ikke noget fælles forum for dem, men deltagerne mødtes og spredtes i små og større, stadig skiftende grupper, og en lang række emner kom på skift og efter omstændighederne på tale. Begge dele hang sammen med den omstændighed, at ingen af deltagerne og ingen deltager-kombination havde noget mandat til at træffe afgørende beslutninger, og at det centrale derfor måtte blive den gensidige udveksling af oplysninger og synspunkter over et umådeligt problemområde. Længere end hertil kunne forhandlingerne ikke række. Til gengæld var en sådan meningsudveksling nu også tvingende nødvendig. Som det allerede vil være fremgået, var mødedeltagerne på afgørende punkter ved at arbejde sig langt væk fra hinanden i indsigt og i indstilling. Alle havde vigtige, men vidt forskellige momenter at fremføre, og store sager stod for, som krævede størst mulig enhed om ikke i opfattelse – dette viste sig uopnåeligt – så dog i handling. Også dette kom til at karakterisere samtalerne.

De afsløredе ganske skarpe modsætninger af både saglig og personlig karakter. Frode Jakobsen taler om »konferencens til tider triste forløb«, Munck, Turnbull og Seidenfaden omtaler uenigheden mellem Døssing og Christmas Møller, Turnbull og Seidenfaden nævner modsætningsforholdet mellem rådsmedlemmerne og Christmas Møller, og Turnbull understreger i en officiel rapport til Foreign Office Christmas Møllers »overordentlig grove« (»exceedingly rude«) behandling af Foss. Turn-

bull selv var åbenlyst irriteret over Christmas Møllers Sverigesaktivitet og i særdeleshed over hans påfaldende nære forbindelse med den danske gesandt, Kruse, der under hele krigen havde trippet forsigtigt uden om ethvert personligt ansvar og initiativ og derfor stod lavt i allieret og i modstandsomdømme. Med åbenbar kritisk holdning nævner han, at Christmas Møller »havde set en masse til Kruse og folk af samme indstilling«, og at dette også var faldet Døssing og de to rådsmedlemmer for brystet, og videre taler han om Christmas Møllers »flirt« med Kruse og nævner, at Døssing og rådsmedlemmerne var »desillusionerede« af denne grund. Hans ord falder derpå: »... Han [C. M.] syntes opsat på at underminere Foss's stilling, og dette tog Døssing, Frode Jakobsen og Alfred Jensen etc. stor anstød af... Christmas Møller havde i dette tidsrum lagt vægt på at træffe en række utilfredse danske i Sverige og »bombarderede (»was gunning«) dem åbenlyst for at opnå støtte fra dem, skønt han samtidigt flirtede med Kruse. Ved slutningen af Frode Jakobsens besøg, havde Christmas Møller imidlertid modificeret sin holdning over for Foss, og jeg tror, at Frode Jakobsen og Døssing kom sig noget af deres skuffelse«. Turnbulls egen opfattelse fremgår tydeligt. Rigtigheden i hans bedømmelse er endvidere sikker for Frode Jakobsens og Døssings vedkommende. I en samtale, de to havde i Stockholm, drejede talen også hen på Christmas Møller og hans holdning. Ikke mindst Døssing udtrykte da beklagelse og ængstelse over hans holdning. Vi ved, at Døssings stemning i hans breve fra Moskva kort efter gav sig udtryk i harme. Om Turnbulls bedømmelse af Alfred Jensens holdning er lige så sikker, unddrager sig kontrol. I 1946 udtalte denne sig om sine forhandlinger i Stockholm med Christmas Møller. Hans udtalelser da giver nærmest et billede af gensidig tillidsfuldhed, idet han fremhæver, at han over for Christmas Møller gik stærkt ind for tanken om denne som statsminister. I så fald må der have været et betydeligt svælg mellem hans og Døssings opfattelse.

Under alle omstændigheder: Møderne i Stockholm fandt sted i en anstrengt atmosfære med megen polemik og ringe indbyrdes fortrolighed, og i det mindste Foreign Office fik et levende indtryk af de spændinger, der herskede under den tilsyneladende danske enighed.

At der var så store modsætninger til stede, er jo ingenlunde mærkeligt. Heller ikke, at de ofte fik en så skarp form. Det var

store afgørelser, man stod overfor, og man nærmede sig disse afgørelser ud fra vidt forskellige forudsætninger. Men hertil kom, at besættelsestidens debat i al almindelighed havde en tendens til at fremtræde skarpt, ikke blot fordi problemerne var så vitale og følelserne så stærkt engagerede, men også fordi standpunkterne ofte udviklede sig og fik tid til at fiksere sig uden den afslibningsproces i kontinuerlig fægtning med andre synspunkter, der normalt følger og befordrer meningsdannelsen. I særlig grad kom dette frem, når som her deltagerne mødte frem til diskussion fra hver sit miljø og med hver sine vanskeligheder at tage hensyn til og vende tilbage til. Trods al brevskrivning og telegraferen, trods alle mæglende og forklarende indgreb, trods alle nok så velmente forsøg på at forestille sig tingene fra andres synspunkter, var og blev det uendeligt vanskeligt, grænsende til det umulige, at få koordineret de vidtspredte og ofte isolerede initiativer og temperamenter ind i en fælleshandling. I særlig grad blev det vanskeligt, da man henimod krigens slutning bevægede sig fra krigens forenklede problemstillinger ind i fremtidens langt mere komplicerede. De eksisterende latente modsætninger blev nu aktuelle. Det er ikke til at undre sig over, om det da kunne slå gnister. Opladningen var stor, og udladningerne var sjældne.

I en fortrinsvis orienterende drøftelse som den, der fandt sted i Stockholm, hvor orienteringen både skulle omfatte en mange måneder lang udvikling, en særdeles kompliceret situation og en lang række forudsætninger for de respektive standpunkter, måtte drøftelsen flakke viden om. Emnemassen blev tung og forhandlingsgangen vidtløftig. Hertil bidrog også, at hver eneste større eller mindre gruppe, der mødte sammen, på forhånd måtte gøre sig klart, hvad der med den givne sammensætning kunne og burde omtales og forhandles. I næsten alle tænkelige tilfælde var der grænser for, hvad hver enkelt kunne eller ville åbenbare. Dette lå dels i den illegale situation, men det lå også i de enkeltes særstilling eller særinteresser. Luften måtte nødvendigvis være svanger med hemmeligheder, både de renfærdige, der bundede i forpligtelser, og de mindre agtværdige, der havde deres rod i personlige interesser. Det er ikke her hverken tanken eller opgaven at kortlægge alt, hvad der blev sagt eller modsagt i den politiske malstrøm i de dages Stockholm, men kun kort at nævne en række af de emner, der var på bane og derpå samle opmærksomheden om behandlin-

gen af de særlige problemer, som forhandlingerne hjemme mellem Frihedsråd og politikerne gav anledning til.

Christmas Møller gav det bredeste oplæg til den politiske aktivitet, og for en del var hans oplæg offentligt. Dels på pressekonferencer, dels gennem udtalelser på offentlige møder udviklede han sine synspunkter, så vidt dette var gørligt. Med et træffende udtryk af Sten Gudme kan man sige, at »han gjorde sin »politik« offentlig«. Turnbull har i en rapport, der i kopi gik til Danmark, søgt at sammenfatte Christmas Møllers offentlige udtalelser under Sverigesopholdet. Dette klare resumé skal her refereres i yderligere forkortning blot for at give en antydning af emnemassen og synspunkterne. Turnbull indleder med ordene: »Sagt i al almindelighed, alt hvad C. M. sagde offentligt i Sverige kan rubriceres under den ene eller den anden af de følgende ... punkter«. Derpå opstilles og gennemgås punkterne:

1. Danmark skulle erklære Japan krig ved befrielsen. Kunne deltage med handelsskibe.
2. Danmark skulle deltage i besættelsen af Tyskland og afløse allierede tropper. Tyskland måtte aldrig sættes i stand til at føre en ny krig.
3. Danmark måtte give de allierede baser i Danmark.
4. Danmark betragtedes i realiteten som allieret. Ved krigsafslutningen måtte Danmark konstatere den faktiske krigstilstand, der havde hersket, og måtte indtil da fortsætte kampen og styrke de allieredes respekt. Officiel anerkendelse som allieret ville formentlig blive opnået på denne baggrund. Han understregede værdien af, at Rusland havde anerkendt Døssing som repræsentant for det kæmpende Danmark.
5. Han opfordrede danske til at melde sig til Brigaden og understregede dens stilling som en allieret styrke.
6. Der kunne ikke blive tale om en nordisk blokdannelse. Nordiske forbindelser skulle kulturelt og praktisk udfolde sig inden for rammerne af De Forenede Nationer. Al europæisk politik måtte sigte på samarbejdet med Rusland.
7. Sveriges neutralitet havde været af værdi for Norge og Danmark som for de allierede.
8. Ved befrielsen ville der blive dannet en regering i Danmark med repræsentanter for de politiske partier og Rådet.

9. Dødsstraf måtte indføres med tilbagevirkende kraft. Alle krigsfortjenester konfiskeres.
10. Der forelå intet Sydslesvig-problem. Agitationen for ændring af grænsen var ikke udtryk for folkets vilje, og både politikere og ledende kræfter i Rådet var imod tanken.
11. Omfattende udtalelser om efterkrigstidens økonomiske politik.
12. Danmarks forsvar måtte indrettes efter kravene fra De Forenede Nationer. Spørgsmålet kunne løftes ud af den partipolitiske diskussion. Om sin egen politiske stilling erklærede han, at han ikke var bundet eller følte sig bundet af noget parti. Kun Danmarks befrielse var hans interesse.
13. Omfattende erstatninger til alle modstandskampens ofre.

Dette var i meget grove træk, hvad Christmas Møller offentligt førte frem. Andet, som Turnbull ikke medtog, kunne tilføjes. Således erklærede han sig varmt for en grundlovsændring med nedsat valgretsalder og afskaffelse af landstinget. Ubetinget gunstig blev reaktionen på hans »program« ikke hos alle Her skal blot anføres nogle kommenterende bemærkninger fra 3 tidligere konservative partifæller i Danmark. Kommentaren fremkommer i forbindelse med, at man har foreslået ham som udenrigsminister over for Buhl og i første omgang mødt en gunstig holdning. Derpå hedder det dog: »... Til vor sorg sporede vi imidlertid et par dage efter nogen betænkelighed hos førstemanden [Buhl], som var ængstelig over fremsatte udtalelser vedrørende forskellige udenrigspolitiske forhold (baser m. v.). Han var ret bestyrtet og talte paradoksalt om, at der jo heller ikke skulle føres Scavenius-politik med modsat fortegn ... det må vel indrømmes, at det kan være genstand for overvejelser, hvor vidt landets udenrigsminister på forhånd bør være bundet af alt for præcise udtalelser... på tilsvarende måde virker kategoriske udtalelser om Norden...« Derpå nævnes den bestemte modstand, også tanken om en grundlovsændring vækker. Også Lippmann gav over for London udtryk for bekymring over Christmas Møllers offentlige udtalelser. Han nævnede passus'en om de danske skibe, der kunne sættes ind i kampen mod Japan og gjorde London opmærksom på, at mange skibe endnu var under tysk kontrol, selv om det netop

var en af modstandsbevægelsens hovedopgaver at søge at sikre dem mod tysk ødelæggelse. »Det kan få uoverskuelige følger«, skrev han, »hvis en eller anden fjollet tysker ser sådanne udtalelser og får en lys idé«. Lippmann vurderede, at Christmas Møllers udtalelser alt i alt skadede hans position i Danmark.

Men alt det anførte var udelukkende stof, der dog med nogen forsigtighed lod sig føre offentligt frem. Det gled med mere eller mindre vægt ind også i de lukkede drøftelser, der fandt sted, og hører derfor med til billedet; men vigtigst i disse drøftelser blev selvfølgelig de interne problemer som f. eks.: Modstandsbevægelsens stilling og kampmuligheder, dens våbenforsyninger, dens organisation, dens forhold til og forhandlinger med politikerne. Videre spørgsmål som Brigadens stilling, Sveriges holdning og eventuelle intervention i Danmark og sidst, men ikke mindst, forholdet til de allierede og i særdeleshed Rusland og især det konkrete problem: Muligheden for at opnå stilling som allieret, som politikerne og Rådet i fællesskab havde anmodet om i januar. Disse og tilgrænsende problemer blev drøftelsernes kærnespørgsmål. Vi skal her først følge fælleshenvendelsens skæbne. Denne henvendelse kom omgående på dagsordenen.

Som omtalt havde henvendelsen d. 16. januar nået de 3 allierede hovedstæder. I London og Washington var den med det samme blevet forelagt og havde modtaget støtte fra henholdsvis Reventlow, Christmas Møller og Kauffmann. Noget svar forelå imidlertid endnu ikke, da Stockholmsamtalerne tog deres begyndelse, selv om de indviede havde gode anelser om, hvad svar der ville komme. Døssing havde som omtalt modtaget henvendelsen gennem den britiske ambassadør d. 17. januar. Han stod da umiddelbart foran sin rejse til Stockholm og afleverede ikke henvendelsen forinden afrejsen, selv om han mundtligt gav underretning i udenrigsministeriet om, at en henvendelse var indløbet. I de første dage af februar meddelte han Christmas Møller, hvordan sagen lå, og Christmas Møller kunne videregive hans oplysninger til Reventlow med følgende ord: »Minister Døssing meddelte mig, at han havde modtaget henvendelsen samme morgen, som han skulle forlade Moskva for sit besøg i Stockholm, at han skyndsomst havde oversat henvendelsen og afleveret den til en personlig ven i det russiske udenrigsministerium, men således at han ville komme tilbage til den officielle overrækkelse«. En lidt anden begrundelse gav

Døssing i slutningen af marts, da den officielle overrækkelse faktisk fandt sted. I hans følgeskrivelse til udenrigsministeriet i Moskva hed det da: »Andragendet . . . modtog jeg d. 17. januar d. å., umiddelbart før min afrejse til Stockholm, således at der ikke var tid til at forelægge sagen. Da jeg desuden ikke i forvejen var underrettet af Frihedsrådet, måtte jeg ønske at drøfte andragendet med Rådets repræsentanter under mit besøg i Stockholm«. Forskellen på de 2 fremstillinger er indlysende. I Stockholm fremhævede Døssing kun tidsmomentet, men i henvendelsen til russerne kommer også det politiske motiv frem: At Døssing undlod overrækkelsen før mødet med rådsmedlemmerne for at vinde tid og få henvendelsen enten ændret eller standset.

At Døssing kom til Stockholm med den mulighed i tankerne, at henvendelsen kunne standses, fremgår af et brev, som Seidenfaden – åbenbart med Foss som kilde – d. 6. februar sendte Dedichen, men hertil kommer, at tidsmomentet ingenlunde var så afgørende, som Døssing gav udtryk for i Stockholm. Han modtog henvendelsen d. 17. Samme dag havde han sin lange samtale med Dekanozov. Henvendelsen blev ikke berørt. Men først d. 21. – og altså ikke samme dag – forlod Døssing Moskva. For denne dag viser hans regnskaber posterne 30 rubler for bil til flyvepladsen og 246 rubler for billet til Helsingfors. D. 18., 19. og 20. januar stod til hans disposition. Han brugte dem ikke til overrækkelse, men til henlæggelse.

Sagen var den, at Døssing ingenlunde var tilfreds med den formel om befrielsesregering, man var enedes om i Danmark. Ved at gå ind på henvendelsen, forinden klare aftaler om regeringen forelå, havde Frihedsrådet forringet sin stilling i dette spørgsmål, og det var i Døssings øjne en klar nødvendighed, at denne regering fremtrådte som en tydelig modstandsregering. Først så ville den kunne opnå godkendelse i Moskva. Sådan ræsonnerede han. Der var bag Døssings holdning en motivblanding, som må fremhæves. Han skønnede, at den udvikling, der var i gang hjemme, var til skade for forholdet til Rusland. Det kan ikke nægtes, at han havde alvorlige grunde til at mene, at han her skønnede rigtigt. Det var derfor både hans ret og hans pligt at søge at påvirke udviklingen. Men enhver påvirkning måtte alene baseres på hans vurdering af det russiske syn og ikke på egne sympatier og aversioner. Og her sondrede Døssing ikke skarpt. Hans motiveringer hjemover indeholdt

dels skarpt advarende referater af russiske synspunkter, men de var til stadighed og i stigende grad blandet op med helt personlige udfald mod de politikere, han ikke ville benåde, og mod det Frihedsråd, der i hans øjne svigtede fremtiden ved at gå på akkord. Det er umuligt at skille de to momenter fra hinanden, men det er muligt at fastslå, at Døssing i det mindste ikke formåede at gøre det. Hans fortid, hans situation og hans temperament tillod ham det ikke. Måske heller ikke hans helbred. Døssing var ikke nogen rask mand, da befrielsen kom. Han var synlig ældet. De, der kendte ham bedst, kunne se det. I vinteren 1947 døde han af en hjernesygdom, der i nogen tid havde været under udvikling. Der er i hans breve fra foråret 1945 en uligevægtig vrede og en forbitret lidenskab, som måske ikke lader sig forklare, uden at man tager hans helbred med i vurderingen.

Hverken han eller Christmas Møller vendte uskadte tilbage til Danmark efter deres afgørende indsats i det fremmede.

Hermed er baggrunden givet for de synspunkter, Døssing forfægtede, da han kom til Stockholm, først over for Foss, Munck og Turnbull, og få dage senere også over for Christmas Møller. Tanken om, at henvendelsen skulle standses, bortfaldt med det samme. Den var jo forlængst gået til vestmagterne, og sagen lod sig alene af den grund ikke stoppe. Man synes at have været inde på den tanke, at en overrækkelse med det samme af Foss og Døssing kunne finde sted i den russiske legation i Stockholm, men havnede hurtigt i beslutningen om, at overrækkelsen skulle vente, til Døssing vendte tilbage til Moskva. Dette blev endeligt fastlagt, da Christmas Møller d. 2. februar ankom. Denne løsning var i overensstemmelse med Døssings ønsker. Han var ikke begejstret for henvendelsen og ønskede i det mindste ikke en »påtrængende aflevering«.

Diskussionen mellem Døssing og Christmas Møller var fra begyndelsen præget af en vis skarphed, og uenigheden blev ikke mindre i løbet af de følgende samtaler. Uenigheden gjaldt dog ikke selve spørgsmålet om afleveringen af henvendelsen, men derimod dennes indhold. For Døssing betød den en modstandsbevægelsens kapitulation og måtte derfor føre til afvisning i Moskva. For Christmas Møller betød den etableringen af en enighed hjemme, der måtte støttes for enhver pris. Få dage efter de første samtaler kunne Christmas Møller meddele Reventlow dels, at Døssing ville opsætte aflevering, til han kom

til Moskva, dels hans kritiske holdning over for den: »Døssing var af den opfattelse, at henvendelsen var, for at sige det med et mildt ord, meget problematisk, og... Døssing understregede, at den virkning, man i Foreign Office lagde en særlig vægt på, nemlig konstateringen af enigheden mellem de gamle politikere og Frihedsrådet, ikke interesserede russerne det mindste, men tværtimod måske kunne have den modsatte virkning«. Christmas Møller nævnede videre, at Døssing hævdede, at tanken først burde have været ventileret i de 3 hovedstæder og fortsatte referatet: »Døssing havde betænkeligheder... derigennem, at den kunne bringe kongens person i fare, og når det her over for blev gjort gældende, at hvis tyskerne virkelig foretog sig noget mod kongen, ville det være en mægtig styrkelse af hele stillingen, så mente Døssing, at på en sådan måde kunne man naturligvis ikke behandle kongen... Døssing var i det hele taget meget betænkelig ved sagen«. I et parallelt løbende telegram meddelte samtidig Christmas Møller Reventlow, og dermed også Kauffmann, at det var Døssings standpunkt, at sagen skulle holdes »åben«, til man havde fundet en vej frem, der muliggjorde et imødekommende russisk svar.

I løbet af februar havde Døssing og Christmas Møller drøftelser i de to vestallierede legationer såvel som i den russiske legation om udviklingen i Danmark. Synspunkterne i den russiske legation synes at have været ret uudgrundelige. I det mindste fik de hver sit indtryk med hjem fra samtalen. Over for madame Kollontay gjorde Christmas Møller til forsvar for de danske politikere gældende, at »hun jo måtte forstå Danmarks meget vanskelige stilling i den første tid, da hverken Rusland eller De Forenede Stater var med i krigen«, og han mente absolut at møde forståelse for dette synspunkt. Døssings indtryk var det stik modsatte. I april skrev han til Foss om Christmas Møller: »Christmas har ventileret muligheden for visum hertil. Han får det sikkert ikke. Hans tale i den engelske radio, hvor han bl. a. sagde, at hans kompromispolitik fandt fuld forståelse hos russerne i Stockholm, vil ikke blive glemt af dem, der ved, at sandheden er den stik modsatte«. I en senere rapport til Gustav Rasmussen gentog Døssing denne vurdering af de russiske bemærkninger: »De blev... meget skarpt fremsat over for hr. Christmas Møller i en samtale, som han og jeg havde med madame Kollontay«. Det sete synes at have været afhængigt af øjnene, der så.

Sagen er vel den, at begge midt i en løbende diskussion hæftede sig stærkt ved egne argumenters vægt og begge fortolkede sig medhold til i formentlig neutrale bemærkninger. Andre, der i de samme dage drøftede problemerne i den russiske Stockholmer-legation, fandt det også vanskeligt at lodde de russiske standpunkter. Da Frode Jakobsen og Alfred Jensen i marts meddelte deres indtryk fra Stockholmerrejsen i Rådet, kunne de som nævnt om deres besøg i legationen berette, at russerne »tilsyneladende« have bøjet sig for Rådets motivering for samarbejdet med politikerne. Seidenfaden, der ligeledes havde kontakter med legationen, følte sig heller ikke sikker i sin bedømmelse. Til Dedichen skrev han: »Dolle [Døssing] erklærede nemlig meget bestemt, at man i Roskilde [Rusland] absolut ikke vil have oksehalesuppe [henvendelse fra politikere]. Han kan heller ikke selv lide retten, og undertiden kan jeg ikke rigtig finde ud af, hvad der er hans egen smag, og hvad der er roskildefolkenes [russernes]. Hans referat har en anden tone end den gamle dames [madame Kollontay], men det er meget muligt, at sandheden ligger et sted midt imellem«.

Modsætningen mellem Døssing og Christmas Møller var imidlertid evident, og for begges vedkommende kan ønsket have været far til vurderingen. Ingen har vist klarere end Turnbull gjort modsætningen op, da han efter Stockholmmøderne endte sit resumé over Christmas Møllers Sverigesaktivitet med følgende karakteristik: »Mr. Møller synes ikke at have nogen indvending imod eller tøven over for optagelsen af de gamle politikere i overgangsregeringen, og så vidt som man kan dømme herom, mener han, at de gamle politikere skal være i majoritet, fordi kun på den måde kan den samlede danske opinion blive repræsenteret i... regeringen. Yderligere fremhæver han meget stærkt det synspunkt, at Det kæmpende Danmark i dag er hele Danmark, både det nye og det gamle, og derfor er de gamle politikere, forudsat at de ikke er kompromitterede, fuldt antagelige. Han understreger uden tvivl dette standpunkt så stærkt, fordi det er den eneste logiske måde, på hvilken man kan komme om ved den fjendtlige holdning over for de gamle politikere, som Rusland synes at have antaget. Russerne hævder, at de kun anerkender Det kæmpende Danmark, og at de gamle politikere ikke tilhørte Det kæmpende Danmark, men hvis C. M. kan få held med sin

påstand, at der kun er én front i Danmark i dag, og ikke to – så må den russiske anerkendelse af Døssing... også omfatte hele Danmark«. Denne vurdering svarer nøje til Christmas Møllers udvikling af sit standpunkt, og den svarer nøje til Døssings opfattelse. Kun tilføjede han en anden vurdering.

D. 22. februar kom så de to rådsmedlemmer. I en række møder gled de ind i diskussionen. Indledningen synes at have været en art generaldebat med Foss, Munck, Døssing, Christmas Møller og Frode Jakobsen, hvor denne sidste fremlagde situationen hjemme og den lange udvikling, der lå bag fælleshenvendelsen. Et notat fra Frode Jakobsens hånd viser, med hvilken grundighed alle spørgsmål her blev gennemgået. I den drøftelse, der fulgte beretningen, gjorde Frode Jakobsen specielt rede for de bevæggrunde, der lå bag det samarbejde med politikerne, der var indledt. Han nævnte, at det centrale måtte være gennemførelsen af Frihedsbevægelsens program, og at en sådan gennemførelse måtte forudsætte, dels at den første regering gik ind for dette program, dels at den næste regering, bestemt ved et frit valg, fortsatte i samme spor. Det første mål kunne måske, hævdede han, nås ved en ren modstandsregering, som muligvis kunne dannes under hensyn til Ruslands stilling, men dette ville give bagslag ved valget, idet en sådan regeringsdannelse ville bringe modstandsbevægelsen i modsætning til de gamle partier. Frode Jakobsen ender sit notat: »Vi er altså kommet til det resultat, at for at bringe modstandsbevægelsens ideer til sejr, er det en politisk nødvendighed at søge samarbejde med de bedste inden for de fire politiske partier«. Frode Jakobsen foregøglede sig ikke, at modstandsbevægelsens indflydelse ville holde ud over kamptiden.

Det er tydeligt, at Frode Jakobsens argumentation her er vendt mod Døssing. Men iøvrigt blev rådsmedlemmernes stilling den, at de kom under dobbelt ild. Over for Christmas Møller måtte de værge sig mod hans opfattelse af, at der nu herskede total enighed på hjemmefronten, og at Buhl følgelig måtte have det »lange tøjrslag«, som Christmas Møller gik ind for, og over for Døssing måtte de forsvare, at de overhovedet havde indladt sig på fælleshenvendelsen uden at have sikret sig den afgørende indflydelse i den kommende regering. Det spørgsmål rejser sig, om de 2 rådsmedlemmer stod enige i denne dobbeltild. Ved forhandlingen om fælleshenvendelsen

havde jo Houmann reserveret sig den mulighed, at der kunne blive tale om en ren modstandsregering. Det ville under trykket af Døssings argumentering ikke have været unaturligt, om Alfred Jensen som kommunistisk repræsentant nu havde ventileret en sådan tanke, og i en artikel i »Frit Danmark« efter krigen hævdede han da også, at muligheden heraf var levende for kommunisterne. Det synes imidlertid givet, at de 2 rådsmedlemmer i Stockholm og over for Døssing stod helt samlede om at forsvare forhandlingerne med politikerne. I Døssings breve hjem efter Stockholmmødet, hvor han angriber Rådet for dets kompromispolitik, er der ikke antydning af, at han har mødt nogen dissens på dette spørgsmål. Dette fremgår ligeledes af en rapport, Seidenfaden sendte Dedichen i marts.

Det hedder her, at »Nielsenfolkene [kommunisterne] fører en helt anderledes realistisk linie end Døssingerne. De er tilhængere af koalitionen med oksehalerne [politikerne]. Jeg tror, de er klare over, at Bestyrelsen [Rådet] og alt hvad den står for, kun kommer frem til indflydelse ad den vej, og at den ballade, der eventuelt ville komme ud af en situation, hvor modstandsbevægelsen gik i opposition, blot ville give de reaktionære chancerne«. Seidenfaden var ikke øjenvidne under forhandlingerne, men han var, som Frode Jakobsen efter møderne kunne konstatere, »fantastisk godt underrettet«.

Døssing stod stærkt i den drøftelse, der hermed indledtes. Han var kommet til Stockholm fuld af ulyst til at ekspedere henvendelsen og med den mulighed i baghånden, at den måske slet ikke skulle ekspederes. Han gjorde nu gældende, at et gunstigt russisk svar i det mindste måtte forudsætte, at den kommende regering var præget af modstandsbevægelsen, og han opstillede under forhandlingerne følgende minimumskrav: 1) flertal for modstandsbevægelsen. 2) statsminister, udenrigsminister og justitsminister vælges blandt modstandsbevægelsens folk. 3) intet medlem af ministeriet Scavenius kan optages i den nye regering og 4) Frihedsrådets program med politisk og økonomisk udrensning skal gennemføres. Hermed tog han skarpt afstand fra Christmas Møller og dennes holdning. Hans egen formulering af problemstillingen lyder: »... under sit ophold i Sverige har han [C. M.] givet udtryk for opfattelser, der helt placerer ham i de gamle politikeres kreds. Han forfægtede den anskuelse, at de gamle politikere helt er tilsluttede modstandsbevægelsen, og at de nu er de

faktiske ledere af udviklingen i Danmark ... Så snart krigen er forbi, må der dannes en regering af de gamle politikere og støttende sig til den i 1943 valgte rigsdag. Denne nye regering bør dog også rumme repræsentanter for modstandsbevægelsen, men antallet er ligegyldigt ... Frihedsrådets repræsentanter har meget skarpt protesteret mod Christmas Møller og stempler hans fremstilling af de politiske forhold i Danmark som værende i direkte strid med sandheden ... Christmas Møller måtte da også over for kendsgerningerne moderere sin opfattelse, men han fastholdt, at de gamle politikere burde have ledelsen i efterkrigstidens Danmark. Hvis Frihedsrådet vil stå fast, vil det efter alle foreliggende kendsgerninger kunne gennemføre alle krav, det måtte opstille – med eller uden Christmas Møller«. Dette sidste var i regeringsspørgsmålet Døssings ufravigelige politik, og sandt var det, at han ved ikke at fravige denne politik evnede at øve en væsentlig indflydelse på dannelsen af befrielsesregeringen. Men forinden vi går over til dannelsen af denne regering, skal vi kort følge fælleshenvendelsens videre skæbne.

Aldrig så snart var forhandlingerne indledet, før der d. 23. februar indløb et svar på henvendelsen fra amerikansk side. Det sendtes til Munck og Foss til viderebesørgelse til Rådet og politikerne. Svaret havde følgende ordlyd:

»Som påpeget i mr. Hull's erklæring af 12. juli 1944, har det amerikanske folk længe betragtet det danske folk som allieret i kampen mod aggressionens kræfter. Begivenhederne den 29. august 1943 og de tildragelser, som har fundet sted siden den dato har yderligere bestyrket det i denne tro. Enigheden mellem danskerne, både hjemme og ude, i deres modstand mod nazisterne og de bidrag, de har ydet i den fælles sag gennem sabotage og andre former for modstand, vækker beundring hos det amerikanske folk.

For at spare det danske folk og deres ledere for mulige repressalier fra tyskernes side, er det næppe tilrådeligt på dette tidspunkt at udstede en offentlig erklæring, der anerkender Danmark som allieret de facto såvel som i sind, således som det er foreslået i det budskab, man har modtaget fra Frihedsrådet og lederne af de fire vigtigste politiske partier. Den amerikanske regering overvejer omhyggeligt denne sag. Uden hensyn til den beslutning, man er nået til, ønsker denne regering, at Frihedsrådet og lederne af de politiske partier skal være vi-

dende om den agtelse og beundring, som det amerikanske folk nærer for det danske folk.«

Med dette svar, afleveret før et engelsk svar forelå, og før overrækkelsen i Moskva overhovedet havde fundet sted, var for så vidt fælleshenvendelsens skæbne afgjort. Det amerikanske svar var venligt, men imødekom ikke henvendelsens anmodning om en officiel fælleserklæring fra de 3 stormagter. Det forandrede baggrunden for den kommende overrækkelse af henvendelsen i Moskva. Den nye situation førte til drøftelser i den engelske legation i Stockholm, hvori deltog Døssing, Foss Munck og Frode Jakobsen, og Turnbull formulerede her d. 3. marts følgende forslag til en engelsk erklæring, som på det grundlag, der nu eksisterede, kunne bringe sagen videre:

»Det er en glæde for Hans Majestæts regering at erfare gennem Deres budskab, at Danmarks Frihedsråd og de danske politiske partier er enedes om at forsøge at danne en regering efter krigen og i fællesskab at udarbejde et grundlæggende program. Vi håber at kunne byde den nye danske regering velkommen i De Forenede Nationers rækker, så såre den kan dannes i et frit Danmark.

For at imødekomme Deres ønsker så vidt muligt, har vi og vore to store allierede besluttet at offentliggøre følgende erklæring på det tidligst egnede tidspunkt:

»Regeringerne i Sovjetunionen, De forenede Stater og Storbritannien betragter det danske folk som allieret i kampen mod aggressionens kræfter. Det danske folks aktive kamp mod Hitlers Tyskland anses af os som et værdifuldt bidrag til den fælles sag.

For nærværende anerkender vi Danmarks Frihedsråd som leder i Danmarks kamp mod Nazityskland, indtil kongen af Danmark frit kan danne en regering«.

Dette kompromisforslag greb den amerikanske udtalelse om anerkendelse af det danske folk i flugten, og det imødekom såvel den amerikanske uvilje mod en offentlig erklæring, der kunne ramme lederne i landet, som de russiske synspunkter ved at fastslå en »provisorisk« anerkendelse af Frihedsrådet som optakt til en endelig anerkendelse af en fri dansk regering. Men det repræsenterede naturligvis samtidig en ændring af det grundlag, der var lagt for fælleshenvendelsen, og en ændring, der indføjedes, uden at politikerne blev spurgt. De

sad ikke til højbords, når landets udenrigspolitik var til drøftelse.

Christmas Møller blev opbragt herover. Han var i Stockholm, da ændringen blev drøftet og foreslået og sendt til England og Amerika, men først efter sin ankomst til London modtog han meddelelse om ændringen og måtte i Foreign Office erklære, at han intet kendte til forslaget. Til Frode Jakobsen skrev han og beklagede sig i stærke vendinger herover: »I Foreign Office må jeg naturligvis give den besked, at jeg ikke kender noget til det, hvilket jo forundrer Foreign Office umådelig meget, da man jo vidste, jeg var i Stockholm på det pågældende tidspunkt. Da Foreign Office meddelte mig, at man allerede havde handlet på grundlag af telegrammet, også fordi man troede, at jeg var fuldstændig indforstået med det, har jeg meddelt, at jeg ikke synes, man skulle ændre noget... Mit eget synspunkt er følgende:... det havde været det korrekteste, om man... havde konfronteret Buhl og politikerne og givet meddelelse om, hvad denne konference havde ført til, og det vil jeg naturligvis ikke undlade at meddele Dem«.

Over for denne forsinkede protest står Turnbull's udsagn, at Christmas Møller havde godkendt forslaget. Dette forekommer over for Christmas Møllers kategoriske benægtelse kun sandsynligt med den fortolkning, at Turnbull kan have drøftet forslagets synspunkter med ham og ment at møde forståelse for dem. Christmas Møller var ikke med i det møde, hvor forslaget fødtes på papir. Og han var da i Stockholm. Affæren illustrerer måske bedre end noget andet, hvor lang afstanden mellem ham og modstandsrepræsentanterne da var blevet. En dyb kløft skilte, og i Foreign Office var man velorienteret herom.

Væbnet med fælleshenvendelsen, med det amerikanske svar og med det engelske forslag til et svar kunne Døssing i marts overrække henvendelsen i Moskva. Han gjorde det d. 25. marts med følgende skrivelse til udenrigskommissariatet, bilagt de 3 nævnte aktstykker:

»... Jeg fremhævede [i Stockholm], at et imødekommende svar næppe kunne ventes fra Sovjetunionens regering, da denne kun har anerkendt det kæmpende... Danmark... Imidlertid lovede jeg at anbefale en fællesudtalelse fra de tre store Allierede, der i al almindelighed indeholdt en anerken-

delse af modstandsbevægelsen. En sådan erklæring ville ganske vist kun være en gentagelse af Sovjetunionens anerkendelse af det kæmpende Danmark og af de erklæringer, der er udstedt såvel af den amerikanske som den engelske regering... De allierede repræsentationer i Stockholm var underrettede om vore forhandlinger, men inden disse var afsluttet, kom den amerikanske regerings svar. Hermed var et fælles svar på andragendet udelukket, men samtidig vedtog vi forslaget fra den engelske legation. Dette forslag støttedes af Frihedsrådets repræsentanter, og jeg vil kunne give det min varmeste anbefaling. Medens der i henvendelsen fra Frihedsrådet og de politiske partier ikke siges noget om, hvem der har ledelsen i det kæmpende Danmark, siger det engelske forslag klart, at Frihedsrådet har ledelsen, hvilket er i nøje overensstemmelse med de faktiske forhold. Det amerikanske svar taler om mulige repressalier fra tyskernes side og mener, at man derfor ikke kan ønske en officiel deklaration. Dette er ikke Frihedsrådets opfattelse. Rådet mener tværtimod, at alt hvad tyskerne måtte foretage sig, vil bidrage til en kraftigere fortsættelse af frihedskampen«.

Døssings skrivelse kaster lidt lys bagud. I hans øjne var det de forestillinger, han i Stockholm havde gjort, der havde ligget til grund, da ændringsforslaget i det engelske gesandtskab blev konciperet. Dette forekommer at være i overensstemmelse med de foreliggende kendsgerninger. Seidenfaden, der nøje fulgte udviklingen i Stockholm, gav udtryk for en tilsvarende opfattelse. Døssings indflydelse hjemover var i foråret 1945 betydelig og betydeligere, end han selv opfattede det. Det gælder denne sag, og det gælder regeringssagen.

Den vidtspundne forhandling om fælleshenvendelsen og de forsinkelser, sagen kom ud for, fik konsekvenser, da en ny sag af udenrigspolitisk karakter i marts rejste sig. De 3 »store« enedes i februar i Yalta om indkaldelse af en konference i San Francisco d. 25. april. De Forenede Nationer skulle her endelig konstitueres. Spørgsmålet om dansk deltagelse rejste sig omgående, og Kauffmann tog sagen op. Han havde ved tidligere møder til forberedelse af denne organisation været inviteret, om ikke som officiel repræsentant, så som observatør, og han ventede også denne gang, at han ville kunne repræsentere Danmark. D. 5. marts skrev han til den fungerende amerikanske statsseketær, mr. Grew, og anmodede om en tilsva-

rende placering som ved tidligere konferencer. Han anmodede ligeledes om, at han kunne blive ledsaget af en repræsentant for modstandsbevægelsen, udpeget af Rådet. Kauffmann modtog omgående svar og havde derpå mundtlige drøftelser med Grew om sagen. Det viste sig, at sagen ikke var så ligetil som ved tidligere konferencer. Dels var der denne gang 4 stormagter som indbydere til konferencen, og disse måtte først spørges, og dels var der på Yalta-mødet truffet beslutning om, at kun lande i krig med Tyskland eller Japan samt lande, der havde tilsluttet sig De Forenede Nationers deklaration af 1. januar 1942, kunne deltage. På grund af uenigheden mellem stormagterne om Polens deltagelse var det udtrykkeligt fastslået, at observatører ikke kunne deltage.

Kauffmann pressede imidlertid på over for de amerikanske myndigheder. For ham havde Danmarks formelle stilling aldrig været det væsentlige, så længe landet i realiteten betragtedes og behandledes som allieret. Men her blev nu pludselig det formelle en realitet. Han påpegede, at der faktisk bestod krigstilstand mellem Danmark og Tyskland og understregede den vitterlige kamp i samarbejde med de allierede, som foregik både hjemme og ude. Han fremhævede, at han som fri dansk gesandt havde tilsluttet sig deklarationen af 1942 og tilføjede, at Danmarks stilling var ganske speciel, og at en hensyntagen til Danmarks ønsker ikke kunne skabe præcedens for andre lande. Kunne han ikke indlades som »observatør«, anmodede han om at måtte deltage »in his personal capacity«. Det fremgår, at Kauffmann ikke just var vel til mode ved denne pression. Jeg føler mig, skriver han som »gate crasher«.

Kauffmanns fremstilling gik hjem med anmodning til Frihedsrådet om at udpege en repræsentant. I slutningen af marts kom sagen for i Rådet. Men samtidig forelå der en anden anmodning til Rådet. I Sverige var den tanke blevet rejst, at en dansk journalist burde »dække« konferencen, og Outze, der da opholdt sig i Sverige, gjorde gældende, at det tilkom Rådet at udpege den rette. Foss telegraferede hjem og bad om Rådets forslag. Rådet udpegede Outze, der iøvrigt ikke var begejstret for tanken, men »tog det som en ordre«, og samtidig vedtog Rådet, at Fog, der da netop var undsluppet fra Shell-huset, skulle repræsentere i San Francisco sammen med Kauffmann. På en eller anden måde, der ikke fremgår klart af de eksisterende skrivelser og telegrammer, modtog eller opfattede Foss

kun godkendelsen af Outzes udsendelse, og han fortolkede Rådets svar således, at Outze kunne repræsentere modstandsbevægelsen sammen med Kauffmann. Han meddelte Kauffmann og Døssing dette. Da man hjemme blev klar over Foss's misforståelse, og da specielt Fog og Schoch, formentlig gennem Dedichen, orienteredes herom, sendte de omgående via Dedichen et telegram om, at de »på det bestemteste modsatte sig valget af Outze som delegeret«. Forvirringen var endnu ikke komplet. D. 7. april modtog Foss et yderligere telegram fra Rådet med anmodning om at aflevere det i den russiske ambassade i Stockholm: »D.F.S. [Danmarks Frihedsråd] anmoder U.S.S.R., U.S.A. og U.K. om at Det kæmpende Danmark bliver repræsenteret... ved konferencen af professor Mogens Fog som delegeret eller observatør«. Dette telegram opfattede Foss således, at tanken nu var den, at kun Fog skulle af sted, og at Rådet ikke støttede Kauffmanns »kandidatur«. Han nægtede kategorisk at aflevere denne henvendelse og motiverede først i et telegram d. 7. og derpå i et brev d. 8. denne beslutning. Han satte sin stilling som medlem af Rådet ind på, at Rådet støttede Kauffmann. Man havde blot ikke nævnt ham, fordi man kun var blevet spurgt om en repræsentant for Rådet. D. 10. april kunne man telegrafere igen: »Frihedsrådet og repræsentanter for de samarbejdende partier anmoder U.S.S.R.'s, U.S.A.'s og Storbritanniens regeringer om, at Danmark må blive repræsenteret på San Francisco ved minister Kauffmann og professor Mogens Fog som delegates (or observers)«.

Denne gang var politikerne kommet ind i billedet. Iflg. tilføjede bemærkninger til telegrammet var de også blevet spurgt. Nu var imidlertid det galt. Spørgsmålet var nemlig, uafhængigt af Kauffmanns initiativ, blevet drøftet med Døssing i Stockholm, og efter aftale med Frode Jakobsen og Alfred Jensen havde han rejst spørgsmålet over for Rusland, men på Frihedsrådets vegne. Nu reagerede han med betydelig utilfredshed på den nye situation. D. 18. april skrev han: »... modtaget meddelelse om Frihedsrådets og de gamle politikeres ny fælles henvendelse til de allierede. Henvendelsen har... virket desorienterende her, idet jeg allerede dels efter anmodning fremsat under mit besøg i Stockholm af Rådets repræsentanter, dels på foranledning af en senere henvendelse fra... Foss har forespurgt Sovjetunionen, om den ville anbefale, at Friheds-

rådet blev repræsenteret i San Francisco. Denne forespørgsel er på forhånd blevet modtaget med velvilje, idet den er et naturligt udtryk for Frihedsrådets ... af Sovjetunionen anerkendte stilling som Danmarks eneste repræsentation i forhold til udlandet ... Frihedsrådet vil på forhånd vide, at samarbejdet med de gamle politikere vil kunne vanskeliggøre opnåelsen af det ønskede resultat«.

Hele denne sag er her gengivet i stærkt forkortet form og med udeladelse af adskillige misforståelser og misfortolkninger. Den er et eklatant udtryk for de usigelige besværligheder, der var forbundet med at få formuleret og praktiseret en politik uden centralledelse, under et forjaget arbejdspres, på tværs af alle geografiske vanskeligheder og på trods af alle politiske, idémæssige og personlige modsætninger. Man kan hæfte sig ved det rodede og forkludrede ved tingene, men må så gøre sig blind for tidens vilkår.

Kort inden befrielsen rejstes spørgsmålet om fælleshenvendelsen endnu 2 gange, d. 23. og d. 26. april. D. 23. april modtoges i København et telegram fra Foreign Office til Buhl: »... Vedrørende samlet henvendelse om allieret status. Amerikanerne tvivlede om det ønskværdige i at fremsætte offentlig erklæring, men sagen blev diskuteret i begyndelsen af marts i Stockholm mellem repræsentanter for State Department, britisk repræsentant, Døssing og repræsentant for Frihedsrådet. De udarbejdede den foreslåede erklæring som Hans Majestæts regering og den amerikanske regering nu er indforstået med at offentliggøre under forudsætning af russisk indforståelse. Christmas Møller deltog ikke i diskussionerne og fremhæver, at politikerne var ikke konsulteret. Hans Majestæts regering ønsker derfor, før den anbefaler det til Sovjetregeringen, at vide, om formuleringen kan accepteres af Dem. Vi er ikke i stand til at ændre første sætning. Med hensyn til sidste sætning vil De forstå, at denne blev formuleret med henblik på Sovjet. Modsætter De Dem den sidste sætning, beder vi Dem sætte Dem i forbindelse med Frihedsrådet og med det foreslå ændring. En ændring skal imidlertid godkendes af den britiske og amerikanske regering, før tilnærmelse til den russiske regering kan finde sted, hvorved offentliggørelse forsinkes. Formuleringen er: »Sovjetunionen, De Forenede Stater og Storbritanniens regeringer betragter det danske folk som allieret i kampen mod aggressionsmagterne. Det danske folks aktive kamp mod Hitler

betragtes af dem som et værdifuldt bidrag til den fælles sag. For nærværende anerkender de det danske Frihedsråd som ledelsen i Danmarks kamp imod Nazityskland, indtil Kongen af Danmark frit kan vælge sin regering«.«

Buhls svar afsendtes d. 1. maj. På de 4 politiske partiers vegne tiltrådte han denne af Turnbull, Frode Jakobsen, Foss og Munck formulerede erklæring, der tog et rummeligt hensyn til, hvad Døssing mente at kunne forelægge og gennemføre i Moskva.

3 dage efter at Buhl modtog denne henvendelse, havde Døssing igen møde med Dekanozov. En række emner kom i en 2 timer lang samtale til behandling, deriblandt også fælleshenvendelsen og adgang for danske til San Fancisco-konferencen. Dekanozovs holdning var om muligt skarpere end tidligere. Han gjorde gældende, at Frihedsrådet i disse sager kunne have henvendt sig alene, og han rettede det skarpe skyts mod de danske politikere. Iflg. Døssings referat af samtalen udtalte han bl. a.: »Vi kan ikke blande os i regeringsdannelsen, men det vil også være overflødigt. Jeg tror nemlig ikke på, at regeringsdannelsen vil blive, som De formoder. Når de gamle politikere nu erklærer sig for enige med modstandsbevægelsen, er det jo kun fordi de kan se, at Tyskland har tabt. De bliver ikke uskyldige af den grund, og modstandsbevægelsen kan ikke samarbejde med dem. Er der en modstandsbevægelse i Danmark, eller er der ingen. Er Frihedsrådet ikke selv modstander af Danmarks officielle politik ... Hvorfor gør Danmark ikke, som vi ville gøre her i Sovjetunionen. Vi ville ikke se en eneste af dem, som havde bøjet sig for tyskerne, i regeringen ... I regeringen i Danmark vil der kun komme til at sidde modstandere af de gamle politikere ... der [må] kunne dannes en demokratisk blok af dem inden for de forskellige partier, som er modstandere af krigstidens officielle politik. Vi ser altså tiden an, og De må da let kunne få hjemmefronten til at gøre det rigtige«.

Disse to indlæg i forhandlingerne om Danmarks anerkendelse som allieret er karakteristiske. Fra London (Washington) søgte man Buhls godkendelse. Frihedsrådets havde man allerede. I vest var man interesseret i dansk enighed. I øst var man uden interesse i en sådan enighed. Her nægtede man til det sidste at anerkende, at den eksisterede.

Under de langstrakte forhandlinger havde spørgsmålet om

befrielsesregeringen luret i baggrunden. Gang på gang flammede problemet op, og under møderne i Stockholm var det dette spørgsmål, der mere end noget andet skilte vandene. Det var foreløbig blevet stillet i bero med fælleshenvendelsens ord om, at »vi er enige om at søge sammenholdet i det danske folk bevaret også efter krigen ved at landets første frie regering dannes og dens grundlæggende program fastlægges i enighed«. Men med denne formel var samtidig spørgsmålet sat på dagsordenen. I det nye år fulgte nu en endeløs forhandlingsrække om sagen. I begyndelsen fik den nærmest karakter af en meningsudveksling, og først i april nåede man frem til mere konkrete forhandlinger. Alle detailler i udviklingen skal ikke følges her, men hovedudviklingen skal klarlægges. Det vil være rimeligt først at se på udgangssituationen, som den forelå ved nytårsskiftet.

Politikernes udgangsstilling havde langt tilbage været forestillingen om en praktisk taget ren politisk regering med Buhl som den designerede statsminister, men allerede forinden forhandlingerne om fælleshenvendelsen gik i gang, var det dog velkendt, at politikerne erkendte det uholdbare i dette standpunkt. Da Munch i oktober drøftede regeringssagen med politikerne, var tanken om Christmas Møller som minister for særlige anliggender fremme, og samtidig nævnede Buhl da muligheden af Fog og Aksel Larsen som repræsentanter for modstandsbevægelse og kommunister. Da Munck gjorde opmærksom på, at modstandsbevægelsen nu var indstillet på at forlange repræsentanter for alle 4 modstandsorganisationer, veg Buhl. Kravet gik ud over, hvad man i øjeblikket var indstillet på at acceptere, men det kunne diskuteres. Under forhandlingerne ved juletid om fælleshenvendelsen krævede politikerne som nævnt, at spørgsmålet om regering skulle løses fra spørgsmålet om henvendelsen. Samtidig lod Buhl dog forstå, at han var indstillet på en »fyldig repræsentation« for modstandsbevægelsen. I de samme dage meddelte Bjørn Kraft og Fibiger den tidligere konservative handelsminister Halfdan Hendriksen at den konservative repræsentation i befrielsesregeringen muligvis ikke ville blive på 3, men 2 medlemmer. Tanken om ligelig repræsentation afviste Buhl dog på dette tidspunkt kategorisk. Endvidere var det fra politisk side uden for diskussion, at regeringen måtte have »politisk« ledelse med Buhl som statsminister.

Frihedsrådets udgangspunkt var det, at man meget længe ikke havde beskæftiget sig synderligt med spørgsmålet. Men i løbet af efteråret 1944 havde sagen trængt sig på, og problemet var dukket op i den illegale presse. I løbet af november–december fæstnede det standpunkt sig, at man som en forudsætning for et regeringssamarbejde måtte kræve ligelig repræsentation, 50–50. Endnu i november kunne man meddele Døssing, at man havde foreslået en repræsentant for hver af de 4 modstandsorganisationer, samtidig med at man forklarede Døssing, at hans standpunkt i den ovenfor omtalte artikel i »Frit Danmark« var »en del skarpere end vores standpunkt«, men tanken om ligelig repræsentation var allerede da ved at bane sig vej. I november drøftede Frode Jakobsen kravet om 50–50 med Chievitz, og tanken herom var udgangspunkt for hans samtaler med kammerherre Vest. I begyndelsen af december måned kunne Christmas Møllers konservative partifæller meddele ham, at kravet om 4 repræsentanter omtaltes som et minimumsforslag, og under forhandlingerne om fælleshenvendelsen havde Houmann som nævnt bragt kravet om ligelig repræsentation i erindring. I Rådets exposé var det udtrykkelig fastslået, at de 4 + 2 repræsentanter for de frie danske i udlandet var et minimum. 50–50-kravet gemte sig i bemærkningerne om, at hvis der blev tale om et ekstraordinært stort ministerium, måtte modstandsbevægelsens talstyrke tilsvarende forøges. Rådets situation ved nytårsskiftet synes da at have været den, at 50–50-kravet i det væsentlige var fæstnet, ikke som et udgangspunkt til at slå af på, men som en forudsætning. Da forhandlingerne i det nye år gik i gang, blev dette i det mindste med det samme klart. Politikernes forudsætning om Buhl som statsminister var derimod ved juletid ingenlunde accepteret i Rådet. Man kendte forudsætningen, men havde ikke bundet sig til godkendelse af den, og således lå landet endnu langt ind i det nye år. Da Frode Jakobsen skrev til Christmas Møller d. 5. februar, slog han dette fast. Da han og Alfred Jensen kom til Stockholm i slutningen af februar, gentog de dette og arbejdede endnu da med muligheden af Christmas Møller som statsminister, og endnu så sent som d. 13. marts kunne Lippmann rapportere til London, at »jeg vil gerne understrege, at Frihedsrådet aldrig har bundet sig til Buhl, og at man ikke bør regne med det som en kends-

gerning, selv om jeg personlig tror, at det er sandsynligt, at vi ser 1 [Buhl] som nr. 1.«

Det var endelig en del af Rådets udgangsstilling, at man – som det var udtrykt i exposéet – som ministeremner afviste politikere, der i særlig grad var kompromitterede ved samarbejdspolitikken. Denne almindeligt holdte vending fik meget snart et specielt sigte, som ikke var tilsigtet, da Rådet formulerede vendingen. Det var Døssing, der rettede sigtet ind. D. 11. december skrev han til Ebbe Munck: »Dernæst vil jeg gerne vide – det er overordentligt vigtigt, om nogle af medlemmerne af ministeriet Scavenius kan tænkes at optræde som ministeremner nu. Hvis svaret bliver ja, kan jeg godt pakke ind med det samme«. D. 22. december svarede Munck, at intet var afgjort, men at det ikke kunne nægtes, at der »spøgte« et par navne. »Det er dog muligt, at Deres brev vil få betydning for den endelige afgørelse«. D. 9. januar kunne Buhl ved en middag i Halfdan Hendriksens hjem meddele, at stærke kræfter inden for Rådet havde rejst kravet om, at intet medlem af regeringen Scavenius måtte få sæde i den nye regering. Endnu på dette tidspunkt mente Buhl dog at kunne nå frem til en »mere rimelig og forstandig ordning«.

Det siger sig selv, at den russiske holdning og de indberetninger, Døssing sendte hjem om denne holdning, måtte komme til at spille en betydelig rolle for Rådets forhandlere. Påvirkningen her mærkedes også i den illegale presse. Det er nævnt, hvorledes Døssing selv fik stemme for sine synspunkter i »Frit Danmark«, og hensynet til Ruslands holdning – som den bl. a. kom frem gennem artiklen i november i »Krigen og arbejderklassen« – indgik ligeledes i argumentationen i den illegale presse. »Morgenbladet« bragte midt i december den russiske artikel og nævnede, at »et godt forhold til Rusland medfører to krav til de danske politikere: 1. at alle defaitister fra de gamle partier udelades ... og 2. at der kommer fyldig og anstændig repræsentation fra modstandsbevægelsen«. Også »Ringen«s organ, »Det politiske ...«, brugte den russiske artikel som baggrund for argumentation i regeringsspørgsmålet. Fra det øjeblik, da man efter at have fået ekspederet fælleshenvendelsen, nærmede sig realitetsdrøftelser i regeringsspørgsmålet, lå hensynet til Rusland og dermed også til Døssings holdning som en vigtig faktor bag alle forhandlinger.

Dette fremgår også af et brev, som Frode Jakobsen i februar sendte Christmas Møller, og hvori han imødegik dennes kritik af Rådets exposé. Han gav her en meget indgående og klar redegørelse for Rådets holdning, hvor han i lige grad polemiserede mod såvel Christmas Møller som Døssing og motiverede Rådets »midterlinie«. Han begrundede først, hvorfor man havde indladt sig på et samarbejde, og hvorfor man i forhandlingerne måtte stå fastere, end Christmas Møller ønskede det: »... Vi har måttet overveje, hvad der var vigtigst: At få lejlighed til fri kritik af den politik, der er så megen grund til at kritisere – eller at få indflydelse på sagerne... vi [må] komme til det resultat, at det er vigtigst at komme med til at bestemme tingene. En forudsætning for det er dog en tilstrækkelig repræsentation... Kommer man ind med et par mand eller tre, opnår man at binde munden på sig selv uden dog at få nogen indflydelse på tingene... Kan man ikke komme stærkere ind, må man foretrække at stå udenfor og kunne sige det, man brænder efter at sige«. Frode Jakobsen understreger derpå nødvendigheden af, at det fastslås, at den officielle politik under besættelsen var forkert, og henviser derpå direkte til nødvendigheden af at tage hensyn til holdningen i Moskva: »Den anden hovedgrund [til ikke at give efter for politikerne] er det, som vi forstår af Dodos [Døssings] brev. Hvis vi afviger fra vor linie til fordel for et samarbejde, så sker der ikke det, politikerne ønsker: At modstandsbevægelsen trækker dem op af sumpen, men derimod det, som ingen kan være tjent med: At Frihedsrådet selv synker i. Så er der ikke mere nogen, der kan repræsentere vort land over for dem, der spørger efter »det kæmpende Danmark««. I det følgende polemiserer derpå Frode Jakobsen mod Døssings kritik af, at man overhovedet har indladt sig på et samarbejde med politikerne. Han understreger, at man må undgå »græske« tilstande, at det er politikerne, der accepterer Rådets program, ikke omvendt, og at en indre strid vil bryde ud, hvis man ikke får et samarbejde i gang. Derpå konkluderer han: »Dette, programmet og regeringens sammensætning, er vore krav, fordi vi finder det rigtigt. Angreb på vore politikere udefra skal ikke få os til at skrue vore krav op ud over det, vi finder ret og rimeligt. Derimod kan de lære os, at vi bliver nødt til at stå fast på disse krav, for at ikke også vi skal hjemfalde til ringeagt«.

Dette var Frode Jakobsens argumentation for Rådets »midterlinie«: Forhandling med politikerne, antagelse af Rådets program og af kravet om 50–50. Frode Jakobsens brev indeholder også hans taktik i forhandlingerne: Man skulle fastholde disse krav og ellers nægte at gå med i en samlingsregering og i givet fald gå i åben opposition. I dette skilte han sig ud fra kommunisterne, der i tilfælde af sammenbrud af forhandlingerne ville gå til dannelsen af en ren modstandsregering. Men om selve forhandlingsmålet var der enighed.

Under Stockholm-samtalerne i februar 1945 kom man ikke direkte nogen løsning nærmere. Men samtalerne klarlagde den vitterlige modsætning, der nu bestod mellem Rådet og Christmas Møller, og møderne gav Døssing lejlighed til at præcisere sine synspunkter og understrege nødvendigheden af, at man tog hensyn til dem. Han formulerede sine 4 tidligere nævnte minimumskrav. Samtidig klarlagdes nu den misforståelse, at Rådet havde godkendt Buhl som statsminister. Man havde lige så lidt bundet sig på dette punkt som med hensyn til andre specielle ministerposter. En lang række kilder understreger dette. Det gælder Turnbull der kunne meddele Foreign Office, at det ved samtalernes begyndelse sandsynligvis havde været rådsmedlemmernes tanke, at Christmas Møller kunne være Rådets kandidat til statsministerposten; han tilføjede, at Døssing nu var instrueret om i Moskva at arbejde for en »moderat linie« med russisk godkendelse af 50–50-løsningen, men at det samtidig var pålagt denne ikke at støtte Buhls navn på indeværende tidspunkt. Det gælder Døssing, som i sit referat af samtalerne slår fast, at »Rådet endnu ikke [har] forhandlet om bestemte personer, heller ikke om premierministeren«. Det gælder et samtidigt udførligt referat af Munck om Frode Jakobsens indlæg, hvor det om regeringen hedder: »På trods af alle rygter og påstande er det kun fastslået, hvem der er kasseret . . . men endnu ikke med sikkerhed, hvem der skal ind. Politikerne regner vel med Buhl. Frihedsrådet har endnu ikke accepteret ham og vil aldrig gøre det med fuldt hjerte, men vil antagelig blive nødt dertil, da andre muligheder næppe er realisable«. Endelig kan anføres en bemærkning i et samtidigt brev fra Seidenfaden til Dedichen: »Den herværende Nielsenmand [Alfred Jensen] og vist nok også Lilletrolden [Frode Jakobsen] har opponeret stærkt mod julemandens [Christmas

Møllers] tilbagevendende udtryk, at »Oksehale nr. 1 [Buhl] er den tap, hvorom alting drejer sig«. Hvad ligger der bag dette?«

Vi ved, hvad der lå bag, og vi ved, at Buhls kandidatur fra nu af blev støttet stærkt af Christmas Møller. Han havde siden november regnet dette for en afgjort sag, havde bundet sig til denne opfattelse og nægtede nu at revidere sin opfattelse. Til Reventlow skrev han efter de første samtaler med rådsmedlemmerne: »Jeg kan henvise til Foss's telegram til Døssing af 5. november, pkt. E., som fuldkommen rigtigt angiver stillingen, ja, det kunne vist oven i købet siges stærkere, nemlig at Buhl har fået en fuldmagt fra de politiske partier til at handle... Det for mig eneste nye heri, er fuldmagten«. Christmas Møller havde taget sit parti. Uanset de oplysninger, han nu fik, nægtede han at se andre løsninger end den, han vredt havde resigneret sig til uden med hjertet at have forsonet sig med den.

Derved og ved det modsætningsforhold, der nu trådte frem mellem ham og Rådet, befæstede han Buhls kandidatur. I løbet af marts blev denne sikrere og sikrere. Endnu i slutningen af marts kunne den opfattelse komme frem i Rådet, at man ikke havde bundet sig til Buhl, og at man foruden 50–50-grundlaget også ønskede at besætte posterne som statsminister, udenrigsminister og justitsminister, men kravet om statsministerposten blev dog næppe fremsat med større styrke og blev i det mindste hurtigt frafaldet. Hertil bidrog sandsynligvis Fogs og Schochs holdning. Efter deres flugt fra Shell-huset optog Fog kontakt med Dedichen. D. 3. april kunne Dedichen til Stockholm meddele indholdet af sin første samtale med Fog, og et hovedpunkt heri var netop, at Fog og Schoch var »fast besluttede på Buhl som chef«. De afsluttende forhandlinger i april slog tanken om Buhl som chef fast. Nogen yderligere opposition kan ikke spores.

Navnet Buhl, der fra politisk side hele tiden havde dannet overskrift over drøftelserne, fæstnedes således gradvis. Men også andre navne dukkede frem i de indledende drøftelser. Man opererede lidt hulter til bulter med en række navne og porteføljemuligheder, som der her ikke er grund til at gå dybere ind på. Det må være nok at nævne nogle af de vigtigste forslag, der fremsattes med større eller mindre vægt. Om Christmas Møllers placering var der særlig mange spekula-

tioner. I efteråret havde Buhl nævnet ønskeligheden af, at han indtrådte som minister for særlige anliggender. Senere, da Christmas Møllers støtte til politikerne blev kendt, dukkede tanken om ham som udenrigsminister frem. Efter hans offentlige udtalelser i Sverige falmede tanken atter lidt for til sidst at arbejde sig frem pány. En overgang opererede man med en særlig portefølje til ham som vicestatsminister, og i det mindste i årets 2 første måneder eksisterede endnu muligheden for, at han ville blive Rådets kandidat til statsministerposten.

Også Kauffmanns navn var konstant fremme i diskussionen. Muligheden af ham som udenrigsminister var for første gang for alvor fremme under samtalerne i London i august 1944. Tanken blev derpå nævnet af Munck over for Buhl, der havde nikket bifaldende, og den levede endnu som en indlysende mulighed i marts 1945. D. 2. april kunne Lippmann omtale, at der nu var tanker om, at Kauffmann skulle være delegeret ved San Fancisco-konferencen »med ministerrang og som deltager i kabinettet«. Fra da af gled tanken om en udenrigsministerportefølje til Kauffmann i baggrunden. I stedet dukkede tanken om Fog på denne post op. Den blev efter hans befrielse d. 21. marts livligt drøftet i 2–3 uger. Dedichen var her stærkt virksom. Også Schoch kom da på tale som minister i den kommende regering.

Døssings navn kom på et tidligt tidspunkt frem i forhandlingerne. Ebbe Munck og Foss nævnede i Stockholm over for Døssing den mulighed, at han indtrådte i regeringen som undervisningsminister, og tanken blev først forelagt Rådet og derpå kraftigt ventileret under samtalerne i Stockholm. D. 15. marts skrev Christmas Møller hjem og anmodede om, at man overvejede den. Under de afsluttende forhandlinger synes tanken dog ikke at have været fremme, og Døssing hørte efter sin tilbagekomst til Moskva ikke yderligere til den.

Det vil fremgå, at drøftelsen i årets første måneder var ret løs. Den førtes over en bred front i stærkt varierende smågrupper både ude og hjemme. Situationerne skiftede, og faste punkter var der kun få af. 3 sådanne faste punkter lod sig dog efterhånden skimte: Buhls placering, Rådets krav om ligelig repræsentation og kravet om udelukkelse af ministre fra Scavenius-regeringen. Samtidig skred forhandlingerne om efterkrigsprogrammet støt fremad. Forhandlingerne kunne her støtte sig på det forarbejde, der blev udført i de af Frihedsrådet ned-

satte juridiske udvalg, og drøftelsen foregik iøvrigt dels direkte mellem Rådets repræsentanter og politikerne, dels mellem repræsentanter for Rådets juridiske udvalg og jurister udpeget af politikerne. I januar og februar kan Dedichen rapportere, at arbejdet bl. a. i kontaktudvalget forløber tilfredsstillende, og d. 25. februar kan Lippmann meddele, at der allerede nu kunne skabes enighed om mange ting. Alt i alt viste der sig ikke her overvældende vanskeligheder.

Der etableredes nu også kontakt mellem Frode Jakobsen og repræsentanter for henholdsvis Venstre og Det radikale Venstre. Indtil 1945 havde kontakten mellem Rådet og politikerne hvilet på forbindelsen til den socialdemokratisk-konservative 6-mandsgruppe, Buhl, Hedtoft-Hansen, H. C. Hansen, Bjørn Kraft, Aksel Møller og Poul Sørensen. Nu udvidedes kontaktfladen. Venstremændene Jørgen Gram og Øllgaard søgte gennem »Information«s redaktør, Kai Johansen, føling med Frode Jakobsen, og samtidig søgte venstremændene Erik Eriksen, Knud Ree og Harald Petersen en tilsvarende kontakt, formidlet gennem magister J. Rosenkjær. I begyndelsen af februar kunne Frode Jakobsen i Rådet meddele oprettelsen af denne forbindelse. De 2 grupper, der efter Frode Jakobsens meddelelser søgte kontakt uafhængigt af, men med kendskab til hinanden, havde en forskellig hensigt med at søge kontakten etableret. Den første gruppe ønskede af koordinere et modstandsindstillet propagandaarbejde blandt landboere med Rådets aktivitet, mens den anden gruppes henvendelse havde et politisk sigte. Efter Frode Jakobsens beretning ønskede de 3 venstrepolitikere selvstændigt at orientere sig i bl. a. regeringsspørgsmålet. De bekræftede, at Buhl havde et mandat fra politikerne til at forhandle med Rådet, men de benægtede, at Bjørn Kraft havde et sådant. Kontakten blev fastholdt gennem yderligere møder, og Frode Jakobsen fik det indtryk, at venstrepolitikerne i højere grad end de socialdemokratisk-konservative politikere var positivt indstillede over for Rådets krav. Således gav de udtryk for forståelse af kravet om udelukkelse af ministre fra Scavenius-regeringen, en holdning, der ved et senere møde godkendtes af Knud Kristensen.

Fra radikal side var det Jørgen Jørgensen, der optog kontakten. Formidleren var her professor Brandt Rehberg. Da denne arresteredes d. 21. februar, kan kontakten tidsfæstes til inden dette tidspunkt. Frode Jakobsen redegjorde for mod-

standsbevægelsens organisation, og Jørgen Jørgensen gav stærkt udtryk for sit ubehag ved indførelse af dødsstraf. Han erkendte nødvendigheden af den i den foreliggende situation, men frygtede en for vidtgående anvendelse af den i praksis. Frode Jakobsen giver i sin beretning om disse samtaler udtryk for, at »det der lå bagved, ikke så meget var facts, som ønsket om et førstehånds indtryk af, hvad det var for folk, man havde med at gøre«. Dette er jo kun en formodning, men en højst rimelig formodning. Det var en besynderlig og urimelig situation, at de vigtigste politiske afgørelser lå i hænderne på anonyme og selvbestaltede modstandsledere, men det var uundgåeligt, når politikerne så længe havde holdt sig på afstand af modstandsarbejdet, og dette derpå samlede folket om sig i så overvældende grad, som tilfældet blev. Da forhandlingerne om befrielsesregeringen i april gik ind i sin afgørende fase, følte modstandslederne stærkt genklangen ude fra befolkningen. Politikerne må tilsvarende stærkt have følt det tomme rum. I månedsvis havde normal politisk aktivitet været stillet i bero – men den politiske aktivitet var ikke standset af den grund. Den havde tværtimod været voldsommere end nogensinde. Kun havde den samlet sig om nye ledere – ukendte ledere.

Ca. 1 uge ind i april gik forhandlingerne ind i sidste fase. Forpostfægtningerne var ovre, og man tog håndfast på tingene. D. 7. april holdtes et møde mellem repræsentanter for de 4 store politiske partier. Politikerne var da fuldt orienterede om Rådets krav, der netop da – d. 8. april – blev summeret op af Lippmann på følgende måde: »... har der været ført en del politiske forhandlinger mellem Frihedsrådet og de fire politiske partier. Frihedsrådet har krævet statsministerposten, fifty-fifty-grundlag og ingen ministre af Scavenius-regeringen. Endvidere har de ønsket, at de ministre, de får, bliver fagministre. Som tidligere omtalt insisterer de på justitsministerposten og udenrigsministerposten. Det er mit personlige indtryk, at de er villige til at give afkald på statsministerposten, og det er muligt, at de endog vil give sig en lille smule med hensyn til fifty-fifty-grundlaget, men med hensyn til det tredje punkt tror jeg ikke, at de vil give sig, i hvert fald kan jeg sige med fuld sikkerhed, at Alfred Jensens parti under ingen omstændigheder giver sig på dette punkt«. I det væsentlige således forelå Rådets standpunkt for politikerne d. 7. april, Lippmanns bedømmelse er – bortset fra hans skøn, at man muligt kunne tænke sig at

vige lidt på 50–50-grundlaget – ret sikker. Den svarer til Rådets faktiske holdning i de følgende forhandlinger. Specielt stod man stejlt på kravet om de 3 ministre fra Scaveniusregeringen. Buhl og Bjørn Kraft synes allerede på dette tidspunkt at have set i øjnene, at der her ikke kunne ventes afslag fra Rådet. D. 3. april kunne Dedichen skrive til Seidenfaden, at han havde talt med de 2 politikere, og at de til hans store forbavselse »gik med på spøgen«, omend med beklagelse. »Dog volder det selvfølgelig nogen vanskelighed hos de pågældendes egne partier, men så langt er vi nu kommet, at der førstkommende onsdag er et plenomøde af alle fire partier, som skal handle om, hvordan dette skal foregå. Der er efter oksehale 1's [Buhls] udsagn ingen grund til at tvivle på udfaldet. Man bliver nødt til at kaste de gode væk og tage nogle uduelige i denne overgangstid«. Således refererede han Buhls holdning. Det vil af det følgende fremgå, at Buhl endnu var rede til et sværdslag for »de 3«, men også, at han til syvende og sidst var indstillet på at bøje sig.

På det af Dedichen bebudede »plenomøde« d. 7. april nåede politikerne frem til det forslag, som blev grundlaget for de endelige drøftelser. Venstre erklærede sig uinteresserede i spørgsmålet om »de 3«, de 3 øvrige partier var imod at bøje sig. Buhl var inde på, at man måtte sprænge forhandlingerne, hvis Rådet fastholdt kravet, mens Kraft hævdede, at en ordning med Rådet var en nødvendighed. En sprængning ville være uforsvarlig. Resultatet blev et konkret forslag fra politikerside: En regering med Buhl i spidsen samt 8 »politiske« ministre – herunder »de 3« – og 8 ministre fra modstandsside. Modstandsbevægelsen fik tilbudt posterne som udenrigs-, justits-, trafik-, kirkeministre samt et ministerium for særlige anliggender. Hertil Kauffmann som delegeret i San Francisco og 2 ministre uden portefølje. Udenrigsministerposten var tiltænkt Christmas Møller. Det ville blive en stor regering, og det var derfor en del af forslaget, at der skulle dannes et mindre »kabinet« inden for ministeriet på 10 mand (5 + 5). Her skulle såvel »Dansk Samling« som kommunisterne have sæde.

Forslaget gik nu til Rådet, hvor det kom til den afgørende debat d. 17. april. Forinden må Frode Jakobsen, der forelagde forslaget i Rådet, have drøftet det med politikerne, formentlig med Buhl selv. Dette fremgår af de samtidige notater til brug

for hans forelæggelse, hvor det hedder, at man havde talt meget indtrængende til ham om at frafalde kavet om udelukkelse af »de 3«; man havde først påpeget de saglige grunde, der talte for deres deltagelse i regeringen, dernæst havde man karakteriseret kravet som »et slag i ansigtet« på rigsdagen, der ville ødelægge tillidsforholdet, og endelig havde man påpeget, at det ville være en svækkelse af statsministerens stilling, om han måtte give efter på dette punkt. Samtidig må 8 + 8 + 1-forslaget have været til forberedende drøftelse i Rådet inden debatten d. 17. D. 14. april skrev Frode Jakobsen til Buhl: »Kære ven. Vi har nu drøftet forslaget og er enige om, at det er et forhandlingsgrundlag bortset fra de 3. Med dem er det imidlertid – som jeg også på forhånd kunne sige – en umulighed. Håber det bedste«.

D. 17. april lå så forslaget på Rådets bord. Frode Jakobsens notater til forelæggelsen er omtalt. Under mødet har han yderligere taget nogle notater om mødets forløb. De gør det muligt at skimte en vis linie i debatten. Resultatet af debatten kendes gennem et brev til Buhl, som Frode Jakobsen konciperede. Frode Jakobsens notater fra mødet nævner bl. a., at der skal være »møde i morgen«. Derefter hedder det: »Umuligt at komme med et nej uden at vide noget om, hvad vi vil. Jeg må bringe noget konkret ... Knud Kristensen taler om diktatur og ønsker et forretningsministerium. Det bliver resultatet, hvis vi ikke bliver enige. Jeg har stået fast på 50–50 og ingen Scaveniusfolk. Vi skal føre vor kamp igennem ... nu er vi kommet dertil, at vi ikke skal presse længere«. Lidt længere nede i notatet hedder det: »Ikke udnytte en nødsituation. Det giver bagslag. De tager hensyn til landet, det skal vi også ... jeg foreslår, at vi accepterer«.

Efter forhandlingerne sendtes følgende brev til Buhl: »Som svar på Deres forslag om en regeringssammensætning 8 + 8 + 1 med nærmere angiven mandatfordeling, hvorunder 3 tidligere medlemmer af regeringen Sc., ønsker vi at meddele følgende: Vi erklærer os indforstået med Buhl som statsminister under følgende forudsætninger:

1. Fordelingen 50–50 overholdes fuldt ud.
2. Repræsentanter for mb. kan ikke deltage i en regering, hvori der også sidder medlemmer af den tidligere Sc.-regering.

Dette standpunkt må ikke forstås som en afstandtagen fra vedkommende politikeres personer, men som en vurdering af, hvad der vil være klog politik for Danmark. På dette grundlag vil mandatfordelingen let kunne ordnes ved mundtlig forhandling«.

Sammenholdes dette svar med Frode Jakobsens notater, tegner konturerne af stillingen på rådsmødet sig. Der har været enighed om at fastholde kravet om »de 3« og om fuldt ligelig repræsentation. Derudover må nogle af rådsmedlemmerne have været indstillet på yderligere krav, hvilke er det ikke muligt at konstatere. Herimod har Frode Jakobsen opponeret, og hans standpunkt er gået igennem. Yderligere er der på mødet blevet opnået tilslutning til bemærkningen om, at Rådets afstandtagen fra »de 3« ikke betød nogen diskvalificering af deres personer, men kun var udtryk for, hvad der var politisk hensigtsmæssigt. Dette har naturligvis gjort det lettere for politikerne at give efter i denne sag.

Rådets svar var ikke umiddelbart tilfredsstillende for politikerne. D. 20. april var der forretningsudvalgsmøde i socialdemokratisk forbund, og der rejste sig da kraftige protester mod Rådets vilkår. Men samtidig har det været indlysende for politikerne, at de måtte bøje sig. Samme dag bad Buhl Halfdan Hendriksen, der var en af »de 3«, om at give afkald på den portefølje, der var tiltænkt ham, og samme dag anmodede Bjørn Kraft ham om det samme. Vi kender nøje Buhls stemning og indstilling. Fra mødet i forretningsudvalget foreligger et notat fra hans hånd, der lyser langt ind i hans som vel alle politikeres dilemma. Forrest i notatet kommer nogle ganske knappe notater om fremsættelsen af det politiske 8 + 8 + 1-forslag, Rådets modkav og et møde med Frode Jakobsen og Alfred Jensen, der motiverede Rådets holdning over for »de 3«. Buhl skitserer her sit svar. Det falder nøje sammen med, hvad Frode Jakobsen nævnede i rådsmødet d. 17. Derpå følger i Buhls notat følgende bemærkninger: »Hvad nu? Fastholde afbrydelsen af forhandl. eller knytte tråden på ny. Enige i det meningsløse og fornærmelige i kravet, set fra et dansk synspunkt. Det værdigste at stå fast. Kan vi forsvare det over for landet og partiet. En dybtgående splittelse i folket... Vi skal ikke gøre afbigt for vor politik, men helt og fuldt tage ansvar derfor. Skal også nok blive almindelig anerkendt, når den første frihedsrus er ovre. Frihedsrådets triumf den dag, landet

atter er frit, hvis ikke partierne griber ind og tager føringen. Kan dreje sig om timer, om situationen får det ene eller det andet forløb. Muligheden for tysk kapitulation. Må være en regering under politisk ledelse... Partierne ville få et knæk, som det ville tage lang tid at forvinde. Ikke afgørende, hvad *vi* mener om Frihedsrådet, men *hvilke kræfter der står bag det.* De allierede både i vest og øst – Kongen – de væbnede styrker og store dele af befolkningen«. Lidt senere hedder det: »Modstandsbevægelsen af afgørende betydning for Danmarks stilling. Vurderingen i de allierede lande. Deres ofre. Vor støtte til modstandsbevægelsen. Vor linie har været at skaffe politikerne en sådan placering, at de anerkendes som medkæmpere ... Skulle vi nu vælte spillet over ende. Udenom modstandsbevægelsen kommer vi under ingen omstændigheder. En ren politisk regering et halsbrækkende foretagende, som hurtigt ville være slut. Kunne iøvrigt slet ikke dannes. Kongen – de allierede – Danmarks anerkendelse som allieret«. I de følgende bemærkninger afviser Buhl tanken om et forretningsministerium og fortsætter: »Også vanskeligheder under en fællesregering, men rigsdagen og de politiske ministre tilsammen vil være langt stærkere end rigsdagen alene over for et forretningsministerium. Modstandsbevægelsens våbenmonopol vil være brudt. Statens ordensmagt genoprettet. Partiernes stilling vil styrkes dag for dag og valget vil få en anden karakter. For mig står en fællesregering som den eneste forsvarlige løsning. Selv om æblet er nok så surt at bide i, må vi lade kravet om optagelse af medlemmer af Sc.-ministeriet fare. Det lader sig ikke tvinge igennem, og det er nødvendigt ... at vi gør, hvad vi kan for at holde sammen på befolkningen ... Vi må også gøre os klart, at sagen haster«.

Det fremgår ikke klart, om denne obduktion af politikernes stilling helt er Buhls egen. Enkelte bemærkninger kan være affødt af andres replikker på mødet. Men notatet belyser klart Buhls opfattelse, både som den var den dag, og delvis som den havde været i lange måneder forinden. Tiden efter 29. august opfattedes som en parentes, i hvilken normal politisk aktivitet havde været stillet i bero. Håbet havde været at få lukket parentesen og få landets liv normaliseret. Men Buhl erkendte nu klart, at udviklingen ikke havde godkendt tanken om, at man blot kunne fortsætte, hvor man havde sluppet. Modstandsbevægelsen kom man under ingen omstændigheder udenom.

Den var rejst af befolkningen, bifaldet af kongen, krævet af udlandet og godkendt af politikerne. Man kunne nu ikke uden videre lukke parentesen, men måtte gå med modstandsbevægelsens resultater, erfaringer, synspunkter og følelser ind i den nye tid. Tanken om et normaliseret politisk liv, frigjort fra besættelses-årenes problematik var stadig det fjerne håb, men øjeblikkets realiteter tillod ikke omgående realisering af håbet. Først langsomt kunne dette ske. Buhl – og med ham mange politikere – var dybt forankret i det »gamle« Danmark med dets uomtvistelige demokratiske, nationale og humane værdier. Opgaven under besættelsen havde for dem været at skåne, bevare og genoprette. Hvor dette krævede et kompromis, var man til et vist punkt indstillet på at tage et sådant kompromis. Dette førte til en statisk politik, der ikke kunne appellere til en tid i opbrud og i oprør over de nazistiske udskejelser. Det måtte blive en defensiv politik, hvis indlysende svaghed var den, at den ikke havde gnist af chance for at lykkes i tilfælde af en nazistisk sejr. Men nazismens sejr syntes sikker uden en fysisk kamp, som en sådan politik ikke kunne animere til. Under denne politik skabtes så frihedsbevægelsens dynamiske politik, der erkendte nødvendigheden af den fysiske kamp og var indstillet på at yde og ofre, og som ikke så nogen fremtid uden nazismens fulstændige nederlag. Denne bevægelse rettede blikket fremad mod dette nederlag som alle tings absolutte forudsætning, og med umådelig kraft brød den igennem den »gamle« politik og skyllede den til side, hjemme som ude. Modstandsbevægelsen marcherede forrest, og det blev politikernes situation, at de, som Buhl udtrykker det, måtte »skaffe sig en sådan placering, at de anerkendtes som medkæmpere«. Derfor måtte politikerne d. 20. april 1945 se i øjnene, at uden om modstandsbevægelsen kom man under ingen omstændigheder.

I den aktuelle situation førte denne erkendelse til, at politikerne lod kravet om »de 3« fare og accepterede fuld ligelighed – 9 mand fra hver side – i befrielsesregeringen. Hermed var den sidste forudsætning af afgørende betydning for denne regerings dannelse skabt. Forhandlingerne fortsatte endnu nogle dage, bl. a. om fordelingen af de enkelte porteføljer. Detailler herom forekommer i den større sammenhæng uvæsentlige. Det kan kort nævnes, at kommunisterne længe kæm-

pede for at opnå arbejdsministeriet, men slutteligt resignerede over for bestemt modstand fra socialdemokratisk side. Dette blev den sidste skærmydsel mellem de 2 parter. Inden for Rådet var der ingen større vanskeligheder om fordelingen af de porteføljer, Rådet fik tildelt; derimod varede det nogle dage, inden det lykkedes »Dansk Samling« at nå frem til besættelsen af den kirkeministerportefølje, som tilfaldt partiet. Sluttelig påtog Arne Sørensen sig opgaven.

Fra de sidste forhandlinger skal refereres 2 uvigtige episoder, som blot skal tjene til at mildne det indtryk af noget alt for sammenbidt, der kan være over en forkortet skildring. Det sammenbidte var nok en realitet, men livet var dog rigere end som så. I et fællesmøde mellem rådsmedlemmer og repræsentanter fra de 4 partier ca. d. 25. april nævnede Buhl frihedsbevægelsen, og Knud Kristensen faldt ind med et »Frihedsbevægelsen, den kender a ikke noget til. Den står der ikke noget om i grundloven«. Det virkede pudsigt, skriver Frode Jakobsen. Virkningen har holdt sig. Eller fra et rådsmøde: Her er det Banke, der er beretteren: »Jeg husker, at Arne Sørensen havde medbragt 2 bevæbnede livvagter, der opholdt sig i værelset ved siden af, og under mødet... [gik] et revolverskud af for en af disse vagter, hvad der naturligvis skabte nogen nervøsitet hos de fleste, men ikke hos Alfred Jensen, der roligt sagde: »Så skal vi have kanonen frem« og stak hånden ind under jakken«.

D. 1. maj var man i det alt væsentlige færdige med tovtrækningen. D. 27. eller 28. april kunne Frode Jakobsen skrive til Buhl og anmode om en endelig samtale d. 1. maj kl. 19 om aftenen. Man håbede da at være færdige i Rådet. Endnu manglede bl. a. kirkeministerposten: »Et forhold ... som jeg ikke håber kan medføre nogen komplikationer... er, at Sørensen *forgæves* har henvendt sig til to præster, med det resultat, at han nu alligevel synes at måtte træde til«. Buhl svarede bekræftende: »Kære ven. Tak for brevet. Vi kan mødes tirsdag kl. 19, og jeg håber, at det da kan komme til en endelig ordning«. På rådsmøde onsdag d. 2. maj kunne Frode Jakobsen meddele, at han den foregående dag havde afleveret den fuldstændige liste. I alt væsentligt var man da nået til vejs ende. Regeringen var dannet. Dens sammensætning var blevet følgende:

9 »politiske« ministre:

Statsminister	Vilhelm Buhl	
Arbejds- og socialminister	Hans Hedtoft-Hansen	
Finansminister	H. C. Hansen	Socialdemokrater.
Minister for offentlige arbejder	Carl Petersen	
Forsvarsminister	Ole Bjørn Kraft	Konservative.
Handelsminister	Vilhelm Fibiger	
Indenrigsminister	Knud Kristensen	Venstre.
Landbrugsminister	Erik Eriksen	
Undervisningsminister	A. M. Hansen	Radikale Venstre.

9 ministre fra modstandsbevægelsen:

Udenrigsminister	Christmas Møller	Frie danske
Minister u. portefølje	Henrik Kauffmann	i udlandet
Trafikminister	Alfred Jensen	Kommunister.
Minister u. portefølje	Aksel Larsen	
Kirkeminister	Arne Sørensen	Dansk Samling.
Minister u. portefølje	Kr. Juul Christensen	
Justitsminister	Niels Busch-Jensen	Ringen.
Minister u. portefølje	Frode Jakobsen	
Minister f. særlige anliggender	Mogens Fog	Frit Danmark.

Regeringen anerkendtes af de allierede, og landets normale diplomatiske forbindelser blev genoprettet. I løbet af maj anerkendtes Danmarks formelle stilling som allieret, og danske repræsentanter blev inviteret til og modtoges i San Francisco. Det skete således ikke inden befrielsen, men snart efter. Forarbejdet var gjort, og forudsætningen var skaffet til veje gennem den modstandskamp, der var rejst.

Kapitel 26 Opmarch

Med enighed om befrielsesregeringen var man i Danmark rede til at modtage befrielsen politisk. Var man det også militært? Ingen kunne vide, om tyskerne ville kæmpe eller kapitulere;

modtagelsesbevægelsen var besluttet på kamp, og det var mange modstandsfolks hemmelige eller udtalte ønske, at man selv fik lejlighed til at bidrage til landets endelige befrielse. Det bliver nødvendigt at resumére den militære situation, som den forelå i foråret 1945.

Det skal allerførst slås fast, at kampen længe havde været i gang med de våben og under de former, som besættelsen muliggjorde, og som var aftalt med de allierede. Nogen alt for skarp grænse mellem denne igangværende kamp og den egentlige slutkamp, der efter planerne skulle udløses af SHAEF, er det både umuligt og urimeligt at drage. Modstandsgruppernes opgave i slutkampen var at hjælpe de allierede hære til en hurtigere befrielse af landet, og for en væsentlig del blev dette formål allerede opfyldt gennem den igangværende kamp. Efterretninstjenesten tjente rent strategiske formål, jernbanesabotagen ligeledes, og den øvrige sabotage, opladningen af landet med bevæbnede grupper, klargøringen af Brigaden i Sverige o. s. v. o. s. v. bidrog til en spredning af den tyske militære opmærksomhed og dermed til den fremadskridende opløsning bag de tyske linier. Aktiviteten som helhed var koordineret med befrielseshærens aktivitet, så godt som omstændighederne tillod det. Planerne for slutkampen forudsatte endelig ikke en altomfattende rejsning, men en fremadrullende udløsning af de forskellige grupper til løsning af opgaverne, efterhånden som disse meldte sig. En sådan udløsning var i realiteten i fuld gang længe forinden 4. maj. Dette kræver ikke nærmere påvisning.

Når talen her er om modstandsgruppernes koordination med de allierede hære, må det understreges, at der udelukkende er tale om en koordination med vestmagternes hære. Dette vil være fremgået af alt, hvad der tidligere er skildret. Var det da således, at befrielsen af Danmark efter aftale mellem stormagterne var lagt i hænderne på vestmagterne, og at en koordination mellem de danske modstandsgrupper og den russiske hærledelse ikke var fornøden? Vi må nødvendigvis se nærmere på dette problem.

Det skal først understreges, at de danske modstandsgrupper helt tilbage til de første besættelsesår havde haft deres faktiske forbindelse med den frie verden via London. Fra 1940 var håbet gået den vej, efterretningsstoffet ligeledes. Siden 1942 havde man knyttet tættere og tættere kontakter den vej, og vestfra havde man efterhånden modtaget en stadig voksende

hjælp, oprindelig fra engelsk, senere også fra amerikansk side. Fra begyndelsen havde orienteringen været vestlig. Dette hang sammen med mange faktorer, hvoraf kun nogle enkelte, men væsentlige, skal nævnes: I 1940 havde England været håbet – det eneste håb. Frankrig var slået, Rusland og Amerika holdt sig neutrale, Amerika med stærk hældning til England, Rusland med stærk hældning til Tyskland. Fra England organiseredes da – helt tilbage i 1940 – den første hjælp til en eventuel dansk modstandsbevægelse. Herfra talte BBC, her oprettedes »Special Forces«, her rejstes den danske frivilligbevægelse, hertil søgte de danske skibe, og her skabtes de vigtigste organisationer for frie danske. Christmas Møller etablerede sig i London. Alt dette er velkendt, men dannede grundlaget for den faktiske situation, at den danske modstandsbevægelse voksede op i tæt samarbejde med engelske – senere engelsk/amerikanske – organisationer. I tidens fylde indgik modstandsgrupperne i et intimt samarbejde med vestmagterne, indgik militæraftaler med dem og godkendte SHAEF's øverste kommando og direktiver under de forudsætninger, der tidligere er skildret. Udbygningen af denne faktiske militæralliance kom ganske naturligt og føltes helt selvfølgelig. Andet alternativ til den end isolation fandtes ikke, og isolation betød for enhver modstandsorganisation vantrivsel. Den faktiske alliance underbyggedes af befolkningens vestlige orientering, der forstærkedes enormt, da England i 1940 og længe efter blev eneste håb og livsnødvendige inspirationskilde.

En tilsvarende udvikling fandt ikke sted i forholdet til Rusland. Indtil 1941 var Ruslands anseelse i Danmark alvorligt belastet af Ruslands forhold til Tyskland og af dets angreb på Finland i vinteren 1939–40. Og da Rusland i 1941 blev genstand for Hitlers angreb og derfor trådte ind i rækken af de allierede, blev Rusland endnu meget længe en såre fjern allieret. Kampene her blev nok helt afgørende for det endelige udfald, og befolkningen fulgte med voksende sympati den hårdnakkede russiske modstand, men kampenes betydning opfattedes i de første år, efterhånden som fronten trak østover, under den synsvinkel, at de udmarvede de tyske hære og derfor tjente til at forberede det vestlige come-back, man håbede på og efterhånden følte sig overbevist om. Det var vedvarende vestfra, man ventede befrielsen. Hertil kommer, at der ikke skabtes nogen art af forbindelse mellem modstandsgrupperne og Rus-

land. Der foregik ingen formidling af efterretningsstof – dansk stof måtte være uden betydning for Rusland, så længe kampene stod hundreder af kilometer inde i Rusland. Rusland oprettede ikke nogen »Special Forces«. Der var ingen danske frivillige i de russiske hære. Der eksisterede ingen illegale kontakter med Moskva. Rusland sendte ikke våben o. l. til Danmark o. s. v. Hele dette forhold rejste ikke nogen som helst problemer, så længe kampene i Rusland foregik ved Moskva eller Volga. Anderledes fra 1943, da de tyske hære blev slået afgørende, og fronterne gradvis rykkede frem mod Østersøen. Da meldte den realitet sig, at Danmark kunne blive befriet østfra. I så fald var grundlaget naturligvis totalt ændret for modstandsgruppernes organisation. Så hang alle aftaler i luften.

Det ændrede ikke billedet, at Rusland efter juli 1944 havde erklæret sig rede til at modtage Døssing. Døssings sendelse var politisk, og i hans person anerkendte Rusland kun en forbindelse med »det kæmpende Danmark«, ikke med hele Danmark. De vestallieredes forbindelse med modstandsgrupperne indeholdt ikke på samme måde en politisk accept af disse grupper, og Ruslands præcisering af, at der eksisterede to slags Danmark, komplicerede mere end det lettede de danske problemer i tilfælde af en befrielse østfra. En sådan befrielse kunne komme til at betyde et opgør med det Danmark, Rusland ikke anerkendte og ikke gjorde mine til at give amnesti. Det forstærkede problemet, at Døssing over for dette »andet Danmark« delte den russiske bitterhed.

I sommeren 1944 lå da problemet således, at modstandsbevægelsen var i tæt militært samarbejde med vestmagterne, at alle modstandsbevægelsens planer hvilede på forudsætningen om en befrielse vestfra, at de vestallierede under hensyn til en sådan situation havde godkendt tanken om en dansk militærmission, knyttet til SHAEF, der i tilfælde af indrykning i Danmark skulle formidle forbindelsen mellem allierede og danske myndigheder, og at de vestallierede offentligt og over for Rusland havde givet udtryk for, at de under en eventuel indrykning i Danmark ville behandle Danmark som allieret magt, uanset at landet ikke formelt havde kunnet opnå allieret status. Nogen tilsvarende erklæring fra russisk side forelå derimod ikke, og lige så lidt forelå der en endegyldig aftale mellem stormagterne om, at Danmark nødvendigvis ville blive befriet vestfra. Aftalerne mellem modstandsbevægelsen og vestmag-

terne var groet organisk frem af et faktisk samarbejde, der imidlertid ikke hvilede på nogen formel vedtagelse. De havde oprindelig forekommet helt selvfølgelige. De synes mindre selvfølgelige, da de russiske hære i vinteren 1944–45 nåede frem til Oder-floden, mens de vestallierede endnu stod vest for Rhinen og blev stående der til slutningen af marts 1945. I denne situation begyndte problemet om de manglende aftaler med Rusland at trænge sig i forgrunden, og man gjorde sig hjemme som ude klart, at der her var en uløst sag af førsterangs betydning, der blev vigtigere, jo mere chancerne voksede for en befrielse østfra. Man måtte søge at udvirke en russisk erklæring på linie med den, vestmagterne havde givet, og man måtte eventuelt overveje etableringen af en organisation svarende til militærmissionen. Vanskelighederne ved at tage disse og tilsvarende problemer op voksede, som tiden gik, og det faktiske samarbejde med vesthærene groede sig stærkere og stærkere, mens samtidig en af de uudtalte forudsætninger for dette samarbejde, en befrielse vestfra, blev mindre sikker og en anden forudsætning, befrielse østfra, tilsvarende mere sandsynlig. Typisk er nogle linier fra et brev, Christmas Møller skrev til Reventlow under samtalerne i Stockholm. Det hedder her: »... påbegyndte jeg straks ... samtaler med Døssing ... angående den politiske situation og de spørgsmål som jeg ... i ganske særlig grad skulle behandle med ministeren: 1) Danish Military Mission. Jeg gav Døssing en redegørelse for, hvorledes jeg så på spørgsmålet om, at man så tidligt som muligt skulle have meddelt russerne om nedsættelsen af den militære mission og de aftaler, som var sluttet ... og hvorledes grev Reventlow også havde ønsket, at man i hvert fald for nogle måneder siden havde givet russerne besked om aftalerne. Jeg informerede endvidere Døssing om missionens opgaver ... Døssing gav mig besked om, hvad han havde hørt herom gennem Foss og måske også direkte fra minister Kauffmann, og forhandlingerne om dette spørgsmål sluttede med, at vi var fuldstændig enige om, at man naturligvis nu måtte være varsom med hensyn til spørgsmålet, da den russiske offensiv jo var af en så overvældende karakter, at en henvendelse nu kunne se ud, som om man kun kom med den på grund af russernes enorme fremgang, og vi beklagede begge, at det ikke havde været muligt at informere russerne tidligere«. Hele sagens delikate karakter fremgår af brevet.

Problemet var i nogen grad kommet overrumplende op. Uden at der eksisterede egentlige aftaler, synes man at have sluttet fra det faktiske samarbejde med de vestallierede til forudsætning om en befrielse vestfra, og i al praksis opererede man med denne forudsætning, der da også meget længe måtte forekomme overvejende sandsynlig. Under Muncks samtaler i London i august 1944, hvor de vestlige hære væltede frem gennem Frankrig, havde befrielsen vestfra været den stiltiende og sandsynlige forudsætning, og da Munck i oktober mødte de danske politikere, var en sådan udgang endnu det uanfægtede udgangspunkt for samtalerne. I Muncks samtidige møde med Rådet erklærede han direkte, at Danmark var engelsk interessesfære – muligt med Bornholm som undtagelse – idet han tilføjede, at de russiske troppers østgrænse ville blive Elben. For Munck – og for Foss – var der meget længe ikke tvivl om, at sådan var stillingen. D. 23. november skrev Munck til Døssing og fortalte om sine samtaler i Danmark. Han anførte da bl. a.: »... Med hensyn til befrielsen af Danmark havde man stor selvtillid til egne kræfter, når først den tyske militærledelse var slået i stykker ... Man regnede imidlertid med, at engelske og amerikanske tropper en kortere overgang ville komme til Danmark, men forventede ikke at se russiske styrker. Dette er ikke ud fra nogen uvilje mod Rusland, men udelukkende ud fra den betragtning, at man mente at vide, at Danmark var Vestmagtinteressesphære«. At man i danske modstandskredse tænkte således, er ikke mærkeligt. Hele udviklingen måtte tydes i retning af, at befrielsen vestfra var en forudsætning for stormagterne, og en del ønsketænkning var vel yderligere med i spillet. Over for Døssing betonede Munck og Foss, at befrielsen ville komme vestfra, og at Danmark i militær henseende var vestallieret område. Da Døssing i september meddelte Foss, at han i en samtale med Dekanozov – iøvrigt efter forslag af Christmas Møller – havde været inde på spørgsmål om russiske leveringer af våben til Danmark, svarede Foss, at han ikke skulle røre herved. Spørgsmålet faldt uden for rammerne af hans mission, og man risikerede et imødekommende svar, som »måske ikke mødtes med samme glæde fra flertallets side hjemme«. Herpå tilføjede Foss: »Vi hører ind under vestmagternes operationsområde, og vi får god hjælp derfra ... Dette [sabotagen] sker i samarbejde med de allieredes overkommando ... Modstandsgrupperne står under direkte ledelse der-

fra«. Da Døssing ligeledes havde indberettet, at Dekanozov ikke forstod, at man i Danmark ikke var i »åben, direkte krig med tyskerne«, var Foss's svar, at ordre om ikke at gå ud i åben kamp kom fra London, og at man over for russerne dels kunne fremhæve vanskelighederne ved en åben kamp, dels kunne pege på værdien af bindingen af tyske tropper ved en kontinuerlig sabotage. Foss's fremstilling her var ikke pinligt korrekt og skulle naturligvis tjene til at bremse Døssing, men den viser tydeligt opfattelsen: At man i militær henseende var bundet sammen med vestmagterne og ikke ønskede at fremkalde et russisk initiativ, samt at man både opfattede sig som militært liggende i et vestligt interesseområde og befandt sig vel herved.

Døssing delte ikke denne opfattelse. I sit svar til Ebbe Muncks referat af samtalerne i Danmark mejslede han sin tvivl ud med ordene: »Hvorfra tror man at vide, at Danmark er Vestmagtinteressesfære?«, og i januar skrev han til Reventlow: »Når jeg i breve til ingeniør Foss nævner noget om militære operationer i Danmark eller om en eventuel besættelse efter krigen, får jeg det svar, at disse problemer ikke vedrører min mission... Danmark er vestmagternes interesseområde. Mit standpunkt er, at hvad Danmark enten er eller måtte blive, må Sovjetunionen i hvert fald underrettes før bindende aftaler træffes. På dette punkt er russerne meget sensible. Det er næsten et kompleks hos dem... De betragter sig som Østersøens herre og venter, at Danmark ikke udelukkende ser mod vest. Endnu siges det ikke højt, men en skønne dag ser vi nok en lille bemærkning i pressen, der viser, hvad man tænker. Det er jo metoden her, så længe regeringen ikke officielt ønsker at sige sin mening«.

Da Døssing skrev dette brev, havde han i frisk erindring sin samtale med Semenov ved juletid, hvori denne havde understreget, at Østersøen var russisk interessesfære, og to dage senere blev det russiske standpunkt sagt højt. I samtalen med Dekanozov d. 17. januar 1945 faldt som bekendt følgende russiske bemærkning: »Der foreligger for os meddelelse udefra, der tyder på, at politikerne i Danmark mener, at Danmark er engelsk interesseområde og engelsk-amerikansk militærområde. Herimod vil vi på det alvorligste protestere. Det sidste er ikke på forhånd givet, og det første forstår vi overhovedet ikke«. At det ikke på forhånd var givet, at der ville blive tale om en

befrielse vestfra, var aldeles rigtigt. På den anden side forelå unægtelig den kendsgerning, at der blev ydet den danske modstandsbevægelse en anselig hjælp fra vestallieret side, mens en tilsvarende direkte hjælp aldrig var ydet fra russisk side, og at de danske modstandsledere alene af den grund havde vænnet sig til at regne med, at Danmark militært lå inden for et vestallieret område. I praksis i det mindste havde Danmark gjort det, så længe besættelsen havde varet. Der rejstes nu pludselig tvivl om noget, ingen hidtil havde tvivlet om. Problemet blev mere akut, efterhånden som de russiske synspunkter blev kendt.

Dette var en af bevæggrundene for en rejse, Foss i november 1944 begav sig ud på til London og Washington. Han siger selv, at et af formålene for denne rejse var »med vestmagterne at ventilere spørgsmålet om en dansk aftale med Sovjet, ifølge hvilken Danmark blev behandlet som et venligsindet land i tilfælde af en russisk besættelse«. Det var Foss's tanke senere at tage til Moskva i samme anledning. Spørgsmålet var i forvejen taget op over for de engelske myndigheder af Christmas Møller og Reventlow, og Foss fik nu lejlighed til at drøfte problemerne, dels med Warner og Gallup i Foreign Office og endelig med Kauffmann og Cumming, lederen af det nordeuropæiske departement i State Department. Det fremgik under disse samtaler ganske klart, at der ikke forelå nogen endelig aftale mellem stormagterne om, at Danmark skulle befries vestfra, og det bekræftedes bl. a. gennem et brev fra Warner til Reventlow efter de første mundtlige drøftelser. Her talte Warner ganske hypotetisk om en befrielse vestfra og opererede samtidig med en befrielse østfra som en alternativ mulighed. Bornholm blev specielt nævnt. Cumming var tilsvarende vag i sine udtalelser. Efter Foss's referat udtalte han, »at der forelå en aftale ifølge hvilken Danmark stort set (»roughly«) lå inden for vestmagternes interessesfære . . . Amerikanerne havde . . . hævdet, at det var et militært anliggende fremfor et politisk. Det amerikanske standpunkt havde sejret«. Der forelå altså ikke nogen aftale. Spørgsmålet om befrielse vestfra eller østfra ville til sin tid blive bestemt af den militære udvikling. For de indviede danske indeholdt dette om ikke nogen helt uventet problemstilling, så i det mindste en skærpet situation, der både politisk og militært var akavet. Politisk fordi russerne ikke var nådige i deres syn på den danske politik under krigen, militært fordi alle aftaler havde forudsat en befrielse vestfra. Man spekulerede nu

i London og Washington frem og tilbage på problemet. Hvorledes kunne man bedst lappe på situationen? Foss udtrykker problemstillingen for drøftelserne således: »Der var almindelig enighed om ikke at invitere russerne til at være med til befrielsen af Danmark, men at det på den anden side var rigtigt ikke at undlade at få samtaler i gang med Moskva om forholdet. Hvis russerne ønskede hjælp og oplysninger, skulle de have det. Det var selvfølgelig overmåde ønskeligt at få en erklæring om, at Rusland ville give Danmark et tilsagn i lighed med det, der var givet fra engelsk og amerikansk side, – men hvis man rettede en direkte forespørgsel herom, udsatte man sig for noget så lidet heldigt som at få et nej – og man var også bange for at give det en form, så russerne ligefrem inviteredes til at komme«.

Drøftelserne om disse problemer indledtes således i London og Washington, og de fortsatte i februar i Stockholm, hvor også rådsmedlemmerne kunne give deres besyv med. Standpunkterne varierede en del. Groft sagt var London-gruppen (incl. Warner) indstillet på en henvendelse til Moskva, mens Washington-gruppen var mere tilbageholdende. Kauffmanns standpunkt var det, at Døssing var den, der bedst kendte atmosfæren i Moskva og derfor måtte føle sig frem. I Foss's rapport til Rådet bruger han om Kauffmanns holdning ordene: »Bedst først at berøre spørgsmålet flygtigt ved kaffen efter middag over for russerne, når lejlighed gaves, og en mere fortrolig stemning var til stede«, og i et senere telegram gentog Kauffmann denne opfattelse: »... sagen bør fremdrages mundtligt og i en almindelig samtale om danske forhold. Bortset herfra mener jeg, at fremgangsmåden skal overlades til Døssings og Foss's skøn«. Cumming var, rapporterede Foss hjem til Rådet, »direkte nervøs« for en henvendelse. Man trippede en del på stedet i hele denne drøftelse, og d. 26. december kom man i London til et foreløbigt resultat, idet man da, efter Foss's tilbagevenden fra U.S.A., nåede »enighed om ikke at rette nogen opfordring til russerne om at få en erklæring, men blot give dem en information om oprettelsen af Military Mission ... Den endelige, men officielle formulering [for Military Mission] var nylig blevet fastslået, og dette, mente Christmas, kunne bruges som forklaring på, at meddelelsen fra dansk side til russerne først fremkom nu«.

Denne foreløbige enighed overlevede ikke samtalerne i

Stockholm. Det ser ud, som om rådsmedlemmerne indtog en anden holdning og over for Døssing gav udtryk for, at han skulle rette en direkte henvendelse til Sovjetunionen om opnåelse af et tilsagn i lighed med det vestallierede fra august 1944. I det mindste sendte Døssing d. 3. april 1945 en skrivelse til det russiske udenrigskommissariat, hvori det hed: »Som det vil være Sovjetunionen bekendt, foreligger der mellem ... SHAEF og ledelsen af de danske væbnede styrker en aftale vedrørende den situation, der ville indtræffe, hvis vestmagternes tropper rykkede ind i Danmark. Frihedsrådet har anmodet mig om at henstille til Sovjetregeringen, at en tilsvarende aftale måtte blive truffet med ledelsen af Sovjethærene ... Som et led i den engelsk-danske aftale findes der i London en dansk »militærmission«, væsentligst bestående af civile. Det forekommer mig, at dette mellemled måtte kunne undværes i tilfælde af en dansk-russisk aftale, idet dets funktioner kunne varetages af Frihedsrådets »forbindelsesofficerer« i Stockholm«. Forinden afsendelsen af denne skrivelse havde Døssing mundtligt fremført sin meddelelse og sin anmodning.

Døssings henvendelse af 3. april affødte en længere noteveksling, idet man fra engelsk side afviste, at der som af Døssing hævdet, eksisterede en aftale mellem SHAEF og ledelsen af de danske væbnede styrker, hvorfor Foreign Office pålagde den engelske ambassadør i Moskva at korrigere denne passus i Døssings henvendelse. I sin samtale med Døssing d. 26. april tog derpå Dekanozov spørgsmålet op med Døssing. Ordene faldt – efter Døssings referat: »Dek.: »... vil jeg bede Dem fremskaffe ordlyden af overenskomsten med SHAEF«. – »Så måtte jeg skrive eller telegrafere efter den, da Frihedsrådets medlemmer ikke kunne medtage papirer af den art [til Stockholm]«. – Dek.: »Ville De mene, at vi skulle spørge England om deres mening, så fik vi jo også aftalens ordlyd«. – »Nej, den engelske regering benægter, at der findes en sådan aftale«. – Dek.: »Er der da ikke en aftale?« – »Jo, ellers måtte englænderne jo kaste våben ned i blinde. Der er en aftale««. D. 28. skrev Døssing til udenrigskommissariatet og motiverede yderligere sin opfattelse. Ordene var da: »Min underretning herom [om aftalen med SHAEF] stammer fra konferencer i Stockholm med medlemmer af Danmarks Frihedsråd. Jeg er imidlertid nu fra anden side blevet gjort opmærksom på, at udtrykket »aftale« ikke dækker det virkelige forhold. I så fald må

Frihedsrådets medlemmer over for mig have sammenblandet to ting: 1) Den engelsk-amerikanske regeringsbeslutning... hvilken beslutning er meddelt Sovjetregeringen i august 1944 og 2) Frihedsrådets beslutning vedrørende de danske væbnede styrkers tilslutning til invasionshærene. Konferencen i Stockholm angik kun dette sidste spørgsmål, som Frihedsrådet har anmodet mig om at fremføre over for Sovjetregeringen«.

Fra engelsk side så denne sag således ud, at der ikke forelå en aftale om et militært samarbejde, men direktiver fra SHAEF, som var godkendt af Rådet. Politisk var det i foråret 1945 med voksende friktioner mellem vest og øst praktisk at stille tingene sådan op og også formelt korrekt, men realiteten i sagen var og blev den af Døssing nævnte: At de vestallierede selvfølgelig ikke kastede våben i blinde i Danmark, og at der i årevis havde eksisteret et meget snævert, faktisk militært samarbejde mellem de vestallierede og de danske modstandsgrupper, et samarbejde der gradvis var blevet en hovedhjørnesten for hele modstandsbevægelsens struktur, og hvis nærmere former var gennemdebatteret skriftligt og mundtligt. Alle diplomatiske formuleringer til trods var dette en realitet. Samtlige dispositioner for modstandsgruppernes indsats under befrielseskampe i Danmark hvilede på disse aftaler og forudsætningen om en befrielse vestfra, og enhver anden tanke måtte forekomme helt urealistisk. Det synes da også, som om de indviede nok gjorde sig klart, at forudsætningen kunne skride sammen, men at de på den anden side fortsat regnede med, at den nok ikke gjorde det. I praksis var der heller ikke andet at gøre. Hele modstandsbevægelsens komplicerede organisation lod sig naturligvis ikke omstille til nye forudsætninger. Typisk for opfattelsen er en bemærkning af Lippmann. Han refererer i en af sine rapporter til London en længere samtale med Buhl, Hedtoft-Hansen og H. C. Hansen og skriver i den forbindelse: »Forholdet til Rusland optager... meget. Man er meget bange for... Dodo [Døssing], man er meget bange for, at han i for høj grad lader sine personlige teorier og synspunkter gå forud for... Danmark... Jeg lægger ikke skjul på, at jeg efter mine samtaler med ham deler noget af denne angst... Beretningen af hans samtale med Dek.[anozov] har jo vakt både interesse og bestyrtelse. Der er især et punkt, man hæfter sig ved. Dek. fremfører, at det ikke er givet, at Danmark er allieret interessesfære. Jeg har her over for udtalt, at der på intet tids-

punkt har foreligget noget som helst, om vi var allieret eller russisk interessesfære, men at vi må betragte det som givet, at vi er engelsk-amerikansk besættelsesområde, og at man på intet tidspunkt har udtalt andet. Denne skelnen har ikke før været klarlagt. Jeg håber, at min fortolkning ... at vi er engelsk-amerikansk besættelsesområde, er rigtig, i modsat fald falder ... jo hele grundlaget for de operationsordrer, der udsendes«. Problemet interesserede naturligvis levende i København. D. 18. marts skrev Lippmann til Turnbull: »Det store spørgsmål om vi skal besættes af sovjetiske tropper dominerer stærkt her – er det muligt at få London til at besvare mine spørgsmål herom«.

Det var ikke muligt for London at svare. Det hele afhang af den militære udvikling, og Lippmanns fortolkning var i teorien ikke rigtig, for så vidt som der til det sidste forelå muligheden for en befrielse østfra, men i praksis fik han ret. D. 19. april skrev Churchill til Eden: »Det må anses som højst vigtigt, at Montgomery indtager Lübeck så snart som muligt ... Vor ankomst til Lübeck før vore russiske venner fra Stettin ville skåne os for en hel del diskussion senere hen. Der er ingen grund til at russerne skulle besætte Danmark, som bør befries og have sin suverænitet genoprettet. Vor stilling i Lübeck, hvis vi kommer der, vil være afgørende i denne sag«. D. 2. maj nåede Montgomerys tropper Lübeck og fik kontakt med russiske tropper, der avancerede vestpå langs Østersøen. De tyske tropper i Danmark blev afskåret af vestallierede tropper, og d. 5. maj kunne Churchill telegrafere til Eden: »Mod nord kastede Eisenhower med stor dygtighed et amerikansk korps ind for at hjælpe Montgomery i dennes fremrykning mod Lübeck. Han nåede der med tolv timers forspring ... Jeg tror derfor ... at vi også holder vore Sovjetvenner borte på dette punkt [Danmark]«.

Forudsætningen om Danmarks befrielse vestfra holdt således, ikke på grund af nogen aftale, men på grund af den militære udvikling. Bornholm blev undtagelsen. Men marginen var den smallest tænkelige.

Det er ikke historiens opgave at spekulere over, hvad der ville være sket, om de russiske tropper var nået først frem til Sydholsten og derfra var trængt nordover. To bemærkninger med bund i historisk viden forekommer ikke desto mindre rimelige. Den ene bemærkning er den, at en tysk kapitulation i

så fald havde været væsentlig mindre sandsynlig. Det er velkendt, at den tyske villighed til at kapitulere var mindre markant over for russiske tropper, end når det drejede sig om vestallierede tropper. Selve de forhandlinger, der førte til den tyske kapitulation d. 4. maj, taler tydelig herom. Den anden bemærkning er den, at der i tilfælde af kamphandlinger på dansk grund mellem russiske og tyske tropper ikke havde eksisteret aftaler af nogen art eller forud etablerede forbindelser mellem de danske modstandsstyrker og befrielsestropperne. Fra russisk side havde man nok rejst tvivl om, hvor vidt Danmark skulle befries vestfra, men man havde ikke søgt at etablere nogen art af militær forbindelse med de danske modstandsgrupper. Fra dansk side synes man i slutningen af april i Stockholm at have været inde på, at en sådan forbindelse kunne blive nødvendig, for så vidt som det da var tanken, at man via Nordentoft/Mørch – den russiske legation i Stockholm ville have tilbudt russerne det danske efterretningsmateriale, som måtte være af interesse for dem. Der kom imidlertid intet ud heraf. Begivenhederne i Nordtyskland overfløjdiggjorde improviserede arrangementer, og det blev SHAEF's planer, der fik aktualitet.

Hvilke planer havde da SHAEF for Danmarks befrielse; Hvilke planer eksisterede for modstandsgruppernes deltagelse? I hvor høj grad var grupperne rede til at løse de opgaver, der forelå? Det er klart, at svarene på disse spørgsmål for en del må blive svævende. Enkelte konstateringer er dog mulige.

Som allerede nævnt vil det ikke være rimeligt at søge at drage en skarp grænse mellem den egentlige illegale modstandskamp og den åbne kamp, som den illegale aktivitet forberedte og arbejdede henimod. Både sagligt og geografisk ville der blive tale om en »rullende udløsning«. Sydjylland før Midtjylland, efterretningstjeneste før kamp. Angreb på jernbaner før angreb på tyske stillinger o. s. v. Det må ikke overses, at selve opstillingen af modstandsgrupperne betød eksistensen af en allestedsnærværende mulighed for aktivitet bag de tyske linier, der kunne udløses efter behov – geografisk og sagligt. For en stor del var som nævnt modstandsgrupperne »udløst« inden de åbne kamphandlinger, og deres aktioner tjente strategiske formål, længe før de allierede tropper nærmede sig Danmark. Modstandskampens betydning lå for en væsentlig del i den spredning af den tyske militære opmærksomhed, den medførte, og dens rent militære værdi lader sig kun vanskeligt

eller slet ikke adskille fra dens psykologiske og politiske værdi, før åbne kampe indledtes. I en skrivelse, Eisenhower efter krigen tilstillede »Special Forces«'s hovedkvarter, kommer dette tydeligt frem. Eisenhowers vurdering er ikke snæver. Han skriver: »Siden jeg overtog overkommandoen i januar 1944 og indtil i dag har dens [Special Forces] arbejde været præget af tålmodig og langsigtet planlægning, smidig tillempning til det øverste hovedkvarters operative ønsker og dygtigt udførte aktioner under operationerne. Ikke i nogen tidligere krig og ikke på nogen anden skueplads under denne krig, har modstandsstyrkerne været så tæt kædet sammen med de militære hovedanstrengelser. Selvom en vurdering af den operative værdi af modstandsaktioner endnu ikke er afsluttet, mener jeg, at afbrydelsen af fjendens jernbaneforbindelser, forstyrrelsen af de tyske bevægelser på landevejene, og den kontinuerlige og voksende belastning på tysk krigsøkonomi og interne sikkerhedstjeneste over hele det besatte Europa, udført af organiserede modstandsstyrker, spillede en meget betydningsfuld rolle for vor fuldstændige og endelige sejr. I Danmark og Norge har de pågældende øverstbefalende allerede rapporteret om den store hjælp, de modtog fra modstandsstyrkerne med hensyn til at opretholde lov og orden under de tidlige faser af befrielsen«.

I foråret 1945 var modstandsbevægelsen i solid vækst. Grupperne voksede, våbenmassen voksede, aktionernes antal tiltog, og forbindelserne til de allierede udbyggedes konstant, både de direkte telegrafforbindelser og forbindelserne over Sverige. Samtidig indrettedes et internt dansk meldesystem, der skulle træde i funktion i tilfælde af kamphandlinger i Danmark, hvor normale forbindelser kunne blive helt afbrudt. Tyske forsøg på at standse denne udvikling viste sig frugtesløse. Interessant er en rapport, Bovensiepen i december 1944 udarbejdede. Han kunne her afsløre et forbløffende kendskab til modstandsorganisationen. Region for region, by for by og organisation for organisation kunne han gøre rede for opbygning og ledere, og han kunne med en vis triumf opregne resultaterne af det tyske sikkerhedspolitis arbejde: »Der er særlig i de sidste måneder tilføjet organisationen svære slag. Siden 1/8–1944 blev ialt 800 medlemmer af organisationen anholdt. Mellem dem er forskellige områdeledere og byledere og talrige delings- og gruppeførere«. Han kunne meddele om nedskydning af »35 terrorister«, om beslaglæggelsen af tonsvis af våben og

sprængstof o. s. v. o. s. v. Selv modstandsledernes navne kan Bovensiepen bringe, enten dæknavne eller rigtige navne. I adskillige tilfælde med tilføjelsen: »Er anholdt«. Det meste af, hvad rapporten meddeler, er pinligt sandt. Men den for Bovensiepen pinligste sandhed glimter også frem, dels i linierne, dels imellem linierne: At det hele var omsonst. Det var rigtigt, at man havde anholdt mange hundrede. Men i samme periode var mange tusinde indrulleret. Det var rigtigt, at man havde beslaglagt flere tons våben og sprængstoffer. Men i samme periode var ca. 200 tons leveret. Det var rigtigt, at man havde anholdt vigtige ledere. Men samtlige anholdte var erstattet med det samme. Bovensiepen undervurderer naturligvis ikke de resultater, der fra tysk side var opnået, men samtidig kan han ikke skjule, at det hele er forgæves. Han taler om modstandsbevægelsen, der »indtil den seneste tid har været i stadig udvikling«. Han nævner den stadig rigeligere bevæbning og tildeling af sprængstoffer. Han konstaterer, at nedkastningerne er tiltaget ganske betydeligt, at der fra oktober er konstateret svenske våben, at mange våben er røvet fra sabotagevagter og tyske soldater, og at tildelingen af våben og sabotagemateriel ikke vil volde vanskeligheder. Han ender et afsnit om gruppernes materielforsyning: »Talrige konstateringer fra den sidste tid viser, at organisationens motorisering er temmelig vidt fremskredet. Sabotagegrupperne har ... sat sig i besiddelse af talrige Lkw. og Pkw. såvel som af enkelte motorcykler ... Heller ikke er der nogen mangel på drivkraft«.

Ejendommeligst for eftertiden at læse er måske de afsnit, hvor Bovensiepen meddeler sine største triumfer. Han beretter – aldeles korrekt – om masseoprivninger i Sydjylland og på Midtsjælland og karakteriserer organisationen her som henholdsvis »ukampdygtig« og »næsten fuldstændig oprevet«. Hvad Bovensiepen måske ikke vidste, og hvad han i det mindste ikke meddelte Berlin, var, at Højland Christensen og Stig Jensen i de nævnte områder var i færd med at opbygge nye organisationer, der i omfang og resultater overgik og i særdeleshed langt skulle komme til at overgå, hvad Bovensiepen foregøglede Berlin var sat ud af spillet.

Senere rapporter til Berlin – fra foråret 1945 – kan ikke have været lysteligere læsning. D. 21. marts skriver Schjødt-Eriksen til Truelsen og meddeler, at Best har været i Berlin for at søge at mildne en håbløs kurs i Danmark: »Som du måske

ved, har han lige været i Berlin, hvor han var ret skarp i sin optræden i den hensigt at mildne forholdet. Lige forinden var Gestapos rapport om os (»den lille generalstab«, import af mere end 3000 maskinpistoler, hvilke officerer, der leder arbejdet, jfr. den næsten ordrette rapport, som Hugo Larsen [Nordentoft] nok vil sende jer). Med den gik Himmler til Hitler, der blev rasende over, at der var nogen i det lille Danmark, der vovede at anskaffe våben i den mængde. Da dr. Best to dage senere fik audiens, fik han meget lidt ud af sit forehavende«.

Under den uafladelige kamp mellem grupperne og den tyske sikkerhedstjeneste blev det den sidste og ikke grupperne, der langsomt blev sat ud af spillet. Hertil bidrog i væsentlig grad de bombardementer af Gestapohovedkvartererne i Århus, København og Odense, som var udtryk for det tættest mulige samarbejde mellem modstandsorganisationen og de vestallierede. Frigørelsen af maskiner og mandskab til disse bombardementer viste også, hvilken værdi man i London tillagde modstandsarbejdet. Uden særdeles vægtige grunde indlod man sig ikke på indsættelse af special-mandskab til præcisionsbombardement i dagslys.

Bombardementet af Århus universitet, hvor Gestapo havde indrettet sig, var teknisk den letteste operation, og i dette tilfælde var der kun kort mellem tanke og handling. I oktober 1944 havde man fra London sendt »marken« forslag til en plan om erobring af de tyske dokumenter i tilfælde af en tysk rømning af landet. Bennikes telegrafiske svar indløb til London d. 15. oktober: »Modstandsbevægelsen i Jylland ved at blive revet op af Gestapo. Det er vigtigere at ødelægge arkiver og redde vore folk end at redde arkiver og få vore folk ødelagt. Jeg anmoder kraftigt om, at kollegierne fire og fem bliver ødelagt ved luftangreb . . .« D. 16. telegraferede London til lederen af den jyske efterretningstjeneste, Tillisch. Man anmodede om oplysninger om tyske flak-stillinger i omegnen af universitetet og nøjagtig placering af de pågældende kollegier. D. 19. oktober havde man de ønskede oplysninger og kunne gå i gang med detail-planlægning under ledelse af viceluftmarskal Sir Basil Embry i samarbejde med Truelsen. En model af angrebsområdet blev fremstillet. Winkelhorn meddeler et par detailler fra planlægningen. Truelsen havde foreslået kl. 11 som det rette tidspunkt for bombningen. Den engelske efterret-

ningsofficer spurgte ham, om ikke 2.30 kunne accepteres. Truelsens svar var nej. Da ville antagelig en del gestapofolk være borte til frokost. Truelsen blev yderligere forespurgt, om søndag kunne accepteres, hvis vejforholdene da var fordelagtige. Svaret var atter nej.

Bombardementet fandt derpå sted d. 31. oktober – en hverdag – kl. 11.40. Samme dag kunne såvel Bennike som Tillisch telegrafere en første tak samt meldinger om de sandsynlige resultater. Fra London udbad man sig så hurtigt som muligt nøjagtige opgørelser og fik dem d. 1. november. Et telegram fra Bennike denne dag lyder: »Gestapo Århus. Dræbte tyskere antages at være omkring et hundrede og halvtreds eller et hundrede og fem og treds. Dræbte danskere tyve eller tredive. De fleste af dem stikkere. Alle kartoteker brændt. Vi er Dem meget taknemmelige«. Samme dag telegraferede Bennikes telegrafist, Jelgren, og bragte sin tak. Hans dækningsfolk havde observeret, at tyske pejlevogne kørte ud fra universitetsbygningerne, når han indledte sending. Han håbede nu at være aflastet i det mindste for nogen tid. Ejendommeligt nok overværede Jelgren bombardementet og havde netop gjort klar til sending, da angrebet satte ind. Han kunne således meddele London et førsteindtryk i klart sprog praktisk taget samtidig med bombardementet.

Bombardementet af Shell-huset var langt mere kompliceret, og der blev her langt mellem tanke og handling. Vanskelighederne lå naturligvis dels i den længere flyverute over dansk territorium, dels i Shell-husets beliggenhed midt i tæt bebyggelse, men endelig også det hensyn, der så vidt gørligt måtte tages til de arresterede danske i husets tagetage. En detailleret redegørelse er givet i bogen »Shell-huset«. Her skal kun suppleres med enkelte detailler. Tanken om bombardement af dette Gestapo-hovedkvarter er i det mindste blevet drøftet allerede i november 1944, formentlig efter succes'en i Århus. Winkelhorn meddeler, at han efter sine noter kan se, at han i midten af november drøftede sagen med efterretningsofficeren i »2nd. Tactical Air-Force«, squadron-leader Shellard. En del materiale, deriblandt de filmsoptagelser fra bl. a. Shell-huset, Lippmann havde med til London, blev da overleveret R.A.F.-afdelingen og blev brugt under de afsluttende forberedelser. I første omgang blev resultatet af de engelske overvejelser et afslag, men man udbad sig – for alle eventualiteters skyld –

»konstant underretning fra det danske militære efterretningsvæsen om Gestapos aktivitet samt positioner og bevægelser i det tyske antiluftskyts. Endvidere... alt tilgængeligt fotomateriale og kort over selve angrebsobjektet og det omliggende kvarter«. Efter mange forberedelser og overvejelser blev afgørelsen overladt til Embry, og Truelsen attacheredes – som ved Århus-bombardementet – denne til støtte ved detailplanlægningen. Embry udbad sig – under hensyn til fangerne i huset – »en klar anmodning fra den øverste ledelse af modstandsbevægelsen, efter at denne var gjort bekendt med, at fangerne kunne gå til grunde ved angrebet og beskadigelse af det omliggende kvarter blive en mulig følge«. En sådan anmodning indløb telegrafisk i slutningen af februar, og angrebet besluttedes. Anmodningen fra »marken« blev først sendt efter lange overvejelser, og fordi en katastrofal oprulning af hele København-regionen da truede efter arrestation af regionsledelsen. Det faldt i Lippmanns lod – som faldskærmschef – at formulere anmodningen, og i en rapport fra begyndelsen af marts føler man hans anfægtelser. Han omtaler arrestationerne i København og fortsætter: »Det er en absolut opfattelse, at Carthago [Shell-huset] ville give et pusterum, og et pusterum trænges der til... det var først efter mange, mange overvejelser, at jeg sendte mit Carthago-telegram, men jeg tror, det var rigtigt, og jeg ved i hvert fald, at sker det ikke, bliver det meget dyrt her«. Forholdene i København var efter oprulningen yderst kritiske; kun efter uhyre energisk arbejde af bl. a. Svend Wagner lykkedes det at få en ny regionsledelse stillet på benene med C. A. Friis som militær leder og Svend Nielsen, Viggo Villadsen, Teit Kærn og Kjeld Mølbak som civile medlemmer.

Operationens komplicerede natur og de minutiøse forberedelser, den krævede – model af alle bygninger inden for 1 km² omkring målet, model af danske landskaber, der skulle overflyves o. s. v. – medførte, at angrebet trak ud, og da det endelig gennemførtes d. 21. marts, var vejrforholdene ugunstige med stærk storm og tilsaltning af maskinernes ruder under anflyvningen, der måtte foregå i lavest tænkelige højde. Den tragedie på den franske skole, der fulgte det eminent dygtigt gennemførte angreb, er velkendt. Selve angrebet på Gestapos højborg tjente delvis sit formål. En del af de ledende Gestapofolk, der var selve angrebsmålet, var imod beregningerne borte

fra bygningen – til begravelse – men bygningens totale ødelæggelse og dermed ødelæggelsen af de tyske kartoteker desorganiserede det tyske sikkerhedspolitis arbejde og gav modstandsbevægelsen en betydelig håndsrækning. En lang række modstandsfolk undslap mirakuløst. Umiddelbart efter angrebet kunne Schjødt-Eriksen telegrafere til London og meddele, at angrebet havde været »of great importance«, og d. 25. marts kunne Lippmann rapportere: »Om selve Carthago [Shellhuset] har medført den store lettelse, er umuligt at sige. Den forbandede begravelse har jo nok en del på sin samvittighed ... men for selve region VI skulle det under alle omstændigheder have medført en meget stor lettelse, bortset fra, at vi jo ganske uventet har fået fremragende personer tilbage«.

Dagen før dette angreb – d. 20. marts – anmodede man fra Fyn om et angreb på Gestapohovedkvarteret her, på Husmandsskolen i Odense. Angrebet gennemførtes d. 17. april. Da var imidlertid Gestapo kraftigt advaret af de tidligere angreb, og angrebet fik ringe virkning.

Gennemførelsen af disse angreb kostede lange overvejelser, i Danmark som i England. Men de realiteter, der lå til grund for beslutningerne, var tungtvejende. Selv blandt dem, der tog den største risiko ved bombardementerne, fangerne, kan man finde udtryk for, at ønsket om et bombardement opvejede frygten for det. Lad os til sidst give ordet til en dansk modstandsmand, der oplevede Shellhusbombardementet og umiddelbart efter beskrev sine oplevelser. For ham blev bombardementet »den herlige katastrofe«. Hans beretning lyder: »Efter en pause på ca. 1 måned (udfyldt af en fortrinlig afmagringskur) blev jeg om morgenen d. 21. marts ved 9-tiden transporteret fra Vestre Fængsel i en prærievogn med omkring 25 andre – deriblandt en højgravid kvinde – til Shellhuset.

Mit forhør begyndte ved 9.30-tiden, og antog straks den fra tidligere forhør kendte karakter, idet de to »herrer«, den tyske dommer og den »danske« tolk ved fælles hjælp fik maltrakteret min hjernekasse så grundigt, at dens indhold inden længe var tilstrækkelig uegnet til en klar fremstilling af sagen. Særlig kan det siges, at min rekapitulation af det, jeg havde sagt for over en måned siden var til tg÷, velvillig bedømt. Det var navnlig den uafladelige dunken af tolkens knytnæve i nakken, der virkede, men de mere eller mindre velplacerede flade og trekantede lussinger fra tysk side gjorde jo også gavn. Det

følgende er kun en samling korte glimt fra den herlige katastrofe, der indtraf 11.20, netop på et tidspunkt, hvor »forhøret« var ved at gå i knude, og hvor de to herrer gjorde mine til at tage de to maskinpistolremme i brug, som en elskværdig tysker ved en passende lejlighed havde bragt ind på værelset. I forvejen var der på vanlig dekorativ måde på en seng og en knage anbragt en flad gummiknippel og en af disse velkendte muskeltrænere, der består af et par håndtag forbundet med tre tykke gummisnore. Mange af min slags vil genkende situationen.

På dette tidspunkt må klokken have været ca. 11.15, og jeg kunne i den situation ikke holde pastor Sandbæks vidunderlige redning ude af tankerne. Det forekom mig, at det samme, der skete i Århus, måtte kunne ske her, og det var min inderlige bøn til himlen, at det ville ske, om så jeg også måtte sige til mig selv, at han i så langt højere grad havde fortjent sin redning.

Få minutter var gået, da der inde i gården, som værelset vendte ud til, lød et voldsomt spektakel. Jeg spurgte dommeren, hvad det var, og uden at få svar lagde jeg mærke til en vis uro i hans ansigt, ligesom tolken samtidig rejste sig fra sin stol bagved mig. Selv sad jeg ned, og havde på det tidspunkt kun den tanke, at man øvede sig dernede med at skyde med maskingevær. Der gik måske 10–20 sekunder efter spektaklet, da der lød et brag, som fik hele værelset til at gynge. Vi sad på 4. sal, og dommeren for op med alle tegn på angst, greb mig i armen og trak mig ud af døren, hen ad gangen til trappen, der fører ned til den udgang, der vender ud mod Farimagsgade(?). Alt var allerede her indhyllet i en tåge af pulveriseret murværk, og det øverste af trappen var så myldrende fuld af folk, at fyren ikke kunne hindre mig fra at slippe væk fra ham. Jeg tænkte ikke mere, men handlede fra nu af som en automat. Ved at kure ned ad gelænderet kom jeg ned til 1. sal i den firkantede trappeskakt, – forbi et myldrende hav af klagende og skrigende mænd og kvinder. På 1. sal blev trængslen så stor, at jeg måtte »stå af«, og næppe var det sket, før et vanvittigt brag bragte trappen på den modsatte side til at styrte sammen. En mand lige ved siden af mig fik noget i hovedet og forsvandt i en mørk sky af røg og støv, og jeg kunne kun lige skimte omridset af et kvindehovede, som lå nedad, mens de sanseløse mennesker oppefra løb ned over hende. Jeg var nået

over imod ydermuren og havde fat i hendes ene arm, men kunne ikke få trukket hende hen til det hul, der var slået i muren, og som forekom mig at være den eneste mulighed nu. Jeg slap hende, og uden at kunne andet end lige skimte en masse murbrokker på gaden udenfor gennem hullet sprang jeg ned, – og landede på en flad cementblok! Sådan var det altså at tage turen fra første sal! Jeg kom intet til og kunne... løbe op til hjørnet af Farimagsgade og Vesterbrogade, hvor jeg kom ind gennem døren til en tobaksforretning og segnede om i en lænestol«.

De tyske modforholdsregler kunne ikke hindre modstandsgruppernes vækst og stadig bedre våbenforsyning, og de allierede kunne regne med en både intakt og velorganiseret bevægelse til støtte for deres eventuelle operationer i Danmark. De regnede da også hermed. Endnu ved juletid havde det i London været tvivlsomt, hvilken situation der ville foreligge i Danmark ved krigens ophør, og det havde været tvivlsomt, om der overhovedet ville blive tale om allierede tropper i landet. I et møde, som Hollingworth, Muus og Lippmann d. 9. januar 1945 havde med stabsofficerer fra SHAEF, havde man gennemgået situationen i Danmark og de muligheder, modstandsgrupperne i givet fald ville rumme. Fra SHAEF's side opstillede man da 5 muligheder for Danmark: 1) Allieret invasion. 2) Tysk kapitulation. 3) Tysk tilbagetrækning fra dansk territorium. 4) Aflåsning af tyske tropper og rensning af Danmark ved hjælp af en allieret styrke i samarbejde med modstandsgrupper og endelig 5) Aflåsning af tyske tropper og rensning af Danmark uden indsættelse af nogen allieret styrke. Muus blev i denne forbindelse spurgt, om man i Danmark regnede med en allieret okkupationshær, og hans svar var, at såvel Gørtz som befolkningen ventede og håbede det. Muus blev yderligere spurgt, om de allierede i tilfælde af kamphandlinger kunne regne med, at modstandsgrupperne ville påtage sig beskyttelsesopgaver i det eventuelt erobrede bagland. Muus's svar var her, at de ville gøre det, men uden større begejstring. Meningen med hans svar må have været, at grupperne var indstillede på kampopgaver.

I et senere møde samme dag, denne gang med general Henry Dewing, der da var udset til at være chef for de engelske styrker i Danmark, behandledes tilsvarende problemer, og især drøftedes spørgsmålet om, hvad der ville ske, hvis en

allieret styrke ikke kom til Danmark, men modstandsgrupperne »aflåsedes« sammen med et større antal tyske tropper. Hvilke muligheder ville de i så fald have? Ville de forholde sig i ro, og ville de eventuelt være i stand til at afskære forbindelsen mellem de tyske garnisoner, såfremt disse valgte at etablere sig i bestemte støttepunkter? Den danske Brigades forhold blev ligeledes drøftet. Der var enighed om, at en regulær kamp uden allieret støtte ikke kunne gennemføres af de danske styrker. På dette tidspunkt forelå således hverken sikkerhed for en befrielse vestfra eller sikkerhed for, at der overhovedet ville komme allierede tropper til Danmark.

Denne sidste mulighed, at Danmark kunne blive låset inde med en stor tysk troppestyrke under kommando af en desperat general Lindemann, synes at have været ret stærkt fremme i drøftelserne. Lippmann opfattede det, som om der her ikke blot forelå en mulighed, men også en sandsynlighed, og det samme indtryk fik også Mørch, der i januar 1945 var på rejse til London for at drøfte den danske flådes problemer. Såvel for Lippmann som for kredsen i Stockholm rejste denne nye problemstilling spørgsmålet om, hvorvidt man i givet fald kunne påregne en eller anden form for svensk intervention. Lippmann noterer i sin dagbog efter samtalen med Dewing: »... man bør se det som en sandsynlighed ... at Danmark vil blive overladt til sig selv ... spørgsmålet dukker derfor op, om vi ikke for landets skyld bør arbejde for spørgsmålet svenske frivillige, et spørgsmål, der tidligere har været berørt. Man har dog fra såvel dansk militær som dansk politisk side været modstander af dette, dog ud fra den forudsætning, at vi fik hjælp udefra I spørgsmålet om svensk hjælp kan man jo tænke sig, at også Foreign Office vil blive involveret«. Derpå opstiller Lippmann, der hverken her eller andre steder i sine optegnelser og breve lægger skjul på, at han primært er imod tanken om svensk hjælp, tre former for en eventuel svensk hjælp: 1) Direkte svensk militær invention. 2) Frivillig svensk styrke og 3) Udvidelse af Brigaden med svenske frivillige.

Samtidig begynder man også i Stockholm at kredse om problemet. D. 21. februar noterer Munck om et møde med Nordentoft, Mørch, Foss og general Knudtzon: »Under indtryk af oplysningerne fra London – særlig M[ørch]s rejse – må man gå ud fra, at der ikke kan ventes større hjælp vestfra, og da opgaverne hjemme er større, end man kan klare alene og

ved hjælp af den herværende brigade, dukker muligheden for svensk intervention under den ene eller den anden form op pånyⓔ.

Lippmann bragte yderligere problemet på bane i Foreign Office. I et møde, han d. 18. januar havde med Anthony Haigh, og hvor iøvrigt Hollingworth, Spink og Muus var til stede, nævnede han Dewings udtalelser om en mulig »aflåsning« af tyske tropper i Danmark og spurgte – uofficielt – om Haigh kunne udtale sig om Foreign Office's stilling i tilfælde af, at man fra dansk side henvendte sig til Sverige om intervention. Lippmann stod parat til at tage til Danmark som Muus's afløser og måtte være bedst muligt orienteret om de allieredes opfattelse. Haighs øjeblikkelige svar var, at han – uofficielt – ikke mente, at man ville have noget at indvende. Han ville dog gerne orienteres, om man gik videre med planer af denne art. I et nyt møde mellem Lippmann og Haigh d. 21. januar vendte Haigh tilbage til sagen og bekræftede nu, at Foreign Office antagelig ikke ville have noget at indvende, hvis en sådan situation kom til at foreligge.

Tanken om svensk intervention havde som nævnt af Lippmann været fremme tidligere. Således var den blevet berørt under Muncks samtaler i Danmark i oktober 1944, og tanken dukkede til stadighed op i smådrøftelser. Men først nu, da man blev klar over, at en situation som den nævnte var en reel fare, blev spørgsmålet for alvor bragt frem. D. 17. februar 1945 indberettede den svenske minister, von Dardel, at han samme dag var blevet opsøgt af Buhl og Hedtoft-Hansen, der på de politiske partiers vegne havde meddelt ham, at man fra britisk side var blevet underrettet om, at en »aflåsning« kunne komme til at foreligge. De to politikere havde gjort opmærksom på den farlige situation, der i så fald ville opstå, om ikke Sverige greb ind med større styrker regulære tropper. Dardel havde svaret, at Sverige umuligt kunne afgive noget løfte allerede nu, og de to politikere havde hertil bemærket, at formålet med henvendelsen var at gøre opmærksom på eventualiteten, så forberedelser kunne træffes i tide. Noget yderligere svensk svar på henvendelsen kom ikke. Problemet blev nu også drøftet i Danmark, men endnu uden at der synes at have været føling mellem Råd og politikere i denne sag. Omtrent samtidig foregik drøftelsen i den danske kreds i Stockholm, og under Frode Jakobsens og Alfred Jensens ophold i slutningen

af februar 1945 blev man enig om, at sagen skulle drøftes med politikerne.

I marts blev spørgsmålet igen ført frem over for Sverige. D. 5. og 6. marts havde Lippmann langvarige konferencer med de socialdemokatiske og konservative politikere, og blandt meget andet kom spørgsmålet om svensk intervention her på bane. Drøftelserne fortsatte i nye møder i ugen d. 11.–18. marts. Iflg. Lippmanns referater var det i første møde Buhl, der tog problemet op: »Buhl anførte selv, at ... man måtte forudse, at Danmark blev en stor »lomme« ... han vidste ikke, om vi fik hjælp, men rent personligt tvivlede han derpå, og han understregede, at den legale politik aldrig nogensinde ville give sit samtykke til en modstandskamp mod overtallige tyske tropper, hvis der ikke var håb om hjælp hos de allierede. Man ville ikke være et andet Warszawa, og man håbede på forståelse for dette synspunkt«. Lippmann blev spurgt, om han mente, de allierede i givet fald ville lægge pres på Sverige. Hans svar hertil var nej. I de følgende møder meddelte politikerne ham, at de tænkte på at rette en henvendelse til Sverige om sagen, og Lippmann kunne efter sine samtaler i London bekræfte, at de allierede næppe ville have noget at indvende. Endvidere blev spørgsmålet om formen for en sådan henvendelse rejst, og Lippmann gjorde gældende, at han »fandt det naturligst, at henvendelsen blev fremsendt af såvel politikerne som Frihedsrådet, og at der herskede enighed«.

Resultatet blev en direkte henvendelse af 20. marts 1945 til den svenske statsminister Per Albin Hansson, underskrevet af »nogle danske politikere«, men med understregning af, at såvel politikerne som Frihedsrådet stod bag henvendelsen. Denne fulgte de samme linier som den tidligere mundtlige henvendelse til Dardel. Man anmodede om, at Sverige ville træffe de nødvendige forberedelser, hvis situationen pludseligt skulle komme. Heller ikke på denne henvendelse kom der direkte svar. Det bør tilføjes, at den norske regering samtidig ventilerede tilsvarende muligheder i Stockholm, og at den svenske regerings standpunkt over for begge lande var det, at man ikke kunne binde sig til en militær aktion, når man ikke med sikkerhed kunne bedømme, under hvilke omstændigheder en aktion kunne blive aktuel.

Spørgsmålet var ikke hermed sluppet fra dansk side. Det synes, som om henvendelsen af 20. marts nok var i overens-

stemmelse med indstillingen i Rådet i dette spørgsmål, men måske ikke direkte aftalt med dette. I det mindste kan Ebbe Munck i sin dagbog notere: »Svaret hjemmefra, som ak så længe har ventet på sig ankommer d. 12. april og er positivt. Såvel de gamle politikere som Frihedsrådet er enige om, at man skal forberede svensk hjælp i kaossituation«. Dette »svar« blev udgangspunktet for en sidste henvendelse, der fandt sted d. 14. april. Om formiddagen kl. 9 udarbejdedes af Munck, Nordentoft, Mørch (samt muligvis Foss) et memorandum, der derpå kl. ca. 13 overraktes Per Albin Hansson og Günther af en delegation, bestående af yderligere Kruse og Knudtzon. Munck var ordfører. Fra svensk side blev givet et undvigende svar, og det fremgår af Muncks referater af både dette møde og et møde, han d. 21. april havde med Günther, at man fra svensk side ikke troede på muligheden af, at de allierede ville standse ved Danmarks grænse. I givet fald, men først når situationen virkelig forelå, ville tanken om svensk intervention ikke være fremmed for den svenske regering.

Det er sikkert, at også Munck fra midten af april anså det for sandsynligt, at vestallierede tropper ville gå ind i Danmark. I april var Hollingworth kommet til Stockholm og havde udtalt sig i positiv retning herom, og hans bedømmelse havde rod i virkeligheden. Det umulige i tanken om en »aflåsning« af tyskerne i Danmark uden indsættelse af allierede tropper må have været indlysende for SHAEF, og i april var det da også den i punkt 4 nævnte mulighed, man opererede med, hvis tyskerne ikke kapitulerede. Man forberedte sig på at rykke ind i landet, og man ladede Danmark op med våben gennem en forcering af nedkastningerne og søleverancerne, og som tidligere nævnt stod man netop d. 4. maj over for en yderligere betydelig intensivering af leverancerne. Samtidig realiserede man en tanke, som var blevet nævnt på mødet i London d. 9. januar. Muus havde fremdraget værdien af, at der på et tidligt tidspunkt fandtes allierede officerer i Danmark i tæt samarbejde med modstandsgrupperne. De kunne tjene som instruktører og taktiske ledere, og de kunne i særdeleshed være af værdi over for tyske tropper, der ønskede at overgive sig. Dewing gav udtryk for, at man straks burde gå i gang med at opstille sådanne »missioner« af allierede officerer. Tanken blev herefter realiseret på den måde, at der opstilledes 3-mands-grupper, såkaldte »jedburgh« eller »braem«-teams, bestående hver af 1

allieret officer, 1 danskfødt allieret officer samt 1 radiotelegrafist. Grupperne skulle lande i Danmark inden kamphandlingerne begyndte og medførte særligt udstyr (24 containers). I begyndelsen af april var sådanne grupper rede, og Hollingworth kunne i Stockholm avertere Ebbe Munck om den snarlige oversendelse af dem. På dette tidspunkt var beslutning om indrykning i Danmark taget, og opgaven var overdraget Montgomerys 21. armé-gruppe. Altsammen naturligvis forudsat, at det ikke blev russerne, der kom til at rykke ind. I slutningen af april bebudedes ankomsten af disse »jedburghs« over for regionerne. Man anmodede om god modtagelse af dem og bad om særlige nedkastningspladser til dem og deres omfattende materiel. I K-udvalget redegjorde Lippmann for den forestående ankomst af disse grupper og meddelte London om modtagelsen af meddelelsen: »... Under K-udvalget glemte jeg at anføre, at der er fuld tilslutning til ideen om jedburghs, at man er klar over, hvad det er for noget, at man ikke er vildt begejstret derfor, men naturligvis bøjer sig fuldstændig derfor, og at man vil give jedburghs enhver tænkelig støtte... Goal [Bennike] har fået meget strenge ordrer til at hjælpe dem på enhver tænkelig måde«. En særlig allieret forbindelsesofficer ville blive sendt til Bennike, og samtidig gjorde man de enkelte regioner klar med selvstændig telegrafiforbindese til de allierede. Hver region fik egen kode tilsendt, og fremtidig skulle alle anmodninger om allieret assistance gå fra regionslederne via forbindelsesofficererne. »Vi går nu ind i operationsfrasen«, meddeler Lippmann til forbindelsesofficererne. Man var i fuld gang med at realisere de allieredes forudsætninger for indrykning i Danmark: Allieret overledelse, selvstændig forbindelse med de enkelte regioner og dermed mulighed for rykvis »udløsning«. »Jedburgh«-teams understregede princippet om allieret overledelse.

De danske, der indgik i disse grupper, var for en del trukket til England fra Sverige. Lillelund hørte til dem, der indgik i »jedburghs«. Instruktioner for »jedburghs« – udstedt d. 4. maj – findes i hans arkiv. De er ganske omfattende. På Sjælland, hvortil Lillelund skulle sendes, skulle indsættes en engelsk faldskærmsbrigade, bestående af brigadehovedkvarter samt 3 bataillioner. Dens opgave var at gennemtvinge en tysk overgivelse. 4 »jedburgh«-teams skulle følge den og opretholde forbindelsen mellem de britiske tropper og modstandsgrupperne,

rådgive om anvendelsen af dem, give ordrer til og hjælpe de lokale ledere i den taktiske føring m. m. De tyske tropper opgjordes i instruksen for hele Danmark til 136.000 mand i hæren, 19.000 i flåden og 17.000 i luftvåbnet. Den effektive kampstyrke anslås til 60.000 mand. Planerne omfattede således: En indrykning over grænsen med en »rullende udløsning« af de modstandsgrupper, der på en eller anden måde var anvendelse for. En landsætning på Sjælland af faldskærmstropper, på samme måde støttet til modstandsgrupperne. Forudgående bombardementer af de københavnske søforter og tyske flådestyrker i København indgik i planerne. Øresund skulle så vidt gørligt sikres. Bag dette sidste lå hensynet til en væsentlig del af planerne: Overførslen til Sjælland af den danske Brigade i Sverige.

Det har ikke i denne skildring været muligt at gå nærmere ind på Brigadens forhold, og her skal kun gives et yderst summarisk resumé af dens udviklingshistorie med særligt henblik på dens kommandomæssige forhold og planerne for dens indsats i eventuelle afslutningskampe. Dette rids gør ikke krav på nogen form for fuldstændighed.

Oprindelig havde det været tanken at opstille en militær enhed af officerer, der efter d. 29. august 1943 var søgt til Sverige – delvis med den tanke at komme videre til England. Planerne havde omfattet en samling af disse officerer i en »kommandoenhed«, der i en given situation hurtigt kunne suppleres op med uddannet, værnepligtigt mandskab. Planen hvilede således oprindelig på de P-planer, man inden for hæren havde arbejdet med i de første besættelsesår.

Allerede i september 1943 var det imidlertid blevet klart, at disse planer kunne udvides, og at der kunne skabes en større militær formation, kamoufleret som en politistyrke og rekrutteret blandt danske flygtninge i Sverige, og i november var general Knudtzon sammen med en gruppe andre officerer blevet sendt til Sverige af Gørtz for at lede arbejdet med »Brigaden«, som styrkens navn blev. I marts 1944 var styrken nået op på ca. 500 mand, i juli på ca. 1600 mand og i november nærmede man sig 2500 mand. Samtidig var spørgsmålet om Brigadens kommandomæssige forhold blevet rejst. Det havde oprindelig været tanken at søge pengene til styrken fremskaffet fra engelsk side og derpå – da det havde vist sig, at englænderne i starten var uinteresseret i politistyrken – at søge pen-

gene fremskaffet gennem Kauffmann, men efter Knudtzons ankomst med ordrer og fuldmagter fra Buhl-Gørtz var disse improvisationer faldet bort. Finansieringen var sket i form af en svensk kredit til Danmark.

I sommeren 1944 var derefter spørgsmålet om Brigadens kommandomæssige forhold og spørgsmålet om dens »udløsning« kommet til debat, og efter aftaler med Nordentoft og Mørch havde Ebbe Munck under sit ophold i London forhandlet om SHAEF's anerkendelse af styrken som en del af de samlede danske modstandsstyrker under SHAEF's overkommando. I december 1944 havde general Dewing som repræsentant for SHAEF aflagt et besøg i Stockholm, og her sluttedes de endelige aftaler herom. Munck resumerer resultaterne af disse aftaler således: »Det kunne herefter meddeles det frivillige danske mandskab, at de var en del af den allierede krigsmaskine, at de var underlagt Frihedsrådet, der igen var underlagt SHAEF... Ligeledes kunne man meddele, at der var truffet betryggende garantier for, at udløsningen af korpset ville finde sted i det øjeblik, Frihedsrådet derhjemme og den allierede overkommando derude ønskede styrkerne i aktion«.

En hvervekampagne bragte herefter hurtigt Brigaden op på 5000 mand. Dewing havde under sit besøg fået et gunstigt indtryk af den og ønskede den forstærket. Den oprindeligt påtænkte »opfyldning« af styrkerne efter landsætning i Danmark ville ikke give samme resultat som en øjeblikkelig »opfyldning«, og i mødet med Lippmann og Muus d. 9. januar i London meddelte han dem sin opfattelse og instruerede Lippmann om at »meddele Gørtz ønskeligheden af at udbygge Danforce [Brigaden] og forberede eventuel landsætning af den«.

I de første dage af maj var Brigaden herefter »fyldt op« til de nævnte 5000 mand, i fortrinlig træning, velbevæbnet – også med engelske våben, herunder bazookas – og klar til overførsel til Danmark. Overførslen skulle finde sted ved Helsingør, og det var tanken, at de lokale modstandsstyrker sammen med »Bopa« og 2500 mand fra de københavnske O-grupper skulle sikre et brohovede til dækning af landsætningen. Planer herom udarbejdedes i samarbejde mellem de lokale ledere og lederne af »Bopa«. Fra ingen af siderne så man altfor optimistisk på situationen, hvis tyskerne på Kronborg skulle intervenere.

Dette var et af de tilfælde, hvor modstandsstyrker tænktes indsat i direkte, åben kamp. Også O-grupperne i København og

»Holger Danske« havde fået tildelt lignende, direkte kampopgaver. Men bortset herfra er det ugørligt at fastslå, hvilke kampopgaver modstandsgrupperne var blevet tildelt under eventuelle kampe. Alt ville her afhænge af situationens udvikling – og den kunne ingen forudse.

Kun én opgave skal her nævnes. Fra allieret side lagde man under alle forberedelser en afgørende vægt på, at modstandsgrupperne forberedte den videst tænkelige beskyttelse af danske havne og danske skibe. Lippmann var, da han i februar 1945 vendte tilbage til Danmark, instrueret om at fremme arbejdet herpå mest muligt. Men det allierede ønske var da ingenlunde ukendt. Det var fremsat allerede ved nytårsskiftet 1943–44 – formentlig efter Muus's hjemkomst fra London – og fra januar 1944 havde søværnet derfor udstationeret danske søofficerer i en lang række danske havne for at følge al maritim aktivitet og konstatere tyske forberedelser til ødelæggelse af havne eller skibe. I november 1944 modtoges en ny allieret henvendelse, og efter forhandling i K-udvalget udbyggede søværnet de allerede trufne beskyttelsesforanstaltninger. Drøftelser herom fandt sted mellem søværnets illegale stab, handelsministeriets søfartskontor og repræsentanter for redere og søfartens organisationer. Vagtmandskabet i oplagte skibe blev forøget og bevæbnet, mandskabet blev instrueret i sænkning af skibene, og det anbefaledes rederne at oplægge deres skibe i specielle farvandsafsnit, der nemt kunne afspærres. I København blev det tilrådet at oplægge skibe i Sydhavnen, der kunne blokeres ved sabotage af broerne. En sabotage af Langebro gennemførtes som bekendt af »Bopa«, netop med blokering for øje. En del skibe – herunder Svitzer-flotillen – blev overført til Sverige, hvor de iøvrigt ønskedes til hjemførsel af Brigaden.

Det var således ikke noget nyt ønske, Lippmann mødte frem med i februar 1945. Men arbejdet intensiveredes nu kraftigt, og de grupper, der var opstillet til beskyttelse af havne o. s. v., udvidedes stærkt. I det første møde, Lippmann deltog i i K-udvalget, understregede han, at »skibssagen og havnebeskyttelsen er en allieret interesse og ikke *må* forsømmes«.

Den var unægtelig også en dansk interesse.

Dansk interesse – allieret interesse. Under hele modstandskampen var der i alt afgørende ingen modsætning mellem de to begreber. Gennem sin modstandskamp knyttede Danmark sig til den verdensomspændende solidaritet, der måtte skabes for at

forhindre fuldbyrdelsen af en af de største tragedier i menneskehedens historie. Solidariteten kom – men den kom sent. For alt for mange kom den for sent. For verden som helhed fødte den håbet.

D. 4. maj kom dette håb til Danmark.

Personregister

Abell, Kjeld II: 308
Agersted, Aage I: 27, 146
Ahnfeldt-Mollerup, P. V. T. I: 17, 185, 193, 229. II: 115–116, 118, 130, 141, 301.
Aksel, prins I: 32
Albert, Niels A. I: 134, 136
Albertsen, Cecil I: 80. II: 251, 256
Alsbjerg, Jacob I: 361–362
Alsbjerg, Johannes I: 361, 366
Amby, Kristen I: 58
Ammundsen, Ejnar I: 107–108. II: 237–238.
Ammundsen, Peter II: 303
Amtrup, M. N. M. P. I: 15, 17
Andersen, Alsing I: 73, 285. II: 46–49, 58, 69
Andersen, Anders I: 310
Andersen, Einar I: 349
Andersen, Gjøderik I: 126, 129, 370–371
Andersen, H. C., krmlass. II: 166–167, 171–172
Andersen, H. C. II: 40, 170, 175
Andersen, Holten II: 213–214
Andersen, Tage I: 19, 28, 191
Andvord, no. gesandt I: 252. II: 85
Arnstedt, N. P. I: 237
Astrup, P. II: 303
Axelsen, Carl I: 379. II: 244, 261, 264

Bagdoglio I: 274
Bager, Ole I: 173
Bagge, Svend I: 136
Bahnsen, H. J. I: 138
Bang-Jensen, P. I: 236
Bangsbøll, F. C. S. II: 202
Bangsbøll, Leif II: 255, 279
Banke, Niels II: 53, 327, 331–332, 415
Barfod, Egil I: 191, 337
Barfod, Mogens I: 180. II: 214–215
Barman, Tom II: 87–89, 91
Bennike, Helge I: 22, 92
Bennike, Vagn I: 105, 161, 219, 221, 230–232, 321, 325, 372, 376. II: 118, 120, 122, 124, 126, 128–129, 136, 138, 141–142, 145, 155, 161, 169, 173–174, 184, 203–205, 207–210, 236, 263, 266–268, 270–294, 297–301, 303–305, 431–432, 441
Bergh, J. G. I: 130, 134, 136
Berle, Adolf I: 236–237
Best, Werner I: 68, 74, 292, 307–308, 382–384, 386, 391–392, 394, 399, 401, 407–408, 412–416. II: 21, 23–24, 35, 37, 39, 430–431
Binney, Sir George II: 247–249
Bistrup, H. A. Ø. I: 193
Blanner, Allan I: 114, 355–356, 377–378. II: 244, 247, 262–263, 267
Blechingberg, E. I: 237
Blixenkrone-Møller, O. I: 167
Bodelsen, C. A. II: 10, 303, 316, 325–327, 330, 343, 350–351
Boeck, F. I: 237
Bohr, Niels I: 9
Bolt-Jørgensen, L. I: 237. II: 83, 85
Bonnesen, Edith I: 131, 136
Bording, K. II: 48
Bork-Andersen, P. I: 39
Bovensiepen, O. I: 111, 134, 294. II: 429–430
Brandt, Børge I: 330
Bredsdorff, Elias II: 173
Brewer, George I: 80, 87, 203, 280. II: 251–252
Briand-Clausen I: 359
Bro, Chr. I: 27, 172–173, 193
Broberg, Chr. I: 79, 90
Brorly, N. O. I: 107. II: 213–217, 225, 240
Bruhn, Carl Johan I: 83, 189
Bruhn-Petersen, I. I: 147, 159
Brændegaard II: 213–214
Brøndum, kpt. II: 135
Brøndum-Nielsen, B. I: 136
Buch, H. M. G. I: 27, 172, 190. II: 117–118
Buhl, Vilhelm I: 24–25, 73, 261, 284–286, 341, 345–346, 400, 403–406, 409–413, 415–416. II: 24–26, 33, 37–39, 42, 44–45, 47–48, 54–56, 58, 69–73, 93, 96 98–99, 106–111, 151, 153, 155, 253, 312–313, 327, 334–335, 337–338, 344–346, 348–353, 357–359, 362–365, 370, 375, 385, 391, 399–403, 405–415, 426, 438–439
Bundesen, Hector I: 165

Busch-Jensen, N. I: 70. II: 53, 331, 416
Busk-Rasmussen J. F. I: 190–191

Carlsen, Peter I: 85, 190, 193, 196, 304, 317, 351
Chievitz, Ole I: 74, 175, 188–189, 218, 279, 403, 409. II: 8 17–18, 21, 35–36, 41, 309–311, 314, 326, 333, 337–338, 343, 346, 349, 351, 402
Christensen, eng. konsul I: 113. II: 257, 260
Christensen, faldskærmsofficer II: 262
Christensen, Aa. Højland I: 20, 41–42, 105, 178–179, 181, 183–187, 189, 194, 409. II: 209, 430
Christensen, Aa. Møller I: 360, 363
Christensen, Bech I: 125
Christensen, Bjarne I: 135
Christensen, Kaj I: 172–173
Christensen, Kr. Juul II: 416
Christensen, Peter II: 159
Christensen, S. P. I: 147
Christensen, Sv. E. II: 184–186, 189
Christensen, Viggo I: 391
Christiansen, Erik I: 103, 359. II: 213, 217–218, 221, 235
Christiansen, G. Mørk I: 310
Christiansen, Gunnar I: 100, 116, 118–119, 121, 128
Christiansen, Hassager I: 141
Christiansen, Kaj I: 330
Christiansen, Otto I: 310
Churchill, W. S. I: 249. II: 427
Clausen, B. I: 191. II: 213
la Cour, Vilh. I: 284
Cumming II: 423–424

Dahl, E. M. I: 41, 156, 180, 184
Dahlgaard, B. II: 48
Damm, Chr. II: 21
von Dardel, G. I: 24, 32, 138, 415. II: 253, 438–439
Davidsen, Einar I: 190
Deakin, Lt-col. I: 99
Dedichen, Herman I: 187, 200, 284–287, 299, 402–404, 406, 408–410, 412, 415–417. II: 14, 16, 19, 26, 30–36, 38, 49–50, 58, 94, 96, 106, 146, 149, 152–154, 253, 288, 307, 310–314, 316, 319, 321–323, 325, 334, 345–348, 351, 359, 362, 364, 378, 387, 390, 392, 397, 405–407, 409–410
Dekanozov russ. viceudenrigsminister II: 75, 82, 100, 107, 373, 376, 387, 400, 421–422, 425–426
Dewing Henry II: 436–437, 443
Diemer, Jørgen I: 46
Dinesen, V. I: 150, 157
Duckwitz, G. F. I: 391, 412–413. II: 310
Døssing, Thomas I: 70, 259–275, 283, 288–289, 322, 411. II: 54–59, 63–65, 73–95, 97–102, 107, 110–111, 329, 336, 338–339, 345, 347–350, 353–354, 358, 362, 364–373, 376–382, 386–392, 394, 396–399, 402–405, 407, 419–422, 424–426

Eden, Anthony I: 87, 277, 280, 282, 288–289. II: 427
Eisenhower, Dwight D. I: 81, 216, 218, 380. II: 138, 427–428
Ejgenbroth, N. A. II: 206, 283–284, 295
Ekblad, N. E. I: 32
Elgaard, N. M. A. II: 48
Elmøe II: 208
Elstrøm, Arne II: 257–260, 283–284, 295
Embry, Sir Basil, II: 431–433
Eriksen, Børge I: 46. II: 303–305
Eriksen, Erik II: 408, 415

Falkenberg I: 311
Feddersen, O. J. I: 20, 172–173, 190, 192, 218–219. II: 276–280, 306
Federspiel, Per I: 88, 99–100, 139, 286, 412. II: 321–322, 324
Fensmark, A. E. C. C. I: 238, 251–252, 255. II: 86
Fibiger, Vilhelm II: 48, 401, 415
Fiil, Marius I: 366
Fink, Chr. I: 368
Fleming, Peter I: 98
Fleron, Kate I: 54, 409. II: 35
Floor, ingeniør, II: 306
Fog, Mogens I: 44, 47, 50–51, 54–55, 58–59, 69–70, 77, 88, 178–179, 182, 187, 196, 200, 217–218, 220, 227, 229, 257–260, 265, 284, 286, 288, 294, 296, 299–300, 302, 337, 354, 401–404, 407, 409–410, 412, 416. II: 8–14, 16, 19–20, 22, 24, 26, 29–31, 34–38, 40–41, 48–50, 57, 73, 96, 103, 108, 111, 115–117, 130–131, 139–140, 142, 144, 146, 150–151, 153, 307–312, 314, 316, 317, 326–328, 330–332, 335, 337, 358, 397–398, 401, 406, 407, 416
Fomin II: 79, 91
Foss, Erling I: 29–30, 40–41, 44–45, 49–52, 54–55, 57–60, 64–67, 71, 73–74, 95, 97, 99, 139, 141, 145, 175, 178, 200, 203, 220, 225, 256–258, 261–271, 273, 279–280, 332, 344–346, 348–350, 411. II: 8–9, 24, 35–36, 52, 54, 57, 60, 73–74, 78, 86, 88, 92,

97–98, 100, 102, 110, 130, 192, 250, 313–314, 326, 328–329, 348–349, 356, 358–359, 361–362, 365–366, 370–371, 380–382, 387–388, 391, 393–394, 397–399, 405, 407, 420–424, 437, 440
Fournais, E. I: 147
Frandsen, Erik II: 160, 211, 232, 240
Frandsen, S. Wulff I: 156, 304
Frederiksen, Arne I: 134
Frederiksen, Erik Bach I: 363, 365, 367
Friberg I: 349
Friedberg, R. II: 89
Friis, C. A. II: 433
Friis-Hansen, O. I: 121
Frisch, Hartvig I: 69, 412–413. II: 7, 94

Gallup, Rodney II: 423
Garrett, major I: 79. II: 61, 246
de Gaulle, Ch. I: 274
Geisler, Ole I: 124, 172, 179–180, 182, 197–199, 201, 204–205, 207, 210, 221, 310, 318, 351, 358, 360, 363, 365–367, 378. II: 116, 162, 213–214, 241, 256
Gjessing, I. P. I: 336–337
Graae, Jutta I: 139, 144
Grafstrøm, kommandør I: 144
Gram, Jørgen II: 408
Grew, amr. statssekretær II: 396
Groes, Ebbe II: 53
Grunnet, Aa. I: 150
Grønnum I: 127. II: 184
Gudme, P. de Hemmer I: 299–300, 302
Gudme, Steen II: 308, 384
Guest, Raymond II: 247–248, 250, 252
Gundel, Leif I: 55
Gusev, russ. gesandt I: 264–266. II: 61
Gyberg, Werner I: 113, 305. II: 227, 249, 251–252, 257, 259–260
Günther, Chr. I: 411. II: 86, 251, 440
Gyth, V. I: 14, 29–33, 35–37, 75, 89–97, 139–146, 176, 205, 288, 292, 340–343, 347, 354–355. II: 61, 63, 145
Gørtz, Ebbe I: 12, 15–19, 21, 23–24, 33–34, 36–39, 42–44, 52, 57, 67, 92, 95–96, 98, 138, 143, 150–152, 154, 158, 160, 164, 166, 181, 183–186, 230, 233, 284, 286, 341, 344–347. II: 36, 44, 116, 126, 128–133, 138–140, 142, 144–145, 147–152, 154–157, 302–303, 436, 442–443

Håkansson I: 191
Haigh, Anthony II: 366–367, 437–438
Hagedorn, dr. I: 74
Hald, overbetjent I: 146, 160
Hambro, Sir Charles I: 149
Hammeken II: 306
Hammer, Mogens I: 82
Hammershøy, P. V. I: 167
v. Hanneken, general I: 241, 244–245, 292, 294, 395. II: 21
Hansen, Arthur II: 173
Hansen, A. M. II: 415
Hansen, Begtrup I: 413
Hansen, Chr. Altenborg I: 131, 374. II: 185–186
Hansen, C. Lyst II: 308
Hansen, Chr. Ulrik I: 192, 367–371, 385
Hansen, H. A. V. I: 24
Hansen, H. C. I: 285, 337, 412. II: 25, 33, 37, 39–40, 44, 55, 106, 111, 322, 327, 337–338, 344, 346, 408, 415, 426
Hansen, Henning I: 323
Hansen, H. Kj. Duus (Robert) I: 125–127, 136. II: 211
Hansen, L. A. Duus, ingeniør I: 29, 77, 83–84, 100, 116–120, 123–134, 136–140, 142–143, 145, 216, 358
Hansen, Knud II: 159, 186
Hansen, Lauritz II: 48
Hansen, Steen I: 172
Hansen, Tage I: 191
Hansen, Viggo I: 360
Hansen, Willy I: 191
Hansson, Per Albin II: 251, 374, 439–440
Hasselbalch, S. I: 136. II: 256
Hatting, Eigil I: 322–323
Hauch, V. II: 48
Hedtoft-Hansen, Hans I: 24, 58, 60–61, 285, 348, 412. II: 25–26, 33, 37–39, 44, 47–48, 54–55, 106, 111, 251, 316, 327, 408, 415, 426, 438
Heiberg-Jürgensen, F. I: 27
Helk, J. V. I: 37–39. II: 129, 208
Hendil, Leif B. I: 202. II: 73, 103–105
Hendriksen, Halfdan II: 401, 403, 412
Herschend I: 304, 374. II: 18
Hilbert, C. Aa. II: 67
Hjalf, V. I: 11–12, 16–17, 19, 184–185, 199, 229, 231, 233. II: 116, 121, 130, 132, 139–142, 144, 149, 203
Holbech, Kaj II: 41
Holbæk, Jens I: 134
v. Holck, E. Fl. I: 39. II: 162
Hollingworth, R. C. I: 77–78, 80, 82–85, 89–98, 100–102, 114–115, 133, 141, 146, 155, 161–164, 175, 187–189, 194–195, 197–200, 202, 204–208, 210–211, 215–217, 220, 222, 224, 227–229, 233, 280, 286, 288, 304, 320, 330,

347, 353–354, 365, 373, 377–378. II: 16, 62, 64, 123–124, 179–180, 190, 232, 247–249, 251, 253, 257, 260–261, 289, 301, 315, 319–324, 360, 366, 436–437, 440
Holm-Hedegaard II: 262–263
Holst, Tage Fischer I: 117, 119–122, 128, 130, 132, 136–137. II: 217
Holten, Sv. A. politikom. II: 116, 167, 168, 171
Houmann, Børge I: 44, 66, 69, 182, 217–218, 402–403, 409–410. II: 8, 10, 13, 15, 17, 26, 33, 35, 38, 96, 110, 309–312, 316–317, 323, 326–327, 335, 338–339, 343, 346, 349–350, 391, 402
Hull, Cordell I: 243, 288–289. II: 393
Husfeldt, E. I: 41, 220, 222–223, 229, 266–267, 332, 349. II: 54–56, 133–134, 326–328, 331, 333, 343
Hvalkof, F. L. I: 25, 205, 345
Hvalkof, V. L. I: 34, 39, 292, 341–342, 347. II: 63
Hvidberg, Flemming I: 58
Høeg, Carsten II: 171–172
Høegh-Guldberg, O. II: 229, 235, 243, 299

Ibsen, Finn I: 363
Ipsen, Kaj I: 190

Jacobsen, Jacob F. I: 190
Jacobsen, Thune II: 375
Jakobsen, Frode I: 40–44, 47, 50–52, 54–55, 57–60, 64–67, 70, 84, 95, 149, 154–155, 174–176, 178–179, 181–182, 185–186, 188, 199–207, 209–210, 216–220, 223, 225, 227, 229, 235, 259–264, 266, 294, 332, 349, 402–404, 409–410, 418. II: 8–10, 12, 14–19, 22, 24–25, 30–32, 36–38, 40, 52, 54–57, 73, 96, 110–111, 115–118, 121, 129, 131–133, 135, 139, 144, 146, 149–151, 153, 155–157, 160, 163, 167, 171–173, 175, 177, 279, 301, 303, 309–317, 323, 325–327, 331–335, 337–338, 343–347, 349–352, 357–358, 360–362, 364–365, 367, 377, 380–382, 389, 392, 394–395, 398–399, 402–405, 407–408, 410–412, 415–416, 438
Jakobsen, farvermester I: 173, 194
Jakobsen, P. H. I: 137
Jelgren, P. J. I: 133–136. II: 281, 432
Jenk, Jørgen II: 210, 238, 263, 283, 290, 295–296, 306
Jensen, Alfred II: 52, 317, 326–327, 331–332, 364, 377, 380, 382, 389, 391, 398, 402, 405, 409, 412, 415–416, 438
Jensen, E. H. I: 39
Jensen, Eiler I: 392, 407–408, 412–413
Jensen, Jakob I: 361–364, 367
Jensen, Jens Paul I: 336, 351, 363
Jensen, Peter J. I: 361
Jensen, Robert I: 113, 157, 201–202, 304
Jensen, Stig I: 41, 78, 100, 102, 107, 121–122, 129, 171, 179–180, 182–184, 230, 232–233, 332, 351, 359, 376. II: 188, 197, 213–217, 225, 231, 235–236, 240–241, 320, 430
Jensen, Willy I: 134
Jepsen, Per II: 210, 265
Jepsen, Willy II: 286
Jessen, F. I: 147
Johannesen, Hans I: 85
Johannesen, P. H. I: 82
Johannesen, Sven I: 310–311
Johansen, E. Borch I: 78, 90, 97
Johansen, E. Hecht I: 304, 374. II: 211, 232, 256
Johansen, Kaj II: 408
Johnstad-Møller, S. E. I: 17–19, 27
Juhl, løjtnant I: 38
Juncker, Flemming I: 77, 99, 124, 126, 129, 160–162, 180–182, 184, 192–193, 221, 230–232, 276, 351, 358, 360, 366–372, 374, 376–377. II: 62–63, 66, 68, 118, 124–125, 147–148, 184, 187, 189–192, 194, 197, 203–204, 247, 252, 269–271, 279, 282–283, 286, 289, 303–304, 315, 318–321, 323, 360, 362, 365–366
Junker, J. Boisen I: 363–364
Justesen, P. I: 191
Jørgensen, A. I: 107. II: 241
Jørgensen, A. H. I: 191
Jørgensen, Bent I: 300–302
Jørgensen, Jørgen II: 102, 353, 408
Jørgensen, Niels I: 300, 302
Jørgensen, W. I: 147

Kaaber II: 41
Kampmann, Per I: 63, 349
Kauffmann, H. I: 235–240, 242–244, 248–251, 253–255, 263–265, 268–270, 272, 275–277, 279, 283, 343, 346–347. II: 62–63, 65–70, 72, 80, 83–85, 87, 91–92, 98, 100, 102, 107–108, 111, 192, 329, 353–354, 358, 364, 366, 386, 389, 396–398, 406–407, 410, 416, 420, 423–424
Kerr, Sir Archibald Clark I: 290. II: 93
Kielberg, Krøyer I: 277
Kieler, Jørgen I: 310–312, 319
Kjeldsen, K. I: 185, 190
Kjærbøl, Johs. II: 48

Kjødt, V. I: 191
Klint, H. N. I: 34, 149, 152
Knudtzon, K. I: 13, 34, 341–343, 345. II: 71, 437, 440, 442
Koch, H. H. I: 416–417. II: 26, 40
Kofod, V. P. I: 39, 332. II: 162, 261, 290, 294
Kollontay, Madame I: 234, 254–255, 263, 272, 274. II: 378, 389–390
Komorowski, Bor. I: 109
Kraft, Ole Bjørn I: 60–61. II: 21, 25, 39, 46, 48, 109, 327, 334, 344, 346, 353, 401, 408–410, 412, 415
Kragh, E. II: 141
Krarup, L. I: 102, 351, 358–359. II: 213–214, 217, 225
Krenchel, E. I: 56, 71, 73, 308
Kring, forstass. I: 103. II 213, 217
Kristensen, Knud II: 24, 48, 353, 411, 415
Kroer, Oluf I: 310–311
Kruse, E. I: 190
Kruse, I. C. W. I: 266. II: 86, 381–382, 440
Kure, Børge I: 191
Kvist-Jensen II: 264
Kærn, Teit II: 433

Langballe, Mogens II: 297
Langtved, N. R. I: 136–137
Larsen, Aksel II: 108, 401, 416
Larsen, Allan I: 136
Larsen, Carl I: 367
Larsen, C. C. II: 306
Larsen, Eivind I: 25, 407–408, 412–413
Larsen, F. Busenius I: 160–161, 165, 167. II: 147
Larsen, Knud I: 336
Lassen, Frantz I: 368
Lassen, Riis I: 191
Lillelund, Jens I: 317, 333. II: 262–263, 273, 281–282, 286–288, 291–292, 441
Linballe, flyverkvartm. I: 127, 132
Linblad, P. Lok I: 77, 126, 370–371
Lindemann, general II: 437
Lippert, Otto I: 108. II: 239, 295
Lippmann, Ole I: 47–48, 122, 137, 320, 345–346, 404. II: 68, 70, 88, 116, 126, 128–129, 134, 137–138, 140, 142, 146, 154, 156–157, 191, 209–210, 220, 226, 238, 247, 256, 263, 274, 288, 303, 305, 313, 317, 319–328, 334, 366–367, 377, 385, 402, 407, 409, 426–427, 432–434, 436–439, 441, 443–444
Litvinov I: 249, 254–255
Lonsdale, W. II: 242, 261, 264, 266–267
Lund, F. I: 237
Lund, Kaj I: 116, 123–124, 126, 363–364
Lundgren, Kjeld II: 53
Lunding, H. M. I: 14, 30, 139–141, 146
Lundsteen, Kaj I: 20, 25, 41–42, 155–156, 229. II: 115–117, 132
Lunn, N. II: 280
Lykkestrup, Erik II: 167
Løfting, E. C. L. II: 184

Maclean, Lt.col. I: 99
Madsen, Carl II: 53, 171
Madsen, H. Aa. I: 136–137
Maisky, I. M. I: 252–253. II: 91
Mallet, Sir Victor I: 263. II: 254
Malling, Johan II: 210, 266–267, 306
McFarlane, amer. major II: 112–114, 143
Mellerup, Einer II: 167
Meyer, Ragnhild I: 71
Milther, Kjeld I: 46. II: 306
Mogensen, Bernh. I: 136
Molotov, V. I: 288. II: 75, 90, 102
Moltke, C. A. II: 322
Montgomery, B. I: 138–139, 164. II: 427
Mortensen, Kaj II: 228
Munch, P. I: 234–235. II: 24, 43–44, 291
Munck, Ebbe I: 9, 11, 13–14, 29–32, 34–37, 40, 45, 47, 53–54, 56–58, 60–61, 63–65, 71–72, 78, 87–89, 97–100, 115, 144–145, 149, 183, 194–195, 199, 201–206, 210, 216, 220, 223, 240–241, 243–244, 250, 252–258, 262–267, 269–270, 273–274, 276, 278, 280, 288, 293, 305, 332–333, 341–343, 346–347, 349, 354, 386, 411, 414. II: 8, 12, 44–45, 50, 52, 54–55, 59–73, 75, 100–110, 130, 135, 145, 147–148, 153, 179, 181, 192, 244–255, 260, 265, 273, 283, 308, 310, 314–315, 326, 329, 336, 348–349, 358–359, 361, 364, 370, 373, 376, 380–381, 388, 391, 393, 400–401, 403, 405, 407, 420–422, 437–440, 443
Munk, Kaj I: 50, 370. II: 21
Munk, Sigvard I: 58
Muus, Flemming B. I: 44–45, 47, 58, 65, 72, 75–78, 80, 82–86, 88–89, 93–94, 96–103, 114–115, 122–124, 126, 131, 139, 154–155, 158–160, 168–169, 171, 174, 176–180, 182–184, 187–188, 194–199, 201, 207, 216, 218, 220–222, 227–229, 232–233, 281, 284–288, 303–305, 317, 320, 324, 330–331, 347–

348, 356, 358–359, 365, 367, 369–370, 373, 403–404, 409, 412, 417.
II: 8, 13, 17–19, 26, 31–33, 35–38, 68, 88, 94–96, 106, 110, 116, 124, 129, 140–141, 144–155, 179–181, 212, 214–215, 262, 273, 276, 287–289, 300, 302–303, 310–315, 318–322, 324–325, 338, 349, 359, 436–438, 440, 443–444
Muus, Hans I: 190
Muus, Varinka II: 310
Mølbak, Kjeld II: 433
Møller, Aksel II: 25, 33, 39–40, 45–46, 109, 327, 337, 344, 380, 408
Møller, A. P. I: 346, 348
Møller, Christmas I: 30, 34, 44, 49, 51, 55, 57–61, 63, 73, 77, 88, 175, 188, 197, 200, 202, 217, 234, 241–243, 245, 247–248, 251–254, 258–260, 262–266, 268–271, 277–280, 282–283, 288, 294, 296, 307, 350, 380, 386, 407. II: 9, 14, 17, 18–22, 24, 31, 34, 45–50, 52, 55, 58, 61–63, 65–67, 69–71, 75–76, 78, 86–87, 89, 91–92, 98–100, 108, 303, 313, 315, 318, 326, 329, 334, 349, 354, 365, 367, 369–370, 375, 380–386, 388–395, 399, 401–403, 405–407, 410, 416–417, 420, 423
Møller, E. C. V. I: 16
Møller, Ejvind II: 53
Møller, Erik I: 17–19, 27. II: 141
Möller, Gustav I: 348–349. II: 251, 254
Møller, Rønnelin I: 134, 136
Mønsted, O. II: 235
Mørch, P. A. I: 14, 29–33, 38, 40, 78, 87–88, 139, 143–144, 146, 149–150, 152, 157–158, 160, 203–205, 210, 340–342, 344–345, 347, 349.
II: 60, 192, 245, 251, 381, 428, 437, 440, 443
Mørup, Hans I: 190

Neuhaus I: 311
Newsome, N. F. I: 55
Nielsen, Arne I: 190, 219
Nielsen, Niels Aa. I: 190, 219.
II: 277–279, 297
Nielsen, Ove I: 190
Nielsen, P. O. I: 132–133, 136
Nielsen, Svend I: 180, 182. II: 433
Nielsen, Svend Otto I: 311–312
Nielsen, T. P. Eiby I: 107, 336.
II: 233, 236, 239, 285, 290
Nikolaysen, A. I: 190
Nilsson, Torsten I: 62, 348
Nissen, P. Blom I: 191
Noe-Nygaard, Arne I: 44, 46–48, 52, 58, 65–66, 70. II: 315
Nordentoft, E. M. I: 14, 29–30, 33, 37, 40, 78, 84, 87–88, 92–93, 95, 97, 140–143, 146, 149–150, 152, 155–162, 164–166, 186, 203–205, 210, 220, 225, 233, 331–332, 340–345, 347, 349.
II: 48, 60, 136, 148, 192, 245, 250–251, 254, 381, 428, 430, 437, 440, 442
Norup, P. A. F. I: 19
Nyholm, H. I: 155–156
Nørup, M. V. I: 191. II: 171

Odmar, I. I: 149–153
Ohlsson I: 156
Olesen, Anker I: 191, 193
Olsen, H. Chr. I: 191
Orlov II: 91, 93–94, 98–100, 107
Ostenfeld, Chr. II: 12
Outze, Børge I: 54, 300–302, 409.
II: 41, 103, 308, 397

Paludan-Müller, Svend B. I: 27
Pancke, G. F. W. L. I: 395. II: 21, 23
Pedersen, Ditlev I: 173. II: 259
Petersen, Børge I: 173. II: 218
Petersén, C. I. I: 144
Petersen, Carl I: 344. II: 415
Petersen, Elvin I: 190
Petersen, Harald II: 45, 48–49, 109, 408
Petersen, I. Palm II: 41, 308
Petersen, Oluf I: 25
Petersen, R. G. II: 276–279, 297–298, 306
Petersen, Strange II: 306
Petersen, Victor I: 157
Poulsen, E. I: 107. II: 240
Prior I: 12
Prom, P. I: 156. II: 255

Quistgaard, Ellen I: 351, 359
Quistgaard, Georg I: 103, 351, 358–359, 365

Rantzau I: 303–304
Rasmussen, Erik I: 156, 181. II: 133
Rasmussen, Gustav I: 292. II: 62–63, 66, 389
Rasmussen, Svend II: 167
Ray, John I: 79, 89, 95–96, 203, 205, 210, 222, 332, 349, 354.
II: 61, 245, 251–252, 324
Ree, Knud II: 408
Rehberg, P. Brandt II: 26, 408
Renthe-Fink I: 235
Reventlow, E. I: 56, 245–246, 248, 253–255, 257, 263–265, 270–272, 276–277, 281, 292. II: 45, 48, 58, 62–64,

66, 69, 71–72, 76, 78, 83–84, 89, 353–354, 386, 388–389, 405, 420, 422, 423
Richter, generalløjtnant I: 395
Rohde, Gabriele II: 63
Roosevelt, F. D. I: 237, 243
Rosenkjær, J. II: 408
Rottbøll, Chr. M. I: 82
Rottwitt-Nielsen I: 159
Ryder, faldskærmsofficer II: 262
Røjel, Jørgen II: 135
Rønsted, Karmark I: 58

Sandbæk, Harald I: 368
Scavenius, C. C. I: 147, 149, 154, 159. II: 136, 254
Scavenius, E. II: 44, 48, 375
Schjødt-Eriksen, S. P.: I: 17, 23, 28, 34, 41, 98, 134, 149–151, 153, 165–167, 184, 186, 337–339, 345–346, 349. II: 106, 129–139, 144, 148–149, 152–154, 156, 202, 245, 249, 255, 257, 288–289, 302, 310, 313–314, 430, 433
Schlanbusch, H. I: 360
Schletzer, forstass. II: 213
Schoch, Aa. I: 41, 44, 54, 58, 60, 70, 178, 218, 288, 301, 303–305, 403, 409–410. II: 8, 18–19, 22, 24–25, 33, 35–37, 40–41, 306, 309–310, 312, 326–327, 331–332, 337, 397, 406–407
Schou, J. P. II: 167, 244, 261
Schou, Robert I: 379
Schweitzer II: 308–309
Schwitzgiebel I: 364
Schytz, S. I: 24
Schøller, C. G. I: 20, 146, 185, 190, 194, 219, 231. II: 161, 203, 205, 271, 287, 289–297, 305
Seehusen, S. I: 303
Sehested, O. F. I: 237
Seidenfaden, Aage II: 167
Seidenfaden, Erik I: 188, 287, 298. II: 26, 29–30, 32–33, 35, 49, 94, 96, 152–153, 308, 311, 321–323, 348–350, 364, 378, 381, 387, 390, 392, 396, 405, 409
Semenov, W. I: 261–263, 266–272. II: 86, 88, 372–373, 376, 422
Severinsen, Tage I: 362
Skafte, Hakon D. I: 60–62
Skjöld, P. E. I: 350
Skov, Peter I: 75, 252–259, 261–263, 265–266. II: 13, 83
Soong I: 249
Spink, Reginal I: 78–79. II: 88, 437
Staffeldt, Jørgen I: 44, 46–48, 179–182, 317. II: 315
Stavnstrup, P. II: 306
Stotz, T. F. I: 134–135. II: 193
Stærmose, Robert I: 181. II: 36, 334
Svenningsen, Nils I: 392, 401, 407, 413–414. II: 35, 37, 39, 71
Söderblom, sv. minister II: 80
Søndergaard, Tom I: 335
Sørensen, Arne I: 44, 46–48, 52, 54, 65, 70, 170, 172, 178, 182, 199–201, 203–204, 218, 234, 261, 299–300, 305, 403, 405, 409–410. II: 8, 10, 16–19, 36, 45–46, 49, 149, 153, 309–312, 316, 323, 326, 331, 334–335, 337–338, 343, 349, 351, 414–416
Sørensen, H. P. I: 391, 414
Sørensen, Kristine Fiil I: 394
Sørensen, Poul I: 25, 46, 109, 408

Taylor, R. L. I: 78
Theis, N. A. I: 172–173
Thing, Børge I: 332–333
Thomsen, Sv. Baastrup I: 364
Thyregod, J. I: 130, 134
Tiemroth, E. C. V. I: 28, 191
Tillisch, F. I: 159, 324. II: 431–432
Tillitse, L. I: 237
Toft-Christensen, K. II: 209, 306
Toldstrup, Anton J. I: 11, 105–106, 126, 132, 219, 230–232, 321–322, 326, 333, 368–372, 374, 376. II: 118–119, 124, 129, 134, 136, 141, 161–162, 179–181, 184–186, 188, 193, 196–197, 199, 202–210, 220–221, 223–224, 226–228, 230, 233–234, 236–239, 242–243, 251–252, 257–258, 260–261, 263–276, 278–306
Torp-Pedersen, E. I: 88, 203, 263, 279–280. II: 60, 86
Trampe, greve I: 27
Truelsen, Svend I: 29, 34, 36, 84, 120, 139, 141–143, 145–166, 182, 186, 220–221, 225, 232–233, 276, 284, 286, 331–332, 342–343, 345–346, 376. II: 48, 54, 56, 61–63, 66, 68, 136, 145–149, 191, 246–247, 250, 252, 255, 315, 318–319, 321, 360, 362, 365, 430–432
Turnbull, R. I: 13, 32, 35, 40, 72, 77–78, 85, 87, 89, 98–99, 114, 116–117, 144–145, 149, 171, 175, 183, 200, 203–205, 210, 222, 229, 278, 280, 303, 332, 346, 349, 354, 358, 366–367, 402, 404, 415. II: 60–61, 147, 245, 251, 255, 257–259, 262–263, 273, 282, 308, 323, 348–349, 358, 362, 365, 380–382, 384–385, 388, 390, 394–395, 399, 405, 426

Vang, F. T. I: 39, 105. II: 180, 223, 247, 264, 283, 290, 294, 297, 299

Vedel, A. H. I: 24, 38, 95, 155, 160, 284, 286. II: 149
Vest, Johan II: 343–344, 402
Vetlesen, George U. I: 355. II: 61, 246
Villadsen, Viggo I: 65, 309, 318, 402. II: 171, 331, 433
Vougt, Allan II: 251
Vyshinsky, A. I. I: 290. II: 91

Wagner, Svend I: 179–180, 182, 192–193, 229, 318. II: 115–117, 121, 133, 142, 169, 241, 301, 305, 433
Wahlquist, Svend I: 144, 202
Warner, Christopher I: 254–255, 277, 281, 288. II: 61, 65, 72, 423–424
Welles, Sumner I: 237
Westergaard, Mogens I: 191
Wichfeld Varinka I: 281
Willumsen, Aa. I: 190
Wilson, Lt. Colonel I: 93, 161
Winant, John G. II: 62–63, 65, 248, 366–367
Winkel, P. I: 30, 140–141
Winkelhorn, Kai I: 80, 280, 324, 347, 354. II: 62–64, 247–248, 250, 252, 263, 303, 320–321, 360, 431–432
Woodhouse, Colonel I: 99
Wøldike, H. I: 361–362, 366

Øllgaard, H. II: 10–12, 17, 36, 40, 149, 309–311, 317, 326, 328, 338, 346, 349
Øllgaard Olav I: 408

Først Hæstrup har kunnet erhverve dette overblik, som han nu formidler til os andre. Alle der mere eller mindre aktivt medlevede eller blot oplevede denne tid, vil nu med en helt ny præcision kunne placere deres egen indsats eller deres egen oplevelse i en sammenhæng, hvis perspektiver dengang måtte være usikre og uklare.

Erik Seidenfaden i Information

En bedrift man må tage hatten af for. Under alle omstændigheder er det godt, at dr. Hæstrup har nået at få skrevet dette værk. Det er så langt fra den sidste udtømmende eller helt fyldestgørende beretning om modstandsbevægelsen. Men det vil blive et centralt kildeskrift.

Ernst Christiansen i Aktuel

Dr. Hæstrups bog er et enestående bidrag til besættelsestidens historie. Den har sin betydeligste værdi i det valg af oplysninger, den bringer.

Aage Deleuran i Berlingske Aftenavis

Jørgen Hæstrup har med sit flittige samlearbejde reddet et uhyre stof fra forglemmelse. Hans bog rummer et sådant mylder af enkeltheder, kendte og ukendte, at den er nær ved at blive en eneste stor citatsamling. Men det forringer ikke dens værdi som spændende læsning.

P. Stavnstrup i Berlingske Tidende

FORLAGET
TRAJAN

hans reitzel/thaning & appel